Kiøbenhavnſke

Efterretninger

om

lærde Sager

for

Aar 1770.

Med tvende Regiſtere.

Andet Hæfte.

Kiøbenhavn,

trykt hos Brødrene J. C. og G. C. Berling,
boende i Pileſtrædet.

Plutarks
Læreregler
for
Ægtefolk.
Til
Pollian og Euridice.

Næſt efter den Fæderne-Lov, ſom Cereris Præſtinde har paalagt Eder, efterat I ere blevne indſluttede med hinanden i Brude-Kammeret, troer jeg og, at en Læretale, der tillige trænger ind paa Eders Gemytter og ligeſom indvier Eder til Ægteſkabet, ſkulde giøre nogen nyttig og med Loven vel overeenſtemmende Virkning. Der er i Muſiken en vis Fløyte-Melodie, ſom man kalder Hippothorus (Heſtedandſen), fordi den opvækker Hingſterne til Hæftighed og Hidſighed i Elſkov. Men iblant de mange og ſmukke Lærdomme, Philoſophien indbefatter, er der ingen mere vigtig, end den, ſom angaaer Ægteſkabs-Pligterne, hvilken tvertimod, naar den foredrages dem, ſom foreene ſig for beſtandig at leve tilſammen, giør den Virkning, at den formilder deres Gemytter, og giør dem ſagtmodige og omgiængelige med hinanden. Hvad I da, ſom fra Ungdommen af ere opdragne i Philoſophien, tilforn ofte har hørt, det har jeg forfattet i nogle

Hoved-Poster, og fremsat i nogle korte Lignelser, at de desto lættere kunde bevares i Hukommelsen, hvilke jeg hermed sender Eder begge som en fælles Gave, og ønsker, at Muserne ville være tilstæde hos **Venus**, og virke med hende, da det sømmer dem ikke mere at stemme en Lire eller Luth, end ved Lærdom og Philosophie at tilvejebringe Harmonie og Overeenstemmelse i Ægteskab og Huusholdning. Det er derfor de Gamle har sat **Merkur** ved Siden af **Venus**, da de dermed vilde give at forstaae, at Intet trænger mere til Veltalenhed, end den Fornøyelse, som bør finde Sted i Ægteskab, og **Svada** ved **Gratierne**, hvormed de gave tilkiende, at Ægtefolk ved Overtalelse skulle søge at erholde af hinanden, hvad de ville, og ikke ved Trætte. — **Solon** befoel, at en Brud skulde først spise et Cydonisk Æble, førend hun gik til Sengs med sin Brudgom, hvormed han, som det synes, paa en forblummet Maade vilde betegne, at den første Kiærlighed, som Mund og Tale lægger Grund til, bør være blandet med en sød og liflig Overeenstemmelse. I Bøotien tildækker man en Brud, og bekrandser hende med den tornede Bark af Aspargis (*): Thi denne Vext giver den lifligste Frugt af den skarpeste Torn, og en ung Kone vil siden vise sig sagtmodig og behagelig i Omgang med sin Mand, naar han veed at finde sig i hendes første Fortrædenhed og Ubehagelighed, og ikke forbittres derover. Overalt, hvem der ikke kan finde sig i de første Stridigheder med unge Koner, de komme mig ey anderledes for, end de, der overlade de moedne Druer til andre, fordi den umoedne smagte dem saa bitter. Og saaledes gaaer det og de nygifte Koner, der formedelst de første Uovereenstemmelser ikke kan fordrage deres Mænd,

ey

(*) Af Beskrivelsen seer man, at den er et Slags Torn, som og bær Navn af Aspargis, om hvilken Theophrast mælder Hist. Pl. L. I. c. 16.

ey anderledes end dem, der lade sig stikke af Bien, og andre tage Honningen. — Allermeest i Begyndelsen bør Mændene vel see til at forekomme Ueenigheder og Fortørnelser, da de seer, at sammensatte Kar kan i Begyndelsen gaae i tu af et meget ringe Stød, naar derimod hverken Ild eller Jern siden kan skille dem ad, naar de ved Tidens Længde ere blevne hærdede. — Ligesom Ilden lættelig antændes i Straae, Væger, og Hare-Haar, men hastig igien udslukkes, hvis ikke den fænger i noget andet, som kan bevare og underholde den, saa bør man og ikke ansee denne de nyegifte Koners hæftige Kiærlighed, der antændes af Legemets Skiønhed, for bestandig og stedsevarende, førend den først faaer fæstet Sæde i Gemyttet, trænget sig ind til Fornuften, og har deraf bekommet en levende Virksomhed. Ligesom Fisken nok hastig lader sig fange, naar man forgifter Angelen med noget tillokkende Middel, men bliver dog derved saaledes fordervet, at den ikke kan spises; saa gaaer det og de Qvinder, som bruge fortryllende Elskovs-Midler og Kunster imod Mændene, og søge ved Vellyst at faae dem i deres Magt, at de siden maa leve med nogle dorske, dumme og fordærvede Mænd. Thi Circe havde ingen Nytte af dem, som hun ved sin Hexekunst havde fortryllet, og hun brugte dem ikke til nogen Ting, da de vare blevne til Svin og Esler; derimod elskede hun Ulysses overmaade, saasom han beholdt sin Fornuft, og vidste at omgaaes hende med Fornuft. De Qvinder, der hellere ville herske over taabelige end adlyde de fornuftige Mænd, ligne dem, der hellere ville veylede de Blinde paa en Vey, end selv følge dem, som see, og kiende Veyen. De ville ikke troe, at Pasiphae, som var en Konges Gemahl, kan have forelsket sig i en Oxe, da de dog seer, at der ere de, som ikke kunne lide alvorlige og fornuftige Mænd, men ville hellere have Omgang med dem, som i Geilhed og Kaadhed ligner

Hunde og Bukker. —— De der ikke formedelſt Svaghed og Skrøbelighed kan ſelv ſpringe paa Heſterne, de lære dem at bøye og nedlade ſig i Knæerne, at de magelig kan ſætte ſig paa dem. Ligeſaa gjøre nogle Mænd, ſom har faaet fornemme og rige Koner. De forbedre ſig ikke ſelv, men ſøger at underkue dem, i den Tanke, at de deſto bedre kan regiere, naar de har ydmyget dem. Man bør tvertimod lade Heſten beholde ſin Høyde, og Konen ſin Værdighed, og ſelv kun bruge Tøylen. —— Naar Maanen er langt fra Solen, ſeer man den ſkinnende og klar, men den fordunkles og gaaer af Syne, naar den kommer den nær. Anderledes bør det være med en dydig Kone. Hun bør allermeeſt lade ſig ſee i ſin Mands Nærværelſe, men holde ſig hiemme og af Syne, naar han er fraværende. —— Det er ikke ret ſagt af Herodot, at en Qvinde aflægger Bluſærdigheden tillige med ſine Klæder. Tvertimod, hun iſører ſig da Bluſærdighed i Stedet for Klæderne, og de bruge den ſtørſte Bluſærdighed ſom et indbyrdes Tegn paa den ſtørſte Kiærlighed til hinanden. —— Ligeſom, naar man tager tvende ſamlydende Stemmer, Tonen da tilſkrives den høyere, ſaa forrettes og enhver Ting i en fornuftig Huusholdning med begges indbyrdes Overeenſtemmelſe, dog ſaaledes, at Mandens Regimente og Overlæg derudi fremſkinner. —— Solen overvandt engang Norden-Vinden. Thi da Vinden engang ved ſin ſtærke og voldſomme Blæſt vilde berøve Manden ſin Kappe, holdte han faſtere derved og ſvøbte den tættere om ſig. Men da Blæſten havde lagt ſig, og han af den brændende Soel var bleven giennemvarmet, kunde han ſiden ikke bare ſig for Heede, og kaſtede tillige baade Kiortel og Veſt. Saa gaaer det med de fleſte Koner. Naar Mændene med Magt ville berøve dem deres Stats og Pragt, blive de vrede og gienſtridige. Men ſøge de derimod med det Gode at overtale dem, give de ſig

til-

tilfreds, lægge den af, og holde Maade. — Caton ſtødte en Mand ud af Raadet, fordi han i ſin Dotters Nærværelſe havde kyſſet ſin egen Kone. Jeg tilſtaaer vel, det var noget for ſtrængt. Men lader det ilde, ſom det virkelig giør, i Andres Overværelſe at careſſere, kyſſe og omfavne hinanden, hvor megen ſtørre Skam er det ikke da i Andres Nærværelſe at ſkiændes og klamres? Bør man vel hemmelig og i Skiul careſſere og kyſſe ſin Kone, men tvertimod formane, laſte og dadle hende aabenbar og for Alles Øyne? — Lad et Speyl være indfattet i Guld og beſat med koſtbare Steene, ſaa er det dog til ingen Nytte, naar det ikke giver rigtige Gienbilleder af Tingene. Ligeſaa nytter det heller ikke, at man har faaet en riig Kone til Ægte, naar hun ikke i Sæder, Gemyt og Levemaade ſøger at ſtemme overeens med ſin Mand. Det er et ſlet og ilde forarbeydet Speyl, der foreviſer et glad Anſigt ſom ſorrigfuld og bedrøvet, og derimod et forbittret og bedrøvet, ſom munter og lattermild. Saaledes er det og en ſlet og utidig Kone, der ſætter en ſuur Mine op, naar Manden har Lyſt til Spøg og Venlighed, og tvertimod leer og ſpøger, naar han er alvorlig. Det eene er en Virkning af et ubehageligt Væſen, det andet af Foragt. Tvertimod, ligeſom Geometrerne ſige, at Linier og Overflader bevæge ikke af ſig ſelv, men tilligemed Legemerne, ſaa bør en Kone heller ikke have nogen egen Gemyts-Beſkaffenhed, men tage Deel med ſin Mand baade i Alvor og Spøg, i Fornuft og Latter. Ligeſom paa den anden Side de, der ikke gierne ſeer deres Koner at ſpiſe og drikke med ſig, lære dem dermed at kræſe op for ſig ſelv alene, ſaa gaaer det og dem, der ikke omgaaes deres Koner med en venlig Munterhed, og ikke deele med dem Latter og Spøg, at de lære dem at ſøge egne Fornøyelſer for ſig ſelv alene. — Kongerne i Perſien lade deres Dronninger ſidde hos ſig ved Taffelet, men naar de vil

overgive ſig til Lyſtighed og Drik, lade de dem gaae bort, og derimod fremkalde deres Maitreſſer og Sangerſker. De giøre Net derudi, at de ville ikke giøre deres Koner deelagtige i deres Vellyſtighed og Sviir. Hvorfore, om en privat Mand i ſin Kaadhed og Overgivenhed ſkulde gaae lidt for vidt i ſit Spøg med en Maitreſſe eller Tieneſte-Pige, bør en Kone ikke lade ſig mærke med nogen Forbittrelſe eller Fortrydelſe derover, men foreſtille ſig, at han af Høyagtelſe for hende har i ſin Drukkenſkab og Overgivenhed ſpøgt med en anden (*). Naar Konger lægger ſig efter Muſik, Studeringer, eller Kiæmpe- og Fægtekunſt, ſaa vrimler ſtrax et Land af Muſikantere, Lærde og Fægtere. Saa gaaer det og til, at en Petitmaitre af en Mand giør ſin Kone til en Stadſe-Dukke, en vellyſtig giør hende kaad og ſkiøgagtig, men en god og dydig til en ærbar og ſkikkelig Kone. — Da en vis Perſon engang giorde en ung Spartaniſk Pige det Spørsmaal, om hun endnu ikke havde haft Omgang med nogen Mands-Perſon, ſvarede hun, Ney, ikke jeg med ham, men han med mig. Saaledes meener jeg en Huusmoder bør opføre ſig, at naar Manden vil careſſere hende, bør hun hverken undſlaae ſig for hans Careſſer eller viſe ſig fortrydelig derover, men heller ikke ſelv byde ſig an. Thi ſom det eene er Beviis paa Letfærdighed, ſaa er og det andet en Virkning af Stolthed og Ukiærlighed. — En Kone bør ikke have nogle ſine egne Venner, eller andre, end dem, hun har tilfælles med hendes Mand. Guderne ere af alle de førſte og ſtørſte Venner. Derfor bør og Konen ikke ville dyrke andre Guder end Manden, og holde ſine Dørre tillukte for forfængelige Religioner og fremmed Overtroe. Thi ingen af Gu-

(*) Man ſeer lettelig, at fordi en klog Kone bør i ſaa Fald overſee en Mands ſmaa Feyl uden Forbittrelſe, ſaa ſiunde dog Feylene ſelv ikke Autors endten Biſald eller Forſvar.

Guderne finder Behag i de Ofringer, ſom en Kone hemmelig ſtiæler ſig til at giøre dem. — Platon ſiger, at det er den lykſaligſte Stat, hvor man mindſt hører tale om hvad mit er og ikke mit, ſaaſom Borgerne der, ſaavidt muligt er, har de vigtigſte Ting tilfælles. Men allermindſt bør diſſe Ord høres i Ægteſtanden. I øvrigt ligeſom Lægerne ſige, at Følelſen af de Slag, man faaer i den venſtre Side, forſættes i den høyre, ſaa bør og Konen tage Deel i Mandens Lidelſer og Manden end langt mere i Konens; paa det at, ligeſom Baand, der ere knyttede tilſammen, faaer Styrke af hinanden, de ligeledes kan, ved indbyrdes Kiærligheds Beviisning, hver paa ſin Side giøre ſit til at bevare Samfund og Deelagtighed. Thi Naturen foreener os tilſammen ved Legemernes Beblandelſe, for af deres med hinanden formængede Sæd at danne et Foſter, ſom hører begge til, ſaa at ikke den eene ſkal kunne underſkille hvad ſit er fra den andens. Saadan Samfund og Deelagtighed bør der da og i Henſeende til Gods og Midler være imellem Ægtefolk, at de ligeſom ſtøbe og blande alting ſammen til een Formue, og holder intet for Mit eller Dit, men enhver alt for ſit, og Intet for fremmed. Ligeſom en blandet Viin kaldes dog Viin, lad være den indbefatter mere Vand, ſaa bør og Midlerne med ſamt heele Huſet bære Navn af Mandens, omendſkiøndt Konen havde bragt meeſt derind. — Helena var giærrig, Paris vellyſtig, Ulyſſes var klog, Penelope kydſk. Derfor var og diſſes Ægteſkab lykſalig og værd at efterligne. Men hines foraarſagede baade Græker og Barbarer mangfoldige Ulykker. — Da hiin Romer blev laſtet af ſine Venner, fordi han havde ſkildt ſig ved ſin Kone, ſom var baade kydſk, riig og ſmuk, rakte han dem Foden frem og ſagde: Denne Skoe ſeer ogſaa ſmuk ud, ſaaſom den er nye, men der er Ingen, ſom veed, hvor den trykker mig. Derfor

bør ingen Kone ſtole paa ſin Medgift, ſin Slægt eller Skiønhed, men i alt det, hvoraf Manden meeſt indtages, ſaaſom Sæder, Gemyt og Omgang, deri bør hun hver Dag viiſe ſig ikke ubøyelig og ufordragelig, men føyelig, behagelig og venlig. Thi ligeſom Lægerne holde de Febre for mere farlige, der har deres Oprindelſe af nogle forborgne Aarſager, og ſom Tid efter anden har ſamlet ſig i Legemet, end dem, ſom kommer af aabenbare og tydelige Aarſager; ſaa gaaer det og med de ſmaa og jævnlige og daglige Misforſtaaelſer imellem Mand og Kone, ſom ere ſkiulte for Folkes Øyne, at de, langt mere end andre, ophæver og fordærver Livets Samfund. —— Kong Philippus havde fattet Yndeſt for et Theſſaliſk Fruentimmer, ſom fik Skyld for, at hun fortryllede ham. Olympias giorde ſig derfor Umage for at faae hende i ſin Magt. Men da hun var kommen for hans Øyne, og ſyntes ey alene ſmuk af Anſigt, men talede og meget behiertet og fornuftig for ſig hos Dronningen: Farvel, ſagde da Olympias, diſſe Beſkyldninger! Du har jo dine Fortryllelſer i din egen Perſon! Saa kan Intet holde Stand imod en ſaadan Ægte-Kone, naar hun ſætter alt i ſin egen Perſon, Medgift, Herkomſt, Fortryllelſer, ja Ægteſkiærligheden ſelv (*), og ved Fromhed og Dyd ſøger at vinde Mandens Kiærlighed. —— Atter, da en ung Fløyteniſt havde ægtet en ſmuk Kone,

(*) τον κεστὸν αὐτου, d. e. Ægteſkabs-Beltet, hvis Løsning betegner det en Apoſtel ſaaledes ret ſømmelig udtrykker: Mand og Kone viſe hinanden indbyrdes den ſkyldige Velvillighed. Man behøver kun at vide, at en Brudgom løſte ſin Bruds Belte efter den første Indtrædelſe i Brude-Kamret, ligeſom og et andet Belte blev afløſt, naar hun første Gang ſkulde føde. Dertil ſigte de Talemaader hos Digterne: λυσε δε οι παρθενίην ζώνην, λυσε δε οι μίτρην. Callim. Hom. Theocrit.

ne, ſom havde et ondt Rygte paa ſig, ſagde **Olympias**: **Den Karl maa ingen Fornuft have, thi ellers havde han ikke giftet ſig med Øynene.** Man bør da og ikke gifte ſig endten med Øynene eller med Fingrene, ligeſom nogle, der giøre kun deres Regning paa, hvor ſtor Medgift deres Brud fører med ſig, ikke hvorledes hun vil leve med dem. — **Sokrates** gav unge Mennesker den Regel, at, naar de ſaae ſig i et Speyl, ſkulde de, ſom vare hæslige, ſøge ved Dyden at rette deres Skabnings Feyl, de Smukke derimod see til, at de ikke ved Laſter vanærede deres ſmukke Skabning. Saa bør og en Huusmoder, naar hun tager Speylet i Haand, tænke ved ſig ſelv, om hun er hæslig, **hvad om jeg ey var dydig?** og om hun er ſmuk, **hvad, om jeg tillige er dydig?** Thi det er en Ære for en hæslig Kone, om hun elſkes mere for hendes Gemyrs, end for hendes Smukheds Skyld. — Da den Sicilifke Tyran ſendte **Lyſanders** Døttre nogle prægtige Klæder og Haarflætninger til Foræring, vilde **Lyſander** ikke modtage dem, men ſagde, at diſſe Prydelſer vilde mere vanziire end ſmykke hans Døttre. Dette har allerede **Sophokles** ſagt før **Lyſander**:

Det ingen Smykke er, men virkelig Vanziir
Hvorved din Daarlighed kun øyenſynlig blîr.

Thi Prydelſe er, ſom **Crates** ſiger, hvad der virkelig pryder; og det pryder en Qvinde, hvad ſom giør hende meere yndig og ſædelig; men det giør ikke Guld, Smaragder og Purpur, men hvad ſom giver hende Anſeelſe af Alvorlighed, Skikkelighed og Blufærdighed. — De der ofre til **Juno**, ſom Ægteſkabs Huldgudinde, brænder ikke Galden med de andre Deele af Ofret, men tager den ud og ſlænge den bort ved Alteret, hvormed Lovgiveren har vildet paa en forblummet Maade tilkiendegive, at Galde og Vrede burde ingenlunde have Sted i Ægteſtand. Thi en Huusmoders Strænghed

bør

bør være som Vinens Skarphed, baade nyttig og behagelig, ikke bitter som Aloe eller et bidende Medicament. Platon gav Xenocrates, en for Resten from og dydig Mand, men noget strænge og barsk i sit Væsen, det Raad, at han skulde ofre til Gratierne. Saa tænker jeg og, at en dydig Kone allermeest behøver Gratiernes Hielp i Omgang med sin Mand, paa det hun, som Metrodorus sagde, kan boe hos ham i daglig Glæde, og ikke foraarsage ham Vækkelhed ved en overdreven Afholdenhed. Thi hverken bør den tarvelige Kone tilsidesætte Reenlighed, ey heller den, der er en Veninde af sin Mand, forsømme at giøre ham Kiærligheds-Beviisninger. Thi Strænghed giør en Kones Ærbarhed ubehagelig, ligesom Skidenfærdighed besmitter hendes Tarvelighed. Den, der er bange for at giøre sin Mand en Smiil eller noget andet Kiærligheds-Tegn, for ey at synes fræk og kaad, er fuldkommen som den, der ey engang salver sig med Olie, at man ey skal tænke hun har Hovedet besmurt med vellugtende Salver, og som ey engang vasker sit Ansigt, for ey at synes sminket. — Vi seer, at Digtere og Talere, saa mange iblant dem som søger at undslye den gemeene, uædle og slet efterabede og kunstlede Talemaade, viise tvertimod deres Kunst derudi, at de med Tingene selv og deres Indretning, og de derimellem indstrøede moralske Tanker kan indtage og røre Tilhøreren. Saa bør og en Huusmoder, om hun vil handle ret, undslye og forkaste alt forsængeligt og skiøgagtigt Væsen, og hvad som kun sigter til udvortes Opsigt, men meget mere viise sin Kunst i at forbinde sig sin Mand ved et dydigt Væsen og tækkelig Omgang, og saaledes giøre ham Dyd og Fornøyelse til en daglig Vane. Dog, dersom nogen af Naturen skulde være af et strængt og ubeskeedent Væsen, og ey være paa nogen Maade at formilde, saa faaer en Mand være tilfreds dermed, og paa sin Side viise Fornuft og Beskeedenhed, og ligesom

Pho-

Phocion ſvarede Antipater, da han befoel ham at giøre noget, ſom var uanſtændigt, du kan ikke bruge mig baade ſom Ven og Hykler, ſaa bør en Mand og tænke om en afholden og ſtræng Kone: Jeg kan ikke have i een og ſamme Perſon baade en Kone og en Skiøge. — Det var en vedtagen Skik i Ægypten, at Fruentimmerne brugte ingen Skoe, for at de ſkulde holde ſig hiemme heele Dagen. Nu omſtunder ere de fleeſte Fruentimmer ſaa ſindede, at om man betager dem deres guldbeſtukne Skoe, deres Baandſmykker om Arme og Been, deres koſtbare Klæder og Perler, gaaer de ikke uden for en Dør. — Da Theano, i det hun klædte ſig paa, lod ſee ſin nøgne Arm, og En ſagde, O ſøde Arm! ſvarede hun, men den er ikke for enhver gemeen Karl. Men det er ey alene Armen, men og Talen, ſom hos en ærbar og dydig Kone ikke bør være almindelig, men ligeſom hun bør være undſeelig og forſigtig for at blotte ſig for Fremmede, ſaa bør hun ikke mindre være det i ſin Tale til dem Thi man kan af hendes Tale ſee hendes indvortes Tilbøyelighed, Sæder og Gemyts-Beſkaffenhed. — Phidias forarbeydede en Venus-Støtte for Elienſerne ſaaledes, at han foreſtillede hende trædende paa en Snegl, med hvilket Sindbillede han gav tilkiende, at Koner burde holde ſig inden Dørre og kunne tie. Thi endten bør hun tale til Manden, eller ved Manden, og ikke fortrøde paa, at hun, ſom en Fløyteniſt, taler ved en fremmed Tunge, ædlere end hendes egen. — Kongerne og de Rige, naar de ære lærde Mænd, ære de baade ſig ſelv og dem. Men de Lærde derimod, naar de giøre megt af de Rige, giøre de dem ingen Ære dermed, men ſig ſelv ikkun Skam. Saa gaaer det og med Konerne. Naar de ſelv ydmyge ſig under Mændene, lægger man dem det til Roes. Men ville de herſke over dem, giøre de ſig ſelv dermed ſtørre Skam, end dem, over hvilke de herſke. I

øvrigt

ovrigt bør en Mand herske over sin Kone, ikke som en Herre over sin Eyedom, men som Siælen over Legemet, i det han tager Deel i hendes Lidelser og er ligesom af Naturen forbunden med hende ved Kiærlighed. Ligesom derfor Siælen bør sørge for Legemet uden at være en Slave af dets Lyster og Begiærligheder, saa bør og en Mand saaledes regiere sin Kone, at han tillige er hende til Glæde og Fornøyelse (*). —— Philosopherne sige om Legemerne, at nogle bestaaer af adskildte Deele, saasom en Flode og en Armee, nogle af sammenføyede Deele, saasom et Huus og et Skib, andre af saadanne Deele, som af Naturen ere foreenede og sammenvorne, saasom Dyrenes Legemer. Næsten det samme kan siges om Ægteskabet. Det Ægtepar, der elsker hinanden indbyrdes, er ligesom af Naturen foreenet og tilsammenvoxet. De, der gifte sig endten for Medgifters eller Børns Skyld (*), ere ligesom et tilsammenføyet Par. De der alene ligge hos hinanden, ere som et Par af adskilte, hvilke man snarere kan anſee

(*) ὥσπερ ἂν σώματός ἐσι κήδεσθαι μὴ δουλεύοντα ταῖς ἡδοναῖς αὐτῦ ἢ ταῖς ἐπιθυμίαις, ἅτω γυναικος ἄρχειν εὐφραίνοντα ἢ χαριζομενον. Meeningen bliver den samme, men i en regelmæssig Overeensstemmelse med det foregaaende burde Plutark have skrevet saaledes: ὥσπερ ἂν σώματος δεικηθεσθαι τὴν ψυχὴν μὴ δουλευσαν ἅτω τὸν ἄνδρα γυναικὸς ἄρχειν εὐφραίνοντα ἢ χαριζόμενον. Men det er ovensonligt, at Skribenten har agtet mere paa sine Tanker, end sine Ord, og dette skeer ofte.

(*) At avle Børn er jo Ægteskabets naturlige Øyemærke. Det lastes heller ikke. Men det ansees kun for et mindre fuld-

anſee ſom ſaadanne, der deeler kun Sengen, men ikke Livet med hinanden. Men ligeſom Naturkienderne ſige om Vædſkerne, at de ganſke giennemblandes med hinanden, ſaa bør og Ægtefolk ligeſom forblande mellem hinanden indbyrdes deres Legemer og Midler, Venner og Paarørende. Thi den Romerſke Lovgiver forbød dem, ſom havde giftet ſig tilſammen at veksle Gaver mellem hinanden, ey af den Aarſag, fordi de ikke maatte tage Deel med hinanden i noget, men fordi de meget mere ſkulde anſee alle Ting ſom tilfælles. —— I Liptis, en Stad i Libyen, ſkal det være en gammel Skik, at Bruden næſte Dag efter Brylluppet ſkikker Bud til Brudgommens Moder, og udbeder ſig en Potte eller Gryde af hende, hvilken hun da nægter hende, foregivende, at hun ikke har nogen, paa det den unge Brud ſtrax fra Begyndelſen af ſkal lære at kiende Svigermoderens Stifmoderlige Hiertelag, og, om der ſiden ſkulde møde hende nogen større Strængbed, hun da uden Fortrydelſe kan vide at finde ſig derudi. Dette bør en Kone betænke, og ſee til hun allerede raader Boed paa Anledningen til ſaadan Misforſtaaelſe. Denne kommer gemeenlig af det, at Moderen bliver hendes Medſtræberſke om Mandens Kiærlighed, og der er en eeneſte Maade, paa hvilken denne Avindſyge kan forebygges, naar hun for ſig ſelv giør akt hvad hun kan til at vinde Mandens Kiærlighed, uden at ville afdrage eller betage ham noget af den Kiærlighed hau ſkylder ſin Moder. —— Mødrene ſynes meeſt at

fuldkomment Ægteſkab, naar Mandens og Konens Hierter ikke ere ved indbyrdes Kiærlighed foreenede, om endogſaa Huſet vrimlede af Børn, hvilket var i det høyeſte et Beviis, at de blot tiene hinanden til at fornøve den naturlige Lyſt, uden for Reſten ret at elſke hinanden af Hiertet. Et og andet Udtryk kunde ſaaledes læt blive anſtødelig, naar man ikke ret forſtaaer Skribentens Meening.

at elske Sønnerne, saasom de kan i Tiden være dem til Hielp, og Fædrene derimod Døttrene, som dem, der i Tiden meest behøve deres Hielp. Men det kommer maaskee og af indbyrdes Høyagtelse, saa at den eene vil vise sig at have det meest kiær, som er den anden meest beslægtet. Dog kan det maaskee og forholde sig anderledes. Men dette lader smukt, at en Kone lader see nogen mere Hengivenhed til Høyagtelse for hendes Mands Forældre, end for hendes egne, og om der gaaer hende noget imod, hun da hellere bringer det for dem, og ikke lader sig mærke dermed for sine egne. Thi veed at vise Tillid og Kiærlighed til dem, vinder hun deres igien. —— De græske Soldaters Anførere, som fulgte Cyrs Armee, gave dem den Befalning, at de med Taushed skulde modtage Fienderne, naar de faldt dem an med Skriig, men naar hine derimod kom med Taushed ansættende, skulde de med Skriig rykke dem i Møde. Ligesaa børe fornuftige Koner sig ad. Naar Mændene raabe og stime af Forbittrelse, tie de ganske stille; naar hine derimod tie, saa søge de ved venlige Ord og Tiltale at tilfredsstille og formilde deres Gemytter. —— Euripides laster ey uden Aarsag dem, som bruge Musik over Borde ved Giæstebuder. Thi man burde snarere bruge Musiken som et Middel imod Vrede og Sorg, end til at forkiælne dem, der allerede befinde sig i Vellysternes Fornøyelse. Ligesaa bør I troe, at de handler ikke ret, som søge deres Fornøyelse ved at soye hos hinanden, men derimod, saasnart der kommer en Kurre paa Traaden og de geraade i nogen Uenighed, søge hver sin Seng, og ikke da fornemmelig anvende den egteskabelige Kiærlighed, som det bedste Lægemiddel imod saadanne Tilfælde. Dette lærer og Poeten, naar han et Sted lægger Venus disse Ord i Munden:

Paa

Paa deres Klammerie jeg nok skal Ende gjøre,
Da jeg dem nu til Sengs vil med hinanden føre.

Vel bør en Kone, saavel som og en Mand, altid og allevegne skye al Leylighed til at støde hinanden for Hovedet, men allermeest bør de vogte sig derfor paa den Tid, naar de ligge i en Seng hos hinanden. En Barsel-Kone, da hun var i Nød, sagde engang til dem, som lagde hende tilbage paa Sengen, **Og hvor kan Sengen skille mig ved den Smerte, som den selv har forvoldt mig?** Men saa gaaer det dog, at de Uenigheder, Bebreydelser og Forbittrelser, som Sengen føder, skal ikke lættelig paa nogen anden Tid og Sted kunne bilægges. — **Hermione** har Ret i det hun siger, **at de slemme Qvinder, som kom til hende, havde været hendes Ulykke.** Dog skeer dette vel ikke i Almindelighed, uden naar Uenigheder og Trætter med Mænden aabner ey alene Dørrene men ogsaa Ørerne for saadanne Qvinder. Derfor bør en fornuftig Kone da fornemmelig have sine Ører tillukte for al Øretuderie, at der ikke skal lægges Ild til Ild, og altid have i frisk Minde det Svar, **Philippus** gav sine Ministrer, da de ophidsede ham imod Grækerne, fordi de, skiønt han havde giort vel imod dem, talede dog ilde om ham. **Hvad ville de ikke da, svarede han, meget mere tale ilde om mig, i Fald jeg giorde dem Ondt?** Naar da hine klafferske Qvinder sige: **det er ikke ret af din Mand at handle saaledes mod en dydig Kone, der elsker ham,** saa vær betænkt paa at svare: **Hvad, om jeg da begynder at hade og fornærme ham?** — Da en Herre engang efter lang Tids Forløb fik Øyne paa sin Tiener, som var undløben, og denne, i det han satte efter ham, var kommen ham i Forveyen og havde taget sin Tilflugt ind i et Mølle-Huus: **Hvor skulde jeg vel,** sagde da Herren i det han der greeb ham, **hellere have vildet finde**

dig, end her? Naar da en Kone af Avindsyge mod sin Mand ponser paa Skilsmisse, og græmmer sig derover, saa siger hun hos sig selv: **Hvor skulde min Medbeylerske hellere ville see mig, end i Misforstaaelse og Trætte med min Mand, og hvad hellere at giøre, end at forlade baade hans Huus og Seng?** — Athenienserne forrette tre hellige Ployninger, den første paa **Sciros**, til Erindring om den første Ployning, som der skeede; den anden paa den Mariske Mark; og den tredie, som kaldtes **Bouzygion**, fordi den skeede med tvende Øxne, nær ved Byen. Men langt helligere end alle disse er den ægteskabelige Sæd og Ployning, som har Børns Avling til Øyemærke. **Sophocles** har ey uden Aarsag kaldet **Venus** den **frugtbare Cytherea**. Der er derfor Intet, hvori Mand og Kone mere bør see sig vel for, end i denne Post, da de hver paa sin Side bør afholde sig fra al vanhellig og ulovlig Omgang med Andre, og ikke saae, hvor de ikke ville høste, men skamme sig ved Frugten og skiule den, i Fald nogen skulde komme deraf. Da Taleren **Gorgias** oplæste i Olympia en Tale, hvori han formanede Grækerne til Samdrægtighed, **Den Mand, sagde da Melanthus, vil formane os til Samdrægtighed, og han har endnu ikke kundet bringe det dertil, at han selv, hans Kone og Pige, som ere i alt kun 3 Personer, kan forliges med hinanden.** Thi man troede, at **Gorgias** holdte lidt af sin Pige, og at hans Kone var avindsyg over hende derfor. Den derfore, som vil stifte Harmonie og Overeenstemmelse imellem sine Venner eller et heelt Folk, bør vel see til, at han kan have Harmonie i sit eget Huus. Thi Qvinders Forseelser pleye lættere at kunne skiules for Folk, end de Fornærmelser, som begaaes imod dem. — Man siger om Katten, at den bliver forstyrret og gal ved Lugten af Salver. Dersom det gik Qvinderne ligeledes, at Lugten

af

af Salve giorde dem rasende og forvirrede i Hovederne, da var det ilde, om ikke Mændene skulde ville afholde sig derfra, men kunde taale at see deres Koner i saa slet en Tilstand for deres egen korte Fornøyelses Skyld. Da nu dette vederfares Konerne, ikke naar deres Mænd bruge Salver, men naar de lægge sig efter løse Qvinder, saa er det jo Synd, at man for en saa ringe Fornøyelse vil sætte dem i en saa smertelig og forvirret Tilstand, og ikke hellere reene og ubesmittede fra al fremmed Omgang holde sig alene til sine Koner, ligesom Bierne, om hvilke der meenes, at de ikke kan lide dem, der har haft Omgang med Fruentimmer, og ansalder dem som Fiender. — Ingen nærmer sig til Elephanter i hvide eller til Tyrer i røde Klæder; thi man siger, at disse Dyr blive rasende ved disse Farver. Der siges og om Tigrerne, at de blive reent galne og rive sig selv ihiel, naar man slaaer paa Tromme omkring dem. Da nu ligeledes nogle Mænd kan ikke lide at see prægtige og kostbare Klæder, og forbittres over Biælder og Trommer (*), hvorfore kan da Koner ikke ogsaa gierne afholde sig derfra, og ikke forvirre eller forbittre deres Mænd dermed, men leve med dem saaledes, at de kan altid have deres Gemytter i en standhaftig, mild og rolig Forfatning (*). — Da **Philippus** engang trak et Fruentimmer til sig med Magt og mod hendes Villie; **slip mig**, sagde hun da, **thi enhver Qvinde er een og den samme, naar man tager Lyset bort.** Dette passer sig vel til Hoerkarle og løssagtige Mænd. Men en ægte Kone bør allermeest, naar man tager Lyset bort, ikke være den samme, som enhver gemeen Qvinde, men da naar hendes Legeme ikke sees, bør

(*) En Slags Prydelse, som Fruentimmerne har brugt.

(*) Dette hedder paa græsk συνεῖναι μετ' εὐσταθείας καὶ πραύτητος, og er uden Tvil rigtig oversat.

skinne meest hendes Dyd og Kydskhed og Kiærlighed til hendes egen og eene Mand. — Platon formanede gamle Mænd, at de mere skulde undsee sig for de Unge, paa det disse kunde lære at have Undseelse for dem; thi naar de Gamle førte sig op uden al Undseelse, saa kunde der ikke ventes nogen Frygt eller Undseelse hos de Unge. Dette bør en Mand betænke, og ey undsee sig for nogen mere, end for sin Kone, saasom Ægte-Sengen er den Skole, hvori hun skal lære enten Kydskhed eller Ukydskhed. Den, der selv nyder de Vellyster han forbyder sin Kone, han handler ey anderledes, end om han vilde befale hende at stride mod de Fiender, i hvis Magt han selv overgiver sig. — Hvad dig angaaer, Eurydice, da vilde jeg, du skulde læse, hvad Timorenes har skrevet til Aristylla om Lyst til Stads og Pynt, og indprænte det vel i din Hukommelse. Og du, Pollian, tænk ikke, at din Kone skal afholde sig fra Pragt og Overdaadighed, naar hun ikke seer, at du i andre Ting kaster Foragt derpaa, men at du finder Fornøyelse i forgyldte Skaaler, i at have dine Værelser besatte med Malinger og Skilderier, i prægtige og kostbare Bidsler og Dækkener til dine Æsler og Hester. Thi man maa ikke tænke at ville fordrive af Fruentimmer-Stuen den Pragt, som har Sted midt i Mands-Stuen. Og da du er paa den Alder, at det sømmer dig at lægge Vind paa Philosophie, saa smyk dine Sæder med en grundig Underviisning i Videnskaberne, og søg Omgang med alle dem, som i den Henseende kan gavne dig. Ligesom Bierne maa du samle allevegne fra alt hvad godt og nyttigt er, hvilket du maa føre hiem med dig, og ved Samtale meddeele det til din Kone, og giøre hende saaledes bekiendt med de sundeste og bedste Lærdomme, at hun kan fatte Lyst og Kiærlighed dertil.

Du Fader, Moder skal og Broder hende være;

Men

Men det lader dog nok saa smuk at høre en Kone sige: **Men du, min kiære Mand! er jo min Veyviser, min Philosoph og Læremester i de smukkeste og fortræffeligste Kundskaber.** Saadanne Videnskaber har for det første den Nytte, at de afvende Fruentimmerne fra Narrerier. En Kone, der har lært Geometrien, skal undsee sig ved at dandse, og hun skal ikke lægge Ører til andre Fortryllelser, der har ladet sig fortrylle af **Platons** og **Xenophons** Lærdomme. Ja om nogen lover at ville trække Maanen ned af Himmelen, skal hun belee de Qvinders Vankundighed og Taabelighed, som lade sig binde saadanne Ting paa Ærmene, naar hun ikke er ukyndig i Stierne-Videnskaben, og har hørt, hvorledes **Aganice, Hegetors** den Thessaliers Dotter, saasom hun forstod sig paa Maane-Formørkelserne, og vidste forud den Tid, naar Maanen gik ind i Jordens Skygge, narrede Fruentimmerne og bildte dem ind, at hun var den, der havde taget Maanen bort af Himmelen. Man har aldrig hørt, at en Kone har nogen Tid født noget Barn uden ved Omgang med en Mand. Men der kan vel af usunde Vædsker samle sig hos dem nogle saadanne udannede og kiødagtige Fostre, som man kalder **Moder-Gevæxter.** Saadant et Foster maa man see til, der ikke skal avles i deres Gemytter. Thi dersom de ikke ved Omgang med Mændene og deres Underviisning undfange gode Lærdommes Sæd, skulle de avle i deres Hierter en heel Hob daarlige og onde Forsætter og Lyder. Men du, **Eurydice,** maa for alle Ting stræbe at giøre dig lærde og dydige Mænds Tankesprog bekiendte, og ved alle Leylighe-der tale om de Læreregler og Forskrifter du har lært af mig, mens du endnu var ung, paa det du kan fornøye din Mand og forskaffe dig andre Koners Høyagtelse, naar de betragte dig i denne saa ærværdige og fortræffelige Prydelse, der ikke har kostet dig noget. Thi denne rige Kones Perler og denne Frem-

medes Silke-Klæder kan du ikke faae og pryde dig med, uden du maa kiøbe dem dyrt. Men hiin Theano's og Cleobuline's, og Gorgo's, Leonidæ Kones, og Thimoclea's, Thognis Søsters, og hiin gamle Claudia's, og Cornelia's Scipions Søsters, alle disse høystærede og berømmelige Fruentimmeres Prydelse kan du faae for Intet og smykke dig med, og derhos leve et berømmeligt og lyksaligt Liv. Har Sappho formedelst sine smukke Vers haft saa høye Tanker om sig selv, at hun har kundet skrive til et viigt Fruentimmer:

Naar du er død, du ligger der
Dit Minde skal ey mere være,
Pieriisk Blomster var jo ikke her din Ære:

Hvor meget høyere og herligere Tanker maa ikke da du fatte om dig selv, dersom du besidder ikke saa meget Blomsterne som Frugterne selv, hvilke Muserne tilbringe og skiænke dem, der ære og dyrke Lærdom og Philosophie.

No. 27.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 5te Julii 1770.

Kiøbenhavn.

Joannis Sajnovics, S. I. Ungari Tordaſienſis e Comitatu Alba-Regalenſi, Regiæ Scientiarum Societatis Havnienſis & Nidroſienſis Socii, *Demonſtratio, Idioma Ungarorum & Lapponum idem eſſe.* Regiæ Scientiarum Societati Danicæ prælecta. 1770. Typis orphanotrophii Regii excudit *Gerhard Gieſe Salicath.* 83 S. i 4to.

Denne er den anden anſeelige Frugt af den Wardøehuſiſke Reyſe, ſom de tvende berømte Jeſuiter, Hr. Pat. Hell og Sajnovics har paataget ſig paa vor allernaadigſte Konges Bekoſtning, og meer end lykkelig fuldført. Vi ſige meer end lykkelig; thi hvad mere kunde man vel have forlangt, end at Reyſens Hoved-Øyemærke var bleven opnaaet. Vigtige Grammatikaliſke Opdagelſer ſkulde man mindſt have ventet, og dem faaer man dog. Forfatteren ſkriver til det Kiøbenhavnſke Kongelige Vid. Sælſkab, at lad være han egentlig og fornemmelig lægger ſig efter Mathematik og Aſtronomie, ſaa har det dog ingen Føye til at vente ſaadan en Grammatikaliſk Underſøgning, ſom den han hermed har overleveret, af nogen anden hellere, end af ham, ſaaſom ingen ſkal kunne beſtemme det Ungerſke og Lappiſke Sprogs Overeenſtemmelſe, uden den, der endten ſom en

indfødt **Lapp** lever iblandt **Ungrerne**, eller en indfødt **Ungrer** iblandt Lapperne. Hvad **Rudbeck** og andre Lærde derom har anført, er ikke kommen videre, end til den blotte rimelige Formodning, og ikke bragt til nogen fuldkommen Viished, hvilket man derfor heller ikke har værdiget nogen ſynderlig Agt. Forfatteren, en indfødt **Ungrer**, ſom paa forbemeldte Reyſe næſten et heelt Aar har opholdt ſig i Finmarken, og haft god Leylighed til at ſammenligne det Ungerſke og Lappiſke Sprog med hinanden, vil nu for første Gang hermed give den Sandhed beviiſt, at diſſe tvende ere i Grunden eet Sprog, og det ſaaledes, at ingen, ſom med Skiønſomhed læſer denne hans Afhandling, ſkal bære længere Tvil derom. Her handles om et Folks Sprog, ſom efter alle Hiſtoriſkriveres ſamtydige Meening fordum har boet og regieret vidt og bredt i de vidtløftige Nordiſke Riger, og ſom ſtrækker ſig endog i diſſe Tider fra de yderſte Kanter af Europa mod Veſten og Norden igiennem Finmarken, Lapland, Finland og Tartariet indtil Aſien. Hvis det end iblandt Lapperne er bleven fordunklet, og kunde formeenes af Mangel paa Dyrkelſe at være gaaet under, ſaa har det dog haft en bedre Skiæbne i Finland og i ſær i Ungern, hvor det ſiden **Attilæ** og **Stephani** den første Konges Tider er bleven ſaa vel dyrket, at det viger ingen, men overgaaer mange af de Øſter- eller Veſterlandſke Sprog i Rigdom, Ziirlighed, Korthed og Udtrykkelighed. Med denne Erindring vil Forfatteren have dem opmuntrede, ſom efter vor allernaadigſte Konges Befaling ſkulle ſtudere det Lappiſke Sprog, at de ſkal ikke tænke, at de har med et Sprog at giøre, ſom ingen kan komme til Rette med, men meget forеſtille ſig, at det Ælde, Fiinhed, Ziirlighed og Yndighed overgaaer mange, og fortiener al muelig Flid og Dyrkelſe for at bevares og reddes fra Undergang. Forfatteren har ellers i nærværende Skrift ikke mældet om andre Lapper end de Finmarkiſke, ſaaſom det flød af ſig ſelv, at, naar de, der laae længſt borte fra Ungrerne, ſtemmede overeens med dem i Sprog, ſaa maatte denne Overcenſtemmelſe meget mere finde Sted imellem **Ungrerne** og de andre **Lapper**, nemlig de Svenſke og Ruſſiſke, og de Svenſke **Finner**.

Man maa ikke forеſtille ſig **at jo Ungrernes og Lappernes Sprog kan være eet og det ſamme**, lad

lad være, de Talende forſtaaer ikke hinaden. Man kan vel altid ſikkert ſlutte, at naar flere adſkilte Folk forſtaaer hinanden, ſaa maa de og have et og ſamme Sprog, men det følger ikke tvertimod, at fordi de har i Grunden og første Oprindelſe et fælles Sprog, ſaa maa de og forſtaae hinanden. Skulde en Lapper og Ungrer nu forſtaae hinanden, ſaa maatte Eet af To være nødvendigt, endten at deres første oprindelige Sprog maatte i 13 Aarhundrede have været forbleven hidindtil uden al Forandring og dialectiſk Afvigelſe, eller og at det eene maatte have lidt fuldkommen den ſamme Forandring, ſom det andet. Ingen, ſom betænker, hvad Forandring Sprogene lider ved Tidens Længde ſkal ville troe det første. Vi nu værende Danſke og Tydſke forſtaaer næppe vore ældgamle Forfædres Sprog, og de gamle Norſke Love har man været nødt til at overſætte i det brugelige Sprog. Kan florerende Sprog ved Tidens Længde lide ſaa ſtor Forandring, hvad maa ikke da det Lappiſke, der i ſaa lang Tid er ikke bleven dyrket. Ogſaa det Ungerſke maa i den Tid være bleven meget forandret, og hvad Samqvem har der været imellem diſſe tvende hinanden ſaa langt fraliggende Folk, at det eene ſkulde have vidſt at forandre ſit Sprog nøt op paa ſamme Maade, og i alt, ſom det Andet? Dette har Forfatteren udført med en faſt meer end nødvendig tydelig Grundighed, og vi mærker under Læsningen, det vi her ved denne Leylighed ville erindre, at han beſidder udmærkede Gaver til at udtrykke ſig i en flydende og reen latinſk Stiil. Altſaa tilſtaaer han, at han ſlet ikke ſelv har forſtaaet Finmarkens Lapper, eller har kundet tale med dem, ſom et falſk Rygte havde udſpredet her i Kiøbenhavn. Og dog tør han paaſtaae det, han agter her at beviſe, at hans eget Sprog har i Grunden været eet med det Lappiſke, ligeſom det Engelſke, Danſke, Hollandſke, Tydſke Sprog har i Grunden været eet, og det Franſke, Spanſke, Italienſke ligeſaa, ſkiøndt ikke diſſe adſkilte Folk ſelv forſtaaer hinanden, ja ligeſom Sø-Lapper og Bierg Lapper, efter Hr. Prof. Leems Vidnesbyrd, Finmarkiſke og Svenſke Lapper, og de Svenſke i adſkilte Provintzer taler i Grunden eet Sprog, hvorom man ikke tør tvile, og dog ikke forſtaaer hinanden, formedelſt Dialecternes Forſkiællighed, ſom efter Hr. Hogſtroms Vidnesbyrd er ſtørre iblandt dem end de andre Lapper.

Fremdeles paaſtaaer Forfatteren, at det ikke heller kan undersøges af Lappernes eller Ungrernes Skrifter, om deres Sprog er i Grunden eet. Der ere nogle, der tage den Vey, naar de seer sig ey at kunne komme frem paa den første. De ligne da begge Folkenes Skrifter imellem hinanden, finder de i begge Skrifter samme Meening udtrykt med samme Ord, saa troer de, at Sprogene stemmer overeens, men hvis ikke, anseer de dem for adskilte. Men herved har Forfatteren 3 Ting at lægge Mærke til. Først maa begge være skrevne i det reene Lappiske eller Ungerske Sprog, og der maa ikke i det Lappiske Skrift forekomme fremmede og af de Herrer Missionarier indførte nye Ord og Talemaader, som de har brugt til at betegne Folket den nye Religions Sandheder og Begreber, som de lærte dem, da det jo ikke bliver nogen Under, om man ikke finder saadanne i det Ungerske. Saa lærte for Ex. Lapperne at kalde Gud Jſmel eller Jumala efter deres gamle Afgud, og Helligheds Navn Paſſatas har de beholdt efter deres overtroiske Fester, naar derimod Ungrerne under deres første Konge Stephan henved det 1000 Aarhundrede lærte at kalde Gud Iſten og at udtrykke Helligheds Navn ved Szent. Iligemaade ere der mange fremmede Ord og Talemaader, som Lapperne har faaet af de Norske og Svenske, saasom alle dem, der henhøre til Kunster og Videnskaber, Krigs- og Stats-Sager, Agerdyrkning og Søevæsen. Det Ord Leibe (Brød) troer Forfatteren ikke at være af Lappisk Herkomst, thi foruden det, at det meget kommer overeens med det Tydske Lab og det Moskovitiske Gleba, saa er at mærke, at de nu i saa mange Aarhundrede har ikke vidst af Brød at sige. Blot i Fader vor forekommer 7 nye Ord, ja Missionarerne har endogsaa lagt adskillige deres Paraphraser til, som sees af det Grønlandske Fader vor, hvilket efter Andersons tydske Oversættelse her findes anført. Den Sal. D. Woldike siger i den 2den Deel af det Kiøbenhavnske Vid. Selsk. Skrifter, at de Danske Missionarier har i 24 Aar indført flere Ord i det Grønlandske Sprog, end de gamle Nordmænd i heele 400 Aar. Dernæst maa begge Bøger være skrevne i een Dialect, saasom Dialecternes Forskiellighed, ligesom den gior, at de Talende kan ikke forstaae hinanden, saa gior den og dette, at

sam-

ſamme Tenker ſynes udtrykte med adſkillige Ord, i ſær naar Dialectens Forſkiæl for en ſtor Deel ſkulde beſtaae i Bogſtavers Udelukkelſe, Forflyttelſe, og Omvexling i de Ord, ſom i Talen oftere forekommer, og pleyer at føyes til hinanden, ſaaſom Pronomina, Suffixa, Interjectiones og Verba auxiliaria. „ Aldrig (ſiger Forf.) havde jeg kundet „ troe, at den Danſke Talemaade, **giv mig en Drik „ Vand**, udtrykte den ſamme Meening, ſom, **gib mir „ einen Trunk Waſſer**, hvis jeg ikke af Dialecternes „ Forſkiæl og ved nogen Omgang havde lært Bogſtavernes „ Omvexling med hinanden." Man maatte altſaa underſøge i hvad for en Bogſtavers Forandring Omſkiftning eller Udelukkelſe Forſkiællen beſtod mellem den Lappiſke og Ungerſke Dialects Udtryk, for endelig at udfinde, om ſamme Meening var udtrykt med ſamme Ord. Endelig maatte for det tredie Orthographien ogſaa være den ſamme, ſaaſom dens Forſkiælligheed kan endnu indføre en ſtørre Forſkiæl imellem Skrifterne end Dialectens. Enhver Skribent tilegner ſig den Ret at danne Ordene ſom han lyſter. Hr. v. **Ihre** i ſin Diſſert. om den **Lapponiſke Orthographie**, har allerede viiſt hvad Forvirring det foraarſager, og **Ganander**, ſom klager over det ſamme, anfører dette mærkelige Exempel derpaa i ſin Grammatik:

Ortographia

Tornæi,	Granii,	Lundii,	Fielſtromii,	Anonymi,	
Atze,	Aggie,	Atze,	Attie,	Ackie,	Pater,
Jietze,	Jegg,	Jedz,	Etz Egje,	Jegie,	ipſe,
Oidzod,	Auggud,	Oitzot,	Adtiot,	Aggiod,	accipere,
Ziatzie,	Kiatzie,	Ziatze,	Tiatz,	Giatze,	aqva,
Kotzot,	Kuggud,	Gaeckiot,	Kottiot,	Kotzot,	vocare,
Zialme,	Gialme,	Zialme,	Tialme,	Gialme,	oculus.

Hr. Prof. **Leems** Orthographie er ſaa forſkiællig fra den Ungerſke, at Forf. paaſtaaer, om han derefter vilde affkrive en Ungerſk Talemaade, ſaa ſkulde ingen **Ungrer** endten kunne forſtaae, læſe, eller udtale den. Saa ſkulde for Ex. ingen **Ungrer** forſtaae **Aphiam Zhioordaiaa megien** (min Faders Hiord vandrer) med mindre der ſkrives **Atyam Thordaja megyen**. Iligemaade ſkulde man næſten forſværge, at Sprogene havde nogen Overeenſtemmelſe, naar man vilde ligne den Ungerſke Bibel eller HErrens Bøn med den Laplandſke.

Saa ſpørges da, hvoraf man endelig ſkal kunne ſee, at det Ungerſke og Laplandſke Sprog er i Grunden eet. **Ordenes lige Udtale hos begge Folk** ſkal afgive Beviis derfor, da det er Udtalen alene, der ſiger os, hvorvidt Folkenes Sprog bør anſees for eet i deres Grund og Oprindelſe, eller for adſkillige. Det Ungerſke Sprog har frem for andre en egen beſynderlig og for Fremmede ſær vanſkelig Udtale. Det er i den Henſeende **Ungrerne** ſelv kalde det ſine matre genitam og Virginem ſine Filia. Denne Vanſkelighed foraarſages deels af de mangfoldige Vocaler, ſom de bruge frem for andre Nationer, og nogle Conſonanters ſærdeles bløde Udtale, ſom Fremmede ikke kan efterligne, hvorpaa ſom Exempler anføres P. L. N. T. i nogle her tilføyede Ord, ſaa vel ſom og den mangfoldige og uſtadige Udtale af det Bogſtav S. Samme Beſkaffenhed har det med det Lapponiſke Sprogs Udtale. „Ikke den bedſte Læremeſter, (ſiger Hr. Prof. **Leem**, „ſom her kræves til Vidne) er i Stand til ſaaledes at af„ſkrive det Lappiſke Sprog, at dets Bogſtaver kan i alle „Maader og ſaa nøye ſvare til **Lappernes** Udtale, ſaa en „Læſer derefter retteligen kan udtale de Laplændiſke Ord, og „ſom Lapperne ſelv udtale dem.“ Men vor Ungerſke Forf. faldt dets Udtale ſaa læt og føyelig, at han troede han befandt ſig iblandt ſine Landsmænd, da han hørte dem tale. Han fandt derudi alle de ſamme Vocaler, ſamme bløde Conſonanter, ſamme uſtadige Lyd af S. og Z. og ligeſaa idelige, ſom i ſit eget Modersmaal. Hvad de Norſke fandt ſtørſte Vanſkelighed ved at udtale, det udtalte han ſom en indfødt Laplænder. Derfor troede **Lapperne**, at han forſtod deres Sprog, og at han kunde tale med dem, om ſaa ſkulde være, hvilket Rygte videre blev udſpreedt indtil Kiøbenhavn. Da man lod en læſe **Fader vor** op for ham, befandt han Udtalen overalt, ſom man hører den i **Ungeren**, og desuden forſtod nogle Ord deraf. Tilſkyndet af Hr. Prof. **Hell** og egen Drift paatog han ſig et meget møyſommeligt Arbeyde med nøyere at underſøge Sprogenes nærmere Overeenſtemmelſe. Dertil betiente han ſig af Hr. Prof. **Leems** Lapponiſke Grammatik og Ordbog, hvis Danſke Gloſer han førſt maatte oplede i vor Nucleus Latinitatis, og ſiden opkaſte derudi deres latinſke Bemærkelſe, for deraf at ſlutte, om et eller andet Lappiſk Ord, ſom lignede et Ungerſk, havde og ſamme Bemærkelſe.

kelſe. Men dette i ſig ſelv ubehagelige Arbeyde kunde ey andet end falde ham kiædſommelig, deels fordi mange Danſke Ord i den Lappiſke Gloſebog ikke fandtes i Nucleus, deels fordi han endelig efter al ſin Umage ikke fandt den i Bemærkelſen ſøgte Overeenſtemmelſe med de Ungerſke Ord, ſom de ved nogen Forandring kunde bringes til Lighed med. Endelig kom der nogle Bierg-Lapper til det Sted, hvor han opholdte ſig udi Finmarken, hvilke han lod kalde til ſig i ſit Kammer, og ved en Tolk ſpørge om Gloſer paa adſkillige Ting. Han bemærkede da i dem alle den Ungerſke Udtale, og i mangfoldige tillige den Ungerſke Bemærkelſe, og optegnede dem alle efter den Ungerſke Orthographie. Dette giorde han adſkillige Gange og det med Lapper af adſkillige Dialecter, ſaa han derved har ſamlet et vidtløftigt Regiſter af adſkillige Ord, hvoraf han til ſin Tid lover os en fortræffelig Nytte. Nu turde han ikke længere tvile om Frugten af ſit Arbeyde, og fortſatte derfor ſin forehavende Underſøgning af alle Kræfter, tog ſig for ved Præſtens Hr. **Kaurings** Fortolkning at overſætte den Lappiſke Ordbogs Danſke Gloſer paa Latin, og iligemaade at giøre et Udkaſt af den **Leemiſke** Grammatik, for tillige at kunne viſe, at begge Folk ogſaa kommer overeens i deres Declinations- Comparations- og Conjugations-Maader og Partiklers Brug, ſaaſom han ikke anſaae den blotte Overeenſtemmelſe i en Mængde Gloſer for tilſtrækkeligt Beviis for Sprogenes Eenhed i deres Grund og Oprindelſe.

Førend han kommer til det egentlige Beviis i ſig ſelv har han forudſkikket nogle Bemærkninger angaaende den Leemiſke og Ungerſke Orthographie. Hvad han har anført om den Lapponiſke Orthographies Mangeler og Vanſkeligheder, ſigter ikke til at forringe Hr. Prof. **Leems** Arbeyde og Fortieneſter. Han ſelv udgiver ikke ſin Grammatik for ſaa fuldkommen, at der jo er det, ſom han ſelv ſkulde have forandret eller forbedret derudi, naar han havde haft bedre Hielpemidler. Forf. tviler ikke paa, at han jo ſkulde have givet ſin Grammatik en anden Skik og Figur, om han havde haft nogen Kundſkab om den Ungerſke Orthographie, og de Ungerſke Grammatiker. Hr. **Leem** bruger 5 Vocaler a. e i. o u. Men en ſtor Mængde Diphtonger: aa, ae, ai, au, ee, ei, eu, ia,

iaa, iae, iai, iau, ie, iee, iei, ieu, ii, io, ioe, ioi, iou, iu, iui, iuo, oa, oaa, oaai, oe, oi, ou, ua, uaa, ue, uei, ui, uo, uoi, uou, uu, ſom tilligemed Vocalerne ere 44 i Tallet, da han derimod har kun 17 Conſonanter. Paa denne Maade blive hele Ord, hele Linier, ja hele Sider fyldte med Vocaler. Den Skrivende kan let blive keed af at udſkrive ſaa Ord med ſaa mange Bogſtaver, ſom hos Bogtrykkeren vil kun forøge Udgiverens Bekoſtning, og falde Læſeren beſværlig, der ikke kan vide, hvad for en Vocal der ſkal beholde Lyden, og hvad for en der ſkal miſte den, og ſmelte ſammen med en anden til en Diphtongus, og om et Ord beſtaaer af to, tre eller fire Stavelſer, for Ex. Vuoigi (Smør) endten det ſkal læſes ſom Vu-o-i-gi eller Vuo-i-gi, eller Vuoi-gi. Forfatteren har lært af Lapperne, at det beſtaaer kun af een Stavelſe, og udtales ligeſom Ungrernes Vaj. Iligemaade, om det Ord Zhioaarve (et Horn) ſkal læſes ſom Zhi-o-aar-ve, eller Zhio-aar ve, eller Zhioaar-ve, hvilket Ungrerne udtale med den eene Stavelſe Szarv. Dette maa i ſær foraarſage dem, ſom ſkal lære Sproget, en ſtor Vanſkelighed. Aarſagen til denne Mængde er, at det Lapponiſke Sprog er i ſig ſelv meget lydende, og at Lapperne udtale deres Vocaler med mangfoldige uſtadige og foranderlige Toner, hvilke Hr. Leem har vildet betegne med fordoblede Vocaler, hvortil kommer, at han ofte føyer i eller je til en Conſonant alene, for at betegne, at den i viſſe Ord ſkal udtales paa en blødere og anden Maade, end den udtales af andre Folk, for Ex. i Niaalom (jeg ſlikker) ſom er et Ord af 2, og ikke 3 Stavelſer, da i for ſig ſelv har ingen Lyd. Ordet ſkrives af Ungrerne Nyalom. Ligeſaa i Giærmon (jeg kommer til Fornuftens Brug) hvilket Ungrerne ſkrive Gyermek. Hr. Leem har og ikke bemærket at T. L. ere og bløde Conſonanter ligeſom N. P. ſaa vel hos Lapperne, ſom hos Ungrerne. Ved at udtrykke Conſonanten S. foregiver han den ſtørſte Vanſkelighed, og dog ſkal dens Lapponiſke Udtale falde meget føyelig for Ungrerne. Diſſe har kun 5 Vocaler, a, e, i, o, u, over hvilke de undertiden ſætte accentum acutum, da de faae en anden Lyd og ſvarer til Prof. Leems Diphtonger af 2 Vocaler, eller og tvende Punkter over o og u, ſom da faaer en ſkarp Tone, og ſvare til de Leemiſke Diphtonger af 3 Vocaler. Følgelig naar der imellem tvende punkterede Vocaler ſkulde

ſæt-

ſættes een Accentueret, ſaa maatte Hr. Leem bruge 8 Vocaler, hvor en Ungrer behøver kun 3. Dette ſkeer vel kun ſielden, men deſto tiere, at en puuktered Vocal ſtaaer hos en accentuered, eller 2 accentuerede tilſammen, da Leem maatte bruge 5 eller 4 Vocaler, naar en Ungrer bruger kun 2. Dernæſt har den Ungerſke Orthographie ogſaa den Fordeel, at naar i med en foregaaende eller følgende Vocal ſammenføyes til een Stavelſe og altſaa miſter ſin Lyd ſom Vocal, da ſkrives det ikke ſom i men ſom jod, hvorved al Tvil hæves i Henſeende til Udtalen. De har 4 bløde Conſonanter G. L. N. T., hvis Blødhed betegnes ved at lagge y til, der hos Ungrerne er hverken Vocal eller Conſonant. Naar Leem angiver 5 adſkillige Lyd af S., ſom maa udtrykkes ved s, sh, zhi, dzhi, tzhi, ſaa har det Ungerſke S. 6 følgende s (ſom ſch), z (med ſkarp Udtale), ſz (ſom S.), zs, ts, tz (ſom z). Forfatteren troer ſig hermed at have ſagt nok for at viſe, at den Ungerſke Orthographie er tilſtrækkelig til at udtrykke de Lapponiſke Vocalers Lyd, og til at udſkrive Ordene derefter, hvilket han nødvendig maa giøre, for at viſe, at eet eller andet Lapponiſk Ord er virkelig Ungerſk, og kan af Ungrerne baade læſes, udtales, forſtaaes og antages for beſlægtet med deres Sprog. For da at kunne bringe den Leemiſke Laplandſke Orthographie til den Ungerſke, lod han Laplænderne udtale for ſig adſkillige Ord i den Leemiſke Gloſebog, hvilke han afſkrev efter deres Udtale med Ungerſk Skrift, og ſaa ſammenlignede dem med de Laplandſke Ord i Leems Gloſebog, for at ſee hvad for Ungerſke Bogſtaver der ſvarede til de Leemiſke, og ſaaledes har han endelig med ſtor Beſværlighed forfærdiget derover en almindelig Tabel, hvis Anvendning han ſiden altid ſikkert og med ſtor Nytte kunde følge. Lad L betyde den Lappiſke og U den Ungerſke Orthographie, ſaa ſeer man her Tabellens Indhold: L. aa. U. a. — L. a. U. á. — L. o. U. a. — L æ. U. é. — L. i. U. é. — L. oaa. U. ó. — L. uo. U. u, ö. — L. ni. U. ny. — L. gi. U. gy. — L. gn. U. ny. — L. zhi. U. ty. — L. s. U. ſz. — L. ſh, zh. U. s. — L. zhi (i Begyndelſen af Ordene) U. ts. — L. dzhi. U. zs. — L. z, tzhi. U. tz. — L. s. ss, ſk. U. z.

Men lad være de Lappiſke Ord efter denne Tabels Anviisning kan ſkrives ſom Ungerſke, og af Ungrer baade læſes

og udtales, ſaa tør man dog derfor ikke paaſtaae, at de og alle ſkal af dem kunne forſtaaes. Dette ſidſte forbyder Dialecternes Forſkiæl, hvilke pleye ved Tillæg, Omſkiftelſer og Udelukkelſer ſaaledes at forandre Gloſerne, at den eene Dialects Ord næppe kan forſtaaes af dem, der alene forſtaaer den anden Dialect. „Hvem ſkulde tænke at **Vand** betydede det „ſamme ſom **Waſſer**, med mindre han lægger Mærke til, „at af nogle forandres ſſ til tt, og da kaldes det **Watter**, „af andre forandres r til n, og da hedder det **Watten**, af „af andre udelukkes tte, og da kaldes det **Vand**. Ligeſ„maade, hvem der ikke kiendte Dialecterne og ikke vidſte, „at **Moer**, **Moder**, **Mutter** var et Ord, den ſkulde „indbilde ſig, at **Moer** og **Mutter** vare af ganſke forſkiæl„lig Bemærkelſe.“ Af diſſe og deſlige Exempler vil dog ingen giøre den Slutning, at det Danſke og Tydſke ere tvende i Grunden adſkilte Sprog. Denne Bogſtavernes beſtandige Omvexling eller Udelukkelſe er dog ikke nær ſaa ſtor imellem **Ungrer** og **Lapper**, ſom imellem **Danſke** og **Tydſke**, da **Ungrerne** har ſamme Lyd og ligeſaa mange forſkiællige Udtaler, ſom **Lapperne**, og dette kan tiene til Beviis, at der er mindre Forſkiæl imellem den Ungerſke og Lappiſke, end imellem den Tydſke og Danſke Dialect. Derſom man vidſte, at rette ſig efter alle enkelte Dialecters Egenſkaber, og hvor læt Bogſtaver af eet **Organon** omvexles med hinanden, hvad det er for nogle, og hvorledes denne Omvexling gaaer for ſig i adſkillige Dialecter, ſaa tør Forfatteren paaſtaae, at der næppe ſkulde være noget Ungerſk Ord, ſom jo ogſaa ſkulde finde Sted iblandt **Finnerne** og de Svenſke og Finmarkiſke **Lapper**. Saa fuldkommen en Kundſkab om diſſe Dialecter holder han ikke for umuelig i diſſe Tider, da der ere ſkrevne ſaa mange Bøger til diſſe Folks Tieneſte, og Grammatiker, hvor i Dialecternes Forſkiæl er lagt for Dagen. Dette beviſes med anførte Steder af **Ganander**, **Fielſtrøm** og **Høgſtrøm**. I det Ungerſke Sprog ere ingen ſaadanne Dialecter, ſom foraarſage, at den eene ikke ſkulde forſtaae den anden. Kun det **Slavoniſke** Sprog paaſtaaer Forfatteren, at være i Grunden et ganſke andet end det Ungerſke, og han erklærer det for en aabenbar Vildfarelſe hos nogle Nordiſke Skribenter, ſom følger **Ole Rudbeck**, i det at han giør **Slavoner** og **Ungrer** til eet Folk. Han holder det for rettere derimod

at

at giøre det Slavoniſke Sprog til en Dotter af det Illyriſke, og at regne det Ungerſke Sprogs Herkomſt fra det gamle Schytiſke. I Henſeende til de Lapponiſke Dialecter, ſom ere mindſt forſkiællige iblandt Bierg-Lapperne, der dog har nogen Samqvem imellem hinanden, men allermeeſt iblandt dem og Søe-Lapperne, og iblandt de ſidſte indbyrdes, da har Forfatteren af Hr. Prof. Leems Anmærkninger derover i hans Grammatik forfattet ſig en Tabel, efter hvis Anviisning et Lapponiſk Ord af een Dialect let kan forandres til et andet af en anden. Samme Tabel ſkal tiene ham ſiden til at viſe, at mange Ungerſke Ord ogſaa findes hos Lapperne, om ikke efter een Dialect, ſaa dog efter en anden.

(Beſlutningen følger.)

Frankfurt.

Neue vermehrte und geänderte Auflage von des Freyhern von Creutz **Oden und andern Gedichten, auch kleinen proſaiſchen Aufſätzen.** 1 B. 318 S. 2 B. 272 S. i 8vo. I **Warentraps** Forlag. 1769. Den os af diſſe Digter og Afhandlinger meddeelte Recenſion er forfattet med en ſaa ſund Smag og god Indſigt, at vi ikke tager i Betænkning at meddeele den heel og holden. Nogle Stykker af Skriftet ere forandrede og omarbeydede, andre nye, ſaaſom de proſaiſke Afhandlinger i den første Deel, den Anden Bog af Forſøg over Menneſket og de Lukreziſke Tanker. Over de allerede trykte Poeſier vil Rencenſenten ingen Critik holde, ſaaſom de for Kiendere af Digtekunſten ere allerede bekiendte. Iblandt de nye tilkomne har den anden Bog over Menneſket allermeeſt behaget ham, hvilken han foredrager for alle de forhen trykte, og troer, at Elſkere af en ophøyet Digtekunſt vil læſe dem med ſamme Biefald og Følelſe. Derimod har **Seneka**, ſom Tragoedie ikke ſaa meget behaget ham, fordi **Seneka** philoſopherer for meget, handler for lidet, og man faaer Udfaldet for tidlig forud at ſee. Man vil og desuden ikke være fornøyet med **Seneca**, fordi han ved de gunſtigſte Omſtændigheder er dog ikke at bevæge til at redde Rom for Tyrannie, og taler immer om, at man ikke kan ſtride mod Skiæbnen, og maa lade Sagen ſtaae i Gudernes Hænder, da dog begge handle ved Menne-

ſkelige

ſkelige Hænder og Seneka kunde kun have laant dem ſine. Det er ſandt, at Skiebnen havde endelig beſluttet, at Nero ſkulde blive ſikker, men hvorledes var Seneka ſaa prophetiſk, at han kunde vide dette forud? Thi hvormeget end Læſeren alt for tidlig befrygter, at Udfaldet maatte mislinge, ſaa ſkeer det dog blot fordi Seneka vil ikke hielpe. Seneka lader endten tomme Ord af den Stoiſke Philoſophie alt formeget blinde ſig, eller og han er indtagen af den Lære om en lidende Lydighed imod Tyranner. I det Mindſte vil det blive en ſtærk Indvending paa et Engelſk Theater. Maaſkee det havde været bedre, om Seneka blot af Ømhed for Nero havde ladet ſig afholde fra Roms Befrielſe. Det er og en Mangel, ſom ſær læt kunde have været afhiulpen, at en i Hiſtorien ey allerede tilforn kyndig Læſer mærker ikke, paa hvad Maade Seneka døer. I en nye Udgave kunde dette med et par Ord af Hovedsmanden gjøres tydelig. Det er og forekommen Recenſenten, ligeſom Seneka i Poeſien havde nogle flere Friheder, over hvilke Digteren i de proſaiſke Stykker i den første Deel, S. 312. 313, erklærer ſig ſaaledes, at han beraaber ſig paa Gottſcheden, hvis Authoriteet i det Sindrige bliver vel ikke meget anſeet, men ſom dog vidſte, hvad der er ret og correct, og efter hvis Meening han indtil nogle faa Feyl har ſkrevet reent og ret. Han giør derved den Anmærkning, at Hr. v. Haller har ladet ſig forføre til virkelig og for Alvor at troe, at hans Digter vare fulde af Sprogfeyl. Recenſenten dømmer derudi ſaaledes, at han giver Hr. v. Haller Ret i ſin Critik over ſig ſelv, dog troede han ikke, ſiger han, at de alle vare virkelige Sprogfeyl, ſom man viiſte ham, men giorde Forſkiæl imellem de tydſke Dialecter, og troede, at noget i hans Digter var Schweitzerſk, og blot anſtødeligt i den nordlige Deel af Tyſkland, ſom hidindtil havde givet Tonen i Sproget. Ligeſaa troer og Recenſenten, at nogle af de Friheder, ſom Hr. v. Creutz har brugt i ſine Digter, ſtøder ikke noget Øre i den ſydlige Deel af Tydſkland. Men i vore Egne (ſiger han i Gøttingen) ere de dog fremmede, og betager os, i det de klinge ſom Feyl i vore Ører, noget af den Fornøyelſe, vi finde ved at læſe hans Digter. Han har dem dog ikke i Proſa, og derfor vilde man ſaa meget mindre have dem i Digterne fordi diſſe behager altid mere, naar Stavelſe-

velse-Maal og Rim indfinde sig uden Møye, og har slet ingen Frihed at bede om Forladelse for. Øret vil gierne holde Digternes Begeistring og ædle Uagtsomhed, hans Dialect, hans Tidsalder, ja endog hans Uvidenhed i Grammatiken, nogle Haardheder og Sprogfeyl tilgode, men det hører ugierne den allermindste Tilstaaelse om en Armod, der tvang os til at overtræde den mindste Regel, for at faae Rim og Stavelsemaal. Dog tilstaaer Recensenten herved nok en Gang, at hans Øre følger blot de nordlige Dialecter. Vare de sydlige Dialecter anseete saa classiske, som det Sachsiske hidindtil er, og det Obersachsiske i en Nedersachsers Mund, saa kunde Hr. v. Cr. bruge mange af de Friheder uden Nogens Indvending derimod, som Øret nu kan skiænke ham blot alene formedelst den øvrige Skionhed i hans bedste Digter. De i den første Deel fra S. 189 til 318 indrykkede Breve af Aarene 1767 og 1768 ere formedelst Materiernes Afvexling, Udtrykkets lætte og naturlige Maade, og de derudi indbefattede Tanker lærerige og fornøyelige, om man end ikke for Resten i alle Stykker bifalder dem. I Henseende til den Lære om den bedste Verden, om hvilken han ofte taler, vil Recensenten ikke giøre det. Hr. v. Cr. synes i sine Indvendinger at anseе den saaledes, som den skulde være en Trøste-Grund mod det Onde i denne Verden. Bruger man den dertil, siger Recensenten, saa har Forfatteren Ret: det Onde er virkeligt, og det tiener ikke til vor egen men til almindelig Bedste: men det er for mig en slet Trøst, at være ulykkelig for at giøre andre lykkelig. Men saaledes, siger han videre, anseer hverken vi eller mange andre denne Lære, men blot som en Oplosning af det dunkle Spørsmaal, hvorledes Gud har kundet skabe en Verden, hvorudi der er saa meget Ondt, og som en Lære, der tiener til Skaberens Retfærdiggiørelse. (Vi kan her ikke undlade at tilføye vor Anmærkning for at tale mellem Forfatteren og Recensenten. Det kan først ikke nægtes, at jo mange bruger denne Lære, som en virkelig Trøste-Grund mod det Onde i Verden. Vi ville kun nævne Professor Meyer, som giør det paa mange Steder i sine Skrifter. Dernæst kan Skaberen meget bedre retfærdiggiøres ved at sige, at han virkelig skabte den bedste Verden, men at det er ikke denne, som saa ganske har fordervet sig selv, og er langt

fra,

fra, ſom den kom fra hans Haand.) Videre ſiger Recenſenten, ſtiller Forfatteren ſig Optimiſterne ſom ſaadanne for, der betragte Menneſkene blot i dette Liv, og da ſkulde de virkelig have Uret. Man bør meget mere, føyer han til, anſee dette Liv, ſom en Tilberedelſe, og det korte Onde i dette Liv kan blive et Middel til et langt overveyende Gode i det Tilkommende. (Vi maa derved erindre, at dette ſynes os ikke at giøre noget til den bedſte Verdens Forſvar, thi man maa jo nødvendig tilſtaae, at det var en langt bedre Verden, hvorudi man ikke ved det Onde behøvede at beredes til det Gode, og om Hr. v. Cr. paa denne Grund vilde forcene ſig med Recenſenten om at antage denne Verden, ſaaledes ſom den er, for den bedſte Verden, ſaa kan vi dog, efter vor Indſigt, ikke giøre det.) Ved denne Strid yttrer Hr. v. Cr. den Tanke, at flere ey med hinanden ſammenhængende Verdener nok kunde være muelige, for Ex. en Verden der beſtod af blotte Legemer, en Anden, der beſtod af blotte Aander, og nok en Anden, ſom ſkulde være en Blanding baade af Legemer og Aander. Han udbreder ſig og, efter den angenemme Frihed i Breve, over allehaande andre Materier. S. 191-196 finder man Tanker om den flydende Digtekunſt. Han vil, at den ſkulde være den herſkende, eftersom de høye Sindrige Digtere ſkulde dog ikke forſtaaes af alle, og kunde altſaa heller ikke være almindelig nyttige. Andre Breve handler om den flydende Proſa. **Milton** bliver baade roſet og laſtet. I hans Digtes Anlæg finder Forfatteren betydelige Feyl. Da Guds Søn hos ham er ikke Gud af Evighed, ſaa kunde hans Ophøyelſe opvække Misundelſe hos de Aander, der næſten ſynes ham lige. **Milton** lader ſin Diævel tale med fuld Styrke, men Englerne philoſopherer ikke med lige Styrke, og ere i Forlegenhed i Henſeende til Svaret. Derhos føle vi næſten en Medlidenhed med Satan over hans meer ulykkelige, end ſtrafbare Fald. At **Milton** ordentlig lader Gud ſkiærtſe med ſin Søn, da hans Alvidenhed opdager ham Satans Anſlag, kom Forfatteren utaalelig for. Med alle diſſe Feyl erkiender han det **forlorne Paradiis** for et Meſterſtykke. S. 227 philoſopherer han over det tydſke Sprogs Reenhed. S. 243 troer han om Heltedigter, at de maa være grundede paa en National-Intereſſe. S. 256 og 265 finder man rigtige Anmærkninger over det Fran-

ſke

ſke Sprog og dets Mangeler. Nogle Lærdes Avind er S. 268 vel og mærkelig ſkildret. Undertiden deeler Hr. v. Cr. Prøver til ſine Venner af et endnu ikke fuldført Sørgeſpil, Sokrates, hvori han lader Sokrates ſige i det han tager Gift-Bægeret:

Gift, Räthſel der Natur! — — —
Ein Artzt entdeckt vielleicht in dir noch Heilungs-Kräfte;
In einem Topfe wird, und wird vielleicht noch Heut
Das Leben und der Tod für tauſende bereit.
Wie unbegreiflich ſind uns hier der Dinge Weſen!
Im Buche der Natur wird heut Sokrat noch leſen.

Stedet maa vel behage, ſaavidt vor Tid har lært at kiende bemældte Cicuts Lægekraft. Sokrates ſynes ligeſom Seneka, at philoſopherne noget for prophetiſk. For Reſten vil det ikke fortryde nogen Læſer af Smag at læſe dette nye Oplag af Hr. v. Cr. Værker, i ſær nysbemældte hans Breve.

Anmældelſer.

Leipzig. Biographie der Dichter, von Chriſtian Heinrich Schmid, **Doctor der Rechte und Profeſſor zu Erfurt. Erſter Theil.** 1769. 534 S. i 8vo. Man regner dette Skrift iblandt de gode Bøger, ſom kan læſes med Nytte og Fornøyelſe. Planen er ikke beſtemt for en eeneſte Nations Digtere, men udſtrakt til alle Folk og Tider, hvoraf Forfatteren vil vælge de Digtere, hvis Liv og Levnet og Genie han agter at ſkildre. Denne første Deel indbefatter Hr. von Kleiſtes, von Cronegks, von Braves, des Chaulieu's, Plauti, Racines og Thomſons Liv og Levnet. Endſkiønt Forfatteren allerede har fundet meget udarbeydet for ſig i diſſe Levnets-Beſkrivelſer, ſaa vidne de dog overalt om hans egen gode Smag og Indſigt, og critiſke Skarpſindighed. Om Plautus dømmer han ſaaledes: „at „ Critiken var endnu til hans Tid ubekiendt, men han ſkulde „ end ikke ſaa have draget dens Lænker, at hans Genies „ Vildhed rev ham ofte bort hen over Grændſerne af det „ ædle comiſke i det Burleske, det Lyſtige i Ordſpil og Tvety„ digheder, og alle Vanſlægtninger fra den comiſke Muſe ere „ hos ham ikke ſiældene; at han begaaer mange flere Feyl „ end Terentius; men hans Egenſindighed ſkal dog være

„ mere

„ mere værd, end al Terentii Kunſt.“ Om Racine hedder det, „ at han var en Meſter i den Franſke Tragoedie, hvis „ Stifter Corneille var; at Corneille brød Banen, og „ Racine naaede Maalet; at han er mindre Epiſk og til„ lige mere tragiſk end Corneille.“ Han gjennemgaaer og ſine Digteres beſynderlige Poeſier, og ſom en Critikus beſkriver deres Værker. I Plauti Levnets Beſkrivelſe forekommer en Overſættelſe af heele hans Pſeudolus.

Hamburg. Kurzgefaßte Abhandlung von dem im Herbſt dieſes 1769ſten Jahres erſchienenen Cometen, nebſt einem geometriſchen Entwurf ſeiner wahren Laufbahn um die Sonne von J. C. Bode. 1769. 3 Ark i 8vo og 1 Kobber-Ark. Beſtemmelſen af Cometernes Bane, og Beregningen over deres Løb er endnu ikke vis. Den Comet, ſom lod ſig ſee i Aaret 1531. kom igien 1607., 1682. og 1759. Hr. Clairaut fandt efter en Regning af 18 Maaneder, at den den 15de April maatte være nær ved Solen, men viiſte tillige, hvoraf det kunde komme, at den kom en Maaned tidligere eller ſildigere. Forfatteren til denne Afhandling, ſom er tydelig ſkreven, foredrager først de Bemærkninger, ſom ere giorte ved denne Comete. Hr. Meeſier opdagede den allerede den 8de Auguſt. og den 29de Auguſt. fik Hr. Bode den først at ſee om Aftenen Kl. 11, og den 15de Septbr. blev dens Bemærkning deels ved Maanens Lys deels ved det mørke Veyer fuldkommen afbrudt. I det andet Afſnit følger en Forklaring over Kobberſtikket. I det tredie Afſnit bliver Cometens ſande Løb beſkreven, og dens ſynbare Løb forklaret efter ſine Omſtændigheder. Hr. Bode har forbedret ſine Beregninger efter Hr. Lamberts Bemærkninger i Berlin. Det fierde Afſnit handler om Cometer i Almindelighed. Forfatteren paaſtaaer, at denne Comete maatte være meget ſtørre end Maanen. For Reſten holder han det ikke for Mueligt at give en nøye Forklaring over en Cometes Subſtantz og Svæv, endſkiøndt det af den Cometes Beſkaffenhed, ſom 1450. gik igiennem mellem Jorden og Maanen, lader ſig ſlutte, at en Comet er et dunkelt Legeme, der har ſit Lys fra Solen.

No. 28.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 12te Julii 1770.

Kiøbenhavn.

Beſlutning af *Joannis Sajnovics*, S. I. Ungari Tordaſienſis e Comitatu Alba-Regalenſi, Regiæ Scientiarum Societatis Havnienſis & Nidroſienſis Socii, *Demonſtratio, Idioma Ungarorum & Lapponum idem eſſe.* &c. (ſee forrige No.)

Nu kommer Forfatteren §. 8. til det ſom er hans Hovedſag, og hvortil han med de foregaaende Anmærkninger har ligeſom banet ſig en jævn og aaben Vey. **At Ungrernes og Lappernes Sprog er i Grunden eet og ſamme**, bliver her først beviist af de Ord, ſom begge Nationer har tilfælles med hinanden. Forfatteren har givet en Fortegnelſe paa ſaadanne 150 Ord. Alle de Lapponiſke ere tagne af Hr. **Leems** Gloſebog og de Ungerſke af **Molnars** Ungerſke Lexicon, og deriblandt anføres ingen ſom man paa nogen Maade kan have mistænkt for en fremmed Oprindelſe. Hvor han bruger Omſkiftelſer, Forflyttelſer eller Tillæg af Bogſtaver, for efter den anden Taöels Anviisning at bringe et Ord fra Bierg-Lappernes Dialect til Søe-Lappernes, har han giort det med den Forſigtighed, at han ikke har brugt andre, end dem **Prof. Leem** tydelig har viist, virkelig at være brugelige iblandt Finmarkens Bierg- og Søe-Lapper, at han ikke ſkulde mistænkes for, at have fordreyet Ordene, for

at kunne giøre af dem hvad han vilde. Han har heller ingen ſaadanne Ord anført, ſom vel lignede hinanden, men havde en ganſke forſkiællig Bemærkelſe. Vi maatte nok her udtegne nogle faa til Exempler, og for at kunne giøre det paa det korteſte maa L betyde den Leemiſke, efter den eene eller den anden Dialect, U den Ungerſke af de Lapponiſke Gloſer, og M de Ungerſke Ord i **Molnars** Lexicon, ſaaledes ſom følger: L. ælam *vivo*. U. élem. M. élem. —— L. æled, élet, *temnus vitæ*. U. élet. M. élet, *vitam*. —— L. ælle, *vivens*, *vivus*. U. éle. M. élö. —— L. ællo, *opes divitiæ*. U. élo. M. éles, *annona*, *penus*, *victualia*. —— L. nielam, *glutio*. U. nyelam. M. nyjelem. —— L. zulom, ſulom, *loqvor*. U. ſzulom. M. ſzolom, *loqvor*, o. ſ. v. Alle de øvrige, med hvilke vi vil ikke fylde vor Recenſion, ere næſten af den ſamme Overeenſtemmelſe, og lader ingen Tvil tilbage hos Læſeren om den Overeenſtemmelſe, Forf. deraf vil beviſe. Mærkelig er og den Overeenſtemmelſe ſom finder Sted i Slægtſkabernes Navne. Lapperne kalde en Fader Atzhie eller Atye, Ungrerne Atya. Bierg-Lapperne kalde en Moder Ædne, Søe-Lapperne Ænne, Ungrerne Anya; og med affixer ſige Lapperne Atyam (min Fader), Ænnam (min Moder), Atyad (din Fader), Ænnad (din Moder), ligeſom Ungrerne ſige Atyam, Atyad, Anyam, Anyad o. a. ſl. af mere eller mindre Lighed.

Dernæſt beviſes de tvende omhandlede Sprogs oprindelige Eenhed af Nominum Declinatione, Adjectivorum Comparatione, Formatione Diminutivorum, og af **Tal-Ordenes Brug**. Vi bør fornøye vore Læſere med at anføre noget om hver i ſær. —— I Henſeende til Nominum Genus, da giør Ungrerne ingen Forſkiæl derpaa ved Artikel eller Endelſe. Ordene, ſom betegne Dyr af forſkiælligt Kiøn, ere ved og i ſig ſelv adſkilte. Hos Finner og Lapper er det ligeledes. Ungrerne har kun tvende Numeros, Singularem og Pluralem. Men Lapperne ſkal dog og have en Dualem. Denne Forſkiæl ſatte Forfatteren i nogen Bekymring. Men til al Lykke ſiger **Ganander** i ſin Grammatik, ſom er ſkreven for de Svenſke Lapper, p. 22. Nota. Dualis ſolum in ſtatu affixo occurrit. Hr. Fielſtrøm i ſin Grammatik melder ikke engang om Numerus dualis, hvor han handler om Nomina, og i Verba ſiger han, at den kommer meget ſiæl-

den

den for. Den Franſke og Eſtlandſke Grammatik mælder ſlet ingenſteds derom. Og fattes da Dualis i Finland og Eſtland, ſaa troſter Forf. ſig ved, at man med ingen Ret bør ſøge den i Ungern. Iligemaade da Caſuum Endelſer ere forſkiællige, efter den Eſthiſke, den Finniſke, den Svenſk-Lappiſke og Finmarkiſk-Lappiſke Dialect, ſaa bør man ikke heller forundre ſig over, om man i den Henſeende finder ingen Overeenſtemmelſe imellem Lapper og Ungrer. Men deſto viſſere og mere ſtemme de overeens i at danne Numinativum pluralem. Begge Nationer lægge k til, for at danne pluralem, og til de Ord, ſom gaaer ud paa en Conſonant, lægge Lapperne den Stavelſe ak eller aak, Ungrerne ok, ſom i Følge Tab. I. Obſ. 3. lyder eens. Iligemaade endes Gen. pluralis hos Lapperne paa i, hos Ungrerne paa e, ſom og efter Tab. I. Obſ. 5. har eens Lyd. Af alt ſlutter Forf., at der er større Overeenſtemmelſe imellem Ungrer og Finmarkens Lapper, end imellem Ungrer og Eſthlænder, Finlænder og Svenſke Lapper, og at Uovereenſtemmelſen er større imellem den Danſke og Tydſke Dialect, end imellem den Ungerſke og Lappiſke. — Alle de Regler Hr. Prof. Leem foreſkriver angaaende Adjectivorum Comparativorum Dannelſe, alle dem kan han og anſee at have ſkrevet for Ungrerne, eller taget af Ungerſke Grammatiker. Efter Poſitivorum forſkiællige Endelſe gaaer de alle ud paa abb, ebb eller obb, ſom følgende Tabel udviſer:

Ungarice:

Tiſzta (purus) Comp. *Tiſztabb.*
üres (vacuus) C. *üreſſebb.*
Egyjigyö (ſimplex) C. *Egyjigyöbb.*

Lapponice:

Boaanda (dives) Comp. *Boaandab.*
Kuoras (vacuus) Comp. *Kuoraſeb.*
Uigio (ſimplex) Comp. *Uigiob.*

Den Forfatteren veed ikke hvor det kommer ſig, at der i Superlativorum Dannelſe er ſaa ſtor Forſkiæl imellem diſſe tvende Dialecter. Ungrerne lægge Partiklen leg for til Comparativus, ſaaſom Nagy ſtor, Nagyobb ſtørre, Legnagyobb ſtørſt. Lapperne lægge derimod mus til Enden af Poſitivus, ſaaſom Boaanda rig, Boaandamus den rigeſte. Derudi have de dog nogen Overeenſtemmelſe, at Lapper-

ne undertiden udtrykke Superlativum ved at igientage Poſitivum, ſaaſom Boaanda, Boaanda. Dette giør og Ungrerne, men mere ſielden, og tiere lægge de en Comparativus endten til Poſitivus eller til en anden Comparativus af ſamme Ord, ſaaſom Szépnel Szebb, **ſmukkere end den Smukke**, eller Szebbnél Szebb, **ſmukkere end den Smukkere**, og altſaa igientager **Ungrerne** deres Comparativus, ligeſom **Lapperne** deres Poſitivus, hvis ikke de maaſkee ogſaa derudi ligne Hine. Ikke mindre forunderlig er den Overeenſtemmelſe, at begge Nationer føyer deres **Adjectiver til Subſtantiverne**, uden at lade de første rette ſig efter de ſidſte i Numeris og Caſibus. Ingen af dem ſkulde ſige, jeg **haver gode, ſmukke Bøger**, men, jeg **haver god, ſmuk Bøger**, og paa Latin ikke ſige ego habeo bonos pulchros libros, men, ego habeo bonus pulcher libros. Herfra undtages hos dem begge de **Adjectiver**, ſom ſtaaer alene, ſaa deres **Subſtantiver** underforſtaaes, for Ex. qvales libros habes? Paa dette Spørsmaal ſkulle de ſvare pulchros bonos, ikke pulcher, bonus. —— Prof. **Leem** og **Ganander** vidner, at Diminutivorum idelige Brug er den ſtørſte Ziirlighed i det Lappiſke Sprog. Det ſamme vidner Molnarius og Perefzlényius i deres Grammatiker om det Ungerſke **Lappernes** Diminutiva dannes ved at lægge tzh, eller hos **Søe-Lapperne** ih til Ordene. Diſſe Bogſtaver lyde hos Lapperne ligeſom Ts eller S, hvilke juſt **Ungrerne** bruge til at danne deres Diminutiva. Ogſaa i Tal-Ordene findes en kiendelig Overeenſtemmelſe, ſkiønt og nogen Forſkiæl, dog ikke ſtørre end den, hvorved Dialecter pleyer at afvige fra hinanden.

I Pronominum Brug er der vel og nogen Forſkiæl, dog ingen ſtørre, end der kan finde Sted imellem forſkiellige Dialecter. **Vi** og **I** hedder hos **Lapperne** mii og tii, hos **Ungrerne** mi og ti. Pron. Rel. *qui*, *qvæ*, *qvod*, udtrykkes hos begge ved ki og mi, hvilke hos begge ſaaledes og conſtrueres at ki ſvarer altid til foregaaende levende Ting, men mi til foregaaende livløſe Ting. Jezh, ez og egie betyder ipſe hos Lapperne, og ez betegner iſte hos Ungrerne. De Svenſke Lapper ſige mœgien (jeg ſelv) og Ungrerne magam. I Stedet for Poſſeſſiva *meus*, *tuus*, *ſuus*, bruge baade **Lapper** og **Ungrer** Genit. Pronominum, **ego**, **tu**, **ille**, nemlig nac

ingen res poſſeſſa derved er udtrykt, da de i Stedet for poſſeſſiva bruge viſſe Suffixer. —— Af diſſe ſufixis poſſeſſivis har vel **Lapper** og **Ungrer** nogle tilfælles, ſaaſom i ovenanførte Exempler Atyam (min Fader) Atyad (din Fader) men **Ungrerne** har andre og flere end Lapperne, og flere viſſe og faſte Regler for deres Brug. Diſſe formoder Forfatteren kan endten være afgangne hos **Lapperne**, eller og af **Ungrerne** opfundne og indførte, da de i ſaa mange Aarhundrede har ſaa vel dyrket deres Sprog, eller og de Ungerſke Grammatiſter kan have opdaget flere i deres Sprog, end de Lapponiſke kan have haft Leylighed til at opdage i Lappernes Sprog, der ikke er ſaa vel dyrket, og ſom de i Grunden ey endnu ſaa nøye har kiendt, hvor der heller ikke ere ſkrevne ſaa mange gamle og nye Bøger. —— De have og begge deres Suffixa Verbalia, hvilke de bruge ſaaledes efter verba petendi, optandi, mandandi, og decet, oportet, at de lukker ut ude, og lægger Suffixum til det følgende Verbum, for Ex. naar en Latiner ſiger: decet, ut ego videam, ſaa ſiger en **Ungrer** illik latnom (decet videre me) da dette me er udtrykt ved *nom*, og illik latnod (decet videre te). —— Deres Suffixer am og ad føyes og i begge Sprogene til Præpoſitioner, for Ex. után betyder hos **Ungrerne** poſt, og utanam betyder poſt me. Men og i denne Fald har **Ungrerne** flere Suffixer end **Lapperne**. Ablativus, ſom conſtrueres i Latinen med de Præpoſitioner a, ab, ex, cum, in, de &c. bliver i det Lappiſke og Ungerſke Sprog udtrykt ved viſſe forſkiællige Ordenes Endelſer, ſom gielder for diſſe Præpoſitioner, for Ex. Rakaduſa (oratio) hedder hos **Lapperne** Rakaduſain, naar de vil betegne cum oratione, og Rakaduſaſt, naar de vil betegne ab oratione. Iligemaade hos **Ungrerne** ſkal fa betyde *lignum*, fatol *ex ligno*, farol *cum ligno* o. ſ. v.

Iligemaade ſøger Forfatteren til Slutning at viſe den dialectiſke Forſkiæl og Overeenſtemmelſe i Henſeende til Verba. Det er hepved en vigtig Anmærkning, at alle Temporum, Perſonarum og Numeri Endelſer, bør i det Ungerſke Sprog ey anſees for andet end Suffixer til den 3die Perſon, der, ligeſom i Oſterlandſke er Radix verbi; at Ganander i ſin Grammatik ogſaa antager den 3die Perſon til Radix; at en-

delig Hr. **Fielſtrøm** urigtig antager Infinitivum og Hr. **Leem** Imperativum til Radix. Naar man da har primam perſonam præſentis kan man let finde Radix ved at kaſte Suffixum eller den ſidſte Stavelſe bort. Paa denne Maade kommer man til at indſee Overeenſtemmelſen imellem de Lappiſke og Ungerſke Verba, naar man alene fratager deres forſkiællige Suffixer og Endelſer, for Ex. naar en **Lapp** ſiger élam og en Ungrer élek (jeg lever), ſaa tage man kun am og ek fra, og da finder man, at Verbum *el* er hos begge eet og ſamme, og at Forſkiællen alene beſtod i Suffixet, ſom betegnede den første Perſon. Overalt viſer han ſtor Overeenſtemmelſe imellem **Lappernes** og **Ungrernes** Conjugationer. Dette har Lapperne for ſig ſelv, at de conſtruerer deres Verba in ſenſu negativo ved det Verbum auxiliare *Lem* og nogen Forandring i Hoved-Verbo. Hvad deres Verba meditativa, inchoativa, freqventativa, og diminutiva angaaer, da er derudi næſten en fuldkommen Overeenſtemmelſe. Præſens paſſivum, og Præteritum perfectum activum og paſſivum, i diſſe Verbis, dannes og udtrykkes hos **Lapperne**, ſom hos **Ungrerne**, ſom en **Ungrer** kan ſee for Øynene i **Leems** Ordbog. Derudi findes og mange Radicalia, hvis Derivata **Ungrerne** har endnu tilovers, efterat Radix hos dem er gaaet af Brug. Ja mange Derivata blive af Lapperne ziirligen brugte, ſom i det nu værende Ungerſke Sprog kan anſees for nye, lad være de derudi ere meget gamle.

Endelig har Forfatteren ikke tilegnet ſig Æren for denne Meenings Opfindelſe, men alene for dens Beviis. Han viſer derfor i den ſidſte §. 12. at **Ole Rudbeck**, den i vore Tider ſaa berømte Hr. **von Ihre**, Author til Deſcriptio Imperii Ruſſici, ſom **Strahlenberg** har udgivet paa Tydſk til Stockholm 1730., **Büſching** i ſin Geographie, og Hr. **Prof. Schiønning** i hans Diſſertatio de Origine Gentium Septentrionalium. 1769., har alle yttret ſamme Meening om det Lappiſke og Ungerſke Sprogs Overeenſtemmelſe, ſkiønt den ikke hidindtil af Mangel paa tilſtrækkeligt Beviis har tildraget ſig de Lærdes Opmærkſomhed. Ved denne Leylighed har Forfatt. ikke forglemt med Taknemlighed at erindre dem iblandt vore berømmelige Danſke lærde Mænd og Videnſkabers Velyndere, ſom har betient ham med Hielpe-Midler til at ud-

udføre dette Beviis, ſaaſom Hans Høygrævelige Excellence Hr. Otto Thott, de Høyædle Herrer Conference- og Etats-Raader Hrr. Lüxdorph, Suhm, Temler, Horrebow og Langebeck. Hvad Frugter Lærdommen, i ſær den hiſtoriſke, kan høſte af dette hans Arbeyde, dem vil han den ſkal ſkylde, ikke ſaa meget ham ſelv, ſom Hr. Prof. Hell, der har givet ham baade Anledning, Opmuntring og Leylighed dertil.

Frankfurt og Leipzig.

Hrrn. Hofrath Achenwalls in Göttingen Anmerkungen über Nord-Amerika, und über daſige Colonien, aus mündlichen Nachrichten des Hrrn. Doct. Franklins. 1769. 6 Ark i 8vo. Dette Hr. Hofr. Achenwalls lidet Skrift indbefatter intereſſente Efterretninger. De ere ikke alle nye, og der ere vel og de, ſom lide nogen Indſkrænkning eller Undtagelſe, ſom i Beſkrivelſer over heele Provintzer og deres Indvaaners Tilſtand og Beſkaffenhed gemeenlig finder Sted. Strax i Begyndelſen bliver erindret, at William Douglas har udgivet det fuldſtændigſte Værk om de Storbritaniſke Colonier i America under Titel: Summary Hiſtorical and political. London 1760. And. Opl. i 8 Octav-Bind. Forfatteren vilde have giort et Syſtem deraf, men han begyndte i ſin høye Alderdom at drikke for meget Brændeviin, og derved tabte Kræfterne dertil. Hr. Pr. Kalm beraaber ſig i ſin Reyſe til det nordlige Amerika ofte paa Hr. Franklin. De øſtlige Kyſter af Nord-America ere overalt koldere, end Landene under ſamme Himmel-Strøg i Europa, og Skovenes Udryddelſe har ikke giort Climatet mildere. Landet ved Kyſter er ſandigt, men dybere ind er det et fortræffeligt Land. Indvaanerne beſtaaer af mange ſmaa Nationer, og en hver har ſit beſynderlige Sprog. De har hverken Agerdyrkning eller Fæ-Avling, men lever af Planter og af Jagt. Planterne ere May, en vis Art Bønner og Tabak. Denne er ingenſteds at finde uden i Amerika, og har først efter Opdagelſen af denne Verdens Deel udbredet ſig i den gamle Verden. Med Irogvoiſerne har foreenet ſig de Moſoks tilligemed nogle andre Nationer. De blive vel kaldte Kongens Underdanere, men de ere ikke underkaſtede Brittiſke Love, og betaler heller ikke Afgifter. Diſſe Na-

tioner blive Tid efter anden ſvagere. Saa ſnart deres Qvinder mærke ſig frugtſommelige tillader de ikke Mændene at ſove længere hos ſig, ſaaſom de troer, at Fødſelen derved bliver dem Vanſkeligere. Ved Kopperne har de miſt en utallig Hob Mennesker, og de endnu Levende har, ſaa vel Qvinder ſom Mænd, vant ſig til en ſaa umaadelig Brug af Sukker-Brændeviin, ſaa de kan ikke bringe deres Liv til noget høy Maal. Derimod har Coloniernes Tilvæxt utroeligen formeret ſig i nærværende Aarhundrede. I Aaret 1750 regnede man i de Nord-Amerikanſke Colonier næſten en Million Siæle, og hvis Formeringen uden Ophold gaaer ſaaledes fort, ſaa ſkal de i Aaret 1775. kunne indbefatte 2, og ved Enden af dette Aarhundrede 4 Millioner Mennesker. Fremmedes Anlokning er ved en Parlaments-Act ſaaledes beſtemt, at, hvem der er af proteſtantiſk Religion, og har i 7 Aar haft ſin faſte Boepæl i diſſe Colonier, har Engelſk Borger-Ret. Bebyggelſen gaaer immer dybere ind i Landet. I Penſylvanien er hverken Landgodſernes Fordeelning ey heller deres Forſtørrelſe ved nogen Lov indſkrænket. Men i Landſkaberne af Ny-Engeland ſkeer Bebyggelſen ikke ſaa vilkaarlig. Thi her blive beſtandig anlagte nye Landsbyer. I Penſylvanien bliver de Sortes Indførelſe ſaa meget ſom mueligt er, forhindret. Alle Mohr-Slaverne nyder ellers i alle Colonierne Lovenes Beſkyttelſe lige med de frie Indvaanere. Tienere og Piger fæſte ſig ligeſom i Europa paa en vis Tid. Fattige ankommende Familier ſælge undertiden deres Børn. Men diſſe blive dog igien løsgivne, naar de ere komne til deres fulde Alder. De fra Engeland forviiſte eller Transporteerte forlanger man ikke mere i Colonierne. Regierings-Formen er indrettet efter den Engelſke Grund-Forfatning. Gouverneuren af **Barbados** har en Gage paa 2000, og den af **Verginien** paa 1000 Pd. Det af Landſtænderne oprettede Univerſitæt har endnu ikke bekommet nogen offentlig Lærer i Lovkyndigheden, og en Profeſſor i Theologien vil det vanſkelig bekomme, efterdi de forſkiællige Religioner nyde lige Ret, og ingen af dem er den herſkende. Enhver lader ſine Børn underviiſe i ſin Religions-Forvandtes Skoler. I alle Nord-Amerikanſke Colonier drives Agerdyrkning, Fæe-Avling og Søefiſkerie. Cabliau-Fangſten er langt mere koſtbar end et ſtort Sølv-Bierg-Værk. Coloniſterne lade ofte

Pa-

Paven leve høyt, fordi de catholſke Stater ere dem formedelſt Faſten ſær fordeelagtige. Franzoſerne har i denne Fangſt giort Coloniſterne en ſtor Afbræk, og Absigten at fordrive dem derfra har mere beſtaaet i Indbildning end Realitet. Rovdyrene giøre for nærværende ikke mere nogen ſtor Skade. Ey alene Fittet men endog Kiødet af Biørne bliver brugt til Spiſe. Hvad Hr. Kalm fortæller om Plagen af Skov-Luus er for vidt dreven. I Skovene gives der Hiorter og Bøffel-Oxer, ſom kan temmes og bruges til Arbeyde. Der bliver her aarlig giort 20000 Centner Perle- og Pot-Aſke, og Skibsbygningen er betydelig. Penſylvanien giver Exempel paa, at et Land ved Korn- og Fæe-Avlingens naturlige Vey kan blive folkeriig og blomſtrende. Heſte-Avlingen bliver i nogle Colonier dreven ſtærkere, end det er nyttigt. Thi de ere altid rigere, ſom bruger Oxer, end de, der bruger Heſter til deres Arbeyde. Foruden Haandværker har man og Manufacturer, og Engelænderne har ingen Aarſag til deraf at befrygte ſig nogen Afgang i deres Handling, thi Coloniernes Hoved-Absigt bliver dog immer ſtillet paa Agerdyrkningen. Boſton, Ny York og Philadelphia ere de ſtørſte Steder. Virginien har de færreſte Landsbyer. Enhver Coloniſt boer derved ſin Tobaks-Plantage. Ny York har den bedſte Leylighed til at handle med de Vilde. Saltet henter Colonierne aarlig med 50 til 60 Skibe fra det Spanſke Syd-Amerika, hvor Naturen ſelv uden menneſkelig Biſtand giør en Mængde Salt af Søe-Vandet. Endſkiøndt Coloniernes Handel er meget indſkrænket ved Love, ſaa have de dog en egen anſeelig Skibsfart, og Coloniſten vover alt, for at bekomme bare Penge, ſom i Colonierne er meget rare. Alle Mynt-Sorter have der en høyere Værd, end i Europa. Man har og Papiir-Mynt, ſom er giort for deels i en Haſt at bekomme en Sum Penge i Hænderne, deels for at befordre den indenlandſke Handel. Engelænderne har vildet afſkaffe det ſaa kaldte Paper-Currency i Colonierne, men Coloniſterne anſeer det ſom en baade ſor dem og Kronen ſelv ſær nyttig Sag, at Banco-Sedlers Brug bliver ikke indſkrænket. Afgifterne i Colonierne ere indtil denne Tid kun ringe og beſtaaer i nogle ſmaa Arve-Renter. Alle andre Afgifter maa bevilliges af det ſaa kaldte Aſſembly. Told har man ſlet ikke, og Hovtieneſte er der intet at tænke paa.

Enhver er fuldkommen Herre og Mester over sin Formue. Derfore finde Stempel-Acterne saa stor Modsigelse, fordi de indskrænke Coloniens Ret til selv at disponere over sine Penge. Coloniſterne, saasom de selv har Borger-Ret, vilde de ikke tilstaae Parlementet Ret til at paalægge dem Skat. De vilde først afdrage deres egne Skylder, førend de vilde bidrage noget til de Engelske National-Skylders Afdrag. De holde en hidindtil uhørt almindelig Forsamling af alle Nord-Amerikanske Colonier, da ellers Colonierne leve blandt hinanden i den største Iversyge. Der gives kun faa Fæstninger i Nord-Amerika. Ved Afstaaelsen af Canada blive mange Bekostninger sparede, og Colonierne ere vel tilfreds med, at Ny Orleans er kommen til Spanien. Thi nu beholde de de Vilde, som ere sworne Fiender af Spanierne, paa deres Side, og Spanierne ere desuden ikke saa yppige som Franzoserne.

London.

A Historical Dissertation &c. 1769. Denne Dissertation indbefatter en historisk Undersøgning om den Storbrittanniske Regiærings-Forms Oprindelse. I det første Afsnit betragter den ubenævnte Forfatter de gamle Tydskeres Sæder, Skikker, Characteer og Love; i det andet deres Forfatninger i Henseende til Eyendomme, i det tredie Borgernes Rang og Underskiæl, og i sær den Kongelige Værdighed, Præsternes Ret og de gamle Druiders Beskaffenhed. I det fierde følger en besynderlig Foreſtilling af Retten og deres Dommeres Forretninger, og i det femte bliver anstillet en Sammenligning imellem den Tydske Rigs-Forsamling og det Engelske Parlement. Skriftet er forfattet med megen Belæsenhed, med Lærdom, Skarpsindighed, og et ivrigt patriotisk Sindelag. Man kan nøyere dømme om dets Indhold og Forfatterens Øyemærke, af det vi herefter ville anføre: „De som undersøge den Engelske Regierings-Form „ Oprindelse og første Indretning, give sig en forgiæves „ Umage med at opsøge allehaande Monumenter og Beviis. „ Man maa have Hensigt paa gamle Folkes Skikker, Sæder „ og Love. Den sande Kilde til Angelsachsernes Forfat„ ninger maa søges hos de gamle Tydske. Her træffer man

„ Fri-

„ Frihedens og Uafhængighedens Aand, og seer, hvor kraftig
„ samme viiser sig i Henseende til Eyendom, Borgernes
„ Forhold mod hinanden, og deres Forbindtlighed til bor-
„ gerlige Pligter og Krigs-Tieneſter. Her opdager man
„ Grunden til den Lovgivelſe, og Planer til de Forfatnin-
„ ger, ſom Romerne giorde i de Lande, hvor de ſøgte at
„ ſætte deres Herredømme paa en faſt Fod. De tydſke
„ Stammer, endſkiønd de allerede havde begyndt at drive
„ Agerdyrkningen, bleve dog ikke beſtandig paa een Grund,
„ men vandrede endnu immer fra et til andet Sted. Faſt
„ hvert et Aar bearbeydede de en nye Eng, og til Høſtens
„ Tid bleve Frugterne fordeelte af deres Øverſter. Denne
„ Uddeelning ſkeede efter Forſkiellen af de Fortieneſter en-
„ hver havde. Thi de ſom i Krigen havde meeſt Mod og
„ Tapperhed frem for andre, paaſtode altid en Rang og
„ et Fortrin frem for den øvrige Hob af deres Medbor-
„ gere. Det øverſte Herſkab var i det hele Folks Magt.
„ Viſſe Dage bleve der holdte offentlige Forſamlinger. En-
„ hver indfandt ſig bevæbnet dertil for dermed at betegne
„ en almindelig Lighed og Uafhængighed af hinanden. De
„ fleſte Stemmer galt, og enhver bemøyede ſig alvorlig for
„ at bringe alt hvad der blev beſluttet til Gyldighed og Op-
„ agtelſe. Det er her billigen at forundre ſig over, hvad
„ nogle Skribentere paaſtaaer, at dette Folk har haft en
„ monarchiſk Regiering. Thi Monarchiet er en Følge af
„ Rigdom, Æreſyge, og Uretfærdighed, ſom ved Magt og
„ Undertrykning ophæver Menneſkenes Lighed, og kan ingen
„ Indgang finde hos et Folk, hvis Sæder ere endnu ikke
„ nok fordervede ved Stolthed og Overdaadighed. I denne
„ Meening maa det forſtaaes, naar Tacitus ſiger om et
„ tydſk Folkeſkab. Eſt apud illos opibus honor, eoqve
„ unus imperitat. Tydſkerne kiendte ikke Overdaadigded,
„ og deres Øverſte kunde ikke vinde Folket ved Beſtikkin-
„ ger, eller ſætte det i Tvedragt for at bringe det under
„ Aaget. Alt hvad de vare i Stand til at giøre, beſtod
„ derudi, at de med Mood, Forſtand og Tapperhed for-
„ hvervede ſig deres Medborgeres Fortroelighed, og bleve
„ altſaa ſom Feldtherrer ſatte for i Spidſen af Armeen. Thi
„ de, der fik det Indhold, at foretage ſig noget til Ska-
„ de for den almindelige Frihed, ſtyrtede ſig ſelv i Forder-
„ velſe.

„ velſe. Det er falſk, at de gamle Britter har ſtaaet un-
„ der en deſpotiſk Regiering. De, ſom paaſtaae denne
„ Vildfarelſe har hverken taget Fornuften eller Hiſtorien til
„ Raads, men ladet ſig forblinde og lede af en urimelig
„ Fordom. Da Angelſachſerne kom til Britannien, med-
„ bragte de deres egne ſkikker, deres Sprog og deres Borger-
„ lige Forfatninger. De havde været et fri Folk i Tydſkland,
„ og gave deres Frihed ikke op i deres nye Bedſiddelſe. De
„ lykkelige Indvaanere af denne Ø bekom altſaa den Fri-
„ hed igien, ſom allerede der havde haft ſit Sæde til den
„ Tid da Romerne giorde Indfald. De ſaa kaldte Tydſke og
„ Sachſiſke Kongers Anſeelſe, Indkomſter og Fortrine, var
„ meget indſkrænket. Thi i Begyndelſen, ſørend dette Folk
„ kom frem for Dagen af ſine Skove, vidſte det ſlet intet at
„ ſige af den Kongelige Værdighed; men denne blev allerførſt
„ indført, da det begyndte at giøre Erobring. Den var
„ ikke arvelig, men hængte af det forſamlede Folks fri Valg.
„ Derfor blev Kongernes Succeſſion ofte afbrudt, fordi en
„ nye Konges Valg blev undertiden opſat eller forſømt. Kun
„ en Konges beſynderlige Fortieneſte og den almindelige
„ Høyagtelſe foraarſagede, at hans Efterkommere fulgte
„ ham paa Thronen. Men i denne Fald havde Thronføl-
„ geren ikke ſin Fødſel, men Folkets Beſtemmelſe og Valg
„ at takke for Ret til Kronen. Ja Kongerne bleve ofte for
„ ringe Aarſager fordrede til Regnſkab, ja endogſaa affatte.
„ Endelig kom Thronfølgen til een Familie efter Normanner-
„ nes Indfald og blev arvelig tillige med Førſtefødſels Ret-
„ tighed. Men ſaaſnart den offentlige Frihed ſyntes at
„ lide Fare ved Kongens Magt, forſamlede Folket ſig, og
„ ſkred til et nyt Valg, uden at have Henſigt til Slægtſkab
„ eller Forvandtſkab. Altſaa har denne mærkværdige Re-
„ gierings-Form, der foreener den Kongelige Værdighed
„ med Folkets Frihed, et gammelt Folk at takke for ſin
„ Oprindelſe, ſom gemeenlig bliver holdet for vild, vankun-
„ dig og grov."

Paris.

De Principiis Vegetationis & Agriculturæ & de Cauſis triplicis Culturæ in Burgundia. Diſqviſitio phyſica.

ſica. Auctore E. B. D. ex Societate œconomica Lugdunenſi. 1769. 135 S. i 8vo. En Afhandling om Agerdyrkningen ſkreven paa Latin, og ſmuk Latin, er et ſielden Syn i Frankerige. Dens Forfatter hedder Hr. Beguillet. Hans Afhandling er foranlediget ved et Spørsmaal, ſom Akademiet til Dijon havde opgivet, og omendſkiøndt den har ikke bekommet Prisen, ſaa har den dog fundet Biefald og er bleven agtet værdig til Trykken. Den indbefatter 4 Afdeelinger. I den første taler Hr. Beguillet om Agerdyrkningens Natur og Grunde, for ſaavidt den forudſætter Natur-Videnſkaben og Natur-Hiſtorien. Agerdyrkningen udfordrer Forſtand og ſtor Videnſkab. Thales, Cato, Varro, Seneca, Columelle, og i de nyere Tider Buffon, Dühamel, Chateauvieux, Bourgelat, har forhvervet ſig Fortieneſter af dens Befordring. Den er Kilden til Folkemængden og en Stats Magt. Hiſtorien lærer, at Folk, der driver Agerdyrkningen, har haft fornuftige og viiſe Forfatninger i Henſeende til Regimentet og Sæderne. Agerdyrkningen befordrer Lovgivelſen og Politie-Forfatningen hos Folkene. Den er Menneſkenes væſentligſte Beſkæftelſe, Grunden til deres Opholdelſe og ſande Forlyſtelſe. Alle Kunſter og Videnſkaber er forfængelige, naar de har ikke Henſigt til Agerdyrkningen. Agriculturæ principia ſunt eadem, qvæ Mundi (ſiger Ennius) Aqva, terra, Anima & Sol: Hæc enim copnoſcenda priusqvam jacias Semina, qvod initium Fructuum oritur. Den Anden Afdeeling handler om de forſkiællige Planter, ſom frembringes ved Agerdyrkningen. Beſkrivelſen paa deres Geſtalt, deres Vext og Frugtbarhed, bygges paa Erfaring og Natur-Lærens Grunde og anvendes til nyttige Regler i Agerdyrkningens Udøvelſe. I den tredie Afdeeling anſtilles Betragtninger over Jorden. Hr. Beguillet giør 8te Jord-Arter, beſkriver den egentlige frugtbare Jord ſær udførlig, og handler tilſidſt om ſit eget Fædrenelands Jord-Grund. Han indeeler den i den ſlette og forſløyede, ligeſom heele Burgundien bliver indeelt i det Neder- og Høyere-Burgundien. Slætterne og Bakkerne, ſom ere beſatte med de ſkiønneſte Vinſtokker, giver een af de ſmukkeſte Udſigter i Verden. Beſkrivelſen paa den Burgundiſke Jord-Grund fører Forfatteren tilſidſt paa den i Burgundien brugelige tredobbelte Art

af

af Agerdyrkning, ſom udgiør Indholdet af den fierde Afdeeling. Endſkiøndt ſamme betræffer kun en eeneſte Provinzes Agerdyrkning, hvori der gives fugtige og feede, men tillige tørre og magere Egne, i hvis eene Deel man pløyer med Heſter, og den anden med Øxer; ſaa forekommer der dog mange almeennyttige Anmærkninger. Hr. Beguillet har givet et ſkiønt Exempel, hvorledes man maa beſkrive en Provinzes Agerdyrkning, ſaa Beſkrivelſen kan og være nyttig for andre, og en ſaadan Beſkrivelſe er ofte fordeelagtigere, end almindelige Theorier.

Berlin.

Berliniſche Samlungen zur Beförderung der Arzneywiſſenſchaft, Naturgeſchichte, Haushaltungs-Kunſt, Cameral-Wiſſenſchaft, und dahin einſchlagende Litteratur. Erſter Band. 1769. I 8vo. Denne Samling bliver ſtykviis udgiven. Begge de første Stykker ere allerede udkomne i forrige Aar, og i dette Aar ere der endnu komne fire Stykker dertil. Hvert Stykke holder 7 Ark, og diſſe 6 Stykker udgiøre det første Bind med en Kobber-Titel, og et tilføyet dobbelt Regiſter, ſaa vel over de afhandlede Sager, ſom over de anførte Skrifter. Afsigten med Samlingen er uden Modſigelſe god. Afhandlinger, ſom henhøre til de paa Titelen anførte almeennyttige Videnſkaber, fortiener frem for mange, at bekiendtgiøres, og det vil vel intet ſige, at adſkillige andenſteds meer end een Gang ere fremlagte for tydſke Læſere. Med hvad Skiønſomhed man ellers har valgt de i Samlingen indbefattede Stykker, maa ſkiønnes af deres Titler, ſom vi her ville anføre. De tvende første Stykker indbefatter følgende: 1) Gedanken von einer Holzſparenden Bauart der wirthſchaftlichen Gebäude auf dem Lande: 2) Herrn Otto Frid. Müllers (vor i Natur-Hiſtorien arbeydſomme Landsmands) Beſchreibung eines kleinen neuen Geſchlechts von Thierpflanzen, das er auf Pferdedünge entdeckt hat: 3) Beobachtung von Surinamiſchen Fledermäuſen, die mit einem nicht ſchmerzlichen Biſſe Blut aus den Menſchen im Schlafe ſaugen, und dadurch entweder eine groſſe Entkräftung, oder gar den Tod verurſachen:

4) Ei-

4) Einige nöthige Punkte der Kentniß von Bienen: 5) Gebrauch und Nutzen des im kleinen genommenen verſüſſeten Qwekſilbers: 6) Kurze Naturgeſchichte des Eider-Vogels: 7) Von den Vortheilen des Seidenbaues im kleinen: 8) Regeln der Vorſicht bey ertrunkenen Menſchen: 9) Vom warmen Rockentrank: 10) Ein Plan zum Vortheil der kranken Haus-Armen: 11) Beſchreibung eines Spinrades mit zwo Spulen: 12) Vortheile des Futterns der Kühe im Stall: 13) Herrn Gleditſchens Verſuch die Schwämme in Wachs abzugieſſen. I de fire nyeſte Stykker forekommer iblandt andre følgende Opſatzer: Die Gefahr des Lautens bey Gewittern: Vom Nützen der Dampfbäder in den Pocken: Vom Mergel: Von der Gelehrigkeit und Zahmmachen der Bienen: Ausrottung der Hamſter: Verbeſſerung der Ziegeldächer: Maſchine zur Heilung der Schwindſucht: Beſtandtheile des Torfs: Die Wirkſamkeit der wilden Karotten in Nierenſchmerzen: Von der Wirkung der Weidenrinde in kalten Fiebern: Die Beſtandtheile des Coffees verglichen mit den Beſtandtheilen des Rochens. Man har og tilføyet nogle Udtoger af nye til diſſe Videnſkaber henhørende Skrifter, og diſſe udgiøre et anſeeligt Stykke af denne Samling.

Anmældelſer.

Lemgo. Des Homerus Werke: aus dem Griechiſchen neu überſetzt und mit Anmerkungen erläutert von Chriſtian Tobias Damm. Dette Bind indbefatter de 12 første Bøger af Odyſſea. Man laſter meget Overſættelſen, ſom den, der ikke er udarbeydet med Smag, og hvoraf man ikke mere kiender Homer, og man anfører til Beviis derpaa den allerførſte Begyndelſe, der lyder ſaaledes: „Da alle andere, ſo viele ihrer dem tödtenden Verderben entgangen „ waren, ſich zu Hauſe befanden, und Krieg und Meer ſie „ weiter nicht beſchädigen konnte, ſo hielte den Einen, der „ nach ſeiner Rückkehr und Gemalin, ſich herzlich ſehnete, „ die ehrwürdige Nymphe Kalypſo, eine vortrefliche unter „ den Göttinnen, in ihren Felſen-Wohnungen zurücke, und „ wünſchete, ihn als ihren Gemal beſtändig bey ſich zu haben

„ ben. Ja, als auch in dem Kreislaufe der Zeiten daſſelbe „ Jahr gekommen war, in welchem ihm die Götter beſtimmt „ hatten, nach Ithaka heim zukeren, da war er doch noch „ nicht allen Kampfe entkommen, auch bey den lieben Seini- „ gen. Die Gottheitten insgeſamt hatten Mitleiden mit „ ihm, auſſer dem Poſidon: denn der zürnete gar zu anhal- „ tend wieder den göttlichen Odyſſeus, ehe dieſer in ſeinem „ Lande anlangen konnte. Es gieng aber Poſidon zu den „ entfernten Æthiopiern (den Æthiopern, die in zwey Thei- „ le vertheilet, und die entlegenſten Männer ſind, deren ein „ Theil gegen den Untergang der Sonne, der zweite gegen „ den Aufgang ſich erſtrecket) daſelbſt an einem groſſen Opfer „ von Rindern und Widdern Antheil zu nehmen. Daſelbſt „ ergötzete ſich denn nun dieſer und ſatz mit beyder Opfermal- „ zeit." Man paastaaer, at denne Fortælling er noget mat og proſaiſk.

Halle. **Vernunft und ſchriftmäſſige Anweiſung wie ſich Chriſten bey ihrem äuſſerlichen Gottesdienſt vernünftig und chriſtlich zu verhalten haben: ans Licht geſtellet von** Nicolai Friedrich Herbſt. 1769. 124 S. i 8vo. Forfatteren afhandler denne Materie paa en fattelig og opbyggelig Maade, saa han forklarer de hidhenhørende vigtige Pligter paa en practiſk og for alle Stænder nyttig Maade. Efter at han først har forklaret Gudstieneſtens Fornødenhed, Fortræffelighed, herlige Nytte, Maade og Øyemærke; saa beskriver han den behørige Forberedelse til den udvortes Gudstieneſte, redder dens Nødvendighed imod de sædvanlige Indvendinger, handler om dens Tid og Orden, og fastsætter, hvad der angaaer det fornuftige chriſtlige Forhold ved Indgang i Guds Hus, ved Kirke-Sangenes Afsiungelſe, ved Bøn for Alteret, ved Guds Ords Høreſe ved det almindelige Skriftemaal, Kirke-Bøn, Forberedelſe, Velsignelſens Meddeelelſe, den hellige Daab og Nadvere. Endelig indskiærper han og Børne-Tugten, hvorved Ungdommen bør forberedes til en fornuftig Guds-Tieneſte.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 29.

Kiøbenhavnſke

Efterretninger

om

lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 19de Julii 1770.

Helſingøer.

Fragmenter, efterladte af Forfatteren til den Patriotiſke Tilſkuer, og til Trykken udgivne ved Chriſtian Magnus Olrik. 1769. 264 S. i 8vo.

Vi troe med Udgiveren og Fortaleren til dette Skrift, at det ikke har behøvet hans Berømmelſe, og vores behøver det heller ikke. Alt hvad vi her til dets eller dets Sal. Forfatters Roes kunde ſige, var i et kort Begreb alene dette, at det, ligeſom hans Patriotiſke Tilſkuer, vidner om hans ſkarpſindige og retſindige Tænkemaade, hans behagelige, reene, regelmæssige og flydende Skrivemaade, og det med ſaa ſtor Veltalenhed, at han bedre ſelv har ſkrevet ſin egen Lov, end vi kunde tale den. Af Fortalen behøve vi kun at mælde til Læſerens Efterretning, at nærværende Skrift er kun en Begyndelſe til et vidtløftigere Værk, ſom den Sal. Forfatter vilde have leveret, hvis ikke Livets ſørend Værkets Traad var bleven udſpunden. Udgiveren har givet de Stykker, hvis Samling han her udi leverer, Titel af Fragmenter, ſkiønt de ikke alle ere afbrudte, men nogle indbefatte hele og fuldførte Afhandlinger. Han har meent det ikke kunde ſkade noget, at Skriftet indbefattede mere, end Titelen lover. Vi har intet derimod og kun dette at lægge til, at alle Stykker, betragtede ſom Stykker, der ſkulde, og

det maaſkee i en anden Forbindelſe end her, have udgiort et heelt Værk, kan i den Henſeende begvemmeligen bære Navn af Fragmenter. Men det maa være os meer om deres ypperlige Indhold, end deres Titel at giøre.

Det første Stykke, ſom har ey i Haandſkriftet haft nogen Overſkrift, indbefatter en Afhandling om Forſynets Huusholdning i Henſeende til den tredobbelte Tilſtand, hvorpaa Menneſkets Lykſalighed beroer. Udgiveren har i Fortalen fattet dens Indhold i dette korte Begreb. Den begynder ſaaledes: „ Menneſkets Lykſalighed beroer paa 3 „ Ting: 1) paa den Tilſtand, hvor i GUd og Naturen har „ ſat ham, det er paa hans medſkabte eller medfødte Kræfter, „ Tilbøyeligheder og Fornemmelſer; 2) paa den Tilſtand, „ hvor i Menneſket ſætter ſig ſelv ved ſine fri Handlinger; „ og endelig 3) paa den Tilſtand, hvor i han ſættes ved det, „ ſom man kalder Skiæbne og Lykke, det er, ved andres frie „ Handlinger, og de adſkillige Indtryk, ſom de udvortes „ Ting giøre paa Menneſket.“ Et viiſt Forſyn regierer Verden, men hvorledes virker det? Dets Henſigter ere fulde af Godhed, men Viisdommen har bundet dem til viſſe Midlers Brug. Menneſkets Lykſalighed er kiendelig nok Skabelſens Hoved-Øyemærke, men ligeſaa kiendelig bundet til en vis Brug af Tingene, ſom Fornuften ey alene maa lære at kiende, deels ved egen Eftertanke og Erfaring, deels ved andres Underviisning, men, for at bruge de kiendte Midler paa den rette Maade, maa den tillige være Herre over Begiærlighederne. Men med alt dette kunde dog Menneſket ikke blive lykſaligt, med mindre Forſynet beſtyrede de Ting, ſom ikke beroe paa Menneſkets egen Magt, til at befordre dets Lykſalighed. Hvorledes arbeyder da Forſynet med Menneſket til dette Øyemaal, efter ovenanførte tredobbelte Tilſtand? — Fra den Tilſtand, hvor i Menneſket nu fødes til Verden, kan man ikke ſlutte til den, udi hvilken det blev ſkabt, hvilken ikke kan vides uden af hiſtoriſke Efterretninger. Kun dette lærer Fornuften os, at GUd har ſkabt Menneſket, ſaa fuldkommet, ſom det Menneſke kunde være, der ſkulde være det Første i Verden. — Hvad den anden Tilſtand angaaer, da maatte de frie Handlinger i en Verden, hvor fornuftige Skabninger ſkulde opdrages, have viſſe Følger, og

de

de fornuftige Skabninger ikke kunne blive lyksalige uden ved en vis Brug af Midler. Tingenes Brug, og de Love og Regler, som bestemme den, maa Mennesket lære, endten ved egen Fornuft og Erfaring, eller andres Undervisning, eller guddommelig Aabenbaring. Af Fornuften alene er det meget rimeligt, ey alene, at GUD selv ved en besynderlig Aabenbaring maa have undervist det første Menneske, og veyledet dets Forstand til Kundskab om de Ting, ved hvis rette Brug det skulde befordre sin Lyksalighed; men endog, at samme Kundskab er ved hans Forsyn bleven bevaret i det Mindste hos et vist Folk, eller en vis Slægt, ved hvilken den kunde udbredes over den hele Verden. Men Fornuften maatte tillige have Magt over Begierlighederne. Der ere mange Ting i Verden, som kan drive dem til den Grad, at de kan ikke modstaaes. Opdragelse, Vane, Omgang og Øvelse, Mennesket selv, de udvortes Ting, kan gisre meget baade til at formindske og til at formere Begierlighedernes Grad. „Hvad om disse Begierligheder toge saaledes til, at „ Fornuften ikke mere kunde modstaae dem? Hvad om saa„ dan en Tilstand blev almindelig i Verden? Det er desvære „ alt for mueligt; og var det da saa utroeligt, om Forsy„ net føyede nogle besynderlige Anstalter i Verden, og brug„ te overordentlige Midler ikke alene til at undervise og „ erindre Menneskene om visse vigtige Sandheder, men end„ og til at forskaffe dem det Herskab over sig selv, som er saa „ vanskeligt for Fornuften, som saa let kan tabes, saa van„ skelig faaes igien, og uden hvilket en fornuftig Skabning „ dog ikke kan blive bestandig lyksalig." — „ Der er for „ megen Hensigt i Naturen, og for megen Godhed disse „ Hensigter, for at nægte et Forsyn, som bestyrer de ud„ vortes Ting til Menneskets Beste. Det Væsen, som har „ sat alle de naturlige Ting i saa lyksalig et Forhold med „ Mennesket, skulde han ikke ogsaa bestyre det, som synes „ for os at være Hændelser, saaledes, at det befordrede den„ ne Skabnings Bedste? Denne Forsikring om Forsynets „ Medvirkning er det vi kalde Troe til GUD. Men naar „ denne Troe ikke tillige skal gisre Mennesket ufornuftigt, „ skiødesløst og esterladent, maa den være grundet paa den„ ne Regel, at da, naar Mennesket gisr sit, vil GUD gis„ re hvad Mennesket selv ikke formaaer til at befordre dets

„ Lykſalighed. De udvortes Tings Beſtyrelſe maa altſaa
„ være indrettet efter den Brug, ſom Menneſket giør af ſin
„ Frihed og af de Formuer, ſom GUd og Naturen har givet
„ ham, det er, naar Menneſket handler efter ſin Indſigt,
„ regierer Begierligheder e, og bruger ſine Formuer, maa
„ GUd ſtyre de udvortes Ting ſaaledes, at de 1) ikke friſte
„ Begierlighederne over den Evne, ſom GUd har givet Siæ-
„ len til at modſtaae dem, og 2) at de forſkaffe Menneſket
„ ſaa megen ſand Lykſalighed, ſom ſaadan en Skabning kan
„ tage imod. Hvis Menneſket derimod ikke handler efter
„ ſin Indſigt, ikke ſtyrer Begierlighederne, og bruger vel de
„ ham givne Formuer, maa GUd beſtyre Tingene ſaaledes,
„ at de 1) ved ſmertelige og ubehagelige Følelſer lære Menne-
„ ſket at give bedre Agt paa ſine Handlinger, at bruge bedre
„ ſin Fornuft, regiere mere ſine Begierligheder, og anven-
„ de bedre ſine Kræfter, og 2) at de hindrer og forebygger
„ de alt for ſkadelige Følger, ſom ſaadan en Misbrug af
„ Friheden ellers kunde foraarſage. Uden ſaadan en Beſty-
„ relſe kunde ingen Fornuft, ingen Frihed, ingen Dyd, in-
„ gen Lykſalighed være til. Derſom Handlingerne ingen viſſe
„ Følger havde, og Udfaldet blev det ſamme, endten Men-
„ neſket handlede vel eller ilde, ophørte al bevægende Grund
„ til at bruge Fornuften og til at følge nogen Regel eller
„ Lov. Derſom GUd hindrede al den Misbrug, ſom Men-
„ neſket kunde giøre af ſine Formuer, var der ingen Frihed
„ til. De udvortes Ting kunde friſte Begierlighederne i ſaa
„ høy en Grad, at den ſtørſte Dåd blev for ſvag til at imod-
„ ſtaae. Og endelig, derſom Hændelſerne nedbrøde igien Alt,
„ hvad Forſtanden opbygte, arbeydede Menneſket forgiæves
„ paa at befordre ſin Lykſalighed. I en Verden alt aa,
„ ſom ſkal være bequem til at opdrage en fornuftig Skab-
„ ning, hvor der ſkal være Fornuft, Frihed, Dyd og
„ Lykſalighed, maa de udvortes Ting, ſom ikke beroe paa
„ Menneſkets Magt, det, ſom vi kalde Skiæbne, Hændel-
„ ſe og Lykke, være indrettet ſaaledes, at det paa det nøyeſte
„ ſtemmer overeens med Menneſkets indvortes og moraliſke
„ Egenſkaber, ikke lægger uovervindelige Hindringer i Veyen,
„ men tvertimod føyer Omſtændighederne ſaaledes, at Men-
„ neſket baade opmuntres til en god Brug af ſine Kræfter,
„ og afſkrækkes fra at misbruge dem.“ Vi finder i Verdens

almin-

almindelige, og enhver i ſit eget Levnets Løb kiendelige Spor til ſaadan et Forſyn, ſom ikke bør nægtes, fordi det er os ey i alt begribeligt. „Kiende vi andre Menneſker, ja kiende vi „ os ſelv altid nok, for at ſige med Vished, hvad Forſynet „ burde giøre nu eller da, i dette eller i andet Tilfælde? Der „ ere ſkiulte Dyder og Laſter, der er en indvortes Lyksalig- „ hed og Ulyksalighed til, ſom vi ikke kiende nok, for at døm- „ me i enkelte Tilfælde, hvor vidt de ſande Dyder virkelig „ belønnes, og Laſterne ſtraffes. Mange ere lyksalige i de „ Vilkaar, ſom andre beklage, og ligeſaa mange ulykkelige „ i en Stand, ſom andre misunde dem. Nogle, af hvis „ udvortes Skiæbne vi ſlutte, at Dyden ikke altid ſkeer Ret, „ have maaſkee kun Skinnet af diſſe Dyder. Andre beſidde „ dem virkelig, og ere, uden at ſynes det, lyksaligere end „ de Laſtefulde midt i Lykkens Skiød. Andre vare maaſkee „ uden Lidelſerne ikke blevne ſaa dydige, ſom de ere. Dyden „ var i det Mindſte ikke kommen til den Styrke og Moden- „ hed; og hvo veed fra hvor ſtore Fald diſſe Lidelſer bevare „ dem? Hvo veed, hvad Lyksalighed der bier den Fromme, „ naar han først ved Modgangen er bleven giort ſtærk nok til „ at bære den?“ Vi har ey kundet undlade at anføre dette fortræffelige og lærerige Stykke.

Det andet Stykke har heller ingen Titel haft i Haandſkriftet. Udgiveren meener, man kunde ſkrive derover Skriftens Aand, eller kort Indhold af Bibelen. Hvor vel denne Overſkrift paſſer ſig, kan ſkiønnes af Afhandlingens Indhold. Den Sal. Forfatter har først ført et ſandſeligt og ſtærk overtalende Beviis for Guds Tilværelſe, og Verdens første Begyndelſe; dernæſt, at den hele Verden er ligeſaa lidet ſkabt for os alene, ſom Slottet er bygt for den Ederkop, der ſpinder i en af dets Kroge; og at det endelig gaaer os ikke ſaa meget an at vide, om den hele Verden har været til førend vores Jord eller ikke, ſom at vide, naar den Jord blev til, ſom vi ſelv beboe. Det kan ikke vides uden af hiſtoriſke Efterretninger. Den første Bog i Skriften, ſom er een af de ældſte i Verden, fortæller os noget om Jordens og Menneſkets Oprindelſe, og hvad mærkværdigt der er ſkeet i de mange Aarhundrede, ſom rimelig viis ere forløbne fra Jordens Skabelſe af indtil den Tid, da de andre Hiſtorier begynde. Den

fortæller os det paa en Maade, som er Skaberen anstændig og ikke stridig mod Fornuften, og det er just det, som Forfatteren overalt har viist i denne Afhandling, efterat han i Forveyen har erindret, at man ey bør søge mere i denne Skriftens Fortælling, end hvad der behøves til at forklare Oprindelsen til vores Jord. I Begyndelsen, siger Moses, skabte GUD Himmelen og Jorden. Mere taler han ikke om den hele store Verden. Det øvrige angaaer alt vores lille Jord alene. Man finder overalt i denne Beskrivelse over den Mosaiske Fortælling, om vor Verdens første Tid, fortræffelige Betragtninger over Skabelsens Værk i sig selv og dets Fuldførelse i 6 Dage; over Menneskets Herskab over Dyrene; over Sabbatens Indstiftelses Nødvendighed og Nytte; over Skabningens Fuldkommenhed; over den lyksalige Tilstand udi hvilken de første Mennesker maa være skabte, meget forskiællige fra den, udi hvilken vi nu fødes til Verden; over Verdens paafølgende Fordærvelse, og de mange Kilder til den Misfornøyelse og Ulyksalighed, som nu plager Menneskene i Verden, og ikke fandt Sted i Henseende til de første Mennesker; og endelig over det Middel, Guds Viisdom har foranstaltet til at redde Verden af dens Fordærvelse og Ulyksalighed. — Om Menneskets Herskab over Dyrene hedder det S. 26:

„ Det var ikke grundet paa Magt og Styrke, men paa det
„ Fortrin Mennesket havde i Forstand og paa en værdig Brug
„ deraf. — Han kunde bruge Dyrene til sin Nytte og Tie-
„ neste, men ham blev ikke tilstaaet nogen Ret til at mis-
„ handle dem. Det var just for at forebygge saadan en
„ Misbrug, at GUD gav Herskabet ikke til et vildt og glu-
„ bende, men til et fornuftigt og et fromt Dyr, som i For-
„ stand og Godhed lignede sin Skaber. — Det Fortrin, Men-
„ neskет havde for Dyrene, forbinder det endog til at bruge
„ sin Forstand til at sørge for de Dyrs Føde og Underhold-
„ ning, som det bruger til sin Tieneste. — En fornuftig
„ Mand ødelægger ikke uden Grund den mindste Ting, som
„ kan være til nogen Nytte, meget mindre Skabninger, som
„ have Liv, Følelse og saa megen Lighed med Menneskет selv.
„ Det kan derfor ikke være tilladt at dræbe Dyrene, uden
„ naar det endelig er fornødent til Menneskenes Underhold-
„ ning og Beskyttelse. Saadan Nødvendighed var der ikke
„ i Menneskets første Tilstand. — GUD havde givet dem

„ Urter-

„ Urterne og Frugterne at æde. Dermed lode de dem nøye
„ i mange 100de Aar, og bleve ved den Føde baade meget
„ stærkere og meget ældre, end de blive nu omstunder.“ —
Om Sabbathen S. 34: „ GUd gav Menneſket 6 Dage til at
„ arbeyde og forrette det, hvortil GUd havde kaldet ham paa
„ Jorden. Den Syvende ſkulde derimod anvendes til høye-
„ re Ting. Paa den ſkulde Menneſket afdrage ſine Tanker
„ fra de jordiſke Ting, for at betænke ſit høyere Kald, den
„ ſalige Udødelighed, til hvilken han var ſkabt. Paa den
„ ſkulde de i Bøn og Betragtning omgaaes med GUd, og
„ ſamles for at priſe Skaberen, og opmuntre hinanden til
„ Helligbed og Dyd. GUd, ſom forlanger ingen Tieneſte
„ af ſine Skabninger, uden til deres eget Bedſte, havde end-
„ og derudi Menneſkets jordiſke Lykſalighed til Henſigt. Hvil-
„ ke ævige Trælle ſkulle de fleſte Mennesker blive, derſom ikke
„ alle Nationer havde viſſe Høytider, paa hvilke Religionen
„ forbød endog Slaver at arbeyde?“ Forfatteren troer, at
en ældgammel Beretning, om første Hviledags Indſtiftelſe
har været Aarſag til den almindelige Indeelning af Ugerne,
hvortil alle Folk regner 7 Dage. — Om Verdens Fuldkom-
menhed S. 38: „ Er et Menneſke, ſom intet forſtaaer af
„ Bygnings-Kunſten, og ſom ikke kiender alle Bygmeſterens
„ Henſigter, uſkikket til at dømme baade om Bygningen og
„ dens Plan; anſtaaer det ham ilde, at laſte ſaadanne Ting,
„ hvor i han meener at finde nogen Ufuldkommenhed, fordi
„ han ikke kan begribe Grunden dertil: hvor meget mindre
„ kunde vi dømme om Guds ſtore Bygning, hvor meget
„ mindre anſtaaer det os, at laſte hans Værk? En fornuf-
„ tig Mand kan, endſkiønt han ſelv ikke forſtaaer Bygnings-
„ kunſten, dog giette ſig til nogle af Bygmeſterens Henſig-
„ ter, han ſeer endog i Materialernes første Tilberedelſe, alt
„ for tydelig, at det er ikke en Virkning af en Hændelſe, at
„ en Forſtand har paſſet og ſamlet dem tilſammen; og end-
„ ſkiønt han ikke formaaer at giøre ſig et rigtigt Begreb om
„ de Grundregler, efter hvilke den hele Bygning er ſammen-
„ ſøyet, opdager han dog Nytter og Fuldkommenheder i man-
„ ge af dens Deele, for at beundre Meſterens Indſigt, og
„ for at begribe, at det hele Værk er Noget, ſom overgaaer
„ hans Forſtand. Deraf ſlutter han, at han bør dømme
„ med megen Beſkeedenhed om det Øvrige, ſom han ikke be-

„ griber, og hellere tilſtaae ſin egen Uvidenhed, end troe ſig
„ klog nok til at finde Feyl i ſaa ſtor en Meſters Værk. Saa-
„ ledes maa vi og dømme om Skabningen. Vi finde Fuld-
„ kommenheder nok i de Stykker deraf, ſom vi kiende, for
„ at troe, at det Øvrige ogſaa maa være godt, og at det
„ Heele er ikke et Værk af en Hændelſe, men af en Viisdom,
„ ſom langt overgaaer vores, o. ſ. v.“

Det tredie Stykke har til Overſkrift om Menneſkets første Tilſtand. De første Mennesker vare alene, fordi de vare de første, ufeylbarlig baade ſundere og uſkyldigere, end deres Efterkommere. Foruden diſſe Fuldkommenheder, ſom de maatte have ſom de første Mennesker maa GUD desuden have givet dem den bedſte naturlige Tænkekraft, ſom det var mueligt, et Menneſke kunde have. De kan ikke være ſkabte i den Tilſtand, hvori Menneſkene nu fødes, men maa have haft ſaadanne medſkabte Siæls og Legems Fuldkommenheder, ſom nu adſkille fuldvorne Menneſker fra Børn. Men diſſe Fuldkommenheder maa dog tillige have været meget indſkrænkede. Menneſket fatter kun Tingene ved Sandſerne, og det har ſandſelige Begierligheder. Naturligviis maatte det have varet længe, førend det af ſig ſelv ved Forſtandens og Fornuftens Brug kunde ſamle ſig den fornødne Kundſkab om Tingene. De maa derfore i Mangel af menneſkelig Underviisning være blevne opdragne og oplærde af GUD ſelv, uden hvilken de ſkulde have levet hen i en langvarig Barndom. „Men hvad om de første Mennesker vare
„ blevne til ſaadanne Kreature, hvilke man har fundet i
„ Skovene, og ſom ikke havde mere Begreb end Fæet?
„ Hvilken Slægt ſkulde ſaadanne Stamfædre have efterladt
„ ſig? og hvad var dette Kreatur bleven tilſidſt? Uden
„ Tvil noget værre endnu end Fæet. Dette bliver af Natu-
„ ren hæſtigere moedent; det kan tidligere forſørge ſig ſelv;
„ der regieres ved ſikkre og uimodſigelige Drifter. Menne-
„ ſket har Formue til at beſtemme ſine Handlinger efter ſin
„ Fornuft. Men denne Fornuft kommer ſildig til Moeden-
„ hed, og den kom ſaaledes, ſom Menneſket er nu, efter
„ alle Erfaringer aldrig dertil uden andres Hiælp og Un-
„ derviisning. Men hvem hialp? hvem underviiſte det
„ første Menneſke? Hvem lærde ham at beſtyre ſine Hand-
„ lin-

„ linger, at vogte ſig for de Ting, ſom vare ſkadelige og dø-
„ delige. Thi endſkiøndt Jorden er ſkabt fornemmelig for
„ Menneſket, er den dog ikke ſkabt for ham alene. Der ere
„ ſkadelige Frugter, der er en umaadelig, en uforſigtig
„ Brug af de bedſte Ting, ſom altid maa være dødelig for
„ en Skabning med ſaadan et Legeme, ſom Menneſket.
„ Hvem lærte det første Menneſke dette? Hvem forebygte,
„ at ikke diſſe nye Indbyggere paa Jorden af Uerfarenhed
„ Tuſinde Gange ødelagte og dræbte ſig ſelv?“ GUd maa ved en beſynderlig og overordentlig Medvirkning have været de første Mennesker i Faders Sted, ey alene ved at ſkabe, men endog ved at opdrage det. Virkelig fortæller Skabelsens Hiſtorie, at GUd ſelv paa en overordentlig Maade har opdraget og underviiſt de første Mennesker, og denne Fortællings Rimelighed er hermed af Fornuften bleven beviiſt. Det maatte ved denne Underviisning lære at kiende Dyrene og forſikkres om, at det havde ſig intet at befrygte for dem, uden hvilken Sikkerhed, Menneſket, den fornemmeſte Skabning, ſkulde have bleven landflygtigt paa Jorden, ſkiælvet og ſkiult ſig for et hvert Dyr ſom havde et større Legeme, førere Lemmer, ſtore Kløer og ſkarpere Tænder. Ved den Kundſkab han fik om Dyreue, fik han og det første Begreb om de ſælſkabelige Forbindelſer. Naturligviis maatte han fatte Lyſt til at finde iblandt de ſynlige Skabninger een, han ved Talen, ſom GUd havde lært ham, kunde meddeele ſine Tanker, og med hvilken han kunde overlægge hvad der tiente til deres fælleds Gavn. „Anderledes kunde et Menneſke,
„ ſom var eene i Verden, vel ikke føle de ſælſkabelige Drifter.
„ Men det var ogſaa nok for at opvække hos Adam en inder-
„ lig Begierlighed efter ſaadan en Medhiælp. Ved Dyrenes
„ Fremledelſe mærkede han ey alene, at der var ingen iblandt
„ dem alle, ſom lignede ham, ſom forſtod ham, og ſom han
„ kunde meddeele ſine Tanker. Han mærkede tillige, at hvert
„ Dyr havde en Mage, at diſſe søgte hinanden, og fornøye-
„ de ſig tilſammen. Dette forøgede Følelſen af hans Een-
„ ſomhed. Lad os foreſtille os et Menneſke eene i en Ørk,
„ og vi ſkulle kunne foreſtille os, hvor lykkelig han vilde an-
„ ſee ſig, om GUd vilde ſende ham et Menneſke, en talende
„ Skabning af ſamme Natur ſom han, til Sælſkab, hvad
„ han vilde have giort for at fortiene denne Medſkabnings

„ Kiærlighed, og for at forbinde den til en bestandig Gien-
„ kiærlighed.“ Gud maa og have lært det første Menneske
at kiende de Urter, som tiente til dets Føde og Underhold-
ning. Han satte det i en Have, hvor der var kun een ska-
delig Frugt, imod hvilken han advarede ham. Men hvorfor,
spørger man, var denne Frugt ikke borttaget af Paradiis?
„ Mennesket skulde lære at bruge sin Fornuft, at give Agt
„ paa sine Handlingers Følger, at regiere de sandselige Begier-
„ ligheder, for derved omsider at opnaae et fuldkomment Her-
„ skab over sig selv. Uden disse Ting kunde et fornuftigt Krea-
„ turs Lykkalighed ikke blive bestandig. Der ere Mennesker til,
„ som, endskiøndt de seer daglig for deres Øyne, at ikke den
„ mindste Forandring skeer uden Grund, ikke den mindste
„ Virkning uden Midler, dog tænke og tale, ligesom de
„ troede, at den største af alle Virkninger, en Fornufts og
„ udydelig Siæls Tilvært og Bekræftelse i det Gode, var en
„ Sag, som lod sig giøre uden alle Midler. Et Barn læ-
„ rer ikke uden megen Omhyggelighed at vogte sig for Fald
„ og Stød, og en Siæl, som var ganske nye og uerfaren i
„ Verden, skulde uden al Øvelse komme til en Færdighed i at
„ bruge sin Fornuft, til en Bestandighed i Dydens Øvelse?“
Et Menneske, der havde Sandser, maatte ved Tingenes ud-
vortes Anseelse og deres behagelige Indtryk, kunne fristes
til at begiære noget, som var det skadeligt. Men Gud
kunde ikke tillade, at et uskyldig Kreatur skulde blive ulykke-
ligt ved Tingenes Brug, uden nogen sin egen Forseelse og
blot af naturlig Mangel paa den fornødne Kundskab derom.
Han gav Mennesket Fornuften, for ikke at vælge efter ud-
vortes Anseelse; men denne Fornuft var i de første Menne-
sker endnu meget usvet og uerfaren. De kunde mange gan-
ge have dræbt og ødelagt sig selv, førend de derved kom til
Kundskab om Tingenes Brug og Misbrug. Gud satte der-
for det første Menneske paa et Sted, hvor der var kun een
eeneste Ting, som kunde friste det, og han advarede ham
derimod. Havde han ikke giort dette, da havde Fristelsen
været for stor. Havde han derimod betaget Mennesket al
Fristelse, da havde det aldrig lært ret at bruge Fornuften og
herske over Begiærlighederne, fordi det havde da ingen Ley-
lighed haft til at øve sig derudi. „ Sæt et Menneske i en
„ Verden, hvor han kan see uden paa Tingene, om de ere
„ onde eller gode, eller hvor en anden siger ham stedse,

„ hvad

„ hvad han skal gjøre eller lade, hvorledes skulde saadant et „ Menneske lære at bruge Fornuften? Slut et Barn inde „ paa et Sted, hvor det aldrig seer, hører eller smager noget „ af det, som frister de sandselige Begjærligheder; nægt „ det al Frihed og hold det i en uophørlig Tvang; hvor„ledes skal det da nogen Tid lære at regiere sig selv? Der„ som man aldrig tillader det at forsee sig, dersom det aldrig „ seer noget, som kan friste det; skal det kun saa meget mere „ misbruge Friheden, og saa meget hæftigere begjære Tin„gene, naar det engang faaer Frihed til at nyde dem. „ Fornuftige Forældere vogte deres Børn for saadanne Fri„stelser, som de endnu ikke er stærke nok til at modstaae, „ men de berøve dem ikke al Frihed, fordi de lærte ellers aldrig „ at bruge deres Fornuft. De advare dem for skadelige Ting; „ men naar disse Advarsler ikke kunne hielpe, tillade de dem „ undertiden at falde, at støde, at brænde sig, for at lære „ dem, at give Agt paa deres Handlinger og paa Handlinger„nes Følger, af Skade at blive kloge, at troe og lyde For„ældrene, at tvinge deres Lyster, og derved endelig komme „ i en Tilstand, hvor i de kunde regiere sig selv.“ Dette har Forfatteren saaledes anvendt paa de første Menneskers Opdragelse under Guds egen Haand. „ Mennesket var ikke „ skabt for at blive i sin første og nerfarne Tilstand. Det „ skulde siden videre ud i Verden, hvor der vare mange Ting, „ som kunde friste Sandserne til Umaadelighed. Det skulde „ lære at kiende disse Ting af deres Aarsager og Følger, at „ bestyre sine Handlinger selv. Det var ellers aldrig kommen „ til en fuldkommen Brug af Fornuften og Friheden. For „ at opnaae dette, som var Hoved-Hensigten af Menneskets „ Skabning, maatte GUD 1) hverken borttage alt det, som „ kunde friste Begierlighederne, ikke heller gjøre det ganske „ umueligt for Mennesket at misbruge Friheden: 2) Da „ Mennesket af Fornuftslutninger eller Erfaringer endnu ikke „ kunde kiende Tingenes onde eller gode Følger, maatte GUD „ advare dem derom: og 3) naar Mennesket ikke vilde følge „ denne Advarsel, maatte GUD lade ham erfare en smertelig „ og følelig Virkning af hans første Ulydighed og Forseelse, „ for derved at lære baade ham selv og hans Efterkommere, „ at give Agt paa deres Handlingers Følger, at bruge For„nuften og at herske over Begierlighederne.“

(Beslutningen følger.)

Men.

Metz.

Hiſtoire de Metz, par Dom. Jean-François & Dom. Nicolas Tabouillot Religieux Benedictin &c. Tom. I. 1769. 680 S. i 4to med 27 Kobberſtykker. Det har fra gammel Tid af været til ikke liden Skade for Hiſtorien, at man har vildet give Efterretning om Ting, hvoraf man ikke finder det ringeſte Mindes-Mærke hos Hiſtorieſkriverne. Thi man har ikke taget i Betænkning med Fabler at opfylde de Aabninger, ſom findes i Begivenhedernes Sammenhæng efter det uadſkillelig fortgaaende Tidsløb. Man har Exempel derpaa i berømte Stæders Oprindelſes eller Alderdoms Beſkrivelſe. Philippe de Vigneule tager ey i Betænkning at ſætte Metz Bygning i Verdens Aar 1767., ſtrax efter Folkenes Adſpredelſe fra det Babyloniſke Taarn, da Sems 3 Sønner, Geter, Jazel og Zeter med deres Faſter Azita ſkulde have nedladt ſig i den angenemme Egn, hvori denne Stad ligger, endſkiøndt diſſe Sems Sønner og Azita ey engang nævnes i Hiſtorien. Men de lærde Forfattere af ovenanførte Skrift bekiende, at denne Stads egentlige Oprindelſe og Bygnings-Aar er gandſke ubekiendt, og begynder deres Hiſtorien om de gamle Galliers Sæder og Skikker, ſom har beboet denne Egn, og følge derudi Cæſars og Strabons Vidnesbyrd. De blive dog ikke ſtaaende blot alene ved denne Stads Mærkværdigheder, men tager og de Begivenheder med, ſom har nogen Henegnelſe til ſamme, ſaa at Elſkere af Hiſtorien kan love ſig megen Nytte af dette med megen Flid og grundig Indſigt forfattede Værk. Vi ville deraf anføre følgende Efterretninger om de ved Moſel boende Galliernes Sæder. De valgte ſig aarlig tvende Overhoveder eller Forſtandere, den eene i Borgerlige, den anden i Krigs-Sager. Dette Valg var en Kilde til beſtandige Klammerier iblandt dem. Thi det faldt gemeenlig paa de fornemmeſte af et Partie, ſaaſom Hovederne for de forſkiællige Partier havde beſtandig Overhaand, og indrettede alt efter deres Velbehag. Cæſar meener, at Folket ved denne Indretning ſøgte at forkaſſe ſig Sikkerhed imod deres Fyrſters Magt og de Mægtiges Undertrykkelſe. Thi et hvert Overhoved tog ſig alle ſine til ſit Partie henhørende Medborgere af yderſte Kræfter an, og ſatte ſig imod al den Uret og Voldſomhed

man

man vilde tilføye dem. Jo mægtigere nogen var, desto flere Clienter og Tilhængere fik han, som kaldes Soldarier. Et gandske Parties Lykke og Ulykke beroede paa deres Hoveders Lykke og Ulykke. De vare dem saa fast hengivne, at de deelte Liv og Død med dem, og det fattes ikke paa Exempler, at, naar Hovedet for et Partie var undertrykt, dets Lemmer da hellere ombragte sig selv, end aflode fra ham, og underkastede sig en anden. I deres Forsamlinger forbandt de sig ved en Eed, at holde deres Beraadslagninger hemmelige. Om Nogen til Utide faldt dem, der talede i Forsamlingerne, ind i deres Tale, saa traadde en af de dertil bestilte Betientere frem med Kaarden i Haanden, og paalagde ham Taushed. Vilde han ikke vige, men fortsatte sin Tale, saa blev Befalingen at tie anden og tredie Gang igientaget, og var ogsaa denne Igientagelse frugtesløs, saa huggede Betienten ham den halve Deel af hans Kappe af, saa den Gienstridige derover blev til Latter. De vare saa nidkiære for deres Frihed, ogsaa overgivne til Begierlighed efter Ære og Roes, at de frivillig satte deres Liv i Fare, om de skulde miste deres Frihed eller tabe Leylighed til at forhverve sig Roes og Ære. Kunde nogen ikke mere modstaae Fiendens Magt, fordi han enten var svækket af Alderdom eller Svaghed eller havde faaet saadanne Saar, at han var sat uden for Stand til at føre Vaaben, saa valgte han frivillig Døden som det eeneste Middel til at undgaae den Fare at falde i Fiendernes Hænder. De endten ombragte sig selv, eller bade deres Venner at beviise dem denne sidste Tieneste i Livet, at skille dem derved. Vare de belevrede, og saae ingen Middel til længere at forsvare deres Stad imod den indtrængende Fiende, saa tænkte de paa intet mindre, end at giøre Forlig med Fienden og overgive den. De dræbte først deres Qvinder og Børn, og derneest ombragte de sig selv. Naar de saae sig nødte til pludslig at drage hen i en anden Egn, og de fattedes nødvendig Forsel for at bringe deres Gamle og Forvundede af Sted med sig, saa toge de ikke i Betænkning at slaae dem ihiel paa Stedet. De holdte dette Mord slet ikke for utilladeligt eller grusomt, saasom de, hvilke derved satte Livet til, holdte Døden for en Velgierning, og selv bade derom. Kiærlighed til Frihed viste sig ligesaa virksom hos deres Qvinder, som hos Mændene. De gamle Gallier kunde

end-

endnu fremviſe ſtørre Heltinder, end de Lacedæmonier. Naar Qvinderne ſaae, at deres Mænd og Sønner flyede for Fienden, ſaa grebe de deres Vile, og alt hvad de havde i Hænderne, anfangede et forſkrækkelig Skrig, faldt an baade paa deres Flygtlinger og paa Fienderne, ſtraffede hine, ſom Forrædere, og fegtede mod diſſe, ſom deres Friheds Undertrykkere. Børnene indſuede med Moderens Melk Kiærlighed til Frihed og Mod at forſvare ſig til yderſte Blods-Draabe. Faſt alle deres Religions-Skikker, deres Begravelſes Ceremonier og andre deſlige vare foreenede med Menneſke-Blod. De vare ſaa vis overbeviiſte om Siæleners Udødelighed og et tilkommende Liv, at de endogſaa laante hinanden Penge, ſom først ſkulde betales i den anden Verden. Men deres Sæders Raahed og Grumſomhed hørte ſnart op, da de vare komne i meere Bekiendſkab og Omgang med de ſædelige Romere, og det menneſkelige Sindelag, ſom vandt et Sæde i deres Hierter, var en Følge af det Romerſke Aag, de bleve bragte under.

Wien.

Vollſtändiger Lehrbegrif von der praktiſchen Feldwirthſchaft nach der alten und neuen Einrichtung, ſo weit ſie ſich auf die Erfarung gründet, allen Liebhabern des Feldbaues zum Beſten abgefaßt von John Mills, Eſq. Aus dem Engliſchen überſetzt von M. C. F. J. Fünfter und letzter Band, nebſt Regiſter. 1769. 1 Alph. 12 Ark i ſtor 8vo. Hr. John Mills har med dette Værk indlagt ſig ſtor Ære ey alene hos ſine Landsmænd, men endog uden for ſit Fædreneland. Forſkiællige udenlandſke Akademier og Sælſkaber har indladt ſig i Brev-Vexling med ham, ſom en i den practiſke Landhuusholdning erfaren Mand, og af nogle er han bleven optagen i deres Medlemmers Tal. I den første Deel af ſit Værk havde han beſkrevet alle de ſædvanlige Vækter, ſom dyrkes paa Agerne, Engene og Haugerne, og har viiſt, hvorledes man dermed kan bringe det til Fuldkommenhed. Men han har, ſom han ſelv tilſtaaer, meget vidt overſkridet de derved i Begyndelſen ſatte Grændſer, hvortil han er bleven foranlediget med de for kort ſiden i fremmede Lande giorte meget ſtore Forbedringer,

ger, saasom han gierne vilde meddeele sine Læsere al muelig Underretning. Hvad som endnu er bleven tilovers at udføre, vil han i Fremtiden føye til, saavidt som hans svagelige Sundheds Omstændigheder og andre Forretninger ville tillade ham det. I nærværende Bind forekommer en Anvisning til at lave vinmæssige Drikker af de sædvanlige og i de foregaaende Deele afhandlede Vexter. Landhuusholdningen staaer, naar den alene bliver indskrænket til Produkternes Frembringelse, i en fast uadskillelig Forbindelse med Statshuusholdningen, som bliver sat i de frembragte Producters Bearbeydning, og Anvendelse, efterdi Øll- og Eddike-Brygning, Viins, Cyders og Mjøds Tillavelse og er i Gang paa Landet. Det er og disse ved Landhuusholdningen nødvendige Beskæftigelser Hr. M. har egentlig haft Hensigt paa. Han har ey uden Forundring i de til samme henhørende Skrifaer bemærket en stor Mangel af behørig Læremaade og nødvendige Forsøg; da han endog hos en Skribent, som selv er en stærk Brygger, ey har antroffet et eeneste Forsøg. Foran denne Afhandling forekommer en Indledning, som handler om Giæringen. Det første Hovedstykke betræffer Viinen, fordi Drue-Saften har fra Arilds Tid haft et besynderligt Fortrin for alle andre Safter. I det andet Hovedstykke anføres af det Dublinske Selskabs Breve alleehaande nyttige Anmærkninger angaaende Cydren, en Drik, der giver Drue-Saften intet efter. Engeland og de andre Nordiske Lande, hvor Viinen ikke kommer til Modenhed, bliver ved Cydren, naar den er ret god, holdt fuldkommen skadesløs. Her handles og om Viine, som tillaves af adskillige Slags Bær. Det tredie Hovedstykke handler om Øll-Brygningen. Til Beslutningen siger Forfatteren: „ Lode vi vort Øll i Engeland være os ligesaa angelegen som „ andre fremmede Drikker, saa skulde Fremmede skatte det „ ligesaa høyt, som vi skatte deres Viine." Distillerings-Kunsten udgiør Indholdet af det fierde Hovedstykke. Viinen og den brændbare Spiritus ere Virkninger af den første Giæring. Den anden Giæring frembringer Eddike, hvis Forfærdigelse er kostbar, og i Engeland faa ret bekiendt. Hr. M. handler kortelig derom i det femte Hovedstykke, hvortil han føyer endnu det siette om de Vexter, som ikke nødvendig henhøre til et Landgodses almindelige Forsørgning,

men

men dog ere ſær nyttige ſaa vel i Almindelighed for det menneſkelige Kiøn, ſom for Huusværten, ſaaſom Hamp, Hør o. a. Et Anhang indbefatter nogle betydelige Tillæg til de foregaaende Bind, og af den eftertrykkelige Foreſtilling, ſom Hr. M. har giort i Fortalen om Skadeligheden af ſtore Forpagtnings-Godſer, maa man billig ſlutte, at Godſernes Afdeelning i ſmaa Stykker til Forpagtning er endnu ikke tilſtrækkelig bekiendt i Engeland, ſom en fordeelagtig Sag. Det gamle Sprog: Det Halve er bedre end det Heele, forklarer han ſaaledes: Et lidet Stykke Jord, der bliver vel dyrket, giver meer af ſig, end et ſtort, der ikke kan dyrkes tilgavns.

Anmældelſer.

Tübingen. Hr. D. Cotta har nu leveret det Niende Bind af Gerhardi Loci theologici. Samme indbefatter den 20de Artikel om Omſkiærelſen og Paaſke-Lammet, og den 21de om Daaben. I hiin forekommer udførlige Forklaringer af de jødiſke Oldſager og grundige Beſtemmelſer af det Spørsmaal om Omſkiærelſens Oprindelſe, dens Brug hos adſkillige Folk, og de beſynderlige Ceremonier ved Paaſke-Lammet. I den ſidſte handles om Johannes og Chriſti Daab, om Neddypning eller Beſprengelſe, Daab over de Døde, Klokke-Daab, Giendøbelſe, Børne-Daab, Børns-Troe, og udøbte Børns Salighed, og adſkillige til Daaben henhørende Skikker oplyſes af Kirkehiſtorien.

Leipzig. Zweite Sammlung geiſtlicher Geſange zur Beförderung der Erbauung. 1769. 111 S. i 8vo. Den af nogle nyere Digtere foreſlagne Forandring i Kirke-Sangene, bliver ikke betragtet af Alle med Ligegyldighed. Hr. Liebich har talt derimod med en Art af Hæftighed. Hr. Paſtor Schlegel derimod paaſtaaer i Fortalen til denne ſin anden Samling, at Kirken har Ret til at forandre ſine Sange, og beſvarer de derimod giorte Indvendinger. Samlingen ſelv indbefatter nitten ganſke nye, ti forandrede gamle Sange, hvoriblant 3 ere af Luther, for hvis Sange han viiſer den ſtørſte Høyagtelſe.

No. 30.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 26de Julii 1770.

Helſingøer.

Beſlutning af Fragmenter, efterladte af Forf. til den Patriotiſke Tilſkuer, ꝛc. (ſee forrige No.)

Endten Gud ſtrax ſkabte Menneſket med al den Fuldkommenhed, det behøvede i nærværende Tilſtand, baade til ſelv at leve lykſalig og opdrage andre eller og han har forbeholdt ſig ved Midler, ſom ere os ubekiendte, at oplære, underviſe, ſtyre og ledſage diſſe hans første Børn, ved hvilke det menneſkelige Kiøn ſiden ſkulde forplantes; ſaa bliver dette dog viſt, at der maa være foregaaet noget beſynderligt ved det første Menneſkes Skabning. Under Guds Opdragelſe maa det være bleven ført gradviis til Fuldkommenhed, og har behøvet, ligeſom alle ſkabte Aander, en Øve- og Prøve-Tid, for at opnaae Færdighed og Beſtandighed i det Gode, hvilket og Skriften bevidner ey alene om Menneſket, men endog om andre. Denne vigtige Sandhed har Forfatteren fortræffelig udført og beviiſt med en Grundighed, der lyſer klart i Øynene. „ Fornuften er en Frugt af Agtſomhed og Eftertanke, og be„ høver altſaa nogen Tid og Øvelſe for at moednes. Sande„ ſerne fatte kun det Yderſte af Tingene. Deraf kunne vi „ ſiælden dømme om deres Nytte eller Skade. Fornuften „ maa først prøve og underſøge dem, og ſaa længe denne „ Prøve og Underſøgning varer, maa Siælen nødvendig

„ ſtaae Fare for at begaae ſkadelige Feyl, endten af Overilelſe i at dømme efter Tingenes udvortes Anſeelſe, eller og „ fordi den lader ſig ſaaledes indtage af de behagelige Indtryk, ſom Tingene giøre paa Sandſerne, at den handler „ mod Fornuftens Grunde. En ſkabt Aand, ſom boer i et „ Legeme, og nogle meener ikke uden Grund, at alle ſkabte „ Aander have Legemer, har tvende Ufuldkommenheder, ſom „ ere plat uadſkillelige fra dens Natur. Diſſe ere en vis „ **Indſkrænkning i Forſtanden**, og en **ſandſelig Em-** „ **findtlighed**. — Af den første følger, at ſaadan en Skabning ikke kiender alle Ting, ikke foreſtiller ſig dem med en „ fuldkommen Grad af Tydelighed og Vished, at den kan „ voxe og tiltage i ſin Kundſkab og følgelig feyle; men diſſe „ Feyl ere ikke Synder, ikke Overtrædelſer, ſaa længe den „ bruger vel de Formuer, ſom den har, og handler efter den „ Indſigt, ſom er den givet. De blive først til Synder og „ Overtrædelſer, naar den endten forſømmer at bruge ſine „ Kræfter til at prøve og underſøge Tingenes Egenſkaber, „ eller og ſaaledes forlader ſig paa den Kundſkab, ſom den „ har, og ſom dog altid er indſkrænket, at den ikke vil underkaſte ſig et viiſere og høyere Væſens Regiering og Beſtyrelſe. Naar ſaadan en ſkabt Aand boer i et ſandſeligt Legeme, maa den og have ſandſelige Begierligheder. Diſſe „ ere i dem ſelv ikke heller ſyndige, fordi de ere uadſkillelige „ fra ſaadan en Skabnings Væſen og fra dens Lyſſalighed. „ Vi kunne ikke foreſtille os Menneſket i nogen Tilſtand, „ hvor i det ikke ſkulde have haft alle de ſandſelige Begierligheder, ſom ere naturlige Følger af Tingenes behagelige „ eller ubehagelige Virkninger i Legemet, uden tillige at foreſtille os det i en Tilſtand uden Legeme eller med andre Legemer, i en Tilſtand, ſom var væſentlig adſkilt fra den, „ i hvilken det nu befinder ſig. Saa længe Menneſkene have „ haft Øyne, Tunger og Sandſer, ſom de have nu, og tillige befundet ſig i en Verden, hvor der vare Frugter af en „ behagelig Anſeelſe og en nydelig Smag, kunde Menneſket „ ikke andet end begiere dem. I en Verden, hvor alle Ting „ vare Menneſkene ligegyldige, maatte Tingene endten ingen behagelige Virkninger have giort paa Menneſkene, eller „ og Menneſkene ingen Sandſer have haft til at fornemme „ dem. Saadan en Verden var uden Fornøyelſe og lidet

„ ſlikket

„ ſkikket til at lykſaliggiøre en ſandſelig Skabning. Det la-
„ der vel, ſom ſaadan en Verden havde giort Menneſkene
„ ſikre for at falde; men vi have Aarſag til at tvile, om den
„ var muelig. Tingene maatte jo dog virke noget paa Men-
„ neſket; hvorledes ſkulde han ellers faae Begreb derom?
„ hvorledes ſkulde han ellers bruge ſine Kræfter? hvortil nyt-
„ tede Verden ham; hvad gavnede det ham at være ſkabt?
„ Diſſe Virkninger maatte endten ſtemme overeens med hans
„ ſandſelige Redſkaber, og følgelig røre dem paa en behage-
„ lig Maade, eller og ſtride derimod, og følgelig være
„ ubehagelige. Men hvorfor ſkulde diſſe ſandſelige Beha-
„ geligheder være forbundne med ſkadelige Ting, med for-
„ budne Frugter, og forføriſke Slanger? Den Vanſkelighed
„ ſynes at være vigtigere. Maaſkee diſſe Ting vare uadſkil-
„ lelige i deres Natur? Maaſkee ſaadan en Frugt var ikke
„ muelig uden ſaadan en Farve? Maaſkee baade den og
„ Slangen hørte Begge til Begrebet af den bedſte Verden?
„ Menneſket kunde dog ikke forlange, at Alting ſkulde være
„ ſkabt til dets Bedſte alene. — Men Sandſerne fatte kun
„ det udvortes af Tingene, hvoraf vi kan ikke altid dømme
„ om deres indvortes Egenſkaber. Et Kreatur af fornuftige
„ Evner ledes derved til at underſøge og prøve Tingene.
„ Det lærer at bruge ſin Fornuft. Sæt at alle Ting i Ver-
„ den vare altid det, ſom de lade at være; at de nyttige al-
„ tid vare ſkiønne og behagelige for Sandſerne, og de ſkade-
„ lige altid hæslige; at Frugten hørte op at ſmage vel, saa-
„ ſnart Maven var mæt, og Viinen ikke behagede Ganen
„ længere, end til Tørſten var ſlukket; hvortil behøvedes da
„ Fornuften i ſaadan en Verden? Man begriber let, at ſaa-
„ dan en Verden var ikke bequem til at opdrage fornuftige
„ Skabninger, ſom ſkulde øves i Brugen af deres medſkabte
„ Formuer. Menneſket var i ſaadan en Verden aldrig ble-
„ ven andet end et ſandſeligt Dyr, et Dyr uden Smerte og
„ uden Synd, men og et Dyr uden Forſtand, uden Dyd og
„ uden Lykſalighed. For at øve Forſtanden maatte altſaa det
„ Nyttige ikke altid være ſkiønt, det Skadelige ikke altid
„ hæsligt. Det Behagelige for Sandſerne maatte ikke altid
„ være ſundt, og det Ubehagelige ikke altid ſkadeligt. Der
„ maatte være noget, ſom lærte Menneſket at ikke dømme
„ efter Sandſerne alene, og at bruge ſin Fornuft. Diſſe

„ Behageligheder, ſom Sandſerne fandt i Tingene, vare
„ ikke ſyndige, 1) fordi de vare naturlige Følger af Menne-
„ ſkets Væſen og af Tingenes Natur, 2) fordi de udgiorde
„ en Deel af Menneſkets Lykſalighed, 3) fordi de vare for-
„ nødne til at opvække og øve hans Forſtand. —— Fornuften
„ har en Evne til at regiere Begierlighederne. —— Intet
„ Menneſke fødes nu, og langt mindre er det første Menne-
„ ſke ſkabt med ſaa hæftige ſandſelige Begierligheder; ey hel-
„ ler har GUd lagt ſaa ſtore Behageligheder i de ſkadelige og
„ forbudne Ting, at Fornuften ikke kunde modſtaae, deres
„ Virkning paa Sandſerne. —— GUd lod ikke Menneſket
„ mangle den fornødne Advarſel mod de Ting, hvis Skade-
„ lighed han endnu ikke med Fornuften kunde begribe. ——
„ Det er alt hvad ſaadan en Skabning kunde begiere af ſin
„ Skaber. Men at forlange, at GUd ſtrax ſkulde have ſkabt
„ Menneſket med fuldkomne Begreb om alle Ting, det var
„ at forlange umuelige Ting, meer, end GUd havde giort
„ ved nogen Skabning; det var at forlange den Alvidenhed,
„ ſom er en guddommelig Egenſkab. At forlange, at GUd
„ ſkulde have ſkabt Menneſket uden ſandſelige Begierlighe-
„ der, det var at forlange, at han ikke ſkulde have ſkabt et
„ Menneſke. Og endelig at forlange, at diſſe ſandſelige Be-
„ giærligheder altid ſkulde komme overeens med Tingenes ind-
„ vortes Egenſkaber ſaaledes, ſom de fattes af Fornuften,
„ det var at forlange umuelige Ting, at man ſkulde kunne
„ dømme af Farven af en Urt, af Smagen paa en Frugt,
„ om den var ſund eller giftig, det var at forlange en Ver-
„ den, hvor i man behøvede kun Sandſer og ingen Fornuft,
„ det var at ville være et Dyr i Stedet for et Menneſke.
„ Menneſket maatte altſaa ſkabes med en indſrænket For-
„ ſtand, en Forſtand, ſom kunde voxe og tiltage. —— Det
„ maatte og ſkabes med Sandſer og ſandſelige Begierligheder.
„ Men Fornuften burde og kunde regiere dem, og uden dens
„ Færdighed derudi kunde Menneſkets Lykſalighed ikke blive
„ beſtandig, og denne Færdighed kunde ikke opnaaes uden
„ Øvelſe. —— Uden dette Fornuftens Herſkab, kan ingen
„ ſand Frihed, ingen fuldkommen Lykſalighed, ingen Beſtan-
„ dighed i det Gode være til — og Herſkabet ſelv kan umue-
„ lig opnaaes uden Tid og Øvelſe. —— En Øve- og Prøve-
„ Tid er altſaa aldeles nødvendig for en fornuftig Skabning

„ til

„ til at befæste den i Dyd og Lyksalighed." Og dette var det som skulde bevises, og som hermed uden Tvil til vore Læseres Fornøyelse er i Almindelighed beviist, og bliver herefter med nøyere Bestemmelse anvendt paa de første Menneskers Dvelse og Prøvelse under Guds egen Opdragelse. Den paafølgende Sammenligning imellem Menneskenes nærværende og de første Menneskers udvortes Tilstand i Verden er ikke mindre fortræffelig, og i sær den derudi forekommende Betragtning over Legemernes Dødelighed og Udødelighed.

Herefter S. 107 o. f. synes det at have været Forfatterens Hoved-Sag at vise Mueligheden og Rimeligheden af de første Menneskers Fald, efter den Underretning, som Skriften giver os derom. Man spørger, hvorledes et Menneske, der havde saadanne medskabte Fuldkommenheder, kunde begaae den Forseelse at spise en Frugt, som Gud havde forbudet ham under saa stor en Straf? Hvorledes det kunde falde den høye Indbildning, at det derved skulde blive Gud liigt? Besvarelsen paa disse Spørsmaale er grundig og fortræffelig vel udført, og har viist, hvorledes vi kan forestille os Mueligheden af et Fald, uden at tage andet i Betragtning, end Menneskets Natur og Tilstand alene, saaledes som den var i Begyndelsen. Herpaa tilføyes og en Forklaring over Mueligheden af de andre Aanders Fald, og en Besvarelse paa det Spørsmaal, hvorledes Gud kunde tillade andre onde Aander at forføre det uskyldige Menneske? en kort Betragtning over Faldets Følger, og en Besvarelse paa det Spørsmaal, hvorfor Gud ikke strax til intet gjorde disse Følger? Fremdeles følger S. 134 en fortræffelig Betragtning over Guds Huusholdning med Menneskene efter Overtrædelsen, som viser, at naar Mennesket strax efter Skabningen havde trængt til en besynderlig Omsorg, saa trængte det endnu mere dertil efter Faldet. Denne hele Betragtning, ligesom alle de forrige, gaaer ud paa at vise, hvor vel det stemmer overeens med Fornuft og Erfaring, hvad Skriften beretter os om Guds Omgang og Huusholdning med de første Mennesker for og efter Faldet. Efter denne Betragtning, som synes afbrudt S. 152, kommer Forfatteren endelig til at undersøge og besvare det vigtige Spørsmaal, hvorfor Gud har ikke hindret Faldets Følger? og fortsætter end videre sin Betragtning over Faldets ey alene

naturlige, men endog andre muelige Følger, alt i den Hensigt, at sætte Skriftens Fortælning derom i det største Rimeligheds Lys, og i Overeenstemmelse med Fornuften. I sær har Forfatteren overalt grundig og fortræffelig viist, at alle de Straffer, som Gud tilsagde de første Mennesker efter Syndefaldet, ere fulde af faderlig Kiærlighed og har alle haft Hensigt til Menneskets Forbedring og dets Lyksaligheds Befordring efter Faldet. Fra S. 229 følger en Besvarelse paa de sædvanlige Indvendinger, hvorfor Gud, som vidste Alting forud, skabte Mennesket? hvorfor han tillod det at falde? hvorfor han ikke hindrede Følgerne af Faldet? Samlingen besluttes med en Beskrivelse paa Menneskenes Tilstand fra Faldet af indtil Syndfloden. Man seer af det anførte Hoved-Indhold af disse Stykker, at de alle af den Sal. Forfatter har været bestemte til at forsvare Sandheden og Rimeligheden i de bibelske Beretninger om Guds Huusholdning med Menneskene i Verden fra Skabelsen af, og saavidt man kan formode Forfatteren vilde have gaaet, om Gud havde sparet ham Livet. En grundig Philosophie, en vidtløftig Erfarings-Kundskab om Verden og det menneskelige Hierte, en munter, reen og flydende Skrivemaade, vil man her saa meget mindre beundre, som man af en Sneedorfs velbekiendte Pen mere har ventet dem. Nogle Betragtninger derudi ere næsten henrykkende i deres Overbeviisnings Lys og Klarhed, f. Ex. S. 123 o. f.: „Men at dette Menneske skul„ de, som Historien beretter, ville søge derved at blive Gud „ liigt, det synes ikke troeligt: Saaledes kunde ikke engang „ et syndigt og fordærvet Menneske tænke. Jeg meener jo. „ Hvad tænker vel den Vellystige, den Giærrige, den Stolte, „ naar de overtræde Guds og Naturens Bud, Bud, som ey „ en blot Aabenbaring alene, men deres egen Fornuft og Er„ faring tilsige dem? Hvad tænker den Vellystige, naar „ Smagen forleder ham til at spise det, som han veed er „ skadeligt? Den Gierrige, naar hans Øyne forføre ham til „ at agte Rigdommen meer, end dens Brug? Den Stolte, „ naar Æren overtaler ham til at plage sig selv og under„ trykke andre? Tænke de ikke, at Smagen, at Synet, at „ Nygtet forskaffer dem en Fuldkommenhed og Lyksalighed, „ hvorved de mærkelig forbedre deres Tilstand og opløfte sig „ høyt over de almindelige menneskelige Vilkaar? Enhver

„ Til-

„ Tilvæxt i Fuldkommenhed er et nærmere Trin til at ligne
„ Gud. Saadant et Trin indbilder Tyrannen, Erobreren,
„ den opblæste Lærde, den Gierrige og Vellystige sig at have
„ giort ved enhver Opfyldelse af deres Begierligheder. Ja
„ er det ikke saadan en overordentlig Lyksalighed, som de
„ stærke Aander og Fritænkere love Menneskene, naar de ri-
„ ve dem løs fra de Baand, som Religionen paalægger, og
„ bygge paa Passionernes Opfyldelse en Sædelære, som er
„ tvertimod den christelige? —— Tilbøyelighederne sige de,
„ ere naturlige, de ere givne Mennesket for at lyksaliggiøre
„ Livet. Gud og Naturen kunde ikke bedrage eller forføre
„ os. De kunde ikke være dem selv imod. Mennesket bli-
„ ver altsaa lyksaligt ved at følge Passionerne, og ikke ved
„ at imodstaae dem. —— Saaledes prædiker endnu mange,
„ som kalde sig Philosopher. Gud har givet os Passioner-
„ ne; der i har de Ret; men har og givet os Fornuften,
„ hver til sit Brug, Passionerne til at adlyde, Fornuften
„ til at regiere, hine til at opmuntre og sætte os i Bevæge-
„ se, denne til at lede, styre og raade de blinde Drifter;
„ Passionerne ere i sig selv ikke syndige; der i have de og
„ Ret; men naar vi lade os overtale deraf til at opofre et
„ større og bestandigere Gode, som Fornuften kiender, naar
„ de forfører os til en Umaadelighed, som besværer Legemet,
„ naar de hindrer os fra at dyrke vor Fornuft, naar de her-
„ ske over Forstanden, da ere de syndige, og blive snart
„ Herrer af os, dersom vi ikke modstaae dem; hvor meget
„ mere, dersom vi giøre det til en Grund-Regel at følge
„ dem? Passionerne ere os givne, for at giøre os lyksalige;
„ der i have de og Ret; men dersom vi ikke bruge dem maa-
„ delig, giøre de os tvertimod ulyksalige. Den guddomme-
„ lige Lyksalighed, som den Vellystige, den Løsagtige, Fraad-
„ seren, Drankeren, den Gierrige og den Stolte haabe ved
„ at affaste alle Baand, og ved at overgive dem frit til deres
„ Begierligheder, hvilket Helvede forvandles den ikke til om-
„ sider, endog her i Livet? Ville vi da undre os over, at
„ de første uerfarne Mennesker kunde vente saadan over-
„ ordentlig Lyksalighed ved at følge de sandselige Begierlig-
„ heder? Det er jo endnu paa dem, at saa mange Stats-
„ kyndige bygge Rigernes Magt og Flor. — Det er Yppig-
„ hed, Vellyst og Pragt, sige de, som føder Arbeyderen og

„ Kunstneren. Det er Gierrigheden, som beriger Staten,
„ og underholder Vinskibeligheden. Det er Stoltheden, som
„ beskytter Landet, som er Moder til store Opfindelser og
„ driftige Foretagender. —— Det er sandt; men de glemme
„ at lægge til, at det er disse samme Passioner, som, efter
„ en kort og glimrende Velstand, i Bund og Grund ødelæg-
„ ge Rigerne. Det er Overdaadigheden, som forkiæler
„ og fordærver Menneske, som ødelægger Rigdommene, som
„ giøre Folk arme midt i Overflødighed, som er Aarsag til
„ Uretfærdigheder og Bedragerier, som hindrer Ægteskaber-
„ nes og Folkenes Formerelse. Det er Gierrigheden, som
„ sælger Retten og tilsidst Fædernelandet. Og endelig, det
„ er Stoltheden, som ophidser nogle til at undertrykke
„ deres Medmennesker, og som er Aarsag til Rigernes ende-
„ lige Ødelæggelse ved Tyrannier og Erobringer. Naar vi
„ læse i Historien disse bedrøvelige Ødelæggelser af saa mange
„ Riger og Stater, hvilke et Stats-Systeme, der var bygt
„ paa Passioner, forskaffede for en kort Tid saa glimrende
„ en Lyksalighed, er det da ikke, ligesom vi hørte endnu den
„ guddommelige Stemme, der talede i Paradis, at raabe
„ til os: Spiser ikke af disse forbudne Frugter, eller og
„ spiser i det Mindste med Maade, dersom I ikke ville døe!
„ Bygger ikke Eders Lyksalighed paa Passionernes Opfyldel-
„ se, eller og I skulle engang faae ligesaa bedrøvelig en En-
„ de, som de Folk, der har været for Eder! Hvad tænke
„ Menneskene, naar de høre denne Stemme? At den bedra-
„ ger dem. Efter saa mange Aarhundredes ulykkelige Erfa-
„ ringer bygge vi Lyksaligheden endnu mere paa Pragten,
„ paa Stoltheden og paa 1000de andre Begierligheder, end
„ maaskee noget af alle de Folk, som har været for os. Det
„ er ved disse Ting vi bilder os ind, at have bragt den men-
„ neskelige Lyksalighed og Fuldkommenhed til sin høyeste Spid-
„ se. Hvorledes kan det da forundre os, at de første Men-
„ nesker tænkte, at forbedre deres Vilkaar i saa høy en Grad,
„ ved at spise af en forbuden Frugt? Der staaer ikke, at
„ Adam ventede at blive Gud, men at blive Gud lig, det
„ er, ved en besynderlig Tilvext i Fuldkommenhed, at nær-
„ me sig til Gud; og om han havde tænkt at blive Gud, var
„ den Tanke os da saa fremmed? Hvor mange Tyranner og
„ Erobrere kunne vi ikke opregne, som have tilegnet dem selv

„ gud-

„ guddommelig Ære? De Mægtige og Rige lade dem vel „ ikke mere tilbede; De sige ikke mere, at de ere Guder; men „ deres Handlinger vise dog ofte, at de have glemt, at de „ ere Mennesker.“ Det er ikke det eneste Sted, hvor Forfatteren er saa lærerig i sine Betragtninger. Han besvarer Indvendinger, oplyser, forklarer og beviser Sandhed, og er tillige fast allevegne moraliserende. Vi tør ikke være vidtløftige med at anføre flere deslige Steder, i sær da vi kan ikke forkorte dem, fordi alle Tanker ere os lige dyrebare. Vi ville blot bemærke nok et andet Stykke S. 203-216 om Jordens Forbandelse, som en forbedrende Straf for Synden. Hvor lærerigt er ikke dette og mange flere!

Halle.

Predigten von der Religion und von der Heil. Schrift, gewissenhaften Liebhabern und Forschern der Wahrheit durch den Druck mitgetheilet. Mit einer Vorrede D. Joh. Sal. Semlers. 1769. 14 Ark i 8vo. Disse Prædikener ere holdte i Bergedorf i Aarene 1762., 1763. og 1765. Forfatteren mælder i sin Fortale, at han dermed ikke vil recommendere sig til noget Prædike-Embede. Jeg haver, skriver han, dertil aldrig haft endten Lyst eller Duelighed, og bekommer det vel heller aldrig. Han har altsaa holdt dem og ladet dem trykke alene af den Aarsag, fordi man faaer kun meget faa Prædikener at høre og læse af dette Indhold, da de dog til vor Tid ere høystnødvendige, og blive med Begierlighed baade forlangte og hørte og læste af mange med Tvivl forurolligede Christne. Han er endnu i Stand til at levere flere af samme Indhold. De ere foranlediget ved Samtaler, som ere holdne med Deister og af Religions-Tvivl forurolligede Christne, hvilke her ere bragte i Skikkelse af Prædikener. Forfatteren ønsker, at anseelige Mænd maatte blive betænkte paa at forbedre Underviisningen baade i Skoler og Kirker. I den første Prædiken bliver JEsus Christus i Følge Luc. VI. 36-42. forestillet som den allerbedste Religions allerbedste Lærer. Den christelige Religion er den bedste, fordi alle de andre Religioner indbefatte noget, som er stridigt mod den naturlige Religion; fordi den opfylder den naturlige Religions Mangel; og fordi den fore-

drager paa den tydeligſte, den fatteligſte, fuldſtændigſte og eftertrykkeligſte Maade, hvad det ſyndige Menneſker behøver at vide til den ſande Gudsdyrkelſe, til ſin Beroeligelſe og ſin ævige Salighed. JEſus har om ſamme haft den fuldkommeſte Kundſkab, lært mere end nogen Anden, og foredraget ſin Lære paa det tydeligſte med en beſynderlig Viisdom, og en ſtor Aands Styrke, og derved beviiſt ſig den allerbedſte Religions allerbedſte Lærer. I den anden Prædiken har Forfatteren ſær vel erindret, at man ikke maa lade ſig henrykke af Religions-Vildfarelſernes Mængde, efterdi de Vrangtroendes Antal bliver uden gyldig Aarſag forestillet overordentlig ſtor. Thi de kan alle bringes under een Claſſe, betragtes ſom Slaver af ſandſelige Forestillinger og Begiærringer, og deres Forhold udledes af een Kilde, nemlig af det kiødelige Sind, ſom viſer ſig paa adſkillig Maade og under en forſkiællig Geſtalt, efter Forſkiælligheder af Levemaade, Lands-Skikker, Stand, Alder og Opdragelſe. Denne Prædiken handler ellers om Religions Udøvelſe ved Troe og Dyd i Følge Luc. II. 22-32. Troe og Dyd maa grunde ſig paa en tydelig Kundſkab af Guds Ord, være uadſkillelig forbundne, og lægge en Chriſtens Værdighed for Dagen. Den tredie Prædiken handler om Egenſkaberne af en almindelig og beſynderlig ſkriftlig guddommelig Aabenbaring, i Henſeende til dens Forfattere og deres Mangfoldighed og Troeværdighed. Den fierde Prædiken er hiſtoriſk og handler om Guds Forſorg for det menneſkelige Kiøns Bearbeydelſe ved ſit Ords Lærere, hvorledes ſamme har viiſt ſig, fra Verdens Begyndelſe til Moſen, fra Moſe til Samuel, indtil det Babyloniſke Fængſel og indtil det Gamle Teſtaments Ende, i Følge Math. XX. 1-16. S. 67. forekommer en Beſkrivelſe paa Sværmere, formedelſt hvilken det feyler dem paa en rigtig Kundſkab, ſaa at de, i Stedet for denne holder en aandelig Følelſe, et indvortes Lys, en guddommelig Indgivelſe for nødvendig, foragte Maade-Midlerne, forkaſte den offentlige Gudstieneſtes Indretning, udfordrer en Fællesſkab og Foreening af Gemytter, Legemer og jordiſk Gods, efteraber Evangeliums første Sendebud, foragte Vaabens Brug, Øvrigheds Embeders Forvaltning, Eder og Lærdom, og vil have Bibelen forklaret paa en aandelig og myſtiſk Maade. S. 142. bevi ſer

iſer han JEſu Vidners Troeværdighed i det de beſkrive ſig elv mere ſom Vantroende end Troende. S. 145. Apoſtlerne ebreyde Folkets Overſter deres ſlette Forhold lige i Øynene, nen til Folket talede de med Lemfældighed om deres Overſters forbrydelſer. S. 148 paaſtaaer Forf., at intet Menneſke ar i Stand til at optænke ſaa fortræffelig en Lærebygning, g en ſaadan Sammenhæng af Sandheder, ſom den, den Hell. Skrift indbefatter. S. 180 angives Aarſagerne, vorfor GUd i det Gamle Teſtamente har valgt et eeneſte Folk, for at giøre andre ſin Kundſkab bekiendt. Der jødiſke Folk, var frem for andre tilbøyelig til Afgudderie, og behøvede derfore frem for andre en nærmere guddommelig Aabenbaring. Materierne i diſſe Taler ſkal ellers være ordentlig og vel udførte, men Foredraget kunde hist og her have været mindre vidtløftig og meer eftertrykkelig. I ſin Fortale klager Hr. Semler over, at man ſaa ofte igientager de ſædvanlige Beviis-Grunde, beſværer ſine Tilhørere med den tydſke Dogmatik, og i de Gamle Dogmatiker har ingen Forſkiæl giort i Henſeende til Beviiſernes Forklaring og Brug. Man veed ikke, hvad han egentlig dermed vil ſige. Thi Forfatteren har i diſſe Prædikener, ſom dog finde Hr. Semlers Biefald, ingen nye Beviis-Grunde foredraget, og har beviiſt for ſine Tilhørere den tydſke Dogmatiks Læreſatzer, uden nogen Forandring, Afvigelſe eller Underſkiæl i ſin Forklaring over de guddommelige Sandheder til Saligheds.

Paris.

Hiſtoire générale de l'Amérique depuis ſa decouverte, qui comprend l'hiſtoire naturelle, eccleſiaſtique, militaire, morale & civile des contres de cette grande du monde. Par le R. P. Touron de l'ordre des Freres prêcheur. 1769. 8 Vol. 12. Man har allerede meer end een Gang bragt det Spørsmaal paa Bane, om den nye Verdens Opdagelſe har foraarſaget meer Nytte, end Skade? Hr. P. Touron har i dette hiſtoriſke Værk fornemmelig haft Henſigt paa Chriſtendommens Stiftelſe og Udbredelſe i Amerika, og i denne Henſigt beſvarer han Spørsmaalet ſaaledes at, omendſkiøndt de opdagede Landes Erobring har været forbunden med en forſkrækkelig Blods Udgydelſe, hele

Folke-

Folkeskaber derved er blevne udryddede paa den grusomste Maade, og der er bleven udøvet et umenneskeligt Raserie saa skal dog den Fordeel, som Religionen har bekommet være saa stor, at hint Onde, og alle skadelige Følger der imod ikke kom i Betragtning. Amerika skal efter hans Meening være bleven bebygget fast til lige Tid med de bekiendte Verdens Deele, efterdi Amerikanerne har haft mange Skikker, Sætter og Meeninger tilfælles med den gamle Verdens Beboere, ja har endog havt noget Glimt af Christendom, og maa i det mindste havt mere Samqvem med den gamle Verden, end man i Almindelighed troer. Indvaanerne af St. Domingo, siger han, vare ikke saa vilde og dumme og saa store Menneske-Ædere, som de ere bleven beskrevne for det Spanske Hof, for at undskylde den Grusomhed, som Spanierne udøvede imod dem. De modtoge Columbus paa deres roelige Øe med den største Venlighed, og da et af hans Skibe strandede ved hans Afreyse, saa lagde de alle Hænder an for at redde hvad der var udi, og bringe det i Forvaring. Kongen kom selv og søgte ved rige Skiænker at gisre Columbus hans Tab taalelig. Men Hunger efter Guld forledte Spanierne saa vidt, at de fattede den Beslutning, at ombringe disse forligelige Folk, for at bemægtige sig deres Skatter, indtil Indianerne saae sig nødte til, at være betænkte paa retmæssig Modværge, endskiønt de hverken kunde gisre Spaniernes List og Falskhed, eller deres Magt og Grusomhed tilstrækkelig Modstand, og maatte underkaste sig det strængeste Slaveries Aag. De holdte i Begyndelsen Spanierne for udødelige. Forfatteren vil og ikke betragte dette som et Bevis paa deres Dumhed, men som en Virkning af deres Frygt. Denne Frygt forledte dem saavidt, at de holdte Guldet, hvorpaa Spanierne fornemmelig havde Hensigt, for deres Guddom, og fattede den Beslutning, at kaste al denne hos dem overflødige Metal i Havet, for at sætre sig i Sikkerhed, og befrie sig fra disse umenneskelige Fremmede. Men derved forværrede de kun deres Ulykke. Thi Spanierne, som fandt ikke mere Guld hos dem, og troede at de kun holdte samme forborgen for dem, fordoblede deres Grusomhed, saa at de arme Indianer deels flygtede til Biergene, deels toge Gift, eller ophængte sig selv tillige med Qvinder og Børn i Træer. Over Hove-

det

et regner man Antallet af de myrdede og henrettede Indvaanere paa den ſtore og rige Pe Domingo til 18 Millioner, og man beretter, at Havet mange Mile bort har lagt edækket med døde Kroppe. I den Anden Deel af ſin Hiſtorie handler Forfatteren om Mexico. Endſkiøndt Mexicanerne vare hengivne til det ſkiendigſte Afguderie, ſaa finder Forfatteren dog nogle Skikker hos dem, ſom kommer overens med de Chriſtnes Daab, Skriftemaal, Communion. Og han betænker ſig ikke paa at giøre Diævelen til deres Læremeſter, ſom hos dette Folk ſkulde have efterabet de Guddommelige Indſtiftelſer. Han roſer deres borgerlige Forfatninger, og fortæller, hvorledes de hverken med deres Troldom, eller med deres Vaaben kunde giøre Spanierne tilſtrækkelig Modſtand. I den tredie Deel følger Hiſtorien om Peru og Chily, og Erobringen af Kongeriget Granada giør Beſlutningen paa dette vidtløftige Værk.

Rimini.

L'Italie reformée ou nouveau Plan du Gouvernement pour l'Italie, dévélopée dans les très humbles remontrances du peuple Romain au Souverain Pontife pour le rétabliſſement de l'agriculture, des Arts & du Commerce; & dans un traité abregé de Loix civiles. Ouvrage traduit de l'Italien. 1769. Man roſer meget Indholdet af dette Skrift, og de derudi giorte Forſlage, men laſter ikke mindre de ſpodſke og uærbødige Udtryk, ſom Forfatteren lader indløbe endogſaa imod Kirkeſtatens Overhoved. Geiſtlighedens Gierrighed og Folkets Elendighed bliver derudi afſkildret med levende Farver. Paven ſkulde indføre en anden Regiering, hvorved den i ſaa mange Aarhundrede forſømte Agerdyrkning kan igien bringes i Gang, Kunſter og Manufacturer indføres, og Handlingen ophielpes, paa det at Agerne kan bedækkes med Arbeydere og Stederne opfyldes med Indvaanere. Man ſkulde belønne frugtbare Ægteſkaber, ligeſom i det gamle Rom, og ſtraffe dem, der levede i ugift Stand. De Geiſtlige Beneficiers Ophævelſe ſkulde blive et Hoved-Middel til Folke-Mængdens Formerelſe. Hvor der ere mange Mennesker, der er Flid og Arbeydſomhed. Thi Nøden ſætter Hænderne i Bevægelſe, ſom man ſeer i de Nordiſke

diſſe Lande og i Holland, hvor i et lidet og i ſig ſelv ufrugt bart Land lever en forſkrækkelig Mængde Mennesker, og ha forhvervet ſig en umaadelig Rigdom. Tyſkland giver et dob belt mærkværdigt Exempel. Thi i de Provintzer, hvor Ind vaanerne ere nødte til at arbeyde, der er alting i Bevægelſe der ſeer man arbeydſomme Folk, rige Borgere og gode Un derſaatter; i de andre derimod, hvor der gives mange Benef cier, der gaaer alting ſøvnig til, og der herſker en elændi og ryggesløs Levemaade. Lediggang og Overdaadighed for derver alting i Italien. Qvindfolket forfører mange ung Mennesker, og hindre dem at gifte ſig, i ſær da de indſeer at de har ikke Formue til at føre Ægteſtanden med de ſædvan lige Bekoſtninger. Overdaadighed har medført en Mæng de af Betientere, ſom lever ugifte, og undrages fra det nyt tigſte Arbeyde. Sikkerheden, i ſær Landeveyenes, mac være en god Regierings Øyemærke. De gamle Ægypter ſtraffede den, ſom en Morder, der ikke havde overlevere en Morder til Retten, eller, da han havde kundet, dog ik ke havde hindret et Mord. Magazinerne, ſom ſkulde be fordre Kornets maadelige Priis, foraarſage dyr Tid. Der arme Landmand bliver af deres Inſpecteurer tvungne til a levere deres Forraad ind i ſamme for en ringe Priis, o naar han ſiden lider Mangel, maa han dyrt indkiøbe der af ſamme igien. Genferne kiøber af fremmed Korn for de res Magaziner, og beſkikke retſindige Folk, ſom igien ſka ſælge det ud til Indvaanerne for en billig Priis. Hvad der borgerlige Lov og Ret angaaer, da paaſtaaer Forfatteren, for ſt, at Lovbogen, ſom den af Keyſer Juſtianus er ef terladt, er en virkelig Ulykke for Ret og Retfærdighed, og en Ruin for Borgerne; for det andet, at de borgerlige Rettigheder maa udledes fra Naturens Lov, og indrettes ef ter et hvert Lands Beſkaffenhed, og et hvert Folks Genie og Characteer.

Anmældelſer.

Paris. Le Sang acquiert-il dans la rate un plus grand degres d'épaiſſiſſement. Théſe médicine ſoutenue à Paris ſous la Préſidence de M. Deſeſſartz, par M. Nollan, 1769. Ligeſom der i den heele Natur ere mange natur lige

lige Syner, som vi kan ikke forklare, saa er der og meget dunkelt i det menneskelige Legeme i Henseende til dets Deele og deres Brug og Virkninger. Hidhenhører det Spørsmaal, **hvor til nytter Milten?** efterdi dens Mangel drager ingen almindelig Uorden efter sig i Legemet; saa kunde der overalt tviles om dens Nødvendighed. Man har ved aabnede Hunde bemærket, at Milten er haard og mindre, naar Maven er opfyldt og udspændt, og tvertimod bliver tykkere, naar Maven er tom. Nogle søge Grunden dertil i den udspændte Maves Trykning paa Milten. Men det er en afgiort Sag, at der gaaer mere Blod ind i Maven, naar den er fyldt, end naar den er ledig. Saasom nu Mavens Blod-Kar staaer i en Forbindelse med dem, der høre til Milten, saa imodtager denne mindre Blod, naar Fordøyelsen gaaer for sig i Maven, end naar den er fuldendet. Saasom der endelig i Milten ingen egentlig Afførings-Veye befinde sig, saa bliver det høystrimeligt, i sær naar man tillige tager dens Puls-Aares Beskaffenhed og de Lymphatiske Kar, der befinde sig paa dens Overflade, i Betragtning, at Blodet i samme maa tabe meget af sin Flydenhed.

London. Experiments and Obſervations on Electricity &c. 1768 Dette er en Samling af Hr. **Franklins** Breve over Elektriciteten, nogle vigtige Stykker af Physiken og Natur-Historien, over Manufacturer, Handliug og Befolkning. Nogle af dem findes vel andre Steder anførte, men her læses de i en heel Samling og nyttig Forbindelse.

Halle. Hiſtoriſche Zweifel und Betrachtungen. Erſte Samlung von Briefen. 1769. I Historien er ikke sandt alt hvad man udgiver derfor, en sand Begivenhed er ofte bleven forqvaklet ved fabelagtige Omstændigheder. Hr. Mag. **Schwach** i Halle skal være Forfatter af ovenmældte Breve, som i denne første Samling ere 16 i Tallet. Han har derudi foredraget sine Tvivl med Beskeedenhed og en skarp philoſophiſk Dømmekraft, og giver Anledning til videre Eftertanke over nogle vigtige Stykker af Historien. Han har dog derudi mere givet sine Critiske Betænkninger over disse Historieskrivere, end prøvet besynderlige Historiske

Begivenheder. Livius fortæller Under-Værker, der nærme ſig til Fabler. Han holder de Romerſke Heltes Bedrifter, ſom denne Skribent fortæller, for endeel utroelige, og giver af ham ſelv og hans hiſtoriſke Bøger en rigtig Foreſtilling. Dette er de 3 første Breves Indhold. I det 4de til 11te Brev anſtilles en temmelig vidtløftig Underſøgning over Dionis Caſſii Troeværdighed. De følgende Breve handler om Reſidentzens Forflyttelſe fra Rom til Conſtantinopel, om Keyſer Theodoſii Regiering, om Joſephi Jødiſke Hiſtorie, og ſammes Forſvar imod Hr. v. V. om Hr. Abb. Bazin's philoſophiſke Hiſtorie, om et Haandſkrift af Martini Poloni Chronicon, og en Underſøgning af det Spørsmaal, hvorfor de Gamle har ikke haft nogen almindelig Verdens Hiſtorie.

Leipzig. Betrachtungen über der Religion, und ihren itzigen Verfall Herrn Heinrichs des H. R. R. Grafen von Bünau, ehemal. Kayſ. wirkl. Geh. Raths und Statthalters der Herzogthümer Weimar und Eiſenach. 1769. 288 S. i 8vo. Den lærde Hr. Greve havde i ſine ſidſte Aar opſat diſſe Betragtninger til ſin egen Opbyggelſe og Hr. D. Burſcher har med den Høygr. Families Samtykke befordret dem til Trykken til almindelig Nytte, til de Vankundiges Underviisning og de forſætlige Religions-Foragteres Beſkiæmmelſe, og har af nye forudſikket denne ſtore Statsmands Levnets Løb. Betragtningerne ere 5 i Tallet; om Aarſagerne til det Overhaandtagende Religions ſpottere; om Fornuftens Misbrug i Religionen; vm Spotteriets Daarlighed i Religions Sager; om dets Farlighed, og den ringe Nytte, ſom er at haabe deraf. Diſſe Materier ſkal være afhandlede med en ſær tydelig Overbeviisning.

Berlin. Freymüthigen Briefe über das Chriſtenthum. 1769. 9 Ark i 8vo. Diſſe Breve læſes med ſtor Beifald. De foredrage de vigtigſte Religions Sandheder, om den practiſke Chriſtendom, om Fyldeſtgiørelſen, Chriſti Levnet, hans Efterfølgelſe, om Bønnen, om Himmel og Helvede. Diſſe Materier ere afhandle i 8te Breve med en tydelig og eftertrykkelig Skrivemaade til ædle Følelſers Opvækkelſe.

No. 31.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 2den Auguſt. 1770.

Kiøbenhavn.

Da Hans Kongel. Høyhed Arve-Prinds Friderich i Chriſtiansborgs Slots-Kirke den 8de April 1770., ſom var Palme-Søndag, offentlig igientog ſin Daabes Pagt, blev i den Anledning følgende Tale holden, ſom efter Befaling til Trykken leveres af Ludvig Harboe, Biſkop over Siællands Stift. 1770. Med Hof-Bogtrykker N. Møllers Skrifter. 43 S. i Med. 4to.

Texten til denne Tale er taget af 1 Joh. V. 20. Vi vide, at Guds Søn er kommen, og haver givet os den Forſtand, at vi kiende den Sande; og vi ere i den Sande, nemlig i hans Søn JEſu Chriſto. Denne er den ſande GUD og det ævige Liv. I Anledning af diſſe Ord, har den Høyærværdige Forfatter foreſtillet Guds og vor HErres JEſu Chriſti Erkiendelſe, ſom I. høyſtvigtig, og II. høyſtſalig for en Chriſten. Dens høyeſte Vigtighed grunder han deels paa dens høye Oprindelſe, nemlig at Guds eenbaarne Søn ſelv er kommen og har givet os den Forſtand, at vi kiende den Sande, deels paa dens vigtige Indhold, nemlig at vi kiende den ſande GUD, og hans Søn JEſum Chriſtum, at han er den ſande GUD og det ævige Liv. Under den

ſørſte Foreſtilling har Hans Høyærværdighed tillige givet en ſær naturlig, ſyndig og føyelig Forklaring over Textens ſærſkilte Udtryk, og ſlutter med den ſmukke Erindring, at denne ſande Guds Børns Kundſkab om GUD og hans Søn, er ikke en blot Kundſkab, der ligger alene i deres Hukommelſe og paa deres Læber, der er kun ſom en malet Ild, der kan ſynes naturlig nok, men ey giver nogen Varme fra ſig, der er død, uden Kraft, uden Liv, og hvorved et Menneſke aldrig kan komme til Livet og den ævige Salighed. Dernæſt begiver han ſig til den anden Betragtning og foreſtiller kortelig den Høyſtſalige Tilſtand, de ere udi, ſom have en ſand og levende Erkiendelſe om GUD og deres Frelſer, og ſom beſtaaer derudi, at de ere i den Sande og i hans Søn JEſu Chriſto. Efter en kort og ſyndig Foreſtilling af denne høyſtſalige Tilſtand fridſes til Confirmations-Acten med en kort Tiltale til Hans Kongel. Høyhed, og leveres derpaa her et kort Udtog af hans Troes Bekiendelſe, hvoraf man lættelig indſeer Hans Kongel. Høyheds ordentlige og grundige Indſigt i den naturlige og aabenbarede Religions Grund-Sandheder, om man end ikke har haft den Lykke ſelv at være Tilhører af Hans egen høye Bekiendelſe derom. Efterat Høyſtbemelte Hans Kongel. Høyhed havde beſvaret med et tydeligt Ja alle de i Følge Confirmations-Forordningen ham forelagde Spørsmaale blev han fremdeles ved at aflægge det rørende Løfte, hvilket ſkreven og underſkreven med Hans Kongel. Høyheds egen Haand, Hans Høyærværdighed her efter given Tilladelſe har indrykket, ſaa lydende:

Ja! Jeg lover for Guds Anſigt, ſom kiender alle Ting, og for denne Meenighed, ſom haver hørt min Bekiendelſe, at jeg vil blive ved den hellige Lærdom, og ved Guds Naade følge den alle mine Dage.

Overbeviiſt om, at GUD er til, og er min Skaber og Overherre, veed jeg, at ham tilkommer af mig den høyeſte Lydighed og Kiærlighed.

Overbeviiſt om den Hell. Skrifts Guddommelighed, veed jeg, at denne Bog er den eeneſte, ſom kan giøre os viiſe til Saliggiørelſe ved Troen, ſom er i Chriſto JEſu.

Ja

Ja ham, Guds Søn, vor Megler bekiender jeg, og ved Guds Naade ſtedſe ſkal bekiende, ſom den eeneſte Aarſag til Saliggiørelſe for mig og alle, ſom troe og lyde ham.

Hans Forbøn er min Tillid, og Menighedens Bøn vil jeg udbede mig, at GUD kraftigen vil ſtyrke mig til at holde hvad jeg har lovet: at blive i den Sande, i Hans Søn JEſu Chriſto, ſom er den ſande GUD og det ævige Liv.

Den 8de April 1770.

Friderich, Arve-Prints til D. M.

Endelig blev den hellige og høytidelige Handling beſluttet med en Tale og en Bøn, ſom ogſaa her findes anførte. Talen ſkeer i Begyndelſen til Hans Kongel. Høyhed, og tilſidſt til alle Tilhørere i Almindelighed beſluttes med diſſe Ord: „ De have i Dag hørt ſaa mange Spørsmaale, ſaa mange udførlige Gienſvar. Spørge dog nu Enhver ſit eget „ Hierte, lad det og ſvare for Herren. Hvad er det, jeg „ har Forſtand paa? Søger jeg de Ting, ſom ere oven til, „ Guds Rige og hans Retfærdighed? Eller er min Forſtand „ opfyldt med denne Verdens ſyndige og forargelige Forfængeligheder? Er min Hu, mit Sind, min Attraae „ henvendt til GUD den Tre-Enige? Eller er det min Lyſt „ og Fornøyelſe, at leve efter Kiødets Begiering, Øynenes „ Begiering, og i Livets Overdaadighed? Kiender og antager jeg i Troen den Sande, og JEſum den ſande GUD „ og det evige Liv? Finder jeg mig i den Tilſtand, at jeg „ kan ſige! Jeg lever, dog ikke jeg mere, men Chriſtus „ lever i mig. Eller er Verden mit Liv, Synden min Lyſt, „ Vantroe den Afgud, jeg tilbeder? Hvorledes ſtaaer det „ med de hellige Løfter, jeg har giort GUD? Er jeg endnu „ i den Sande? Eller har jeg brudt Pagten og begivet mig „ til at tiene Mørkhedens Aand, og at giøre hans Gierninger? Mit Ønſke er for GUD, at enhver maatte faae „ ret Forſtand, og ved den Hellig Aands Oplysning dømme en retfærdig Dom om ſin Siels Beſtaffenhed. O! „ at de, der ere blevne troløſe, i Dag, endnu i Dag med „ den forlorne Søn ville ſøge tilbage til deres Faders Huus! „ Hvor velkommen ville de være, hvor lykſalige ville de vor-

„ de. O! at der maatte findes mange, der kunde ſige:
„ Jeg kiender den Høyeſte, at være min HErre og min GUD.
„ Jeg veed ingen anden mig til Salighed end JEſum Chri-
„ ſtum og hannem korsfæſt, formedelſt hvilken Verden er
„ mig korsfæſt og jeg Verden. Hvad kan vores Dyrebare-
„ ſte Prinds Friderich vente ſig af ſaadanne Siele?
„ Vil De ikke agte det for Deres Pligt, med Bøn og ydmy-
„ ge Begieringer, at indfalde til GUD, at Han aldrig maa
„ ſlippe den Saligheds Klippe, Han er grundet paa, at
„ Han altid maa ſtaae faſt, ſom en Prydelſe udi Guds og
„ Kongens Huus, og at den, ſom har begyndt ſaa god
„ en Gierning i Ham, vil fuldende den indtil JEſu Chri-
„ ſti Dag.“

Hiſtoriſk Dag-Regiſter over den Stormægtigſte Monarks Kong Friderich den Fierdes, fordum Konge til Danmark og Norge ꝛc. Høylovligſt Ihukommelſe, fornemſte høyſtpriſelige Levnets og Regierings Begivenheder og Tilfælde, fra Hans glædelige Fødſel den 7de Octobr. 1671. indtil Hans ſørgelige Dødsdag den 12te Octbr. 1730., hvorhos er tilføyet en Beſkrivelſe over de hiſtoriſke Medailler, ſom ere ſlagne ved adſkillige Leylighed er. Opſat og forfattet af Andreas Buſſæus, og formert ſaa vel med et Tillæg af Medailler, ſom med en Beſkrivelſe over høyſtbemældte Konges Mynter. 1770. Trykt og forlagt af A. H. Godiches Efterleverſke.

Denne udførlige Opſkrift giver tydelig nok tilkiende, hvad man har at vente i dette Skrift. Den Høyſalige Konges Regiæring er ſaa fuld af viiſe Anordninger og mærkelige ſaavel Freds- ſom Krigs-Handlinger og Tildragelſer, at et fuldſtændigt Dag-Regiſter derover, kan ey andet end fornøye alle Læſere, ſaavel dem, der endnu maatte have ſamme i friſk Minde, ſom andre, der nu først ved Læsning faaer dem at overſee fra først til ſidſt, at vi ikke ſkal tale om den øyenſynlige Nytte der kan indflyde fra ſaadanne Kilder i Hiſtorien. Skriftet er først i Haandſkrift opſat og forfattet af den berømte Borgemeſter i Helſingøer Hr. Andreas Buſſæus. Den geraader den Sal. Godiches Efterleverſke til ikke liden

Ære,

Ære, at hun fremdeles vedbliver at følge sin Sal. Mands berømmelige Exempel med gode og læseværdige Skrifters Udgivelse og Forlag til Publici Nytte og Fornøyelse. Vist nok fortiente dette Haandskrift at reddes fra Undergang, og hendes Fortieneste er i den Henseende ikke en af de Mindste. Men som det angaaer en Deel af vor danske Historie, har Hun hellere først deraf vildet levere en dansk Oversættelse, og agter siden at udgive det paa Tydsk for ogsaa dermed at tiene Fremmede, som ey forstaaer vort Moderne-Sprog. Hun har og besørget dets Forbedring og Forsyelse paa mange Steder, ey alene i Henseende til Dag-Registeret selv, men og i Henseende til de af Bussæo tilføyede og beskrevne Medailler, hvilke ere formerede med et anseeligt Tillæg, med hosføyet Beskrivelse over de i høystbemeldte Konges Tid slagne gangbare Mynter, saa at hun, saavidt mueligt, har leveret en fuldstændig Samling af denne Konges Medailler og Mynter. Og at hun dette har kundet giøre, derfor aflægger hun sin offentlige Erkiendtlighed til en af vore bekiendte Medaille-Samlere, hvis Tienstvillighed hun har at takke derfor, i det han deels har ladet de af Bussæo beskrevne Medailler sammenligne mid sine Originaler, deels af sin egen smukke Samling har meddeelt hende Efterretninger om mange flere baade Mynter og Medailler. Vor berømte Hr. Etats-Raad og Geheime Archivarius Langebeck har og paataget sig den Umage at giennemlæse og revidere Skriftet, og været Forlæggerſken i alle Maader behiælpelig med at see det bragt til den mueligste Fuldkommenhed. Medaillernes Vægt er overalt betegnet, uden ved nogle faa, om hvilke man i den Henseende har ikke kundet bekomme nogen Efterretning. Af Skriftets Indhold behøve vi intet at anføre, da Læseren selv vil finde Behag i ved Giennemlæsningen endten selv for første Gang at giøre sig denne Høystpriselige Konges høyst mærkværdige Regierings-Begivenheder bekiendte, eller og paa nye at oplive deres Erindring i Hukommelsen.

Leipzig.

Mineralogiſche Beluſtigungen zum Behuf der Chymie und Naturgeſchichte des Mineral-Reichs. Dritter Theil. Hos Joh. Fried. Heineck og Faber i

Kiøbenhavn. 1 Alph. 7 Ark i ſtor 8vo, med Kobbere. Nytten af denne Samling af enkelte og mærkværdige Afhandlinger over allehaande Ting, ſom henhøre til Mineral-Riget, kan ſaa meget mindre drages i Tvil, da derudi ligger endnu ſaa mange naturlige høyſtmærkværdige og nyttige Ting forborgne, efterdi Natnrforſkerne har hidindtil mere anvendt deres Flid paa Plante- og Dyre-Riget, end paa Mineralier. Ovenanførte Deel indſatter 16 ſaadanne Afhandlinger, hvis Indhold er følgende: 1. 2) Betrachtungen über das Erdreich in Pohlen und der in dieſem Reiche befindlichen Mineralien und mineralogiſche Anmerkungen über Frankreich und Deutſchland. Begge diſſe ere af Hr. Guettard af Mém. de l'Acad. de Paris for 1762. og 1763. Pohlen, ſiger Hr. Guettard, er det ſtørſte Kongerige i Europa, men tillige, det meeſt ubekiendte. I det mindſte, ſiger han, har vore Franſke Naturforſkere en ſlet geographiſk Kundſkab derom. Det har ſit Navn af Pol, ſom i det Sclavoniſke Sprog betyder en Slette, i hvor vel der og i dette Land befinde ſig ſtore Bierge. Hr. Guettard inddeeler ſamme i 4 ſtore Deele, i den Sandige, den Mergelagtige, den Saltagtige og Metalliſke. Den førſte Deel indbegriber den halve Deel af Pohlen; den anden de lave Bierge, ſom kommer efter de ſandige Egne; den tredie ligger bag diſſe, og ſtrækker ſig indtil de Carpatiſke Bierge, og den fierde udgiør diſſe Bierge ſelv. S. 25. gives Efterretning om Bernſteen og S. 29 om Mineral-Vande. De Carpatiſke Bierge og Ertz-Gruber lade Polakkerne ligge endten af Foragt eller Politik. Thi de foregive, at, om de aabnede Guld- og Sølv-Gruberne, de da maatte frygte ſig ey alene for deres Naboer, men og for Hoffet ſelv, ſom ſkulde bemægtige ſig diſſe Ertz-Gange, og formedelſt de ſtore Indkomſter, de kunde træffe deraf, giøre dem ſig underdanige, og berøve dem deres Frihed, ſom de ſtaae ſaa haardt paa. Vi ville forbiegaae Anmærkningerne over Frankerige. De over Tydſkland ere næſten at anſee ſom en mineralogiſk Reyſe-Beſkrivelſe fra Rhin, over Durlach, Stutgard, Augsburg, München, Salzburg, Linz, Wien, hvorved bemærkes det Keiſerl. Cabinets Vigtighed og endelig over Brün til Pohlen. 3) Colini Beſchreibung verſchiedener Queckſilber-Erzte in der Pfalz, af Act. Acad. Palat. Den ſyſtematiſke Orden, i hvilken diſſe Ertzer blive beſkrevne,

er

er noget nyt. 4) **Beſchreibung des entſtandenen Brandes in den Kohlengruben zu Brianſſon**, hvormed følger Hr. du **Hamels**, **Hellots** og **Montigny's** Anmærkninger over Oprindelſen til ſaadan Brand, og Middel til at forebygge den. 5) Guettards **Abhandlung von dem Ocker.** 6) Montels **Abhandlung von den ehemaligen feuerſpeienden Bergen in Nieder-Languedoc**, af Mem. de l'Acad. de Paris. Hr. **Montel** ſkriver: Jeg undſeer mig ikke ved at paaſtaae, at Chymien engang vil blive Naturlærens fornemmeſte Fakkel og han forklarer de Ildſprudende Bierges og Jordſkiælvs Oprindelſe efter **Lemery's** Forſøg. 7. 8) **Unterſuchung derjenigen Steine, welche nach der Calcination leuchten**, af Memoire de l'Académie de Berlin. Forfatteren er Hr. **Marggraf.** 9) **Abhandlung des Herrn** Montels **von dem Berggork auf dem Berge Moreſes.** Dette Bierg ligger i det Landſkab Sevennes, og den gemeene Mand holder den ſig der befindende Kork for Knokler af Mohrer, ſom i en Bataille ere blevne ſlagne paa dette Bierg. 10) Hr. Barons **Unterſuchung der Grund-Erde des Alauns** af Mem. de l'Acad. de Paris. 11) **Herrn.** Ehlers **neue Verſuche mit dem menſchlichen Blut**, af Mem. de l'Acad. de Berlin. Denne hører kun i en vidtløftig Meening til Mineralogien. 12) **Abhandlung von Probirung des Goldes und Silbers**, af Hr. **Hellot**, **Tillet** og **Macquier**, er tydelig forfattet og nyttig for Mynt-Prøvere. De fire ſidſte Stykker ere Montels **Anmerkung über die Art das feuerbeſtändige Alkali des Weinſteins zu Kriſtalliſeren.** Herrn Gauterons **Beobachtungen über die Ausdünſtung flüſſiger Körper bey einer groſſen Kälte.** Herrn Tillets **Anmerkungen über die Quantität Silbers, welche bey dem Probiren in den Kapellen zurück bleibet, imgleichen über die ſcheinbare Vermehrung des Gewichts des feinen Silbers bey dem Probiren, und von der wirklichen Vermehrung des Gewichts des feinen Silbers bey dem Probiren, und von der würklichen Vermehrung des Gewichts des in Glette verwandelten Bleyes.**

Berlin og Halle.

Verſuch einer neuen Geſchichte des Jeſuiter-Ordens von deſſen erſten Stiftung an bis auf die gegenwärtige Zeiten. Erſten Theil. 1769. 1 Alph. 17 Ark i ſtor 8vo. Jeſuiter-Ordenens Hiſtorie have nøye Forbindelſe med de tvende ſidſte Aarhundredes geiſtlige og verdslige Hiſtorie. Vi har vel mange Skrifter derom men har endnu ikke hidindtil bekommet noget fuldſtændigt hiſtoriſk Værk, ſom er forfattet med behørig hiſtoriſk Troværdighed. Den vidrige Skiæbne, ſom denne Orden har erfaret i de nyeſte Tider, har forøget adſkilliges Forlængſel efter en grundig Hiſtorie derom, og ovenanførte Værk underſkiller ſig fra mange andre ved den Brug, dets Forfatter har giort af de bedſte Hiælpemidler og deres vigtige Bedømmelſe, ved Upartieſkhed og Flid i at ſkiælne mellem det Sande og Falſke, og ved en Korthed, hvorved Fuldſtændigheden intet Tab har lidt. Denne førſte Deel indbefatter kun tvende Bøger. I den førſte forekommer Hiſtorien om Ignatius Loyola, ſom var Ordenens Stifter til 1540., i hvilket Aar fulgte den Pavelige Stadfæſtelſe derpaa. I den anden Bog følger Hiſtorien om Ordenen ſelv under dens Stifters Generalat til 1556. Forfatteren har valgt Tids-Ordenen, og han inddeeler denne ſin Bog i Afſnitter efter Generalernes Afvexling. Da denne Orden har udbredet ſig faſt i alle Verdens Deele og Lande, ſaa maa der nødvendig i et hvert Afſnit komme en Mængde Mærkværdige Efterretninger tilſammen, ſom i Henſeende til Stedet, deres Beſkaffenhed og virkelige Sammenhæng ere vidt adſkilte fra hinanden. Ignatius Loyola bliver beſkreven ſom en Sværmer, og denne Mands Aandelige Øvelſer fortiene Navn af fromme Daarligheder, endſkiønt ſamme af hans Efterfølgere ere brugte ſom et Skiul og Dække for den fineſte Politik. Efterat i den anden Bog Kirkens Tilſtand og Statsforfatninger i Europa i Aaret 1540. er beſkreven, da denne Orden ved ſær gunſtige Omſtændigheder blev befordret til virkelighed, ſom en Stiftelſe, der ſtemmede vel overeens med de Pavelige Øiemed; faa bliver dernæſt givet Efterretning om dens Udbredelſe i adſkillige Europæiſke Stater og i Indien. Det fattedes den ſtrax i Begyndelſen ikke paa Viderværdigheder. Thi i Frankerige giorde den ſig for-

forhadt ved det at den hængte for meget til Pavens Partie, i Engeland blev den af Cardinalen Polus lagt mange Hindringer i Veyen, og i Portugal kom den, faa Aar efter at den der havde liſtet ſig ind, i Fare for ſnart igien at blive fordreven. Den abſolute Lydighed, hvilken Stifteren, ſom den, der havde været en Krigs-Mand, havde giort til en Grundregel for ſit Sælſkab, og den Anviisning han ſelv gav ſin Ordens Lemmer, mens han endnu var i Live, at de villig ſkulde give ſig under de vigtigſte Betieninger ved Kongernes Hoffer, har givet denne Orden ſin Styrke, og lagt Grunden til dens paafølgende Storhed. Den Romerſke Stoel havde i det 16de Aarhundrede ved den uforglemmelige ſtore Forandring, da der i Religionen og Videnſkaberne tillige opgik et klart Lys, faaet et vældigt Stød. Tvang maatte vige for Friheden, og Overtroe for en oplyſt Tænkemaade, og den mægtige Underſtøtning, ſom den Pavelige Magt havde erholdet i de forſkiællige Ordeners, i ſær Bettel-Munkenes Uvidenhed og Barbarie, tabte ſin Kraft juſt til ſamme Tid, da Jeſuiter-Ordenens Stifter vidſte at foreene Lærdom og Politik med Munkenes Sværmerie, og bemøyede ſig for igien at oprette den Pavelige Magtes ſvækkede Anſeelſe ſaaledes ſom den ubenævnte Forfatter i ſin læſeværdige Fortale fra denne Syns-Punkt foreſtiller Vigtigheden af den Jeſuitiſke Hiſtorie, og tillige giver en med grundige Bedømmelſer forbunden Efterretning om de fornemmeſte dertil henhørende Skrifter.

Breslau.

Einleitung zur Mathematiſchen Bücherkentniß. 1769. 7 Ark i 8vo. I Videnſkabernes Hiſtorie, er den rigeſte Videnſkabs Hiſtorie den fattigſte. Man fattes endnu en fuldſtændig og lærerig Hiſtorie om de berømteſte Mathemathiſke Lærere, Mathemathiſke Skrifter og Videnſkaber. De Mathemathiſke Videnſkaber, vil man kortelig ſige, har endnu ikke bekommet nogen Brücker. I det førſte Styke af ovenanførte Indledning giøres Begyndelſe med en Fortælling om de adſkillige Udgaver, Overſættelſer og Forklaringer af Euclides, og gives tillige god Efterretning om Voſſii, Heilbrønners, Weidlers, Frøbes, Stockhauſens, og

Montucla, hidhenhørende Skrifter. I Begyndelſen af dette Skrift forekommer en Bemærkning, ſom fortiener at tages i Betragtning: „ Tilforn blev intet mere krævet af en „ Videnſkabs Hiſtoriſkriver, end en nøyagtig og flittig Be„ kiendtſkab med ſaa mange Orginal-Skribentere, ſom ere „ nødvendige, for af dem at ſamle og beviiſe, hvem der har „ dyrket og lært denne Videnſkab, hvem der har opfundet „ dens enkelte Læreſatzer, udvidet og forbedret den. Hertil, „ var uden Modſigelſe en ſtor Foraad af Bøger fornøden, „ en vidtløftig Belæſenhed og grundig Indſigt i det Syſte„ me, hvis Hiſtorie ſkulde beſkrives, for at underſkille hvad „ der er opfunden, hvad der er uvis eller falſk, og hvad der „ endnu ſtaaer tilbage at udfindes. Men nu omſtunder „ ſkal den lærde Hiſtoriſkriver giøre meget mere. Han ſkal „ underſøge, hvad der er gaaet for ſig i Opfinderens Siæl, „ hvorledes den har opdaget nye Begreber og Satzer, hvor„ledes den har foreenet Foreſtillinger om bekiendte Ting, „ og ſaaledes er kommen til ubekiendte Sandheders Kund„ſkab. Kort at ſige, han ſkal give en Foreſtilling af Op„finderens Kunſtgreb; viſe den Vey, han er gaaet frem „ paa; og om det her fattes ham paa Efterretninger, da „ opfylde Aabningerne med Formodninger. Diſſe Fordringer „ ere vel nok meente, naar man kun ikke begierte for meget „ og umuelige Ting. Skulde ikke Hiſtorieſkriveren, for at op„fylde den af ham udfordrede Pligt, ſee ſig nødt til at bil„de ſig en Opfinder efter ſin egen Tænkemaade, og overtale „ ſin Læſer, at denne er juſt gaaet den ſamme Vey, ſom „ han har betegnet. Men ſaaledes forbinder man hiſtoriſke „ Efterretninger med egne Infald imod Hiſtoriens Natur. „ En Hiſtorieſkriver over Arithmetiken giør alt, hvad man af „ ham kan fordre, naar han ſiger, Mich. Stifels Arithme„tica integra er den ældſte Bog, hvorudi forekommer den „ arithmetiſke Rads Sammenligning med den geometriſke. „ Om Neper har læſt Stifel, eller af ſig ſelv er kommen „ paa Logarithenerne, kan med Vished hverken bekræftes „ eller nægtes. Saverien beviſer ſig derimod ſom en ſier „ Hiſtorieſkriver, naar han tillægger Juſtus Byrgius „ Logarithmernes Opfindelſe, thi denne er først født 1552., „ da Stifels benævnte Bog allerede 1544. var kommen for „ Lyſet. Nok at Æren for denne Opfindelſe ogſaa tilkom-

„ mer

„ mer os Tydſke. Neper kan altid i Henſeende til Logarith-
„ merne ſtaae i ſamme Forhold med Stifel, ſom Newton
„ i Henſeende til Fluxionerne ſtaaer udi med Leibnitz.
„ Hvorledes Stifel er kommen paa det lykkelige Indfald,
„ veed man ikke. Thi det gaaer ved Opfindelſer ikke ſaa Me-
„ thodiſk til, ſom naar man ſiden eftertænker deres For-
„ klaringer Beviis og Anvendelſer. Ellers maatte de, ſom
„ foredrage Opfindelſes-Kunſten i Fornuft-Læren efter Reg-
„ ler, tillige være de ſtørſte Opfindere. Man giør den An-
„ mærkning, at de fleſte Opfindelſer kommer fra unge Lærde,
„ eller i det Mindſte fra Mænd i deres bedſte Aar. Men
„ ſamme maae nu være hiſtoriſk beviislig eller ikke; ſaa er
„ dog dette viſt, at en mange Aars Eftertanke har gemeen-
„ lig den mindſte Deel i Opfindelſer."

Danzig.

Cauſſa efficiens motus aſtrorum ex principiis Pyrotechniæ naturalis convenienter hypotheſi Copernicanæ derivata, ſuadetur a qvodam Speculatore naturæ. Cum Figuris. 1769. 7 Ark i 8vo. Naturen viſer os ſine Værker, men den forbørger ſine Værk-Steder for os. Vi ſeer de naturlige Syner; men vi kan ikke opdage deres Aarſager og Oprindelſe. Jo videre vi gaaer i vor Bemøyelſe for at udforſke dem; deſto uviſſere blive vi, og deſto tykkere den Skye, der hindrer os at indſee dem. Man beſlutter derfør hellere at blive ſtaaende ved de naturlige Syners blotte Betragtning, eller ved Erfaring, og at bruge denne til Skaberens Ære, og til vor egen Ophold paa bedſte Maade. Man iſtemmer med hine gamle Philoſopher, ſom ſagde, at Menneſket var ikke ſkabt for at indrette Jorden, men for at dyrke den. Ikke deſto mindre er os medfødt en Videlyſt, der kommer os til at ſtandſe ved Anſynet af de naturlige Begivenheder, og at tænke paa deres Oprindelſe og deres Aarſager. Deres fornuftige Betragtning gaaer ud paa en tydelig og grundig Kundſkab om ſamme. Vi ſamle de naturlige Begivenheder, for af ſamme ligeſom Materialier at udføre en Lærebygning til at forklare deres Beſkaffenhed. Vittigheden opfinder Hypotheſer, og Forſtanden bemøyer ſig for af deres Sammenligning og Prøvelſe, at giøre de ſande

Aar-

Aarſager begribelige. Den ubenævnte Forfatter af anførte Skrift giver ſin Forklaring over Himmel-Legemernes Bevægelſe ey ud for andet end en Hypotheſe. Han bruger det Ord ſuadetur i Stedet for det driſtige Udtryk demonſtratur, og i ſin Fortale foredrager over Hovedet noget om de phyſikaliſke Hypotheſer. Hans Tanker ere ikke ganſke nye, men det holder haardt at foreſtille dem med deres Grunde uden Figurerne. Den første Deel har til Opſkrift: Hypotheſes Auctorum diſſuadentur. De igiendrevne Hypotheſer ere: Aſtra non moventur immediate a cauſſa vivente; non ab impetu primitus ipſis a Deo impreſſo, nec lege Attractionis Nevtonianæ: Aſtra motum Vertigimis non derivant a particulari vortice Atmoſphæræ circumfluentis; nec a vortice ſolari; nec, ab inæqvali partitione Globi totalis, circum Axin converſi: Hypotheſes Kepleri, Carteſii aliorumqve non videntur ſat convenientes obſervatis phænomenis: Cauſſa, qvæ Planetas alios Soli viciniores efficit, non attribui poteſt effluviis hamatis ſole erumpentibus, nec radiis æthereis, nec moleculis æthereis. Den anden Deel leverer Hypotheſen ſelv. Der bliver foreſtillet et Fyrværks-Hiul, ſom af tvende brændende Raketer bliver ombreven i en Horizontal Beliggenhed. For deraf at giøre Anvendelſe paa Jorden, antages: intra ſuperiorem telluris cruſtam deliteſcens ignis perpetuus vulgaris, qvi potis eſt alere ardentem fontem periodicum regularem. Nu er Jorden et Fyrværks-Hiul, og bevæger ſig ligeſom hiint om ſin Axis. Derpaa følger Hypotheſis Solis ſaa lydende: In Sole datur Ignis, isqve vulgaris: rejectanea ſolaris ignis concreſcunt ſubinde in nubes, qvæ longe a Sole disjunctæ ſunt. Sol aſpectabilis motu vertiginis ſeſe convertens agit ætherem in vorticem circulantem circum Solis centrum. Ignis Solis aſpectabilis circulans imprimit vortici Solari vires centrales, qvæ planetas propellunt circum Solem aſpectabilem; In ſuperficie Solis exiſtunt ſolidi tractus, igne vacui, & tractus montium ignivomorum ab igne incolumes. Solen er altſaa ogſaa liig et Fyrværks-Hiul: Arbitror globum Solis a ſuis pyrobolis naturalibus ſive montibus ignivomis ſimili ratione converti circum Axem, qvali globus pyrotechnicus revolvitur a ſuis pyrobolis artificioſis. I Anvendelſen af

ſin

ſin Hypotheſe gaaer Forfatteren fra Solen til Planeterne. Arbitror in Concavo cujusvis globi planetarii natare magnum globum igneum, qvi Corticem Planetæ circa communem Axem convertit. Saaledes er Halleys ſtore Magnet bleven udſtødt af Jordens Middel-Punkt, og dens Rum bleven opfyldt med en Ild-Kugel. Sol aſpectabilis motu vertiginis ſeſe convertens ætherem agit in vorticem circa Centrum ſuum & imprimit Vortici vires centrales qvæ planetas propellunt circa Solem adſpectabilem. Ellipſis orbitæ planetariæ oritur a numeroſis fontibus igneis periodicis regularibus, qui in ſuperficiem ignis centralis planetarii promanant. Tilſidſt bliver den foredragne Hypotheſe anvendt paa Bie-Planeterne og Fix-Stiernerne.

Paris.

Conjectures ſur l'Electricité médicale avec des recherches ſur la Colique Métallique. Par J. J. Gardane, Cenſeur royale, Docteur regent de la Faculté de Médicine de Paris, Médecin de Montpellier &c. 1769. 293 S. i 12mo. Hr. G. paaſtaaer, at vi i Forklaringen over de markværdige elektriſke Syner og deres ſande Aarſager, ere endnu ikke komne en Fingers Bred videre end fra deres første Opdagelſes Tid og de første anſtilte Forſøg, uagtet alle Naturforſkernes Bemøyelſer, og de mange Skrifter, ſom derover ere komne for Lyſet. Man har, efter hans Meening, først begyndt i Italien med at anvende Elektriciteten til medicinſk Brug, og det Bedſte er, naar derved ſøges at befordre indvortes Lægemidlers Virkning. Han forbinder ſine Erfaringer med andre Lægers Forſøg og Bemærkninger, og beraaber ſig i Beſynderlighed paa en med Gigt behæftet Perſons Exempel, ſom Hr. von Haen anfører. Denne Perſon brugte det Martialiſke Vand til Tumbridge. Hans Legeme var altſaa opfyldt med mange ſmaa Jern-Deele, og juſt derudi finder han Aarſagen, hvorfor Torden-Veyret fornemmelig virkede paa ham. Han fordrer altſaa, at man ved denne Sygdom ſkulde forordne ſaadanne Vande, eller ſaadanne mineraliſke Lægemidler, hvorved Electricitetens Kraft kunde formeres. De gamle Læger anpriſe Rubefacentia. Hr. G.

med-

meddeeler nogle Anmærkninger derover og igiendriver en Italienſk Skribent, ſom foredrager Nællekuurens Pidſkning. Han bemøyer ſig og for at anprise nogle nu omſtunder alt for meget forſømte udvortes Midler, og da han har haft mange Syge under ſin Haand, ſom har været behæftede med Male-Koliken, ſaa underſøger han denne Sygdoms Natur, Oprindelſe og Helbredelſe. I Paris bruger man Brækmiddel, og ſtærke afførende Midler; men i Wien Aareladen og lindrende Midler. Følgen har beviiſt den Pariſiſke Lægemethodes Fortrin for den Wienſke. Thi af 1353 med denne Sygdom befængte, ſom i en Tids-Følge af næſten 12 Aar kom ind i Kiærligheds Hoſpitalet, ere ikke meer end 64 døde, da Hr. von Haen miſtede 4 af 21, ſom han havde haft i Cuur, og 3 andre kom derfra med ſtor Nød, ſaa at denne Læge blev ſat i Forundring over den lykkelige Fortgang af denne Sygdoms Helbredelſe i Paris, og bildte ſig ind, at de Franſke Læger forverlede en anden Sygdom med den haardnakkede og farlige Colica metallica, hvilken Formodning Hr. Gardane med god Grund rydder af Veyen.

Anmældelſer.

Paris. Traites ſur différens objets de Médicine, par M. Tiſſot, Docteur & Profeſſeur en Médicine a Lauſanne &c. Ouvrage traduite du Latin avec un Diſcours preliminaire ſur chaque maladie. Par M. P*** D. M. Aggreyé l'Univerſité d'Aix. 1769. 2 Vol. i 12mo. Den berømte Hr. Tiſſot, hvis Skrifter ere til vore Tider ſaa høyt agtede i alle Lande, har allerede for en Deel Aar ſiden ſkrevet nogle Afhandlinger i det latinſke Sprog over viſſe Sygdomme, og ſtilet dem til Hr. von Haller. Ovenmældte Samling deraf, overſat i det Franſke Sprog, indbefatter 3 Afhandlinger i hvert Bind. Den første indbefatter den om Kopperne, om Slagflod, om Vatterſot; Den anden den om Colik, om Morbus niger og de Lærdes Sundhed. Udgiveren har forud ſkikket en kort Indledning til enhver i ſær, og tilføyet nogle Anmærkninger, ſom ganſke vel lader ſig læſe tillige med den temmelig vidtløftige Diſcours préliminaire.

Leipzig.

Leipzig. Epitome controverſiarum theologicarum, edita a L. Jo. Gottfried Koernero, verbi divini apud Lipſienſes Miniſtro. 1769. Ligeſom der i Kirken Tid efter anden yttrer ſig nye Stridigheder og Vildfarelſer, ſaa bliver de til den polemiſke Theologie henhørende Skrifter efter Haanden utilſtrækkelige. Den Sal. **Baumgartens** nyeſte Værk over ſamme er for vidtløftig for Begyndere, og tillige for koſtbar. Hr. D. **Semler** har derfor allerede i Aaret 1759. leveret et Udtog deraf. Men i ſamme anføres alene Læreſatzerne og Modſtandernes Indvendinger, men deres Beſvarelſer Igiendrivelſer ere udeladte. Det Udtog, ſom Hr. **Körner** leverer er mere fuldſtændig og nyttig for Begyndere i Theologien. Det er forfattet i det latinſke Sprog, og de i de theologiſke Stridigheder brugelige Ord og Udtryk ere vedbeholdne.

Halle. **Die algemeine Welthiſtorie in einem Vollſtändige und pragmatiſchen Auszuge von D. Frid. Eberhard Boyſen. Alte Hiſtorie V. Band. 1769. 702 S. i 8vo.** Dette Bind indbefatter Siciliens Hiſtorie indtil Keyſer Arcadius i det 16 Kapitel, hiſtorien om Chartago i det 17de; og Hiſtorien om Macedonien indtil Romernes Herredømme. Denne ſom foredrages i det 18de Hoved-Stykke begynder Forfatteren med det Macedoniſke Riges Stiftelſe, fortſætter den indtil Fortællingen om Alexander den Stores Bedrifter, og medtager de Aſiatiſke Kongeriger, ſom er opkomne efter det Macedoniſke Monarchies Stiftelſe, ſaaſom Syrien, Pontus, Pergamus, Bithynien, Paphlagonien, Cappadocien, Galatien, Armenien og Parthien.

Halle **Brittiſches theologiſches Magazin, des erſten Bandes, erſtes und zweites Stück. 1769. i ſtor 8vo.** Endſkiøndt nogle gaaer for vidt i at ſætte Priis paa Engelſke theologiſke Skrifter, ſaa fortiener dog den theologiſke Lærdoms Tilſtand i Engeland en beſynderlig Opmærkſomhed. Ovenmeldte periodiſke Skrift, hvoraf **Trampe** udgiver hver Fierding Aar et Stykke paa 15 Ark er meget nyttigt til en rigtig Kundſkab derom. Det indbefatter dogmatiſke og exegetiſke overſatte Afhandlinger, vidtløftige og korte Udtoge af mærkværdige Skrifter, Efterretninger om berømte Theologer og Fritænkere, om Forandringer i den Engelſke,

Scotſke

Skotſke og Irlandſke Kirke, om Stridigheder, Dødsfald, Befordringer, og andre til den Kirkelige Gudstieneſte henhørende Forfald.

Göttingen. Abr. Gottl. Käſtners Anfangsgründe der höheren Mechanik, oder Anfangsgründe der Hydrodynamik ꝛc., der mathematiſchen Anfangsgründe. 4ter Theil. 2te Abtheilung. 1769. 618 S. i 8vo med 5 Kobber-Tavler. I det første Afſnit bliver det ſtaaende Vands Trykning paa Siderne af et Kar underſøgt, og anvendt paa Damluger og Dæmninger. Dernæſt følger de Love, efter hvilke Vandet i Henſeende til ſin Geſvindighed flyder af et Kar, og den Lære om Flodernes Løb tillige med den praktiſke Methode at finde deres Geſvindighed. I det andet Afſnit handles om Vandets Stød, og i det tredie foredrages de theoretiſke Underſøgninger om Vandets Geſvindighed og Trykværkernes Beregning.

Berlin. Simon Pallas, Profeſſor der Chirurgie bey dem Königl. Preuſſiſchen Collegio Medico Chirurgico und erſtem Wundarzt bey dem Charite-Hoſpital zu Berlin, practiſke Anleitung die Knochen-Krankheiten zu heilen, zum Gebrauch ſeiner Zuhörer. 1770. 8vo. Den berømte Hr. Prof. Pallas har i dette Skrift afhandlet en vigtig Deel af Vund-Lægekunſten, nemlig den Lære om Been-Sygdommene. Man forſikrer at man ikke lættelig vil finde en meer fuldſtændig Underretning eller en Grundigere Underſøgning af diſſe Sygdomme, eller en tydeligere Anviisning til dens Helbredelſe. Da Forfatteren aarlig foredrager for ſine Tilhørere den heele Omfang af Chirurgien, og tillige anviſer dem mange Leyligheder til en lykkelig Anvendelſe af hans Lære og Forſkrifter, saa ere hans Forelæsninger grundede paa Videnſkab og Erfaring. De mangfoldige Tilfælde, ſaaſom Brud, Forrykning, Forraadnelſe, Blsdgiørelſe, Stramhed, Hæveſe, den Engelſke Syge, blive foredragne med en reen Skrivemaade efter deres Aarſager, Forſkiæls-Mærker og Lægemidler.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 32.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 9de Auguſt. 1770.

Kiøbenhavn.

Sermonum philoſophicorum Specimen ſecundum. — Qvod ad audiendos ſimiles ſermunculos in Auditorio Scholæ Metropolitanæ a Tribus ſupremæ claſſis & eximiæ ſpei Alumnis. Die - - - Danice recitandos officioſiſſime invitaturus proſcribit *Laurentius Sahl*, Schol. Metrop. Conrector, nec non in Univ. Regia Havn. ex Mandato Regiæ, Lingvæ Græcæ Lector Vicarius, præcipue dum illius deficiet Prof. ordinarius.

Dette Specimen Secundum, ſom Forfatteren under Titel af Programma har udgivet, og ſom for lang Tid ſiden her i det Berlingſke Bogtrykkerie har været leveret fra Preſſen, indbefatter Sermonem IVtum og Vtum. — I de tvende næſtforegaaende Taler har Forfatteren ladet ſine unge Talere bane ſig Veyen til de tvende Begreber om Viisdom og Philoſophie. Men diſſe ſamme høyſtvigtige Begreber har han kun ladet dem ſaa kortelig berøre, og vi mærke nu, at han har haft deres udførligere Beſtemmelſe og Forſvarelſe forbeholden til en følgende Tale, og dette bliver her den IVde. Begge Begrebene vare practiſke, og der blev mældet i de tvende næſtforegaaende Taler, at den Viiſes og Philoſophens Kundſkab viſt ikke burde beſtaae i blot Speculation. Talens Indgang viſer her allerede, at det er dette practiſke Begreb

greb Forfatteren har i Sinde at lade blive nøyere ſtadfæſtet. Den foreſtiller **Philoſophien** og **Viisdoms Øvelſe** ſom den ædelſte og værdigſte Beſkæftelſe for et Menneſke, ſaa vel til at leve efter, ſom til at tale over, og **Philoſophiens** hele Omfang ſom en viid og aaben Mark, hvor Menneſket baade med ſin Tale og ſin Dyd kan giøre det muntreſte og fornøyeligſte Udløb. Derved har han ladet Taleren bane ſig Veyen til at fremſætte 4re Spørsmaale, ſom den har at afhandle og beſvare, der vil beſtemme Philoſophiens Begreb efter dens hele Omfang. Om vi derfor ikke tage Feyl af Forfatterens Meening, ſaa kommer endnu nogle følgende Taler til at handle om det, man kan anſee, ſom en Indledning til Philoſophien. Vi ville lade høre hans egne Ord: Qvid eſt tandem, auditores, per Deum immortalem vos & Ciceronis verbis obteſtor, qvid eſt præſtantius Sapientiâ? qvid homini melius? qvid optabilius? qvam qvi expetunt, cum Philoſophi nominantur, qvid ergo Philoſophiâ, qvod eſt Studium Sapientiæ, vel ipſo homine, vel humanâ non ſolum vitâ, ſed Oratione dignius eſt? Hujus autem cum ampliſſimus ſit & latiſſimus Campus, in qvo excurrere & exſultare hominis cum virtute Sermo poſſit, ejus ambitum, ultra qvem non licebit excurrere, ſi qvis definire velit, illi qvatuor ſunt qvæſtiones propoſitæ, qvas reſpondendo expedire debet. Nam primo loco qværitur, *qvid ſit Philoſophia?* ſecundo, *qvot Partes habeat?* tertio, *ex qvo principio ac fonte deferri?* qvarto deniqve, *qvem in finem referri debeat?* Qvæ cum dicta ſatis & reſpondendo expedita ſunt, nihil dicendum ſupereſſe credo, niſi qvid præcipiat? qvæ ſint in illo ſparſa Virtutis Semina? qvi decerpi flores poſſint? qvæ fruges percipi? For at komme til Sagen, har Forf. ladet Taleren kortelig igientage, hvad der i den foregaaende tredie Tale er afhandlet angaaende de fire Grader i den menneſkelige **Kundſkab**, og det ſaaledes, at han her lader ham beſtemme diſſe Graders Forhold til hinanden, nemlig, at den anden indbefatter den første, den tredie den anden, og den fierde alle de foregaaende, for ſiden deraf at kunne giøre Slutning til alt hvad man kan kræve af en **Philoſoph**, naar han ſkal fortiene dette Navn. Naar han endelig er kommen til den fierde Grad, ſom er **Viisdom** eller den viisdommelige

Kund-

Kundſkab, lader han Taleren ſtadfæſte dens practiſke Begreb fornemmelig med Ciserons og Seneks Authoritet. Han viſer da først, at Viisdom (Sapientia) vel bliver ofte ſaaledes brugt, at det betegner ſpeculativiſk Lærdom og Videnſkab, dernæſt, at dens egentlige og rette og meeſt almindelige Bemærkelſe er en med Dyden foreenet Videnſkab om guddommelige og menneſkelige Ting, og at det endelig er denne rette og ſande Viisdom, man ofte af en eller anden Aarſag tillægger lærde Mænd, ſom beſidde ſtor Indſigt og Videnſkab, uden at man agter paa, endten ſamme er foreenet med Dyden eller ikke. De Gamle, der ſætte Viisdom i Dydens Øvelſe, ſætter altid Videnſkab og Lærdom forud, ſom viſt nok ogſaa maa forudſættes hos enhver, der ſkal øve blot ſaa fuldkommen en Dyd, ſom kan være muelig for Menneſker i denne Verden, da det kan ikke feyle, at jo den, der mangler Indſigt og Videnſkab, ofte maa feyle i Henſeende til ſine Pligter og Tingenes Valg. Tvertimod, naar de taler om Viisdom, ſom Videnſkab om guddommelige og menneſkelige Ting, glemmer de dog ikke at beſkrive den, ſom den, der ikke kan gielde for en fuldkommen og retſkaffen Viisdom, uden for ſaa vidt den tillige er kraftig og virkſom i Dydens Øvelſe. Saadan Beſkrivelſe paa Viisdom har Forfatteren ſamlet af adſkillige Steder hos Cicero, og desuden ſtadfæſtet den med Vidnesbyrd af Seneka og den Hellige Skrift. Det hedder S. 33: paſſim deſcribitur, qvod ſit animorum Sanitas, affectuum moderatrix, humanæ vitæ cuſtos & procuratrix, beatæ effectrix; cum ſapientem eſſe qvenqvam negant, niſi bonum, æqvum ac juſtum virum; cum eum eſſe ſolum affirmant, cujus ſit perfecta & abſoluta virtus; cum officium perfectum & abſolutum negant, præter Sapientem, cadere in qvenqvam poſſe; cum illorum ſeptem & aliorum, qvos ſapientum Cognomine honeſtavit Antiqvitas, qvenqvam ſic Sapientem fuiſſe negant, ut Sapientem volunt intelligi; cum illam deſcribunt, qvod ſit principium omnium virtutum, qvod ſit illa humanarum ac divinarum rerum Scientia, qvam conſeqvitur Actio, qvæ in hominum Commodis tuendis verſatur, qva Patriæ, ſi ſubito ſit allatum periculum, qva Parentibus & Amicis, qvando id uſus poſtulat, ſubvenitur. Seneka kalder Viisdom den menneſkelige Forſtands fuldkommeſte Gode,

og dette ſætter han i Dyden. I den Hellige Skrift foreſtilles de hedenſke Philoſophers ſaa kaldte Viisdom, hvis Ære og Navn de tilegnede ſig med ſaa ſtor Ambition, ſom en Daarlighed og Forfængelighed, af ingen anden Aarſag, end fordi den har ikke været foreenet med Dyd og Gudsfrygt. Derpaa kommer Taleren til Philoſophiens Begreb, og Forfatteren lader ham først viſe Aarſagen til Navnets Oprindelſe og Sammenſættelſe, ſom tillægges Pythagoras (Cic. Tuſc. Diſp. V. 3.), dernæſt af hvad for Aarſager Menneſker hellere kan fortiene Navn af Philoſopher, det er, Viisdoms Elſkere, end af viiſe Mænd; for det tredie, at det Navn Philoſophie er alene dannet og ſkikket til at betegne hvad, Latinerne kalde Sapiendi ſtudium; og endelig for det fierde lader han ham ſlutte med en liden Ciceroniſk Lovtale over Philoſophien, ſom er grundet paa dette dens forud beſtemte practiſke Begreb. Af alt hvad hidindtil er afhandlet lader han ſin Taler forfatte, ligeſom i en kort Hoved-Sum, hvad man kan kræve af en Philoſoph, ſom ſkal fortiene ſit Navns Ære. Det hedder S. 39: Poſtremo deniqve, cum jam Philoſophia accurate ſatis definita, ſatisqve laudata digne videri poſſit, ſigillatim dicenda ſunt, qvæ reqviri a Philoſopho poſſunt, ſi Philoſophiæ, qvam definitam laudavimus, non indignus ipſe laude ſit. Primum ergo eſt, qvod in ipſo reqvirimus, ut rerum ſit peritiſſimus. Peritiam autem intelligo, qvam experientiam, ſive Cognitionem hiſtoricam diximus; qva tanqvam fundamento nititur omnis reliqva Cognitio noſtra, tam rationalis, qvam philoſophica; qvæ qvo major, qvo copioſior fuerit, eo majorem ſciendi ſapiendiqve copiam exhibet. Eſt, enim, qvod accepimus a Pythagora dictum eſſe, eſt ille Philoſophus, qvi in hanc vitam, tanqvam in mercatus qvandam celebritatem viſendi cauſa profectus, naturam rerum intueri ſtudioſeqve contemplari debet. Qvam ob rem nec Sapiens qvisqvam erit, niſi peritus contemplator rerum factus ſit, nec ſapientiſſimusqvisqve non erit idem peritiſſimus. Alterum eſt qvaſi qvoddam Philoſophi officium, ut plurimarum maximarumqve rerum ſibi ſcientiam acqvirat, qvam, qvibus continentur, cauſas anqvirendo adipiſcitur. Ut enim peritiſſimus, ſic ſcientiſſimus idem debet eſſe. Tertium deniqve, qvod qvi-

dem

dem maximum eſt, & Philoſopho proprium, jam ſupra poſitum in ſapiendi ſtudio eſt, & in eo cernitur, ut qvod certo ſciat, pie ſancteqve faciat, ut, ſi recte cogitet, non aliter vivat, ut ſuam, qvam poſſidet, rerum ſcientiam cum pietate ſemper virtuteqve conjunctam habeat. Qvorum omnium, ſi qvis ſummam conficere velit, hæc erit, ut Philoſophus qvi velit eſſe, fiat idem *peritiſſimus*, *ſcientiſſimus*, *ſapiendi ſtudioſiſſimus*. Af dette Sted er det synsynligt: 1) at, naar Forfatteren vil have Philoſophie beſkreven ved Studium Sapiendi, da forſtaaer han Philoſophie ſaaledes, ſom den bør være hos en Philoſoph, det er at ſige, den ſaa kaldte ſubjectiviſke Philoſophie, og ikke den objectiviſke, hvilken ſlet ikke kan faae Navn af Studium ſapiendi: 2) at han forſtaaer ikke den blot ſpeculativiſke eller theoretiſke Viisdom, det er ikke blot Lærdom og Videnſkab, men den Viisdom, formedelſt hvilken den Viiſe kan fortiene Navn ey alene af den lærdeſte, men og af den bedſte og dydigſte Mand: 3) at han vil hellere kalde en Philoſoph Studioſum Sapientiæ, end Sapientem, ikke fordi han nægter, at jo en Mand kan kaldes viis, ſkiøndt han her i Verden kan ikke komme til nogen fuldkommen Viisdom, ligeſaa vel ſom God og dydig, ſad være han her i Verden aldrig bliver den allerbedſte og dydigſte, men fordi han gierne biefalder den Grund, paa hvilken Pythagoras har forandret det Ord Soph til Philoſoph og Sophie til Philoſophie, og holder for, at man bør vedbeholde Begrebet tillige med Ordet, ſom er dannet dertil, da begge give Menneſker en ſmuk Erindring om deres Svaghed og Ufuldkommenhed i dette Liv, og om Øyemærket af alle deres Betragtninger, Beſkæftelſer og Beſtræbelſer i Livet. Dette maa dog alle tilſtaae, at om Menneſkene i denne Verden havde været eller kundet være uden alle moraliſke Skrøbeligheder, Feyl og Synder, fuldkommen gode og dydige, da kunde de med større Ret og mere egentlig have fortient Navn af viiſe, end nu, da en viis Mand dog ikke med Sandhed kan betegne andet, end en mindre Daare i Forhold mod en større, ſaa det gamle ſtrænge og høye ſtoiſke Begreb om den Viiſe er ikke ugrundet. Man indvender vel, at en Ting bør ikke beſkrives af nogen ſin Grad. Det er ſandt, man har givet os denne Regel. Men bør vi altid følge den? Lader os forſøge, med

hvad Grund man kan paastaae, at, naar i sær Dyder og Evner skal beskrives, og saadanne Ting, der har deres visse Fuldkommenheds Maal, bør de just beskrives i deres fuldkomne Grad. Er Forstand, Dyd, Viisdom, virkelig Forstand, virkelig Dyd, virkelig Viisdom, saalænge der endnu mangler dem noget i deres naturlig mueligt Fuldkommenhed, saalænge de endnu ere blandede med Vankundighed, med Udyd og Daarlighed? Naar da disse skulde beskrives, hvad de ere i sig selv, bør de da ikke beskrives i deres fuldkomne Væsen? Da lærer man bedst at indsee og kiende, hvor meget man besidder og kan med Ret og Sandhed tilegne sig af disse Ting, og da skal man ikke hovmode sig af uindskrænkede Titler og Navne, naar man dog endten ikke besidder Tingene uden i Indbildningen, eller kun en liden Deel deraf. Ikke, at Viisdom skulde beskrives saaledes at den alene kunde passe sig paa Gud. Thi det hører ikke til Viisdom at kiende og vide alle Ting, og vælge alt Godt ved de bedste Midler. Nok til en Viis i Almindelighed, at han kiender og veed og vælger alt, hvad han formedelst sin Naturs Evne kan og bør. Det er en fuldkommen Viisdom der passer sig paa Gud, paa Engler, paa Menneskет, efter enhvers Natur, og efter enhvers Natur er den fuldkommen. Men saadan Beskrivelse hindrer dog ikke, at man jo forholdsviis og altsaa uegentlig kan her, ligesom i andre Tilfælde bære den med Navn af Viis, der er en mindre Daare, end en anden. Kun Beskrivelsen paa Viisdom i sig selv bør maaskee ikke rette sig efter nogen dens mindre Grad i et vis Forhold, men efter dens fuldkomne Grad, i hvilken den først egentlig og med Sandhed er hvad den er. 4) At Forfatteren udfordrer efter Talebrugen noget mere til en Philosoph end blot Studium Sapiendi. Han maa være peritissimus og scientissimus tillige. Ellers kunde en vankundig Lærling med blot Lyst til Viisdom være Philosoph. En Philosoph er da efter hans Meening Studiosus Sapiendi per scientiam rerum divinarum atqve humanarum, og den Videnskab bliver i Begrebet overalt forudsat.

Vi komme nu til den Vte Tale, hvis Indhold sees af denne dens første Begyndelse: Jam prima Qvæstio, *qvid sit Philosophia?* cum illa satis, ut opinor, expedita sit, &

in

in Promptu poſita; nunc ſecundo loco nobis, *qvot & qvas partes habeat?* præciſo ſermone dicendum eſt. Ex omnibus autem, qvæ feruntur, Philoſophiæ Partitiones, mihi qvidem, ut ſimpliciſſima qvæqve ſit, ita placebit maxime, ne juſto pluribus partibus obruamur, & diſcendorum multitudine territi ipſam diſciplinam fugiamus. For det første er den Inddeelning i den objectiviſke og ſubjectiviſke Philoſophie ikke nogen egentlig logiſk Inddeelning, men ikkun en dobbelt, endten Betragtning eller og tvetydig Bemærkning af det Ord Philoſophie, der ſnart betragtes for hvad det virkelig er efter ſit Begreb, i og hos en Philoſoph, nemlig en Videnſkabelig Viisdom, eller med Dyd foreenet Videnſkab om guddommelige og menneſkelige Ting; ſnart betragtes uden for Philoſophen, ſom et Indbegreb af de philoſophiſke Sandheder, ſom han har at vide eller at udøve. Den objectiſke Philoſophie er da intet andet end den ſubjectiviſke og egentlig ſaa kaldte Philoſophies Gienſtand, og hvis ikke dette fik Navn af Philoſophie, ſaa kunde der ikke gives nogen Inddeelning af Philoſophien ligeſom i flere Parter. Thi den ſubjectiviſke eller egentlig ſaa kaldte Philoſophie hos en Philoſoph har ingen Deele. Den beſtaaer deels i en Videnſkabs-Færdighed, ſom allevegne og overalt er ligedan, og har ingen væſentlig Forſkiæl, uden for ſaa vidt den kan være ſtørre eller mindre; deels i en Dyds-Færdighed, der og overalt og allevegne er ligedan, uden i Henſeende til en ſtørre eller mindre Grad. Thi baade Videnſkab er eens og Dyd er eens. Derfor er der og kun een Viisdom og een Philoſophie. Men Philoſophiens Objecta eller Gienſtænde, de Ting, den gaaer ud paa, og Philoſophen har at beſkæfte ſig med, ere forſkiællige, og derfor kan man inddeele den objectiviſke Philoſophie i forſkiællige Deele. Forfatteren lader ſin Taler opregne diſſe Deele først efter de Nyeres, dernæſt efter de gamle Philoſophers Inddeelning. I ſær lader han ham vidtløftig udlade ſig over Oprindelſen til det Ord Metaphyſik, ſom er den ſtørſte og vigtigſte Deel af de Nyeres theoretiſke Philoſophie. Navnets Opfinder har maaſkee ikke med den græſke Titel eller Overſkrift, Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ, ſigtet til andet, end den Orden, han gav diſſe Ariſtotelis Skrifter efter dem, ſom aabenbar henhørte til den hos de Gamle ſaa kaldte phyſiſke

tiller naturlige Deel af Philoſophien. Ariſtoteles, ſom ſelv har opfundet Videnſkaben, har kun beſkrevet den ſom en theologiſk Videnſkab, fordi den efter hans Intention tillige gik ud paa det høyeſte Væſens Betragtning, og ikke givet den noget beſynderligt Navn, ſaaſom han ſelv har ikke anſeet den for andet, end en nye Meditation, der henhørte til den naturlige Philoſophie, ſaaledes ſom den i hans Tid blev forſtaaet, og hvormed denne blev forøget og udbredet, ligeſom Metaphyſiken i de nyere Tider ved Wolfs Cosmologie. Dette har maaſkee han ikke lagt Mærke til, der har ſiden opfundet Navnet, og ſom han har ikke vidſt, hvor han har ſkuldet henføre den nye Videnſkab (nemlig til τὰ φυσικὰ) ſaa har han maaſkee ladet den løbe under Navn af Τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ, blot i Henſeende til Ordenen. Dog har Forfatteren ikke ladet Taleren udgive dette for andet, end en blot Formodning, og ikke lægge nogen beſynderlig Vægt til denne frem for den anden Meening, at han nemlig med den Partikel μετὰ (poſt og trans) ſkulde have ſigtet til Skrifternes Indhold og Materie, nemlig, at de handlede om Ting, ſom endten i Henſeende til Tanke-Ordenen fulgte efter de phyſiſke Ting, eller formedelſt ſin Almindelighed og Ypperlighed overſteeg dem. Iligemaade lader han Taleren forklare ſig over den practiſke Philoſophies mange Deele efter de Nyeres Inddeelning. Endogſaa Definitioner, vel korte, dog beſtemte og tydelige, lader Forfatteren ham anbringe i en Talemæsſig Skrivemaade, ſom efter den philoſophiſke Methodes Forſkrift tillige er ordentlig, for Ex. S. 50: Sequntur ſtrictim & præciſis Definitionibus explicandæ reliqvæ diſciplinæ philoſophicæ, qvæ morales omnes ſunt & practici generis. In his omnibus non ſolum, qvid ſciendum, verum etiam, qvid faciendum ſit, idqve multo magis & proprie, qværitur. Nam ſciri qvidem debet, qvid ſit faciendum, ſed fieri magis, qvam ſciri, neqve ſciri, niſi ut fiat. Qvod faciendum eſt, qvatenus qvidem fieri debeat, *Officii*, qvatenus liceat, *Juris* eſſe dicunt. In Juribus igitur & officiis explicandis Philoſophia practica, ejuſqve omnes diſciplinæ morales, ſed in aliis aliæ verſantur. Sunt nimirum, qvæ vocant *externa officia*, qvæ ſunt ſtricti Juris & ab invito poſſunt vel adhibita vi extor-

torqveri. Sunt alia *interna*, qvæ non licebit ab altero, qvamvis illa debeat, exigere, niſi qvatenus ab interno, qvo ergo nos affectus ſit, amore proficiſcantur. Utriusqve Generis Diſciplina datur, illius qvidem, qvam vocant *Jus Naturæ*, hujus autem, qvæ Nomen accepit *Ethicæ* &c. Efterat han omſider har ladet ſin unge Taler med en ſømmelig Beſkeedenhed ſige, hvad der kunde være at ſige om den mangfoldige Inddeelning, og de mange ſmaa Deele og Underdeele, udi hvilke de Nyere har adſkilt ſaa vel den theoriſke, ſom practiſke Philoſophie; ſaa lader han ham endelig til Slutning anføre de Gamles trefoldige Inddeelning, ſom er ſimpel og fattelig, nemlig i den logiſke eller fornuſtige, den phyſiſke eller naturlige, den practiſke eller moraliſke Deel. Til den naturlige Deel henførte de Gamle alt hvad de Nyere afhandler under det ſære Navn af Metaphyſik, og det meget indſkrænkede Navn af Phyſik. Over diſſe Deeles Indhold og Forhold til hinanden lader Forfatteren ſin unge Taler ſaaledes til Slutning udtrykke ſig: In qvibus ſingulis tot capita diſtingvi poſſunt, qvot recentiores Philoſophi novas ſingularum Partes conſtituunt, ut & ſuis ſingula locis, ne qvid deſit, explicentur, nec memoriam noſtram, vel multitudo partium obruat, vel nominum confundat Ambiguitas. Intellectum qvidem illa, qvam Logicam ſive Philoſophiam rationalem nos qvoqve ſupra diximus, cum ad cognoſcendum & inveniendum, qvid in omni re verum ſit, Præceptis ſuis inſtruxerit, ad ſecundam & naturalem Partem ſic ſatis accedet inſtructus, ut earum rerum omnium naturas contemplari poſſit, qvarum Scientia ad Commoditatem, ad Utilitatem, ad Beatitatem Vitæ, cum Utiliſſima, tum maxime neceſſaria ſit. Qvibus cognitis, reſtat adhuc tertia, qvæ præſtantiſſima & moralis Pars eſt, & in cognoſcendis ac inveſtigandis officiis verſatur, qvæ non ſolum ſciat Philoſophus, neceſſe eſt, ſed etiam faciat, qvo fiat Sapiens, ne qve ſolum titulo, ſed re ac vero nomine Philoſophus.

Göttingen.

Videnſkabernes Sælſkab holdt den 1ſte April a. p. ſin ſædvanlige Sammenkomſt, og Prof. Heyne forelæſte da en Af-

handling ſuper Caſtoris Epochis populorum θαλασσοκρατόντων ſ. qvi Maris Imperium tenuiſſe decuntur. Euſebius havde i ſin Chronica, ſom vi endnu vide af Hieronymi ſkiøndt ofte interpoleerte, dog til al Lykke endnu beholdne Overſættelſe, og Syncelli Chronographie, ved viſſe Aar givet en Fortegnelſe paa de Folkes Navne, ſom havde giort Paaſtand paa Herredømmet over Søen. Diſſe ere efter Minos de Lydier, de Pelasger, de Thracier, de Rodier, de Phrygier, de Cyprier, de Phoenicier, de Ægypter, de Mileſier, de Carier, de Lesbier, de Phocæenſer, og efter dem formodentlig de Corinthier, og de Jonier, dernæſt de Naxier, de Eretrienſer, og endelig de Æginetер. Diſſe Epocher, 17 i Tallet, er aabenbar tagne af Caſtor, ſom efter Svidæ Beretning havde ſkrevet tvende Bøger under Titel af ἀναγραφὴ τῶν θαλασσοκρατησάντων, hvis øvrige chronographiſke Værker Euſebius og andenſteds har brugt, og undertiden derved ogſaa nævnet ham ved Navn. Efter forudſkikkede nøyere Underſøgninger, om Caſtors Fødereland, Tids-Alder, Opholdsſted og Værker, bliver Hr. Heyne ſtaaende ved ovenmeldte Søemagters Fortegnelſe. Saa vigtig dette Fragment er, og ſaa ſtor Nytte det ſynes at love den gamle Hiſtorie, ſaa ere dog diſſe Epocher hidtildags i Tidsregningen ganſke eenſomme og adſpredte Punkter, ſom man hverken har vidſt eller forſøgt at bringe i nogen Forbindelſe med den øvrige allerældſte Hiſtorie. Man efterſee Scaliger over Euſebius, Caſaubonus over Polybius, og Seldenus de mari claulo. For denne Gang forelagde Hr. H. et Forſøg med de tre førſte og dunkelſte Epocher, om ikke af andre den ældſte Hiſtories Fragmenter lod ſig udfinde ligeſidige Begivenheder og Forfælde, ſom kunde oplyſe hine Epocher, og atter igien bekomme Lys fra dem. Af anſtilt Sammenligning og Efterforſkning flyde følgende almindelige Sætter om Caſtors Værker og de derudi indbefattede Epocher, ſom bliver anvendt til Oplysning over Epocherne ſelv. Caſtors var ikke hiſtoriſk, men blot chronologiſk, og juſt derved formindſkes Beklagelſen over dette Værks Forliis. Det indbefattede og ikke den ganſke Hiſtorie om Søyladſen, ey engang Grækenlands, men var alene indſkrænket til Søyladſen

ſen i det Ægeiſke Hav, og det endda i de ældre Tider. Thi den hørte op med Ægineterne, efter hvilke fulgte Athenienſerne. Caſtors Henſigt gik endelig efter Hr. H. Meening ikke videre, end at giøre de udfundne og ſtadfæſtede Epocher af de til Søes herſkende Stater til faſte Punkter, hvortil han bandt Hiſtoriens Følge om det ældſte Grækenland. Begrebet om Søemagt var i Caſtors Tanker noget langt andet, end hvad vi nu tænke derved. Man maae derved ikke forſtaae mere, end at et Folkeſkab holdt et større Antal Skibe, end dets Naboer, og brugte dem ikke ſaa meget til Handling, ſom deels til andres Udfordring, deels til Søens Rydning fra de omſtreifende Skibe, der drev Søerøverie og Menneſke-Handel, deels til Coloniſters Affættelſe til de nye Planteſteder i ſær paa Cycladerne og Sporaderne. I øvrigt havde de ingen faſtſat Plan. Med en Storm eller anden Tilfald, ved en ulykkelig Landing eller mislinget Fægtning, gik den heele Søemagt til Grunde. Derfor varede de Caſtoriſke Epocher kun kort. Men at han har bundet dem til viſſe Aar, ſynes deels at have Henſigt til viſſe Hoved-Begivenheder, ſom han har lagt til Grund, og ſom vare Følger af hiin Søemagt, deels maa de afledes fra den Regning efter Menneſke-Aldere, hvor det ikke lader ſig giøre anderledes, end at binde alt, hvad der har tildraget ſig i en Menneſke-Alder, til Begyndelſen eller Enden. Minos, Kongen i Creta, var efter Grækernes Fortællinger den første, ſom beſad en Søemagt, det er, holdte en Flode i det Ægeiſke Hav, da det hidindtil blot alene var bleven beſeglet med enkelte Fartøyer og Canoes, paa hvilke, ligeſom endnu brugeligt er, hos de Nord-Americanſke Vilde, deels enkelte Avanturiers, deels heele Stammer omſtreifede, og søgte deres Underholdning paa Øerne eller og paa Søekyſten af det faſte Land, eller og de bekrigede hinanden, giorde Streiferier op i Landene, og ſiden vendte til deres Skibe igien. Da der ere tvende af det Navn Minos, ſom har levet omtrent 150 Aar efter hinanden, og ſaa ofte ere forvexlede, ſaa ſpørges, hvilken af dem begge det er, ſom ſkal have haft den ſtore Søemagt. Her blev underſøgt, hvad der var for begge at ſige, og Dommen faldt endelig for den ſidſte, endogſaa efter Caſtors Beretning, da han ſætter Epochen i den 3die Menneſke-Alder for den Trojanſke Krig i det 68 Aar. Derpaa bleve af Hiſtorien

rien tilføyede de Omſtændigheder og Begivenheder, ſom havde Hensigt til dette Minos Herſkab til Søes, og deraf bekom nogen Oplysning. Den Cretenſiſke Søemagtes Tilſtand i de følgende Tider blev og nærmere beſtemt, i Henſeende til den Trojanſke Kriig. Ved den Leylighed blev det erindret, ſom en Feyl i det Bochartiſke Syſtem, at det næſten befolker det heele Archipelagus med Phoenicier, og tillige nogle Steder i Euſebiæ Chronicon, hos Diodorus og Strabo deels rettede, deels oplyſte. De, ſom næſt efter Minos beſadde en Søemagt, vare de Lydier. Denne Epoche falder i det 7de Aar efter Trojas Erobring. Men man hører dog i Odyſſæen ey et Ord om dem, da Ulyſſes ſvævede om i Søen, hvorfor deres Søemagt maatte være indſkrænket til de oſtlige Egne af det Ægeiſke Hav. I Caſtors Skrift har ſtaaet Mæoner, ſom var Lydernes ældre Navn. Deres Forfatning og Tilſtand til den Trojanſke Krigs Tid lader ſig tydelig ſee af Homer. Men overalt findes deri intet om deres Skibsfart. Etruſcerne blive, ſom man veed, afledte fra Lydierne under Tyrrheus Anførſel. Altſaa lader Caſtors Epoche ſig læt hentyde paa hine, om hvis Skibsfart og Søemagt man hører ſaa meget. Men ſaavel diſſe ſom andre her anbragte Forſøg have for mange Modſigelſer og Vanſkeligheder imod ſig. Derimod har ſaa mange Alderdommens Fragmenter tillagt Carierne en Søemagt, og det juſt efter Troyas Undergang. Over denne de Cariers Søemagt og deres Herkomſt maatte altſaa Hr. H. videre udlade ſig, og det var læt at komme paa Spor efter, at diſſe Carier ikke vare andre end Caſtors Lydier eller Mæoner, ſaavidt ſom Carier, Mæoner og Myſer har med Tiden tabt ſig iblandt hinanden. Den anden Søemagt hos Caſtor var Pelasgernes. Denne Epoche indfalder 125 Aar efter Trojes Forſtyrring, og altſaa i den Tid, da de Pelasger fra Attica har indtaget Lemnus og andre nordlige Øer, og deraf uddrevet de Minyer. Herved fremkom adſkillige Undersøgninger over den Pelasgiſke Hiſtorie. Den tredie Epoche var Thraciernes 177 Aar efter Troja. Om det Thraciſke Folk blev ved den Leylighed erindret, at det fortiente nogen nøyere Betragtning, end at man ſkulde lade ſig nøye med, at afledе det fra Thiras. Deres under ſaa forſkiællige Navne talrige Stammer har først trukken ſig fra de Tauriſke

og

og Caucasiſke Bierge igiennem Lille-Aſien, over Helleſpont og Bosporus, og Nord paa til henimod Donau og mod Sønden indtil henimod Peloponneſien beſat alle Lande med Folk. Fra Europa droge forſkiællige Stammer over igien til deres Stamfædre i Lille-Aſien, og ſatte dem ned iblandt dem eller fortrængte dem. Det Navn Thracier førte kun enkelte Stammer. I Aſien, hørte efter al Rimelighed, til dette Folkeſkab de Phrygier, Myſer, Thyner, Mygdoner, Maryandyner, Paphlagoner og Heneter, og det lader ſig formode, at de Trerer ſom man og ſeer at afledes fra Thraciſk Oprindelſe, ſamt deres Bundsforvandte de Cimmerier, ſom giorde uophørlige Indfald i Lille-Aſien, og maatte boe paa hiin Side, eller Nord paa i de Tauriſke og Caucaſiſke Bierge, har ikke været andet end deres i Begyndelſen tilbageladte Forfædre. Hr. H. har altſaa giort ſig en Hypotheſe, nemlig at alle de phrygiſke og Thraciſke Folk, ſamt de Cimmeriſke, henhører til en Stamme, hvilken man kunde kalde den Cimbriſke (ikke den Celtiſke, da Cimbrer og Celter ere gandſke forſkiællige Folk). men at de ved Clima og Cultur efter saa forſkiællige Adſkillelſer og Udbredelſer maa endelig være blevne fremmede for hinanden, endſkiønt deres Sprog og Religions-Skikker har beholdt nogen mærkelig Overeenſtemmelſe. Han bruger herved ikke Joſephs og Bocharts Udtydninger om Japhets Efterkommere, da de maaſkee komme kun af blot Gisning efter Lydens Overeenſtemmelſe. De Pierer i Macedonien har bragt det meeſt vidt i Culturen. De havde de første Barder eller Digtere og de ſymboliſke Religions-Hemmeligheder ere opkomne under dem. Fra dem har Grækerne bekommet begge med Orpheus og hans Efterfølgere. Efter de Thraciſke Stammer rykkede Pelasgerne videre frem imod Veſten, ſom fra Begyndelſen af havde een Herkomſt og beſlægtet Sprog og Religion med Tracierne, og iligemaade ſatte ſig ned deels i Aſien, deels i det ſydlige Thracien og i Grækenland. Til dem hører i Aſien de Leleger, de Carier, Lycier, Cauconer, og frem for alle de Trojaner. Ofte blandede de ſig med de først fortrængte Thracier og Phrygier, og deraf dannede ſig nye Folkeſkaber, ſaaſom de Mæoner og Lyder. Da Overfladerne af Theſſalien vare ved Overſvømmelſer ganſke forvildede, begav Deucalion ſig med en Hob didhen. Underſøger man, hvorfra denne kom, ſaa finder man,

man, at den beſtod af de Leleger og Pelasger, ſom boede i Sønder ved de Oetæiſke Bierge. Fra dem udſpiirede de Hellener, ſom ſnart voxte til et herſkende Folk, og udgiorde en forſkiællig Stamme. Det almindelige Navn Hellener kom kun ſildig i Brug. Til Homers Tid var det endnu ikke almindeligt. Hr. H. holder det for ſælſomt, at Joſeph udleder Jonien og alle Hellener fra Javan eller Jon. Aldrig har Jonier eller Jonien været et almindeligt Navn, og det Joniſke Navn er ſildere end Moſes ſelv. I Attica blandede de ſig ſtærk med Pelasgerne, ſom de der fandt, hvoraf man maa oplyſe det Sted hos Herodot I. 56. Til Ezechiels Tid kunde vel Jonien ved Kyſten af Lille-Aſien være Jøderne bekiendt ved de Babyloner eller andre Naboer, og de kunde derfor meget vel tilegne den heele græſke Nation et dem allerede bekiendt Navn. Men næppe kunde Moſes vide noget om de Hellener, ſom dog ikke vare nogen Nation, og der maatte dog allerede have været Coloniſter af dem. Hvor kunde og Tarſchiſch, om det ſkal være, Tarteſſus, være en Helleniſk Colonie? ſaa lidet ſom Dadanim, naar det ſkulde være Dodona. Joner var og aldrig det græſke Folkeſkabs Stamme-Navn, ſaa lidet ſom Æoler, paa hvilke Joſephus hentyder Moſes Eliſa; hvilket var taaleligere, end at anvende Elis eller Hellas paa Eliſa, da diſſe ere langt ſildere Navne ey af Folkeſkaber, men af ſmaa Landſtrækninger. Endnu til Homers Tid var Hellas et lidet Landſtrøg i Theſſalien, og Jonier vare endnu blot i Attica at finde. Der var og til den Tid ingen Dorer i Peloponneſien, og hverken deres eller Æolernes vare Folke-Navne, under hvilke Fremmede kunde kiende Grækerne, førend deres Colonier nedlode ſig paa Kyſten af Lille-Aſien 140 efter Trojes Forſtyrring.

Flensburg.

Johann Friderich Hanſens, Ober- und Landgerichts-Advocaten in Herzogthum Schleswig, wie auch Bürgemeiſters und Stadtſecretairs zu Sonderburg, vollſtändigem Staatsbeſchreibung des Herzogthums Schleswig. 1770. 2 Alph. 7 Ark i ſtor 8vo. Overſkriften paa dette Værk har Henſeende til den Stats-Beſkrivelſe over Her-

Hertugdommet Slesvig, som Forfatteren for 12 Aar siden har ladet komme for Lyset, og som gandske vist var ufuldstændig og behøvede adskillige Forbedringer. Uden at undersøge om Forfatteren har været tilstrækkelig forsynet med de til en Statsbeskrivelse over dette vigtige Land fornødne Hiælpemidler og altid har hentet sine Efterretninger fra de bedste Kilder, mælder man os over Hovedet, at han ved adskillige lærde Venners Biestand har leveret ey alene en historisk og politisk, men endog physikalisk Beskrivelse derover, og har udført samme indtil vore Tider. Den første Deel handler i 12 Hovedstykker om Landets Landcharter, Navn, Vaaben, Grændser, Beliggenhed og Størrelse, om dets naturlige Beskaffenhed, dets Indvaanere, dets Kirke-Historie og Kirke Forfatning; om dets Litteratur, Manufacturer, Skibsfart, Handling Mynter, Maal, Vægt, Postvæsen og Medicinal-Forfatning; om dets gamle Indvaanere og det gamle Nordfriesland; om dets Statshistorie i 5 besynderlige Afsnitter og Hertugerne af den Sønderburgiske Linie; om de høye Collegier; om Ober- og Under-Retten; om Landets Love; om Indkomsterne og Krigsmagten. Den anden Deel, der ikke har bekommet saa mange Forøgelser, som den første, foredrager den besynderlige Statsbeskrivelse af dette Hertugdom i 6 Hovedstykker om Stæderne og de Kongelige Slotter, om de Kongelige Amter, Herreder, Birker, Øer og Kirke-Sogner, om det District, som tilhører Hertugen af Augustenburg, og Grævskabet Reventlov; om St. Johannes adelige Jomfrue Kloster og de Adelige Godser, og Hertugens af Glücksburg Arveland, hvortil kommer et Anhang om nogle til Jylland hørende Stykker. I den tredie Deel, indbefattes nogle Originalier, iblandt hvilke det 12te og 35 har endnu ikke været trykt, og som Forfatteren siger, ere tagne af upaalidelige Haandskrifter. Det er en Hoved-Mangel ved dette Værk, at derved ingen Chart findes, og at Dankwerths Chronik, skal uagtet alle de Forbedringer, som derved ere giorte, endnu være umistelig. En Beskrivelse over dette velsignede Land, om hvis Frugtbarhed Reysende maa ikke dømme af de Egne, igiennem hvilke Post-Veyen falder, havde vel fortient flere Bekostningers Anvendelse, da Forfatteren selv har end og fundet Aarsag til at klage over dets overilede og feylagtige Aftryk. Imidlertid

er

er Værket i ſig ſelv brugbar i ſær til Efterretning for Fremmede, men man har under Læsningen ønſket, at Forfatteren havde leveret ligeſaa fuldſtændige Efterretninger om fleere mærkværdige Ting, ſaaſom S. 439 om Helgoland, og S. 36 om det Frieſiſke Salt.

Anmældelſer.

Paris. Lettre a M. l'Abbé de *** ſur la Maniére d'étudier les Langues. 1769. En Skribent kan foredrage bekiendte og ofte igientagne Ting, og dog ſkrive noget nyttigt, naar Materien er god i ſig ſelv, paa ſit Sted ikke tilſtrækkelig nok taget i Overveyelſe og bragt til Udøvelſe. Den Vane, at man lader Ungdommen lære at declinere, conjugere, Hoved-Ordenes Slægter, Voces, Modos og Tempora af Tids-Ordene, bliver alvorlig laſtet og forkaſtet. Man ſkal ſtrax giøre Begyndelſe med en claſiſk Skribents Læsning, og lade de Unge overſætte den i et bekiendt Sprog, ſaa bliver Sprogets Natur en opmærkſom Lærling efterhaanden bekiendt og Reglernes Anvendelſe fattes af ſig ſelv. (Den Snak er gammmel nok. Man lade kun de Unge øve deres Hukommelſe med i Forveyen at lære de almindeligſte Regler og Paradigmata, ſaa ſkal Sprogets Natur ſiden ved Læsning blive en opmærkſom Lærling deſto ſnarere og lættere bekendt. Men vil man endelig tillade, at det ſkal ſkee efterhaaden, ſaa behage man at regne den Tid med, der gaaer bort paa i Forveyen at have lært de almindeligſte Regler og Paradigmata, ſaa fatter han og Sprogets Natur efterhaanden nøt op ſaa langſom og ſaa haſtig, ſom ſkee kan, efter hans egen Flid og Opmærkſomhed og den Bieſtand han nyder af en duelig Lærers Anviisning.)

Berlin. Eloge de Leibnitz, qui a remportée le Prix de l'Académie Royale des Sciences & des belles Lettres &c., par Mr. Cailly. 76 S. i 4to. Dette Lovſkrift har den 2den Junii 1768. erholdet Prisen af det Berlinſke Akademie af den Aarſag alene, fordi det iblandt andre indſendte var det Bedſte, uagtet dets Mangeler og Ufuldkommenheder.

No. 33.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 16de Auguſt. 1770.

Kiøbenhavn.

Forſøg i de ſkiønne og nyttige Videnſkaber, ſamlede ved et patriotiſk Sælſkab. Ottende Stykke. 1770. Med Hof-Bogtrykker N. Møllers Skrifter. 266 S. i 8vo.

Nærværende ottende Stykke indbefatter I) Lovtale over Erke-Biſkop Abſalon ved Jacobi: II) Lovtale over Erke-Biſkop Aſalon ved Vogelius: III) Om Mods og Sindigheds nødvendige Foreening ved Sporon: IV) Sapphos Brev til Phaon, fordanſket efter Ovid. Vi ville, ſom ſædvanligt, give en kort og fuldſtændig Recenſion af ethvert Stykke i ſær, og det ſaaledes, at vi tillige efter Evne og Indſigt udmærker dets Fortieneſter.

I) Lovtale over Erkebiſkop Abſalon, ſom Priisſkrift i Veltalenhed for Aaret 1769. ved Chriſt. Frider. Jacobi. —— Naar ſtore Mænd ved ædle Gierninger ſtifte Folkes Lykſalighed, maa deres Siæle føle en mageløs Glæde, ſom den ſtore Hob ikke kiender, og den Egennyttige ikke kan ſmage. Hvis ikke, da ſkulde den ofte forfulgte og ſaa ſielden paaſkiønnede Dyd, ikke have den Belønning af ſig ſelv. „ Men ogſaa vi, diſſe Ædles ærbødige Beſkuere, ſee dem „ og glædes. Hvor kan vi andet? Dyden er ſaa ſkiøn i ſig

„ ſelv, og dens beklagelige Sieldenhed forøger dens Yndig-
„ hed. Men Laſternes Herredom hvor udbredet! Allevegne
„ ſeer vi Uduelighed, ſom praler med Vindſkibeligheds Be-
„ lønning, og Stolthed, ſom kryber for at træde under Fød-
„ der; ublue Frækhed, ſom leer ad Menneſkekiærlighed, og
„ forſtilte Dyder med Grimhed under Maſken; og over alt
„ dette, Kiærlighed til Fædernelandet, qvalt af Begierlig-
„ heder, og mere anvendt til rørende Taler, end til ædle
„ Gierninger. Dog midt iblandt Fordærvelſen ere endnu
„ nogle Retſkafne. O hvor glædes vi, naar vi ſtundom,
„ (men ak hvor ſielden!) opdage nogle af diſſe? Som Van-
„ dringsmanden, der igiennem en ſkrækkende Kiæde af ufrugt-
„ bare Bierge oplives ved en blomſtrende Dal, hvor han kan
„ forfriſke det trættede Øye, ſaa glædes vi og oplives." Naar
vi paa Reyſen igiennem de fremfarne Tider ækles ved **Tibe-
rier** og **Neroner**, ſaa indtager os igien den ſøde Fryd,
naar vi ſee **Titer** og **Antoniner**, „naar vi øyne en Helt,
„ ſom agter Livet intet imod Fædernelandet, og blot bekla-
„ ger dets Tab, fordi han kun een Gang kan ofre det for
„ ſine Brødre." Det er ikke de Slaver af en Tyran, Tale-
ren meener, der ved uretfærdige Erobringer og Borger-Blods
Udgydelſe forhverve ſig Navn af Helte. Diſſe kan nok ſætte
os i Forundring; „thi ſtore Siæle behøves og til ſtore Ulyk-
„ ker. Men Kiærligheden er giemt til den ædelmodige Be-
„ ſkytter, ſom driver Voldsmanden fra Grændſerne, og,
„ ſukkende over ſit Kiøns daarlige Stolthed og umættelige
„ Vindelyſt, kun dræber for at frelſe ſine, og midt i Ødelæg-
„ gelſen ønſker at ſkaane. Han kommer tilbage kronet med
„ Seyer, og glædes, ikke ved det Navn, han har oprettet ſig
„ ſelv (det var kiøbt for dyre) men ved den roelige Fred, han
„ ſtiftede Fædernelandet. Dog ikke alle Veye til vore Med-
„ menneſkers Kiærlighed ere farvede med Blod, og Banen
„ til Ærens Tempel gaaer ikke altid over ſlagne Kropper.
„ Ogſaa Freden har ſine Helte. Endten de, ſendte i Lan-
„ dets Ærende, vaage for Landets Ære, og beſkytte dets
„ Fordeele ved nyttige Forbund, eller og hiemme ved Love
„ og Anordninger kue Voldſomhed og giøre Uſkyldighed tryg;
„ endten de ſtifte Kundſkab eller ſkabe Flid; oprette Eenighed
„ eller grundfæſte Sikkerhed; have de lige ſaa vel Ret til vor
„ Beundring og Kiærlighed, ſom Seyervinderen. Og hvis

„ alle

„ alle store Danske havde de fortiente Æreminder, stod vist
„ den tappre Juel med Heltens Mine paa vore skiønsomme
„ Torve, men den kloge Griffenfeld stod ved hans Side."
Men det er kun sielden saadanne Helte træde frem paa Verdens Skueplads, der har lige Indsigt, Høymodighed og Leylighed. Naar alle disse Ting foreene sig, for at danne en Helt, da, siger Taleren, tier vor Forundring og Glæde. Vi føle kun og ere færdige at tilbede. En saa fuldkommen Helt vil han herfter forestille os i Bisp Absalon, og man mærker læt af denne hans Indledning, at han agter at afskildre ham som den største og fuldkomneste Helt, baade i Krig og Fred. Det er ikke alle Helte, der har saa god Leylighed til at vise sig som Absalon. „Aldrig havde Danmark mere
„ en stor Mand nødig, og aldrig fandt det en større. Ham
„ saae man snart i Spidsen for Hæren at skrekke Fien-
„ den, snart paa Rigsdagen at dæmpe det rasende Folk,
„ snart for Keyserens Throne med sin myndige Veltalenhed
„ at forsegte den Danske Ære, og snart i Kongens Raad-
„ sal Sandheds og Dyds Rettigheder. Med den samme
„ Haand fører han nu Sverdet, det forskrækkelige og seyer-
„ vante Sverd, mod de ydmygede Vender, nu Pennen mod
„ Borgeren, som forurætter sin Medborger. Snart opda-
„ ger han Fiendens Krigslist og lumske Hinderhold, snart
„ udfinder han de Kroge, bag hvilke Uretfærdighed lurer
„ mod Landsmænds Eyendom. Absalon lader sig see, og
„ Fienden flyer; men ikke den aleene, ogsaa al Forvirrelse
„ og Uorden flyer i Armeen, Kirken og Staten. Som
„ Nattens Taage for Solens Ankomst, saa flye de for Ab-
„ salons Ansigt. Statsklog, men oprigtig; tapper og
„ menneskelig, ædel og ydmyg; Geistlighedens Hoved,
„ men lydig Undersaat; Kongens Ven, men ogsaa Valde-
„ mars Ven, og for alting Fædrenelandets. Ja, Dan-
„ mark! du var denne store Mands eneste Omsorg, dit Bil-
„ lede fulgte ham allevegne, din Ære var hans Ære, og
„ din Velstand hans udødelige Gierningers fornemste Hen-
„ sigt. Derfor skal dine Sønner aldrig glemme Velgiøre-
„ ren; men hans Ihukommelse skal grønnes og staae med
„ dig til Verdens Ende." For allerførst at vise ham, som en Helt i Krig, har han forestillet os Tidernes Conjuncturer og Danmarks ulykkelige saa vel udvortes som indvortes Til-

ſtand paa den Tid, da **Abſalon** fremtrinede ſom Helt paa Tapperheds Skueplads. Det var plaget ſaa vel af Vendernes Søerøverie, ſom de indvortes borgerlige Krige imellem **Svend Grathe** og **Knud Magnuſen**, ſom Competentere til Thronen. Vi vil ikke igientage Hiſtorien om hans Bedrifter i Krigen med **Waldemar** imod **Svend Grathe**, indtil den ſidſte blev dræbt, og den første kom paa Thronen. Ey alene indvortes, men og udvortes Fiender ſkulde ſkaffes af Halſen, om Danmark ſkulde lykſaliggiøres ved **Waldemars** Regiering. Men uden **Abſalons** Mod og Tapperhed ſkulde det fremdeles have bleven forſtyrret af de Vendiſke Søerøvere. „Nu ſad **Waldemar** alene ved Roret; men ſkiøndt „ de heftige Uenigheds Stormvinde havde lagt ſig, var dog „ endnu en vis Urolighed tilbage, ſom giorde Beſtyrelſen „ vanſkelig. Forgieves havde han beſluttet et Tog mod de „ grumme Vender. De Store i Landet vil ikke følge. Hvad, „ om deres Liv kom noget til? Deres Perſoner ere alt for „ vigtige til at vove ſig for Landet. De har Mod nok for „ at ſætte ſig imod Kongens Befaling, men fægte ved hans „ Side tør de ikke; og Kongen lader Hæren ſkilles ad. „ Hvor fortørnedes **Abſalon**! han kan ikke hemme ſin Fortrydelſe og yttrer den endog mod Kongen. Hvi, ſiger „ han, tager I ikke ligeſaa meget andet got Folk til eder, „ hvis Liv er ikke ſaa dyrebar, og udfører eders Forſæt? „ Selv var han af ypperſte Slægt; men denne høye Byrd, „ langt fra at bruges til Undſkyldning, naar det gialdt, blev „ den tvertimod en mægtig Drift til de høyeſte Pligter. I „ Velbyrdige og Ædle! hører **Abſalon**: Eders Navn maa „ fortienes, og ikke blot arves. Vil I æres formedelſt Forfædre, maa I ære dem ved værdige Bedrifter. Og det er „ vemmeligt, at ſee Udueligheid bryſte ſig bag Forfædres „ Skiolde. Saaledes tænkte en gammel Adelsmand. Alt „ havde hans Dyder ſat ham paa den Roeskildſke Stoel. Nu „ kunde han ophængt Sværdet, og i en rolig Vellyſt beherſket ſine Klerker. Men han troede at ſkylde de forſagte „ Danſke Tapperheds Exempler, og ſine dræbte Landsmænd, „ hvis Blod raabte omkring alle vore Kyſter, en billig „ Hævn. Han ønſker kun Leylighed at viſe, hvem han er; „ og Lykken ſkaffer ham den. Mandſkabet af fire og tive „ Skibe lader ſig ſee ved Borſlund, hvor de ere i Færd med

„ at

„ at øve det gamle Haandværk. Med atten af sine Hoftie-
„ nere gaaer den unge Helt dem i Møde. Atten imod en
„ Krigshær! men Absalon selv er mere end tusende. Snart
„ glemme Venderne at plyndre. De tabe Byttet, saa de-
„ res Vaaben, og endelig Livet; undtagen nogle faa, hvil-
„ ke ved Hestenes Raskhed fandt deres Frelse udi Skovene."
Vi ville her ikke igientage de vel bekiendte Krigs-Bedrifter imod Venderne, hvorved Absalon udmærkede sig som den største Krigs-Helt, men alene anføre et eller andet Sted, hvor Taleren sær hældig har vidst at udmærke hans Fortieneſter. „ O! en ærefuld Trop under en værdig Anfører! Lige øvet
„ til Lands og Vands, i standende Strid og i Beleyringer,
„ er Absalon den første, som angriber Fienden, og den
„ sidste, som hører op at forfølge de Flygtige; thi flye maa
„ de allevegne, hvor Absalon fegter. Det var hans For-
„ trin for andre store Feltherrer, at Seiren fulgte ham sted-
„ se; den ubestandige Lykke selv syntes at være lænket til hans
„ Triumphvogn, om ellers de Seiervindinger kan ansees
„ som Foræringer af Lykken, hvilke Klogskab giorde Udka-
„ stet til, og Tapperhed udførte. Andre Helte have under-
„ tiden haft Tab at oprette, og ere blevne klogere af Skade.
„ Men Absalon lærte at vinde ved Seiervindinger og be-
„ høvede nye Laurbærkrandse, ikke til at skiule begangne
„ Feyl, men alene for at ligne sig selv. Hvor voxte de
„ Danskes Mod ved at see denne Kiempe stride! Man skulde
„ sagt, at noget af den store Siel oplivede Medstriderne.
„ Hans Nærværelse kunde sluttes af den største Heede i Tref-
„ ningen. Og ligesom Solens Heede føles mindre, jo
„ meere dens Straaler adspredes; saaledes sagtnedes Heftig-
„ heden, jo længer man streed fra hans Side." S. 25 finder man Waldemar ikke mindre den største Konge, end Absalon den største Helt. „ Nu gaaer Absolon kronet med Seyer og
„ rig paa Bytte den ankommende Konge i Møde. Hvilken
„ uventet Tidende for Valdemar! saa faa Folk og saa stor
„ Seyer! Glæde og Forundring afvexle med hinanden. Lad
„ mange andre Regentere misunde deres store Mænds Ære, og
„ fortryde paa deres Palmer, de troe sig revne af Hænderne;
„ Valdemars Siel er for høy til slige Følelser, i den hele
„ Hærs Paasyn omfavner han Absalon. Det var ikke blot
„ en „Ven, som hilsede den anden; men Kongen, som be-

„ lønnede ſin Feltsverſte. Med Ord endog bevidnede han
„ ſin Forundring og Høygtelſe. Misundelſen hørte dem,
„ og ſkar Tænder. Med ſkumle Øye vover den et ſtiaalet
„ Blink til de to Helte, og bet fæle Aasyns gulblege Farve
„ blegnede end meere; thi den følte med Hiertenag, at Ab-
„ ſalon var værdig denne Ære. Men de retſkafne Danſke,
„ hvor brændte de af Iver at tiene en ſaadan Konge, og af
„ Lyſt efter at ligne en ſaadan Helt! O lykſalige Valdemar!
„ Lykſalige Abſolon! Denne nød den uſkatterlige Lykke at
„ beundres af ſin Konge; og hin fottiente den ſieldne Ære
„ med et Favnetag og nogle Ord at betale Helten.“ Iligemaade finder man Waldemars Roes foreenet med Abſalons.
„ En anden Gang befoel Kongen, at Knud, en Vendiſk
„ Fyrſtes Søn, med den tredie Deel af Flaaden ſkulde bli-
„ ve liggende, for at beſkytte Ryboerne, Kongens nye Un-
„ derſaatter, i deres Silde-Fangſt. Men han vil ikke.
„ Han har kun Lolland til Forlæning; og dette er for li-
„ det for denne Fremmede, at han ſkulde vove Livet mod
„ Rigets Fiender. Hvor ulig er Abſalon! Han faaer ſam-
„ me Bud, og den Danſke Herre er villig. Hvad Under?
„ Hin ſaae paa Fordele, denne paa Ære; Hin veyede ſine
„ Pligter efter Belønninger, denne fandt i Tieneſten ſelv
„ Belønning nok. Thi for Helte er det ſødt at gavne Fæ-
„ dernelandet, var det end utaknemmeligt; hvor meget
„ meere, naar Valdemarer ſidde paa Thronen og ſkiønne!“
Vil man ſee Helten ſom Menneſkeven tillige, da finder man denne i Abſalon mod Arconeſerne paa Rygen S. 30.
„ Dette Arcona beleyrer Valdemar. Venderne loe; Ra-
„ boerne gave Agt; Krigerne brændte af Mod (thi det var
„ Abſalon, ſom beſtyrede Beleyringen); og de Danſke
„ Fanger, ſom ſukkede i Byen, opløftede de dsende Øyne
„ og de afmægtige og med Lænker belæſſede Hænder til Him-
„ len, og haabede. Nu faaer man at ſee, hvo der er ſtær-
„ keſt; Abſalons Arme, eller de ſtolte Mure. Hvilket
„ Angreb! de Danſke ſtorme, Ilden raſer, Murene bæve,
„ Taarne nikke, og de Beleyrede fortvile. Det blotte Liv
„ er en Lykke, de neppe tør haabe; den ædelmodige Valde-
„ mar ønſkede helſt at ſkaane, men Krigsfolket tørſter lige-
„ meget efter Bytte og Blod. Det gyſer over, at det ſkal
„ have Krigens Byrder, og negtes dens grumme Fordele.

„ Imid-

„ Imidlertid er Raadet forſamlet bag Leyren, og Abſalon
„ iler derhen fra de blodige og brændende Mure. Hvad er
„ det for en Mand, ſom kommer? Hvilken Forventning i
„ alles Aasyn, og hvilken ærbødig Taushed! Et Ord af
„ hans Mund vil beſtemme de usle Beleyredes Skiebne.
„ Kan en Prælat ynkes over Kirkens Fiender? En hærdet
„ Krigsmand gyſe ved Blod? En elſket Anfører vove det,
„ at mishage Krigerne? Men Abſalon er Prælat og en
„ Chriſten; Krigsmand og Statsmand; Soldaternes Ven,
„ men ogſaa Menneſkers. Den viiſe Mand har talt, og
„ Arconeſerne leve; den frygtede Feltherre viſer ſig for det
„ oprørte Krigsfolk, og alting er ſtille.“ Abſalon havde,
ligeſom alle ſtore Mænd, ſine Fiender og Misundere. Diſſe
toge Leyligheden i Agt til at ſtyrte ham, da den Danſke Flode
engang var bleven indſperret af Bugislav, og derved geraa-
den i ſtor Fare. Man ſeer her vor Helt ophøyet ligeſaa høyt
over ſine Fienders tvungne Roes, ſom villige Laſt. S. 35
„ Nu er den ſtore Fare forbi, og Flaaden reddet. Da bæ-
„ vede Luften af Frydeſkrig, og Beſkytterens Navn ſkialv
„ tilbage fra alle Bierge. Selv Misunderne blandede deres
„ Lovtaler med alles, og maatte; jo ſtørre de havde giort
„ Faren, jo ſtørre var Befrieren. Det var meere end Af-
„ ſindighed at vilde nægte den ſin Roes, ſom gav Raad, da
„ ingen vidſte, og udførte, da ingen torde. Men medens
„ Folket, ſom aldrig holder Maade, overlod ſig ganſke til
„ Glæden, var Abſalon alene roelig. Ligeſaa ophøyet
„ over den umaadelige Roes, han ikke trængte til, ſom før
„ koldſindig ved den ufornuftige Dadel, han kunde forägte,
„ var han lig hine over Skyerne fremragende Bierge, hvis
„ Grundvolde det ſtormende Hav ikke bortſkyller, og hvis
„ Snee ey heller de blide Straaler kan ſmelte.“ Endelig
ville vi lade Taleren, hvis Fortieneſter vi ville udmærke i det
han udmærker Abſalons, ſelv udtrykke ſig over den ſidſte
Seyervinding, der kronede de forrige og ſtadfæſtede Heltens
Ære. „ Ja, mine Herrer! torde jeg med Hiſtorien følge Ab-
„ ſalon giennem alle ſine Toge, vilde De faae en utrettet Helt
„ at ſee, ſom, ſaa vidt Oſterſøen udbreder ſit Skiød, farer
„ fra et Sted til andet, opleder Fienden, ſlaaer ham altid,
„ ja undertiden, blot ſeet, driver heele Flaader paa Flugten.
„ Men jeg frygter for at misbruge Deres Opmærkſomhed.

„ Jeg ſkal derfor lade mig nøye med at anføre endnu et
„ Exempel, ſom ſkal være i Steden for alle andre, ligeſom
„ og Abſalon ved denne Seyer giorde, at ikke flere behø-
„ vedes. Og jeg har ſaa meget ſtørre Ret at vælge denne,
„ ſom Æren derfor aleene tilhører Helten. Jeg meener
„ det ſtore Slag ved Rygen, hvor Abſalon med tyve Ski-
„ be ſlog, adſplidtede og ødelagde den ſtørſte Flaade, ſom
„ hidindtil var væbnet mod dette Rige. Da ſaae Verden,
„ at Aarvaagenhed og Hurtighed og Klogſkab og Tapperhed
„ hos en eeneſte Mand er meere end tuſende Arme. Da kun-
„ de Jordens Beherſkere lære af Abſalon og hans faa Stald-
„ brødre, at de Konger ere ikke de mægtigſte, ſom herſke
„ over de fleeſte Slaver; men de, hvis Underſatter føle
„ Æren, elſke deres Konge og brænde for Fædrenelandet.
„ Hvad ſkal jeg meeſt beundre i dette Slag? Tapperheden,
„ hvormed der blev fegtet, eller Hurtigheden, hvormed det
„ begyndtes? Neppe hører Abſalon, at Bugiſlav har lagt
„ ſine fem hundrede Skibe ved Rygen, førend han opbyder,
„ ſamler, tillaver, bemander og udruſter ſine Skibe. Sex
„ Dage ere neppe forbi, og hans Flaade er færdig; han iler,
„ hvad ſiger jeg, han flyver til Fienden, og det var Seye-
„ ren, ſom gav ham Vinger. I ſer Dage! Vi kan neppe
„ troe det, uagtet Hiſtoriens uimodſigelige Vidnesbyrd, og
„ vi ere at undſkylde. Venderne ſaae Abſalon og troede
„ det ikke, førend Ordenen og Fyrigheden i Angrebet, de
„ ſikre Piile og det forſærdelige Sverd overbeviiſte dem i
„ Døden. Hvilket Nederlag! hvilken Forbauſelſe og hvil-
„ ken Flugt! Man kan ikke ſee Havet for Aarer, og Vaa-
„ ben, og Vrag, og Heſte, og afhugne Lemmer og Døende.
„ Nu tvivle de ikke meere, at Abſalon er nærværende, og
„ Flugten er den eeneſte Redning. De Skibe, ſom ere
„ førſt paa Flugten fyldes med nye Flygtinge, og ſynke;
„ andre vil ſvømme til Landet, og omkomme i Sivene;
„ nogle vælge heller at drukne, end døe for de ſkarpe Sverd;
„ og de ſom ſlippe til Landet, falde i Rygernes Hænder.
„ Af fem hundrede Skibe har ikkun fem og tredive den Lykke
„ at undkomme. De øvrige forgaae eller erobres; thi Ab-
„ ſalon veed ikke aleene at vinde, men og at overvinde.
„ Han forfølger Fienden, medens hans Staldbrødre ſøge
„ Bytte. Et utroligt Bytte. Men Helten ſtrider aleene

„ for

„ for Æren; og ligesom ingen fortiente den, saa nød hel-
„ ler ingen den større. Knud, som nyelig var stegen paa
„ sin Faders Throne, fik næsten tillige Efterretning om det
„ hastige Tog og den store Seyer. Han viser de forsamlede
„ Stænder Heltens Brev, og den overvundne Fyrstes Telt.
„ Da talte den store Konge Ord til Absalons Ære, som
„ vare ham og hans udødelige Fader værdige; og Tilhøre-
„ ne, en ærefuld Forsamling, følte meer end Kongen sagde.
„ Men Absalon nød en anden og større Belønning for sine
„ Dyder. Venderne tør ikke meere røve, —— og han har
„ aflært dem det. I Østersøens hele Strekning nævnes
„ end ikke en Sørøver, —— og han har renset den. Dan-
„ mark har vundet sin gamle Ære, —— og han har opret-
„ tet den. Fædrenelandet smager i Fredens Skiød en ro-
„ lig Lyksalighed, —— og han har stiftet den. Og o hvilket
„ Syn for Absalon! et Syn, som eene er Belønning
„ nok for den Danske Helt! —— Vendernes ydmygte Fyr-
„ ste, udstrakt for Dannerkongens Fødder, for Valdemars
„ værdige Søns Fødder, modtagende af hans Haand sine
„ Lande til Forlæning!“ Hidindtil har Taleren beskrevet os Absalon som en stor Krigsmand, og herefter vil han fore-stille ham os som en stor Statsmand. Vi har anseet ham hidindtil, som en Helt i Krig, og nu skulle vi faae ham at see som en Helt i Fred, en Statsmand, „ der udtænkte og
„ fulgte rigtige og sammenhængende Planer til Rigets Lyksa-
„ lighed, ikke Planer, som maalte efter større Stater, ey
„ kan udføres, men saadanne, som vare tienlige, fordi de
„ vare beregnede efter Landets Kræfter og dets sande Forns-
„ denheder. Han vilde forbedre Landet, ikke omskabe det;
„ opføre en mere fast, end glimrende Bygning, og give
„ Stats-Legemet ikke et smukt Hyld, men og en sund Fast-
„ hed. Ved disse Dyder giorde han Borgerne samdrægtige,
„ stadfæstede Forbunde, forligede Fiender, plantede Religio-
„ nen blandt Afgudsdyrkere, kastede de Lænker, en listig og
„ æresyg Keiser havde smeddet til dette Rige, sønderbrudte
„ for hans Fødder, og forbedrede eller udfandt disse viise og
„ jævne Love, som Verden ikke misundte vore Fædre, fordi
„ den ikke kiendte dem.“ Disse Poster gaaer Taleren her-efter Stykkevis igiennem til Absalons Ære. At Kongen valgte saa fortræffelig en Mand til sin Raadgiver og sin For-

troelige, geraader ham ikke til liden Ære, og bliver her af Taleren foreſtillet ſom et Beviis paa, at han virkelig var en ſtor Konge. Man ſkulde tænke, det kunde lægges Abſalon til nogen Laſt, at han betiente ſig endog af Tidernes Overtroe for at faae Nationen opbragt til Krig imod Venderne. Men hvor hældig og rimelig har ikke Taleren vidſt at dreye det om til hans ſande Roes. „Endogſaa de forudfattede Meninger, „ hvoraf Menneſkene beherſkes mere, end af Fornuftſlutnin„ger, vidſte Abſalon at betiene ſig af, til at naae ſit Øye„meed. Den Tid troede man, (og hvor længe troede Europa „dette!) at Alting var tilladt mod Religionens Fiender, at „vor hellige Troe kan prædikes med Sverdet i Haanden, og „at Himlen er færdig med en Martyrkrone til dem, ſom bøde „ſlige Voldſomheder med Livet. Den kloge Abſalon, ſom „af bedre Grunde indſaae de Vendiſke Kriges Nødvendig„hed og Retfærdighed, men ſom tillige kiendte fromme „Vildfarelſers Magt over den vankundige Hob, ſøgte lige„ſom Bien, der drager ſøde Safter endog af de ſkadelige „Urter, at føre ſig denne raſende Blindhed til Nytte, for „derved at vinde Mængden, og give Togene, han ponſede „paa mod Afgudsdyrkerne, den entuhſiaſtiſke Fyrighed. „Slige Grunde virke altid meeſt, fordi Mængden, der „kun ſeer igiennem Indbildningen, føler dem kraftigſt. „Og Abſalon behøvede dem, fordi det af mange Ulykker „nedſlagne Folk troede dem, og dem hart ad aleene. Men „hans egen Omgang med de hedenſke og overvundne Ven„ber viiſte nokſom, at de i hans Øyne vare Menneſker. „Den billige Fred, han ſkaffede dem, den Skaanſel, han „lod dem vederfares, den Troe og Love, han holdt dem i „alle Handeler, beviſer, at Abſalon kiendte Menneſkelig„hedens Rettigheder og holdte over dem. Vel maatte diſſe „nye Underſaatter antage den Chriſtelige Troe; men jeg „veed ikke, om Abſalon i dette Stykke ſaae mere paa Kir„kens Tilvert, end Statens Beſte. Den ſidſte fordrede „Lighed i Love og Sæder, Sørsveriet afſkaffet hos Ven„derne, og Tryghed given Havet paa Kyſterne; Religionen „kunde ſikreſt tilveyebringe ſaa ſtort et Gode. Kirken for„drer underviſte og oplyſte Lemmer; derfor brugte og Ab„ſalon ikke ſine Soldater til Apoſtle, men de lærdeſte og „uſtraffeligſte Mænd, han kunde opſøge; hvilke han endog

„ erne-

„ ernærede paa sin egen Bekostning, at ikke deres Under-
„ holdings Byrde skulde blive de Nysomvendte til Anstød,
„ eller Hedningerne troe, at de prædikede Fordeel. Saa-
„ ledes vil den sande Religion forkyndes Afgudsdyrkere.“
Men ingensteds fremskinner Absalons store Siæl mere end for Keiserens Throne og i at forsvare Rigets Ære mod hans Hovmod og Herskesyge, da han havde lokket Kongen til Tydskland, for at tvinge ham til at modtage sit Rige til Lehn af Keiseren. Efterat Taleren har ladet Absalon med et ugemeen Heltemod forsvare Rigets Ret og Frihed, hedder det: „ Mere kunde Helten ikke giøre. Kongen var i Keiserens
„ Hænder, og kiendte nu denne Fyrste. Lad ham da, tvun-
„ gen af Faren, og forrasket af Friderik, have givet noget
„ Løfte, lader os skiænke Tydsklands Lærde denne cathedral-
„ ske Glæde! en aftvungen Forpligtelse er dog ingen, og
„ Kongens Løfte giældte vist ikke uden Statens Samtykke.
„ Vi kan bevise vort Fædernelands Frihed; Lad da vore Na-
„ boers Lærde rose deres Herres Sneedighed!“ Ikke mindre kiæk forestilles han imod den Keiserlige Gesandt, som under Kong Knud kom til Dannemark for at fornye Keiserens Prætensioner. „ Viid (siger han til Gesandten) at Dannemark
„ er ikke Thüringen. Underret din Herre, at dette Rige
„ maa vindes før det bortskiænkes. Men sig ham derhos,
„ at det maa vindes med Herreskiold, og tages med Staal-
„ Handske. Fortæl ham, at de Danske Mænd bær et Sværd
„ ved deres Belte, hvormed de kan værge deres Frihed, og
„ hiemle deres Erobringer. Og mæld ham derhos, at Kong
„ Knud skiætter lidet om hans Venskab, men intet om
„ hans Vrede.“ Det er sandt, Absalon forbittrede Keyseren ved dette sit Mod, og skaffede Riget Hertug Bugislav med de forfærdelige Vender paa Halsen. Men var han den Helt, der trodsede Fienden og bragte ham op imod Riget, saa var han og den, der gik ham i Møde, overvandt og undertvang ham, og siden skaffede Landet en roelig og bestandig Fred, hvorpaa han byggede dets Velstand og Lyksalighed. Dette skeede i det sidste foromtalte Sveslag, hvori den mægtige Vendiske Flode ganske blev ødelagt. Absalon var ey alene Fædernelandets Befrier, men og dets Læge. Han helbredede dets indvortes Sygdomme ved den sundeste og bedste Lovforfatning. „ Hvor disse dyrkes (Lovene) der

„ op-

„ opvoxer Lyksalighed; hvor de blomstre, blive Fred og Vel-
„ stand de velsignede Frugter. Og vi, som høste disse, som
„ under vore egne Konger og milde Fædre nyde Beskyttelse af
„ de billigste Love; skulde vi sidde i Skyggen under Træet, og
„ glemme Haanden, som plantede det? Skulde vi øse af Flo-
„ den, og ikke ihukomme Kilderne? Har Absalon giort saa
„ meget for Landets Ære; hvad skal vi da giøre for hans?
„ Grækenland og Rom pralede med sine Heltes og Lovgiveres
„ Støtter. Men hvor er Absalons? hvor ere de? at jeg
„ kan besøge det hellige Sted, og bestrøe det med Blomster,
„ og omfavne hans Fødder. Dog ney, udødelige Skygge!
„ Din Ære trænger ikke til Marmor og Metaller, disse
„ tvetydige Bevis paa store Egenskaber; du maatte deele
„ dem med heldige Laster, og de fortæres af Tiden. Vi vil
„ oprette dig et Alter i vore Hierter, og det Offer, som der
„ skal brænde, er Kierlighed til det Fædreneland, som du
„ elskede." Fremdeles har Taleren ikke glemt at anvende
Absalons Beskeedenhed i at undslaae sig for det høyeste Erke-
Bispelige Embede (thi det var dog vel Beskeedenhed: Hans
øvrige Character viser det) til hans største Roes og Ære.
Endogsaa hans Flugt, der ellers skulde synes at være en Virk-
ning af Feyghed, har Taleren vendt om til hans Ære og Roes.
S. 71 „ Forgiæves søger han ved sin Veltalenhed at sagte U-
„ roeligheden (de Skaanske Bønders). Folket vil ikke høre
„ hans Ord, og uden den yderste Nød kan han ikke bevæges
„ til at drage Sværdet. Skulde dette Sværd, som er hel-
„ liget til Landets Forsvar, ødelægge dets Børn? Hans
„ Hierte kan ikke taale at see Borger-Blodet flyde. De an-
„ gribe ham, og han flyer. Absalon, den Uovervindelige,
„ flyer for nogle usle Bønder! Ja flye ædle Borger-Ven! og
„ tag vore Velsignelser med dig! Din Ære taber Intet. Du
„ er stor i din Flugt, større, end da dine forskrækkede Fien-
„ der flyede for dit blotte Ansigt." Endnu mere fremskin-
ner hans store Ædelmodighed i at bede for Oprørerne hos
Kongen, og man kan sige, at den ret har oplivet Talerens
Veltalenhed. Men Kongens og hans indbyrdes Venskab og
hans Opførsel i det Forræderie, som Prinds Magnus havde
opspundet imod Kongens Person, hvor fortræffelig er ikke det-
te skildret, saa Absalon voxer og bliver immer større i Læser-
nes Øyne. Kun et Stykke maatte vi nok udtegne S. 81.

„ Ingen

„ Ingen tænke, at min Helt vandt eller vedligeholdt denne „ Yndeſt ved en nedrig Føielighed eller ſlaviſk Hyklerie! „ Intet er mere frit, end Venſkab. Den ene var ſtor nok „ til at ſige Sandhed, endog den ydmygende Sandhed, „ uden Frygt; og den anden til at høre den, uden Vrede. „ Her forſvandt Herren og Tieneren; de elſkede hverandre „ og troede ſig elſkede; de kiendte hinanden, og hver kiendte „ ſig ſelv. Heraf denne Fortrolighed, diſſe Hierternes Ud„ ſigelſer, denne ſtille Glæde og Trøſt, ſom Venner føle, „ naar de aabne ſig hinanden, og meddele ſig i trofaſte Fav„ netag! Hvor ubekiendt er denne Glæde! iſær ukiendt i „ Fyrſternes Palladſer! De feyle og ingen retter dem; de„ res Øre mørknes, og ingen advarer dem; Folket ſukker, „ og dets Taare, ſom giemmes til Regnſkabet i Himmelen, „ ere ſkiulte for deres Øyne. Fordi Hyklerne, ſom ſvær„ me om dem, ſette en tvungen Smil og Glædſkabs Maſke „ paa det falſke Anſigt; ſaa troe de, at alting er vel, og „ Landet blomſtrende; men de har ingen Venner. Ja ſiel„ den, desværre alt for ſielden er det, at Venſkabet, den „ ømme og ædle Plante, kan groe i diſſe Egne, formedelſt „ Nedrigheds, og Stoltheds, og Forſtillelſes, og Vellyſ„ tens qvælende Ukrud.“ Nu Abſalons Fortieneſter af Videnſkaberne, i ſær den hiſtoriſke! —— Kort at ſige, hvad endten vi ſeer paa Tankernes Fyndighed, de hiſt og her anbragte Billeders Smukhed og Bequemhed, Sprogets Reenhed, Flydenhed, Zirlighed, Tydelighed, Tilſtrækkelighed, overalt Veltalenhed, eller Talerens Flid, for ey at lade nogen Mærkværdighed i Abſalons Hiſtorie undgaae ſin Opmærkſomhed, eller hans Vittighed i at anvende alt med Sandhed og Rimelighed paa den ſmukkeſte og meeſt rørende Maade til ſin Helts ſande Roes og Øre; ſaa tør vi ſige, at Abſalon har fundet i Hr. Jacobi en værdig Lovtaler. Abſalons Fortieneſter vare ſtore, Fædernelandets Taknemlighed er ligeſaa ſtor, og Folkens Veltalenhed ikke mindre, men juſt ſaa ſtor, ſom man kunde vente den af det munterſte, det meeſt opvmte og vittigſte Genie, et Genie, der har lagt den første Grund til ſin Indſigt i en Gunneri Skole, og ſiden i og uden for Fædrenelandet har bragt den til den Modenhed og Styrke, ſom nærværende Tale vidner om. Kun en eeneſte Omſtændighed maatte vi nok her erindre, ſom Taleren har ikke lagt Mærke til.

Han

Han har ikke forglemt at berømme og afſkildre Abſalons Ædelmodighed i at bønfalde Kongen for de oprøriſke Skaanſke Bønder med den prægtigſte og meeſt rørende Veltalenhed. Men mon ikke dog Erkebiſpen engang i dette Oprør ſtak frem og viſte ſig noget mere, end Menneſket, det ædelmodige og fuldkomne Menneſke? Bønderne bade om Naade, men bade tillige, at de maatte faae Lindring i Skatter og Tiender. „ Kongen, ſiger Holberg, vilde og gierne have benaadet „ dem dermed, talede med Erkebiſpen derom, og foreſtillede „ ham, hvilken Ulykke diſſe Tiender havde foraarſaget diſſe „ Riger udi Canuti Sancti Tid, og at de ſamme havde „ ſkilt Kongen ved Livet. Men Erkebiſpen kunde ikke bevæ„ges til at ſtaae derfra.“ Hvor er her vor Konge- og Borger-Ven? Har Kongen hørt hans Forbøn, hvi hørte han ikke Kongens? Han bad for deres Liv, og de maatte vel leve, om de ſkulde give Skat og Tiende. Kongen bad kun for deres Livs Nødtørft, for hvis Mangel de foragtede Livet ſelv. Kongen ſkiænkte dem Livet for Biſpens Skyld, og han vilde ikke ſkiænke dem dets Nødtørſt for ſin Konges, ſin bedſte Vens Skyld. Den ſtore, den ædelmodige Abſalon! har han glemt ſig ſelv? Ney, han vidſte han var Erkebiſp, og lader os ſige, at han var den ſtørſte Mand, der paa den Tid kunde boe i nogen Erkebiſp, men at han havde endnu været en større Mand, om han ikke havde været Erkebiſp, eller ikke paa den Tid. Hr. Jacobi har fortiet denne Omſtændighed; thi han havde ſat ſig for at roſe, og ey at laſte ſin Helt, men dog ganſke viſt med den ſtiltiende Bekiendelſe, at Abſalon var baade Menneſke og Erkebiſp. Hvorfore, dersom man nu ſagde, at Abſalon ved Hr. Jacobi's Veltalenhed er bleven en større Mand, end han i ſin Tid og i al Henſeende virkelig har været, ſaa ſkulde man dog vel ikke derfor kunne ſynes at ville forringe en virkelig ſtor Mands ſande Fortieneſter, for at beſmigre Taleren eller ophøye ham over ſine. Lad end Abſalon med ſin Forbøn kun have forekommet Kongens Naade; Lad hans Paaſtaaenhed imod Kongens Forbøn for Bøndernes Livs Nødtørftighed være en Virkning af Tidernes overdrevne geiſtlige Myndighed og Gierrighed, ſaa bliver dog Abſalon os immer en ſtor og fortræffelig Mand, baade i Krig og Fred, ſit Fædernelands ſtore Velgiører, dets Ære, Zir og Lys. (Fortſættelſen følger.)

Lon-

London.

An Eſſay on the natural hiſtory of Guiana in South America, in ſeveral Lettres. 1769. I ſtor 8vo. Hr. Bancroft, en lærd Medicus, har med ſtor Flid og Agtſomhed bemærket Indvaanernes af Guiana Sæder og Skikker, Landets Produkter, Grundens og Luftens Beſkaffenhed, Dyr og andre Mærkværdigheder, imens han har opholdt ſig i de Hollandſke Colonier, og derover i nogle Breve meddeelt ſine læſeværdige Anmærkninger. Han begynder med at beſtemme Landets Grændſer og dets Beliggenhed. Spanierne, Franzoſerne, Hollænderne og Portugieſerne har for nærværende Tid deelt ſig i ſamme. Landet er i en lang Afſtand fra Havet ſaa lavt, at naar det regner, bliver det 2 Fod høy bedækket med Vand, men nyder juſt deraf de Fordeele, ſom Egypten af Nilens Overſvømmelſer. Grunden er ved Eſſequibo ſaa frugtbar, at der efter hinanden gives 30 ſær rige Høſter af Sukker-Rør, da man andenſteds kan kun have tvende. Længere hen bliver Landet høyere, men giver og mindre fra ſig. Man kan ingen Sæde- eller Høſte-Tid underſkille, fordi enhver Dag er heele Aaret igiennem lige vel ſkikket til begge. Træerne har til een Tid Blomſter og moedne Frugter. Heeden er ſær tempereret og Luften ſund. Om Dagen blæſer Vinden fra Hav-Siden og om Aftenen fra Land-Siden. Hvert Aar afvexler Regn-Tiden tvende Gange med det tørre Veyr. I May begynder den første Regne-Tid, og varer til Enden af Julius. Den tager efterhaanden til, i Midten indfinder ſig hæftig Tordenveyr, nemlig naar Solen ſtaaer i Krabben, og hører efterhaanden op igien. I den anden Regne-Tid, naar Solen befinder ſig ved den anden Vendecirkel, tordner det ſlet ikke, og Regnen falder og ikke ſaa ſtærk. I begge de tørre Aarets Tider, naar Solen gaaer igiennem Æqvator, falder ſielden en Draabe Regn af Himmelen, men ſaaſom mange ſtillestaaende Vande da blive ſtinkende, ſaa foraarſage de ved deres Uddunſtninger forraadnende Febre. Forfatteren meddeeler og mærkværdige Efterretninger om dette Lands ſunde og ſkadelige Planter. Dyrene inddeeler han i 3 Claſſer. Af adſkillige finder man Beſkrivelſer andenſteds, men ſom dog her blive ſatte i større Lys. De Folkeſkaber, ſom boe ved de Hol-

landſke

landſke Colonier ere de **Caraiber**, de **Aklavaner**, de **Worrans** og de **Arrowauks**. De første ere de talrigeſte. Caraiberne ere af middelmaadig Størrelse, men vel ſkabte. De ere muntre og vittige. De har ingen Øvrighed eller Regentere, men ikkun Krigs-Øverſter og Anførere. Enhver dyrker ſaa meget Land, ſom han holder for nødvendig til ſin Families Underholdning, uden at have nogen Eyendom i ſamme. Mændene gaaer paa Jagt, driver Fiſkefangſt og føre Krig. Qvinderne forretter Agerdyrkningen og Huusholdningen. Førend Hollænderne nedlode ſig hos dem, levede de med deres Naboer i Fred og Eenighed. Siden lode de ſig beſtikke af Hollænderne og bragte dem Fanger og Slaver til. De har ingen anden Vaaben end Buer og Pile. Dyrene, ſom de fælde med forgiftede Pile, tiener dem dog til en uſkadelig Spiſe. Kun i Krigen æde de Kiødet af de Fiender, de har dræbt, og Forfatteren erindrer derved, at det virkelig er en større Gruſomhed at dræbe Mennesker, end at fortære de Dræbtes Kiød.

Anmældelſe.

Leipzig. Johann Dieterich Winklers, **dem Heil. Schrift Doct., Paſtoris zu St. Nicolay, und Scholarchen in Hamburg, Bibliſche Nebenſtunden. Erſter Theil.** 1769. 16 Ark i 8vo. I 5 Afhandlinger har Forfatteren afhandlet ligeſaa mange Grund-Sandheder paa en til Overbeviisning og Opbyggelſe meget kraftig og tydelig Maade. Han har ved hver i ſær lagt et Sted i Skriften til Grund. De betræffe den Hellige Skriftes 5 Egenſkaber: Dens **Fuldkommenhed** af Pſalm. XIX. 8. 9. Dens **Klarhed** af Pſalm. XIX. 19. Dens **Guddommelighed** af 2 Pet. I. 21. Dens **til Salighed tilſtrækkelige Fuldſtændighed** af Joh. XX. 30. 31.; og dens **almindelige Brug** af 1 Joh. II. 13. 14. **Davids Ord** Pſalm. XIX. 8. **HErrens Lov er uden Forandring og vederqvæger Siælen**, bliver efter Grund-Texten given ſaaledes: **Den Hell. Skrift indbefatter Alt hvad ſom er nødvendigt til Menneſkenes Omvendelſe.** Som et dobbelt Anhang er føyet til diſſe 5 Afhandlinger, den Allegoriſke Hentydning af Pagtens Ark paa det Nye Teſtamentes Kirke, og den Betragtning over Hebr XIII. 10.-15., hvilke begge tilforn har været trykte.

No. 34.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 23de Auguſt. 1770.

Kiøbenhavn.

Fortſættelſe af Forſøg i de ſkiønne og nyttige Videnſkaber, ꝛc. (See forrige No.)

II) Lovtale over Erkebiſkop Abſalon ved Peder Vogelius. — Naar den første Taler forestillede i sin Indledning, hvad Glæde saa vel Heltene selv, som vi deres Beskuere, maa føle ved at betragte deres ædle Gierninger; saa forestiller denne hvad Tak og Høyagtelse vi skylde dem blot paa Menneskelighedens Vegne, om end ikke deres ophøyede Dyd og Fortieneſter havde haft nogen besynderlig Indflydelse paa vor Velfærdt, og hvor meget mere, naar de derved have lagt Grund til Fædernelandets og deres Efterkommeres Velstand og Lyksalighed. Verden har tidlig erkiendt denne sin Pligt mod Heltene, men Vankundighed og Overtroe har strakt den forvidt indtil at forgude dem, og derved forderve den sande Religion. „Lader os (siger Ta„leren) adſondre det Vrange, det Gud og Menneſker Uvær„dige fra diſſe Gamles Forhold; men beholde deres fø„lende Hierter, deres nidkiære Ærbødighed for Landets „Fædre og Velgiørere.“ Han viser tillige, hvori og hvorved man kan og bør lægge denne sin Høyagtelse for Dagen, nemlig ved at oprette dem værdige Æreminder, og hvad Nytte man derved kan skaffe til andres Opmuntring. Begge

Talere har dette tilfælles, at de har skildret Absalon først som Krigsmand, og siden som Statsmand, som Helt i Krig og i Fred, og der var naturligt, at de begge maatte følge den Plan, som Historien har lagt saa tydelig frem for dem. Vi kan da sige, at de har Begge efter Historiens Anviisning beskrevet Absalon som Krigsmand og Statsmand, men naar den første synes i denne sin Beskrivelse at have brugt en mere udarbeydet og mere rhetorisk, saa synes den sidste at have brugt en mere simpel og historisk Veltalenhed. Og lad være Sproget hos dem begge er lige reent og tydeligt og flydende, saa synes det dog hos den første at have en mere afpasset, men hos den sidste hist og her en mere overflødig Tilstrækkelighed. Dog dette vort Synes kan i den Henseende ligesaa lidet forringe den eenes, som ophøye den andens Fortieneste. Men derudi afvige de mærkelig fra hinanden, at naar den første har skildret og tillige med det samme anvendt al sin Veltalenhed for at rose Absalon som den største Helt, saa har den sidste vel givet os en mere simpel og historisk Beskrivelse paa hans Krigs og Stats Bedrifter, men dernæst giort ligesom en Hoved-Samling af alle hans ved disse Bedrifter udmærkede Characterer og personlige Egenskaber, hvorved han er bleven viist og forestillet som det bedste Menneske. Og ligesom denne 3die Deel har givet hans Tale nogen større Vidtløftighed, og Anledning til nogle ellers unødvendige Igientagelser (hvilket han selv S. 167. synes at have mærket) saa synes den dog og at have givet ham mere Leylighed til Veltalenhed. Det kan henregnes til Talens Overflødighed, naar Taleren S. 114, 115, deels undskylder, deels endog beundrer Bispen i Feltherrens Person. Vi kiende Tiderne for vel for at kunne lægge Absalon dette til nogen synderlig endten Last eller Roes. Hverker var det paa den Tid nogen Skam for en Bisp at stille sig for i Spidsen af en Armee, ey heller vare de Bispelige Embeds Byrder da saa svære, at det kan geraade Bispen til nogen saa synderlig Roes, at han tillige kunde være Feldtherre. Dog lad være det havde været nok med en Linie eller to, at erindre Tidernes Sædvane, saa kan vi dog heller ikke sige, at Forfatteren derudi har svævet saa sær vidt ud. Vi har hørt den første Taler over Absalons sidste og største Krigs Bedrift. Nu ville vi og høre den sidste. „Den Tydske Key-

„ser,

„ ſer, der anſaae ſig for den unge Konges Overherre, men
„ ey ved Liſt eller Truſler kunde naae ſin Henſigt med ham,
„ har ophidſet og væbnet **Bugislav** imod Danmark. Den-
„ ne urolige Fyrſte ſamler de yderſte Kræfter, og fremſtiller
„ en ſkrækkende Flaade af femhundrede Skibe. Frygter ey,
„ I Danſke! denne truende Søemagt, ſaa længe I har
„ **Abſalon** at ſætte imod den. Han ruſter de faa Skibe,
„ der i en Haſt kunde haves. Forhaling vilde her blevet
„ farlig. Han flyver til en ny Seyervinding. Værer agtſom-
„ me, mine Landsmænd! vor Helt fremtræder ſidſte Gang
„ paa Krigens Skueplads. Her vil han viſe ſig i ſin Glands,
„ og ſætte Kronen paa ſine Seyervindinger. Han iler med
„ ſine faa Skibe den talrige Flaade i Møde. Han er nær,
„ og Fienden merker det ey. En Taage ſkiuler ham og alt,
„ indtil han paa engang viſer ſig og angriber. Endnu kan
„ Venderne neppe troe, det er **Abſalons** Skibe, de ſee
„ iblandt ſig; ſaadan Haſtighed ſynes dem umuelig. Men
„ han lader dem ey længe tvile. De ſee i Spidſen for den
„ liden Flaade den ſeyervante Fane, de ſaa ofte havde flyet
„ for. De føle at han er der; Skrek og Forvirring blan-
„ der alt. **Abſalon** ſtrider; Forfærdelſen, ſom hans Nær-
„ værelſe har udſpredt iblant Fienderne, ſtrider med ham.
„ Saadanne Vaaben kan Heltene forſkaffe ſig. Alt flyer
„ nu og adſpreder ſig. Atten Skibe ſynke, nedtyngte af
„ den alt for ſtore Mængde af Frygtſomme, der ſtrømmede
„ ind paa dem. Den forvirrende Skrek driver hundrede
„ Skibe paa Land, og Mandſkabet i Skovene, hvor de
„ ſøgte den uſikkerſte Tilflugt. Med ſyv Skibe jager **Ab-**
„ **ſalon** efter alle de fiendtlige, ſom endnu vare tilovers.
„ Fem og tredive af dem føre de ſtridbareſte Folk; og diſſe
„ ſtandſe omſider den haanlige Flugt, da de merke, hvor
„ faa det er, ſom forfølge dem. To gange vende de ſig for
„ at giøre Modſtand; to gange maa de vige for Seyerher-
„ rens Tapperhed, ſom intet kan modſtaae. Tilſidſt over-
„ give de ſig paa ny til den meeſt ilende Flugt, der ølev de-
„ res Frelſe. Diſſe alene undkomme. Alt øvrigt af den
„ ſtore Vendiſke Flaade blev et Bytte enten for de ſeyerrige
„ Danſke, eller det opſlugende Hav, ſom nu atter blev
„ Vidne til **Abſalons** fuldkomne Seyervinding. Jeg ſyn-
„ tes her at ſee **Themiſtokles** ſtride og vinde ved Salamis;

„ ja end ikke der vare de stridende Magter saa ulige. Den „ Græske Helt blev navnkundig og uforglemmelig; vor Dan„ ske vil og blive det, saa længe Historiens Minde bestaaer. „ Herlige Seyer! Ja, Absalons Navn behøves til at „ troe den. Skal vi helst bemærke, at han vovede, eller „ at han vandt? Helten torde tænke store Foretagender, og „ mægtede at udføre dem.“ Iblandt de personlige Egenskaber, hvoraf han skildres og berømmes i den 3die Deel af Talen, forekommer og hans oprigtige Venskab. Vi ville anføre en Deel af det lærerige Stykke, som handler derom. „ Absalon forstod at indtage og beholde alles Hierter, fra „ de ringe til de høyeste. Ja, hvilken Plads havde han i „ Waldemars Hierte! og hvor ærefuld Veyen dertil! Dette yndige Træk skal blive det sidste i den ypperlige Mands „ Afbildning. Det indtager, at see Waldemar og Absa„ lon paa Venskabs Skueplads; den første at nedlade sig „ fra Konge til Ven, den sidste at fortiene denne Ære, „ ved at opfylde paa det nøyeste Vennens Pligter, ligesom „ Undersaattens. —— Til denne Yndling gik Waldemar „ hen, for at glemme eller lindre sine Bekymringer, for at „ lette sine Byrder; med ham deeler han det bittre og det „ behagelige i Livet; for ham aabner han sit Hierte og sine „ Anslag med den inderste Fortrolighed; fra dennes Sel„ skab bragte han Viisdom, og Raad, og Opmuntringer; „ fra ham gik han med fornyet Drift til Dyd, og Pligt, „ og ædle Foretagender. Hvor høyt han elskede sin Absa„ lon, prøvede han ved sin Længsel efter ham; næsten kan „ han ey leve uden denne Ven. —— Ved hvilke Midler har „ vel denne Minister skaffet sig saadan Adgang til Kongens „ Venskab og Fortrolighed? Ikke ved et smigrende Med„ hold, ikke ved vittige og latterlige Indfald, ikke ved at „ besørge ham afvexlende Fornøyelser, eller (hvor afskye„ ligt!) ved at nedlegge ham dybt i Vellystens fordervende „ Skiød. Dey lad det være deres Vey, som hverken har „ Dyd eller Fortieneste; lad dem drage Millioners Sukke „ over sig, ved at have fordervet den, der var sat til at „ være deres Fader og Styrer. Absalons Siel er for „ ædel og høy til at fornedre saa dybt sin Konge og sig selv, „ til at bygge sin Lykke paa saa manges Skade. Aldrig hav„ de han blevet Yndling, dersom dette Navn altid skulde

„ kiøbes

„ kiøbes ved saa dyre Pligters Opofrelse. Men han havde
„ en værdigere Adkomst til sin Konges Hierte, Fælles Op-
„ dragelse, Lighed i Tilbøyeligheder og Tænkemaade, samme
„ Kierlighed til Dyden, samme Nidkierhed for Fædrene-
„ landet, samme Hensigt til dets Opkomst og Beste; disse
„ vare Kilderne til Venskabet, disse de Baand, der saa
„ nøye foreenede Hierterne. Stor var Absalons Hengi-
„ venhed, stor hans Ømhed for Waldemar; men aldrig
„ gik den indtil at opofre Sandhed, og Pligt, aldrig til
„ at bifalde og udsmykke Kongens Feyl. For høyttænkende
„ til at tale Hofmændenes smigrende Sprog, nærmer han
„ sig ey til denne Herre, uden for at sige ham, efter hin
„ Vises Regel, nyttige Ting, om ikke altid angenemme.
„ Har Waldemar fattet mindre tienlige Anslag, har han
„ begaaet Forseelser til Statens Skade, (thi de bedste Kon-
„ ger ere jo dog kun Mennesker;) Absalon kan da ey skaane
„ sin Konge for alvorlige, ofte heftige Bebreydelser; han
„ føler da, at han var født Borger, førend han blev Ven.
„ Men i andre Ting hvor føyelig og eftergivende! Hvor
„ ofte negter han sig selv, for ey at afslaae sin elskede Kon-
„ ge noget!

Men der ere tvende Punkter i Absalons Historie, og følgelig i begge disse Taler, hvorved ey uden Grund kan gis-res en kritisk Anmærkning. Ey alene Holberg troer, at der var ingen Simulation i den stærke Modstand, han selv giorde mod sin Befordring til Erkebisp-Embedet, og at saadan Si-mulation, hvorved han kun søgte sin desto vissere Befordring, var ey overeenstemmende med hans øvrige Characteer; Men ogsaa begge vore Talere, i sær den første, har anvendt al deres Veltalenhed for i denne Sag at afmale os Mandens store Modestie eller Beskeedenhed. I det mindste har den første Taler derved faaet Anledning til nogle ret skiønne Træk. Man maatte befrygte sig for at modsige dem, om man end kunde have nogen Grund dertil, naar man betragter Slut-ningen af deres Lovtale over denne Absalons Beskeedenhed. Hos den første lyder den saaledes: „Ingen tænke, at For-
„ stillelse besmittede denne Absalons Ære! Nogle troer det
„ kun, fordi deres indskrænkede Siæl ikke kan fatte saa op-
„ høyede Beslutninger;“ og hos den sidste: „Nægter I,

„ ſom aldrig har følt de ſtore Siæles og de ſande Chriſtnes „ Ydmyghed, nægter I, at ſaa ædel en Grund frembragte „ hans Vægring; I ſkal da tilſtaae mig, at Kiærlighed til „ hans Stift forvoldte den. Og vil I ikke dette, ſaa bliver „ det da Tvistigheder med Kronen, Trætter med ſin inderlig „ elſkte Ven, han frygter for; thi at ville beſkylde ham for „ Hyklerie, blev kun deres Forſøg, ſom endten ikke kiende „ ham, eller ikke ønſke ſtore Dyder blandt Menneſker.“ Hvo tør nu vove at modſige vore tvende fortræffelige Talere? Men lader os dog forſøge at tale os til Rette med dem! Kan her ingen Forſtillelſe tænkes, ſom jo maa beſmitte vor ſtore Mands Ære? Er da enhver muelig Forſtillelſe ſaa ſtrax et Hyklerie? Var Abſalon ikke en ſtor Statsmand, og hvo kiender ikke Statsmændenes Kneb? Men ere de alle laſtværdige, fordi de ere Kneb? Nogle Kneb ere Virkninger af en Klogſkab, der retter ſig efter Tidernes Conjuncturer, andre af Argeliſt. De førſte kan ſigte til meget Godt, de ſidſte ſigter kun til det, ſom er Ondt. Vi bør være ærlige og oprigtige ſom Duer, men vi maa og ofte i Verden være liſtige ſom Slanger. Kunde Biblen ſelv give os denne Regel, naar al Liſt var en Laſt? og hvor ofte maa vi ikke væbne os med Liſt imod Argeliſt? Simulation og Forſtillelſe er et af de Midler, ſom en ſaadan uſkyldig og tilladelig, ja roesværdig Liſt ofte maa bruge; og kan da enhver Simulation beſmitte en ſtor Statsmands Ære? Tør vi nu ſige, at Abſalon kunde ved en forſtilt Modſtand have villet med deſto større Sikkerhed befordre ſig til det høyeſte Geiſtlige Embede i Danmark, og kan han dog blive os den ſamme ſtore Abſalon? O lader os tilſtaae (vi ere dog Menneſker, om vi vare nok ſaa mange Abſaloner) lader os tilſtaae, at et Erkebiſp-Sæde havde juſt ikke været at foragte paa den Tid. Men lader os tillige overveye alle Omſtændigheder. Eſkild hans Formand, havde giort ſig forhadt under 4 Konger, og ſelv Waldemar var meget misfornøyet med denne Mand, ſaa Kongens Miſtanke til ham og hans til Kongen foraarſagede ham Viderværdighed og Forfølgelſe, ſom og bevægede ham til at reſignere og ſlaae ſig fra Verden. Er noget rimeligere, end at Kongen har gierne ſeet ſig ſkildt ved en Mand, der har været ham ligeſom hans Formand til Anſtød, og gierne ſeet ſin Ven igien at beklæde det Erkebiſpelige Sæde? Og Abſalon,

ſalon, burde han vægre ſig derfor, naar han uſkyldig og uden Mistanke kunde imodtage det? Hvis han endelig ſelv ikke havde vildet, ſaa havde vel en anden vildet det, og burde han taale, at en ſlettere eller ligeſaa ſlet Mand, ſom Eſkild, havde indtaget det til Statens deſto større Skade? Men han havde, ſom alle ſtore Mænd ſine Fiender og Misundere. Hvad om man havde ſagt, at han havde ſtyrtet Eſkild af Sædet, for ſelv at opſvinge ſig derpaa? Han var Kongens Ven, og meget mere maatte han blive ham forbunden, om han af Kongens Naade alene villigen havde ladet ſig ſætte derpaa. Hvad om da Kongen havde forlangt noget, ſom en Erkebiſp ikke kunde tilſtaae ham? Og det har juſt ikke været Abſalons Agt at give ſig i Kloſter, efter at han var bleven Erkebiſp. Men har Kongen og Underſaatterne tvunget ham til at indtage Sædet, ſaa faaer de nok lade ham blive ſiddende, og derfor ikke forlange af ham andet, end hvad en Erkebiſp paa de Tider med en formeent god Samvittighed kunde giøre. Nu kunde han derfore med deſto ſtørre Fynd og velgrundede Paaſtand forſvare Kirkens endogſaa overdrevne Rettighed imod Underſaatternes Paaſtand om Eftergivelſe og Kongens Forbøn. Har Paven bekræftet ham i Sædet, eller rettere ved ſin Myndighed opſat ham derpaa, ja truet ham med ſin Lynild, om han ſteeg ned deraf, ſaa er det nu ikke mere blot Kongens Naade og Underſaatternes Kiærlighed, men ogſaa Pavens Myndighed han har at takke derfor. Han er altſaa Paven og Kirken nok ſaa høyt forbunden, ſom Kongen og Riget. Ja ſnildelig vidſte Paven og, ligeſaa vel ſom Staten, at ſkiønne paa ſaa ſtor en Mands Fortieneſter, og tillige at giøre ſig ham end mere forbunden ved at ſkiænke ham Chorkaaben gratis. Nu kan han nægte Kongen og Underſaatterne, hvad han ellers ikke kunde uden at tabe Kongens Venſkab og underkaſte ſig en Bebreydelſe af Uerkiendtlighed, ſom ſkulde have bleven utaalelig for hans ædle og høye Siæl. Nu er han og Paven og Kirken forbunden, og hans Forbindtlighed imod diſſe undſkylder hvad han ey kan giøre af Føyelighed imod Kongen og Underſaatterne, uden at underkaſte ſig Pavens og Geiſtlighedens Had og Forbittrelſe, og at afmales og ſværtes ſom en ſkadelig Mand for Kirken. Vilde han abſolut ikke have været Erkebiſp, hvi ſkiød han ſig da ind for Paven og underka-

ſtede ſig hans Kiendelſe? Vidſte han ikke, at Paven kunde byde, og at han havde en Lynild, naar han ikke vilde adlyde? Hvad om han byder? hvad om han truer? ſaa maa jeg jo være det, jeg ikke vil. Derſom vi da ſætte, at Abſalon her, ſom en klog Mand, deelte ſig viiſeligen imellem Kirken og Staten, ſaa han blev begge forbunden, og den ſidſte ikke mere ſkyldig, end hvad der kunde beſtaae med den førſtes Rettighed; om vi tillagde ham en Simulation og ſaaledes forklarede den, blev derfor Abſalon en nedrig Hykler? eller var det en Forſtillelſe, ſom beſmittede hans Ære? Ja blev han ſelv derfor andet, end en klog og forſagen Statsmand, der vidſte i ſaa ſiiðrige Conjuncturer at udfinde Middel til at vedligeholde baade Kongens og Pavens Venſkab, og til at befæſte ſig ſaaledes i Sædet, at han ſiden kunde beklæde det med Sikkerhed, og være i Stand til at gavne baade Staten og Kirken, uden endten at blive en utaknemlig Underſaat, eller en uværdig Erkebiſp? Vil man endda ikke meget roſe denne hans Simulation, ſaa fortiener den i Sandhed heller ikke at laſtes, og den Lovtaler ſkulde uden Tvil gaae den ſikkerſte Vey, der gik Middelveyen, uden endten at berømme ham for en Modeſtie, han maaſkee ſelv ſkulde forſværge, eller ſværte hans Reputation ved en Bebreydelſe, hvorimod han paa een eller anden Maade kan forſvares. Dog ſkulde den Taler, der tillagde ham endogſaa et Feyl, han ikke beſad, bedre bevise ſin Oprigtighed og Upartieſkhed, end den, der roeſte og opløftede ham allevegne til Himmelen, endogſaa der, hvor han ikke fortiente det, ret ligeſom for at trodſe Solen ſelv, fordi den har ſine Pletter, og han ingen havde.

Vi komme nu til den anden Punkt, nemlig at han vaagede ſaa vel over Kirkens Rettigheder, og Geiſtlighedens Indkomſter, ſaa han hellere ſøgte at forøge dem, end han tillod dem at formindſkes ved nogen Eftergivelſe. Den ſidſte Taler, ſom udlader ſig over denne Punkt, har maaſkee i den Henſeende følet nogen Forlegenhed. Han maae ſelv bedſt vide det; thi vi ſlutte det kun af det, at han S. 158-9 falder noget mere hen til at forſvare Erkebiſpen i den Henſeende, end til at roſe ham. „ Stod han (hedder det) for „ Kirkens Rettigheder; ſaa troede han, at han burde; og „ Kirke maa der dog være. —— Søgte han at ſkaffe ſin

„ Geiſt-

„ Geiſtlighed Indkomſter, og at bevare og haandhæve dem, „ den havde; ſaa udgiør den og en vigtig Deel af Statens „ Borgere.“ Hvem nægter, at der jo maa være en Kirke, eller at Geiſtligheden jo udgiør en vigtig Deel af Statens Borgere? Men hvad giør dette endten til Sagens eller Abſalons Forſvar? Bør derfor endten Kirkens Rettighed eller Geiſtlighedens Indkomſter handhæves og forøges ſaaledes, ſom det ſkeede paa den Tid, til Statens Fornærmelſe? Men Tiden og Kirkens Tilſtand paa den Tid er nok, om ikke til at roſe eller forſvare Abſalon i den Henſeende, ſaa dog til at undſkylde ham, og det bør være os nok. Thi det er dog nok til at beundre ham, at han endda ſom Erkebiſp paa den Tid var i det øvrige ſaa ſtor og ſaa god en Mand. Ingen derfore, ſom læſer Hiſtorien om hans og Kongens Opførſel mod de oprørſke Skaaninger, med den tilbørlige Agtſomhed og Oprigtighed, kan nægte dette, at jo Kongen var en bedre Mand, end Erkebiſpen. Denne Paaſtand ville vi ſlet ikke grunde paa denne Holbergs Beretning om det Raad, han gav Kongen, at man ikke ſkulde bruge andet end Kiæppe og Prygle til de oprørſke Bønder, hvilket, om det er ſandt, ligeſaa læt kunde anſees for en Virkning af Foragt over fattige Underſaatter, ſom af Medlidenhed og Skaanſel over deres Liv. Men at Biſpen ikke vilde høre Kongens Forbøn, da Kongen hørte hans, det kan ingenlunde tilgives Manden og Helten, men alene undſkyldes hos Erkebiſpen, og anſees mere for Tidens, end Erkebiſpens Feyl. Hans Forbøn for Bøndernes Liv er i vore Tanker ikke nær ſaa ſtor en Fortieneſte ſom vore Talere har foreſtillet den. Var det ikke for hans og Geiſtlighedens Skyld, de ved Oprør vare faldne i Kongens og Regieringens Unaade, og hvor ſlet en Mand ſkulde han have været, om han kunde have ſeet fattige Borgeres Blod rinde uden mindſte Medlidenhed, af hvilke man ſkulde opbære Tiende, og af hvis Sveed og Arbeyde man ſkulde leve. Og i Sandhed Kongens ædelmodige Forbøn for Bøndernes Nødtørft er ligeſom et ſtørre Lys, hvori hans Forbøn for deres Liv taber ſin Glands. Ja hvor vigtig burde ikke den Grund have været for Abſalon, ſom Kongen føyede til, nemlig at Kongens Liv ſvævede i Fare, naar Underſaatterne bleve misfornøyede med Regieringen, fordi de bleve for meget beſværede med Afgifter til Geiſtlig-

heden? (Vi ville derfor juſt ikke have den Skaanſke Doctor, eller hans Svede-Drik, hvorved Kongen ſov ind, miſtænkte) Men hvor vigtig burde dog ikke denne Grund have været for ſaa ſtor en Ven af ſaa ædelmodig en Konge? Men lad os betænke, hvor vanſkeligt det var for en Erkebiſp, paa de Tider at tiene tvende ſaa ſtridige Herrer, ſom en Konge, der er ſit Lands Fader, og en Pave, der er dets Udſuer. Eller hvem ſkal man meeſt læmpe ſig efter, naar de geraade i Strid, endten Herren eller hans Fuldmægtig? Thi hvad andet vare diſſe Tiders Konger end Pavernes og Kirkens Fuldmægtige. Maatte Kongen her ikke foreene det verdslige Sværd med det Geiſtlige, og ſom en Vaſall af Paven og Kirken hiælpe til at haandhæve Geiſtlighedens Indkomſter og Kirkens formeente Ret. Havde nu Abſalon været Erkebiſp blot af Kongens Naade (og han har uden Tvil ſeet, det var Kongens abſolute Villie han ſkulde være det, ſaa han ey læt kunde have modſtaaet den, uden at falde i hans Unaade) ſaa maatte han her have føyet Kongen og Underſaatterne til Kirkens paa den Tid formeente Fornærmelſe, og da kunde han ikke længere ſom Erkebiſp have tient endten Staten eller Kirken. Pavens Lynild ſkulde da have troffen ham, og hvad Tak havde han da faaet af Kongen, til hvis Tieneſte han intet kunde udrette, da han dog var ham ſaa meget ſkyldig. Men nu maa Kongen endog tiene Erkebiſpen. Nu maa han nøyes med at bede og endda ikke blive bønhørt. Nu kan Abſalon vægre ſig for at høre ham, naar han ikke kan eller ikke tør. Han var uden Tvil for god en Mand for endten at ville være Helgen eller bandſat. Og det er ſandt hvad den ſidſte Taler har ſagt, **at om han ſtod paa Kirkens Ret, ſaa er det dog ſkeet med den tilbørlige Ærbødighed for Kongen og Ømhed for Underſaatterne**, kun, at han har frygtet for at blive diſſe for meget ſkyldig. See! ſaaledes kan og bør vi uden Tvil have vor kiække Helt undſkyldt i denne Sag, og hverken laſte ham, ey heller beſvære ham med en Roes, han maaſkee ſelv ikke ſkulde kiendes ved, om han ſtod op og hørte denne ſin Lovtale S. 179: „ Hvrer det de almindelige Siele til, at afvende Hevnen „ fra Fiender, og med en kierlig Omhue at antage ſig dem, „ der vederlægge Velgierninger med Ondſkab og Voldſomheder? Ney det er en Gierning af de ved Religionen og

„ Dyd

„ Dyd forbedrede Siele, der ere dannede efter den over alle „ Mennesker uendeligen ophøyede Menneskeven. — O! „ et Syn; værdigt at bevares Eftertiden! Absalon imel„ lem Oprørerne i Skaane. Disse have anklaget den Uskyl„ digste, opreyst sig imod deres Velgiører, kastet Stene paa „ deres Fader, truet deres Beskytters Liv, og nødet Ari„ stides til at forlade det utaknemmeligste Land. Hvorledes „ hevner han saadanne Forbrydelser? Ved Velgierninger; „ denne er de Ædelmodiges Hevn. Han forbyder sine „ Folk at bruge dræbende Vaaben imod denne forvildede „ Flok; thi jeg er, siger han, deres Fader og Hyrde. Ja, „ Ja, hvor saaes det i Gierningen, at han var det! Han „ glemmer sin egen Fare, bekymret for at formilde Kongen „ mod disse Oprørske, og at forekomme den truende Virk„ ning af hans billige Vrede. Næsten trætter han Walde„ mar med Bønner for dem, da han har trættet sig selv „ med kierlige Overtalelser, forgiæves anvendte paa denne „ rasende Hob. Sandelig, Høystærede! denne Gierning „ har en høy Veltalenhed i sig selv. Slet dannet den Siel, „ der ey kan føle den!“ Vi tør endnu troe, at den første Taler har med velberaadt Stiltienhed forbigaaet den sidste Post, om ikke forgiættet den. For Resten er vor Helt begge Talere meget skyldig for den Flid og Veltalenhed, hvormed de har udmærket hans virkelige store Fortieneſter.

(Beslutningen følger.)

Leipzig.

Entwurf von der Kirchengeschichten des Neuen Testaments, wie solche in der erfüllten und aufgeklärten Weissagungen der göttlichen Offenbarung St. Johannis enthalten sind, Zweiter Theil, worin dieselbe nach Anleitung des 10ten bis zum Ende des 14ten Capitels ausgeführet und fortgesetzet worden von D. Philipp Friederich Hane, Grosfürstl. Oberconsistorial- und Kirchen-Rath, der heil. Schrift und Geschichte ordentlicher Lehrer, der theologische Facultet zur Zeit Dechanten und Senior der Universitet zu Kiel. 1769. 1 Alph. 8 Ark i stor 8vo. Hvad den høyfortiente Forfatter skriver i Fortalen til denne anden Deel geraader dette mærk-

mærkværdige og lærde Værk ikke til liden Anpriisning. „
„ Saa meget, siger han, som af de aabenbarede store og
„ guddommelige Hemmeligheder er ved en virkelig Følge
„ kommen til Opfyldelse, og altsaa kan tage imod en histo-
„ risk Oplosning, naar det af tilstrækkelige Grunde og sik-
„ kre Vidnesbyrd maa tydes derhen, det vil efter Hen-
„ sigten af det Arbeyde jeg hidindtil har præsteret, og vide-
„ re agter at fuldføre, alene komme i Betragtning. Hvad
„ som derimod er endnu tilkommende, og ikke opfyldt, der-
„ over har man ingen historisk Forklaring af mig at forven-
„ te, efterdi jeg aldeeles ikke tilegner mig prophetisk Spaa-
„ doms Gave eller Indsigt i tilkommende Ting." Dette Værk kan altsaa ikke sættes i Classe med de andre Fortolkninger over Johannis Aabenbaring, som ere fyldte med Drømme om tilkommende Ting, og bærer ikke det ringeste Kiendemærke af en grundig Skriftforskning. Er Opfyldelsen den sande Nøgel til Spaadommen, saa bør samme og alene bruges, og hvad som er opfyldt bør opsøges ved en omhyggelig Sammenligning imellem Prophetien og Historien. Man maa endten paastaae, at intet af det, som er spaaet i denne guddommelige Bog, er hidindtil bleven opfyldt, eller og man ikke maa ansee Hr. Kirkeraadens Bemsyelse i den Henseende foe ubetydelig. Man kan vel ikke sige, at de Hentydninger han har giort af de Spaadomme, han holder for opfyldte, har alle tilhobe en Fuldkommen overbeviisende Vished, ja han er end ikke selv saa indtaget af sit eget Arbeyde, da han meget mere udtrykkelig erklærer, at han efter erkiendte tilstrækkelige Grunde endten vil ændre eller gandske forlade sine Meeninger. Værket bliver i sig selv læseværdigt, deels formedelst de mange grundige af Kirkehistorien anbragte Anmærkninger, deels fordi det giver fortræffelig Anledning til videre at efterforske den sande prophetiske Gieft, og hindrer Udsvævelsen af de vilkaarlige Indbildninger om tilkommende Begivenheder ved det, at Læserens Opmærksomhed bliver alene henstyret til forbigangene Begivenheders Betragtning. Man har allerede giort Forfatteren adskillige Indvendinger, og andet var ikke at formode ved en saadan Anvendelse af prophetiske Billeder paa historiske Begivenheder og Omstændigheder, i fær naar kun de historiske Omstændigheder, som passe sig paa den giorte Udtydning, bliver udførte, men de andre derimod,

som

som mindre passe sig, ganske oversees. Med Værkets Beslutning, som skal skee med den tredie Deel, vil han lade følge en Prøvelse af de Indvendinger man har giort imod hans Forklaringer. I nærværende anden Deel er allerførst det Fierde Ansigt Cap. X og XI. 1.-14. forklaret, saa at Texten behørig er bleven opløst efter sin Ord-Forstand og af Historien oplyst og forklaret. Men det Femte Ansigt af Cap. XI.-XV. udgiør denne Deels Hoved-Indhold. I det første Hovedstykke bliver handlet om det Femte Ansigt selv, som indbefatter en igientaget Forkyndelse af store Mærkværdigheder, som er gaaet for det opkomne Antichristiske Rige. I det andet handles om det Antichristiske Riges virkelige Opkomst, samt dets Beskrivelse og Kiendemærker. Det Tredie handler om den Husholdning i Guds Rige, som i Christi Kirke altid er bleven og bliver modsat det opkomne antichristiske Rige. Ved de historiske Fortælninger anføres altid Kilderne. Kun hist og her savnes Brugen af nogle nyere Afhandlinger.

Grifswald.

Herrn Deguignes, Mitglieds der Akademie der Inschriften und schönen Wissenschaften, Königl. Censors, Interpreten der orientalischen Sprachen, und Mitglieds der Wissenschaften in London, allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken, der Mogols, und anderer occidentalischen Tartarn vor und nach Christi Geburt bis auf zetzige Zeiten. Aus dem Chinesischen Büchern und orientalischen Handschriften der Königl. Bibliothek in Paris verfasset. Aus dem Französischen übersetzt von Johann Carl Dähnert, Königl. Prof. und Bibliothekar in Greifswald. Dritter Band. 1769. 3 Alph. 13 Ark i 4to. I nærværende Bind af dette mærkværdige historiske Værk, hvoraf den berømte Hr. Prof. Dähnert har giort sig fortient ved en vel geraaden tydsk Oversættelse, som han fremdeles fortsætter, og hvorpaa Forlæggeren anvender anseelige Bekostninger, forekomme nogle Stykker af Historien, som strække sig til de nyere Tider, og ere i sær interessante i Hensende til nærværende Russiske Krig med den Ottomanniske Port. I Begyndelsen forekom-

kommer de øvrige Kapitler af Efterretningerne om China, og en Underſøgning over de Chriſtne, ſom i det 7de Aarhundred opholdte ſig i China. Hine betræffer Rettens Pleye i China og de Feyl, ſom man udſætter paa den Chineſiſke Regierings Form. Denne er af Hr. Deguignes og ſtaaer i Mémoires de l'Académie des Inſcriptions & des Belles Lettres a Paris. 1764. 30te Bind, S. 802. I ovenmældte Kapitler om China bliver Hr. Montesquieus Tanker over den Chineſiſke Regierings-Form nøyere prøvede og igiendrevne. Th denne berømte Skribent har, ſom bekiendt er, taget en Ind vending af de i China brugelige Stokkeſlag, giort Chineſer nes ſaa berømte Dyd tvilagtig, beſkyldt dette Folk for Tyran nie og en unaturlig Uretfærdighed, kaldet deres Regierings Form deſpotiſk, og forekaſtet den ſamme mange hemmelig ſig indſnigende Misbruger. Hr. Deguignes har i ſin Under ſøgning anført mange Grunde til Bekræftelſe paa ſin Formod ning, at der allerede i det 7de Aarhundrede har været Chriſt ne i China under Navn af Bouzer og Ta-thin, og igien drevet de Indvendinger, ſom Hr. de la Croze har giort imod det bekiendte Chineſiſke Monument, ſom og forekommer i P du Haldes Værk. Den hele Afhandling er, efter Hr. Prof Dähnerts Meening, et koſtbart Hielpemiddel til Chriſten dommens Hiſtorie i det yderſte af Orienten. Hvad Hr. De guignes hiſtoriſke Værk ſelv anbelanger, ſaa følger i dett Tredie Bind den femtende Bog, Mogols Hiſtorie unde Gengiſz-Khan og hans Efterfølgere fra 1147. til 1259.; den ſextende Bog, Hiſtorien om de Mogolſke Keyſere i China fra 1260. til 1370.; den ſyttende Bog, ſom indbefatter tvende Affſnitter, Mogols Hiſtorie i Perſien fra 1258. ti 1410. Mogols af Zagatai fra 1232. til 1369., hvor Tamerlans Bedrifter forekomme og Turkomanernes Hi ſtorie, Cara-coinly, fra 1387. til 1496. og Ac-coinly fr 1406. til 1502.; den attende Bog, Mogols af Kaptſcha Hiſtorie fra 1203. til 1613.; Khanens af Crim fra 1506 til 1713.; Khanens af Kaſan; Uzbekernes; om Khanern af Taſchkunt og Khanerne af Siberien. Den nittende Bog handler om Koſakkernes Oprindelſe og Sæder. Man finder dette Bind Beſkrivelſe over forſkiællige Tartariſke Folk, ſom deres Levemaade ere de vilde Amerikaner fuldkommen lige.

Schwe

Schwerin.

Vorschläge zur Holzvermehrung und Anweisung zum Holzbau, nebst vielen Fremden und eigenen Anmerkungen: von Cap. Joh. Steph. Schwabe: *Agricolas docere volui & legentes delectare. Sen.* 1769. 1 Alph. 3 Ark i 8vo. Skriftets Indhold er ved Titelen ikke ret tydelig bestemt. Det indbefatter en Fortale, en Indledning, og derpaa følger en fierde Bog, som udgior den største Deel af det ganske Skrift. Imidlertid er Forfatterens Absigt roesværdig, hans Skrivemaade forbundet med en patriotisk Eftertrykkeiighed, Skriftets Indhold selv fortiener en Bekiendtgiørelse, og dets Læsning i sær at anprises Landmænd. Fortalen begynder med det Spørsmaal: **Om det er raadeligt, at Bonden har Skov-Brug?** Svaret bliver, at Bonden skulde have Frihed, ja Opmuntring til at saae og plante Skov for sig og til sin Eyendom paa sin Grund. Den Indvending, at Skov-Bonden er en arm Bonde, bliver igiendreven, og den Regning bifaldet, at den femte Deel af et Land og den syvende Deel af en Hufe, maa bestaae af Skovninger, naar man vil være forsikret for Mangel af Brænde, og endelig den Fordom begegnet, at forskiællige fremmede Træer ikke kan komme fort i vore Himmel-Egne, med den Erfaring, at for 15 Aar siden er et temmeligt tyk og høyt Træe i Rendsborg bleven opdraget i fri Luft af en Afrikanisk Daddel-Kierne. De forebragte Forslage gaaer kortelig ud derpaa: Ved et hvert Sted, som har Agerland skulde være en fælles Skov, som skulde høre Indvaanere til som en Eyendom: Smaa private Skove ere ikke stridige mod den Landsherskabelige Skovning. Man kan ikke vente overslødig Forraad paa Brænde, førend ogsaa disse bliver overladte Bonden tillige med Ager- og Eng-Dyrkning: En Skov ved en Fæstning har stor Nytte: Træer i de brede Gader i Stæderne hindrer Ild-Luens Udbredelse, endskiøndt de kan synes at være Brandtfolkene til Hinder: Landveyenes Beplantning skulde ikke længere være et helligt Ønske: Ved Altona og Hamburg ere Steder, hvor den fordeelagtigste Skovning kunde anlegges dersom de bleve indrømmede private Folk eller Byer til dette Brug. Den Sammenhæng, som Agerdyrkning og kunstige Enges Anlægning har med Skov-Væsenet, bliver ikke nok taget i Betragtning. Nytten

af

af Torv har ſine Misbruger, og Torv⸗Handelen er Grund til Korn⸗Mangel. Fælles Skovning og Torv⸗Moſer ſkulde ikke anvendes til Handel. Ofte er en Skov anſkreven til Grændſe⸗ eller Markeſkiæl, men naar den er bleven hugget bort, faa har den givet Anledning til Grændſernes ſkadelige Forrykkelſe. Saa vidt gaaer egentlig Forfatterens Forſlag. Ovenmældte fierde Bog, ſom gaaer fra S. 49 til S. 515 er taget af den Engelſke almindelige Huusholdnings⸗Kunſt og Landvidenſkab. Overalt har Forfatteren tilføyet deels egne, deels af andre Skribentere laante nyttige og i Erfaring grundede Anmærkninger.

Anmældelſe.

Paris. Lettres de M. Deſp. de B. Advocat en Parlement ſur les ſpectacles. *Frigidus, o Pueri, fugite hinc, latet Anqvis in herba. Virg.* Troiſiéme Edition reuuée & augmentée. 1769. 500 S. i 12mo. Hr. Deſprez de Boiſſy fortæller, at en Advocat i Aaret 1762. har ſkrevet for Comoedianterne (juſque vouloir dans une conſultation imprimée, innocenter la Profeſſion de Comoedien & la faire réléver de toutes les Fletriſſures dontelle avoit tant de fois frappée) men har ſelv ved Parlementet og de øvrige Advocater fundet megen Modſigelſe. For at forebygge, at ikke nærværende Tids alt for ſtore Tilbøyelighed til Skuepladſens Forlyſtelſer i ſin fulde Styrke ſkulde fortplantes til Efterkommerne, er fremdeles i Aaret 1765. af Parlementet bleven udfærdiget et Forbud, at hverken Sørgeſpil, eller Lyſtſpil maatte mere opføres i Skolerne. I den Katholſke Kirke beraabe Skuespillenes Lovtalere ſig paa det Biefald de finder i Rom. Forfatteren anfører Auguſtini Ord: Aufer Meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia Libidinibus, og paaſtaaer, at Paven alene taaler ſamme, for at vedligeholde Roe og Fred i det almindelige Væſen, og forebygge andre ſkadelige Udſvævelſer. Derfor ſagde Pave Gelaſius: Ego negligentiam non audeo acculare Prædeceſſorum, cum magis credam tentaſſe eos, ut hæc gravitas tolleretur, & qvasdam exſtitiſſe cauſſas & contrarias voluntates, qvæ eorum intentiones præpedirent. Ved Enden af diſſe Breve finder man en Forteanelſe paa de Skrifter, ſom hidindtil ere udkomne for og imod Skuepladſen.

No. 35.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 30te Auguſt. 1770.

Kiøbenhavn.

Beſlutning af Forſøg i de ſkiønne og nyttige Videnſkaber, ꝛc. (See ſorrige No.)

III) Om Mods og Sindingheds nødvendige Foreening. Som Priisſkrift i den moraliſke Materie for Aaret 1769. ved Benjamin Georg Sporon. Vi kan ikke nægte, at vi jo med ſtørſte Fornøyelſe have læſt denne Afhandling. Og hvad har da ſaa meget fornøyet os? den reene, den flydende, den tydelige, tilſtrækkelige og mandige Skrivemaade, hvorfra Fyldekalk, Kunſtlerie og Affectation er langt borte, uden at dog denne behagelige Mangel har giort Hr. Sporons Pen ukiendelig; dernæſt den rigtige, den philoſophiſke Tænkemaade, den ordentlige Afhandling, de ſunde Begreber, de ſmukke Billeder, de oplyſende og til deels vel trofne hiſtoriſke Exempler; alt dette har fornøyet os og vi tør troe, at Hr. Sporons maaſkee i anden Henſeende unødvendige Breve af September — December har dog for ham ſelv haft den Nytte, at han derved har ligeſom forberedet og indviet ſig ſelv til at fortiene en ſtørre Roes paa et mere værdig Sted og ved bequemmere Leylighed. Skulde han have tilſnittet ſin Pen efter den fortræffelige Guldbergiſke, ſaa geraader det ham i Sandhed til ingen Vanære, og her tykkes os, at han ſørſt har troffet det rette

Snit. Hr. **Sporon** har afskildret og forestillet os først **Mod uden Sindighed**, dernæst **Sindighed uden Mod**, og endelig **Mod og Sindighed i Foreening med hinanden**. Lader os til en Prøve anse den Modiges Billede uden Sindighed. „ Man forestille sig da den Modige. Et „ Forsæt har han; han maa have det, et Øyemed maa han „ dog sigte til. Midlet, han vil bruge, er hans Mod, „ og dets Fyrighed tillader ham ikke noget stille Overlæg. „ Han beslutter, om det kan kaldes at beslutte, ved en Art „ af Indskydelse, og ligesom dreven af et hastigt Vindkast. „ At her ere Vanskeligheder, at han trues og anfaldes, at „ han forudseer noget af de Hindringer og Farligheder, „ som vente paa ham, dette skrækker ham intet. Han vil „ vove det, og Vanskeligheden selv er en ny Opmuntring for „ hans Siel. Vi vil følge ham i hans Fart. Her reyser „ Vanskeligheden sig under en ny Skikkelse, her fordobles „ den. Nu veed han intet meer; og hvad Under? Da han „ begyndte med sit Foretagendes Iverksettelse, vidste han net „ op at han vilde begynde. Her vil jeg angribe, sagde han, „ uden at betænke, hvor han vilde fornye Striden, om „ første Angreb ikke lykkedes. En vis Rad af Følger troede „ han at see forud, fordi han forestillede sig dem saaledes; „ men et Øyeblik viiste ham, at intet var tænkt. Han „ trodsede Faren, som han ikke kiendte, og vidste Raad „ imod de Uheld, som han skabte i Indbildningen, uden „ at giøre Regning paa, at disse aldrig vilde blive til; uden „ at forestille sig, at andre Uleylighedet fordre andre Udsig„ ter, og disse igien nye Vendinger. Alle Forandringer ere „ ham fremmede, og han fremmed i dem, fordi Agtsom„ heden, som skulde møde det nye, det uventede, er aldeles „ henvendt til et Udfald, grundet paa en blot Formodning. „ Nu manglede dette; og da manglede alt. Ængstelse kom „ i Steden for Sikkerhed, Frygt for Dristighed; visse Følger „ af forvirrede Forestillinger.“ Dette Billedes Træk opdager han os siden i den store **Pompeji** Person. S. 206. „ Vanskelige Tilfalde er det som reyser den Modige. Disse „ skal hæves; og han vil hæve dem, fordi han troer, han „ kan. At det er daarligt at gribe til den Bue, man ey „ formaaer at spænde, og at trodse den Arm, hvis Styrke „ man nu først skal prøve, alt dette kommer hos ham i in-

„ gen

„ gen Betragtning. Aldrig maaler han sine Kræfter, al-
„ drig betænker han hvorvidt de kunne naae. I bedragelig
„ Tillid til sig selv og sin indbildte Styrke farer han fort,
„ og derfor og ved hvert Anstød finder sit Fald, i hver Far-
„ lighed sin Undergang." **Carl den Tolvte** er her det oplysende Exempel. S. 208: „Og just af samme Aarsag
„ vømmes saadanne ved al Forhaling i at sætte en fattet
„ Slutning i Værk. Hvorledes skulde den kunne taale no-
„ gen Opsættelse, som troer at see fuldbyrdet, hvad han ikkun
„ begynder. Han haster igiennem, men han løber vild og
„ haster til Ulykken, underkastet utallige Forvirrelser, som
„ altid føles af den ilende Ubetænksomhed." **Johannes II.** i Frankerige og **Jacob II.** i Engelland have her tient Forf. til Exempler. —— Den ubetænksomme Modige vælger af den Aarsag stedse den sikkerste og bedste Vey. —— Ofte viser sig det ubesindige Mod ved at anvende paa eengang alle Kræfter. —— Moder Ødelæggelsen ham ikke strax, saa søger han den, og gaaer frem saa længe, indtil det bliver umueligt at gaae tilbage. — Alt dette er oplyst med Exempler. S. 214. „Det
„ er ikke altid Erobringer, Laurbær-Krandse og slige glim-
„ rende Fordeele, som skynde den Modige til at begaae saa-
„ danne Overilelser. Endog uden for disse Tilfælde har Mod
„ uden Sindighed forvoldet stor Uheld, blot fordi det ikke
„ tænkte paa at bringe de sammenstødende Nødvendigheder i
„ Ligning med hinanden, men satte sig for at hindre skade-
„ lige Virkninger, uden at bekymre sig om Aarsagen, og
„ uden at see paa, at maaskee et Ondes Udryddelse blev
„ frugtbar paa nye og værre Ulyligheder. Saaledes er ofte
„ af den ubetænksomme Lovgiver en Last standset ved at gi-
„ ve Løb til en anden; een Stand i Staten hiulpet op ved
„ en andens Fald. Og dog har Lovenes Hyemeed været god
„ og rigtigt. Man har haft Mod og Virksomhed nok til
„ at ville frembringe noget Ypperligt, men ikke Agtsom-
„ hed, ikke Sindighed nok til at indsee, at man tabte just
„ ved det man tænkte at vinde. Atter arbeydede man da
„ her, forbauset over det uventede Udfald, men paa samme
„ halv overlagte Maade. Følgen blev naturligviis denne,
„ at man snart blev nødt til at arbeyde ligesaa forgieves et
„ andet Sted; og omsider indsaae man, at alting var unyt-
„ tigt." **Sully**, hvor stor en Mand, maa dog ved sin Statsfeyl give Lys til denne Sandhed.

Nu følger **Sindighed uden Mod.** Vi nøyes med at anføre disse almindelige Træk. S. 217. „Sandt nok, „ store Ting fordre Overlæg, og ofte blive smaa Ting store „ ved at overlægges. Men aldrig kunde noget faae et „ Udfald, førend det blev begyndt. Man tænke, grandske, „ søge; er det dog ikke vist; at da først kunde man have „ udrettet noget, naar man, efter at have tænkt, gransket „ og søgt, vovede et Val, og besluttede at dette var det be„ ste? Men forgieves venter man, at Sindighed aleene „ gaaer saa vidt. Mangler den Sindige Mod, udrettes „ intet, saasnart Fare møder og Vanskeligheder skrekke. „ Han anseer Tingen maaskee paa alle Kanter, men kom„ mer aldrig til Ende med at betragte den. Han frygter „ for hver Udsigt; ikke eet Begreb tør han holde sig til, „ intet Middel tør han vælge. Stirrer han end paa et „ vanskeligt Tilfælde; Virkningen bliver da, at han taber „ Synet; hans svage Øye taaler ikke stærk Skin. Bliver „ han af udvortes Aarsager bestemt til at handle, endog „ i en forudseet Omstændighed; ingen Plan kan han da „ følge, fordi han endnu ikke er bleven færdig med nogen. „ I Handlingen selv sees intet Liv, ingen Virksomhed, fordi „ han tviler om alting, frygter for alting.“ Forfatteren viiser overalt, at det kan være ligesaa farligt og skadeligt at betænke sig for meget og for længe uden Mod til at vove og sætte i Værk, som at vove uden Betænksomhed. Endelig betragtes Mod og Sindighed i Foreening, og efter at Forfatteren har betragtet hver i sær paa sin fordeelagtige Side, hedder det S. 231: „ Naar Mod og Sindighed da boe i „ een Person, er han i Stand til at udrette noget herligt, „ fordi da forstaaer han at tænke og vælge, at beslutte med „ Vished og udføre med Kraft. Møder en Vanskelighed; „ den er ham ikke uventet. Havde han ikke giort Regning „ paa, at denne vilde komme; han havde dog forestillet sig, „ at der kunde komme een. Men Modet bød, at lade denne „ Forsigtighed være nok, at lade Betænkningen her have „ Ende. Den Modige og tillige Sindige frygter da ikke, „ naar Vanskeligheden møder. Vis paa, at alting er vel „ indrettet, beholder han den Roe og Fasthed i Sindet, „ hvorved han eene kan tilveiebringe et heldigt Udfald. Nep„ pe skal man nævne mig nogen, i hvilken begge Evner sam„ lede

„ lede fremſkinne ſtærkere, end i Kong **Chriſtian** den **Tre-**
„ die; og juſt en ſaa beſynderlig Egenſkab udfordredes da
„ til at redde Riget. Kongen havde Mod, men dette vilde
„ ikke have været nok; **Carl** den **Tolvte** ſkulde viſt ikke fuld-
„ byrdet det mindſte af **Chriſtians** ſtore Gierninger. Lan-
„ det er adſplittet, Riget forſtyrret, Nationens Ære tvil-
„ agtig, Borgernes Gods et Rov, deres Frihed et tabt
„ Gode. At føre og til Ende bringe en blodig Krig, med
„ Magt og Vaaben at tvinge de egenraadige Voldsmænd;
„ endog en mindre tapper end **Chriſtian** den **Tredie** ſkul-
„ de have udrettet dette. Men **Chriſtian** redder Riget,
„ giver Lovene Kraft, ſkaffer Borgerne Sikkerhed, grund-
„ fæſter Religionen, haandhæver ſig mod **Carl** den **Femte**,
„ og efterlader et lykkeligt Folk; dette kunde alene Mod med
„ Sindighed udrette. Man betragte hans vise Forſigtighed,
„ da den Danſke Throne ved hans Faders Død er bleven le-
„ dig. Paa ingen Maade kan man overtale ham, til at
„ rykke ind med en Hær i Danmark; han vil først see ſig
„ kaldet dertil, ved ordentlig at vælges til Konge. Gierne
„ kan man troe, at hans Retſindighed var Aarſag til denne
„ Opførſel. Men uden Tvil betænkte han tillige, at Sa-
„ gerne først maatte komme til en vis Modenhed, da Tinge-
„ nes Løb nok ſkulde befordre hans ordentlige Val. Tvert-
„ imod ved at fremtræde ſtrax paa Krigens Skueplads, hvor
„ let kunde han forderve alt? Den Kraft og Hurtighed,
„ han ſiden virkede med, beviſer at det første Ophold var
„ en Virkning af hans Sindighed. Nu den Maade, Reli-
„ gionens Reformation gik for ſig paa, hvor ſtort et Vid-
„ nesbyrd om denne Fyrſtes betænkſomme Mod! Man følge
„ ham i hans Anlæg, man betragte hans Anſtalter, man
„ ſammenligne de forſkiellige Forſigtigheder, ſom ledede
„ dem; og man ſige da, om Overilelſe og Hede, om kold
„ og ængſtelig Langſomhed ſkulde have ſat en ſaa ſtor Ma-
„ ſkine i ſaa jevn en Gang. Den ene Religion var paa den
„ Tid noget nær i Ligevægt med den anden; i diſſe Om-
„ ſtændigheder kunde han begynde, men da torde han og.
„ Han holdt Raad om at fængſle de for Riget fordervelige
„ Prælater, og at ophielpe med de ſtore geiſtlige Godſer en
„ forarmet Stat; uden Eftertanke begyndte han altſaa ikke.
„ Men var det nu Tid at gaae videre i Raad, for derved

„ maaskee at tabe et uigienkaldeligt Øyeblik? Ney Kongen „ beslutter uden Forhaling, og lader paa een Dag fængsle „ alle Bisper. Skal da nu Bisperne forvises Riget, eller „ leve indsluttede; hvad vil Kongen giøre? —— Efter no„ gen Tid maa de give Forsikring om, at unde sig selv og „ Kongen Rolighed; Domcapitlerne, som den gang nyttige „ for Staten, eller dog i det mindste ikke skadelige, bleve „ staaende. Kongens Mod triumpherede ved Sindighed, „ Staten og Kirken ved begges forenede Virkning.“ Saaledes var og en **Columbus**, **Absalon** og **Luther** forenet Mod og Sindighed med hinanden i deres store Foretagender. **Fabius Maximus** det store Exempel paa en Modig Sindighed er og ikke forglemt. Ey heller **Friderich III.** i Dannemark, S. 243: „ **Jeg vil døe i min Rede!** sagde Dan„ marks første Enevolds-Regent, da man raadede ham, at „ forlade det bængstede Kiøbenhavn. Vi have Aarsag at „ troe, at om han ikke havde haft dette Forsæt, han da neppe „ skulde haft den Glæde, at leve i sit Rige til sin Død. Man „ forestille sig denne retskafne Monark paa en Tid, da han „ truedes med den største Uheld, som kan hendes Prindser. „ Hvad burde han giøre? —— Vi lære det just af ham selv. „ Allevegne viste han, hvad der udrettes ved vaagen Agt„ somhed og ved hielpsom Nærværelse. Han torde møde de „ truende Ulykker; men Omstændighederne skulde vise ham „ Veyen. Nu var det ikke Tid at vove noget besynderligt; „ bedre, agtsom at vente paa en mere bequem, og imidlertid „ giøre Anlæg til tapper Virksomhed i et bestemmende Øye„ blik. Dette giorde Kongen; og vi indsee, at han giorde „ just der, som i disse Omstændigheder var fornsdent.“ Med ham er sammenlignet **Carl** den **Femte** i Frankerige.

IV) **Sappho's Brev til Phaon**, fordandsket efter **Ovid**. Denne Oversættelse kan ikke regnes iblandt dem, der komme deres Original saa nær, som mueligt er, uden at deres Forfattere derfor kan erklæres for Slaver af denne, eller af deres eget Arbeyde. Vi ville anføre nogle Prøver og lade Læseren dømme:

V. 6. Flendus amor meus est: Elegeia flebile carmen,
Non facit ad Lacrymas Barbitos ulla meas.
'Min Elskov lærer mig kun sukkeblandet Sang,
Saa munter Harpe-Leeg maa tie denne Gang.

Her

Her er uden Tvil lidet af det Ovid har ſagt. Han lader Sappho forklare, hvorfor han tilſkriver Phaon et elegiſk og ikke lyriſk Digt. Hvorfor Elſkov lærte hende alene en ſukkeblandet Sang, kan ingen Læſer, uden Phaon alene begribe, hvis Samvittighed kunde ſige ham, at hans Bortreyſe havde giort hende hendes Elſkov bedrøvelig. Dette lader dog Ovid hende ſige med udtrykkelige Ord. Den ſidſte Linie ſvarer næſten i intet til den Latinſke; Ovid kunde have ladet Sappho ſige dette, men hun har ſagt noget andet, og juſt dette: Min Elſkov maa beklages: Elegien er juſt en Klage-Sang: og ingen Harpe kan komme mig til at græde. Men det ikke paa Vers ſaaledes nøyere kunde være udtrykt:

Min Elſkov fordrer Graad, og denne Græde-Sang.
Jeg ikke græde kan ved munter Harpe-Klang.

Følgende 4 Linier ere i vore Tanker ſær hældigen givne:

V. 11. Uror, ut, indomitis ignem exercentibus Euris,
Fertilis accenſis Meſſibus ardet Ager
Arva Phaon celebrat diverſa Typhoidos Ætnæ,
Me calor Ætneo non minor igne coqvit.

Jeg brænder ligeſom en høſteferdig Ager,
Hvor Stormen hid og did den graadig Lue jager;
Ved Ætna's ſvedne Fod du fremmed leve vil,
Mens jeg fortæres her af meer end Ætnas Ild.

Tvende følgende kunde maaſkee have været givne med større Nøyagtighed:

V. 13. Nec mihi, diſpoſitis qvæ jungam carmina nervis,
Proveniunt: vacuæ carmina mentis opus.

Jeg kan med ingen Digt den rørte Streng geleyde.
En Digt, ſom lykkes ſkal, er roeligt Sinds Arbeyde.

Vi havde hellere ſagt den ſtemte Streng eller Luth. Proveniunt hedder, vil ikke falde mig ind. Og dette Tillæg, ſom lykkes ſkal, er ikke uſkikket eller utaaleligt. Dog, men det ikke nøyere kan gives ſaaledes:

Ey nogen Sang (thi Sang er roeligt Sinds Arbeyde)
Mig falder ind, hvor med jeg Luthen kan geleyde.

Men i det næſtfølgende bliver Afvigelſen immer større.

V. 15. Nec me Pyrrhiades Methymniades ve puellæ,
Nec me Lesbiadum cætera turba juvant.
Vilis Anactorie, vilis mihi candida Cydno;
Non oculis grata eſt Atthis, ut ante, meis.
Atqve aliæ centum, qvas non ſine crimine amavi.
Improbe, multarum qvod fuit, unus habes.
Eſt in te facies, ſunt apti luſibus anni.
O facies oculis inſidioſa meis!
Sume fidem & pharetram; fies manifeſtus Apollo.
Accedant Capiti cornua, Bacchus eris.
Et Phœbus Daphnen & Gnoſida Bacchus amavit.
Nec norat lyricos illa vel illa modos.
At mihi Pegaſides blandiſſima Carmina dictant:
Jam canitur toto nomen in orbe meum.
Nec plus Alcæus, conſors patriæqve, lyræqve,
Laudis habet: qvamvis grandius ille ſonet.
Si mihi difficilis formam natura negavit,
Ingenio formæ damna rependo meæ.
Sum brevis. At nomen, qvod terras impleat omnes,
Eſt mihi: menſuram nominis ipſa fero.

Hver yndig Lesbiſk Møe, jeg ellers havde kier,
(Mistænkt derfor maaſkee) mig ligegyldig er.
Ey Amythone nu, ey Attis kan fornøye,
Den hvide Cydno ſelv er heſtig i mit Øye;
Ja hundred andre til, blandt hvilke jeg var deelt.
Barbar! hvad manges var, det har du eene heelt.
Dit Anſigt er ſaa ſkiønt! ſaa lyſt-bequem din Alder!
Hvor liſtig lokker hint! hvor dette mig befalder!
Af Phœbus Harpen laan, tag Piil og Bue til;
Og meer end Phœbus ſelv, du ſynlig ſkinne vil.
Sæt Vedbend-Krandſen paa, og Bacchus ſelv vil ſige,
At han i Deylighed er ikke Phœbus lige.
Men Bacchus og Apoll til Eſkov Attraa fandt;
En Ariadne hin, en Daphne denne bandt.
Og dog — i Sang de viſt mod mig var' ey at regne.
Med Priis ombæres min i alle Verdens Egne,
Af Jovis Døttre lært, ſom deres Toner, ſød;
Alcæus mere Roes i Lesbos aldrig nød.
Hvad? om med vovſom Flugt han ſig mod Skyen ſvinger;
Nok, at min Strenge-Leeg ſaa yndig kielent klinger.

I flyg-

I flygtig Skiønhed var Naturen mig umild;
Men den erſtattes dog ved Nemmets varig Ild.
Jeg liden er af Vært; men mig et Navn opretter,
Som Digter-Guden ſelv iblandt de ſtørſte ſætter.

For endelig i Almindelighed at ſige vore Tanker om denne Overſættelſe, da er Originalen paa mange Steder meget hældigen troffen, ſnart i lige mange, ſnart i flere Danſke Linier; men paa mange andre Steder er den næſten ukiendelig, i hvor vel og ſmuk endogſaa Overſætteren maatte for Reſten have udtrykt ſig. For Ex. naar det hedder S. 259:

Jeg ſtiv og føleſløs ſtod, ſom en Marmor-Støtte,
Og ſom af Lynild rørt min Fod ey kunde fløtte;
Mit Øye uden Graad, min Tunge uden Røſt,
Og Hiertet iisnet var i det beklemte Bryſt.

Dette hedder hos **Ovid**:

Nec me flere diu, nec potuiſſe loqvi,
Et Lacrymæ deerant oculis, & lingva palato,
Aſtrictum gelido frigore pectus erat.

Ingen kan nægte, at jo Overſættelſen i ſig ſelv betragtet er meget ſmuk, ſkiøndt den ikke ſvarer til **Ovids** Ord i de tvende førſte Linier. Følgende tvende Linier ere vel udtrykte, men i fire Dgnſke:

V. 75. Veſte tegor vili: nullum eſt in crinibus aurum
Non Arabo noſter rore capillus olet.
Min Kiortel ſvæver ey i fauvre Bølge-Bugter.
Haarlokken ey, ſom før, af koſtbar Salve lugter,
Den praler ikke meer med Guld og Perlers Pragt.
Uordentlig og ſlet er al min Klædedragt.

Men i følgende Linie er Original og Overſættelſe hinanden meget ulige.

V. 57. Tu qvoqve, qvæ montes celebras, Erycina, Sicanos,
Og du, hvis Guddom hiſt min Flygting er ſaa nær.

V. 72. Non agitur vento noſtra carina ſuo.
At leve ſkilt fra dig blev **Sappho's** ſtørſte Plage.

V. 82. Nec data ſunt vitæ fila ſevera meæ;
Sive abeunt in ſtudia mores artesqve Magiſtræ;
Ingenium nobis molle Thalia fecit.
Og mig for Elſkovs Gud et villigt Offer giemte;
Hvad heller hun, hvis Drift de kielne Toner bød,
Thalia danned mig ſaa bøielig og blød.

V. 85. Qvid mirum, primæ ſi me lanuginis Ætas
Abſtulit, atqve Anni, qvos vir amare poteſt?
Hvor læt en Phaon da har kundet mig indtage,
Juſt i ſin Ungdoms Vaar, ſaa ſkabt til at behage.
V. 123. Tu mihi cura, Phaon: te ſomnia noſtra reducunt
Somnia formoſa candidiora die.
Dig Phaon, ſøger jeg; forgiæves er min Møye;
Til Søvnen lukker til det taarematte Øye;
O Søvn langt mere lys, end Dagen i ſin Pragt,
Hvor ofte har du mig min Ven tilbage bragt!
V. 125. — — qvanqvam regionibus abſis,
— — hvor grumt mig og din Seenhed ſviger.

Vi kunde anføre mange flere Exempler paa ſaadanne mærkelige Uligheder eller Afvigelſer, og vi tør ikke ſige, at de alle har været Overſætteren nødvendige.

Hamburg.

Theologiſche Unterſuchung der Sittlichkeit der heutigen deutſchen Schaubühne überhaupt, wie auch der Fragen: Ob ein Geiſtlicher, inſonderheit ein wirklich im Predigt-Amt ſtehender Mann, ohne ein ſchweres Aegernitz zu geben, die Schaubühne beſuchen, ſelbſt Comoedien ſchreiben, aufführen und drucken laſſen, die Schaubühne, wie ſie itzo iſt, vertheidigen und als einen Tempel der Tugend, als eine Schule der edlen Empfindungen und der guten Sitten, anpreiſen könne, von Johann Melchior Goetze, Paſt. zu St. Catharinen, E. Hochehrw. Miniſterii Seniore und Ephoro der Schulen in Hamburg. 1770. 204 S. i 8vo. Comoediers Moralitet er allerede ofte tilforn og af mange Skribentere til forſkiællige Tider og paa forſkiællige Maader bleven undersøgt og bedsmt, og denne Undersøgning bliver endnu fortsat indtil denne Dag. Hr. G er af den Meening, at i sær det Spørsmaal: Om denne Art af Forlyſtelſer kan beſtaae med den ſande Chriſtendom? er langt fra hidindtil bleven tilstrækkelig undersøgt. Men dets Besvarelse skal dog ikke være saa vanskelig, og udfordre juſt ikke noget vidtløftigt Bevis. Det synes alene dunke[l],

og at behøve en moysommelig Undersøgning, naar man betragter Menneskenes stridige Domme derover, Hæftigheden i deres indbyrdes Modsigelser og Forskiellighed i deres Tilbøyeligheder. Det har just den samme Beskaffenhed, som alle andre Spørsmaale, hvorved det Menneskelige Hierte og dets Lidenskaber interessere sig. Saa længe der ere sande Christne til, som sætte deres Christendom i JEsu Efterfølgelse, og saa længe der gives Navn-Christne, som har ingen Følelse af det retskafne Væsen i Christo, men troer, at verdslige Forlystelser lade sig foreene med Christendommen, saa længe bliver dette Spørsmaal aldrig besvaret uden Modsigelse. De ifædvanlige Comoedier skal ustridig høre til de verdslige Forlystelser, hvilke dog i og for sig selv betragtede, uden Hensigt til de almindelige Skuepladsers Misbruger, Skiændigheder og Skadeligheder, kan have deres sande og store Nytte. Man er i den Henseende forbunden til at ære de berømte og lærde Mænds Fortienester, som har bemøyet sig for, at rense de theatralske Forestillinger, og at give dem en sand moralsk Gestalt. Man mærker læt, at Forfatteren tager **verdslige Forlystelser i en ond Meening** for de **syndige Forlystelser i Verden**, og lad være han i den Meening har Ret, saa er det dog ilde, at et uskyldigt Ord er bleven just misbrugt til at betegne noget Ondt, saa uskyldige Forlystelser i Verden kan og kaldes verdslige Forlystelser, og der er vel ingen Fornuftig som nægter, at jo disse vel kan bestaae med Christendommen. Forfatteren forkaster aldeles ikke de sandselige Forestillinger af Dydens Elskværdighed og Lasternes Hæslighed, naar derved bliver forudsat en grundig Overbeviisning i Forstanden. Thi det var det samme, som at ville sætte sig imod den naturlige Sædelæres Befordring. Men med alt dette bliver der dog en stor Forskiæl imellem en god Comoedie og en god Prædiken, saa som Skuepladsens fornuftige Sædelære kan ikke sættes lige ved Siden af Troens, som foredrages af Prædikestoelene. **Imod en renset Skueplads**, siger Forf. **har jeg intet at indvende. Jeg vil selv besøge den.** Men han nægter, at vi hidindtil har saadan en, og at vi nogen Tid faaer den. Han beskriver S. 66 sammes fornødne Egenskaber, og beviiser deels af den tydske Skuepladses Historie, deels med adskillige end og de bedste theatralske Stykkers Bedømmelse, at samme er endnu

enduu ikke nogen Tid bragt til Virkelighed. Dette er Indholdet af dette Skrifts første Deel. Den anden Afhandler de paa Titlen anførte Spørsmaale, og foredrager adſkillige kraftige Foreſtillinger, ſom betræffe Lære-Embedets Vigtighed.

Plöen.

Promptuarium Juridicum über die in denen Schleswig Holſteiniſchen Anzeigen von 1750. bis zu Ende des 1768ſten Jahres enthaltene Schleswigſche Königl. Holſteiniſche und gemeinſchaftliche Verordnungen, auch unter Obrigkeitliche Verfügungen, Proclamata præcluſiva über adelige Güter und Communen, juriſtiſche Abhandlungen u. ſ. w., in alphabetiſcher Ordnung ſecundum Materias zuſammengetragen und reſpect. extrahiret von C. Calliſen, Advocaten bey der Regierung und dem Landgerichte in Holſtein und bey dem Ober- und Landgericht in Herzogthum Schleswig. 1769. Trykt paa Forfatterens Bekoſtning og i Altona hos David Iverſen. 1 Alph. 11 Ark i 4to. Til Lovgivelſen henhører og Lovenes Bekiendtgiørelſer; thi uden denne kan hin ingen retmæſſig Forbindtlighed have. Men til Lovenes Bekiendtgiørelſe, er det ikke nok, at de til en Tid bliver anſlagne paa offentlige Steder, og aflæſte paa Prædikeſtoelene, aftrykte og indrykkede i Aviſerne og andre offentlige Blade. Lovenes Mangfoldighed er det ſom allermeeſt forhindrer deres Kundſkab. Naar et Land er ſaa lykkeligt, at det bliver regieret ved faa Love, og at Landsherren ved Lovenes Anvendelſe paa enkelte og beſtemte Tilfælde kan forlade ſig paa de til Lovenes Handhævelſe i Landet beſkikkede Underdommeres Indſigt og Redelighed, Retfærdighed og Skarpſindighed; ſaa kan Dommere og Underſaatter læt fatte Lovene i Hukommelſen, og altid have dem i friſk Minde. Men i hvad for en Forlegenhed bliver ikke Advocater, Dommere og Underſaatter ſatte, naar enhver Provintz og faſt et hvert Sted i Landet har ſine egne beſynderlige Retter, Love og retskraftige Bruger og Skikker, ja vel og meer end een Ret, naar der Tid efter anden kommer immer nye Love til de Gamle, naar givne Love blive ſnart afſkaffede ved andre, forandrede,

efter

efter Omſtændighedernes Beſkaffenhed beſtemte paa en nye Maade og deres Forſtand ſnart udvidet, ſnart indſkrænket, eller forklaret til Anvendelſe paa beſtemte Tilfælde. Det er bekiendt, at den Sal. Juſtice-Raad von **Cronhielm** har med en velbekiendt Lærd Mands Bieſtand ſamlet de Kongelige Holſteinſke Farordninger i 4 Qvarthind, og at af den ſidſte tillige er bleven forfærdiget et brugbart Repertorium derover. Siden den Tid er der mange nye Forordninger udgivne, ſom alle Tider efter det Høykongelige Forſkrift ere blevne indrykkede i de Schlesvig Holſteenſke Aviſer, ſom blive trykte i Glückſtad. Diſſe Aviſer ere kun enkelte Blade og hvem kan kræve, at han deraf ſkulde beſidde en fuldſtændig Samling. Forfatteren af ovenanførte Promptuarium juridicum tilſtaaer ſelv, at de 20 Aargange af de Glückſtadtſke Aviſer ere ſær vanſkelige at bekomme, og indſeer at Corpus Conſtitutionum meget mere burde have været forſynet med et Anhang eller en Fortſættelſe. Dette Promptuarium er altſaa egentlig et Regiſter over de Glückſtadtſke Aviſer, og ſaa ſom Forfatteren tillige leverer et kort Udtog af de derudi aftrykte Forordninger, ſaa kan ſamme i nogen Maade og bruges af dem, der ikke beſidder en Samling af bemældte Aviſers Aargange. Men ligeſom det med Vished ikke kan forud ſættes, at alle udkomne Landsforordninger ere blevne indrykkede i bemældte Aviſer; ſaa kan man heller ikke love for Fuldſtændigheden af dette Promptuarium. I det mindſte ſavner man derudi de til den Kongel. Sild-Octroy i Altona henhørende Forordninger, Da endelig den fortiente Hr. **Calliſen** een Gang har paataget ſig dette møyſomme Arbeyde, ſaa ſkulde hans derpaa anvendte nyttige Flid, i ſær i Henſeende til Fremmede endnu have været nyttigere, hvis han ikke havde indſkrænket ſamme blot til Rets-Sager, men havde medtaget de øvrige lærde, almeennyttige, til deels til Fædernelandets Hiſtorie henhørende og i bemældte Aviſer befindtlige Anmærkninger, og derved have forſkaffet dette ſit Promptuario meer Fuldſtændighed og en virkelig Geſtalt af et fuldkommen Regiſter over de Glückſtadtſke Aviſer.

Anmældelſer.

Liſſabon. Recueil chronologique & analytique de tout

tout ce qu'a fait en Portugal La Societé dite de Jeſus, depuis ſon Entrée dans ce Royaume en 1540. juſques a ſon Expulſion en 1759. Mis au Jour par Ordre de S. M. T. F. & compoſé par le Docteur *Joſeph* de Scabra de Sylva, Conſeiller de la Chambre des Requetes & Procureur-General. 1769. 12mo. Jeſuiterne bleve indførte i Portugal ved D. Pierre Maſcarendas, ſom paa den Tid var Ambaſſadeur i Rom. Den ene klædede ſig ſom en Student, den anden ſom en Daglønner, og ſaaledes indſnege de ſig under den ſtore Hob, for at ſkaffe ſig Tilhængere, indtil de endelig banede ſig Vey til Thronen. Her lode de nu ſee deres ſtolte Abſigter. Kong Johannes III. var deres Beſkytter, og gav Sælſkabet et ſtandhaftigt Ophold i ſit Rige, ſaa at al Klagen og Beden derimod var forgiæves. Men hvor ſkændig Jeſuiterne har misbrugt Kongens Gunſt, hvorledes de efter hans Død har forholdt ſig til Dronning Chatharina Tid, efter at de havde revet Prinzens Opdragelſe og Herſkabet over de tre høyeſte Kongelige Perſoners Samvittighed til ſig, hvorledes de ſelv har udøvet Hevn over dem, hvad for liſtige Anſlag de har fattet for at rive Kronen fra Huſet Braganza, hvorledes over 2000 Geiſtlige er omkommen ved dem, under Philip II., og deres øvrige ſkændige Bedrifter indtil den Bulle in Cœna Domini blev indført, bliver med tilſøyede Beviis udførlig fortalt i denne første Deel, hvorefter ſkal følge tvende andre.

* * *. Pragmatiſche Geſchichte der ſo berufenen Bulle in Cœna Domini &c. Erſter Theil. 1 Alph. 1 Ark i 4to. Den i vor Tid saa ſør berygtede Bulle in Cœna Domini, er et kort Begreb af de Prætenſioner, ſom Paven giør paa alle kirkelige og verdslige Retter paa Jorden. Den har efterhaanden af adſkillige Paver bekommet den Form, hvor i den for uærværende Tid lader ſig ſee. Begyndelſen foregiver en ret glindſende paa Chriſtendommens Vel ſtilet Abſigt; men her tales tillige om et geiſtlig Sværd, og en Hob Forbandelſer udøſes over den heele Chriſtenhed. Det Kongelige Fortrin erklæres for en Opdigtelſe, og at appellere til et almindeligt Concilium for en Forvovenhed. Den der uden Pavens Tilladelſe ſeyler i det Middellandſke Hav, er i Band. Ingen Fyrſte tør uden Pavens Tilladelſe giøre nye

Paa-

Paalæg. Alle Mennesker ere Syndere, derfor ere de alle Paven undergivne. De Geistlige synder ikke, om de overtræde de verdsliges Love. Hvem der handler med Kiættere, er i Band, med mindre han erlægger en vis Pris i det Pavelige Kammer. Hvem der tilsøyer dem noget Ondt, der vende sig til den Pavelige Stoel, han er forbandet, for denne er den egentlige Overappellations-Ret for alle verdslige Handeler imellem Fyrster og Undersaattere. Disse og deslige Satzer, som benævnte Bulla indbefatter, og hvorved den gandske Europæiske Statsforfatning ophæves, synes i vore oplyste Tider ey at fortiene nogen Igiendrivelse. Imidlertid vil man i ovenanførte Værk af en ubenævnt Forfatter med stor Nytte og Fornøyelse læse Historien om denne Bulle, de læseværdigste Anmærkninger over dens Indhold, en Mængde Anecdoter, og Begyndelsen eller Grunden til de mellem Paven og de verdslige Magter Tid efter anden opkomne Trætter og Misforstaaelser.

Leipzig. Mineralogische Belustigungen zum Behuf der Chymie und Naturgeschichte des Mineralreichs. Vierter Theil, mit Kupfer. 1769. Hos J. F. Heineck og Faber, Boghandlere i Kiøbenhavn. 1 Alph. 5 Ark i stor 8vo. Denne Deel indbefatter 20 Afhandlinger. Hr. Tillets Afhandling om Gulds og Sølvs Prøvning; Guettards Afhandling om de Been, som bleve fundne 1760, i en Klippe ved Aix i Provence; Dauhentons om overordentlige store Been og Tænder; Matte's chymiske Undersøgning om Lithophyton; Patts Anviisning til at giøre fastere Kar, som kan udholde den stærkeste Ild; Matte's Beskrivelse over en chymisk Coagulation; Marggrafs nye Methode at bringe Sølvet til den høyeste Grad af Finhed, fornedelst Salt-Suurheden; og Sammes Anmærkning over Myre-Olie og Myre-Suurheden; Guettards Afhandling om Salt-Steenene; og Sammes Beskrivelse over Saltværkerne til Wieliczka i Pohlen; Ellers Forsøg til at bevare Blod og andre flydende Legemer i mange Aar fra Forraadnelse ved fra Luft udtømmet Rum; og Sammes Undersøgning om Jordens Frugtbarhed; Bons chymiske Undersøgning om Silke og Ederkopper; Guettards Afhandling om Corallernes Lighed med de saa kaldte Ormformige Hav-Rør og disses med

Skiæl-

Skiæl-Dyrene; Harenbergs korte Efterretning om de Rammelsbergiſke Berg- og Hüttenbergs-Værker; Lange om nogle Hielpemidler og Forhindringer i Henſeende til Fremgang i Naturens Kundſkab; Matte's Beſkrivelſe paa Salt-Værkerne til Pecais; Montels Beſkrivelſe over de ſamme Salt-Værker; Macqvers Afhandling om de forſkiællige Maader at opløſe Middel-Saltet i Vin-Spiritus; Græve de Salucе's Afhandling om den levende Kalk-Virkning paa forſkiællige Legemer. Nogle af diſſe Afhandlinger hører ikke egentlig til Mineralogien. Om det 11te og 13de Stykke tilſtaaer Udgiveren ſelv, at de ved en Forſeelſe ere komne derind. Men og den Sal. Hr. Prof. Langes Afhandling af de Halliſke Intelligenz-Blade hører mere til Natur-Læren i almindelighed, i hvorvel Forfatteren ſom en ſtor Elſker af Mineralogien, ſom hans af Hr. Madihn nu udgivne Indledning til Mineralogia Metallurgica beviiſer, maa fornemmelig haft ſin Henſigt derhen ſtilet. Hr. Marggrafs Anmærkninger over Myre-Olien ſtaaer ligeledes kun i en vidt affkilt Forbindelſe med Mineralogien. Dog bør man ikke viiſe ſig misfornøyet med Udgiverens Gavmildhed.

Paris. Hiſtoire litteraire des Femmes françoiſes, ou Lettres hiſtoriques & critiques contenant un precis de la vie & une analyſe raiſonnée des ouvrages des Femmes, qui ſe ſont diſtingvées dans la litterature françoiſe. Par une Societé de Gens de Lettres. 1769. 5 Vol. i 8vo. I dette vidtløftige Værk indbefattes Beſkrivelſer over meer end 300 Fruentimmer efter deres Levnets Omſtændigheder, ſom har viiſt ſig i Videnſkaberne og forhvervet ſig Roes ved offentlige Skrifter. Ved enhver Persons Levnets Hiſtorie er tillige tilføyet et Udtog af de beſte Steder i deres Skrifter, og man kan anſee diſſe hiſtoriſke Efterretninger, ſom ligeſaa mange Forſvar for det Qvindelige Kiøn, imod dem, ſom har vildet fradømme dem Begvemhed til at dyrke Videnſkaberne. De fleſte iblandt de her beſkrevne har viiſt ſig i de ſkiønne Videnſkaber, men der forekommer og nogle, ſom og har lagt for Dagen en dyb Indſigt i de abſtracte Videnſkaber.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 36.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 6te Septbr. 1770.

Kiøbenhavn.

Disqviſitionum, qvibus unum & Alterum Philoſophia inprimis recentioris Caput aut Punctum non nihil dilucidari poſſe videtur, *Specimen Imum*, placido opponentium Examini ſubjicit *Birgerus Riisbrigh*, Phil. Prof. Extraord. defendente Nobiliſſimo & Doctiſſimo *Salomone Giör*, bonarum literarum Cultore ſtrenuo. In Aud. Sup. d. 30 Jul. 1770.

Det Første Kapitel af diſſe philoſophiſke Underſøgninger handler om Philoſophiens ſande og meeſt egentlige Begreb, men den Høylærde Forfatter har kun leveret os en Deel deraf for denne Gang, ſom gaaer fra §. 1. til 19. Man ſkulde tænke, at Philoſophie, ligeſom andre Videnſkaber, var i vore Tider kommen til den høyeſte Grad af Indſigt og Fuldkommenhed, og endda maa man endnu ſkrive Taler og Afhandlinger for at beſtemme og faſtſætte, hvad Philoſophie er. Saa gaaer det med vore menneſkelige Kundſkaber. Vi begynde, gaaer fort og komme til Ende, og ſaa begynde vi for fra igien, ligeſom vi endda vare lige kloge. Imidlertid har vi noget at beſkæfte os og forſlaae Tiden med her i Livet, at vi Lærde dog ikke ſkulle være ørkesløſe eller have levet forgiæves eller kiædes ved at leve. Imidlertid, om end gamle Tanker, ved ſaadan Rundgang, bliver utallige

Gange omkaagte og opkaagte paa nye, ſaa vinder dog Videnſkaberne ved nye Tanker og Betragtninger immer et nyere og klarere Lys. Hr. Prof. R. vil i aarlige Diſputatzer anſtille ſaadanne Betragtninger over en eller anden Punkt i den nyere Philoſophie, og da det ſynes, at han dermed vil giennemgaae Philoſophien fra først til ſidſt, ſaa er det ingen Under, at han allerførſt har taget fat paa Philoſophiens Begreb, der ganſke viſt er endnu ikke ſaa nøye faſtſat og beſtemt, at jo en nøyere Beſtemmelſe lader ſig tænke, og virkelig er at ønſke. Først mælder Forfatteren kortelig om Ordets Tvetydighed og dets forſkiællige Bemærkelſe, ſaaſom naar det tillægges i Almindelighed enhver Kundſkab om høye og fortræffelige Ting, i hvilken Meening ey alene den ſande chriſtelige, men endog hiin gamle falſke jødiſke Theologie har faaet Navn af Philoſophie, og er det denne jødiſke, i ſær phariſæiſke Philoſophie, Paulus har ſigtet til Col. II. 8. Hvad den egentlig ſaa kaldte **Philoſophie** angaaer, da er Forfatteren ikke eenig med dem, ſom har nægtet, at dens Begreb lod ſig beſtemme ved nogen fuldkommen rigtig og nøyagtig Beſkrivelſe. Men Beſkrivelſerne ſelv, hvor ved man har ſøgt at beſtemme det, ere deels for vidtløftige, deels for ænge, deels utydelige. Forfatteren har forudſkikket en fortræffelig Anviisning til diſſe Feyls Opdagelſe og Rettelſe, og tillige foreſkrevet ſig ſelv det Forſkrift, han ſelv derudi har fulgt. Man maa for det første lægge Mærke til, fra hvilke andre Videnſkaber **Philoſophien** bliver adſkilt; dernæſt ſammenligne Philoſophernes adſkillige derover givne Beſkrivelſer, for at ſee hvor i alle eller de fleſte ſtemmer overeens, hvad derudi endten fattes eller er til Overflod; og endelig maa man lægge Mærke til, hvor vidt Philoſophiens egen Afhandling ſvarer til de derover af Philoſopherne givne Beſkrivelſer, eller hvor vidt Philoſopherne ſtemmer overeens med ſig ſelv i Philoſophiens Beſkrivelſe og Afhandling, og paa den Maade ſkal man endelig kunne komme efter det rette Begreb, man bør giøre ſig om Philoſophie. I dette Øyemærke og efter denne Plan vil Forfatteren giennemgaae og prøve nogle de meeſt berømte Philoſophers meeſt bekiendte Beſkrivelſer. Han tager da først fat paa den bekiendte Wolfiſke: Philoſophia eſt Scientia poſſibilium, qvatenus ſunt poſſibilia. Han er for det første ikke fornøyet med dens Utydelighed og Tvetydighed.

dighed. Her ſkal qvatenus betegne *rationis*, cur ſint poſſibilia, og i Beſkrivelſen paa Ontologien, Scientia Entis, qvatenus Ens eſt, betegner det noget langt andet, nemlig Scientia *affectionum*, *qvæ Enti qva tali competunt*, eller affectionum Entis generaliſſimarum. Man pleyer og at beſkrive Philoſophien ved Habitum cognitionis philoſophicæ, og denne Beſkrivelſe er i ſin Meening fuldkommen ligegyldig med hiin, og har dette forud, at den er mere tydelig og har ikke nogen ſaadan Tvetydighed, ſom den forrige. Men de har begge en anden og den betydelig Feyl, nemlig at Philoſophie ſtrækker ſig da til alle muelige Videnſkaber, hvori man kan yttre ag bruge en øvet Forſtand og Fornuft i at indſee Tingenes Sammenhæng, og forbinde Aarſager og Virkninger med hinanden og ingen muelig Videnſkab kan eller bør da udelukkes fra Philoſophie. En Juriſt, Theologus og Hiſtoricus bliver alle Philoſopher. Ja Matheſis ſelv bliver en Deel af Philoſophien, hvilken dog Wolf, ſelv har undtaget derfra. Forfatteren kunde have føyet til, at man kan anvende ſaadan en ſpeculativiſk Fornuft-Kundſkab endogſaa paa de allerubetydeligſte Ting, ſom ere for ringe for at indbefattes inden for Philoſoghiens Omfang, om han ellers ikke virkelig har ſagt det ſamme med diſſe Ord S. 9: nulla eſt diſciplina ullius rei, nihilqve eorum, qvæ ab homine vera perſpiciuntur, ubi expedita & promta hæc cauſſarum & rationum perſpicientia locum non poſſit habere. Man har i ovenanførte Beſkrivelſe alene haft for Øyne den fornuftige Kundſkabs-Maade, ſom beſtaaer i Aarſagernes Underſøgelſe og Forbindelſe med deres Følger og Virkninger, og har derimod ikke agtet paa de tvende vigtige Poſter, ſom i Beſkrivelſen aldeles bør have Sted, nemlig Kundſkabens Oprindelſe af hvad for Grund og Kilde, og dernæſt dens Anvendelſe paa hvad for Ting i ſær, ſom en Philoſoph egentlig har at beſkæfte ſig med. Ligeſaa lidet er Forfatteren tilfreds med det Begreb, man har givet om den ſaa kaldte philoſophiſke Kundſkab, ſom alene ſkulde være en Kundſkab om Tingenes Aarſager. Enhver troer, naar han hører det Ord philoſophiſk Kundſkab, at det er en Kundſkab, ſom udgiør en Philoſoph, og dertil er, ſom han har viiſt, Kundſkab om Tingenes Aarſager ikke tilſtrækkelig. Hvad de Mueligheder (poſſibilia) anbelanger, om

hvilke Philoſophien ſkal være en Videnſkab, da ſpørges, om her ſkal forſtaaes alle, eller nogle viſſe alene? Beſkrivelſen undtager ingen, og Wolff ſelv udfordrer paa andre Steder alle Mueligheders Kundſkab af en Philoſoph. Han beſkriver altſaa Philoſophie og Philoſoph, tvertimod ſin egen derom givne Regel, af nogen deres viſſe Grad og det den høyeſte, ſaa at end ikke nogen Dødelig med Sandhed kan tilegne ſig denne Titel. Skal det være for at ydmyge Philoſopherne, paa det de ſkal ikke giøre ſig til af denne deres Ære-Titel (thi den bliver da heller ikke noget andet i Henſeende til dem) da erindrer Forfatteren, at man desuden, om man indſkrænker Begrebet til nogle viſſe Muelighed er, ſaa man med Sandhed kan bære dette Navn, vil dog altid faae Leylighed til at kiende ſin Menneſkelighed, og jo mere og bedre man philoſopherer, deſto mere Aarſag til ey at hovmode ſig af ſin Kundſkab. Men Philoſophie er, i Følge ſit Navn og rigtig beſtemte Begreb, endten Viisdom eller Viisdoms Eftertragtelſe, og Viisdom er en Videnſkab om Lykſalighed, og alt hvad hidhenhører. Den bør efter alle Philoſophers Tilſtaaelſe, næſten til alle Tider, ikke beſtaae blot i naturlige Tings Betragtninger, men med og under alle ſine Betragtninger have Henſigt til den menneſkelige Lykſalighed, ved Sædernes og deres Levnets retſkafne Forhold, efter den Kundſkab de kan og bør have om Tingene i Naturen. Hid henhører da vel mange fortræffelige Tings, men ikke alle Muelighed ers Kundſkab. Der ere desuden mange mørke og dunkle Ting, ſom nok kan fortiene lærde Mænds Underſøgning, men høre derfor ikke egentlig til Philoſophien, uden de har nogen Indflydelſe paa den menneſkelige Lykſalighed. I det mindſte vilde Socrates have ſaadanne Ting udelukte derfra. Hvad den philoſophiſke Kundſkabs Grund og Kilde angaaer, da maa den, naar Philoſophien ſkal underſkilles fra den aabenbarede Theologie og den poſitive Jurisprudentz, øſes og afledes deels fra den blot naturlige (ey ved guddommelig Aabenbaring oplyſte) Fornufts almindelige Begreber om Tingene, deels ogſaa fra de naturlige Tings ſandſelige Betragtning, og den derved om ſamme forhvervede Kundſkab, dot er at ſige, fra Tingenes baade Væſener og Naturer, eller deres baade metaphyſiſke og phyſiſke Væſener. Det vilde ſee ſlet ud med vor Philoſophie, naar vi ſom Philoſopher ikke ſkulde beſkæfte os med an-

andet, end at betragte blot Tingenes almindelige Begreber (deres metaphyſiſke Væſener) og udpønſe, hvad der i Følge ſamme kan ſiges om Tingene. Allerede **Pythagoras** har i ſin Tid yaaſtaaet om Philoſophen, ut rerum naturam ſtudioſe intueatur d: **flittig betragte Tingenes Natur** (phyſiſke Væſen). Det er i de virkelige Tings Naturer en ſtor Deel af vor Lykſalighed fornemmelig er grundet. Forfatteren tænker derudi overeenſtemmende med Hr. Prof. **Baſedow**, en Mand der ganſke viſt har tænkt meget ſundt og godt i Philoſophien, og ſat mange Ting i et ſtort Lys. Ved den Leylighed erindrer Forfatteren, og i ſamme Overeenſtemmelſe, at man i ſin philoſophiſke Slutning af de virkelige Tings Natur, ofte maa lade ſig nøye med den **analogiſke Vished**, ſom grunder ſig paa flere Tings ſynſynlige og unægtelige Overeenſtemmelſe, der bliver os en Grund til at ſlutte om den eene, hvad der uden al Tvil er os bekiendt om den anden, for Ex. at denne Verdens Bygning, naar den bliver os bekiendt i ſin viiſeſte og kunſtige Indretning, efter viſſe Regler til viſſe Øyemærker, bliver det os ligeſaa viſt, at den maa have ſin fornuftige og viiſe Bygmeſter, ſom ingen af os kan tvile om, at jo en anden kunſtig indrettet Bygning og Machine har ſin, da vi ſeer ſaadanne dagligen for Øyne at opføres og indrettes, og har ſlet ingen Grund til at troe andet om dem, hvis Indretning og Opførelſe vi ikke ſelv har ſeet. Efter at Forfatteren ſaaledes har rettet den Wolfiſke Beſkrivelſe, og ſelv tilligе, ved endten at lægge til eller tage fra, beſtemt det rigtige og rette Begreb derom, uddrager han ſiden deraf nogle Følger og Slutninger, ſom ſigte til at beſtemme Philoſophiens Omfang, de philoſophiſke Lærdommes urygelige Faſthed og Almindelighed, og den philoſophiſke Kundſkabs Hielpe-Midler, ſom er Fornuft og egen ſaa vel ſom fremmed Erfaring, i Henſeende til hvilken ſidſte han i ſær viſer, hvad for et umiſteligt og fortræffeligt Hielpe-Middel Hiſtorien er for en Philoſoph. Dernæſt anfører han nogle andre Beſkrivelſer, ſom til deels afvige fra den Wolfiſke, ſaaſom den Hofmanniſke, Cruſiſke, Baumgarteniſke, Baſedowiſke, Darjeziſke, Federiſke, og viſer ved enhver i ſær, hvor vidt de med det af ham ſelv beſtemte Begreb ſtemmer overeens eller ikke, og hvad derudi burde rettere, nøyere og tydeligere være beſtemt. Endelig ere der nogle, ſom hellere ville have **Philoſophien** beſkreven

ved Studium Sapientiæ, end Sapientiam alene, hvilke, efter Forfatterens Meening, derudi efterfølge Pythagoræ Beſkeedenhed. Hvad Forfatteren derved erindrer, er uden Modſigelſe ſandt, nemlig, at om man end kalder et Menneſke viis, nægter man dog ikke dermed den ſtore Forſkiæl, der er imellem menneſkelig og guddommelig Viisdom, og at man dog endnu ikke vilde kalde de Lærlinger, der havde fattet nok ſaa ſtor en Lyſt og Kiærlighed til Viisdom, Philoſopher, end ſige ſtore Philoſopher, naar de ikke beſadde nogen Deel af Viisdommen ſelv. Man kan og tilſtaae Forfatteren dette, at Pythagoras gierne kunde have ſparet ſin Umage med at ophitte dette Navn, men om han, ſom den her paaraabte Reckermann har paaſtaaet, havde giort rettere, det lade vi ſtaae derhen. Saa meget tykkes os, man med nogen Skin af Sandhed kunde ſige til hans Forſvar: 1) at der iblandt de gamle Philoſopher vare mange, der brøſtede ſig ſær meget af Sophernes (de viiſe Mænds) prægtige Titel, hvilket man til Pauli Tid ſeer alene af den Talemaade Rom. I. φάσκοντες εἶναι σοφοι, og af mange andre Steder, hvor Sophia (Viisdom) og Sopher (Viiſe) ofte anbringes ſom en Ting, og et Navn, hvoraf de gamle Philoſopher vare nok ſaa ſtolte, ſaa Pythagoras kunde have haft megen og god Grund til at indføre de nye Ord Philoſoph og Philoſophie, og diſſe paſſe de ſig ſær vel til de Tider, da de bleve indførte; 2) at Navnet har ſin gode Grund i den menneſkelige Natur, da Nogen maa være bleven ſaa lærd og viis ſom han immer kan og vil, ſaa bliver der endnu nok tilbage for ham at lære og pønſe paa, end indtil den høye Alderdom, i hvilken Meening den gamle Solon tilſtod om ſig, at han lærde hver Dag noget ſaa længe han levede. Aldrig komme vi her i Livet til nogen ſaa fuldkommen Indſigt og Viisdom, at vi ingen Aarſag eller Anledning ſkulde have til mere og videre Beſtræbelſe derfor og Attraae derefter. Altſaa har nok Pythagoras haft et ſandt og virkeligt Begreb for Øyne, førend han dertil dannede et ſaa bequemt og vel paſſende Ord; 3) maatte man billigen ſpørge, hvorfore man har optaget Ordet efter Pythagoras, og ſluppen Begrebet? Er det ikke et ſandt, et i Naturen grundet Begreb, der virkelig fandt Sted førend Ordet ſelv? Bør det ikke da tillige med Ordet endten

an-

antages eller forkaſtes? hvorfore beholde Ordet, og forkaſte det Begreb, det alene er ſkikket til at betegne? Hvorfore, naar Forfatteren her ſiger, „at Pythagoras gierne kunde „ overdrage Ordet med Forandring til Efterkommerne, men „ ikke dets Bemærkelſe," da forſtaae vi ham ſaaledes, at Efterkommerne kunde gierne, efter deres eget Godtbefindende, vedtage det forandrede Ord, uden dog at bekymre ſig om dets hele Bemærkelſe, og lade det gielde alene for ſin eene halve Deel, nemlig Sophia eller Viisdom, da man dog ikke dermed udgiver den menneſkelige Viisdom for den høyeſte eller fuldkomneſte, og gierne tilſtaaer, at den lærdeſte Mand kan have Aarſag at beſtræbe ſig for Viisdom, ſaa længe han lever. Men kan man da vel og anſee det for andet end en puur og aldeles ugrundet Egenſindighed af Efterkommerne, at ville vedbeholde Ordet, uden Begrebet, hvis Rigtighed og Sandhed de ſelv tilſtaaer, ja virkelig forſtaaer under Viisdoms Navn alene, kun at de vil ikke have det udtrykt? Naar Forfatteren derfor videre ſiger, at man maa følge den vedtagne Talebrug, da kan hans Meening, om vi ſkiønne ret, vel ikke være nogen anden, end denne, at man af Føyelighed faaer at give efter for denne deres Egenſindighed, og det kan man bieſalde. Thi naar man beſkriver Philoſophie ved Viisdom, og dermed tilſtaaer, at vor menneſkelige Viisdom er ikke mere fuldkommen, end at vi i vort hele Liv igiennem kan have Aarſag til at tragte derefter og beſlitte os derpaa, kan man ikke da ligeſaa vel ſige, at vor Philoſophie er Viisdoms beſtandige Eftertragtelſe? Men desuden, hvad er det for en Efterkommernes Talebrng, hvorefter man maatte rette ſig? Iblandt de nyeſte er der ingen, ſaa vidt vi vide, der i deres Beſkrivelſer brnge juſt der Ord Sapientia eller udvikle dets Begreb. De ere faſt alle, i det mindſte alle de i nærværende Afhandling anførte Philoſopher, afvigede fra de Gamles Forklaring over Philoſophiens Begreb. Og hvad diſſe angaaer, da tør vi nævne en Plutarch, Cicero, Seneka, ſom dem, der i deres Forklaringer ſnart bruge det Ord Sapientia, ſnart rette ſig efter Ordets Pythagoriſke Oprindelſe, ſom naar Seneka udtrykkelig ſiger: Sapientia perfectum bonum eſt mentis humanæ; Philoſophia Sapientiæ Amor & affectatio eſt. Altſaa have de Nyere jo afviget fra de Gamles vedtagne Talebrug, og man ſkylder ikke

denne dekes ſtørre Lydighed, end de ſkyldte hiin hines, ja vor Forfatter er i viſſe Henſeender ikke ſelv fornøyet med deres Afvigelſe, og retter derfore deres Beſkrivelſer. Altſaa ſtaaer kun tilbage, at man med de Gamle bør ſige, at Philoſophie er endten Sapientia eller mere udtrykkelig og eftertrykkelig amor & affectatio & ſtudium Sapientiæ, og det er uden Tvil den rette Talebrug vi bør følge. Men var det ikke at befrygte, at man da, naar man kaldte Philoſophie Studium Sapientiæ, maatte give den vankundigſte Lærling med den ſtørſte Lyſt og Kiærlighed til Viisdom, ſom han endnu ikke beſidder nogen Deel af, allerede Navn af Philoſoph? Det er den Frygt Forfatteren oven til har yttret, og uden Tvil ogſaa den, hvorfor han paaſtaaer, at man i Henſeende til Begrebet bør følge Talebrugen; thi det er virkelig imod Talebrug, at kalde en Lærling Philoſoph. Men naar man alene ſiger, at Viisdoms Lyſt og Eftertragtelſe er ikke nogen en Philoſophs væſentlige Egenſkab, men hans væſentlige Fællesſkab med den Lærling, der allerførſt begynder at elſke og eftertragte Viisdom; naar man efter alle baade Gamles og Nyeres Talebrug udfordrer til og af en Philoſoph, at han ſkal beſidde en faſt og vel grundet Videnſkab om guddommelige og menneſkelige Ting; da have vi det Kiendemærke, hvorved vi kan underſkille ham fra den Lærling, der med al ſin Lyſt til Viisdom endnu ikke er det, han vil være, Philoſoph. Vi have herved giort denne Anmærkning, for at viſe, at ſaa liden Grund her er til Modſigelſe, ſaa liden er og den Uovereenſtemmelſe, hvor i Forfatteren her befinder ſig i Henſeende til de andre ubenævnte, der følge Pythagoræ Beſkeedenhed i Begrebet ligeſom i Ordet. Man maa tilſtaae Forfatteren, at den Forandring Pythagoras har giort, var ikke nødvendig, lad være den heller ikke var uden Grund. Han derimod tilſtaaer, at man i Meening og Sagen ſelv bør bifalde den Grund Pythagoras har haft til Forandringen, kun at man ikke bør udtrykke den i Beſkrivelſen, uſu tamen, qvem penes arbitrium loqvendi eſt, ita ferente, Fas erit Philoſophiæ vocem retinere, & qvam definitione exprimere non licet, re & ſenſu probare modeſtiam. Kun en eeneſte Anmærkning har vi endnu at giøre, for at viſe, at der maaſkee er ikke den allermindſte Uovereenſtemmelſe imellem dem. Mon ikke Hr. Prof. R. tager Philoſophien, ſom

man

man pleyer ſige, objective? Saa tykkes os den i det mindſte maa tages, naar der handles om, hvad Begreb man bør giøre ſig derom, ſom om en ſærſkilt Videnſkab, hvad for Sandheder den indbefatter i ſin Omfang, og af hvad for en Grund de kiendes, nemlig Fornuften og ikke nogen beſynderlig guddommelig Aabenbaring. I denne Meening maatte man da vel tilſtaae, at den aldrig kan kaldes Studium Sapientiæ, da Studium kan ikke finde Sted uden in Subjecto Studente. Derimod, naar man paaſtaaer, at den bør beſkrives ved Studium Sapientiæ, maa man uden Modſigelſe tage den Subjective, og paa den Maade bliver der imellem Hr. Prof. R. og hine ubenævnte ikke nogen virkelig, men blot ſkinbar Modſigelſe. For Reſten maa vi reent ud bekiende, at vi ſlet ikke vide, hvem de ere, med hvilke Forfatteren befinder ſig i den forbemældte Uovereenſtemmelſe, hvilke ſkulde beſkrive Philoſophiam objective ſumtam ved Studium Sapientiæ eller ſaaledes, at man ey ſkulde kunne underſkille den vankundigſte Lærling fra den lærdeſte Philoſoph. Vi ſlutte kun, at Sagen maa ikke være af ſtor Betydenhed, ſiden Forfatteren har ey engang behaget at nævne dem, og afværdiget dem ſaa ganſke kort, med mindre han i Fortſættelſen af denne ſin meget grundige Afhandling ſkulde ville give ſig af med nogen deres vidtløftigere Igiendrivelſe, da det maaſke ſkulde blive ham nødvendigt at nævne diſſe ſine os ubekiendte Modſtandere.

Göttingen.

Primæ Lineæ Philoſophiæ moralis ſeu Ethices. 1768. 204 S. i 8vo. Forfatteren. Hr. Prof. **Holmann** tager det Ord **Moral** ikke for en Lære om vore Pligter; men hans Moral ſkal være en Medicin for Affecterne, og viiſe Veyen til Lykſalighed, kort at ſige, den ſkal være **den Kunſt, at leve lykkelig og fornøyet.** Han er ikke fornøyet med dem, ſom tage den i en anden Meening, og derudi foredrager Pligter, hvilket efter hans Meening ſkal have foraarſaget ſtor Forvirring, i det man har blandet Moralen og Natur-Retten med hinanden. Han vil finde Kilderne dertil hos de Gamle. I ſær er han ilde tilfreds med **Cicerons** Bøger om Pligterne. **Cicero** ſagde ſtrax i Begyndelſen:

Omnem, qvæ a ratione ſuſcipitur, inſtitutionem a Definitione proficiſci debere, og gav dog ſelv ikke nogen Definition paa Moralen. Da man nu for Latinens Skyld læſer hans Bøger i Skolerne, ſaa vedbeholder man hans Vildfarelſer ſin heele Levetid; handler i Moralen om Pligterne, og giør, ſom Forfatteren udtrykker ſig, et Chaos af Dyder og Pligter. Han bifalder derfor ikke, at man lader Ungdommen læſe Ciceros Bøger om Pligterne. (Vi overlade tænkende Læſere ſelv at ſkiønne, om der vel er noget i alle diſſe Nyheder, der ſaa ſlet hen kan bifaldes. Er det ikke lige meget, endten de læſe diſſe Bøger under Navn af en Morale eller Natur-Ret? Ciceron har ſelv ikke givet diſſe ſine Bøger noget egentlig Navn ſom af en Videnſkab. Det var ham nok at mælde, at han vilde ſkrive om Pligter. Ovenanførte hans Ord ere aabenbar misbrugte til at laſte ham for han har ingen Definition givet paa Moralen, ſaaſom han kun har brugt dem ſom en Indledning til den Definition, han vilde give paa Pligter, hvorom han vilde handle. For Reſten maatte man nok vide, hvorledes Moralen ſkal være en Medicin for Affecterne, viiſe Veyen til Lykſalighed, give Anviisning til et lykkeligt og fornøyet Liv, uden at foreſkrive Regler og Pligter? Dette og andet mere vil ganſke viſt herved falde en tænkende Læſer ind, og han vil maaſke tillige erindre ſig Gellerts philoſophiſke Hat. Men lader os høre flere Nyheder!) Den Diſciplin, ſom Hr. H. kalder Morale har han allerede for 40 Aar ſiden forklaret i ſine Collegiis ſom endeel af Philoſophien, og af hans Dictatis er endelig denne Læſebog kommen. Man afmærker ham læt det lange Arbeyde, og en vidtløftig Kundſkab om hvad der tilforn er ſkrevet om ſamme Materier, hvortil Læſeren og i Noterne henviiſes. I ſær viſer ſig Forfatterens ſtore Belæſenhed endog i de mindre philoſophiſke Skrifter, ſom ere udkomne i dette Aarhundredes Begyndelſe, og ſiden er bleven temmelig ubekiendte formedelſt den Wolfiſke Philoſophies Herredømme, ſaavel ſom og en god Bekiendtſkab med de gamle Græſke og Latinſke Philoſopher. Prolegomena indtager 28 Sider og er for den ſtørſte Deel hiſtoriſke, i det de viiſer, hvorledes denne Videnſkab endten er bleven forſømt, eller og af nogle igien draget frem for Lyſet, hvoriblandt Forfatteren i ſær roſer Vinc. Glacium. Han

taler

taler imod dem, som har vildet have den overladt alene til Theologien, og bemærker S. 23 at Affecternes Medicin, og den Kunst at leve lykkelig er og nødvendig for dem, som ikke kiende eller antage den H. Skrift, og at visse første Begreber ikke blive forklarede i Biblen, men alene forudsatte, hvilke Philosophien maa lære os. Bogen selv har 3 Deele. Den første handler i trende Kapitler om den Menneskelige Villie, Tilbøyeligheder og Affecter, og om det, hvorved vor Villie bliver lænket, nemlig Forestilling om et Gode eller Onde. **Ville** og **ikke ville** beskriver Forfatteren S. 33 ved den **Angenemme eller uangenemme Følelse, som kommer af en Sags Forestilling**, og anseer altsaa Villien som lidende. Naar han taler om de fornuftige og sandselige Forestillinger om Ondt og Godt, der virke paa vor Villie, og kommer til den Fald, da de modsige hinanden, og holde en Tid lang lige Vægt, saa mishager ham det Udtryk **Strid imellem Sandseligheder og den fornuftige Villie**, eller de nedre eller høyere Kræfter, efterdi man dermed har forbundet Vildfarelser. Han vil hellere kalde det Fluctuatio Voluntatis, og dadler **Wolf**, at han i det mindste i den Materie alt for meget har betient sig af de Skolastiske Philosophers Talemaader. Fra S. 78 handler han om Temperamenterne, og forebygger den Misbrug, som i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev dreven med den da saa høyt elskede Lære. Da vor Villie ikke kan andet, end vælge, hvad der forestilles den som Godt, og flye, hvad der forekommer den, som Ondt, men da disse Forestillinger kan være urigtige, saa er det aldeles mueligt, at vi kan ville det Onde, men det er ikke nogen Feyl i Villien, men i Forestillingen. Derpaa bygger han S. 90. 91 en vigtig Satz, hvilken vi blot anføre, uden at bifalde den. Han siger nemlig, det er imod al Erfaring, at vor Forstand skulde have en naturlig Tilbøyelighed til visse moralske Vildfarelser; vore urigtige Forestillinger om Ondt og Godt har just de samme Kilder, hvor af alle vore andre Vildfarelser flyde, og maa forbedres paa samme Maade, som de. Der gives altsaa ingen medfødt Fordervelse, og dette skal heller ikke modsige den H. Skrift, naar den ellers rigtig bliver forklaret, hvilket sidste Forfatteren dog vil have overladt til Andre. Den **anden Deel** handler først om den Menneskelige Lykkalighed i Al-

i Almindelighed, dernæſt i Beſynderlighed om enkelte gode Ting, og underſøger det Spørsmaal, om der gives et høyeſte Gode? Han opregner de enkelte gode Ting, og ſætter Priis derpaa. Æren kommer ved denne Vurdering ſær lavt at ſtaae, ſaa at han endog agter Rigdom for et ſolidere Gode, fordi den ſætter os i Stand til at hiælpe andre, og befordre det almindelige Bedſte. Efterat Forfatteren har viiſt Mangelen i alle de andre gode Ting, ſom og ikke ſtaaer i vor Magt, ſaa kommer han endelig til det Spørsmaal om det høyeſte Gode, hvilket er ham ſær vigtig, ſkiønt nogle har vildet have det overladt alene til de Gamle. Gud ſelv er det høyeſte Gode, dog ikke ſom andre ubeqvemmelig udtrykke ſig, Foreeningen med Gud eller Guds Beſiddelſe. Denne Satz vil han ikke have overladt til Theologien, ſom den egentlig tilhørende, og erklærer det for en ugudelig og foragtelig Lære, at det ſig ſelv overladte Menneſke ikke kan have Gud til ſit høyeſte Gode, men maatte meget mere hade ham. Vi kan ikke nægte, at jo dette ſidſte er et haardt Udtryk, og der ere vel de, ſom ville ſige, at man kun har at formilde det, og ſætte Frygt i Stedet for Had. Plato ſkal ikke have kunnet tage den Lære, at Gud er vort høyeſte Gode, af Moſes eller nogen anden af de jødiſke hellige Skribentere, da den ſlet ikke ſtaaer hos dem. Denne tilføyede Grund ſkal man vel næppe ville tilſtaae Forfatteren, om man end føyelig ſkiænker ham Sagen ſelv. Er da Gud det høyeſte Gode, ſaa ſpørges endelig, hvorledes han kan blive Grunden til vor Lykſalighed, og Gemyts-Roelighed, hvilket Forfatteren ſøger at viiſe i den tredie Deel, ſom handler om Midlerne til den ſande Lykſalighed. Forfatteren erklærer ſig her mere end een Gang (S. 135. 142. 148) imod det andre paaſtaaer, angaaende den philoſophiſke Morales Ufuldkommenhed, og dens Utilſtrækkelighed til Affecternes Forbedring, uden Aabenbaring og overnaturlig Hiælp. I det første Kap. taler han i Beſynderlighed om Villiens og Affecternes Forbedring, og den deraf opkommende Gemyts-Roe. Man maa ſøge at bekomme rigtige Begreber om Godt og Ondt, og begges ſande Størrelſe, lære at underſkille det der kun har Skin af Godt fra det ſande Gode, og at rette de Vildfarelſer, ſom forlede vor Villie til et daarligt Valg, og ſætte vore Affecter i en ufornuftig og uordentlig Bevægelſe.

se. Med disse rigtige Begreber maa vor Forstand blive ret bekiendt og bevandt; hvortil der ikke skal (efter Forfatterens Meening) behøves nogen Aabenbaring eller overnaturlig Naade, da en Maadelig Opmærksomhed, hvortil endogsaa den gemeene Mand er skikket, er tilstrækkelig til at giøre sig tydelige Begreber om Ondt og Godt. Dog da dette udfordrer mere Opmærksomhed, end der finder Sted hos mange Folk, og Enthusiasmus og Fanaticismus, er for dem en langt kortere og kraftigere Vey til det samme Øyemærke, saa vil Forfatteren S. 149 ikke have dem denne Trøst berøvet, som ikke har noget bedre. Det andet Kap. handler om det høyeste Godes Nydelse, og den positive Lyksalighed, som deraf har sin Oprindelse. Forfatteren taler her meget smukt om den indvortes Gudsdyrkelse, om at elske ham over alle Ting, i sær om Lydighed imod hans Villie. Denne alene giver han det Navn Dyd i den Forstand, da dette Ord ikke er indskrænket til enkelte Dyder, og bemærker at de Gamle, der tale saa meget om Dyder, har ikke haft det rette Begreb derom. Vi kan ikke nægte, at vi jo altid har kaldet det Gudsfrygtighed, hvad Forfatteren her kalder Dyd, dog uden at giøre nogen anden virkelig Forskiæl derpaa, end denne, at Dyden, saavidt som den udøves af Lydighed imod Gud, faaer Navn af Gudsfrygt. Hvem der da besidder Dyden, som Forfatteren har beskrevet den, den maa følgelig altid foredrage Guds Villie for sin, det er, fornægte sig selv, hvilken Fornægtelse skal efter Forfatterens Erklæring staae i et Menneskes naturlige Formue. De, der nægte dette, tænke ved det Ord Fornægtelse en Ting, som og ved unaturlige Kræfter ikke kan være muelig. Naar vi nu forholder os saaledes mod Gud, saa kommer deraf efter Forfatterens Meening en positiv Lyksalighed, som og bliver meget forøget ved den gode Samvittighed. Det Haab at Gud efter Døden skal giøre os lykkelig, taler han intet om, hvilket man vel ikke skulde have formodet, med mindre han vil have det overladt alene til den overnaturlige Aabenbaring; hvilket man dog forvist ikke kan sige, saasom at tillægge Aabenbaringen saa stort et Fortrin synes ikke vel at kunne bestaae med det han har sagt om den philosophiske Morals Fuldstændighed og Tilstrækkelighed til at giøre os lykkelige. Det tredie Kap. er efter Forfatterens Øbsigt kun en Tilgift, og handler

ler om vore Pligter imod Gud. Forfatteren ønſker, at enhver maatte være vel underviist og øvet i den naturlige Religion førend han valgte nogen af de Aabenbarede. I §. 176. fremſætter han det Spørsmaal, om den naturlige Religion er tilſtrækkelig til Salighed efter dette Liv, og om en Aabenbaring dertil er nødvendig, uden dog ligefrem at beſvare det. Man ſeer af det anførte, at Forfatteren afviger i mange Ting fra de vedtagne Meeninger, og at man ikke allevegne kan biefalde hans Afvigelſer.

Leipzig.

Zwo chymiſch-phyſicaliſche Abhandlungen, deren die erſte den Arſenik, die andere aber den Salpeter, nebſt einigen beſondern Nutzanwendungen gründlich unterſuchet. Ausgefertiget von M. L. J. L. J. P. 1769. 6 Ark i 8vo. Forfatteren, ſom nævner ſig paa Titel-Bladet med diſſe 6 Bogſtaver har paa et andet beſynderligt Titel-Blad til den første Afhandling givet ſig Navn af Innocentius ab Indagine. En Naturkiender ſiger han, maa være en Chymicus og ſelv vil han her viiſe ſig ſom en chymiſk Naturkiender, men kun i Metallernes Rige, hvis Underſøgning har i lang Tid under megen Sved og Møye været hans fornemmeſte Gienſtand. Ved ſine Underſøgninger vil han have fundet, at Arſenicum eller Rottekrudet, ſom Smelterne uden Betænkning forkaſter ved Metallernes Smeltning, kunde derved bruges med ſtor Nytte og til Erzernes Berigelſe. Han vil paaſtaae, at man ſkal kunne afvinge det en mærkelig Andeel af Guld og Sølv, naar man kun efter den metalliſke Grundblandings Maalsregler paalægger det de behørige Lænker. Dette Skrift er altſaa ſtilet imod Arbeyderne i Smeltehytterne, ſom immer ville blive ved de gamle Traditioner, og ey antage nogen Remonſtration, men drive det gode og onde, det modne og umodne, det corporaliſke og embryonaliſke Guld og Sølv med hinanden i Luften. Det ſaa kaldte Phlogiſticon er det egentlig metallizerende Principium, og udgiør det umiſtelige Elementum Phyſikum til alle Legemer. Naar en Metal ved Calcination er bleven ſit Phlogiſticon berøvet, ſaa er det metalliſke Legeme en død Kalk og Jord; og naar ſamme kommer dertil igien,

ſaa

saa bliver den døde Jord igien af nye belivet, og heel igiennem opfyldt med nye Lys og Glands. Da efter Henkels Meening Arsenikum bestaaer af halv metallisk og halv merkurialsk Natur og alle Metaller i Henseende til deres fornemmeste Deel bestaaer af Merkurius, saa er dets Metallisering aldeles muelig. Her spørges altsaa hvad for en Metal skulde der blive af Arsenikum? Svaret bliver, at det er behiælpelig til alle metallers Avling, og befinder sig hos dem alle in Mineris eller Matricibus, kun Jernet undtagen. Hvad der befordrer alle metallers Fødsel og Vext, det er af Vigtighed, og kan med Ret kaldes Genitor Metallorum. Iblandt de Metaller, som afstamme fra Arsenikum, kan Tinnet paastaae den første Plads. Dette staaer med Sølvet i en temmelig nær Forvandtskab, og Hr. Baron Urbigers Foregivende, at man af Tin kan giøre Sølv, er ikke saa urimeligt. Altsaa skal det rette reene og ubeblandede Arsenikum være i Stand til at frembringe Sølv. Er denne Slutning ligesaa læt og rigtig, som nyttig, saa skulde det nok være værdt at sætte den i Værk, da man allevegne klager over Pengemangel.

Anmældelser.

Paris. Lettre aux Academiciens du royaume & a tous les François &c. 1769. Foefatteren af dette Brev er ikke tilfreds med sine Landsmænds mange nye Moder. Han laster den sædvanlige Beslutning af Breve: Je suis votre tres humble &c., Sundheds-Drikkene, Ubestandigheden i Sæderne, den Foragt man viiser imod Forfædernes Skikker, Agerdyrkningen, Handelens og Finanzvæsenets nye Lærebygning, henregner mange nyelig giorte Anordninger til Vittighedens Misbrug, hvilken han skildrer med en angenem og eftertrykkelig Skrivemaade, og stiller sine Medborgere det latterlige derudi tydelig for Øyne.

London. *Moral & medical* Dialogues &c. 1769. Forfatteren er Hr. Collignon, Doctor Medicinæ og Professor Anatomiæ til Cambridge. Han undersøger det Spørsmaal, **om der er mere Ondt eller mere Godt i Verden?**

bliver

bliver ſtaaende alene ved det phyſiſke onde og gode og paaſtaaer, at Sandheden alene forkaffer et Menneſke Nydelſen af ſaa mange gode Ting, at de meget overveye de Viderværdigheder, det er underkaſtet.

Leipzig. Phyſikaliſche Unterſuchung, ob auch Patagoniſche Rieſen möglich und die Erzehlungen davon wahr ſind? von J. C. E. S. 1769. 56 S. i 8vo. De Efterretninger man har givet os om de Patagoniſke Kiæmper, har Hr. **Condamine** giort katterlig. Siden forſonede han ſig igien med **D. Maty**, og de fik paa nye Skin af Sandhed. Den ubenævnte Forfatter paaſtaaer af phyſiſke Grunde, at et ſaadant Kiæmpe-Folk er umuelligt, og foredrager tillige adſkillige Tvilsmaale imod Rigtigheden af de Bemærkninger, ſom Reyſebeſkriverne derover vil have anſtillet.

Halle. D. J. P. Eberhardts Gedanken vom Nutzen der Mathematik und ihrem Einfluß in den Staat, nebſt einer Nachricht von ſeinen Vorleſungen. 1769. 3 Ark i 8vo. Forfatteren forſvarer Mathematiken imod de Fordomme, hvoraf man endnu immer er indtaget derimod, og beviiſer ey alene dens umiſtelige Nytte i andre Videnſkaber, men endog den Indflydelſe, ſom den har i Staten.

Erlangen. De vultu morientium er Indholdet af en ſær fortræffelig Lovtale, ſom Hr. Hofraad **Delius** har holdt over den Afdøde Hr. D. **Trew**. Naar Døden virkelig indfinder ſig hos den Syge, ſaa giver Smerterne efter, Spændingerne og Krampen hører op, Anſigtet bliver mildere, Gemyttet roelig, og de Omſtaaende giøre ſig ofte, men desværre falſk Haab om Forbedring. Dog har Forfatteren her ikke ſtiltiende forbigaaet den ſande Aarſag til en Dødendes ſande Fornøyelſe.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 37.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 13de Septbr. 1770.

Kiøbenhavn.

Syntagma Hiſtorico eccleſiaſticum de Baptismo ſociisqve ſacris ritibus, in boreali qvondam eccleſia usqve ad reformationem obſervatis ex monumentis patriis, tam ſacris qvam profanis, maximam partem manuſcriptis, contexuit *Joannes Olavius*, Hypnoneſio-Isl. Theol. & Antiqv. Patriæ Studioſus Accedunt Index rerum & copioſior vocum antiqvarum hic occurrentium Syllabus, cum explicatione & ſelectis etymologiis. 1770. 207 S. i 4to, foruden Regiſteret og det tilføyede Gloſſarum, ſom indtager 91 S. Med A. F. Steins Skrifter.

Dette er en nye Frugt af den Kiærlighed til Fædernelandets Hiſtorie og Oldſager, og den Flid i at dyrke og efterforſke ſamme, der er vore Islandſke Studentere ſaa naturlig. Forfatteren havde først beſtemt dette ſit Arbeyde til akademiſke Diſputatzer. Men ſom et ſvagt Helbred, i ſær Øynenes Svaghed, hindrede ham i nogle Aar at bringe det til Fuldkommenhed, ſaa har han først for en 3 Aars Tid ſiden, da han var bleven Alumnus Magnæani Antiqvitatum Stipendii, og forſynet med nogle flere Hiælpemidler, kundet tage fat igien derpaa, og har endelig bragt det til den Fuldkommenhed, at Skriftet er bleven meer end en halv

Gang ſaa ſtor ſom tilforn. Ved Hr. Etats-Raad **Møllmann** har han haft Adgang til **Arnæ Magnæi** Bibliothek, ſaa han har kundet benytte ſig af de til hans Brug og Øyemærke nyttige og nødvendige Haandſkrifter, og de Herrer Conference- og Etats-Raader **P. F. Suhm** og **J. Langebek** har og haft den Godhed at meddeele ham af deres Bogſamlinger, hvad for trykte Bøger han maaatte behøve. Han handler kun om den Nordiſke Kirke, og har derfor taget Materierne og Beviſerne alene af indenlandſke troeværdige Skrifter og Kirke-Anordninger. I Prolegomenis giver han Underretning om diſſe Kirke-Retter og andre ſaa vel kirkelige, ſom verdslige hiſtoriſke Skrifter, deres Forfattere og Alder. Afhandlingen ſelv er udført i afdeelte Øyer, og hver Øys Indhold forklaret og beviiſt med Anmærkninger og Vidnesbyrd af forbemældte Skrifter og Kirke-Forordninger. Den har i alt 14 Kapitler. Cap. I. de Miniſtro Baptismi ordinario. I Begyndelſen døbte Biſperne, ſiden Præſterne alene, hvilke dog ikke maatte døbe deres egne Børn. De maatte ikke reyſe nogenſteds hen fra deres Huus eller Sogn, uden Sogne-Folkenes Samtykke, eller og de maatte allevegne føre med ſig de til Daaben nødvendige Ting, da de ellers vare Straf undergivne. Daaben maatte gaae for alle andre geiſtlige Forretninger, fordi man troede da, at ſmaa Børn uden Daab ikke kunde blive ſalige. Døbe-Formularen og hidhenhørende Taler blev læſt paa Latin, og hvad for en Præſt der ikke forſtod Latin, blev udelukt fra denne og andre geiſtlige Forretninger. Men læg Folk maatte lære dem paa Danſk, og frem for diſſe fik ingen fremmed Præſt Tilladelſe til at døbe, uden i Nødsfald, naar den Præſt, ſom det tilkom, ikke kunde være tilſtæde. II) De Baptismo extraordinario ſ. Laicali. Man dyppede kun Barnet 3 gange i Vandet, eller beſtænkede det dermed, lagde dertil den ſædvanlige Døbe-Formular og Barnets Navn, men forbeholdt de øvrige Ceremonier til den første Korsbetegnelſe, ſom burde følge derpaa. Man brugte derved undertiden og nogle andre ſmaa Ceremonier, ſom at vende Barnet om og kyſſe det allevegne, og at indvie Vandet. Til den Ende burde Præſten lære alle, baade Mandfolk og Frnentimmer, fra deres 7de Aar, Døbe-Formularen, tilligemed det Apoſtoliſke Symbolum og HErrens Bøn, og hvem der forſømte eller foragtede hans Underviis-

ning

ning derudi, blev undertiden ſtraffet. De læg Døbere vare først voxne Mænd, dernæſt ogſaa Drenge paa 7 Aar eller yngre, naar de kun kunde Døbe-Formularen, endelig ogſaa Fruentimmer, hvilke dog hellere burde læſe de andre Døbe-Formularen for, end ſelv døbe. Mærkeligt, at man endog i nyere Tider har tilladt Hedninger i Nødsfald, at forrette den Hellige Daab. Sielden og ſælſomt, at man i de ældre Tider lod Daaben forrette 2 Gange, baade ved Mand og Qvinde. Besynderligt, at Forældre ſelv ikke maatte døbe deres Børn, uden den i yderſte Nødsfald, men burde overdrage Forretningen til en af Naboerne, ſom under en vis Mulct til Biſpen og Barnets Forældre, ikke maatte vægre ſig derfor. De burde ſiden bevidne Døbe-Forretningen for Præſten og aflægge Regnſkab for dens Rigtighed, da han derpaa føyede til af Ceremonie og Læsning, hvad ſom fattedes i dens Fuldkommenhed. III) De reqviſitis Baptizandorum. Da de første Chriſtne ikke antoge alle uden Forſkiæl til Daaben, ſaa har derimod den nordiſke Kirke ingen udelukt derfra, uden de holdtes for at være beſatte eller vare mistænkte for Troldom, omendſkiøndt de vare oplyſte om Religionens Sandhed og Ypperlighed. Den udvortes Bekiendelſe var nok for at holdes bequem til Daaben, endten den ſaa var fri, eller afvungen. Iligemaade formaaede ſmaa Børns, i hvor vel barnagtige Samtykke ſaa meget, at de bleve døbte imod deres vantroende Forældres Villie. De Bandſattes Børn maatte dog døbes. Hvad nyefødte ſpæde Børn angaaer, da holdtes de, efter nogle gamle Kirke-Love, for uværdige ſaa vel til Livet, ſom til Daaben, der endten vare Vanſkabninger eller fødte med nogen ufuldkommen menneſkelig Skikkelſe. Til Bevis derpaa, anføres af en gammel Kirke-Ret denne ſære Anordning, hvis latinſke Overſættelſe vi ville anføre: Qvicunqve in hunc mundum naſcitur infans, alatur, religione initietur Chriſtiana, & ad templum feratur, niſi qvi cum nævis eſt genitus: hos autem in eo homine majoris eſſe momenti oportet, ſi mater illi cibum deneget, calx ſit, ubi pedis digiti, & hi calcis viciſſim loco, mentum inter humeros, occiput antrorſum in pectore, ſuræ anterius in cruribus, in cervice oculi, phocarum habeat pedes, caput vero caninum. Nok en anden ſær Anordning anføres af den allerældſte Kirke-Ret, ſom nok tillader

Vanſkabninger at døbes, men ey at leve, ſaa lydende: In noſtra terra omnis infans natus alatur, niſi tantos nævos habuerit genitivos, ut facies, tanqvam occiput, retro ſpectet, vel calcium inſtar pedis digiti, ad templum fætus feratur, ab Ethnicismo elevetur, & in templo depoſitus emoriatur. Islænderne har haft den ſamme Skik, ſom andre gamle hedenſke Folk, at udlægge ſaadanne Vanſkabninger. Men efter Chriſtendommens-Indførſel blev den afſkaffet, og vi ſeer af Heimskr Lib. VI. c. 56. at Kong Oluf den Hellige har forbudet den, og efter de Islandſke Kirke-Love ſkulde ethvert Foſter døbes, hvad Skabning det end maatte have, og Joannes Byrgeſøn, den første Erkebiſp i Norge, holdes for at have giort den Reformation i den Norſke Kirke-Ret, at, hvad Lyde et Foſter ellers maatte have, ſkulde det døbes, naar det kun havde menneſkelig Hoved og Anſigt. Mærkelig er ogſaa den Anordning om halvfødte Børns Daab, naar der var nogen Tvil om deres Liv og fuldkomne Fødſel. Si vir aut fœmina adſtiterit, ubi in partu mulier affligitur, idqve viſum fuerit veriſimilius, qvod non eniti poſſit, tum, ſi infantis aliqvod membrum, cui vita ineſſe videtur, cum forma humana in lucem prodiverit, hoc membrum præcautionis ergo aqvâ, qvi adeſt, perfundat, dicatqve: te dei creatura baptizo in nomine Patris, Filii & Spiritus Sancti. Si infans ille vivus a matre ſeparatur, baptizandus eſt, & nominandus, ſicut alii infantes, de qvibus dubitatur, utrum baptizati ſint, nec ne. IV) De Baptismi materia. I Mangel af det reene Kilde-Vand, har den ældſte Nordiſke Kirke ikke taget i Betænkning at bruge hvad anden Vædſke det ſkulde være, ſaaſom Regn-Vand, Snee-Vand, Øl, ja Spyt endogſaa, hvormed man korſede Barnet paa Bryſtet og imellem Skuldrene, og føyede dertil den ſædvanlige Døbe-Formular. Forfatteren troer ikke, at denne Spytte-Daab har haft nogen nye Anordning i den Nordiſke Kirke til Grund, men maa være kommen fra nogle Skolaſtiſke Kirkefædre, der har troet og lært, at man i Mangel af Vand gierne kunde bruge enhver anden, endogſaa ureene Vædſker, ſaaſom Spyt og Urin. Men alle ſiden det 12 Aarhundrede udkomne Kirke-Retter vidner, at man ſiden den Tid ikke har døbt uden endten med ferſk eller ſalt Vand. V) De prima Signatione.

Den-

Denne beſtod derudi, at Præſterne, efterat de havde læſt et Stykke af den evangeliſke Text, korſede de den, der ſkulde døbes, med Spyt, gave ham et Salt-Korn at æde, og derpaa tilføyede Veſværelſen, ſom gik næſt for ved Døbningen, naar denne ſtrax fulgte paa den ſaa kaldte første Korsbetegnelſe. Ved denne Forretning, naar den ſkeede for ſig ſelv, uden ſtrax paafølgende Daab, maatte der være Fadere tilſtæde, ligeſom ved Daaben ſelv, og i den Henſeende findes ingen Forſkiæl at have været imellem ſmaa Børn og voxne Perſoner. Men i Henſeende til Tiden var denne, at de ſmaa Børn bleve meſtendeels betegnede med Korſet paa ſamme Tid ſom de bleve døbte, da de voxne ofte fik Daaben først nogen Tid efter Korsbetegnelſen. Rige og fornemme Folk lode deres Børn forud betegne med Korſet, naar deres Daab endten burde eller maatte udſættes i lang Tid, hvorpaa de havde ligeſom et adeligt Privilegium. Korsbetegnelſen tiente og til en Bekræftelſe paa den Daab, ſom tilforn i Nødfald var forrettet af læg Folk. Vanſkabte Foſtre, ſom ikke kunde leve, bleve og betegnede med Korſet. Hedninger lode ſig ogſaa korſe, hvorved de fik Privilegium paa nærmere Samqvem og Omgang med de Chriſtne, lad være de derfore ikke vare tvungne til at antage Troen eller underkaſte ſig Chriſtendommens Love, ey heller blev nogen virkelig holdt for en Chriſten, førend han var bleven døbt. Diſſe blot korſede og udøbte Perſoner var det og ſom oftest tilladt at blive begravede i Chriſten Jord, dog ikke altid, ſom ſees af følgende Ord i den herved anførte Kirke-Ret: Si infans primam tantum ſignationem, non vero baptismum conſeqvitur, nec inhumetur in Cœmeterio, nec hæreditatem capiat. Endelig er at mærke, at denne Korsbetegnelſe ſkeede ved Kirke-Dørren, og paa ethvert Sted, da man endnu ingen Kirker havde. VI) De Ceremoniis in ipſo actu Baptismi ſervatis. Efterat Daabs-Candidaten havde aflagt ſin Synds og forrige Vildfarelſers Bekiendelſe, og, hvad endten det var et Barn eller voxen Perſon, havde lovet at forſage Diævelen, ſkreed man til Døbningen, efter at Vandet tilforn var indviet af Præſten med Salt og Korsning, og den derved brugelige Formular. Candidaterne, ſaa vel ſpæde Børn ſom voxne Perſoner, bleve ved Forloverne afklædte, og bleve ſaaledes nøgne neddyppede i Vandet, ſaa det hele Legeme blev overhyldet med Vand.

Denne Skik har foraarſaget vorne Perſoner nogen Undſeelſe, hvorpaa anføres tvende Exempler. En Bardus Craſſus forlangte derfor at døbes paa et eenlig Sted med diſſe Ord: Adi Regem Thorvalde eiqve refer, nos hic velle, ubi jam ſumus baptizari, nolumus enim, ut hominum multitudo nos rideat, qvod adeo qvandæqvi veſtibus exuamur. Og om en Islandſk Herremand, ved Navn Thorkild hedder der: Id Thorkillo maxime ſingulare viſum, ut aqva ablueretur, qvare ſe in prælens ſuperſeſſurum eſſe dixit hoc inuſitato ritu, ſi vel maxime ſua ſententiâ bonus eſſet. Man blev trende Gange neddyppet, dog at een Gang ogſaa holdtes for nok, naar Vandet ikke ſlog til. Men ſiden blev indført den enkelte eller tredobbelte Beſtænkelſe. Det kan være at man dermed har deels vildet betage de vorne Perſoner den Undſeelſe, ſom Blottelſen kan have foraarſaget dem, deels har ſeet paa ſpæde Børns Sundhed, ſom læt derved ſtod i Fare. Kun den ſidſte Aarſag anfører Forfatteren, og til Beviis derfor følgende Ord af Chriſt. III. Kirke-Ordinantz ſaa lydende: „De ſkulle blottes, og ſaa tre Sinde ofver „ øſes, dog ſkal man give Skiøde paa deres Førlig„ hed, om det er ſaa i Tiden, at de oc taaler at ba„ ris; thi man ſøger met Daaben Børnenes Velfart „ og ikke deres Forderfuelſe.“ Dette Sted ſynes kun at viſe, at man og ved Overſtænkelſen, har vildet ſee deres Sundhed forſikret. Smaa Børn bleve, ligeſom nu, opkaldte ſnart efter nogen i Familien, ſnart efter Fremmede, og de Vorne beholdte endten deres forrige Navne, eller forandrede dem lidet, eller antoge nye. Dog ſkeede det, at man af een eller anden Aarſag forlod igien ſit Døbe-Navn og antog endten det forrige, ſaaſom Svend Tiugeſkiægr, der i Daaben blev kaldt Otto Sveinn, men ſiden med ſit forrige Navn, eller og et andet, ſom Kong Gnund i Sverrig, der var døbt Jacob, hvilket ſidſte Navn ſkurrede i Svenſke Ører. Forfatteren kunde have anført et ligedan Exempel af vor Danſke Hiſtorie i Kong Erik af Pommern, ſom var døbt Henrich, hvilket Navn Dronning Margarethe forandrede til Erik, da han blev antaget til hendes Succeſſor i Regieringen, ſaaſom hun mærkede, at det Navn Henrich ſtod ikke de Nordiſke Folk ſaa vel an. At Døbningen ſkeede i den Hellige Trefoldigheds Navn er ikke noget beſynderligt.

Men

Men efter at den var forrettet, blev den Døbte af Præsten forset paa Brystet og imellem Skuldrene med Saligheds Olie og i Panden med en anden Salve, som Bingham dog holder for at have været den samme Olie. Men Fleischer adskiller den, i Henseende til Materien. Vist er det, at Salven (Chrisma) nævnes paa de anførte Steder af de gamle nordiske Kirke-Retter, som adskilt fra Oleum Salutis. Ved denne Ceremonie blev af Præsten oplæst hidhenhørende Taler og Formularer. Derefter blev den Døbte af Præsten iført hvide Klæder og given et brændende Lys i Haanden, hvorved han forelæste de til begge disse Ceremonier forfattede Bønner og Taler, for Ex.: Accipe vestem candidam & immaculatam, qvam perferas sine macula ante tribunal domini nostri JEsu Christi, ut habeas vitam æternam, Amen; og naar Faklen blev given den Døbte i Haanden: Accipe lampadem ardentem, custodi Baptismum, serva mandata, ut cum Dominus venerit ad nuptias, possis ei occurrere. Fadernes Forretning ved Daaben bestod i Forlovelsen, som tilkom dem af begge Kiøn, dernæst Optagelsen, som var Mændenes Pligt, hvilke deraf bleve kaldte ὑπόδοχοι d: Susceptores, og Benævnelsen, som tilhørte Fruentimmer-Faderne. Efter at Døbe-Forretningen var til Ende, bleve Fadderne, ligesom nu, af Præsten tiltalede og erindrede om deres Pligter og aandelige Forvandtskab med den Døbte. At give den Døbte Freds-Kyds, samt Honning og Melk at æde, og andre deslige Ceremonier, som hos andre Folk har været i Brug i den første Christen-Kirke, finder Forfatteren ingen visse Spor til i den Nordiske. Det var ellers paa sine Steder anordnet, at naar Præsten døbte noget Barn endten i Kirken eller ude paa Landet i nogen Bondegaard, skulde alle Huusfolkene og Naboerne, saa mange der kunde, bivaane Forretningen, paa det den maatte holdes i desto større Agt og Ære. VII) De sponsoribus Baptismi. Fadderne maatte selv være tilstæde ved Daaben, da de efter den Vesterlandske Kirkes Skik ogsaa kunde være fraværende, kun at Døbe-Klædet eller Christen-Tøyet blev dem sendt, hvilket de rørte med en vis Ceremonie, og bleve dermed ansete som virkelige Faddere. Fadderne vare og, ligesom nu, Børnene i visse Maader forpligtede i Henseende til deres Opdragelse og Undervisning. I det mindste blev dem da, ligesom nu, læst

en saadan Forpligtelse for. De burde fornemmelig altid formane dem til et kydsk og skikkeligt Levnet, lære dem Troens Artikler og HErrens Bøn og andre Christendommens Lære-Sætzer og Leve-Regler. Det skeede og ikke sielden, ligesom det endnu, skiønt ey altid, kan skee, at Fadderne fattede en besynderlig og næsten faderlig Affection for disse deres aandelige Børn, hvilken de og ofte lagde for Dagen med tilsendte Fader-Gaver, ligesom det endnu ofte kan gaae til, skiøndt disse Gaver ey altid ere Virkninger af en besynderlig Kiærlighed, der nok ellers kan vise sig paa andre Maader, men ofte ligesom andre vedtagne Skikker, falde begge Parterne besværlig, nemlig baade de naturlige og aandelige Fædre. I øvrigt finde vi ved dette Kapitel intet besynderligt, uden at ugifte Personer, Mand og Kone tillige, Barnets egne Forældre eller dets Slægtinge og Blodsforvandte ikke maatte være Faddere, just fordi man forestillede sig, at det aandelige Forvandtskab, som man indbildte sig mellem den Døbte og Fadderne, ikke kunde bestaae med det naturlige og kiødelige, hvilket Forfatteren henregner til disse Tiders Overtroe. Fadderne's Tal var ulige. Snart synes een Mand alene, snart een Mand og eet Fruentimmer, undertiden flere at have bivaanet denne aandelige Forretning. Omsider blev forordnet, at Fadderne maatte ikke være flere end tvende, indtil Kong Christ. IV. ved sin Forordning tillød, at de maatte være 5 i Tallet. VIII) De veste alba Baptismi. Den hvide Dragt gik over Hovedet og det hele Legeme, var en Afbildning paa en ved Daaben renset og helliget Siæl, og blev baaret 7 Dage efter Daaben, i hvilken Tid den Døbte deels sad Hiemme og lærte Troens Hoved-Artikler, deels med stor Pomp og under Sang blev hver Dag ledsaget i Kirken og giennem Gaderne. De fornemmeste Mænd bleve og i den Tid indladte til Kongens Taffel og toge Deel i Hoffets Forlystelser, ligesom og andre af fornemmere Stand anvendte de samme Dage paa Giestebuder og Fornøyelser. Mærkeligt er og dette, at Folk ogsaa gierne vilde døe i denne samme hellige Dragt, og troede, at de da, som gode og retskafne Christne, døde en salig Død. Det var og Skik, at nys indviede Kirker bleve overtrokne med et hvidt Tapet, hvorved ogsaa Giæstebud og Forlystelser fandt Sted, ligesom paa den Tid, da de Døbte bare deres hvide Dragt, hvor med dette Overtræk havde fælles baade

Navn

Navn og Øyemærke. IX) De Tempore Baptismi. De Voxne bleve gemeenlig døbte samme Dag, som de antoge den christelige Troe, skiøndt og mange, efter frie Villie, opsatte deres Daab til en anden Tid. En fremmed Hedning maatte strax forføye sig til Præsten og mælde sig at ville døbes, om han vilde have fri Omgang med de Christne, da ellers ingen maatte huse ham. Smaa Børns Daab blev opsat til visse Tider om Aaret, saasom for Juule- Paaske- Pintze-Fest, for St. Hans Dag og Michels Dag, alt efter den Tid de vare fødte, men ingen maatte opsætte den over disse fastsatte Terminer, med mindre man maatte vente paa de høyfornemme Personer, som skulde være Faddere ved Daaben, da man maatte udsætte den vel et heel Aar. Ikke sielden blev Daaben forrettet ogsaa om hellige Dage, naar det var nødvendigt, dog som oftest de næste Søgne-Dage for Høytiderne, at ikke denne Forretning skulde være de andre til Hinder og Ophold, som forefaldt paa Høytids-Dagene. Men Opsættelse af smaa Børns Daab er siden ved yngre Kirke-Anordninger bleven afskaffet, hvilke har derimod befalet, at de skulde døbes saasnart mueligt, dog ikke heller uden i Nødsfald, paa nogen af Høytids-Dagene. X) De Loco Baptismi. I den gamle Kirke, saa vel her i Norden, som uden for, døbte man allevegne, hvor Leylighed gaves, ved Floder og Kilder, undertiden i de varme Vande, hvor Stedets Natur gav Leylighed. Siden da de Christne fik Kirker, fik ogsaa hver Kirke sin saa kaldte Daab, som i Begyndelsen vare større end siden, da det kom i Brug blot at bestænke dem med Vandet, som skulde døbes. Dog maatte Kongernes og store Herrers Børn døbes hiemme, og i Nødsfald maatte man og endnu døbes andensteds saasom i Kilder og nærmeste Floder. Daaben og Vandet blev altid først indviet af Præsten for Døbningen, og de Steder, hvor den blev forrettet holdte man saa hellige, saa det ey engang var tilladt at røre ved Daaben i Kirkerne, ligesom og de Kar, der bleve brugte ved Hiemmedøbningen siden ikke maatte vanhelliges ved almindelig Brug. XI.) De Fine Baptismi. Vore gamle Forfædre erkiendte Daabens aandelige Frugt og Øyemærke, og det med saa stor Strænghed, at de holdte fordømte alle, som ikke vare blevne døbte, kun at man dog tildømte smaa Børn saa meget mildere Vilkaar efter

Døden, ſom de ikke havde giort ſig ſkyldige til Forſømmelſen ved forſætlige grove Synder. Man holdte for, at Daabens Kraft til Salighed beroede paa Døbnings-Formularens retmæssige og rigtige Udtale. Med Daaben fulgte den timelige Fordeel, at de døbte Døde blive begravede paa Kirkegaardene i Chriſten-Jord, men ikke de Udøbte hvad endten de vare voxne eller ſmaa Børn. Og i de første Tider efter Hedenſkabet, da man endnu ikke havde Kirker og indviede Jorder, blev der ſtænket viet Vand og ſiunget Pſalmer over deres Graver. Og at ingen ſkulde nyde den Fordeel, uden at være dertil berettiget, ſaa blev der holdt Forhør over den Dødes Døbning ved læg Folk, om den var gaaet rigtig til og forrettet med den rette Formular, til hvilken Ende de maatte udtale og læſe Formularen for Præſten. Man troede ellers, at de udøbte Børns Siæle hørte Fanden til, og bleve forvandlede til Spøgelſer. Befandtes nogen at være kommen i Chriſten Jord, ſom ikke havde ſaadan lovlig Adkomſt dertil, blev Liget gravet op igien, og de, ſom havde begravet det, maatte bøde en vis Penge til Straf derfor til Biſpen. Udøbte Børn bleve og giorte Arveløſe, og naar der var nogen Tvilsmaal om deres Daab, maatte Moderen bekræfte den med Eed, hvis bekræftende Vidnesbyrd galt mere, end andres nægtende, ligeſom i Almindelighed et hvert bekræftende Vidne blev i den Fald hørt frem for et nægtende. Derfor maatte og Forældre, og Værgere ikke under ſtor Straf forſømme at lade Børnene i Tide døbe. Omvendte Hedninger fik ved Daaben Ret og Frihed til Samqvem og Omgang med Chriſtne, da man ellers holdt for, at de Troende bleve vanhelligede ved Omgang med Vantroende, og om nogen Fremmed derfor blev miſtænkt for at give ſig ud for Chriſten, blev der holdt Forhør over ham, og maatte han aflægge Regnſkab for ſin Daab og Troe, hvorefter han endten blev antaget, eller Landet forviiſt. XII.) De anabaptismo. Man tillagde Daaben, naar den blot blev forrettet i den hellige Trefoldigheds Navn, ſaa ſtor Kraft, at man holdt for den ikke burde igientages, med mindre nogen af de væſentlige Formaliteter derved ikke vare tagne i Agt. Var man ikke vis paa, om nogen var døbt, da blev, for ikke at døbe ham anden Gang, den første Korsbetegnelſe igientaget, men Døbeformularen ikkun med Vilkaar, hvilken vilkaarlige

Gien-

Giendøbning ogsaa blev brugt naar et Foster, som var døbt, førend det kom heel af Moders Liv, blev imod Forhaabning fuldkommen født. Der var derfor hos Islænderne sat en Straf for dem, som havde tilsidesat den rette Døbe-Formular, hvilken Forfatteren kalder proscriptio eller poena fiörbogica, Fiörbavsgard. Det er derved mærkeligt, at ingen maatte komme til geistlig Embede, som var bleven tvende Gange døbt, XIII.) De Catechesi Baptizatorum. Saavel vorne Personer, som de Unge, naar de havde naaet den behørige Modenhed, bleve næstendeels først, efterat de vare døbte, underviiste i Religionens første Grunde, undtagen nogle faa, om hvilke mældes, at de ere blevne underviiste førend de har bekommet Daabens Sacramente. Denne deres Underviisning maatte deres Faddere eller Forlovere endten selv paatage sig eller besørge ved andre. Men de havde kun meget faa Ting at lære, saasom Troens Artikler og HErrens Bøn, og i de seenere Tider tillige et Ave Maria, nogle Psalmer og Bønner. Endogsaa de Kongelige Personer lode sig derudi underviise. Alt dette maatte læres og læses eller assiunges paa Latin, naar de forrettede deres Andagt i Kirkerne, eller for et Crucifix. Man kan vel selv forestille sig hvorledes det da maatte tilstaae med deres Religions Kundskab, da man desuden kiender alt det Hvishvas og Overtroiske Tøy, som Religionen paa den Tid var beblandet med, saa vi heraf ikke behøver at udtegne noget. Den Tid, udi hvilken de vorne efter deres Daab bar den forbemeldte hvide Dragt, var gemeenligen bestemt til Underviisningen. De Unge bleve underviiste indtil deres 7de Aar, og jo ældre nogen var der over, desto større blev hans Straf, om han havde taget Forsømmelse for sin Underviisning. I samme Aar som de havde fuldendet deres Underviisning, erholdte de den paafølgende Confirmation, og bleve antagne til Herrens Nadvere. Man vil ikke forundre sig over, at mange foragtede ved moednere Eftertanke saa slet og usel en Underviisning og faldt igien tilbage til deres forrige Vantroe, eller vedbeholdte i det mindste nogle af deres forrige vanhellige Meeninger og hedenske Vildfarelser. XIV.) De Confirmatione. Denne paa Underviisningen følgende Confirmation, henhørte og til Daabens hellige Forretninger, var en Bekræftelse paa den Troe, som var antændt i Daaben,

og

og blev af de Gamle anſeet og virkelig nævnet ſom en anden Daab. Den beſtod kun i Hænders Paalæggelſer, under viſſe gudelige Bønner og Formularer, og en Korsning i Panden, og en Velſignelſe, ſom blev læſt først over Mandfolk og dernæſt over Fruentimmer. Derpaa bleve deres Hoveder bebundne med et hvidt Linnet Bindel omkring det i Panden dragne Kors, hvilket maatte bæres uden at løſes, indtil paa 3die Dag, da det ſtrax blev opbrændt, og Kors-Tegnet tillige aftørret. Ogſaa herved maatte der være Faddere, og enhver Confirmandus maatte have ſin, hvilken dog ikke maatte være den ſamme, ſom havde været deres Fadder ved Daaben, eller deres naturlige Fædre. Diſſe Faddere troede man og ved denne Forretning, ſom og ved Bindelets Løsning, at komme i et aandelig Forvandtſkab med de Confirmerede, med hvilke de derfor ikke maatte indlade ſig i noget Ægteſkab. Confirmationen blev forrettet af Biſperne, og maatte ellers ikke forrettes af nogen, der ikke forſtod Latin. Ved Confirmationen, der og blev anſeet ſom et Sacrament, hvortil man maatte berede ſig ved Faſte og andre hellige Øvelſer, fik man først Ret og Adgang til HErrens Nadvere, hvorfor den og blev agtet for ligeſaa væſentlig og nødvendig en Forretning, ſom Daaben ſelv, og maatte ikke forſømmes under vis Penge-Mulct, ſom de Unge ſelv maatte betale, og Abſolutions-Straf, ſom Forældrene maatte udſtaae. Ceremonien ſelv har ſin Oprindelſe fra den Apoſtoliſke Haands Paalæggelſe. —— Saa vidt Afhandlingen om Døbe-Ceremonierne, hvilken Forfatteren med ſtor Flid har udarbeydet, og allevegne ledſaget med Vidnesbyrd af gamle Skribentere, hvis anførte Steder han tillige har overſat paa Latin, og til Slutning forfattet et Gloſſarium, hvor i han forklarer og med korte Etymologier oplyſer de fleſte gamle Ord, ſom indbefattes i de anførte Steder, og viſer deres Overeenſtemmelſe og Forvandtſkab, ſnart med de nu brugelige Danſke og Svenſke, ſnart med Latinſke, Græſke og Hebraiſke Ord. Han giør ſelv ingen Regning paa, at finde almindelig Biefald i Henſeende til enhver foregivende Oprindelſe. Snart deriverer han et Gothiſk Ord fra et Græſk, for Ex. Bedr af βάθρον, Odr af ὠδὴ, og af et Latinſk, ſom ſeyma af fœmina, ſnart igien et Græſk af et Gothiſk, ſaaſom πλατὺς af Flatr (planus)

nus) ὄκνος af Ogn (timor), efterfølgende derudi den berømte Stiernhielms Regel: Lingvam, in qva vocis alicujus origo, ratio & cauſa redditur, eam vocis ejusdem genuinam eſſe matrem. Foruden den Engelſke Junii, den Tydſke Wachters og den Svenſke Ihres etymologiſke Værker, har Forfatteren ogſaa betient ſig af Angel-Saxiſke, Alemanniſke, Ulfilaniſke, ſaa vel ſom Græſke og Latinſke Ord-Bøger, og ved diſſe Hielpe-Midler opdaget nogle Etyma, ſom han forſikrer, at man forgiæves ſkal ſøge hos andre Gloſſagraphos.

Amſterdam.

Deſcription générale hiſtorique, geographique & phyſique de la Colonie de Surinam, contenant ce qu'il y a de plus curieux & de plus remarquable touchant ſa ſituation, ſes rivieres, ſes fortereſſes, ſon gouvernement & ſa police, avec les mœurs & les uſages des habitans naturels du pays & des Européens, qui s'y ſont établis, ainſi que des éclairciſſemens ſur l'économie générale des eſclaves Négres, ſur les plantations & leurs produits, les arbres fructieres, les plantes médicinales & toutes les diverſes eſpeces d'animaux, qu'on y trouve &c., par *Philippe Fermin*, Docteur en Médicine. 2 Vol. i ſtor 8vo. 1769. Hr. D. Fermin har opholdt ſig til Surinam i en Tid af 11 Aar fra 1751 til 1762, og har imidlertid haft Leylighed til at indſamle ſig tilſtrækkelige Efterretninger om dette Land, da han tillige ey har ladet mangle nogen Flid og Opmærkſomhed for nøye ſelv at bemærke alle naturlige Producter Syner og Virkninger. Ovenanførte Beſkrivelſe over dette Land vidner om Forfatterens grundige Indſigt, og er forfattet med en Hiſtorieſkrivers Troeværdighed, hvorved Forfatteren underſkiller ſig fra den almindelige Hob af Reyſebeſkrivere. Efter ſin Tilbagekomſt til Europa har han ſat ſig ned i Maſtricht, bragt ſine i Surinam ſamlede Anmærkninger i Orden, og af ſammes giort Naturhiſtoriens Elſkere en behagelig Skiænk. Man behøver ey i Beſynderlighed at anføre Indholdet af begge diſſe Bind, da Værkets vidtløftige Titel nokſom lægger det for Dagen. De Efterretninger Forfatteren har meddeelt ere

ſaa

ſaa omſtændelige, at det første Bind alene indbefatter 18 Kapitler. Begyndelſen ſkeer med Navnet og Beliggenheden af Landet, hvilket ſnart af Franzoſerne, ſnart af Engelænderne er tagen i Beſiddelſe, men og atter igien forladt ſom et uſundt Land, indtil Hollænderne har nedladt ſig der under General-Staternes Beſkyttelſe, af hvilke det blev overgivet til det Veſtindiſke Compagnie. Men da dette ikke var i Stand til at beſætte og bebygge det ſaavel, ſom det burde, ſaa afſtod det en tredie Deel til Magiſtraten i Amſterdam, og nok en tredie Deel til Hr. von Aarſſen, ſom ſiden havde den Ulykke, at han ſom Gouverneur blev myrdet af Beſætningen. Staden Paramanibo, ſom tilforn var en indianſk Landsbye beſtaaer for nærværende Tid af 800 Huuſe, ſom for den ſtørſte Deel ere bygte af Træe, og formedelſt den ſtærke Heede uden Vinduer. Saaſom Bygnings Materialierne for den ſtørſte Deelen blive dem tilførte fra Europa, og ere derfore meget koſtbare, ſaa gielder et ſaadant Huus ſammeſteds henved 25000 Gylden. Hr. Fermin kan ikke nægte, at jo Surinam er et meget uſundt Land, hvilket Hollænderne med en forunderlig Flid og Livs Fare ſaaledes har bebygget, ſaa at Indvaanerne nu har Overflødighed paa Levnetsmidler, endſkiøndt de dog maa forſkaffe ſig adſkilligt fra Europa. I Paramanibo ere næſten 4000 Europæer og Creober. Garniſonen beſtaaer af 900 Mand. I Aaret 1762 var der 425 Plantager, og Antallet af de ſorte Slaver beløb ſig til 113000, hvoraf 25000 ere udløbne, har rottet ſig ſammen i egne Landsbye-Meenigheder og har tilføyet Colonien ſtor Skade, indtil man ſaae ſig nødt til i Aaret 1760. at ſlutte en Fred med dem, ſaa de for nærværende Tid udgiøre en egen Nation i Surinam under Navn af Negres Marons. Hr. Fermin anſtiller en ſær læſeværdig Betragtning over Slavehandelen og over Europæernes Forhold med Negrerne i Amerika. Dernæſt følger ſær omſtændelige Efterretninger om Sukker, Coffee, Indigo, og andre Surinamiſke Produkter, om Planter og Træer, om Dyrene, Fugle, Ormer, Fiſk og Amphibier, hvilke Efterretninger udgiøre den betydeligſte Deel af dette Værk. Hvad Hr. Fermin mælder om Landets Indfødde, ville vi anføre i følgende korte Udtog: „ De Indfødte i Surinam ere forlige„ lige Folk, ſom leve i god Fred med Hollænderne, og ere

„ meget

„ meget fordeelagtige for Colonien, ja i meer end een Hen-
„ ſigt umiſtelige. De komme hvide til Verden; men i faa
„ Dage forandrer ſig deres Farve til en lyſebruun, der fal-
„ der i det Rødagtige. Deres Haar er ſort, lang og tyk,
„ og bliver først hvid i en høy Alder. Naturen har ikke
„ forſynet dem med noget Skiæg, og de taaler heller ikke
„ Haar paa nogen af Legemets Deele, uden alene Hovedet.
„ De har uforlignelige hvide Tænder og beholde dem indtil
„ Alderdommen. Af Tandpine vide de intet at ſige. De
„ ere alle af middelmaadig Størrelſe og deres Qvinder kunde
„ holdes for Skiønheder, ſaa ordentlig og forholdsmæſſig ere
„ deres Anſigters Dannelſe, hvis dem ikke fattedes Europæ-
„ ernes Farve. Efter udvortes Anſeelſe ſynes de ſær kiælne,
„ men ere virkelig ſtærke og haardføre. De bemale deres
„ Huud ligeſom Mændene, og Underlivet bedække de med en
„ Lap, hvis underſte Rand er beſat med Glas-Perler, at
„ den ikke ved Luften ſkal hæves i Veyret. Diſſe Caraiber,
„ (dette er det Navn Europæerne giver dem) ere tillige
„ Giæſtfri, ſnakſomme og frygtſomme. Saa tienſtfærdige
„ de og anſtille ſig, ſaa gisre de dog intet omſonſt, men kræ-
„ ve Belonning for den allermindſte Bemøyelſe. Dog ere
„ de fornøyede med Lidet. En Kniv, en Bil, eller en Flint,
„ ere i deres Øyne en koſtelig Skat. Førend de lærte at
„ kiende de Europæiſke Penges Værd, havde de gierne bort-
„ givet en heel Sæk Guld for et ſaadant Stykke. Deres
„ ſtørſte Laſt forunden Fylderie, ſom de ere hengivne til, er
„ Løgn. De ſeer ganſke eenfoldige ud, men de ere liſtige,
„ kiende deres Fordeel og lade ſig ikke læt bedrage. For
„ Reſten leve de uden Bekymringer, uden Smag, i en lad
„ og følesløs Tilſtand efter deres Vane og Indbildning,
„ uden Opdragelſe og Religion. De betegne en ſtor Gien-
„ ſtridighed mod Chriſtendommen, forblive ved deres Af-
„ guderie, og dyrke Soel, Maane og Stierner. Polyga-
„ mien er dem ganſke ubekiendt, men om en Mand finder
„ ingen Behag mere i ſin Kone, ſaa jager han hende uden
„ Betænkning bort, og tager ſig en anden. Thi Qvinder-
„ ne befinde ſig i den dybeſte Underdanighed imod deres
„ Mænd. Om en Mand bær nok ſaa øm en Kierlighed til
„ ſin Kone, ſaa bliver hun dog aldrig værdiget at ſidde til
„ Bords med ham. Han ſpiſer alene, og Konen maa var-

„ te

„ te ham op. Ikke førend han har afspiist, tør hun sætte „ sig til Bords og spiise med sine Børn. Saasnart en Ko„ ne er forløst, saa løber hun med sit nyfødte Barn til „ nærmeste Vand, og bader og vasker sig tillige med Barnet. „ Imidlertid lægger Manden sig i Sengen og holder den i „ 6 Uger, for at udhvile fra det sure Arbeyde at avle et Barn, „ og igien at erstatte sig de ved denne vigtige Forretning tab„ te Kræfter. Han tager imod Besøgelser paa sin Seng, „ og enhver beklager ham, at han har ladet det være sig „ saa suurt. Man ønsker ham Lykke med det lykkelig og „ vel fuldendte Værk, og formaner ham, at han, for igien „ ret at komme sig, maa vel bruge sin Tid, og nyde al mue„ lig Roe og Pleye. I denne heele Tid maa Qvinden for„ sørge ham, og tillige give sit Barn den nødvendige Pleye, „ uden selv at nyde den ringeste Opvartning.“

Anmældelse.

Hamburg. Joh. Henr. Vinc. **Nöltings, Profes„ sors in Hamburg, Predigt, welche an dem diesjäh„ rigen Bußtag in der hiesigen Dohm-Kirche solte ge„ halten werden.** 1769. 2½ Ark i 8vo. Denne Prædiken over Eph. V. 9:11. handler om **Utugtigheds Synder.** Materien skal efter Textens Indhold være ordentlig og grundig udført i et ukunstlet, skiøn og eftertrykkeligt Foredrag. I en kort forudskikket Efterretning erindrer Forfatteren, at han ved et Forfald er bleven hindret at holde samme. For Indenlandske, hedder det, er samme ikke ubekiendt, og for Udenlandske, af Mangel paa personlig Bekiendtskab mindre interessant. Ikke destomindre skal enhver, der læser den, og kiender Forfatterens Gaver, ville dømme, at den var fuldkommen værd at have været holdt for den christelige Meenigheds offentlige Forsamling i Domkirken. Man anpriser meget dens Læsning, og ønsker, at de kraftige Forestillinger, den indbesatter mod Utugtigheds Synder, maatte stifte megen Nytte.

Af disse lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 38.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 20de Septbr. 1770.

Altona.

Das Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker, von Johann Bernhard Baſedow, **Prof. Phil. in Altona. Erſter Theil von Erziehung, Unterricht und Schulweſen.** 560 S. i 8vo.

Forfatteren har allerede tilforn i ſin **Vorſtellung an Menſchenfreunde**, i et Udtog af ſamme under Titel af **das Möthigſte**, i tvende Stykker under Titel af **Unterhandlungen**, og i forſkiællige trykte Blade, givet vidtløftig og fuldſtændig Efterretning om ſit til Skolevæſenets almindelige Forbedring henſigtende vigtige Forehavende. Det har, ſom man allerede veed og end mere ſeer af en her forudſkikket Fortegnelſe, fundet mange høye Velyndere, ſom ved Forſkud og Prænumeration har giort meget til dets Befordring, hvilket opvækker ſtor Høyagtelſe om Værket ſelv og paalægger Hr. Baſedow en ſær vigtig Forbindtlighed, til hvilken at fyldeſtgiøre han alvorlig udbeder ſig Guds Hielp og Biſtand. I nærværende **Methodenbuch** giver han en nye fuldſtændig og ſamlet Efterretning om ſit ganſke Forehavende, hvilken han inddeeler i denne almindelig Deel, ſom handler om Ungdommens Opdragelſe og Underviisning, og i en anden, ſom ſkal indbefatte beſynderlige Beraadſlagninger med Forældre, angaaende Brugen af det ſaa kaldte Elementar-Værk og de derpaa følgende Bøger.

Det menneſkelige Kiøns Lykſalighed og Moralitet tager Tid efter anden, ſaa klager Forfatteren, alt mere og mere af. Skolevæſenets Beſkaffenhed ſkal være Skyld derudi, og dette Onde har i ſær ſin Oprindelſe fra Univerſiteterne. Ikke deſto mindre er det forgiæves at tænke paa Univerſiteternes Forbedring, førend først Skoler og Gymnaſier ere bragte i en forbedret Tilſtand. **Gymnaſierne** forudſætter endnu mindre Skoler, hvor det ikke endnu er afgiort, om en Diſcipel ſkal ſtudere eller ikke. Diſſe kalder Forfatteren **die geſitteten Bürgerſchulen**, hvis Forbedring Patrioterne først maa være betænkte paa. Men deres Forbedring er ikke mueſig, ſaa længe de brugelige Lære-Bøger og Methoder har endnu ſaa mange Feyl, og ſaa længe man fattes endnu et heelt **Skole-Bibliothek**, det er at ſige, en ſaadan Følge af Lære-Bøger, ſom i Underviisningen lige fra **A. B. C.** indtil i de akademiſke Aar kan være en til Dyd og Viisdom lige fortløbende Lede-Traad. Naar først et ſaadant Skole-Bibliothek var for Haanden, da ønſker Forfatteren, at der maatte oprettes et Seminarium af duelige unge Mennesker, der maatte findes villige til at aflære de Mangeler og Uordener, med hvilke de ſelv ere underviſte, og altſaa fremdeles ſkulde underviſe andre. Et eeneſte ſaadant Seminarium og en eeneſte Skole, indrettet efter den Plan i ſin mueligſte Fuldkommenhed, ſkulde ſnart opvække Lyſt hos andre til ſammes Efterfølgelſe, og Forfatteren ønſker alvorlig, at denne hans Foreſtilling maatte nogenſteds efter høy Befaling vorde undersøgt.

Forfatteren har paataget ſig at tilveyebringe et ſaadant Skole-Bibliothek, hvortil ſkeer Begyndelſe med det ſaa kaldte Elementar-Værk, ſom han allerede har under Arbeyde, og hvoraf er udkommen den første Deel. Samme Elementar-Bog ſkal begynde med et Barns allerførſte Kundſkaber, ikke indbefatte nogen uſand Sætning, eller overdreven Ord. Enhver Ting ſkal derudi forekomme til rette Tid, hverken for tidlig eller for ſildig, for at bilde og danne et Barns Forſtand og Hierte. Den ſkal, ſom den første, og indtil i det 13de eller 15de Aar, tilſtrækkelige Lære-Bog, være ſaa fuldſtændig, at deri ſkal forefindes en frugtbar Sæd til alle almeennyttige Kundſkaber. Forfatteren lover, at, om man vil handle efter hans Forſkrift, ſkal intet Spil og ingen Fornøyel-

nøyelse saa meget behage Børnene, som denne for deres Natur indrettede, og med lærerige Kobbere heel igiennem oplyste Bog. Historie og Geographie, og Kundskab om Verden, Morale og Philosophie, i sær om Gud og Siælen, tilligemed de første Øvelser i Sproglæren, Veltalenheden, og Smagen i de skiønne Kunster og Videnskaber, skal indbefattes i dette Elementar-Værk. Forfatteren ønskede sig en Leylighed til at anvende denne sin Methode paa Børn, hvilket kunde skee, om der endten maatte findes i Nærværelsen af hans Opholds-Sted de Forældre eller Lærere, der, uden at sætte ham i Bekostning, vilde betiene sig af haus Raad og hans Med-Arbeyde, eller og om han ved Fyrsters eller formuende Mænds Naade og Gunst kunde ved milde Gaver til fattige Børn af skikkelig Stand erholde den Formue, hvormed han kunde underholde Lærere og Lærerinder, som han kiender, tilligemed 10 saadanne Børn paa 5 til 7 Aar, i en privat Stiftelse, og derved allerede lægge en sikker Grund til forbemældte Seminarium. Det øvrige **Skole-Bibliothek** skal deels være en Fortsættelse af Elementar-Værket for Børn fra deres 13de Aar indtil den Alder, i hvilken det lader sig afgiøre, om de skal studere, eller og træde i andre Stænder, deels et **Gymnasie-Bibliothek**, som skal forudsætte alle de andre Skole-Bøger, og give Underviisning i de egentlig akademiske Videnskaber.

Efter denne Forberetning i tvende smaa Artikler, angaaende sit Forehavende, følger en 3die Artikel, hvor i Forfatteren foreskiller, hvad Forhold de verdslige Skoler bør have til Kirkerne. Jøder, Mahomedaner og Christne, saa vel som og de egentlig saa kaldte Naturalister stemme fuldkommen overeens med hinanden om følgende Religions-Sætzer:

1) **En eeneste, almægtig, alvidende, algod, og følgelig hellig og retfærdig Guds Forsyn regierer Alt.**

2) **Den samme Gud vil forflytte Menneskenes Siæle, det er, deres egentlige væsentlige Natur i et nyt udødeligt Liv.**

3) **Sammes tilkommende Skiæbne retter sig efter deres moralske Tilstand i dette Liv, paa en al jordiske**

Gode og Onde ſaa overveyende Maade, at Selvkiærlighedens Drift og de almeennyttige Tilbøyeligheders Pligt maa være for en Sandheds Kiender en eeneſte ſammenflydende Bevægnings-Grund til Dyden.

4) Livets ſande Forbedring er paa vor Side et af de fornemſte Middeler til efter begangne Synder at blive ſaa lykkelige eller ſaa lidet ulykkelige, ſom den over Alt regierende Guds Viisdom kan gipre os.

Diſſe vigtige Hoved-Sætzer vil Forfatteren ſøge at forklare og beviſe ved alle muelige Beviis af Natur og Erfaring, af de ſædvanlige Indvendingers Ugrundighed, af den ſaa kaldte Troes-Pligt eller Sikkerheds-Argument, og til rette Tid foredrage enhver hidhenhørende Kundſkab. Naturaliſternes ſædvanlige Indvendinger imod Nødvendigheden og Nytten af en guddommelig Aabenbaring vil han tillige oplyſe med den fornødne Beſkeedenhed, og dermed forberede Indſigten i de rette Beviis for den ſande aabenbarede Religion, uden dog at faſtſætte nogen vis af dem, ſom finder Modſigelſe. Underviisningen i den allerede aabenbarede Religion overlader han imidlertid til enhver beſynderlig Kirke og dens Lærere. Man ſeer altſaa, at Forfatteren med dette ſit Skole-Bibliothek har kun de Unges almindelige Nytte for Øyne, for ſaa vidt de vil komme til grundig Indſigt i de verdslige Videnſkaber, hvad endten ſaa de ere Chriſtnes, eller Jøders, eller Mahomedaners, eller Naturaliſters Børn. Han har vel forudſeet, at maaſkee mange derover vilde ſtøde ſig. Det er derfor billigt, at man i det mindſte hører hans Apologie, hvilken vi og her ville anføre: „ J, det menneſkelige Kiøns „ Patrioter, jeg beder om Opmærkſomhed. Ved Skolevæ„ ſenets nærværende Forfatning kan ingen Tvivler eller Na„ turaliſt lade ſine underviſe i det, han erkiender for ſandt „ og almeennyttigt, uden en beſtandig Forblandelſe med ſaa„ danne Sætzer, der ſynes ham falſke og overtroiſke, og ſom „ han i Omgang med ſine daglig foragter. Tallet af diſſe „ efter mine Tanker (thi jeg er en Chriſten) forvildede Siæle, „ vil, ſaa vidt man kan forudſee, til en vis Tidspunkt „ mangfoldig tiltage mere og mindre paa et Sted end paa et „ andet. Saa længe alle Skoler og Lære-Bøger blive, ſom

„ de

„ de ere, maa disse Menneskers hele talrige Afkom blive for-
„ vildede og umoralske i en høy Grad. Thi naar Faderen
„ foragter, hvad som ved Skolerne er indvævet fast i alle
„ Videnskabers Foredrag, og bliver forestillet som det unæg-
„ teligste og helligste; saa bliver for de unge Siæle, som fra
„ tvende Sider drages baade hist og her, alt hvad der ikke
„ behager deres Lyster, saa tvilsomt og falsk, at der ikke mere
„ bliver nogen virksom Indskrænkning tilovers. Faderen
„ var en moralsk Naturalist og troede sin Fornuft saa meget,
„ at han uden Aabenbaring fandt sig overbeviist om en mo-
„ ralsk regierende Guds Eenhed, om Siælens Udødelighed,
„ og om Dydens Indflydelse paa den ævige Lyksalighed. Hvad
„ kan der naturligviis blive af Søn og Sønne-Søn, naar
„ han lærer Alt, hvad der skal tiene ham til Indsigt og Dyd,
„ i en saadan Forblanding, som hans Fader formedelst sin
„ naturalistiske Samvittighed, eller af Forsængeligheds
„ Drift, eller af Uforsigtighed daglig foragter? Hvad kan
„ der blive af ham, naar han desuden læser de Skribentere,
„ som med en ilde anbragt Vittighed nægter Guds og hans
„ Værkers Fuldkommenhed, underskiller ikke Siælen fra Ner-
„ verne og deres Safter, og kalde Udsigten paa Gierninger-
„ nes tilkommende Følger nederdrægtig? Hvad andet kan
„ der blive af ham, end en almindelig Tvivler, en Atheist,
„ og overalt et ondt Menneske, saa ofte han ikke bliver af-
„ skrækket ved Frygt for nærmere onde Følger eller ved den
„ naturlige og tilvandte Afskye? Skulde vi ikke ved den
„ med ingen Bestemmelse for Christendommen og for Secter-
„ ne blandede Undervisning ville bevare saa mange tu-
„ sende Siæle iblandt Naturalister og Jøder, som ved forbe-
„ mældte Omstændigheder, fast ikke kan blive Christne, brug-
„ bare og uskadelige for det menneskelige Kiøn og for Fæder-
„ nelandet? De svage Siæle maa forestille denne Deel af
„ mit Forslag, som den, hvor under der stikker en hemme-
„ lig Gift. Saa mange de end ere, saa ville de dog ikke
„ forhindre, at det jo nogensteds virker noget Godt. Men
„ Gud kiender mit Hierte og mit Ønske for den aabenbarede
„ Religion, hvilken jeg erkiender for sand.“ Det er ganske
vist roesværdigt, at Forfatteren vil have Naturalister begegne-
de med Menneske-Kiærlighed og Beskeedenhed, at han vil ha-
ve foranstaltet en saadan Undervisning for deres Børn, der

kan giøre dem til nyttige og uskadelige Mennesker for Staten og Fædernelandet. Derunder kan vist ikke stikke nogen Gift. Men hvorfor det offentlige Skolevæsen indrettet i Gunst og Faveur af saadanne Naturalister, som Forfatteren her forudsætter? Vi indseer ikke Følgen i den dertil angivne Grund. Foragter den forudsatte Naturalist Christendommens Lærefatzer, (hvilket han dog ikke giør, allermindst til Anstød og Forargelse for sine Børn, om han er en saa god og dydig Naturalist, som han forudsættes efter sin Indsigt at kunne være) saa foragter han jo dog ikke den Lære om den eeneste GUd, om Siælens Udødelighed, om Dydens Indflydelse paa timelig og ævig Lyksalighed. Hvorfore da, naar han aflærer sin Søn det, han selv foragter, skulde han dog ikke med lige saa stor Omhue lære ham det, han agter? og hvorfore, naar Faderen kan være et godt Menneske og en god Borger, skulde Sønnen blive en **almindelig Tvivler**, en **Atheist**, en **Bøsewicht**? Derimod, naar man søger den offentlige Underviisning efter et naturalistisk Sindelag, og indretter det offentlige Skolevæsen i Faveur af Naturalister, mon man ikke da baner en aaben Vey for dem til at blive en herskende Religions Sect? og hvem veed, hvor vidt dette Herredømme da med Tiden kunde strække sig? Er nu Forfatteren en Christen, som han saa oprigtig bekiender, og man visselig og bør troe paa denne hans Bekiendelse; ere disse forudsatte Naturalister med al deres menneskelige og borgerlige Dyd og naturlige Religion dog forvildede Mennesker, som han erkiender dem for; er det Forfatterens Meening, naar han siger, **GUd kiender mit Hierte, og mit Ønske for den aabenbarede Religion, som jeg erkiender for sand**, er da denne hans Meening, **GUd veed, at jeg af Hiertet ønsker, at alle maatte blive overbeviiste om den aabenbarede Religion, som jeg erkiender for sand, og at dens Sandhed maatte triumphere over al Vildfarelse**; alt dette sat forud, skulde da Forfatteren ikke finde dette sit Forslag, som synes at bane en aaben Vey til Herredømme for den naturalistiske Vildfarelse, betænkeligt for den aabenbarede christelige Religion, hvis Sandhed han dog ønsker maatte triumphere i alles Hierter til Guds Ære og Verdens Lyksalighed? og mon ikke hans Forslag, naar han endelig her vil giøre Forslag til Reformation, hellere burde sigte til saadan en offentlig

ſentlig Foranſtaltning, hvorved en ſtærk og faſt Overbeviisning om den chriſtelige Religions Sandhed kunde blive mere almindelig, og at Sandhed kunde triumphere over Vildfarelſer ſaa vel i Fædrenes, ſom deres Sønners og Sønne-Sønners Hierter? Skal den af Forfatteren angivne Grund, giælde til en ſaadan Indretning og Foranſtaltning af det offentlige Skolevæſen, hvormed endogſaa Naturaliſter kan finde ſig tiente og fornøyede, ſaa tør vi vove at giøre Forſlag til Skolevæſenets Indretning i Faveur af Atheiſterne. Ere der ikke moralſke Satzer, ſom forpligte enhver, der vil leve fornøyet (det er lykkelig) i Verden, om han endogſaa ikke troede nogen Religion? Saadan et Slags Satzer antager og adſkiller Forfatteren S. 26. Er det nu ret, at en Atheiſt ſkal lade ſin Søn gaae i Forfatterens reformeerte og efter hans Reformations Plan nys oprettede Skole, og lære, at der er en Gud til, at hans Siæl er udødelig, at Dyden har Indflydelſe paa hans timelige og ævige Lykſalighed, lutter ſaadanne Satzer, ſom en Atheiſt foragter i daglig Omgang med ſine? Er det ret, at Sønnens Underviisning ſkal være blandet med de Religions Satzer, ſom Faderen foragter? Hvad maa der blive af ham til ſidſt? en almindelig Tvivler, en Bøſewicht, i ſær om han tillige læſer ſaadanne ſceptiſke Skrifter, hvor i al menneſkelig Dyd og Indſigt med en ilde anbragt Vittighed giøres til Intet? Vil man nu ikke bevare ſaa mange Siæle, ſom ſaadanne Atheiſter, og deres Sønner og Sønne-Sønner ſnart ſkulle blive, i ſær naar man kun indrømmer dem ſaadan et Slags moralſke Satzer, hvorved de endda kan leve vel og fornøyede i Verden, om de end ikke troede nogen Religion, vil man ikke bevare dem ſom brugbare og uſkadelige for Verden og Fædrenelandet? Vi ville dermed ikke ſige, at der ſtikker nogen hemmelig Gift under Forfatterens Forſlag, men alene viſe, at et ſaa vigtigt Forſlag ſynes os ikke at være bygget paa ſaa faſt en Grund, ſom det burde være vel forſynet med i ſit Overlæg, førend det blev bragt for Lyſet. Ja det være og langt fra, at vi med denne Erindring ville dadle dette Forfatterens fortræffelige Forehavende, at udarbeyde et Skole-Bibliothek, ſom kan være almindelig brugbar for Børn og unge Menneſker af alle Religions-Secter, uden derudi at erklære ſig for nogen vis Sect, for ikke at ſkrække ſaa vel Forældrene ſom Børnene fra dets almindelige Brug og Nytte.

Men til hvad Ende ſkal det udbaſuneres for den hele Verden, at ſaadant ſkeer ogſaa i Faveur af Naturaliſterne. De Naturaliſter, ſom endelig ville have, at deres Sønner og ſkulle være, hvad de ſelv ere, finder jo vel altid og alt for god Leylighed til at aflære dem de Sætzer, de foragte, og lære dem alene dem, de ſelv agte, ja Forfatterens Skole-Bibliothek vilde jo af ſig ſelv falde dem i Øynene, ſom et for dem til den Ende beleyligt og nyttigt Værk, uden at man behøver med nogen høytidelig Erklæring, at forkynde den, at man er betænkt paa at indrette Skoler og Skole-Bibliotheker i Faveur af dem, en Erklæring, der læt kan beſtyrke dem i deres Forvildelſe. Skulde Forfatteren eller andre paa hans Vegne ikke finde ſig fornøyede med denne Erindring, ſaa faaer vi til Straf at taale, at man regner os iblandt de ſvage Sieele, der troe, at der ſtikker nogen hemmelig Gift under denne Deel af hans Forſlag. For Reſten har Forfatteren dermed alene haft de moraliſerede Stænder for Øyne, fra Prindſer af indtil Kiøbmænds og de anſeeligſte Kunſtneres Børn. Hvad den ſtore Hobs Underviisning angaaer, da bør den kun beſtaae af ganſke faa uſtridige og praktiſke Kundſkaber, ſom ſkikker ſig for denne Stand, hvilke maatte vælges af den ganſke Forraad af Kundſkaber, ſom først er udarbeydet, ſamlet og beſtemt for de høyere Stænder.

Den IVde Artikel indbefatter **Forſøg til en Plan, hvorefter at opdrage og underviiſe Prinzer.** Man kan ved første Betragtning ikke nægte, at jo denne Artikel indbefatter fortræffelige Forſkrifter. For Reſten tilkommer det ogſaa Hof- og Statsmændene ſaavel ſom Moraliſter og Theologer at dømme derom. Det er efter Foregivende overalt Forfatternes Forſæt ey at ville mishage noget Religions-Partie. Hvorvidt han vil naae dette Øyemærke med den Religion han her foreſkriver Prinzerne, kan vi ikke ſaa nøye ſige. „ Til hvad for en Religion en Fyrſte maa lade ſine „ Prinzer opdrage, kan hverken beſtemmes af Religionens „ Sandhed eller dens Værd, fordi enhver holder ſin for „ den ſande og bedſte. Men den regierende Fyrſtes og Fa„ ders Samvittighed maa alene afgiøre det.“ Herved maatte Forfatteren forudſætte, at det ikke kunde afgiøres, hvilken der er den ſande og bedſte. Thi hvis dette kan, for

Er.

Ex. at den christelige i Almindelighed er i Modsættelse af den blot naturlige, den sande og den bedste, med hvad Ret kunde og turde da Forfatteren paastaae, æt en Religions Sandhed og Værd ikke kan bestemme, hvad Religion Fyrsterne bør lade deres Prinzer opdrage udi? Saa længe man troer, og det kun er en afgiort Sandhed, at den christelige er den sande og bedste, kan og bør man ikke tage i Betænkning at bekræfte, at jo en Fyrste, som regierer en christelig Stat, og har taget Scepteret i Haand med det hellige Løfte og Tilsagn, at ville handthæve og forsvare denne som den sande og bedste, er jo og forpligtet til at lade sin Søn og Thronfølger underviise derudi, og overbeviise om dens Sandhed, ja selv forfægte og forsvare den, dog uden nogens offentlige Forfølgelse, om han endogsaa for sin egen Person og hos sig selv fandt større Hengivenhed til den naturlige. Lader os ogsaa høre de Religions-Satzer, hvilke Forfatteren alene vil have Prinzerne indprægede. „ 1) Menneskekiærlighed „ og Bestræbelse for at udøve den med Viisdom, gielder alt „ hos Gud. 2) Paa vor Side kan intet uden en sand For„ bedring forsøge vor Sikkerhed for guddommelige Straffer i „ Livet og efter Døden. 3) En sand Menneske-Ven, „ som ikke med Forsæt vil blive bestandig i nogen Synd, har „ sig ikke at befrygte for nogen pinlig Straf efter Døden.“ Lader os her staae stille og overveye, om ikke Forfatteren skulde forfeyle sit Øyemærke, ey at mishage noget Religions-Partie, og det allerede med disse 3 Satzer, og om han ikke skulde behage eet ligesaa meget, som han vil mishage et andet. Mon en Christen vil tilstaae Forfatteren alle disse 3 Satzer? Vil han ikke sige, at Gud vil uden Undtagelse fordrer Menneskekiærlighed, og en sand Forbedring, og et bestandigt Forsæt til ey at fremture i nogen Synd, men at Troen paa Forsoneren er det eeneste paa vor Side der gielder alt og alene hos Gud, til at tilregne os hans Retfærdighed, formedelst hvilken alene vi skulle blive evig lyksalige, da vor egen er dertil alt for ufuldkommen? og hvad endten han har Sandheden paa sin Side eller ikke, saa vil han dog ganske vist finde sig ligesaa lidet fornøyet med disse Forfatterens Satzer, som en Naturalist vil finde sig meget fornøyet dermed, og mon ikke da Forfatteren forfeyler sit Øyemærke, ey at ville mishage eller behage noget Religious-Partie, omendskiøndt man gier-

ne vil tilſtaae ham dette, at ovenmældte Satzer kan have en vigtig Indflydelſe paa det almindelige Væſens og det Menneſkelige Kiøns Bedſte? De følgende Satzer ere: 4) „ Alle „ gode og onde Tilbøyeligheder, ja enhver Forſømmelſe af „ det Gode og Bedre, har en alt overveyende Indflydelſe „ paa de Menneſkelig Siæles Skiæbne efter Døden. 5) „ Herſkab og Kroner af bedre Art, end de nærværende, ere „ efter Døden beſtemte for dem, ſom med Møye og Selv„ fornægtelſe har anvendt en ſtor Formue til at gavne og „ nytte Menneſkene. 6) Fornuftens Formodninger om „ denne tilkommende Giengiældelſe og om Siælenes Udøde„ lighed, ere blevne ſtadfæſtede med unægtelige Aabenbarin„ ger og ved ſammes Omſtændigheder ſaaledes anpriiſte, at „ de kan antages med en levende Troe. 7) Alle fredfærdige „ Menneſkers Forfølgelſe, hvad for en Religion de endogſaa „ maatte have, bekiende og forſvare, er forbuden, og Fyr„ ſten er i Følge ſin Religion, hverken forbunden eller beret„ tiget til, formedelſt en Forſkiællighed i Religioner, ſom „ kan beſtaae med den borgerlige Dyd og Fredfærdighed, at „ gisre nogen Forſkiæl iblandt ſine fredfærdige og dydige „ Undersaatter.“ Denne Religion ønſker Forfatteren maatte blive alle Printzers og Fyrſters Lærerinde. Herved maa man alene erindre ſig dette, at der kan gierne være nogle endogſaa falſke Religioner, med hvilke i ſig ſelv betragtede den borgerlige Fred og Dyd kan beſtaae, da derimod ingen af Deelene kan beſtaae med deres offentlige Bekiendelſe og Forſvarelſe. For Ex. lader os tilſtaae Forfatteren, at den blot naturlige Religion i ſig ſelv kan beſtaae med borgerlig Fred og Dyd, tør han da forſikkre os, at ſammes offentlige Bekiendelſe og Forſvarelſe kan ogſaa beſtaae dermed? Og hvis ikke, tør han da paaſtaae, at dens Bekiendelſe og Forſvarelſe ikke bør undertvinges, om det endogſaa ikke kunde ſkee, uden at Bekienderen og Forſvareren maatte lide derved, ſaa længe han dog tilſtaaer, at den er en falſk Religion? Er det Ret at den Falſke bør vinde Seyer over den Sande, i Fald dens Forſvarelſe vilde lykkes dens Bekiendere? Finder den Sande ſine ivrige Forfægtere, ſom den vel med ſtørre Ret bør finde, hvo forſikkrer os da Freden? Hvorvidt Forfatteren med diſſe og andre deſlige Satzer, vil undgaae at mishage noget Religions-Partie eller og vil behage dem alle, ſom ſkal være

hans

hans Øyemeed, det vil vi nærmere overlade til Udfaldet. Vi frygte kun, at han vil erholde saa meget mindre af det Gode, han ellers har for Øyne og kunde stifte, som han synes at kræve for meget eller gribe for vidt om sig. Han har en vigtig og svær nye Bygning for. Han anbringer alle mueli-ge Machiner for at forcere den i Veyret. Kun, at den ikke skulde kuldkastes, fordi han greb sig for stærk an. Han synes at ville have den Gamle i Bund og Grund ophyddet. Men hvad om den ligger for fast? Der siges, at man skal have bygget langt fastere og stærkere i gamle Dage, end man bygger nu, saa Kalk og Steen kan ikke skilles ad. Og om det dog var mueligt og lod sig giøre, hvad om man dog ikke blev eenig om med Forfatteren, hvorledes den nye Grundvold skulde lægges til den nye Bygning.

(Fortsættelsen følger.)

Göttingen.

Avignons Indtagelse har foranlediget tvende Deductioner, hvis Forfattere ere baade de Franske og Italienske Recensentere ubekiendte. Den Første besmykker Frankeriges Forhold og har til Opskrift: Recherches historiques concernant les Droits du Pape sur la Ville & l'Etat d'Avignon. Den Anden forsvarer Pavens Ret og bær Titel af: Reponse aux Recherches historiques concernant les Droits du Pape sur la Ville & l'Etat d'Avignon. Man kan ikke give nogen tydeligere Forestilling af denne Rets-Stridighed, end ved at anføre mod hinanden de Grunde, hvormed man søger at forsvare Retten paa begge Sider. **Avignen** kom i Aaret 1348. ved et Sal, som Dronningen af **Neapolis, Johanna** den **Første**, sluttede med **Clemens VI.** for 80000 Gylden til den romerske Stoel. Keyser **Karl IV.** samtykte som Lehnsherre i denne Afhændigelse, og Prinzerne af Huuset Anjou, som fulgte efter **Johanna**, har i mange Aarhundrede ikke anfægtet den. Dette er den ustridige historiske Fortælling. Nu giør det Franske Hof følgende Indvendinger mod Gyldigheden af ovenmældte Kiøb. 1) **Johanna** har sluttet samme i hendes Mindreaarighed, nemlig i hendes 23 Alders Aar imod den Romerske Rettes Forskrift, og imod Kong **Roberts**, hendes Oldefaders udtrykkelige Testamente. Thi

i den-

i denne ſidſte Villie er forordnet, at hans Sønne-Datter for hendes 25 Aar ikke maatte afhænde noget af ſine Lande uden det hende tilſøyede Regierings-Collegium. Derimod ſvarer den Romerſke Skribent: 1) Dronningen havde 1348. allerede virkelig begyndt det 25 Aar, og dette maa efter de Romerſke Love være af den ſelv ſamme Virkning, ſom om det var fuldendt. Desuden er det nu 2) Sædvane i den Neapolitanſke Regiering, at Regenten allerede i ſit 18 Aar har naaet ſine myndige Aar: 3) har Johanna endelig fraſagt ſig de Mindreaariges Rets-Benefieia; indhentet begge ſine Lehnsherrens Pavens og Keyſerens Samtykke, hvilket til viſſe kommer lige mod medanordnet Collegii Decret; og ſelv har hun med ſin anden Ægtemand Ludvig af Tarenten 12 Dage derefter i et beſynderlig Document ſamtykt Afſtaaelſen og ſiden aldrig indvendet noget derimod. Endelig maa 4) en roelig Beſiddelſe i 400 Aar, opfylde al Mangel af Formaliteter. Hvad for det 5te Kong Roberts Teſtamente anbelanger; ſaa kunde dets Gyldighed nægtes med nogen Grund, efterſom Originalen deraf ikke kan fremviiſes. Men uden at tale derom, ſaa er Teſtamentets Clauſul, formedelſt hvilken Kongen anbefaler ſin Sønne-Dotter tilligemed hendes Lande i Pavens og Cardinalernes Beſkyttelſe, af den franſke Forfatter udeladt. Det Formynderſkabelige Regierings-Collegium, ſom var Dronningen tilanordnet indtil hendes 25 Aar, blev altſaa, tildeels og fordi det løb an imod den Romerſke Stoels Fordrage med de forrige Konger af Sicilien, ſtrax efter Kong Roberts Død ophævet ſom ugyldig, Regieringen anbetroet til Cardinal Aimeric, og ſtrax derpaa overladt gandſke fri til Dronningen ſelv. Da hun altſaa til den Tid, da hun ſolgte Avignou, allerede ſelv regierede alene, ſaa kunde hun og nu egenmægtig foretage den Afhændigelſe, ſom af Robert var bleven det nedſatte Collegium i Nøds eller en ſtor Nyttes Fald tilladt. Og at det var Trængſeler og Pengemangel, ſom bevægede Dronningen til at følge Avignon, viiſer den Flugt, hun formedelſt ſin Svogers Forfølgelſe maatte tage fra Neapolis. For det Ildet, ſiger Frankerige, at Afhændigelſen ogſaa for den Aarſags Skyld er ugyldig, fordi nok Keyſeren, men ikke det gandſke Rige har ſamtykt derudi. Derpaa ſvares fra den Romerſke Side, at dette er en Tredies Ret, ſom ikke

kan

kan hiælpe Frankerige. Det er Grundsatzer, som i Henseende til den Prætension, Tydskland har paa Provence, kunde være Frankerige selv høystskadelige. Desuden er det falsk at det gandske Riges Samtykke til den Tid var unødvendig, saasom dette først er bleven betinget i Carl den Femtes Valg-Capitulation. For det IIIdie paastaaer Frankerige, at Dronningen baade førend hun solgte Avignon har lovet Stænderne i Provence ey at foretage nogen Afhændelse, saa og, efter at det var skeet, tilbagekaldt alle fra Neapolis Provence og Forcalquier afrevne Domainer, og følgelig at bemældte Kiøb af begge Aarsager bliver ugyldig. Dertil svarer Romeren, at for det første mælder disse Documenter blot om Neapolis og begge anførte Grævskaber, fra hvilke Avignon var saavidt adskilt, at Robert og Johanna selv forunden deres øvrige Titler, kaldte sig Souverainer af Avignon, og altsaa kunde denne frie Stat ikke være indbefattet i Gienkaldelsens-Acten. For det andet viiser de klare Ord i det anførte Document, at Johanna kan umuelig have meent Avignon. Thi hun gienkalder alene de Afhændelser, som ere hende aftvungne endten af Ubetænsomhed, Tvang eller Argelist. Men at Avignons Afhændelse var ikke af denne Art, det viser dens Nødvendighed, den deraf flydende Nytte, og den besynderlige Agt, som denne Dronning, saa længe hun levede, stedse har haft for Paven. Dette sidste er iblandt andet klart af et Document af 1365., hvori hun af Ærefrygt for Paven navnlig undtager en Sienk til Klosteret til St. Victor i Marseille fra andre, som hun kaldte tilbage. Og da Johanna immer tilegner sig Titel af alle andre afhændede, men tilbage kaldte Pertinenzer, derimod i sit heele Liv aldrig mere kalder sig Souveraine af Avignon, saa bliver der ingen mere Tvil tilovers om Indskrænkningen af hendes Meening. For det IVde paastaaer Frankerige, at Indvaanerne af Avignon har aldrig frivilligen samtykt i Afhændelsen, da de først efter 9 Aars Forløb, og dog kun af Tvang, aflagde Hyldingen. Man svarer fra Romersk Side, at Grunden til denne Forhaling er ingen Følge af deres Afbøyelighed fra den nye Overherre; men har bestaaet blot derudi, at de har ikke villet aflægge Troeskabs Eed, førend alle forrige Friheder vare blevne dem bekræftede. For det Vte forevender Frankerige, at Carl II. satte sin Søn Robert

bert ind til Arving, og i den Fald, at han skulde uddøe, substituerede han ham sine andre Børns mandlige og qvindlige Descendentere, og altsaa og sin yngste Søns, Hertug Johannes von Duras. Johanna kunde altsaa ikke afhænde Avignon til Fornærmelse for Carl, Ladislas og Johanna Ilden, som vare Johannes von Duras Børn, hvis Rettigheder ere komne til Kongerne af Frankerige. Dertil svares, at denne Substitution strakte sig alene til den Fald, at Robert selv skulde døe uden Børn, hvilken Betingelse ikke fulgte ved hans Død, i det han efterlod sig en Sønne-Dotter. Men sæt og, at Carl Ilden havde belagt alle sine Godser med en fortvarende og ævig Fideicommiß; saa maatte dog hans Eftermænd lade en Afhændelse gielde, som var skeet af Nød, og til Stamgodsernes Vedligeholdelse. Nu havde Johanna allerede ved Krig mistet Neapolis, hvis Forbindelse med Provence laae Robert saa meget om Hiertet; hun kunde og ikke, uden at sælge Avignon og faae Penge, erobre den igien. Kan da Esterfølgerne i Neapolis kalde en Contract tilbage, uden hvilken de ikke kunde besidde Neapolis selv. Frankerige forevender for det Vte, at Summen, hvorfor Avignon blev solgt, har ingen Forhold til dens sande Værd. Romeren svarer, at førend dette Foregivende kan finde Sted, maa først bestemmes, til hvor høy en Priis Avignon til Contractens Tid bør skatteres, og hvor meget en af de betingede 80000 Gylden har gieldt til den Tid. Ved denne Udregning maa man fremdeles betænke, i hvad for en slet Tilstand Avignon den Gang befandt sig, og til hvad for en Anseelse den siden er stegen, da den blev mange Pavers Residence; hvor rare Penge har været til den Tid; og endelig maa man og derved betænke, at ey alle Rettigheder over Avignon, men ikkun den Nytsbare Besiddelse er bleven solgt. Da nu den Franske Forfatter stiler sit Anslag og sin Regning blot efter nærværende Tider, og ikke betænker det ovenmældte; saa maa der endelig blive et meget ulige Forhold imellem denne Stads nærværende sande Værd og den første Kiøbe-Sum. Dertil kommer, at om der og stak nogen virkelig Fornærmelse derunder, saa har man Ret dertil i 400 Aar, og ved saadan Taushed fraſagt sig al den Klage, som derover kunde føres. Denne Eftergivelse lader sig tilforladelig slutte, ey alene af Tidens Længde, men

endog

endog af den Lathed, hvormed Frankrige kunde have udført ſin Ret over Avignon. Dog behøver man ingen kunſtlede Slutninger, da der ere udtrykkelige Facta forhaanden, hvorved de Pavelige Rettigheder bleve erkiendte. **Carl** Vtes Exempel, ſom gav **Urban** den Vte en Deel af Broen over Rhone til hans Stad Avignon, Printſernes af **Anjou**, ſom 1464. foreſloge **Innocentius** II. at udbytte Grævſkabet Aquila i det Neapolitanſke mod Avignon, **Ludvig** den XIItes, der bød **Paul** II. at anbetroe Cardinal **Bourbon** Avignon til Forvaltning, diſſe og flere Exempeler anviiſe nok ſom, at ingen lod ſig falde ind, at anfægte Afhændelſen af Avignon. **Ludvig** XIVde tog vel af Uvilligheed mod den Romerſke Stoel Avignon tvende Gange bort, men Maaden, paa hvilken han gav den igien tilbage, ſtadfæſter deſto mere Pavens Ret. Thi Parlamentets Dom i Provence, hvori Avignon bliver erklæret for et Domaine af denne Provints og følgelig for uafhændelig, endſkiøndt den til den Tid, da den blev ſolgt, ikke var indlemmet Frankerige, er ved et klart Edict af Monarchen bleven til intet giort. Den Indvending, at ſaadanne Tilbagegivelſer vare kun blotte Afſtaaelſer af Avignons Biſiddelſe for et Moment, og at det altſaa ſtod Frankerige frit for igien at tage den bort, ſaa ofte den lyſtede, er beſynderlig og ſtemmer ikke overeens med anførte Igienkaldelſe af Parlaments-Slutninger. —— Recenſenten har blot villet anføre de Grunde man betiener ſig af paa begge Sider uden at blande ſine egne Tanker der imellem, da han erkiender ſig ubeføyet til at fælde Dom over tvende Folkes Rettigheder. Men derover forundrer han ſig meget, at begge Skribentere ville næſten bedømme og afgiøre den heele Strid efter den Romerſke Ret; og endnu mere forundrer han ſig derover; at det Romerſke Hofes Forfægter anfører proteſtantiſke Lærebøger, ſom ellers i Rom ere belagde med den ſlemmeſte Band.

Anmældelſer.

Rom. Decouverte de la Maiſon de Campagne d'Horace, ouvrage utile pour l'intelligence de cet Auteur & qui donné occaſion, de traiter d'une ſuite conſiderable de lieux Antiques. Par M. l'Abbé Cap-Martin

tin de Chaupy. *Dicam inſigne recens adhuc, indictum ore alio.* Hor. Od. III. 25. 3 Vol. 8. 1317. Forfatteren er en Elſker af Hiſtorien og Oldſagerne, har opholdt ſig en Deel Aar i Rom, og har i Egnen der omkring giort mange Opdagelſer. Titlen paa ovenanførte Skrift udtrykker langt fra ikke dets Indhold, da det i ſig ſelv er en almindelig Afhandling over de Oldſager, der befinde ſig i Egnen, omkring Rom, over de berømteſte Skribentere, der har levet til Auguſti Tider, og over deres Tids Hiſtorie, og det Land, i hvilket de boede.

Halle. Alberti Scultenſii Verſio integra Proverb. Salom. & in eadem Commentarius, qvem in Compendium redegit, variisqve Lectionibus ex Antiqvis Verſionibus auxit G. J. L. Vogel. Acceſſit Auctuarium interpretationum per *G. A. Tellerum.* Præfatus eſt *Jo. Sal. Semler.* 1769. i ſtor 8vo. Da den berømte **Schultens** Commentarius over Salamons Ordſprog er vidtløftig og kaſtbar, ſaa har man vildet tiene Liebhavere med ovenmældte Udtog deraf.

Hamburg. D. Johan Dietrich Winklers **Beyträge zur Erbauung in Grundriſſen heil. Betrachtungen über die evangeliſchen Texte und andere Stellen heil. Schrift mitgetheilet. Erſter und Zweiter Theil, nebſt nöthigen Regiſtern über beyde Theile.** 1769. I 8vo. Saaſom de Betragtninger over de ſædvanlige Søn- og Fæſt-Dages Evangelier, og de trykte Grundridſer eller Udkaſter deraf fra Aar til Aar tage meget til; ſaa har Hr. D. **Winkler**, ſor paa bedſte Maade at befordre den H. Skrifts Læsning og opbyggelige Forklaring i ſin Meenighed ikke bundet ſig til de ſædvanlige Texter, men og undertiden lagt andre Steder i Skriften til Grund til ſit offentlige Foredrag.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 39.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 27de Septbr. 1770.

Altona.

Beſlutning af Hr. Profeſſ. Baſedows **Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker.** (See forrige No.)

Det femte Stykke handler om **Stats-Opſigten over Moralitet, Opdragelſe, Skoeler og Studeringer, og om nogle Feyl ved ſamme.** Forfatterens Forſlag løber kortelig ud derpaa, at, ſaaſom Skoele- og Studerings-Væſenet er et af de brugbareſte og ſikkeſte Midler til den ganſke Stats-Lykſaligheed, ſaa burde Opſigten derover være anbetroet til et patriotiſk Stats-Collegium, hvorfra Majeſtæten kunde ligeſaa tidt anhøre Foreſtillinger, ſom fra andre høye Collegier. Det ſamme ſkulde modtage og underſøge Projecter til Forbedring i hvad ſom angaaer Skoler, Gymnaſier og Akademier, Opdragelſer, Underviisning og Lærdom i Almindelighed. Han giver det Navn af **Moraliſch Policey-Conſeil.** For Reſten er dette Stykke at anſee ſom et Uddrag af **Vorſtellung an Menſchenfreunde,** ſom vi til ſin Tid har givet Efterretning om.

Det ſiette Stykke handler om **Opdragelſen i moraliſerede Stænder,** og indbefatter mange fortræffelige Klogſkabs Regler, hvoraf vi her ikke vel kan levere noget Uddrag.

Det ſyvende Stykke er en Fortſættelſe af det forrige og handler om Underviiſningen. Forfatteren declamerer nu hæftig imod de overordentlige Geniers tidlige Lærdom, ſkiønd han tilforn har været af andre Tanker. Han vil ikke ſaadanne Genier ſkal lære meget, men at det kun ſkal være nyttigt alt hvad de lære. Han vil hellere, at de ſkulde anvende den Tid, ſom deres hurtige Genie lader dem tilovers, til ydermere Beſtyrkelſe i det de har lært, og til Legemets Øvelſe, end til videre Fortgang. I og for ſig ſelv bør det geraade Forfatteren til Roes, at han forandrer villig ſine forrige Meeninger, naar han ſiden finder ſig anderledes og bedre underrettet. Dog tykkes os, at her havde været noget mere at betænke, førend han ſaa ganſke havde forladt ſin forrige Meening? Vi holde for, at den Regel kan følges uden al Undtagelſe, at man bør lade et overordentlig Genie efter ſin Lyſt og ſin nærværende tilſtrækkelige Styrke i den Deel, han allerede har indhentet af Videnſkaberne, immer gaae videre fort uden Ophold, dog ſaa, at han tillige beholder tilovers den til Sælſkaber og Sinds Forfriſkninger og Legems Øvelſer fornødne Tid. Vi ſeer ikke nogen Grund til, hvorfor et ſaadant Genie ſkal opholdes. Den Følge, Forfatteren befrygter, at ſaadanne Genier i de følgende Aar maatte forfalde til Ørkesløshed og Udyd, er hverken nødvendig eller vis. Et vel opdraget Genie, ſom finder en naturlig Lyſt til Indſigt og Videnſkab vil altid ligne ſig ſelv. Kun dette er at befrygte hos dem, hvis tidlige Lærdom er blot en Følge endten af deres egen eller Forældrenes utidige Ambition, naar ſaa deres Opdragelſe har i det øvrige ikke været retſkaffen. Der ere de Forældre, der overvælde deres Børn med megen Læsning, at de tidlig kan glimre frem for andre endten deres jævnlige, eller i ſær dem, ſom ere af ringere Stand. Om diſſe kan let formodes, at de efter ſaadan Tvang ſiden ſaa meget deſto lættere forfalde til Udſvævelſer, ſom deres Flittighed ikke var grundet paa egen indvortes Drift. Der ere andre unge Menneſker, ſom nok af ſig ſelv ere ſær lærvillige, men hvis Lærvillighed er grundet paa en blot utidig Ambition, der deels bliver dem indprentet af Forældre eller Lærere, deels hos dem af ſamme fremdeles vedligeholdt og beſtyrket. Diſſe kan af ſaadan Ambition til en Tid gribe ſig for ſtærk an, alene for at indlægge ſig Ære og Roes over andre,

andre, da Lysten forgaaer dem igien saasnart de endten i deres Indbildning ikke længere finder deres Lige, og de altsaa synes at have naaet deres Øyemærke, eller og de finde fortiente Misundere, just fordi de ved en overdreven og utidig Flid syntes virkelig at misunde andre en lige Indsigt og Kundskab med sig. For disse alene gielder Forfatterens Regel. Men et vel opdraget og dydigt Genie, som finder en naturlig Lyst og Drift til Indsigt og Videnskab, det bør man ikke holde tilbage, fordi Guld og Naturen har begavet det med Evne til i lige lang Tid at gaae videre frem end andre, naar man endogsaa regner den Tid fra, som det behøver til fornødne Sinds Forfriskninger og Legems Øvelser. Fremdeles vil Forfatteren slet ikke vide deraf, at man med Tvang og Straf maa søge at ville befordre Flittighed i en Skole. Han holder den ey alene for et unødvendigt men og et skadeligt Middel. Denne Regel maa ganske vist ikke være skreven for de offentlige Skoler efter deres nærværende Forfatning. Men Forfatteren maa have haft sine nye reformerede Skoler for Øyne; og om al Tvang og Straf derudi skal blive unødvendig, det vil Udfaldet alene sige os, naar vi først saaer at see en Skole oprettet efter hans foreskrevne Plan. Saa meget tør vi nok forud sige, at den maa vist ikke bestaae af andre, end lutter af sig selv lærvillige unge Mennesker. Forfatteren har og lagt saadanne Sætter til Grund, som ingen Fornuftig skal ville tilstaae ham, at man nemlig slet ikke kan afvinge sig en anstrænget Opmærksomhed, en Bemøyelse for at huske hvad man lærer, skarp Eftertanke o. a. m. Havde han kun sagt, at det ikke altid og hos alle unge Mennesker vil lykkes, fordi nogle unge Mennesker har dertil enten ingen naturlig Gave, eller og ere saa ganske forvorpne og vanartige, at de hverken agte paa gode eller onde Bevægningsgrunde, saa kunde man endda have troet, at han skrev af en saa tilstrækkelig Erfaring ved idelig og daglig Omgang med forskiællige unge Mennesker, som er plat nødvendig for den, der vil foreskrive os uindskrænkede Skole-Regler. Vist er det, at Tvang og Straf er fast i alle nu værende Skoler ved offentlig Brug authoriseret, men bliver derfor virkelig ikke brugt til alle Disciper i en Skole, fordi nogle af sig selv bruge Flid, Opmærksomhed og Eftertanke, uden at man behøver at afvinge den ved Frygt for Straf, hos

hvilke denne var baade unødvendig, ubillig og ſkadelig. Hvad Forfatteren erindrer §. 3. 4. om Real- og Verbal-Kundſkab, om det forrige Aarhundredes alt for ſtore og pedantiſke Tilbøyelighed til Sprog og mange unødvendige Deele af Philologien og det nærværendes Hengivenhed til Polyhiſtorie er i vore Tanker vel grundet. I §. 5. anfører han de moralſke Leveregler, ſaaledes ſom den eene bør være grundet paa den anden, og os tykkes, at de ere hinanden ganſke vel underordnede. Angaaende Hiſtorien anfører han §. 6. et Stykke af en Schweitzerſk Philoſoph, hvoraf vi atter ville anføre et lærerigt Stykke: „ De ſlemmeſte Hiſtorieſkrivere for unge „ Mennesker, ere de, ſom dømme. Han læſe, hvad der er „ ſkeet, og dømme ſelv; ſaa lærer han at kiende Mennesker. „ Men fører Skribentens Dom ham allevegne, ſaa ſeer han „ kun med fremmede Øyne; og intet mere, hvor diſſe fattes. „ Den nyere Hiſtorie har ikke mere nogen Phyſiognomie. „ Vore Mennesker ere alle hinanden lige. Vore Hiſtorieſkrivere ville glimre, og tænke derpaa, hvorledes de kan „ male med ſtærke Farver Billeder, ſom oſte foreſtille ſlet „ intet. De Gamle giøre færre Afſkildringer, bringe mindre Vid og mere Forſtand i deres Domme. Ikke deſtomindre maa de vælges med Forſigtighed. Jeg vilde hverken „ give unge Mennesker Polyb eller Salluſt i Hænderne. „ Tacitus er kun for den gamle Mand. Den Unge forſtaaer „ ham ſlet ikke. Thucydides er efter mine Tanker det „ rette Mønſter for en Hiſtorieſkriver, han fortæller hvad „ der er ſkeet, uden at bedømme det, men udelader ingen „ Omſtændighed, der kan ſætte os i Stand til ſelv at dømme. „ Men til al Ulykke taler han ſtedſe om Kriger og „ Slag. Xenophon og Cæſar har næſten ſamme Viisdom „ og ſamme Feyl. Herodot ſkulde formedelſt de enkelte ſmaa „ Omſtændigheder være den førſte, hvis ikke juſt diſſe omſtændelige Beſkrivelſer ofte udartede til eenfoldige Barnagtigheder. Livius er en Statsmand og en Talekunſtler, og ſkikker ſig ikke for Ungdommen. Hiſtorien beſkriver meget mere Begivenheder og Handlinger end Menneskene, og diſſe kun i viſſe udſøgte Øyeblik, i Paradeklæder, men følger dem ikke i deres Huus i deres Familie og „ iblandt deres Venner.“ Hvad der i §. 7. foredrages om de Moralſke Regler, at de bør oplyſes med Exempler endten

af

af Hiſtorien eller i Fabler og Fortællinger; at ikke alle Fabler ere brugbare for Børn, men at derimellem bør giøres et Valg, ſom Forfatteren og ſelv agter at giøre; ſaavel ſom og hvad derom anføres af den forbemældte Schweizerſke Philoſophs Skrift; alt dette have vi læſt med Fornøyelſe og Bifald efter vor Indſigt.

Det ottende Stykke handler om **Underviisning i Sprogene.** Det kan ikke være vore Læſere ubekiendt, at der ere mange, ſom i diſſe Tider endten ganſke forkaſte den grammatikaliſke Underviisning i Sprogene, eller og ikke ville forunde den noget Sted førend Sprogene allene ere lærte ved foregaaende Øvelſer i Læsning, Tale og Skrivning. **At lære et fremmed Sprog uden Grammatik** har altid været os en Hemmelighed, ſom vi ikke har kundet begribe, og kan vi derfor ikke giøre Rede for andres Indſigt, men alene for vor egen Vankundighed i denne Sag. Ingen ſkal ville nægte, at man jo kan lære et fremmed Sprog, ligeſom ſit Moders-Maal. Men hvorledes lærer man dette? Man lærer at læſe, tale og ſkrive det rigtig efter almindelig vedtagen Brug, og det er juſt denne Færdighed og denne Kunſt, vi kalde Grammatik. Hvad er da det at lære et Sprog uden Grammatik? Men holdt! Vi mindes, at man kan lære at giøre viſſe regelmæſſige Bevægelſer med **Fødderne**, førend man endnu har ſagt os, at det hedder **Dandſekunſt.** Vi kan lære at føre en Kaarde regelmæſſig med Haanden, og det kan ſiges os, at vi i viſſe Tilfælde altid ſkal bruge diſſe eller andre viſſe Bevægelſer, ja vi kan fatte diſſe Bevægelſer i diſſe Tilfælde, ſom almindelige Regler og Maximer, hvorefter vi kan i forefaldende Omſtændigheder vide at beſtemme Kaardens og Armens viſſe Bevægelſe, og man kan endda have dulgt for os, at det er **Fægte-Regler** og **Fægte-Kunſt** vi lærer. Saaledes kan man vel ogſaa lære at læſe, ſkrive og tale et Sprog rigtig, det er at ſige lære Grammatiken i et Sprog, uden ſelv at vide, at det er Grammatik. Nu ſpørges kun, hvorfor vi ikke maatte vide, at det er Grammatik vi lære? Vor Moders Maal lære vi fra Barns Been af ved den blotte Øvelſe, ſom daglig Brug og Omgang giver os. Derfor tale vi det og i vor førſte Barndom meget urigtig, ligeſom vi og fremdeles, hvilket Erfaring nokſom lærer,

beſtandig ſkulle tale og ſkrive det urigtig, naar vi ikke har haft anden Veyviisning end denne daglige Øvelſe. Det er at ſige, vi lære vor Moders Sprogkunſt og Grammatik, begge paa een Gang, lige urigtig, fordi Sprogkunſt og Grammatik er eet og det ſamme. Men det første vi komme saavidt at vi kunne ſkiønne, og vi med Skiønſomhed kunne ved enkelte Exempler tillige fatte almindelige Regler og Maximer, hvorefter vi kan vide i lige Tilfælde altid at beſtemme vor Tale og Skrivning, da burde vi ſaaledes lære vort Moders Maal, og tillige dets Grammatik. Thi den Kunſt og Færdighed, rigtig at tale og ſkrive et Sprog, og Grammatik, det er eet og det ſamme. Fordi vi nu ikke ſaaledes lærer vort Sprog rigtig, deraf kan intet videre ſlnttes, end at vi lære dets Grammatik ligeſaa urigtig. Men lære vi det rigtig, naar vi kan ſkiønne derom, ſaa lære vi og dets Grammatik, og hvorfor maa vi da ikke vide, hvad det er vi lære? Hvor vi da endten dreye eller vende os, ſaa kan vi ikke, naar vi lære et Sprog, det være ſig rigtig eller urigtig, undſlye dets Grammatik, ſaa gierne vi vilde, for at undſlye tillige al den indbildte Uleylighed, den maatte foraarſage os. Derfor begribe vi ikke, hvad det er at lære et Sprog uden Grammatik. Med mindre det maa være det ſamme, ſom at lære det efter mundtlig Underviisning, og ikke efter en ſaadan ſkriftlig, ſom de Bøger kan give os, der egentlig kaldes **Grammatika** og **Syntaxis**. Men endten jeg lærer at dandſe efter Dandſe-Meſterens Mund, eller og jeg kunde lære det ligeſaa vel efter hans Forſkrift i hans Fraværelſe, ſaa er det dog Dandſekunſt jeg lærer, og ligeſaa bliver Grammatik Grammatik, endten den læres mig ſkriftlig eller mundtlig. Hvad er det da at lære et Sprog uden Grammatik? Eller at lære det først og ſiden dets Grammatik? Maaſkee det ſkal være det ſamme, ſom først at lære dets rigtige Tale og Skrivning, og ſiden efter ſaa mange Aars Forløb, ſom dertil behøves, først at giøre ſig Eftertanke om de almindelige Regler hvor efter man taler og ſkriver. For Ex. naar jeg er 6 Aar gammel ſkulde jeg lære at ſige paa Latin, Pater amat filium ſuum, men først i mit 15 Aar ſkulde jeg lære, hvorfor jeg ſiger, Pater, ikke Patris, Patri, Patrem, Patre, for derefter i alle lige Tilfælde at kunne beſtemme min Tale. I andre practiſke Videnſkaber foreſkriver man os dog ikke ſaadan en Læremaade

for

for Ex. i Moralen vil vor Forfatter, at man ſkal foredrage almindelige moralſke Regler, og derpaa ſtrax oplyſe dem med enkelte Exempler af Hiſtorien eller i Fabler og Fortælninger. Vi tør troe, at han ſkulde lade det være en ligegyldig Sag, endten man først fremſatte Reglen og ſtrax oplyſte den med Exempel, eller først Exemplet, og derfra asdrog den almindelige moralſke Maxime, ſom i alle lige Tilfælde maatte følges. Nok at Regel og Exempel bør følges ad. Hvorfor ikke da og i Sprogkunſten, ſom i Levekunſten? Hvorfor ikke ſige til ſin Lærling paa eengang. **Saa taler man i denne Fald, og ſee her Grunden dertil, hvoraf du kan vide, hvorledes du bør tale i andre lige Tilfælde, paa det din Forſtand maa komme din Hukommelſe til Hiælp, og man ikke ſkal behøve at ſpilde Tiden med at minde dig for ofte derpaa ved enhver Leylighed.** Altſaa, om det end kunde ſkee, hvorfore dog ſaaledes lære Sprog uden Grammatik, det er at ſige lære at tale, uden ſelv at vide eller ſkiønne, hvad eller hvorfor man ſaa taler hellere end anderledes. Men det kan efter vor Indſigt ikke ſkee, thi ſom man lærer ſit Sprog, ſaa lærer man ſin Grammatik, ſlet eller ilde. Ja er det ikke eet og det ſamme, i Henſeende til Tiden og Umagen. Lærer jeg først mine almindelige Regler, oplyſte med forſkiællige tydelige Exempler, ſaa kan jeg ſiden komme deſto fortere og lættere af Sted med at læſe, tale og ſkrive. Hvis ikke, ſaa fordrer igien det ſidſte mere Tid og Vanſkelighed, og ſaa bliver mit Facit det ſamme, naar jeg beregner min Tid og Umage. Kort at ſige, vi begriber ikke, hvorfor Regler og Exempler her ſkilles ad, og hvad det er at lære et Sprog uden Grammatik. Vi har giort Rede for vor Vankundighed. Nu høre man Forfatterens Indſigt i denne Sag, og hvorledes han giør Rede derfor: S. 243. „ Jeg er af den Meening, man kan blive en Meſter„ Skribent i et Sprog, uden nogenſinde at vide noget af „ dets Grammatik, (NB. det kalde vi en aabenbar Modſigelſe) „ thi Fornuft og Rigdom paa Kundſkab og Ord lærer os at „ ſkrive fornuftig.“ (NB. Men Fornuften har jo viſſe Regler for ſin rette Brug, ſaa vel i at ſkrive ſom at tale, og at forbinde ſine Ord, og diſſe blive her de grammatikaliſke. For Ex. Patris amat filium. Tanken i ſig ſelv blev den ſamme og fornuftig nok i en logiſk Forſtand, naar det var brugeligt

at ſige patris i ſaadan Tilfælde. Men det bliver dog urigtig og altſaa ufornuftig i en grammatikaliſk Forſtand, fordi det er ikke almindelig Mode. Om en Mand tænkte nok ſaa rigtig og fornuftig, ſaa vilde man dog ſige, at han ſludrede og talede eller ſkrev ufornuftig, fordi han talede meget urigtig mod almindelig Brug. Altſaa tykkes os, efter vor Indſigt, at en fornuftig Tænkemaade og Kundſkab, eller nok ſaa mange Ords Rigdom, er ikke nok til en fornuftig, det er regelmæſſig og rigtig Skrive- eller Talemaade.) „Og Smagens „ Øvelſe i gode Skribentere lærer os at ſkrive ſkiønt.“ (NB. Men hvorledes faaer man Smag i gode Skribentere, uden ved tillige at aflære dem deres Sprogkunſt, det er Grammatik, og de Regler, hvorefter de har ſkrevet. Altſaa lærer man jo da deres Grammatik, deres Regler, ved deres Exempler i deres Skrifter, lige det ſamme, ſom om man lærte dem af udſøgte Exempler, ſamlede tilligemed Reglerne i en ſaa kaldet **Grammatika og Syntaxis.**) „En vis Grad „ af Færdighed er uden en vis Grad af Rigtighed ikke muelig, „ og til alt dette har Grammatiken endnu ikke giort noget;“ (NB. Og vi har altid tænkt, at Grammatiken var juſt den Kunſt med Færdighed at tale og ſkrive rigtig. Saaledes beſkrives den af alle Sproglærere.) „Thi den lærer kun, naar „ hiin Færdighed er erholden, at undgaae ſaadanne Feyl, „ ſom hos Lærerne, og de ſom oftеſt læſte Skrifter ere ſædvan„ lige, eller forekomme kun i ſaadanne Talemaader, der ikke „ ſaa jævnlig bruges, for ved Gehøret at vænne Indbild„ nings-Kraften til Rigtighed.“ Det er Sandhed, at naar man lærer Rigtighederne i Tale og Skrivning, ſaa lærer man tillige Feylene, og det lærer man paa ſamme Maade af Skribentens og af Grammatikens Læsning. Men at en Grammatik lærer alene Sprog-Feyl, det er os en ganſke nye Sætz. Forfatteren vil ellers gierne tilſtaae, at en Skole-Lærer og den, der vil være Skribent, maa have nogen Øvelſe i Grammatiken. Dog vil han ikke regne nogen dette til en Skam, om han maatte lade ſit Haandſkrift først rette og renſe fra Sprog-Feyl af en Kritikus. Men vi holde det dog for en større Ære, at han ſelv kunde ſkrive ſit Sprog rigtig, og altſaa forſtod ſin Grammatik. Dog bør vi ikke forglemme en vis Nytte, ſom det har at lære først at ſkrive og tale et Sprog, og ſiden endten ſaa løſelig eller aldrig at eftertænke de Regler,

man

man taler og ſkriver efter. Der ere viſſe Folk, ſom gierne ſeer, at deres Børn kan prunke og glimre frem for andre unge Mennesker af megen Læsning, ſom i Forhold mod dem fortiene saa meget mindre Ære og Roes, ſom de har læſt med større Forſtand og Skiønsomhed, og lært deres Sprog saa vel og grundig, at de siden baade kan ſkrive og tale med større Færdighed og Rigtighed, om de end ikke har ſluddret nær saa mange Skribentere igiennem. Forfatteren anfører os de bekiendte Exempler af Morhof og andre, ſom viſer os alene dette, at man kan lære et Barn Latin efter den ham foreſkrevne Plan. Men vi ſeer aldeles ingen gyldig Grund til at forlade den vedtagne, ſom er ganſke naturlig og rimelig, og bruges i alle nu værende Skoler, ja kan bruges med den fortræffeligſte Virkning, naar der ikke fattes endten paa Lærernes eller Diſciplens Side den fornødne Gave eller Flid. Forfatteren har tillige beſvaret adſkillige Indvendinger, ſom hans Plan er underkaſtet, og iblandt andre denne, at den kan ikke følges i offentlige Skoler. Vi ville tvertimod have fattet Indvendingen ſaaledes, at den jo der virkelig bliver fulgt. Man lader jo unge Mennesker der virkelig læſe de udſøgte Exempler af clasſiſke Skribentere, man lærer dem at tale dem frem, at forſtaae dem, men tillige deraf at afdrage ſig almindelige Regler, med nogle faa brugelige Undtagelſer, og giøre ſig tydelig Begreb derom, man lader dem tillige læſe Skribenterne hele og holdne, og øve ſig i baade at tale og ſkrive. Altſaa lære vi jo de Unge i vore nu værende Skoler alt hvad Forfatteren forlanger, kun at vi lære dem mere og lære dem det bedre, end han vil have, bedre end Francoiſerne, ſom han foreſtiller os til Exempler. Han vil, at en Skribent ſkal lade ſine Sprogfeyl rette af en Kritikus, og vi ville, at en Skribent ſkal ſelv kunne ſkrive rigtig, for ikke at være en Kritikus forbunden for at rette ſine Sprogfeyl, ſom dog ikke er ham til nogen Ære, om det ikke var en Skam. Forfatteren vil have adſkilt, hvad Gud og Naturen har tilſammenføyet i Sprogenes Underviisning, nemlig Exempler og Regler, Sprog og Grammatik. Men ſom det dog ikke er mueligt, efterdi al Tale og Skrive-Rigtighed grunder ſig paa Regler, ſaa bliver alene Forſkiællen imellem den gamle og endnu brugelige og hans nye Methode denne, at efter vor vedtagne almindelige Methode læres et Sprog til Gavns paa

een Gang med een Umage, og en ordentlig og grundig og almindelig Indsigt og Theorie derudi, hvorefter man ubehindret kan gaae fort i alle Skribenteres Læsning; men efter hans Methode faaer Lærlingen ikkun en uordentlig, usammenhængende, løs og forvirret Kundskab, saasom han endnu ikke fra først af maa vænnes til at fatte og eftertænke de almindelige Regler, hvorefter han taler og skriver rigtig. Forfatterens Methode er i ingen Henseende nye, hverken i Henseende til den almindelig brugelige, uden for saa vidt den er slettere og ufuldkomnere end denne, ey heller i Henseende til sit Forslag, da den vel 100de Gange er bragt paa Bane. Vi nægte vel ikke, at jo den sædvanlige Methode medtager mere Tid i Skolerne, end den vel burde, men vi tør og paastaae, det er ikke Methodens egen Skyld. Ogsaa dette ville vi tilstaae ham, at det var Godt, om de Unge lærte Sproget af en Bog, som kunde tillige give dem Real-Indsigt og Kundskab, dog ikke førend de alt havde fattet de første Grunde derudi, at ikke deres Ungdoms svage Forstand skal paa een Gang besværes med alt for meget. Overalt tør vi slet ikke bifalde Forfatterens Forslag i den Henseende. Men Rummet tillader os ikke at betragte det i alle sine enkelte Deele. Der forekommer vel i dette Stykke mange sunde og gode Tanker, og Forfatteren er overalt rig paa saadanne, men og paa mange, som vel havde behøvet nøyere Overveyelse.

Det niende Stykke handler om **Døttrenes Opdragelse**. Forfatteren tilstaaer, at han hverken selv har opdraget Døttre, ey heller har haft Leylighed til at ansee andres Opdragelse, eller at undersøge, hvad Forskiæl der bør finde Sted imellem Drenge- og Pige-Børns Opdragelse. Dog som han ikke har vildet, at dette Hovedstykke skulde mangle i hans Bog, saa har han fulgt sin ubenævnte Schweizerske **Philosophs** dybsindige Tanker over denne Materie, af hvilke han har valgt dem han eragtede for de nyttigste og brugbareste, deels med beholdne, deels forandrede Udtryk, og ved sædvanlige Tegn afmærket dem som fremmede og forskiællige fra hans egne Tanker og Undersøgninger.

Det tiende Stykke handler om **Ungdommens Religion**, hvorved han intet videre her vil have forstaaet, end den

den virklige, fuldſtændige og virkſomme Troe til Gud, ſom den, der er alle Menneſkers Fader, der vil vedligeholde deres Siæle efter Legemernes Død, og med Retfærdighed giengiælde det Onde og Gode, man har giort i Verden. Enhver ſeer, det er kun den blot naturlige Religion, hvormed Forfatteren ganſke viſt vil behage Naturaliſterne, ſom han aabenbar indrømmer en Plads iblandt herſkende Religions-Sacter, ligeſaa meget, ſom han vil mishage de modſatte chriſtelige Religions-Secter, endſkiøndt han immer flaterer ſig ſelv med det Haab eller Forſæt, at han med dette og ſine andre følgende Værker vil hverken behage eller mishage nogen Religions-Sect. Han er vidtløftig i dette Hovedſtykke; først med at viiſe, at en Irreligioniſt (ſaa kalder han den, der nægter denne hans naturlige Religion), naar han kun ikke er udtømmet fra al Fornuft og naturlig Kiærlighed til ſine Børn, maatte blot for ſin egen Sikkerheds og ſine Børns Lykſaligheds Skyld, finde ſig høyligen forpligtet til at lade dem underviiſe i denne blot naturlige Religion, om han end ikke ſelv erklender den for ſand; for det andet, med at foreſkrive den Methode, hvorefter han holder for man bør underviiſe dem i denne Religion.

Det ellevte Stykke handler om en Encyclopædie til Underviisning og for Læſere. Forfatteren handler her om tvende Slags Bøger, først om dem ſom henhøre til et vel indrettet Bibliothek af Lærebøger i Skoler og paa Gymnaſier, og dernæſt om ſaadanne, ſom naar de læſes i den rette Orden, ſkulde udgiøre en tilſtrækkelig og nyttig Encyclopædie, til Tieneſte og Brug for dem, ſom, efterat de have nydt den Ungdommelige Underviisning i Skolerne, vælge ſig en anden virkſom Levemaade, og deels ville underviiſe ſig ſelv i deres Friheds Timer paa den nyttigſte Maade, deels ville fornøye ſig ved Boglæsning. Hans Plan til Skole-Bibliotheket, har tvende Afdeelinger. Til den første hører Elementar-Værket, hvilket han beſtemmer for Skolerne og den private Underviisning, og hvorved han næſten ſelv alene maa føre Pennen. Til den anden hører det elementariſke Gymnaſie Bibliothek, hvoraf han efter det første Værks Beſlutning ſelv maaſkee udarbeyder nogle Deele

men

men vil overdrage de andre til dueligere Mænd, i Fald han kan bevæge dem til dette Arbeyde. Vore ringe Tanker herom ere diſſe, at naar et ſaa vigtigt Værk bør være flere Mænds Arbeyde, ſom det uden Tvil virkelig er, da er uden Tvil deres Medarbeyde langt mere nødvendig i at anlægge det, der ſkal være Grundvolden til en ſaa vigtig og ſvær Bygning, end i at opføre og fortſætte Bygningen ſelv. Forfatteren har udførlig beſkreven os Planen og Udkaſtet ſaavel til det heele Skolebibliothek ſom til Encyclopædien, og giort Forſlag til at oprette et Sælſkab af lærde Mænd for at bringe dem begge i fuldkommen Stand.

Denne første Deel af das Methodenbuch er beſluttet med tvende Tilſatzer til det 5te og 6te Hoved-Stykke. Den i den Sidſte Tilſatz forekommende Samtale imellem en Moder og hendes 3 Børn Lucie, Karl, en Dreng paa 9 Aar, og Detlev, ſom er meget ung, og af en ubeſtemt Alder. Virkelig tykkes os, at denne Samtale er i nogle Ting næſten for barnagtig, og i andre alt for vittig og philoſophiſk for Børn af den Alder. Læſeren maa dømme. Skriftet taaler her ingen Critik i alle ſine enkelte Deele. At Forfatteren paa et par Steder erkiender og retter ſine vildfarende Meeninger, geraader ham til Ære. Og derved taber ingen Mand i ſin Ære og Reputation, ſom beſidder den fornødne Forraad af ſand Lærdom og Indſigt, og har desuden Leylighed nok til i det øvrige at lægge den for Dagen. Men han fortiener deres deſto større Tillid, for hvilke han taler, læſer eller ſkriver. Hvad ſom for Reſten kan ſiges med Sandhed om næſten alle Hr. Baſedovs Skrifter, kan og ſiges om dette, at det indbefatter mange rigtige, vigtige, ſunde og gode, og for en Deel meer almindelige, for en Deel ſælſomme og rare Tanker, Meeninger og Projecter, men deriblandt ogſaa dem, ſom fortiene baade nøyere Beſtemmelſe og Underſøgning. Hans Hoved-Projecter i dette Værk til Skole-Bibliotheker, Encyclopædier, lærde Sælſkaber og Stats-Collegier, ere, ſom han ſelv bekiender, af en vidtloftig Udſigt. Om Hr. Prof. Baſedov kunde ſtifte endten den ſamme eller mere Nytte, med mindre Omſtændighed og mindre Opſigt, og uden at gribe ſaa vidt om ſig, det lade vi Læſeren og Udfaldet bedømme. Hans Nidkiærhed er me-

get

get patriotiſk, og for ſaavidt ogſaa meget roesværdig, kun at han ſelv ſynes undertiden med for megen Iver at udmærke den, endogſaa i Ting, hvor ikke hans Overlæg ſynes at være grundet efter Nidkiærheden og den Tillid, han ſætter til ſig ſelv og ſine Forſlag, ſom i de af os tilforn anførte Exempler.

Halle.

Johann Friedrich Stribritzens **Betrachtungen über einige Gegenſtände der Schrift und der Religion, nebſt einem Anhange von dem Alter des Samaritaniſchen Pentateuchus.** 1769. 278 S. i ſtor 8vo. Forfatteren leverer os her 7 læſeværdige Afhandlinger. Sammenhængen af de Ord Jerem. XX. 14-18. med den foregaaende Betegning af en frydefuld Tillid til Guds Hiælp er ikke ſaa læt at bringe herud uden at indlemme derimellem nogle udeladte Forbindelſes-Ord. Nogle Fortolkere meene, at Jeremias til den Tid, da han blev kaſt i Fængſel er forfalden til denne ſaa ſtore og ſyndige Modløshed, at han endog har forbandet ſin Fødſels Dag. Forfatteren har fuldkommen Ret, naar han i den første Afhandling tager i Betænkning at tilegne en ſaadan Guds Mand, ſom Jeremias var, denne Forbandelſe, i ſær da man finder ingen Spor til, at han ſiden har bekiendt eller fortrydt denne ſaa ſtore Synd Men, ſaa unaturlige andre Udtolkninger forekomme ham, ſaa vil man dog ikke vide andet, end at jo ogſaa den, han ſelv antager, nemlig at Stedet ikke ſkulde indbefatte Prophetens egne men hans Fienders Ord, har ſine Vanſkeligheder. Morgan har med hæslige Farver afmalet den fromme Prophet Samuel, ſom en herſkeſyg Mand, der efter Eli Død har revet det heele Lands Overherredømme til ſig, ja endog under Kongelig Regiering endnu immer har opført ſig ſom en Rebeller og en Fædernelandets Fiende. Diſſe ſpottefulde Bebreydelſer og Beſkyldninger bliver i den anden Afhandling grundig igiendrevne. I den tredie bliver Herodes foreſtillet ſom et Exempel paa en Religions-Fiende, ſom af Guds ſtraffende Retfærdighed juſt til den Tid blev bortrykket, da han havde giort Begyndelſe til at forfølge Sandheden og dens Bekiendere, og blev forſat i den elændigſte Tilſtand, juſt da han vilde opſvinge ſig til Ærens høyeſte Trin. Den

fierde Afhandling er egentlig ſtilet imod Hr. Ranſchenbuchs Diſſertation, ſom i Aaret 1765. er bleven holdt til Göttingen, hvori den Lov 5 M. B. V. 5.-10. bliver forklaret ikke om den afdøde Mands kiødelige Broder, men om nogen hans Slægting, eller og om en Mand, ſom henhørte til den ſamme Stamme ſom den afdøde Mand var af. Det er bekiendt, paa hvor mange Maader man har ſtødt ſig paa den i Pſalmen CXIX. forekommende Forbandelſe, og da man ved adſkillige Grunde har ſøgt at hæve dette Anſtød, ſaa viiſes i den femte Afhandling, at den ſvageſte iblandt dem, er den, ſom nogle med Kennicot foregive, nemlig at den ikke ſkulde tillægges David ſelv, men betragtes ſom en Forbandelſe af hans Fiender over ham. Efter den ſiette Afhandlings Indhold ſkal Alderdommens Svagheder, ſaavidt ſom, den er beſpændt med mange Sygdomme og Skrøbeligheder, ikke høre til Siælen, men have deres Grund i Legemet, hvorfore den Slutning ſkal være urigtig, at jen gammel Mands huſkeløſe Siæl har tabt al Kundſkab, og først igien maa forhverve ſig ſamme efter ſin Død. I den ſyvende og ſidſte Afhandling yttres den Formodning om den Samaritaniſke Pentateuchs Alder, at den allerede for det Babyloniſke Fængſel maa være kommen til Virkelighed, ſaaſom Jøderne efter dette Fængſel har brugt det Samaritaniſke Sprog blot i borgerlige og verdslige Ting, men har derimod ſkrevet deres Hellige Bøger med chaldæiſke Characterer.

Bützow og Wismar.

D. *Chriſtiani Alberti Doederlein* Commentarius de Ebionæis e numero hoſtium Divinitatis Chriſti eximendis ad illuſtrandas paſſim antiquiſſimas Theologiæ Chriſtianæ rationes pertinens. 1770. 1 Alph. 8 Ark i 8vo. Denne hiſtoriſke Afhandling er ikke opſat med en flygtig Pen, men med Eftertanke, Flid, Indſigt og Belæſenhed udarbeydet. De Navne Nazaræer og Ebionæer, vare i Begyndelſe Foragtnings-Ord, hvormed man i Jødeland betegnede de fra Jødedommet omvendte Chriſtne. Saaſom ſamme for en Deel holdte faſt ved den Moſaiſke Lovs Jagttagelſe, og de jødiſke Sadser; ſaa bleve de til Forſkiæls-Navne af et Slags Chriſtne, ſom efter deres Omvendelſe forſvarede Lovens Vedbehold-

beholdning, og saasom endelig nogle iblandt dem siden forfulde til grove Vildfarelser, saa bleve de til Kietter-Navne. De Vildfarelser, som i Almindelighed tillægges Ebionæerne ere følgende: Faderen alene er den eeneste sande Gud; JEsus er paa en naturlig Maade født af Joseph og Maria, og alene ved sin Daab bleven begavet med den Hellig Aand. Den lærde Forfatter giør tilligemed Mosheim og andre sine Forgængere en grundet Forskiæl imellem de første og følgende Ebionæer, og har ved denne Materies Udførelse til Hensigt, at modsige dem, som sige, at den Lære om Christi Guddom har været de første omvendte Christne ganske ubekiendt, og er siden først bleven antaget og indført af Grækerne. Ved denne Absigt bekommer denne Afhandling, i sær til vor Tid, en stor Vigtighed. Saa lydede den under Navn af L. M. Artemonius fordækte S. Crellii Ord: Ebionæi & Nazaræi æqve ac prisci Judæi, e qvorum Medio prodierunt, pro existentem aliqvam Messiæ divinam naturam plane ignorarunt; —— —— seculo altero jam adolescente monnullorum Patrum, Justini M. præcipue culpa accidit, ut ex Philosophia Platonica Somnium aliqvod de præ existente Christi Divinitate in ecclesiam introduceretur, ac primo qvidem Arianismus, sensim vero ipse homousianismus produceretur. Forfatteren skriver S. 7: Castigarunt hominis audaciam pseudocriticam inprimis, Wesselingius, Barasterius, Bengelius, aliiqve passim; —— sed qvi data opera, eaqve, qvam dignitas causæ postulat, copia ipsius argumenta sub examen revocaverit, exstitit, qvod ego sciam, adhuc nemo. Jo for sig selv bliver den guddommelige Læres Sandhed om Christi Guddom fast og uryggelig, Nazaræer og Ebionæer maa have troet hvad de ville. Men deres Læres Undersøgning skaffer dog, som Forf. sær vel erindrer, den Nytte, at Sandhedens Fiender skal ikke mere kunne bestyrke deres Modsigelser med Ebionernes Exempel. Man finder i denne hans Afhandling mange til den Christen Kirkes første Begyndelse og Oldsager henhørende Materier grundig udførte, mange Steder i Skriften oplyste med læseværdige Anmærkninger, og undertiden og andre lærde Meeninger endten stadfæstede eller igiendrevne. Ved den første Grund, som er taget af den gamle jødiske Theologie, bliver handlet om Memra Jehovæ, om λόγω Philonis,

om

om den Beræ̊vnelse Guds Søn, og der anstilles den vigtige Undersøgning, om de gamle Jøder i Almindelighed har troet Messiæ Guddom. Ved den anden Grund undersøges Simonis Magi, Ophiternes, Cerinthi, Nikolaiternes og Mazaræernes Lære. Den tredie Grund bliver taget af de Elionæiske Fragmenter, som befindes hos Epiphanius, og den fierde indbefatter de ældste rettroende Læreres Vidnesbyrd, i sær Tertulliani og Originis, som tiener til Ebionæernes Forsvarelse. Deres Vildfarelse skal ikke saa meget have bestaaet i Christi Guddoms Fornægtelse, som meget mere i et urigtig Begreb om den personlige Foreening af begge Naturer. Forfatteren har ey alene med ovenmældte Grunde stadfæstet sin Bestemmelse af Ebionæernes Lære, men endog hævet og igiendrevet de derimod giorte Indvendinger og forekommende Vanskeligheder, og til Slutning har han taget 4re følgende almindelige Satzer i Betragtning, af hvilke den første betræffer Nytten af den jødiske Theologie i det Nye Testamentes Forklaring; den anden rydder den Indvending af Veyen imod Christi Guddom, at han ingensteds selv kalder sig Gud; den tredie beviser, at Apostlerne har foredraget og indskiærpet den Lære om Christi Guddom, som en Grundlære i den christelige Kirke; den fierde forestiller den Meening, at den Lære om Christi Guddom skulle først være opkommen i det 2det Aarhundrede, i Henseende til sin Oprindelse og Falskhed, og som saadan en Grund-Vildfarelse, hvorved Christi og hans Apostlers Lære bliver kuldkastet.

Anmældelse.

Frankfurt og Leipzig. Erste Gründe der Kriegsbaukunst ꝛc. von Laurentz Daniel Succov. 1769. 185 S. i 4to, med 16 Kobber-Tavler. Hr. Prof. Succov, hvis borgerlige Bygningskunst er bleven optaget med stor Bifald, har og forsynet os med en Lærebog over Krigsbygningskunsten. Den er tydelig, ordentlig og grundig forfattet og forsynet med de nødvendige Tegninger. Forf. gaaer fra Befæstningens almindelige Grundsætninger til dens besynderlige Regler og sætter sine Læsere i Stand til fornuftig at bedømme de brugelige Befæstnings-Maader.

Af disse lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 40.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 4de Octobr. 1770.

Kiøbenhavn.

Den lykkelige Familie, en moralſk Fortælling, udarbeydet i det Franſke Sprog af M* af G....., og nu overſat i det Danſke. 1770. 60 S. i 8vo. Med A. F. Steins Skrifter.**

Den lyksalige Uskyldighed eller uskyldige Lyksalighed, ſom er foreenet med Land-Levnedes fornøyelige og lykkelige Flid og Arbeydſomhed, og Dyden, ſom under adſkillige Skikkelſer viiſer ſin viſſe Belønning, finder man her i denne ſmukke Fortælling afſkildret med de livagtigſte Farver. Hiſtorien er denne. Amalie, af en gammel adelig Familie i Perigiord, var bragt i yderlige Omſtændigheder og havde begvemmet ſig til at ægte en velhavende Landmand, heller end at fornedre ſig til at tiene. Allard, (dette var Mandens Navn) var en Broder-Søn af en ærværdig Præſt, ſom havde givet ham en Opdragelſe over den, ſom Folk paa Landet i Almindelighed faaer. Han var en særdeles from, dydig, godgivrende, beſkeeden, redelig og fornuftig Mand. Amalie glemmer den Armod, der havde foraarſaget denne hendes Fornedrelſe, og kan ikke faae de fornemme adelige Nykker af Hovedet, men viiſer og vedligeholder en Hovmod, ſom ikke engang holdes de Rige af Adelſtanden tilgode. Allard anvender al ſin Fornuft og Klogſkab for at omdanne hendes

Tænkemaade efter hendes nærværende Tilſtand. Men al hans Umage er forgiæves, og han anſeer en tilkommende Arving, ſom han inderlig ønſker ſig, for det eeneſte Middel, hvorved at vinde ſin Kones Hierte. Efter en Deel Aars Forløb blev endelig hans Ønſke opfyldt, og den unge Baſil blev Frugten af dette ulige Ægteſkab, men dog ikke det Middel, han ønſkede, til ſin Kones Forbedring. Allard gav ſin Baſil ſaadan Opdragelſe og Underviisning, ſom kan ventes af den fornuftigſte og bedſte Fader, men han havde med Moderens Melk indſuet noget af hendes adelige Forfængelighed, hvilken hun tillige under Opdragelſen ſaaledes indprændte ham, at den ikke lidet ſvækkede de Indtryk ſom Faderens Underviisning ſkulde have giort paa hans Sind og Hierte. Faderen tvertimod ſøger at fordrive Stoltheds og Forfængeligheds Griller af hans Hoved ved at anbringe ham til alvorlige og godgiørende Beſkæftelſer, ſom dem, hvori han burde ſøge ſin ſande Ære og Roes, og beſlutter endelig, for deſto bedre at naae ſit Maal, at lade ham indgaae en Kiærligheds Forbindelſe med en ſmuk og dydig Pige, hvorved han haabede i ſær at faae Forfængelighedens Indbildninger fordrevne og adſpredte. En Broder og Søſter, Marcel og Lucie vælges af Faderen til Sælſkab og daglig Omgang med ham, for det første kun for at forſlaae Tiden med ham ved Leeg og Forlyſtelſer. „ Baſil' var 16 Aar gammel. Han følte hos ſig „ ſelv en Forandring, ſom han ikke kunde giøre ſig nogen „ rede for. Han fandt ikke længere den Smag, han havde „ haft; de Ting, ſom han allerhelſt havde opholdt ſig ved, „ faldt ham kiedſommelige; han tabte hver Dag noget af „ ſin Munterhed, uden alligevel at have Aarſag til at være „ fortrydelig. Marcel hans Ven, endog Marcel behaגede ham mindre. Tilforn kunde han ikke undvære ham, „ det kom ham for ſom at der manglede noget i deres Leege, „ naar han ikke var med; nu derimod paa nogen Tid be„ tiente han ſig af alle Forevendinger til at holde ham fra „ ſig. Han vilde heller være alene, naar han ikke var hos „ Lucie. De gik ſammen at vogte deres Hiorde paa de „ eenligſte Steder, og henbragte Dagene, uden at ſige hin„ anden noget, og uden alligevel at kiedes ved Tiden. De „ ſaae den eene paa den anden, de ſukkede, og ſiden ſaae „ de igien paa hinanden. Undertiden faldt Natten dem over,

„ førend

„ førend de havde tænkt at vende tilbage til Landsbyen.
„ „ Jeg vil faae Utak af min Fader, sagde Lucie; min
„ Moder vil skiende paa mig, svarede Basil'; men min
„ kiære Lucie, jeg bryder mig ikke om at være overskiændet
„ alle Aftener, naar jeg kan omgaaes med dig alle Dage.
„ Jeg veed ikke hvoraf det kommer, men jeg er aldrig for-
„ nøyet, uden naar vi ere aleene tilsammen. Jeg elsker
„ vel min Fader ::: alligevel ::: jeg har Skam af at til-
„ staae det ::: Lucie, jeg elsker dig endnu meere end ham.
„ Og jeg, svarede Lucie ::: Men, Basil', vi gior ilde
„ i at vi ikke elsker vore Fgrældre meere ::: De ere saa gode
„ imod os." Basils Fader og Lucies Forældre mærkede med Glæde deres indbyrdes Tilbøyelighed. Han giorde dem Forslag til deres nærmere Foreening, hvilket de modtoge med Erkiendtlighed, og deres Foreening blev saavidt besluttet, at intet stod tilbage, uden Amalies Samtykke, hvilket Faderen overdrog ham selv at erholde. Paa hans meget rørende Tiltale til hende derom, svarer hun med en stolt og haanlig Mine: „ Det kan aldrig være eders Tanke? Er
„ det vel min Søn, som tænker paa en Forbindelse, der
„ skulde fornedre mig dybere, end jeg allerede er? Forsøg
„ ikke min Elændighed! Lad mig give eder en Ægtefælle,
„ som er min Lige, og som jeg, uden at blive rød derover,
„ kan kalde min Dotter!" Hun søgte strax igien paa nye at ophidse hans Indbildning, og bragte det saavidt, at han med ligesaa stor Hæftighed ønskede sit Giftermaal at gaae over Styr, som han var bleven inderlig fornøyet derover, da hans Fader fortalte ham, at det var besluttet. End mere den stolte Amalie gaaer selv hen til Lucies Forældre og med en haanlig Smiil og nærgaaende Foragt erklærer den Forpligtelse at være brudt, som hendes Mand havde indgaaet paa hendes Søns Vegne. Allard kommer i det samme dertil og læser sin Ulykke i alles Ansigter. Han gaaer derfra med et fortvivlet Sind, seer igien sin Søn, og betragter ham med Øyne, hvori Bedrøvelse og Foragt vare afmalede. I Stedet for Munterhed og Fortroelighed herskede nu i Familien og mellem Fader og Søn Tvang, Misfornøyelse, Kiedsommelighed, Skamfuldhed og Bedrøvelse. De sloge sig begge til Tungsindighed. Marcel, som uagter han havde forskudt hans Søster, dog forblev hans oprigtige Ven,

ſøgte vel paa nye ved ſin Omgang at oplive de forrige Fornøyelſer. Men han fandt nu ingen mere Smag derudi. „ Hæftige Sinds Lidelſer giør os ikke alene ulykkelige, ſaa „ længe de har os under Aaget, men, ved at anſpænde vore „ Siæle alt for ſtærk, betager de dem endog den Lyſt efter „ almindelige Ting, ſom aldrig mere indfinder ſig, eller „ ſom ikke kommer til Live igien, førend ſaa at ſige, et lang„ varigt Havblik har fulgt derpaa.“ Amalie, ſom ved ſin Stolthed havde foraarſaget alle diſſe Fortrædeligheder, blev nu rørt derover, og gik i ſig ſelv, men ſom hun var alt for ſtolt for at ville ſynes at fortryde det, ſaa fortærede hun ſig ſelv hemmelig ved ſin Bedrøvelſe. Hun faldt af Sinds Uroelighed i en hidſig Feber, og blev dødelig ſyg. Det rørende Syn af en ligeſaa omhyggelig ſom bedrøvet Fader og Søn, der ikke vigede fra hende, og vædede hendes Seng med deres Taarer, giorde ſaadan et Rift i hendes Hierte, at den Moderlige Kiærlighed, Erkiendtlighed og Ømhed vandt endelig Seyer over hendes Hoffærdighed. „ Hun greb ſig an, ka„ ſtede den eene af ſine Arme omkring ſin Mands Hals, „ den anden omkring ſin Søns, og traf dem begge paa een„ gang til ſit Bryſt. Det lod ſom hun blev oplivet paa nye, „ og betragtede denne Stilling med Fornøyelſe, men hen„ des Sinds-Bevægelſer var alt for hæftige, til at hun „ længe kunde holde dem ud. Hun faldt ſtrax i en ſtærk „ Beſvimmelſe. Baſil' var vel nærværende hos ſin Moder, „ men uden for ſig ſelv, ſaa han havde ligeſaa vel Hielp „ fornøden ſom hun, og Allard, overvældet af Bedrøvelſe, „ var ikke i Stand til at hiælpe dem. Man kom til al „ Lykke for at bringe dem igien til Live, det var ikke uden „ med ſtor Nød at man bragte det ſaavidt med Amalie. „ Neppe havde hun aabnet ſine Øyne, førend Forvildelſen „ viiſte ſig deri affkildret. Efter Beſvimmelſen begyndte hun „ at ſnakke over ſig, og ſom hendes Tilſtand i Raſeriet blev „ endnu betydeligere, bragte hun alles Hierter til Medli„ denhed. Uagtet al den Umage, man giorde ſig for at „ holde hende tilbage, ſteed hun ſig los af Sengen, kaſtede „ ſig ned for ſin Søns Fødder, ſom hun holdt for at være „ hendes Mand, badede dem med ſine Taarer, og bad ham „ imidlertid, ſindſtændig, ſat han vilde tilgive hende al den „ Fortræd, hun havde foraarſaget ham. Hun tiltalte ham

„ ſaa-

„ ſaaledes: Agtværdige Mand, tilgiv en Ægtefælle, ſom „ er alt for uværdig til at være din. Tilgiv Allard, min „ kiære Allard ====. Hun klemte Baſil's Knæer med „ Magt, og ſagde endnu: Giv din Søn dit Venſkab, jeg „ er den, jtg aleene er den, ſom har ſkildt ham derved. „ Derpaa vendte hun ſig til de Nærværende ved dette ſaa „ rørende Optrin, og raabte: han ſvarer mig ikke, foreener „ eder dog med mig; formaaer ham til at give mig paa ny „ ſin Kiærlighed, ſom jeg har foragtet, og ſom jeg for nær„ værende Tid kiender i ſin fulde Værdie ==== men de tier = „ == de ere ſtumme ===." Amalie kommer ſig igien ved Lægens Hiælp, og da Bekymringen for hendes Legems Helbred var forſvunden, er hendes ømme og kiærlige Mand betænkt paa ved en rørende og fornuftig Morale at helbrede hendes Siæl. J ſær formaner han hende til at aflægge den forrige Hovmod, hvormed hun ſaae andre godt Folk over Skuldrene, ſom hendes Giftermaal dog havde ſat hende i lige Stand med. „ Man er altid ulykkelig, naar man af „ Stolthed ſkiller ſig fra de Folk, ſom Skiæbnen vil at man „ ſkal leve imellem. Søg Omgang med de Fruentimmer, „ ſom eders Giftermaal har giort til eders Lige. Maaſkee „ J ikke vil finde ſaa megen Kiedſommelighed i deres Om„ giengelſe, ſom J har tænkt. J har tilbragt eders første „ Ungdom i et Huus, ſom eders Forældre kaldte Slottet. „ Eders Fødſel tillod eder ikke ſammeſteds at foretage eder „ ſaadanne Ting, ſom giør, at Tiden ikke falder Fruentim„ merne paa Landet kiedſommelig, men ydermere fornøyelig, „ efterdi de Gienſtande, hvorfore de arbeyder, ere dem kiære. „ Saadan Arbeyde, ſom undertiden falder dem vanſkelig, „ men ſom deres Paarørende tager Deel i, den Omhygge„ lighed, ſom deres Familie forbrer, Bevægelſen, Lyſtig„ heden, Land-Levnedet, giver dem fordeelagtigere og for„ ſkiælligere Ting at tænke paa, end de Fruentimmer i Al„ mindelighed har, ſom ere af en større Rang, for hvis „ Opdragelſe man ikke har kundet være tilſtrækkelig beſørget. „ Min Farbroder har ofte fortalt mig, han havde reyſt „ vidtløftig omkring, og hans Væſen, ſom var lige frem, „ hans Redelighed, og de Kundſkaber, han havde forhver„ vet ſig, foraarſagede, at han blev overalt med Fornøyelſe „ antagen; han har ofte ſagt, at han mange Gange havde

„ seet hvorledes store Herrer, ja endog lærde Folk, havde „ faldet i Forundring over Landsbye-Folks Tale, fundet „ Behag i deres Omgiengelse, og roest deres Slutningers „ Rigtighed. Slaae da ikke længere Foragt paa Folk, som „ ikke fortiener det, da de ere dydige og forstandige. Om- „ gaaes os som Mennesker. Benyt eder af eders Stand „ det bedste, I kan, giør eder elsket af alle, som boer i „ Landsbyen. I veed, at eders Søn og eders Ægtefælle „ allerede tilbeder eder. Jeg lover eder intet, faldt Ama- „ lie ind med en Heftighed, i det hun omfavnede sin Mand, „ jeg lover eder intet, men I skal see." Amalie forandrer fra den Time sin Klædedragt og øvrige stolte Levemaade, og søger Omgang med sine Naboe-Koner, for at giøre dem sin Sinds Forandring bekiendt. Disse bleve sær glade derover, Munterhed og Fornøyelse herscher overalt, og Toinette tillige med nogle andre Koner af Naboelauget skyder sammen til at anrette et Giæstebud, for dermed at bevidne deres Fornøyelse over den Lykke, der var fornyet i Allards Familie. Præsten selv sendte sine Huusgeraad og sin Viin dertil, og selv bivaanede dette Bonde-Gilde, ikke for at indskrænke Friheden, men for at tage Deel i Fornøyelsen, og Amalie selv, tillige med sin Søn og Toinette, gaaer til Lucies Forældre for at forlige sig med dem igien, og indbyde dem til det anrettede Maaltid. Hendes Broder, d'Ormond der beskrives os, som en sær fornuftig og philosophisk Adelsmand, kom uformodentlig og indfandt sig i Forsamlingen, hvor han ved Præstens Underretning lærer at kiende sin Svogers Fortieneſter og faaer at vide hvad som var tildraget sig med hans Søster. Indtaget deraf beslutter han herefter at henbringe sine Dage iblant Folk, hos hvilke han ikke kunde andet end blive lykkelig. Han var kied af det ustadige Liv, han hidindtil havde. Det Selskab, hvori han havde været tvungen til at leve, stemmede ikke overeens med hans Tænkemaade. „ Som Philosoph i en Stand, hvor man ikke „ synderlig omgaaes med andet end Smaa-Ting, hvor man „ sover for at fordrive Kiedsommeligheden, hvor Støyen „ og Tummel holdes for Lystighed, kort sagt, i en Stand, „ hvor det Menneske, som tænker, bliver ofte ansect for et „ sært og urimeligt Væsen, sukkede han efter det Øyeblik at „ kunne bryde de Lænker, hvormed han fandt sig besværet;

„ men

„ men hans Omſtændigheder, ſom kuns vare meget maade-
„ lige, havde ikke hidindtil tilladt ham at følge den Smag,
„ han fandt i at leve i ſin Frihed og Roelighed. Han mær-
„ kede, at havde han ikke ſaa ſtore Midler, at han kunde
„ leve i Overflødighed, ſaa havde han nok til at leve lykke-
„ lig ved i Allards Huus. Han beſluttede at forblive der.
„ Man ſyntes der at ſmage det Indtagende i en ny og ange-
„ nemmere Levemaade. Eendrægtighed havde der igien
„ indbragt Fortroeligheden og den muntre Omgiengelighed.
„ Allard og Amalie, ſom endelig vare blevne lykkelige den
„ eene ved den anden, ſtræbte nu ikke længere uden for Ba-
„ ſil's Velfærd. Lucie, den indtagende Lucie, kan ale-
„ ne befæſte den. Hr. Germain, ſom var en Fader, en
„ Ven for alle ſine Sogne-Folk, blev overdraget at giøre nye
„ Anmodninger om at erholde hende. Han havde ingen
„ Vanſkelighed for at naae, hvad han ſøgte. En retſkaffen
„ Mands Raad har al den Magt over de uſkyldige og dy-
„ dige Hierter ſom Lovene. Alting kom ſtrax i Rigtighed
„ imellem Forældrene. De ønſkede, med ſamme indvortes
„ Ild, deres Børns Lykſalighed, og de ledte dem med lige
„ Omhyggelighed til Alterets Fødder. Baſil' og Lucie
„ ſoer hinanden der en evig Kiærlighed til. Deres Eed ko-
„ ſtede dem ikke meget; de lovede ſig ſelv at være evig lykke-
„ lige." D'Ormond efter ſin fattede Beſlutning lagde ſig en Lyſt-Vaaning til i Naboelauget, hvor han henbragte ſine Dage i Roelighed og indbyrdes venlig, kiærlig og fornøye-lig Omgang med ſin høyſtelſkede Søſter, Svoger og deres Børn. „ Han fornam, (hedder det til Slutning S. 60)
„ at han endelig havde fundet den Levemaade, ſom ſtemme-
„ de bedſt med hans Sindelag. Den gyldne Alder faldt
„ ind igien for ham. Derſom den kan endnu være til, er
„ det for et velgiørende og omſindet Menneſke, ſom tilbrin-
„ ger ſine Dage under et Bonde-Tag, iblandt retſkafne, dy-
„ dige erkiendtlige Jorddyrkere, og i den lykkelige Overeen-
„ ſtemmelſe af Venſkab, Kiærlighed og Uſkyldighed." Man vil ganſke viſt med Fornøyelſe anvende et par Timer paa den ſmukke, dydige og lærerige moralſke Fortælning. I Overſættelſens danſke Sprog, ſom er reen og flydende og ſtilet med Flid har vi ingen Anſtød fundet uden paa et eeneſte Sted S. 35. hvor det hedder: for hvis Opdragelſe man

ikke har kundet være tilſtrækkelig beſørget. Talemaaden er os alene udſædvanlig, og vi ere ſelv altid vandte til at ſige og ſkrive: at beſørge noget, og ey, at være beſørget for noget, men omhyggelig, bekymret.

Bremen.

Commentationes Societati Reg. Scient. Gœtting. per Annos 1763., 1765. & 1768. oblatæ a Jo. Daniele Michaelis ejus Societatis Directore. 1769. 1 Alph. 3 Ark i 4to. Denne Samling indbefatter 6 Afhandlinger: Jus Leviratus Iſraeliticum explicatum: De menſibus hebræoruum: De Syria ſobæa, qvam Davides ſub Jugum miſit, Neſibi, ac circumjecto Tractu: Hiſtoria bellorum Davidis cum Rege Niſibeno illuſtrata: Continuatio præcedentis prælectionis: Sententia de Chronologia Moſis ante Diluvium: Sententia de Chronologia Moſis a Diluvio ad Abrahamum. Indholdet af diſſe Afhandlinger er mærkværdigt, og udført med den philologiſke Lærdom, den Belæſenhed og frie Bedømmelſe, ſom er Forfatteren egen. Ved nogle nye Indſigter, ſom den berømte Forfatter meddeeler, bekommer adſkillige Steder i Skriften et klart Lys, og Skrift-Fortolkerne Anledning til videre Eftertanke. Efter den første Afhandling ſkal den Lov 5 M. B. XXV. 5.-10. allerede for Moſis Tid have været i Opagtelſe hos Iſraeliterne, og formedelſt dens Haardhed bleven ſtadfæſtet med nogen Formildelſe og forbedret i Betragtning af de ſlemme Følger, den havde haft. Dette Folks og enhver Iſraelits Begierlighed efter at vedligeholde ſit Navn, Polygamie og Mangel af Fruentimmer ſkal have været dens Grund. Følgende tvende Steder falde mærkelig i Øynene: hac autem parte callidiſſimum inſtituendæ Reipublicæ Artificem admirari Moſen liceat: og: permiſit illis pœna defungi minaci, ut videtur, ſed in qva ſtatuenda placide riſiſſe Legislatorem exiſtimem. I den anden Afhandling beviſer Hr. Hofraaden, at den nu omſtunder iblandt Jøderne brugelige Calender ſtemmer ikke overeens med de gamle Iſraeliters Maaneds-Regning. Thi deres første Maaned Niſan faldt ikke i Martii, men i April. Pintze-Feſten helligholdte de i May, og Løvſalernes Høytid i October, ſom med gode Grunde bliver beviiſt. Bochart hol-

holder Riget Zobah, hvor om handles i den tredie Afhandling, for Palmyra, men Josephus forſtaaer derved det ligelydende Zophene. Imod begge bliver med megen Grundighed beviiſt, at Zobah, hvorom der mældes 2 Sam. VIII. 3.-12. og 1 Chrøn. XVIII. 3.-11. er Niſibis, en af de anſeeligſte Stæder i Meſopotamien. Den fierde Afhandling angaaer 2 Sam. VIII., og tiener til at oplyſe de tvende Krige imellem David og Kongen af Niſibis, hvortil begge Kongers Iverſyge har, efter Hr. Hofraadens Meening, givet Anledning. I den femte Afhandling forekommer lærde Anmærkninger over 1 M. B. V., ſom betræffe Tallenes Forſkiælighed i den hebraiſke, ſamaritanſke og græſke Text, hvortil Afſkrivernes Uagtſomhed angives at have været den fornemmeſte Aarſag. Den ſiette Afhandling indbefatter en Undersøgning over Cainans Indlemmelſe efter Arphachſad, ſom og er vedbeholdt i Lucæ Evangelium, og over Aars-Tallenes Forſkiælliahed i den tredobbelte Text, den Hebraiſke, Samaritanſke og Græſke. Her bliver anført 19 Vidnesbyrd imod hiin Indlemmelſe, anviiſt Aarſager til de forſkiællige Læsemaader i Aars-Tallene, og tilføyet Grunde for deres Rigtighed eller Urigtighed.

Paris.

Voyage d'un François en Italie, fait dans les années 1765. & 1766., contenant l'hiſtoire & les anecdotes les plus ſinguliers de l'Italie & ſa deſcription; les mœurs, les uſages, le gouvernement, le Commerce, la litterature, les Arts, l'hiſtoire naturelle & les Antiquités, avec des jugements ſur les ouvrages de peinture, ſculpture, architecture & le plans de toutes les grands Villes d'Italie. 1769. 8 Vol. 12mo. Hr. de la Lande er Forfatteren til denne Beſkrivelſe, ſkiøndt han formedelſt nogle indſtrøede frie Betænkninger har ikke nævnet ſig paa Titelbladet. Uagtet de mange Efterretninger om Italien, der hidindtil ere udkomne, ſaa vel i Engeland, ſom i Frankerige, har han dog ikke holdt dette Værk for overflødigt. Kun dette tilſtaaer han, at det Værk, ſom Hr. Abbed Richard har ladet komme for Lyſet, ſkulde have bevæget ham til at holde denne ſin Reyſe-Beſkrivelſe tilbage, hvis ikke ſamme

først var kommen ham for Øyne, efterat han havde udarbeydet sit. Ikke desto mindre har han dog beskrevet mange Stæder, som Hr. Richard melder intet om, og givet langt nøyere og med grundige Betænkninger forbundne Efterretninger. Savoyen og Piemont ere de første Provintzer han taler om. I Turin tæller man 77000 Siæle og 110 Kirker. I det Kongelige Pallads befinder sig den bekiendte skiønne Samling af Billeder og Oldsager. Om de der værende Lærde, om Justitzens Forvaltning, om Mynter, Vægt, Levnets-Midlernes Priis, om Mærkværdigheder uden for Staden, og dens Handel, gives her udførlige Efterretninger. Kongens Indkomster ere skattede til 25 Millioner, og hans Tropper bestaaer af 30000 Mand. Mayland er een af de største Stæder i Italien. Den har 110000 Indvaanere, og Landet bringer Keyseren henved 7 Millioner ind. Fra Mayland er Forfatteren gaaet over Marigean, Lodi, Cremona, Piacenza, Parma, til Modena. Denne Stad er underflødt af en Mængde underjordisk Vand, og staaer ligesom paa en underjordisk Søe, hvilket er een af de største naturlige Mærkværdigheder. Det andet Bind begynder med Beskrivelsen af Bologna, hvor der befinder sig henved 70000 Mennesker, og den er at anse som Videnskabernes Sæde. Florenz har 60000, Pisa 1500, Livorno 30000, og den hele Republik Lucca 118000 Indvaanere. Lucca er altsaa 6 Gange meer Folkerig end Frankerige. At dette lidet Land er saa Folkerigt, har det sine Regenteres viise Forsorg at takke for. I 200 Aar har det ingen Fiende seet. Man sørger for Undersaatternes Underholdning og Formeering paa alle muelige Maader. Naar Sygdomme gaaer i Svang, saa sendes der duelige Læger ud paa Landet, og de Syge nyder Pleye i Hospitalerne. I dyre Tider sælges Brød af Magazinerne for den sædvanlige Priis. Staten giver Laan af store Summer til Handelens Befordring. Ødselhed forderver ikke Sæderne. Alle Borgere ere lige. De Adelige gaaer klædte i Sort. Agerdyrkning og Silke-Avling ere i Flor, og der sælges aarlig Olie for 40000 Louis d'Or. Fra Sienna kommer Forfatteren til Rom, som nu omstunder har ikke 200000 Indvaanere. Beskrivelsen over denne Stad gaaer til Enden af det 5te Bind. Hvad han skriver i Begyndelsen af det 6te om Neapolis, er saa indtagende, at man frem for alle andre andre maatte

vælge

vælge denne Stad at boe udi. Reyse-Beſkrivelſen beſluttes med Venedig, hvis Beſkrivelſe alene indtager et heelt Bind.

Bouillon og Paris.

Parallele de la Condition & des Facultés de l'homme avec la Condition & les Facultés des Animaux, contenant des Obſervations critiques ſur l'uſage, qu'il fait des facultés, qui lui ſont propres & les avantages, qu'il en pourroit retirer, pour rendre ſa Condition meilleure, ouvrage traduit de l'Anglois ſur la quatrieme Edition, par M. J. P. Robinet. 1769. Naar Menneſket ikke behørigen bruger de ædle Kræfter Gud har ſkienket ham, ſaa er han lidet underſkiællig fra de andre Dyr; og naar han endog misbruger de Kræfter, hvorved Skaberen har ophøyet ham over de andre Dyr, saa bliver han ringere og elendigere end et ufornuftigt Dyr. Men hvor urigtig tænker ikke de, ſom deraf drage de Følger, at de uciviliſerte Menneſkers dyriſke Tilſtand, hvilke man pleyer at kalde Vilde, i Almindelighed bør foredrages for de Menneſkers Tilſtand, ſom beſidder en oplyſt Forſtand og har forbedret deres Sæder, og at Dyrene i Almindelighed bør agtes lykkeligere end Menneſkene. Nærværende Værk, ſom i Engeland er bleven læſt med ſtor Begierlighed, og af den i Naturkyndigheden berømte Hr. Robinet overſat og ledſaget med Anmærkninger, indbefatter de fortræffeligſte Betragtninger over Menneſkenes og Dyrenes forholdsmæssige Tilſtand. Forfatteren begynder ſamme med Menneſket, der befinder ſig i den vilde Tilſtand, gaaer fort til de Menneſker, der leve med hinanden i et indrettet Sælſkab, og afdeeler ſit Skrift i 5 Afſnitter. Dyrene ere begavede med forſkiællige Kræfter, hvorved een Art er underſkeedet fra en anden. Menneſket maa man ey alene betragte i Henſeende til Legemet, Sandſerne og Bevægnings-Kraften, men og i Henſeende til Siæle-Kræfterne. Bliver Menneſkets Sammenligning med Dyrene ikke taget i det Ganſke, men kun ſtykkeviis anſtillet og i enkelte Deele, ſaa forfalder man i uovervindelige Vanſkeligheder og Vildfarelſer. Der gives Fuldkommenheds Grader i Dyre-Riget. Menneſket befinder ſig paa det høyeſte Trin af Natur-Stigen i dette Rige. Det er ſom en Konge blandt Dyrene, efterſom hos ham befindes

alle

alle de Fuldkommenheder og Kræfter tilſammen, ſom ere fordeelte i de enkelte Claſſer af Dyrene. Menneſket alene er bequem til at beſidde alt Godt og nyde al Fornøyelſe, ſom kun ſtykkeviis og ufuldkommen er tildeelt Dyrene. Ja Menneſket kan beſidde Fuldkommenheder, ſom intet Dyr kan lange til, og nyde en Fornøyelſe, ſom de andre Dyrs Natur er ikke bequem til at modtage. Sæt, at Menneſket ey alene iblandt Dyrene er begavet med Forſtand og Fornuft, ſaa beſidder han dog ſammes Kraft og Formue i ſaa høy en Grad, at intet andet Dyr kan komme i Ligning dermed. Der bliver altid en ſtor Underſkiæl imellem Menneſkets Forſtand og Dyrenes mechaniſke Styrke, imellem Overlæg og en blind naturlig Drift, imellem en med Betænkſomhed giort og med Fornuft udført Plan, og imellem en Sammenſætning, hvor i den blotte Følelſe og Fornemmelſe har den ſtørſte Andeel, imellem en med Abſigt og Indſigt fattet Beſlutning og den ſandſelige Begierlighed. Et Dyr bevinger det andet ved Styrke og Liſt; Menneſket alene er med den Fornuft det beſidder i Stand til at udfinde Midler, hvorved andre Dyr underkaſtes dets Villie og vænnes til dets Tieneſte. Intet Dyr er underkaſtet det andet og tiener det andet. Dyrene har intet Sprog, faaſom de ikke ere forſynede med de dertil fornødne Redſkaber, og om man vænner et Dyr til at bilde en Lyd, ſom ligner et menneſkelig Ord, ſaa kan man dog ikke meddeele det den Evne, at forbinde noget ſaadant Begreb med den bildede Lyd, ſom Menneſkene forbinde dermed. Uagtet diſſe Menneſkets ſtore Fortrin, maa det uophørlig kæmpe med Møyſommeligheder, Sygdomme, Nød og Elendighed, ſom de i deres naturlige Frihed levende Dyr ikke ere underkaſtede. Diſſe nyde ordentligviis dem med deres Natur overeenſtemmende Fornøyelſe, indtil de naaer det Livs Maal, ſom for dem er beſtemt; da næppe et eeneſte Menneſke opnaaer ſit Livs naturlige Maal. Men Grunden til de fleſte Sygdomme ligger i den urette Opdragelſe og Legemets Pleye i Ungdommen, og den Forſtands Kunſt, ſom udgiør Menneſkets Fortrin for Dyrene, er ofte tillige en Kilde til den menneſkelige Elendighed. Vittighedens Misbrug, den umættelige Begierlighed efter at vide og udgrunde Alt, giver, efter Indholdet af det andet Affnit, Leylighed til mange Forſeelſer. Den Lærdeſte er hverken den lykkeligſte og ey heller altid det brug-

bareſte

bareſte og nyttigſte Menneſke. En Lærd, naar han ligner ſig med andre af ſit Kiøn, bliver han gemeenlig ſaaledes indtagen af ſin Videnſkab, at han, forblindet af Egenkiærlighed og qvalt af Iverſyge, er ulykkeligere end andre. Af Stolthed unddrager han ſig fra det menneſkelige Sælſkab og dets Tieneſte. Franſkmanden har mere Tilbøyelighed til Sælſkab end Engelænderen, og af den Aarſag giver han de Franſke Lærde Fortrin for de Engelſke. I det tredie Anſnit underſøger Forfatteren Muſikens Kraft, i ſær Vocal-Muſikens, og de Aarſager, formedelſt hvilken denne ædle Kunſt, der var ſaa høyt agtet hos de Gamle, og giorde ſaa kraftige Virkninger, agtes i vore Tider ſaa ringe. Det fierde Afſnit handler om Vittighedens Værker. Kritikens Regler ere ſielden almindelige, og en fiin Smag er gemeenlig en farlig Gave, der foraarſager dem, der beſidde den, ſtor Ulevlighed. Det femte Afſnit indbefatter Menneſkets Betragtning i Henſeende til Religionen.

Anmældelſer.

Paris. Hiſtoire univerſelle du ſiezieme ſiécle pour ſervir de ſuite a l'hiſtoire univerſelle ſacrée & profane, par *Simon Niclas Henri Linguet* Tom. XIX. & XX. 1769. Hr. L. fortſætter med megen Biefald Hr. Hardions hiſtoriſke Værk. Hans Skrivemaade er reen og ziirlig, Characterernes Afſkildring ere livagtige, og Begivenhederne bliver altid ſatte i et behørigt Lys. Begge diſſe anførte indbefatter et Tidsløb af 1492. til 1609., hvorudi Videnſkaberne atter igien begynder at blomſtre, en vigtig Forandring i Religionen foregaaer, og en heel nye Verden bliver opdaget. Denne Opdagelſe ſyntes at forſkaffe Europæerne Ære og det menneſkelige Kiøn ſtor Nytte. Men i Følgen har Skaden været ſtørre end Fordeelen. Dette mærkværdige Aarhundredes Hiſtorie er ſær bekiendt, og man ſkal ved dette Værks Læsning igientage det med en behagelig Erindring. Man finder her da værende Pavers Liv og Levnet og de mærkværdige Begivenheder i Tydſkland, i Pohlen, i Dannemark, i Sverrig, i Engeland og i Nederlandene. I Tydſkland, ſiger Hr. L., er Lovenes Mangfoldighed en virkelig Ulykke, hvorved Retten bliver giort uvis, og det almeene Bedſte bliver forhindret.

En-

Enhver Stand tænker paa ſin Fordeel, men naar det gielder om at hiælpe og underſtøtte det almindelige Bedſte, vil enhver gierne være den ſidſte. Pohlen er et overalt frugtbart Land, ſom er opfyldt med ſunde, arbeydſomme og ſtærke Indvaanere, men hvis Flor og Velſtand bliver forhindret ved Regierings-Formen, og den beſtandig herſkende Tvedragt. Dette Rige giver det bedrøveligſte Exempel paa et Ariſtokratie, ſom bliver en Kilde til Elændighed, foranlediger indvortes Krige, og ſætter det arme Folk i de ulykkeligſte Omſtændigheder. I Engeland fulgte Henrich den Ottende ſine Lidenſkaber, og Forfatteren ſkildrer hans Characterer, ſaa vel ſom de tvende Dronningers Eliſabeth og Mariæ, med megen Frihed. Phil. II. var mere bemøyet for at forurolige Stater, end at erobre dem. Forſtillelſe og Liſt vare hans ſædvanlige Vaaben, hvorved han ſøgte at beſtride ſine Modſtandere. Han var hengiven til Laſterne, hvormed Følelſe af den ſande Dyd ikke kan beſtaae.

Stockholm. Hr. D. Andr. Knös, Prof. i Theologien ved Gymnaſium i Scara har udgivet: Inſtitutiones theologiæ practicæ &c. 1769. 5 Alph. 13 Ark i 4to. Det er kun ſielden man har Leylighed til at give Efterretning om theologiſke Skrifter og den theologiſke Lærdoms Tilſtand i Sverrig. Forfatteren udviiſer en retſkaffen Theologs Character i det han foredrager ſine Tilhørere den ſande Gudsfrygtigheds og virkelige practiſke Chriſtendoms Lærdomme, og ikke en blot moralſk Philoſophie med bibelſke Ord; udleder dens ægte Kilder af de evangeliſke Grundſandheder, og indſkærper overalt den Sandhed, at Hiertets og Levnets indvortes og udvortes Retſkaffenhed er blot et Værk af den overnaturlig virkende, omvendende og helliggiørende Naade. Han ſkriver desuden ſom en Theolog, der beſidder ey alene Kundſkab men og Erfaring. Hans Plan underſkiller ſig lidet fra den i de nyere Tider med Ret antagne Indretning i Moralen, i ſær den Mosheimiſke. Han taler om Naturens Stand, om Naadeſtanden, om en Chriſtens Pligter i Almindelighed, om Pligter imod Gud, mod ſig ſelv, mod andre, og tilſidſt om dem ſom have deres Oprindelſe af de forſkiellige Sælſkaber. I Udførelſen ere de enkelte Deele hinanden ikke ſaa fuldkommen lige. Saa ere Lærernes Pligter

i det

i det ſidſte Affnit med ſtørſte Vidtløftighed afhandlede, da derimod de, ſom henhøre til de huuslige Forbindelſer ere kun kortelig berørte. Man maa roſe Forfatterens Orden, Tydelighed og Grundighed. Hans Belæſenhed er og ſtor, i ſær i Luthers Skrifter, men ſkulde endnu mere behage, hvis Valget var ſkeet med nogen ſtørre Strænghed. I de egentlig dogmatiſke Lærdommes Afhandling blander han og Polemik ind imellem, hvilken vel og paa nogle Steder ved ſkarpere Prøvelſe kunde forbedres. Derimod ſavner man Polemik paa de Steder, hvor den egentlig henhører i Moralen, for Ex. om Selvmord og Polygamie. Overalt havde man ønſket mere Fuldſtændigheds i Materierne. Den forudſkikkede Afhandling om den Hell. Skrifts Sandhed og Guddommelighed er og af den Beſkaffenhed, at den indbefatter meget Godt, men ikke alt. Til Exempel kan tiene hvad der §. 14 forekommer om den Hellig Aands indvortes Vidnesbyrd.

Kønigsberg. D. Dan. Heinr. Arnolds Kurzgefaßte Kirchengeſchichte des Kønigreichs Preuſſen. 1769. 886 S. i ſtor 8vo. Hartknoch er den første, der med Berømmelſe har ſøgt at giøre ſig fortient af den Preuſſiſke Kirke-Hiſtorie. Men man har ſiden hidindtil giort forſkiellige nye Opdagelſer i ſamme, og bemærket ikke ringe Feyl og Urigtigheder i de af Hartknoch meddeelte Efterretninger. Dette har bevøget Hr. D. Arnold til at udarbeyde dette nye Værk. Dette Lands Kirkehiſtorie er i ſær i de nyere Tider, i Henſeende til nogle opkomne Stridigheder, ſær mærkværdig, og nærværende Værk er og af den Aarſag læſeværdig, fordi Forfatteren meddeeler om de nyere Begivenheder langt omſtændeligere og rigtigere Efterretninger end hans andre Forgiængere. Den første Bog beſkriver de gamle Preuſſers Religion. Den anden handler om Chriſtendommens Indførelſe, ſom falder i det 13de Aarhundrede; den tredie om det østlige Preuſſens Tilſtand under Pavedømmet; den fierde om det Brandenburgiſke Preuſſens Reformation; den femte om dette Lands Kirkehiſtorie i det 16de Aarhundrede; i den ſiette følger den første halve Deel af det 17de og i den ſyvende den anden halve Deel af dette Aarhundrede, og i den 8de bliver endelig Værket beſluttet med nærværende Aarhundredes Hiſtorie.

Salzwedel. Codex diplomaticus Brandenburgenſis: aus Originalien und Copial-Büchern herausgegeben von Philipp Wilhelm Gerken. Tom. I. 1769. 334 S. i 4to. Det Churbayerſke Akademies Monumenta Boica har foranlediget ovenanførte Samling af Brandenburgiſke Originaler. Den Kongel. Preusſiſke Kabinets-Miniſter Hr. von Herzberg befordrer dette Værk. Hr. Gerken erindrer ganſke rigtig, at man ikke maa begynde med at beſkrive de tydſke Staters Hiſtorie, førend man af ægte Kilder har ſamlet de dertil behørige Materialier, og foredrager kortelig i Fortalen, hvad der udfordres til forſigtig at prøve, og rigtig at afſkrive Originalerne. Nærværende Deel indbefatter 4re Stykker: Diplomatarium Monaſterii Hildesleve ex Originalibus Arch. Cap. Cathed. Magd.: Diplomatarium Miſcellaneum ex Originalibus diverſorum Archivorum: Copiarium membranaceum Sec. XIV. ex Arch. Reg. Berol.: Diplomatarium Monaſterii Himmelſted ex Orig. Arch. Reg. Berol. Til ethvert Stykke er foranſat en Indledning, og i de tilføyede Anmærkninger udtegnes, hvad ſom tiener til den Brandenburgiſke Hiſtories Oplysning.

Hamburg. Schickſale der Polniſchen Diſſidenten von ihrem erſten Urſprunge bis auf itzige Zeit. Dritter Theil. 1770. En ubekiendt Forfatter i Pöhlen har indſkikket en mærkværdig Afhandling om de der værende Skolers Forbedring, ſom det ſikkerſte Middel til igien der at oprette den forfaldne Chriſtendom. Man læſer ellers i det anførte Skrift en ordentlig og kort Samling af de til deels allerede bekiendte Efterretninger. S. 613 prøves det Foregivende, at det hverken ſkal være Iver for Religionen, ey heller Kiærlighed til Frihed, men eene og alene den indbyrdes Avindſyne, der regierer de Store i Riget, ſom ſkal være Kilden til de derudi opvakte Uroeligheder, og S. 617 mældes, at den Ruſſiſke Armee bekommer en ſaadan Tilvært af det Tyrkiſke Land, at den faſt ikke mere behøver at hente Recruter fra ſit eget Land, og bliver næſten ſom udødelig.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 41.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 11te Octobr. 1770.

Kiøbenhavn.

Raadmand Chriſtian Braunman Tullins ſamtlige Skrifter. Førſte Bind. Med Hof-Bogtrykker N. Møllers Skrifter. 1770. 388 S. i ſtor 8vo.

Det er ikke alle en berømt Mands Arbeyder, der ſvare til hans velfortiente Berømmelſe. En Udgave deraf efter hans Død burde altſaa ikke foranſtaltes uden med et ſkiønſomt og forſigtig Valg. Man har her i en forudſkikket Fortale giort Rede og Regnſkab for det Valg, hvormed man har beſørget nærværende Samlings Udgave, der indbefatter nogle og det mange fortræffelige, nogle maadelige og dog taalelige Stykker, men ingen af dem, Forfatteren har udarbeydet i den Alder, og med den Vanhæld, at de ikke kunde ſvare nogenledes til den Berømmelſe, hvormed han førſt ſom Digter er bleven ſine Landsmænd bekiendt.

Her møder os allerførſt i dette denne Samlings førſte Bind: Tvungne Tanker ved den alt for tidlig henſovede Hr. Raadmand C. B. Tullins Grav. Det er en Parodie af Sørge-Oden over Meliſſa, hvor i Hr. J. Boalt har tillige meddeelt de Efterretninger, ſom angaaer Forfatterens Perſon. Derpaa følger allerførſt den ſaa kaldte Majdag, det fortræffelige Digt, der har fortient ſin For-

fatter en ſaa ſtor og værdig Bersømmelſe. Vore Læſere vil uden Tvil holde os til Gode, om vi finde os friſtede til at ziire denne vor Recenſion med nogle Exempler paa Forfatterens høybegavede Geiſt.

Min Muſa! kom og lad os flye
Fra dette melancholſke Fængſel!
— — — — — —
— — — — — — —

Hvor Viisdom ſelv er bunden til
De Love, ſom af Daarer ſtiftes;
Hvor man maa leve, elſke, giftes,
Ey ſom man ſelv, men Moden vil;
Hvor Tvang er Vellyſt, Mad Forgift:
Hvor Sundhed drikkes for at miſtes;
Hvor Løfter er kun Tungens Drift,
Og Dyd kun roſes for at friſtes.

Hvor Ærlighed er vis Forliis,
Enfoldighed blir dræbt af Kunſter;
Hvor Gudsfrygt holdes kun for Dunſter;
Og Diævlen er kun Pøblens Riis.
Hvor den af Støv til Ærens Top
Med megen Omſorg blir optrækket,
Som veed at bukke for den Krop,
Hans Hierte ønſker, var radbrækket.

Hvor ingen nok forſigtig kan
Blandt Ræve, Tigrer, Løver vandre,
Som endnu værre er end andre,
Fordi de eyer meer Forſtand.
Hvor — O min Muſa lad os flye
En Sværm ſom Luften ſelv anſtikker,
Hvor hør! og tie! og frygt! og flye!
Er Reglen for at leve ſikker.

Derpaa følger Beſkrivelſen paa Foraarets Yndigheder i den deyligſte og behageligſte Egn. Lader os iblandt andet anhøre Fuglenes liſtige Sang og Qviddren:

De

De midt i yndig Harmonie
Hinanden kyſte, careſſeerte;
Og under Kyſſe intoneerte:
See hvor vi elſke, vi! vi! vi!
Og Lærkens:
Saa tænkte jeg om diſſe ſmaa,
Som med ſin Elſkov Vaaren ſmykked'
Men blev til nye Forundring rykket
Ved det jeg juſt en Lærke ſaae,
Som nu, i det han flagred op
Sit ſøde **Dirlilili** trilled',
Og over Redets ſkiulte Kop
Med Elſkovstændte Vinger ſpilled'. o. ſ. v.

Hvor hældig har ikke Digteren ogſaa vidſt at anbringe **Ecchо** iblandt Egnens afſkildrede Yndigheder!

Al Kunſt og Færdighed forſvandt
Saaſnart jeg hørte denne Lille; (Lærken)
Ja hvilken Meſter torde ſpille
Mod denne ſødte Muſikant.
O lille ſøde Fløyteniſt!
Hvo gav dig diſſe Egenſkaber?
Saa raabte jeg mod Bierget hiſt,
Og Ecchо ſvarede: — **En Skaber.**

Ved Anledning af dette **Ecchо** har Digterens Siæl opſvinget ſig til Guds Viisdoms, Almagts og Herligheds Betragtning, i ſær i Vaarens yndige Herligheder. Midt i diſſe Tanker hører han en Stemme af ſin Ven **Menalcas** i en Aria om hans med **Melicinda** ſluttede Forbindelſe, hvor i han foreſtiller ſig ſin Lykke, ſaa blomſtrende, ſom en Maji Dag, og beſlutter ſit Digt med en Lykønſkning til denne Forbindelſe.

Derpaa følger: **Svar til den Nordiſke Aufſeher paa hans Critik over Maji-Dagen.** Man læſer her et grundig Forſvar for det i Digtet ſaa hældig og naturlig anbragte **Ecchо**, og for de muſikaliſke eller harmoniſke Udtryk: **See hvor vi elſke, vi! vi! vi!** og Lærkens **Dirlilili**, hvormed ſammenlignes et ligedan af **Ovid**, der udtrykker Frøernes Lyd: Qvamvis ſint *ſub aqva*, *ſub aqva* malidicere tentant, og af den Hamborgſke Digter **Brockes** et andet

Træk, der ligner Forfatterens, da det og udtrykker Fuglenes kiælne Lyd. Det hedder at de

— — — — verliebten ſich in Gatten,
Und nichts vor lauter Lieb, als Liebe! Liebe! ſingen.

Forfatteren har tillige rettet adſkillige urigtige og uanſeelige Overſætelſer, ſom den Nordiſke Aufſeher har giort af et og andet Sted af Mangel paa Kundſkab om det Danſke Sprogs Idiotismer.

Et Indlæg til Fornuftens Ret fra Qvindekiønnet af Dato 5te Decbr. 1758. Det maatte maaſkee være vore Læſere en Lyſt at høre her de Grunde, paa hvilke han fraraader Qvindekiønnet at indgive dette deres Indlæg mod Mandfolkenes Herredømme:

Til Eftertanke derfor tag
Det ſunde Raad jeg giver:
Rør ey for meget i en Sag
Som deryed værre bliver.
Hvad nytter det, I vinde vil
En Ret, I ey behøver?
Og trette kun om Jure til
Den Magt I Facto øver?
Ney, Kiære, tie langt heller ſtill',
Behold den Magt I haver;
Drey Manden om ſaa tit I vil,
Og lad ſom I er Slaver.
Kan I nu ikke taale meer,
Den ſtakkels Mand har Navnet,
Naar I, ſom heele Verden ſeer,
Dog altid haver Gavnet?
Naar Manden brouter af ſin Ret,
Sig af ſit Herſkab bryſter,
Saa ſig: Min Engel ſandt var det!
Men giør dog hvad I lyſter.
Har I til Stats og Pragt Behag?
O hvilke Narrifaſſer!
Som veed ey, Kys og Favnetag
Kan aabne alle Caſſer.
En Mand er kun en Judas ſom
Paa Pengepungen ſlæber,

Som

Som løber hele Byen om,
Og puſter, ſveder, ſtræber,
Som Ven og Uven, hvor han kan,
Beklipper, plukker, napper,
At Caſſen være kan i Stand,
Saa ſnart hans Kone klapper.
Naar I ſaaledes udi alt,
Skiønt under Navn af Slaver,
Den hele Eenevolds Gevalt
Med alle Jura haver;
Hvad kan det da vel ſkille Jer
At Manden Herre heder,
Naar han har ene al Beſvær,
Men Nytten er for Eder.
Al Ære har Beſværlighed;
Den ſukker'tit ſom herſker;
Spis derfor I med Roelighed
Den Sæd ſom andre tærſker.
Og hvis man altſaa ſatte mig
Til Dommere for Eder,
Den Dom jeg fældte blev da ſlig:
(Jeg om Undſkyldning beder!)
„ I Sagen mellem Qvinderne,
„ Som Mændene forfølger
„ For alt for ſtor Ydmygelſe,
„ Er kiendt for Ret ſom følger:
„ Citanterne her ſigter vel
„ For Tyrannie med mere;
„ At Konen er kun Mandens Træl,
„ At han vil alt regiere;
„ Men da man ey Bevis og Grund
„ I Klagen ſeer for dette,
„ Saa bør de bøde for ſin Mund,
„ Og for unødig Trette.
„ Fremdeles de iblant dem, ſom
„ Har ey endnu de Gaver
„ At de kan dreye Mandfolk om,
„ Bør altid være Slaver.

Indlægget ſelv er ikke mindre fuld af ſatiriſk Vid og beſluttes med en Bryllups-Lykønſkning. Vi forbigaae Sangens til

Kirke-Muſiken, ſom vel ſkulle være Forfatterens Ungdoms Arbeyder, men til Ære for hans Ungdom. Iblandt Oderne har i ſær behaget os den, ſom har til Overſkrift Melicerta, hvis Skiønhed og Dyd Digteren først beſkriver, og ſlutter med det Ønſke:

Ak Skiæbne din Himmel opluk!
Her knæler et Hierte for dig
Opfyldt med et eeneſte Suk:
Ak giem Melicerta til mig!
Nægt ellers, hvad Lykke du vil;
Forfølg mig, jeg tier dog ſtill'
Og drikker din Galde ſom Viin
Naar kun Melicerta blir min.

Grillicander er og et ſær lærerigt og i Modgang trøſtefuld Stykke. De øvrige ere ſindrige og rørende Lykønſkninger paa Fødſels-Dage. Samlingen ſluttes med følgende Drikke-Viiſe:

Viger herfra i uroelige Griller,
Viger alt hvad ſom forſtyrrer vor Lyſt
Tanker om Tiden og Verden kun ſkiller
Sindet ved Glæde og nager vort Bryſt.
Hver med ſin Naboe giør ſom jeg med min;
Drukner Bekymring i dette Glas Viin.

Herefter følger Vers ved adſkillige Leyligheder. Det første til Sylvia paa hendes Fødſels Dag er et yndigt Stykke, hvor i Dyd og Yndighed kappes om, hvem der meeſt kunde berige Sylvia, indtil alt hos hende blev Yndighed og Dyd. Det andet til Dorimene paa hendes Fødſels Dag, er fuld af en vittig Munterhed.

Gak du mit Brev, hvor jeg har ikke ſelv forlov;
Til den lykſalig Seng, hvor Dorimene hviler,
Hvor alle Gratier i een indſlumred' ſmiler
Blandt Purpur-Roſerne, ſom før naar Venus ſov.
Bliv der og ſee dig om i den fuldkomne Kreds,
Hvor Solene vel nu i Søvnens Hav er dalet,
Men Morgenrøden dog paa Horizonten malet,
Og om en herlig Dag forviſſer alleſteds.
Naar Verdens Øye vil med ſamme Lyſt, ſom du,
Nysgierrig kige ind i Dorimenes Leye,

Saa

Saa tænk: lykſalig den, ſom frit ſkal ſee og eye
Meer Skionhed her, end jeg og Solen syner nu.
Bryd ey min Skionnes Søvn, men vendt indtil hun dig
Opvognet af ſig ſelv et Øyekaſt tilſender;
Kryb ſaa ærbødig hen i hendes ſmukke Hænder,
Giv hver af dem for mig et kiærligt Kys, og ſiig:
Min Herre ønſkte ſelv at giøre hvad jeg giør,
At kyſſe, ønſke dig lykſalig, Dorimene;
Men o. ſ. v.

Kan man vel være bekiendt med **Ovid**, uden her at erkiende ham i **Tullin**? Vi forbigaaer nogle andre ſmaa meer og mindre ſmukke Leylighedsvers indtil det fortræffelige Stykke, ſom bær Titel af **Ingen Fabel til Dorinde**, hvor i Fornuft og Dyd foreſtilles ſom Huusvilde, indtil de endelig Huſes af **Dorinde**, hvis yndige Opholds-Sted og Dyder tillige paa det prægtigſte beſkrives.

Fornuften engang om paa Jorden gik
Og søgte hiſt og her et Leyehuus at finde.
Men hvor den kom, til Svar den fik:
Der intet Rum til overs er for dig her inde.
Paa nogle Steder laae en Hob Pedanterie;
Qvartaler fulde var af Rænker i Sqvadroner;
Og ſkiønt der ſtod paa eet og andet Skilt,
Her har man Værelſer for ledige Perſoner:
Saa var dog Pladſen alt beſtilt
For Regning af en Sværm **Ordgyderie.**
Vel en og anden hiſt og her
En liden Vraa anviſer.
Men længe før Fornuft kom der
Var alting ptoppet fuldt af **Præjudicer.**
Tilſidſt den ſaae et Huus, ſom ledigt var,
Den banked', Verten kom og ſagde: **Væk du Nar.**
Gaae hen til Folk, ſom til din ſultne Afgift trænge:
Jeg blæſer ad Fornuft; thi jeg har Penge.

Fortræffelige, høye og rørende ere hans **Tanker om Dommen.** Egentlig vide vi ikke, hvorfor det findes anført iblandt hans Leylighedsvers. **Underviisningen for et ungt Fruentimmer**, ſom er en Overſættelſe efter Hr. **Pavillons:** Avis a une jeune perſonne, qui entre dans le monde,

er og udarbeydet ved Leylighed. —— Herefter følge Priis-Skrifterne om Søefartens Oprindelſe og Virkninger, og om Skabningens Ypperlighed i Henſeende til de ſkabte Tings Orden og Sammenhæng, ſom ere af Sælſkabets Skrifter for de ſkiønne Videnſkaber alt for bekiendte, for her videre at mældes om, end blot at nævnes i deres Orden. Efter dem følge Sørge-Digter, til hvis Berømmelſe om de ellers behøvede nogen af os, kan være nok ſagt, at et følende Hierte kan ikke læſe dem uden Graad og Bedrøvelſe, hvilket vidner om, hvad Deel Forfatterens eget Hierte har haft deri. Man ſkulde ikke kunde bare ſig for nogle Gange at igientage deres Læsning, uden for at ſkaane ſig ſelv for de Følelſers Hæftighed, ſom et ømt Hierte næppe kan udholde for første Gang. Deres Overſkrifter ere følgende: Tanker om Dødens Magt mod Dyden: Taarefuld Erindring af en høytelſket Søſter, i Lapidar-Stiil: Afbrudte Tanker ved en Døende Søſters Seng: Sørge-Tanker over Hr. Ivar Eliaſen: Sørge Ode over Hr. General-Major von Lützow. I det første Sørge-Digt er i ſær Dødens og Billigheds Samtale Læſerens Opmærkſomhed og Beundring værd. Efterat Digteren først har fremført ſin Klage over Skiæbnens Ubillighed, indføres Billighed ſaa talende:

Billighed:

Tie dødelige, tie! lad Himlens Dronning tale!
Vig bort med alt dit Vid, Vankundighedens Rov!
Lovgiveren kan beſt hvad billigt er afmale,
Og Evigheden ſelv forklarer beſt ſin Lov.
I Jordiſke ſom paa den dunkle Klode vanker,
Lær først at kiende hvad jer Tænkekraft formaaer,
Løft ſaa, ſaa høyt I kan, fra Jorden eders Tanker,
Men vid dog at en Dverg mod Himlen ikke naaer.
Lad Stovet blive Støv, lad Afmagt ikke true,
Forſynets Øye er Fornuftens ſtørſte Ørk:
En Cherub ſelv tør ey bag dette Forhæng ſkue;
Langt meer er denne Soel for Jordens Muldvarp mørk.
En Blind gaaer ſikreſt frem naar han ſin Leder følger:
Fornuft, hvor tør du da gaae uden Ledebaand?
Tør du vel vove dig paa Evighedens Bølger,
Som ey kan gaae et Skrit utøylet fra min Haand?

Høi-

Hold derfor op engang at raſe uden Tomme,
Din Frekhed ellers i ſin egen Afgrund gaaer,
Leg Fingren paa din Mund, lad mig alene domme
Om ſligt ſom over din og Himlens Høyde naaer.
Jeg er det ædleſte ſom Himlen har i Eye,
Min Alder og min Magt er Skiæbnens Væſen liig,
Jeg ene aabne kan Forſynets ſkiulte Veye
Og viſe at dens Lov grundfæſtet er paa mig.
Jeg undertegner alt hvad Himlen vil udrette.
Er jeg forſtrnet ſtrax blir Skiæbnen ogſaa vred,
Naar jeg er blid, den og: Vi to kan aldrig trette;
Thi alt hvad denne giør det ſkeer ved Billighed.
Jeg Livets Linje med min Finger ſelv afpaſſer,
Saa ingen døer før han har levet længe nok;
Jeg maaler Sand og Vand til Dødens Timeglaſſer,
Hver Skabnings Døds Minut ſtaaer paa min Tælleſtok.
En Orm ey vrier ſig, en Madik kan ey drage
Sit ſidſte Aandedræt, at jeg jo ſaadant veed:
Hvad vil Fornuften da paa Himlens Adfær klage,
Naar alt hvad denne giør det ſkeer med Billighed?
Forſynets Vey er mørk, Fornuft kan her ey kiende
Dens Viisdom ſkiulte Raad, den derfor tie bør;
Men naaer den engang har opnaaet Veyens Ende,
Saa ſeer den nok at det er beſt ſom Himlen giør.
Tænk ikke Ufornuft, at Døden ſkeer for meget,
Naar den i beſte Flor maa kyſſe Dødens Sverd:
Ney, troe mig Himlen nok behandler beſt ſit eget,
Han løfter det til ſig ſom Verden ey er værd.
Ak vſle Sukke ſom utaalig Døden venter!
Dens Liv er alt for langt ſom døer af Livet kied;
Men den ſom døer med Lyſt bered naar Døden henter,
Har levet længe nok, og døer med Billighed.

Døden:

Hvad Billighed? Min Magt er uden Maal og Grændſer,
Jeg ingen Forſkiæl giør paa fattig eller rig;
Hver jordiſk dukke maa for mine Døds Sentenſer;
Hvor vidt det billigt er, det rager ikke mig.
Jeg hugger ned i Flæng ſaa langt min Lee vil rekke,
Og ſeer ey meget til hvad Hovedet er værd:
Ey Guld, ey Purpur kan mig fra mit Arbeyd ſkrekke,
Umagen er kun een med Adel, læg, og lærd.

Saa ſnart jeg kiedes ved at dræbe udi Hytter,
Hvor Uſſelheden ſelv mit viſſe Forbud er:
Jeg da Arbeydet ey, men Stedet kun ombytter,
Og banker paa hos dem ſom Ærens Purpur bær.
Her giør jeg tit et Hug paa Thronen ſaa den vakler,
Monarken tumler om, og med et ſaadan Slag
Jeg giør et Rige fuldt af faderløſe Stakler:
Man græder eller leer det ikke er min Sag.
Jeg røver fra en Mand hans elſkelige Mage,
Hans halve Siel, hans Skat, hans Liv og Livets Lyſt:
Slig kommer mig ey ved, jeg blæſer ad hans Klage,
Jeg dræber om hun end laae limet til hans Bryſt.
En Patteglut jeg tit fra Moders Bryſter river,
Og ofte Brysterne fra dette lille Noer:
Om ſaadant uſſelt Kræ derved ulæſket bliver,
Og græder ſig ihiel, den Sag er ey ſaa ſtor.
Umyndig Taareflod og tuſend Børneſukke,
De faderſløſe Skrig og Enkers Klagemaal
Kan ey mit Hierte, ja ey Himlen ſelv oplukke;
Thi naar jeg giør et Hug, blir Himlen ſtrax til Staal.
Men allerhelſt jeg dog mod Dyd min Piil vil hvæſſe,
Det er Umagen værd at vinde ſaadant Slag;
At træde ned i Støv en Himmelens Princeſſe,
Sligt vidner om min Magt, og taler i min Sag.
Nu nylig dræbte jeg et Hierte, ſom man meente
Laae fri for mine Skud ved Dydens eget Bryſt:
Sandt nok, det ogſaa var et Hierte ſom fortiente
At leve mig til Trods, at leve hver til Lyſt.
Men ſaadan Billighed jeg aldrig overveier,
Min Retteſnor er kun at viſe hvad jeg er:
Jo ſtørre Kampen er, jo ſtørre blir min Seier,
Jo ſtørre Dyd der døer, jo ſtørre Krands jeg bær.

Billighed:

Hold, hold afmægtig Skrog! lad Ormene ey høre
Din Pralen, da de dog langt bedre kiender dig:
Du kan, din Stymper! ey et Skrit Beenranglet røre,
Før du din Ordre faaer fra Himlen og fra mig.
Hvad er det da du vil med al din Afmagt prale?
Tænk ey at Dyden faaer af dig ſit Barneſaar:
Du dræber, men hvad kan du vel om Seyer tale,
Naar Dyden ved ſin Død Udødelighed naaer?

I Dy-

I Dydens Kamp mod dig blir Seyerherren Fange,
Og ingen vinder meer end Dyden naar den døer:
Du derfor aldrig ſeer at Dyd for Død er bange,
Men tvertimod den da er mere kiek end før.
At døe er Skiæbnens Lov, en Lov hvis mindſte Tøddel
Er ey for Dyden ſort. Med alt dit Pralerie
Den veed du ikkun er det ufuldkomnes Bøddel,
Som knekker Støv og Skal, ſaa Kiernen bliver fri.
Kryb Praleſkygge ſtrax ned til din mørke Boelig,
Hvor Ormene og du paa Støvet ſlikke kan,
Men vid, at Dyden døer og lever ganſke roelig,
Om tuſende ſom du dens Feſtning taſted an.
Bedrøvet Broder, du ſom maa en Søſter ſavne,
I hvilken Himlen dog tog større Deel end du!
Din Sorg er billig, men hvad kan vel ſaadant gavne?
Hun levte vel nok før men lever bedre nu.
Bliv du da ved din Graad, og lad mig ene tale;
Thi deels din ſtore Sorg giør Himlen ſelv Uret,
Deels hindrer Slægt og Blod din Penſel at afmale
Saa ligt ſom billigt er din Søſters Dyds Portræt.
Lad mig da dømme her ſom altid billig dømmer,
Som aldrig ſminket har Udydens Skilderie;
Men ſom Retfærdighed, ey Laſterne berømmer,
Saa klæder den og Dyd med Ærens Liberie.
Jeg har med Glæde ſeet din Søſters Ægtefælle
Saa glad ved hendes Liv, ſaa død ved hendes Død,
Som den der hendes Aar, men Dyder ey kan tælle:
Ja, ja man ſavner meeſt den Dyd man ſtakket nød.
Hun var en værdig Deel udaf hans ømme Hierte,
Sit Hierte deelte hun igien med ham og Dyd:
Hun er vel ogſaa værd et Offer af hans Smerte,
Men ſligt ey trænger ind til hendes Himmelfryd.
En Faders Sørgeſuk, en Moders ſalte Taare,
Som Hiertets beſte Tolk for hvad man miſter har,
Bevidner Døden her ſlog Hul paa Hiertets Aare,
Og tapped ud et Blod ſom altid lydigt var.
En Broder her har talt for ſig og for de andre;
En anden Søſter knap for Smerte tale kan:
Og hvor man hen til en af Vennerne vil vandre,
At ſee hvad de har tabt, ſaa flyder alt i Vand.

Ja

Ja ey alene de; jeg hører endnu mange
Nedſlagne taarefuld at raabe her og der:
Vor Tvang, velſignet Liig, du lætted mange gange,
Din Dyd var ſom en Soel goddædig mod enhver.
Kort ſagt: Her døde alt hvad Jord og Himmel fryder,
Og Venligheden ſelv krøb ned i Jordens Skiød.
Tænk ey hun mangled Børn: Ney, ney en Flok af Dyder
Gaar nu i Sørgedragt ved denne Moders Død.
Jeg er da den ſom Dyd paa evig Marmor tegner,
Min Skrift ey ſlettes ud før Tidens Løb er endt:
Tænk derfor ey at Dyd i Døden ogſaa blegner;
Ney denne ſtaaer i Flor, ſkiønt Aſken alt er brændt.
Udødelige Navn fortiente Eftermæle,
Saa længe Dyd er til ſom Verdſtøtter ſtaaer,
Liigkiſten kan ey faae indlukt i ſine Fiæle
Det ſom fra Jorden op til Stiernetaget naaer.
Viſk derfor Graaden af, beklemte Sørgeſkare,
Tænk nu ey mere paa en kier, men blegnet Krop:
Jeg baade hendes Navn og Aſke ſkal bevare,
Saa hint ſkal leve her til denne ſpirer op.

Herefter følger en Samling af ſindrige **Gravſkrifter**. De tvende ſidſte Stykker, et **Par Ord til de Skiønne fra Cato Perſonatus**, hvoe i vises, hvad det ſmukke Kiøn ved et forbedret, fornuftigt og dydigt Væſen, og ved at aflægge deres Tilbøyeligheder til viſſe Daarligheder og Forfængeligheder, kunde gisre til at forbedre Mandfolkenes Sæder, og et **Par Ord for de Skiønne fra Cato Perſonatus**, hvor i Fruentimmernes Laſter mægtig forſvares, ikke ſom Laſter, men ſom langt ringere Feyl, end dem Mandfolkene paa deres Side begaaer, endſkiøndt de gemeenlig afmales, ſom langt værre og afſkyeligere, og lægges dem langt mere til Laſt end Mandfolkene; begge diſſe Stykker ere fulde af en ſimpel ſatiriſk Vid, indklædt i en Stiil, ſom ſømmer en gammel Landsbye-Degn, der blander Skiæmt og Alvor tilſammen, og er baade **Cato og Harlequin**. — Overalt ere Hr. **Tullins** Digter fulde af ſaadanne Tanker, ſom kan ventes af den reeneſte og ſtørſte Dyd og Religion, og den ſindrigeſte Geiſt, og en langt mere begavet Digter, end han, om vi og tør blot tænke ſaadan en, om hvilken man vidſte, at hans Hierte har ingen eller liden Deel haft i hans dydige, gudelige og ſindrige Tanker,

ſkulde

ſkulde viſt ſaa meget mindre behage os, end han, hvis Hierte og Geiſt finder et lige ſtort og almindeligt Biefald.

Göttingen.

Uden Steds og Forfatters Benævnelſe giver man os herfra Efterretning om følgende Skrift: **Syſtem der Weſen, enthaltend die metaphyſiſchen Principien der Natur.** Proles ſine matre creata. 172 S. i 12mo. Man beretter os allerforſt, at dette lidet Skrift ſeer meget metaphyſiſk ud, og næſten alt for metaphyſiſk, (ligeſom og Titelen betegner ſaadan en Aandeſeelſe) og at det i det mindſte, at det ikke ſkulde ſynes vigtigere, end det virkelig er, har fortient følgende Efterretning. At Dømme efter de Slutnings Sætzer, ſom Forfatteren ved Enden foredrager, gaaer hans Afsigt ud paa, at beviiſe alle ſande, det er de enkelte Subſtantzers Evighed, dog tillige med et uendeligt Subſtanzes Nødvendighed, i hvilket de endelige Subſtantzers Væſen ſkulde være grundet og hvorved de tillige ſkulde vedligeholdes. Endelig vil han tillige, ved det han antager Tingene ſom evige, indvortes uindſkrænkede, og ved deres Væſen nøye beſtemte og nødvendig exiſterende, forklare det Ondes Oprindelſe i Verden, og ſætte Gud derved uden al Skyld. Man kunde endna formode noget ſlemmere om hans Grundſætzer. „Hver„ ken a priori eller a poſteriori kan man opdage en virkelig „ tilfældelig Ting. Fra de Sande, det er, enkelte Sub„ ſtanzers Væſen har deres fuldſtændige indvortes Exiſtens „ fra Evighed af været uadſkillelig, og de exiſtere altſaa fra „ Evighed af ſom Subſtantzer, der ſaa vel i Henſeende til „ deres Væſen, ſom Virkelighed, ere nødvendige.“ Diſſe ere hans Hoved-Sætzer, og der kommer endnu flere deslige for. Havde Forfatteren ladet det beroe med at opdage de Vanſkeligheder, ſom der møder, naar man metaphyſiſk vil demonſtrere Tingenes ſande Contingenz i Verden, og deres Skabelſe af Intet, havde han blot paaſtaaet, at ingen af begge lod ſig nøye beviiſe, kunde de endda have gaaet an. Men ſaa roſer han ſig udtrykkelig af, at han uomſtødelig har beviiſt Nødvendigheden i alle Tings ævige Exiſtenze, og Umueligheden i Skabelſen af Intet. Og hvorledes har han da beviiſt dem? Paa ſamme Maade, ſom allerede meget er bleven

ven beviiſt i Metaphyſiken, og ſom man kan beviiſe alt hvad man vil, nemlig formedelſt ſelv valgte Grundbegreb, og tvetydige abſtracte Sætzer, ſom man fatter af andre lige ſaadanne, oplyſer med nogle Exempler, hvorpaa de lade ſig anvende, og ſaaledes giør gangbare, dernæſt bruger ſiden i en ganſke anden Betydning, for deraf at uddrage høyſt uventede Følger. I det Begreb om Tingenes Væſen, hvori han frit antager noget exiſterende, ligger Grunden til alle hans Slutninger. Det ſynderligſte er, at han ſlet ikke angiver dette ſit Grundbegreb, definerer eller beviiſer det, men man maa ſlutte ſig dertil, og man vil af hans første Slutninger ſnart blive det vaer. Man kan ſtrax ſee det af de Sætzer, hvilke han i anden og fierde Sph antager ſom Axiomer, nemlig: „at en Ting, ſom i Henſeende til ſit Væſen „ baade kunde være og ikke være til, er en Uting, efterdi „ der er i dens Væſen en lige Grund for Haanden baade til „ at være og ikke være, og den altſaa til en og ſamme Tid „ baade maatte vær- og ikke være til: fremdeles, at en Ting, „ ſom efter ſit Væſen kan være til, ſkulde og fra nogen Tid „ af have været til, hvis ikke dens Exiſtenze havde bleven „ forhindret ved noget andet.“ Kan det vel hedde, ſpørger Recenſenten, at beviiſe alle Tings evige Exiſtenzes Nødvendighed og Umueligheden i Skabelſen af Intet, naar man vilkaarlig antager ſaadanne Begreber, og ſaadanne Sætzer ſom Axiomer, hvori der ſtikker en aabenbar Petitio principii? Forfatteren ſkal ellers føre et ſaa overordentlig uforſtaaelig høy og metaphyſiſk Sprog, hvormed han ofte har fundet ſig friſtet til at troe, at han kun ſpøgte. Og meener han det alvorligt, beklager man, at man endnu til vor Tid ſkal finde ſaadan Smag i Philoſophien.

Frankfurt am Maym.

Beyträg- und Abhandlungen zur Aufnahme der Land- und Hauswirthſchaft nach den Grundſätzen der Naturlehre und der Erfahrung, entworfen von Johan Friderich Mayer, Pfarrer zu Kupferzell, im Hohenlohiſchen, und Mitgliede verſchiedener ökonomiſchen Geſellſchaften. 1769. Den lærde Hr. Forfatter er ikke af den Meening, at en Præſt maa nødvendig alene læg-

ge

ge ſig efter Theologien, og indſkrænke ſig til ſit egentlige Embeds Forretninger, men han beviiſer med ſit Exempel og ved en i denne Afhandling indrykket Anmærkning, at han og kan lægge ſig efter Naturlæren, og ved dens Anvendelſe paa Agerdyrkningen være nyttig for ſine Sogne-Folk og andre Landmænd til Landhusholdningens Befordring. Værket indbefatter 9 Afhandlinger. Den første indbefatter ufeylbare Forſlag, hvorledes at tilintetgiøre de Forhindringer, ſom ligger i Veyen for Agerdyrkningens Forbedring, og at bringe det dertil, at de Lærdes Underviisning bliver antaget og efterfulgt til dens Befordring. Den anden betræffer det Spørsmaal, hvor man finder i Churpfalz den Mergel-Jord, hvormed man andensteds pleyer at forbedre og giøde viſſe Marker? Paa hvad for en Ager kan ſamme bruges med ſtørſte Nytte? Den tredie hvorledes er i Cärnthen den ſande Forhold imellem Agre og Enge at beſtemme til den heele Agerdyrknings almindelige Nytte? Den fierde hvorledes kan Engene i Cärnthen forøges og forbedres? Den femte, en eenfoldig for den ſtørſte Deel af Landfolket fattelig og nøye Forklaring over de Kiendemærker, ſom betegne de forſkiællige Jord-Arter, tillige med en Antegnelſe af de ſikkreſte Regler, til at forøge Jordbundens Frugtbarhed. Den ſiette hedder den Lære om Gyps. Den ſyvende har til Opſkrift: Den bedſte Theorie om Skorſteene og Stue-Ovne til at ſpare Brænde, og andre Ildnings-Midler. I den ottende beſvares det Spørsmaal, er det nyttigere, at benytte en Søe, ſom Fiſke-Vand, eller ſom Ager og Eng? og naar man paa viſſe Aar har benyttet ſig af den, ſom Ager og Eng, hvorledes erholder man da paa 50 eller fleere Aar igien efter Behag at kunne forvandle den til Fiſke-Vand. I den niende: hvorledes kan man opdrage Aſpaſe-Stilker, til en $\frac{1}{4}$ Punds eller ſtørre Vægt, ſkaffe den ſpiſelig til en Længde af $\frac{1}{2}$ Fod, give den den liſtigſte og augenemmeſte Smag. Diſſe Afhandlinger har for en Deel allerede tilforn været bekiendte, og ere bleven læſte med Biefald. Den 5te har bekommet Prisen af det oekonomiſke Sælſkab til Bern, og den ſiette, hvori Gypſen beſkrives, ſom en beſynderlig god Giødning til alle Jordvæxter, indbefatter noget ganſke nyt. Gyps-Jorden er fyldt med Vitriolſyre, og ingen har tænkt derpaa, at Planternes Vext ved ſamme kan befordres. For-

fatte-

fatteren har tilføyet lovformige Beviis for dens gode Virkning omkring Kreilsheim og tydelig beſkrevet dens Brug. Det er bekiendt hvormange Forhindringer der yttre ſig, naar Forbedringer i Agerdyrkningen anviiſes og anpriſes Landmanden, hvor hæftig den Gienſtridighed er, ſom kommer af indgroede Fordomme og gamle Vaner, hvorved enhver nye Forandring allerede forud bliver forhadt i hans Øyne. Forfatteren trænger i den første Afhandling paa Livegenſkabens Afſkafning, og de alt for ſtore Bøndergodſers Formindſkelſe, og giør følgende Forſlag. De Lærde ſkulle ikke lade noget trykke, ſom ikke er ſtadfæſtet ved Erfaringer og igientagne Forſøg. Betientere, Prædikantere og Skolemeſtere ſkulle læſe de bedſte oekonomiſke Skrifter, foregaae Bønderne med deres Exempel, og ved deres Foreſtillinger giøre dem tilbøyelige til at følge nyttige Anviiſninger. Bønder-Børn, naar de ere 10 til 15 Aar gamle, ſkulle om Hellige Dage i en Art af Real-Skoler, underviſes i de til Agerdyrkningen henhørende Ting, efter en af Forfatteren udkaſtet Agerdyrknings-Catechismus, og ved ſmaa udſatte Priſer opmuntres: endelig ſkulde beſtikkes nogle forſtandige Agerdyrknings-Inſpectorer, ſaadanne, ſom de Romerſke Cenſores Agrarii. Efter den i den 7de Afhandling foredragne Indretning af Kiøkken- og Øyn-Skorſteene, har Forfatteren i et Aar ſparet 7 Favne Brænde. Den ſidſte Afhandling vil være Elſkere af Aſparges ſær behagelig. Efter ſammes Forſkrift maa Aſpargſene plantes vidt fra hinanden, ikke ſtrax affſnittes og pleyes med god Giødning.

Anmældelſe.

Paris. La Fortification de Campagne theorique & practique, ou Traité de la Conſtruction de la Defenſe & de l'Attaque du Retranchement, par M. *Cugnot*, ancien Ingenieur au Service de S. M. R. 1769. i 12mo. Dette Skrift er egentlig den Tredie Deel af de Krigs-Kunſtens første Grunde, ſom Hr. Cugnot tilforn har udgivet. Han handler derudi om Feſtnings-Værker paa Marken i 3 Affſnitter paa en theoretiſk og practiſk Maade efter Titelens Anmældelſe.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 42.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 18de Octobr. 1770.

Kiøbenhavn.

C. F. Gellerts Fabler og Fortælninger i tvende Deele, overſatte i Danſk ved Barthold Johann Lodde. 1769. 214 S. ſtor 8vo.

Der ere trende Maader, paa hvilke man kan overbringe en andens Tanke i ſit Modersmaal. Det kan ſkee ved Overſættelſe, med Efterligning, og ved Forklaring eller Omſkrivning. Enhver af dem kan, hver efter ſin Natur og ſit Øyemærke, være fortræffelig, og en Efterligning og Forklaring (Paraphraſis) eller Omſkrivning (Periphraſis) kan have alle de Egenſkaber, ſom kan kræves af den bedſte Efterligning og den bedſte Forklaring. Kun, at ingen af dem udgives for andet end hvad de ere, eller den eene for den anden. En Efterligning og Forklaring kan for ſig ſelv være gode, men ere dog og for ſaa vidt at laſte, naar de gives ud for Overſættelſer. Vi har haft mange Prøver paa, at man i Almindelighed ikke tager den Forſkiæl i Agt, ſom dog er meget betydelig. Der ere Tanker, ſom ingen Forklaring eller Omſkrivning trænge til, ja taale den ikke, uden at ſvækkes og mattes derved, da de desuden ikke vinder i deres Tydelighed, hvad de taber i deres Styrke, efterdi de vare tydelige nok af ſig ſelv. Diſſe Tanker bør overſættes og ikke omſkrives eller forklares. Der ere andre,

som baade behøve Forklaring og kan taale den, men det er dog noget mere, end der kan kræves af deres blotte Oversættelse, naar man endten ikke lover mere, eller og den bør skee ved Anmærkninger, naar man lover den tillige med Oversættelsen, og ikke vil blande Forklaring og Oversættelse tilsammen. Dersom vi med nogen Føye skulde kunne laste dette Hr. Loddes meget roesværdige Arbeyde, da skulde det alene være fordi det ikke fuldkommen svarer til Titlen, som lover kun en Oversættelse, men bestaaer baade af Oversættelse, Omskrivning og Efterligning blandede med hinanden. Til Bekræftelse paa denne vor Critik, maa tiene den allerførste Fabel hos **Gellert** sammenlignet med den samme hos **Lodde**.

Die Nachtigall und die Lerche.

Die Nachtigall sang einst mit vieler Kunst;
Ihr Lied erwarb der ganzen Gegend Gunst,
Die Blätter in den Gipfeln schwiegen,
Und fühlten ein geheim Vergnügen.
Der Vögel Chor vergaß der Ruh
Und hörte Philomelen zu.
Aurora selbst verzog am Horizonte,
Weil sie die Sängerinn nicht gnug bewundern konnte.
Denn auch die Götter rührt der Schall
Der angenehmen Nachtigall;
Und ihr, der Göttin, ihr zu Ehren
Ließ Philomele sich noch zweymal schöner hören.
Sie schweigt darauf. Die Lerche naht sich ihr,
Und spricht: Du singst viel reizender als wir;
Dir wird mit Recht der Vorzug zugesprochen;
Doch eins gefällt uns nicht an dir,
Du singst das ganze Jahr nicht mehr, als wenig Wochen.
Doch Philomele lacht und spricht:
Dein bittrer Vorwurf kränkt mich nicht,
Und wird mir ewig Ehre bringen.
Ich singe kurze Zeit. Warum? Um schön zu singen.
Ich folg im Singen der Natur;
So lange sie gebeut, so lange sing ich nur;
So bald sie nicht gebeut, so hör ich auf zu singen;
Denn die Natur läßt sich nicht zwingen.

O Dichter,

O Dichter, denkt an Philomelen,
Singt nicht, ſo lang ihr ſingen wollt.
Natur und Geiſt, die euch beſeelen,
Sind euch nur wenig Jahre hold.
Soll euer Witz die Welt entzücken:
So ſingt, ſo lang ihr feurig ſeyd,
Und öffnet euch mit Meiſterſtücken;
Den Eingang in die Ewigkeit.
Singt geiſtreich der Natur zu Ehren,
Und ſcheint euch die nicht mehr geneigt;
So eilt, um rühmlich aufzuhören,
Eh ihr zu ſpät mit Schande ſchweigt.
Wer, ſprecht ihr, will den Dichter zwingen?
Er bindet ſich, an keine Zeit.
So fahrt denn fort noch alt zu ſingen
Und ſingt euch um die Ewigkeit.

Saa lyder Gellerts Fabel i hans Sprog. I Fald nogen ſkulde holde det for umueligt ved blot Overſættelſe at overbringe den i vort danſke Sprog, da have vi dertil ladet gisre et Forſøg, til hvis upartieſke Bedømmelſe vi kræver intet videre, end at man vil eftertænke, om der fra Originalen er giort nogen Afvigelſe eller Forandring, uden den, ſom i en blot Overſættelſe er nødvendig, og i ſær i en poetiſk kan og bør retfærdiggisres ved den grammatikaliſke eller logiſke Ligegyldighed. Ordene ere beholdne hvor det kunde ſkee, og hvor ikke, der har man ſøgt at bevare Meeningen og Tanken endten i andre Ord, eller at erſtatte den ved en anden ligegyldig, og ſaavidt mueligt, lige tydelig og lige ſtærk. I det mindſte er dette det man kan kræve af en Overſættelſe. Forſøget maa ſtaae ſin Prøve. Det lyder ſaaledes:

Engang en Nattergal med megen Kunſt
Sang, og dens Sang vandt heele Egnens Gunſt;
Sig ey at Blad i Toppen (a) rørte
Men taus med Innelyſt anhørte (b)
Sin Sovn forglemte Fuglene
Paa Philomele hørende.
Aurora ſelv ved Horizonten nøler
For Sangens Liflighed hun ikke noksom føler. (c)

Thi Guderne ſelv følte Fryd
Ved Nattergalens ſøde Lyd.
Og hun, Gudinden, ſig til Ære
Fandt Philomeles Sang end dobbelt ſkiøn at være (d)
Den tang. Derpaa kom Lærken ſigende:
Din Sang vel er, end vor, langt ſkiønnere:
Man dig med Ret for os Fortrinet giver:
Dog ect hos dig vi nødig ſee,
Din Sang faa Uger kun om Aarene opliver.
Men den med Latter ſvarede:
Mig rør ey din Bebreydelſe
Og ſkal mig ævig Ære bringe:
Min Sang kun varer kort: Hvorfor? for ſmukt at klinge:
Jeg følger kun Naturens Bud;
Saa længe ſom den vil, min Stemme holder ud;
Saa ſnart den vil ey meer, ſaa haver jeg udſiunget;
Naturen vil ey være tvunget

O Digter, tænk paa **Philomele**
Syng ey ſaa længe ſom du vil:
Natur og Geiſt, ſom dig beſiæle
Kun faa Aar ſkikked' er dertil:
Dit Vid, du vil, ſkal Folk henrykke:
Vel! Syng mens det dig munter giør! (e)
Ved et og andet Meſterſtykke
Oplut dig Evighedens Dør!
Syng ſindrig til Naturens Ære
Og naar den dig ey ynder meer,
Saa ſiil med Roes at lade være
Før det med Skam før ſildig er!
Hvo vil en Digter Sang forbyde? (f)
Han Tvang af ingen Tid ſig giør.
Saa lad graahærdet Stemme lyde
Og lyde til dens Ære døer! (g)

Et Par Steder ville vi retfærdiggiøre med Anmærkninger til Bekræftelſe for Planens Rigtighed, hvoreſter Overſættelſen er udarbeydet. (a) Naar Originalen ſiger in den Gipfeln, da er det i Henſeende til Meeningen ligegyldigt at ſætte ſingularis

lares for pluralis og alene have for Øyne det Træe, hvor i Nattergalen sang, eller man foreſtille ſig ſingulariter hver Top af fleere Træer, ſaavidt Nattergalens Slag kunde høres. (b) Naar Originalen ſiger, at Bladene **taug** og **følte en hemmelig Fornøyelſe**, da er det en fuldkommen grammatikaliſk og logiſk Ligegyldighed at ſige, at Bladene **tauſe anhørte Sangen med Lyſt**, eller at, **de tauſe anhørte den**, ſom man ſiger, **med en Innelyſt**, der er **inderlig, hemmelig** og ſtille **Lyſt**, da en med inderlig eller hemmelig Fornøyelſe anſpændt Opmærkſomhed er gierne foreenet med en ſtille Taushed, ſom et udvortes Kiendetegn, og Meeningen bliver altſaa fuldkommen den ſamme. (c) Originalen ſiger, **at Anrora kunde ikke nokſom beundre Sangerinden**, og udtrykker altſaa ikkun en Deel af den Virkning, Nattergalens Sang giorde paa Gudinden, og det dog ikke den nærmeſte. Man kan beundre en Ting, uden endnu at føle nogen ſød og kildrende Fornøyelſe derved. Altſaa er Originalens **Udtryk** metonymiſk. Den danſke Overſættelſe ligeſaa, kun at den udtrykker den nærmeſte og meeſt egentlige Virkning, naar det hedder, **For Sangens Liflighed hun ikke nokſom følte**, med hvilken Følelſe Beundring nødvendig var forknyttet. Originalens **verzog** er dog ſaa ſtærk, at det udtrykker noget ved ſin Indtagelſe og Henrykkelſe tilbageholdende, ſaa man maa ikke tænke, at vi tilegne Overſættelſen noget Fortrin for ſin næſten uefterlignelige Original. Men vi formode dog heller ikke, at nogen ſkulde ſtøde ſig over det danſke **nøler**, lad være vi hellere havde ønſket **tøver, lenter**, fordi **nøler** er dog et af de ſaa kaldte Middel-Ord (voces mediæ). Nu betyder det vel, **ey kunne komme af Sted formedelſt Dovenſkab og Magelighed** eller **Uvirkſomhed**, men det betyder og ellers, **ey at ville af Sted, fordi man endten venter paa noget, eller af noget Indtagende tilbageholdes.** Meeningen er altſaa den ſamme, og her er Æqvipollentia logica. (d) Nok et Exempel paa den grammatikaliſke Ligegyldighed. Originalen ſiger, **at Philomele lod ſin Sang høre nok engang ſaa ſkiøn til Gudindens Ære**, og Overſættelſen forandrer alene Ordenes Conſtruction, og ſiger, at **Gudinden ſelv fandt Philomeles Sang dobbelt ſkiøn ſig til Ære.** (e) Det er ingen Overſætters Pligt at forſtærke

eller forskiønne sin Orginals Udtryk; nok, han ikke svækker eller forderver dem. Dog maa han uden Tvil giøre det, uden at den logiske Ligegyldighed lider derved, thi Forfatterens Meening maa en Oversættelse altid bevare, for Ex.

Soll euer Witz die Welt entzücken
So singt, so langt Ihr feurig seyd
Dit Vid du vil skal Folk henrykke,
Vel! Syng mens det dig munter giør.

(f) Originalens, sprecht Ihr, har man ladt ude. Er den anden Persons Indvending tydelig og kiendelig nok af sig selv og af Meening og Sammenhæng, saa er det ligegyldigt endten dette dens Tegn staaer eller ikke staaer derved, men det bør aldrig være borte, hvor Tydelighed det udfordrer. (g) Vi tør troe, at Læserne ved disse tvende sidste Liniers Sammenligning med Originalen, vil finde en fuldkommen logisk Ligegyldighed, og vi har føyet disse Anmærkninger til, ikke for at veylede skiønnende Læsere, men for at viise, hvor nøye et hvert Udtryk og enhver Tanke og Meening bør veyes og driftes, naar man vil levere den bedste og fuldkomneste Oversættelse, dog uden at udgive denne, for bedre og fuldkommere, end et maadeligt Forsøg kan ventes. Dersom vi nu har gaaet den Indvending i Møde, at en blot ulastelig Oversættelse skulde slet ikke være muelig af Gellerts Fabler, i det mindste for et mere eller det meest begavede Genie, saa staaer kun tilbage at viise, at disse Hr. Loddes danske Fabler er ingen saadan Oversættelse deraf, men en Blanding af Oversættelse, Omskrivning og Efterligning. Lader os høre den samme Nattergalens og Lærkens Fabel stykkeviis,

En Gang en Nattergal sang med den største (a) Kunst,
Og i den ganske Egn vandt alles Lov og Gunst: (b)
Alting saa stille var, at ey et Blad sig rørte, (c)
Hver Fugl sin Søvn forlod (d) og alle Dyrene
Paa denne søde Sangerske,
Saa tause som henrykte hørte. (e)

(a) Man maa herved endten forestille sig, at Nattergalen den Gang sang med saa stor Kunst, som den ellers aldrig pleyede, eller med en større, end alle andre, da vi troe, at Originalens simple Udtryk, sang med megen Kunst, intet videre betegner end Nattergalens kunstige Sang i Almindelighed, og at en vis Nattergal engang lod denne sin kunstig-

kunſtige Stemme høre paa et vis Sted i Skoven. Dette er vel en Subtilitet. Men man ſkal end ikke i Subtiliteter forfeyle ſin Original, naar man følger den paa det nøyeſte hvor det er mueligt. (b) **Og i den ganſke Egn vandt alles Lov og Gunſt**, er vel et mere vidtløftigt Udtryk end dette Originalens ſimple og metonymiſke, **Dens Sang vandt heele Egnens Gunſt.** Dog kan vi ikke laſte det, at **Lov og Gunſt** ſtaaer for det eene **Gunſt.** Saadan ſynonymiſk Fordobling af et Ord bruger Originalerne ſelv ofte, hvor man i Overſættelſerne kan igien undvære den, og den er ikke altid en Feyl. Desuden ſvarer den danſke Linies større Vidtløftighed, **alles i den ganſke Egn,** til den hele Fortælnings Udſvævelſe i det følgende fra Originalen. (c) **Alting ſaa ſtille var, at ey et Blad ſig rørte.** Var alting ſaa ſtille før Nattergalens Sang, eller blev det ſiden? og hvorfor ſtille? Den Stilhed har her ſlet ikke det Forhold til Sangen, ſom i Originalen, men denne har her tabt meget. Hvor er **Bladenes Taushed** og den **ſtille Fornøyelſe** de følte ved Sangens Liflighed? (d) **Hver Fugl ſin Søvn forlod.** Mere faaer vi her ikke for diſſe tvende Linier i Originalen: **Der Vögel Chor vergaß der Ruh, und hörte Philomelen zu.** Naar ſelv de livløſe Ting faaer Liv, og ved Opmærkſomhed ſtandſes i deres naturlige Bevægelſe, naar Fuglene derved opvækkes af deres Søvn og forglemmer den, da behøver man intet mere til at forhøye Sangens Liflighed. Man vil nu af ſig ſelv troe, at alt Levende og Vaagende blev rørt deraf, og naar vi havde faaet hvad Originalen har, ſaavidt mueligt havde været, ſaa havde vi ikke behøvet, hvad Hr. L. har derpaa føyet til. (e) **Og alle Dyrene paa denne ſøde Sangerſke ſaa tauſe ſom henrykte hørte,** hvis tauſe Henrykkelſe man ikke nær ſaa meget vil forundre ſig over, ſom Bladenes i Topperne. Videre:

Aurora ſelv kom frem, men ſagtede ſin Gang (a)
For deſto længere at høre denne Sang. (b)

(a) Skulde man her troe andet, end Aurora ſagtede ſin **Fremgang paa Himmelen,** da hun tvertimod, naar Naturen havde tilladt det, maatte have haſtet længere frem, for at høre nærmere til. Hvor ſkal man forestille ſig, at hun kommer frem, og ſaa ſagter ſin Gang, ſom juſt ſkeer tilbage, da den

forſvinder ved Horizonten, ligeſom Solen kommer alt mere frem? men Originalen taler intet om Aurora's Fremkomſt. Den ſiger kun, at den forhalede ſin Gang ved Horizonten, for den ikke kunde mættes af Fornøyelſe og Beundring. (b) For deſto længere at høre denne Sang, udtrykker heller ikke Morgenrødens Følelſe og Beundring.

Thi Nattergalens Røſt ſelv Guderne fornøyer,
Og denne, paa ſlig Gunſt og Ære ſkiønnende,
Gudinden til Fornøyelſe
Sin Stemme liſligen ophøyer.

Ved den matte og ſvækkende Linie, Og denne paa ſlig Gunſt og Ære ſkiønnende, ſom Originalen ikke kiendes ved, foreſtilles Nattergalen, ſom den, der æres af Gudinden, og ligeſom vil belønne hende den Æresbevisning med ſin liſlige Stemmes Forhøyelſe, hvilket er uden Tvil langt mindre anſtændigt, end med Originalen at lade Nattergalen ære Gudinden med ſin Morgenſangs forhøyede Liſlighed.

Strax efter blev den taus. En Lærke nærmer ſig
Og ſiger: Nattergal du overtræffer mig
Og alle Fuglene i liſlig Sang og Stemme; (a)
Men det mishager mig, at i det ganſke Aar
Man kuns i nogle Uger faaer
Din Røſtes Sødhed at fornemme.

(a) Det kommer an derpaa, om der og er ſlet ingen Fugl, der ſynger nok ſaa liſlig, ſom Nattergalen. Originalen tillægger den alene Fortrin for Lærkerne. Lærken ſiger. Du ſingſt viel reizender als wir: Dir wird mit Recht der Vorzug zugeſprochen.

Men Nattergalen loe ad den Bebreydelſe
Og til ſin ſtørre Roes den Feyl udtydede.

Hvad ſom her fortælles af Hr. Lodde burde man heller have hørt af Nattergalen ſelv.

Jeg ſiunger, ſagde den, kun ſtakket, ſom du ſiger
Hvorfor? paa det at jeg desbedre ſinnge maa (a)
Naturen det vil have ſaa:
Jeg ikke fra dens Orden viger: (b)
Naar den befaler det, da har jeg ſtrax udſiunget
Thi den vil ikke være tvunget.

(a) Originalen ſiger alene: Jeg ſiunger ikkun kort: hvorfor?

for? for ſmukt at ſiunge. Det forſtaaer ſig, her maatte noget til at udfylde tvende lange Linier med i Overſættelſen, og noget, ſom Originalens Udtryk endten ſvækkes ved, eller ikke behøver. (c) Det er atter tvende Linier for denne Originalens eene, Ich folg im Singen der Natur. Men derimod ſavner man i Overſættelſen denne Originalens, So lange ſie gebeut, ſo lange ſing Ich nur. Overalt ſeer man en halv Overſættelſe og halv Omſkrivning, hvorved Originalen baade taber, hvad den ikke kan miſte, og vinder, hvad den ikke behøver eller og virkelig taber ved. Dette er og bliver uden Tvil en Feyl, ſom ingen Overſætter ſaa læt ſkal undgaae, der ikke først forſøger, om og hvor vidt en Original lykkelig og vel paa det nøyeſte kand udtrykkes.

Hvad nu Fablens Lære angaaer, da har Hr. L. deraf hverken givet os en Overſættelſe eller Omſkrivning, men en Efterligning, hvorved kun Originalens Tanker ere lagte til Grund. For tydelig at viſe dette, behøve vi blot at afſætte Originalen i det nærmeſte Øyeſyn derved:

Original:

O Dichter, denkt an Philomelen,
Singt nicht, ſo lang ihr ſingen wollt.
Natur und Geiſt, die euch beſeelen,
Sind euch nur wenig Jahre hold.
Soll euer Witz die Welt entzücken:
So ſingt, ſo lang ihr feurig ſeyd,
Und öffnet euch mit Meiſterſtücken
Den Eingang in die Ewigkeit.

Overſættelſen:

Poeter og Skribentere,
I maa af Nattergalen; lære,
Naturen lydige at være
Og følge dens Tilſkyndelſe.
Og ſkriver ey ſaa længe Lysten vil,
Men kun ſaa længe ſom I have,
Den Geiſt, Forſtand og muntre Gave,
Som eder ret bequemme giør dertil;
I da kan Meſterſtykker ſkrive
Og Eders Navn og Skrifter blive
I Ære og beſtandig Priis.

Originalen:

Singt geiſtreich der Natur zu Ehren,
Und ſcheint euch die nicht mehr geneigt.
So eilt, um rühmlich aufzuhören,
Eh Ihr zu ſpät mit Schande ſchweigt.
Wer, ſprecht Ihr, wil den Dichter zwingen?
Er bindet ſich an keine Zeit.
So fahrt denn fort noch alt zu ſingen,
Und ſingt euch um die Ewigkeit.

Overſættelſen:

Men naar Naturens Kræfter ſvækkes,
Og Eders Geiſtes Vinger ſtækkes,
Da følger Nattergalens viis.
Og nøyes med den Roes, ſom I forhvervet have,
At man den ikke ſkal, før Eder ſelv begrave,
Og I med Grømmelſe den overleve maae
Og aldrig mere faae.

Man ſeer ſelv, det er en **Efterligning**, og de tvende ſidſte Linier ere ganſke overflødige. Det forſtaaer ſig jo ſelv, **at de overlever deres Roes, naar man begraver den for dem ſelv, og at de faaer den aldrig mere igien.**

Hvad bliver da nu den endelige Dom, ſom kan fældes om denne Overſættelſe? Det var uden Tvil for meget ſagt til dens Roes, og til andres Fornærmelſe, om vi vilde ſige, **at den var mere værd, end alle vore Danſke Original-Fabler**, eller **at Forfatteren overalt havde fattet ſin Original-Skribents Aand** (uden dog herved at nægte, at det jo maatte være en ſlet Overſættelſe, hvor den ſlet ikke, ja ikke paa mange Steder var fattet) eller **at han allevegne holder en fornuftig Middelvey imellem en alt for fri Overſættelſe og en alt for ſlaviſk.** Thi den af os anførte Prøve viſer alt det, ſom er tvertimod, og i ſær dette, at Hr. L. er langt mere frie i ſin Overſættelſe, end han behøvede at være, for ikke at være Slave af ſin Original. Langt mindre tør vi ſige til alle vore Landsmænds langt større Fornærmelſe, **at Overſætteiſen er fuldkommere, end man vel kan troe, den kunde komme fra nogen anden Haand.** Vi ſkulde meget mere ville have alle og enhver, ſom har Lyſt til deſlige Arbeyder, opmuntrede til at forſøge

deres

deres Kræfter paa en bedre og fuldkomnere, og vor endelige Dom om denne nærværende bliver denne, at Hr. L. skulde maaskee selv have bleven den bedste Oversætter af Gellerts Fabler, om han havde bundet sig langt nærmere til deres Original. Enhver Tvang man maa lide, for som Oversætter at træde frem for Publikum i en utvungen Friheds Dragt, er langt fra noget Slaverie. Men at rive sig løs fra sin Original, for at komme frem som en sludderagtig Oversætter, det lader mere slavisk og hæslig. En Oversætter, der tvinger sig, for at være fri med og ved sin Original, han er en virkelig og pyntelig Libertiner, naar derimod den anden, der formedelst en alt for stor selvtagen Frihed, seer sludderagtig ud, kan lignes med en Slave, der har undløbet sin Herre. For Resten har Hr. L. med sit Arbeyde giort sine Landsmænd en virkelig Tieneste og stor Fornøyelse, lad være den ikke er den bedste og fuldkomneste. Endogsaa i en slettere Oversættelse maatte Gellerts Fabler behage, og hvor meget mere i denne, som visselig er en god og fortræffelig Oversættelse, lad være en bedre og fortræffeligere var muelig. Ja, Hr. L. kan end og paa de Steder, hvor han forandrer sin Original eller efterligner den, være meget behagelig, og skulde aldrig mishage nogen, uden den, der falder paa at betragte ham som Oversætter i den nøyeste Sammenligning med Original-Skriben ten. Hvor da Læserens Nytte og Fornøyelse bliver den samme, og det bliver den vel allevegne, der vil og hans Fortieneste allevegne blive lige stor, om end ikke hans Oversættelse allevegne kan forsvare sig efter den strangeste Oversætnings-Kunst. Vi kan ikke fornærme Oversætteren med denne Critik, da han selv tilstaaer, at han end ikke efter en 18 Aars Arbeyde har kundet faae Oversættelsen saa god, som han ønskede den, og man skylder ham visselig stor Tak, at han saa længe har arbeydet, for end da at skaffe os saa stor en Fornøyelse. For Resten ville vi have Læseren henviste til Oversætterens Fortale, for at see, at vor upartieske og uhykkelske Critik om hans Oversættelse, stemmer i Alt overeens med hans egne beskeedne Tanker derom.

Halle.

Psalterium Syriacum. Recensuit, & latine vertit, Thomas Erpenius. Notas philologicas & criticas addidit

dit Jo. Aug. Dathe, Profeſſor Lingvæ hebrææ ordinarius in Academia Lipſienſi. 1768. 326 S. i 8vo. Med en Fortale paa 40 S. Det Syriſke Sprog er overalt saa læt, at man hidindtil alene har haft at klage over Mangel af Bøger, hvor af Begyndere kunde lære det. Thi det N. Teſtamente er ikke bequemt til dette Øyemærke. Den Syriſke Overſættelſe af det gamle havde man i Bibliis Polyglottis, men det er Folianter, ſom en Begynder kan ikke anſkaffe ſig. Hr. Profeſſor Dathe har derfor beviiſt dem, der vilde lære Syriſk en virkelig Tieneſte, med det at han for ſig ſelv har udgivet Overſættelſen af een af det G. Teſtamentes betydeligſte Bøger. Saaſom han ikke fornemmelig har ſtiilet ſin Øbſigt paa dem, ſom paa Univerſiteter har mundtlig Underviisning, men vilde og tiene andre, ſom ønſkede at lære det Syriſke for ſig ſelv, saa har han ladet Erpenii latinſke Overſættelſe trykke derved, hvilken han dog retter paa nogle Steder. Den er bogſtavelig nok, saa at en Begynder kan hielpe ſig derfra. Den Syriſke Text er tagen af Erpenii Udgave, ſom udkom til Leiden 1625. Det er een og ſamme Overſættelſe med den, der ſtaaer i Polyglottis Anglicanis, kun at den afviger paa enkelte Steder ſom et Haandſkrift fra et andet. For diſſe Afvigelſers og forſkiællige Læſemaaders Skyld, ſkulle og de lærde, ſom beſidde Polyglotta finde Aarſag til at kiøbe denne Udgave dertil; thi de ere ikke alle anmærkede i den 6te Deel af Polygl. Anglicanis. Til Begynderes Tieneſte har Hr. D. giort den nyttige Forandring, at han har tilføyet alle Vocalerne, ſom Mangler i Erpenii Udgave, men derimod udeladt mange diacritiſke Tegn, ſom man nu kan undvære. Han har beriget Udgaven med nogle Anmærkninger, ſom for den ſtørſte Deel betræffe ſaadanne Steder hvor den Syriſke Overſætter har fulgt en anden Læſemaade, med den vi har i de hebraiſke Bibler, eller overſatte anderledes, end den til det hebraiſke Lexicon vante Læſer ſkulde vente eller forſtaae, eller hvor nogle Syriſke Ords Betydning er dunkel. Derhos bemærke de og den Erpeniſke Udgaves Afvigelſer fra Polyglottis. Man har derudi intet overflødigt, men ſavner ſnarere hiſt og her en Anmærkning, ſaaſom af den hebraiſke Textes Varianter, ſom Syreren har fulgt, ere kun faa antegnede. Men Hr. Dathe forklarer ſig ſelv i Fortalen, at han med Flid har udeluk̃et dem, for

ey

ey at giøre Udgaven kostbar. Et vis Slags Anmærkningrr synes ikke at være falden ham ind, nemlig som kunde have været giorte af den til Rom 1614. trykte Maronitiſk Arabiſke Pſalter. Thi da denne er overſat af det Syriſke, saa oplyſer den hist og her tvivlagtige Syriſke Ords Betydning, og ofte juſt saadanne, som Hr. D. handler om i Noterne. Diſſe Anmærkninger ſkulde han ikke have undladt at giøre, hvis det ved Udgaven var falden ham ind, hvortil man kunde bruge den Maronitiſk Arabiſke Pſalter, og over hvad Tvilsmaale man kunde have taget den i Raad med. I Fortalen finder man og noget om det G. Teſtamentes Syriſke Overſættelſes Alder og Hiſtorie. Nogle Formodninger, som Hr. D. Semler alt for haſtig har giort ſig, blive her med ſtor Forſigtighed og Beſkeedenhed igiendrevne. Semler troede, at den Syriſke Overſættelſe var først forarbeydet efter Origenis Tid. Hr. Dathe undersøger hans Grunde, og ingen i Sagen kyndig Læser kan tvivle om, paa hvis Side Sandheden er. Han bemærker desuden af Abulpharagio, at de Syrer havde tvende Overſættelſer af det G. Teſtamente, den almindelige, ſom var giort efter den hebraiſke Text, og en ſildere, efter de LXX. Hiin, ſom juſt er den vi kiende, og hvortil og denne vor Pſalter heuhører, ſætter Hr. D. rimmeligen i det første eller i Begyndelſen af det andet Aarhundrede efter Chriſti Fødſel. At den har en Chriſten til Forfatter, holder han for viſt, men troer tillige, at han har været født Jøde. Man nægter vel ikke det ſidſte, kun at Beviiſene synes ey overbeviiſende nok. S. 26 i Fortalen kommer Forfatteren til det Spørsmaal, om en Overſætter alene har leveret os det heele G. Teſtamente paa Syriſk overſat, eller om den eene Bog er af denne, den anden af en anden Overſætter. Endſkiøndt han bemærker en ſtor Forſkiællighed i Overſætterens Troeſkab og Bogſtavelighed, saa er han dog for den første Meening. Han giør derved den Anmærkning, at den Syriſke Overſætter afviger maaſkee mere i Pſalmerne, end i andre Bøger, fra den Hebraiſke Text, fordi mange Pſalmer ere brugte liturgiſk, og derved oftere afſkrevne, og forandrede efter deres Brugs Absigter. Han troer, at nogle Pſalmer i det Syriſke, saaſom den 56de, 73de og 109de i Beſynderlighed af den Aarſag meer afviger fra det Hebraiſke, end andre. Recenſenten føyer denne Anmærk-

mærkning hertil, at i nogle ſynes ſelv den Hebraiſke Text at være kommen ſlettere til os, end i andre.

Halle.

Johann Joachim Lange, **der Philoſophie und Mathematik ordentlichen Lehrers auf der Friedrichs Univerſität zu Halle, Einleitung zur** Mineralogia Metallurgica, **in welcher die Kentniß und Bearbeitung der Mineralie, nebſt dem ganzen Bergbau, kurz und deutlich vorgetragen wird, herausgegeben, und mit Anmerkungen verſehen von dem Herzogl. Braunſchw. Secretair Herrn** Madihn. 1769. 288 S. i 8vo. De ſom ſelv drive Bergværks-Arbeydet, og ved egen Erfaring kommer efter nyttige Haandgreb og fortræffelige practiſke Indſigter, har ſielden Tid, Lyſt eller Duelighed til at meddeele andre de ſamme, og ved Skrifter at giøre dem bekiendte for Efter-Verden. De derimod, ſom giver Underviisning i Bergværks-Kunſten og ſkrive derover, har ſielden Leylighed til ved Erfaring og Øvelſe at komme til en grundig og meer end almindelig Indſigt derudi. Hr. Prof. Lange i Halle var en Elſker af Natur-Hiſtorien og en lærd Kiender af Naturens Sieldenheder. Han ſamlede mærkværdige Naturalier og anvendte ſin Samling til lærebegierige Tilhøreres Underviisning, hvorved han brugte den i dette Værk indbefattede Orden, naar han foredrog den Lære om Metallerne, og om Materiens rige Forraad i Biergene og de til Biergværket henhørende Forretninger. Denne Orden er i Sandhed og meget naturlig og giver en tydelig Anviisning til en fuldſtændig og grundig Kundſkab i Mineral-Riget, i ſær naar de af Udgiveren tilføyede Anmærkninger tages til Hielp. Den første Deel har til Opſkrift: Mineralogia phyſico-chemica, og indbefatter 15 Kapitler om principiis mineralibus; om Jorder og Steene; om Saltene og Menſtruis Salinis; om Steenkull og Svovel; om de halve Metaller, Arſenik, Zink, Vismut, Kobold, Antimonium, Qvægſølv; om de ufuldkomne Metaller, Bly, Tin, Jern, Kobber, Meſſing, Tombak, Staal; om de fuldkomne Metaller, Sølv og Guld. I de øvrige Kapitler bliver handlet om Minerne og Forerzningen i Almindelighed og Beſynderlighed,

ſlige-

iligemaade om de uholdbare Bierg-Arter, og en Beſkrivelſe over Jordklodens Beſkaffenhed i Henſeende til Mineralierne eller en mineralſk Geographie er tilſøyet. Den anden Deel bær Titel af Mineralogia mechanica, og handler i 11 Kapitler om det egentlige Biergværk-Arbeyde. Til ſamme er endnu ſøyet et tredobbelt Anhang, ſom foredrager de Rettigheder og Skikker og andre Ting, ſom dertil henhører. Den tredie Deel hedder Metallurgia pyrotechnica, og handler i 4 Kapitler om Amalgameringen, om Reductionen, om Proberingen, og Opløsningen og det til Smeltningen henhørende Hytte-Arbeyde.

Anmældelſer.

Paris. Anecdotes Angloiſes depuis l'établiſſement de la Monarchie juſqu'au Regne de George III. 1769. Hidindtil har man ved Anecdoter forſtaaet hemmelige, og lidet eller intet offentlig bekiendte Efterretninger. Det Franſke lærde Sælſkab, ſom for nogen Tid ſiden har leveret os Frantzøſiſke og nu Engelſke Anekdoter, vil og her efter fremdeles levere os Italienſke, Hollandſke, Schweitzerſke, Spanſke, Nordiſke, Arabiſke, Muſelmanniſke, Afrikanſke og Amerikanſke, ja gamle Græſke og Romerſke Anecdoter. Men de tage dette Ord i en vidtløftig Forſtand, og forſtaaer derunder de hiſtoriſke Mærkværdigheder, ſom ere angenemme og lærerige for Hiſtoriens Elſkere. At ſamle diſſe er deres Henſigt, og tillige at overſee alt hvad der henhører til Krigen og dens Ødelæggelſer, hvilket man i vore philoſophiſke Tider har Aſſkye for. Endelig ville Forfatterne mere ſee paa Efterretningernes Valg, end paa Skrivemaaden.

Paris. Hiſtoire du Patriotisme François, ou Nouvelle hiſtoire de France, dans laquelle on s'eſt principalement attaché a decrire les traits de patriotisme, qui ont illuſtre nos Rois, la nobleſſe & le peuple françois, depuis l'origine, de la Monarchie juſqu'a nos Jours, par M. *Roſſel*, Avocat. 1769. 6 Vol. Man har hidindtil antaget ſom en afgiort og upaatvivlelig Grundſatz, at den

den ſande Patriotismus finder kun Sted i frie Republiquer. Hr. Roſſel har ſkrevet en kort Hiſtorie om Frankerige, og hans Hoved-Henſigt har i ſamme været ſtilet derhen, at fremſtille Exempler paa Kiærlighed til Fædernelandet i den Franſke Nation. Han begynder fra dette Riges Stiftelſe, og viſer, at endog de mange indenlandſke Krige har været grundet i en ſkiøndt ikke alle Tider reen og oplyſt Kiærlighed til Fædernelandet. En Prints, der er beſtemt til Thronen, bør ikke opdrages ved Hoffet, og lære Regieringskunſten i Cabinettet, men føres igiennem Rigets Provincer, paa det han kan lære at kiende ſit Land og Folk. Forfatteren bemøyer ſig overalt for at opvække i ſine Læſeres Hierter en reen Kiærlighed til Fædernelandet og Høyagtelſe for Regentere.

Leipzig. Der Arzt der Gottesgelehrten, welcher Vorſchrifter giebt, wie ſich Prediger in Anſehung ihrer Geſundheit bey Führung ihres Amtes zu verhalten haben. 1769. 144 S. i 8vo. Faſt enhver Stand, enhver Levemaade og Beſkæftelſe udfordrer beſynderlige Sundheds Regler og Forſkrifter, og hvem ſkulde vel ikke med Taknemlighed ville antage ſaadanne, naar de betræffe ſaadanne Beſkæftelſer, der forſætter os i ſaadanne Omſtændigheder, ſom kunne være høyſt ſkadelige for Sundheden, naar man ikke iagttager den der ved fornødne Forſigtighed. Iblandt andre bliver en Præſt ved ſit Embeds Forretninger ſær ofte forſat i ſaadanne Omſtændigheder, hvor han behøver ſaadan Forſigtighed og Forſkrifter, ſom foredrages i ovenanførte Skrift i nogle enkelte Afſnitter, hvor i viſes, hvad en Præſt har at tage i Agt, for at bevare ſin Sundhed ved ſine Forretninger paa ſin Studere-Stue, paa ſin Prædikeſtoel, i Skriftеſtoelen, ved de Syges Beſøgelſe, i ſær naar der graſſere anſtikkende Sygdomme, ved de Døendes Senge, og Liigbegiængelſe.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 43.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 25de Octobr. 1770.

Kiøbenhavn.

Proſaiſke Digte, af Tydſk overſatte ved P. T. W. 1770. Med de Berlingſke Skrifter. 50 S. i 8vo.

Overſætteren af diſſe Digter har befrygtet at denne hans Overſættelſe ſkulde finde Mishag hos de retſkafne Folk, ſom af ædle og æreværdige Hensigter fælde en ubehagelig Dom over Skrifter, i hvilke Digteren ſkiemter ſaaledes, ſom man pleyede at ſkiemte i Grækernes og Romernes Tider. For at forekomme ſaadan Dom har han ledſaget ſin Overſættelſe med en liden kort Apologie, hvilken vi overalt efter vor Indſigt finde ſaavel grundet, at vi tager ikke i Betænkning her at lade den høre. „ De, ſom ſkiælde en Digter for en Hed„ ning, naar han ikke underviſer, eller opholder ſig ved vo„ res Religions hellige Lærdomme, men vover ſig over i „ Fabellærens behagelige Marke, og ſynger Viin og Kiær„ lighed og Glæde, diſſe ſtrenge Mænd, ſiger jeg, overveye „ ikke altid, at man i Almindelighed ikke maa bedømme „ Digtekonſtens Arbeyder efter deres Indhold, men efter „ den Skikkelſe, efter det Genie, hvormed de ere udarbey„ dede. Hvor mange have ikke ſiunget de anſtødeligſte Ting, „ og ere dog beundrede ſom Digtere af flere end een Efter„ verden? Men ſaa lidet ſom jeg billiger en udſkeiende ſtraf„ værdig Skiemt, om den end kom af den yndigſte Mund;

„ ſaa lidet kan jeg dog troe, at man ſtrax derfor maa have
„ Afſkye for en Digter, fordi han ikke har taget Materien
„ til ſine Sange af den hellige Skrift eller af Sædelæren,
„ men ſtræber allene efter, at fornøye Læſeren. Digtekon-
„ ſten ſøger at behage, og til den Ende betiener den ſig af
„ en artig Skiemt, en fiin Opdigtelſe, et muntert Vittig-
„ heds Spil ligeſaa got, ſom en moralſk Digter af den ud-
„ ſøgteſte Konſt, ſom til Slutning dog maae nedlade ſig til
„ ſine Læſere, og underviſe paa en behagelig Maade, naar
„ han vil have nogen Magt over Deres Hierter. ——
„ Man indvender vel, naar man vil behage, ſaa maa
„ man behage ædle og fromme Gemytter; men er den Ædel-
„ modige, den Fromme, altid den ubedragelige Dommer,
„ paa hvis Dom man kan forlade ſig? Overſeer han Digte-
„ konſtens vidtløftige Sphære i alle dens Grændſer? Er han
„ fri fra enhver Fordom? Og ſtrider det imod Dyden, el-
„ ler, at jeg ſkal tale endnu driſtigere, ſtrider det imod Re-
„ ligionen, at ſmile ved en uſkyldig Skiemt, ſom ikke vilde
„ giøre nogen forhadt Virkning, men allene ønſkede hiſt og
„ her at drage Rynkerne af en Pande? Man tiltroer virke-
„ lig Digtekonſten alt for meget, naar man ſtrax giør en
„ farlig Sag af et Kys, ligeſom den ſkulle forføre den glat-
„ hagede Ungdom. Det maa være et meget fordærvet Hier-
„ te, ſom en vis Skribent ſiger, ſom ſtrax fanger Ild ved
„ et hver, noget fri, Udtryk. Jeg forſikrer her endnu en-
„ gang, at jeg ikke forſvarer det Laſtværdige, for hvilket jeg
„ i en hver Digt har ligeſaa ſtor Afſkye, ſom nogen anden.
„ —— Den hedenſke Gudelære indeholder ſaa meget behage-
„ ligt, enten man vil ſee paa dens heele Syſtems Opfin-
„ delſe, eller paa dens enkelte Fabler, at det næſten ikke kan
„ forlades en Læſer, om han bliver koldſindig ved dens Yn-
„ digheder. Hvem kan læſe en Homer, en Horaz, naar de
„ med opløftet Iſſe røre ved Himmelen, og giøre os mere
„ bekiendte med dens Guder, og ikke blive henrykt? Man
„ ſkulle billig, ved at bedømme en Digter, ikke ſee paa
„ hans Perſon og hans Tider, og blot betragte ham efter de
„ charakteriſke Træk, med hvilke han har ſkildret ſig ſelv.
„ Jeg ønſkede, at man vilde anſee diſſe Blade ſaaledes,
„ ſom man omtrent beſeer et Gallerie med Skilderier. ——
De Digter, ſom denne liden Samling indbefatter, udkræ-

ver

ver Læsere som ere bekiendte med den hedenske Mythologie, og har følgende Opskrifter, Cypern, Aftenen, Tobakken, Veneris og Bacchi Bryllup, Maide, lutter smaa Kiærligheds Malerier, undtagen Tobakken, som er et lystig og munter næsten Satirisk Stykke, hvormed vi ville fornøye vore Læsere. „ Bort i Vanhellige! af den hellige Atmosphære, som denne Tobaks Skye giør omkring mig (*). „ Jeg hader at see de Ugudelige, som laste den balsamiske „ Pibe, og driver dem langt fra mig. (**) Hvorhen, „ Guld for Tobak, hvorhen fører du mig, som er opfyldt „ af dig? I hvilken Himmel, til hvilke Socle driver du „ min nyeskabte Siel hurtig henop, at mit Hoved hviler under Skyerne, og Foden nedstøder foragtelig den alt for nedrige Jord, som mit stolte Øye forgiæves søger igien, „ indtil det endelig finder en Atomus i den dunkle Fraliggenhed. —— Hvor almægtige, o Tobak, ere dine Kræfter! almægtige, som Vinens Herredomme. Omflødt af „ dine Dampe syntes ieg mig, at være en Herre over Jorden, og seer Kongerne til mine Fødder, smaa, som om „ de vare Insekter. Da lader Muse sig see for mig med „ alle hendes straalende Yndigheder, og kysser mig sødere, „ naar jeg røger, og aander den aromatiske Damp skabende „ i min Næse lige hen op i den øverste Kirtel, som udlægger den til høye Aandesving, og besieler det klingende Stavelsemaal med det nye Væsen. Da lyder den mægtige Tobaks Sang ey anderledes, end som naar Flaccus synger Viinguden. Eller jeg hensynker i dybe Betragtninger, og „ seer Monader svømme i Chaos, og seer det tomme Rum „ udspendt for mig, og glæder mig, at jeg faae der. Hastig „ vekker mig af denne dybe Betragtning min Piges smertelige Støden, som staaer forskrækket, og slaaer mig paa „ Skuldrene —— forskrækket over min convulsiviske Glæde. „ —— Ogsaa tit renser du mit unge Hierte, naar det drager fromme Lærdomme af dine Blade, og nedsynker Viisdom med dine Dunster. I din gloende Aske seer jeg dette „ dødelige Legeme, som blev bygget af Støv, for nogle

(*) Odi Profanum vulgus & arceo. *Horat.*

(**) Quo me, Bacche, rapis tui
Plenum! qvæ nemora aut qvos agor in ſpecus
Velox mente nova! *Horat.*

„ Minuter at vanke over Jorden. Uværdig en ævig Dag
„ ſkal det ſnart hvile i Forglemmelſes Ødeleggelſer, og ſkræk-
„ ke Vandrings-Manden, ſom eenſom gaaer over min Grav.
„ Elændige! du er Jord, du er foragtelig Støv, — —
„ og bryſter dig med dine Ruiner. — — Naar Røgen
„ farer ud af Pibens Ildhals, da, da først føler jeg, hvor
„ forſængelige j alle ere, i menneſkelige Værdigheder, og du
„ o dumdriſtrige Stolthed, ſom ſtytter dig ved et ſønderbrudt
„ Rør. Tænk paa din Fornedrelſe, ſtakkels hovmodige Hier-
„ te! Pral ikke med dine Titler, den tomme Lyd, ſom ſvagt
„ farer forbi Hyklerens Øre, endſkiønt hans forrædeſke Ød-
„ myghed konſtler dig til Gud. Skiælv, ſkiælv for den cir-
„ ceiſke Troldoms Drik, ſom vugger dig i en farlig Slum,
„ og ſnart, alt for ſnart! ſtyrter dig i en umaalelig Dybhed,
„ ved hvis Rand dine krybende Smigrere pludſelig igien op-
„ løſe ſig, og ſee triumpherende og ſpottefuld ned paa den
„ ſtyrtede Gud, ſom krymper ſig i Elendighed. — O du
„ Viiſeſte blant alle Lærere! min Tobak! dig takker jeg for
„ denne gyldne Kundſkab. Vær mig velſignet, forævigede
„ Urt! med din Skat af Sandheder. Saaledes fandt en-
„ gang den udødelige Dechant af Dublin, et heelt moralſk
„ Syſtem i det forunderlige Koſteſkaft. — Hvor elſker
„ jeg dog dine ſunde Uddunſtninger, du beſte blandt Urter,
„ den høye Nikots Verk? Nikots? Forlad den ſkammelige
„ Tanke! Aartuſende for ham have Olymps Guder qvæget
„ ſig med den nektarſke Røg, og trukket Ild af den ſmale
„ Pibe, og drukket den oplivende Røg. Det er den him-
„ melſke Lue, ſom Promethens ſtial fra Guderne, at den
„ ſkulle beſiele hans Legemer, hans Hænders Konſt. Daar-
„ lige Vildfarelſe, at Konſtneren har røvet en tom Ild, da
„ Solen frivillig gyder ſine varme Straaler paa Myriader
„ af livløſe Naturer, paa Planter, og Qviſte, og Træer,
„ og dog endnu ikke beſielede nogen. Brændende Tobak tog
„ Prometheus fra Guderne, og blev forſkrækkelig ſmeddet
„ til den klipagtige Kaukaſus. — I hvor mange Hemme-
„ ligheder trænger en Forſtand, opklaret af Tobak, ſom med
„ evige Skaader blive tilſluttede for Foragternes vanhellige
„ Øyne! Leende rækker Muſe mig den antændende Pibe.
„ Til hvilke nye Syner indbyder mig den Himmelſke? Al-
„ vorlig og fuld af Forventning ſidder jeg der, og drikker

„ med

„ med langſomme Træk den qvægende Røg, og alt føler jeg
„ den nær Gud. Alle ſorte, de ſorte Skiel, ſom formørke
„ Menneſkelighedens ſvagſynede Øye, falde mig ned fra
„ Øyen-Laagene, og nye Verdener —— u-udforſkede Un-
„ der! —— opdage ſig mig, ligeſom Høye og kongelige
„ Stæder fremſtige af tyk Taage, naar Titans Straaler
„ igiennemboere Dunkelheden. —— Tobakkens Gud, Te-
„ leſphorus er hans Himmelſke Navn, ſidder med alvorlig
„ Anſtændighed paa ſin ſkyeagtige Throne, en Favnelang
„ Pibe i Haanden, er Gudens Scepter. Som en anden
„ Jupiter, ſidder han der, og modtager det ydmyge Offer,
„ ſom opſtiger af alle utallige Tobaks-Piber, fra Øſten og
„ Veſten, fra Norden og Sønden i hans af fineſte Materie
„ vevede Næſe. Bag ham ſtaae hans Tienere med gyldne
„ Skaale, Giemmer for den behagelige Urt, ſom uophørlig
„ damper i hans Mund. Han vinker og Skaalerne ere til-
„ reede. —— Ved Siden af ham ſtaaer Templet for Veſta,
„ hans fortroelige Søſter. Der ligeſom han røger af Pi-
„ ben, og lærer de gifte Skiønne Brugen af den teleſpho-
„ riſke Urt. Paa hendes Altar brænder en uſlukkelig Ild,
„ bevogtet af ſex kydſke Jomfruer, ſom opmærkſom bevaage
„ Gudindens og hendes Broders Pibe, og bringe Guddom-
„ mene Ild, naar den høye Befaling lyder. O Efterver-
„ den, troe Digteren dette, ſom var en Yndling af Tele-
„ ſphorus, og kiendte Gudernes Hemmeligheder bedre, end
„ Alderdommen med ſine drømte Fabler. —— Fra Gudens
„ Throne nedhænge Kranſe, dannede af Tobaks-Blade, be-
„ rømmelig Priis for hine indſigtfulde Kiendere, ſom op-
„ finde nye Tobak. Med uforgiængelige Bogſtaver prunke
„ deres ſtore Navn i de teleſphoriſke Aarbøger. Opfinderen
„ af det Braſiliſke, of det Tyrkiſke Tobak, Opfinderen af
„ Snustobak, et helligt Navn for os, ſom uden det vilde
„ hendøe i vore Selſkaber, og Opfinderen af Knaſter! O
„ du ſkarpſindigſte af alle Opfindere, du Opfinder af Kna-
„ ſter! Lad mig bøye mit Knæe for dit ærværdige Navn.
„ Held dig! du viſeſte Mand! Dit forevigede Skiødſkind
„ ſkal ſkinne over Belindes Haar, eller over Berenices glim-
„ rende Hovedſmykke igiennem alle Efterſlægter! Ingen frek-
„ modig Tyr træde traadſig hen paa dine Been! Laſtdyret
„ liſte ſig i hellig Gyſen, med hængende Øren og ſukkende

„ forbi din Aſke! —— Knaſter henrykker den matte Aand. „ Knaſter røge Guderne i Olymp ved deres feſtlige Sam„ menkomſter. Gladere ſætte de ſig rundt omkring Gudetaf„ felet, og fortælle deres Ungdoms Bedrifter og deres vit„ tige Ränker. —— Jeg maa endnu lee af den Opfindelſe, „ ſiger Jupiter, da jeg henflød i en gylden Regn, for at „ bedrage den kydſke Danae. Det uſkyldige Barn troede „ at faae en ſtor Skat i ſit udbreedte Forklæde, og ved „ Styx! Skatten var en artig lille Dreng. O Piger! Pi„ ger! Hvorfor forhærde i eder imod Gudernes Ønſker, „ naar blendende Guld kan bedrage eder? —— Klytias Hi„ ſtorie, ſiger Phoebus, er formodentlig Guderne bekiendt, „ hun, ſom vovede, at henvende hendes ſtolte Forhaabnin„ ger til Solens Gud. Hun fandt ſin Straf i ſin Forvo„ venhed. Hendes Øyne vare uophørlig heftede paa min „ Vogn, naar jeg drog over Horizonten: —— indtil mine „ Straaler og hendes Kiærlighed fortærede Pigen, og ſam„ menſkrumpede hende til en Soelſikke. Endnu ſom Blomſt „ ſeer denne Ukydſke efter mig, og elſker mit følesløſe Hierte. „ Maaſkee ikke ſaa følesløſt, ſom Phoebus foregiver, begyn„ der den krigſke Mars. Men forbandet være Kiærlighed, „ naar den ſmedder i ſkammelige Garn, ſom den har giort „ ved mig. Men jeg ſværger ved mit Sverd, jeg vil hev„ ne Mulcibers Ondſkab! —— Og Guderne lee høyt over „ Mavors Vrede, og ſkiemte med hans lyſtige Fængſel, „ ligeſom han endnu krummede ſig i Garnet, og var ſtum „ af Undſeelſe, og truede Mulciber med knyttet Næve. Der„ paa antændte Guderne deres Piber, ſom vare gaaet ud „ over deres Latter. —— En gloende Skye, ziiret med „ lange haarede Haler, vandrer igiennem Himmelens Dun„ ſter; en Drage, ſom Pøblen kalder den. Det er Tele„ ſphorus Vogn; en Vogn ſammenſat af Tobaks Rog, ſom „ igiennem hans Tilbederes Læber opſtiger i Atmoſphæren. „ Teleſphorus ſeer ned paa den røgende Verden, og uſynlig „ velſigner den med ſit himmelſke Øyekaſt.“ —— I det ſid„ ſte beklager Digteren ſin ſmukke Naides Tab ſaaledes: „ Her „ var det (paa det foran ſkrevne Sted), i diſſe rolige Bøl„ ger, ved diſſe ſangfulde Buſke, hvor jeg fordum miſtede „ mit Hiertes Koſtbareſte, min Naide. Ach! udødelige „ Guder! ſkulle jeg miſte, ſkulle jeg ſaa grumt miſte den

„ Skiøn-

„ Skiønneſte af alle Piger? Under hin Eeg har den Him-
„ melſke først ſkienket mig hendes uſkyldige Hierte. Der,
„ der lydte det første avindværdige Kys, det første, som jeg
„ med en ſød Tvang tog af hendes gienſtridige Læber. Men
„ uſynlig brændte hendes følende Barm for mig; i hendes
„ Øye, i hendes levende Kinder opſlog den ſine gunſtige
„ Luer; og de talede for mig, de talede for mig hendes
„ Hiertes ſøde Kiærlighed, og hun tilſtod mig den ſøde Fø-
„ lelſe. Overilet af uudſigelig Henrykkelſe ſank jeg med ud-
„ breedte Arme om hendes Hals, den blendende Hals, ſom
„ beſkæmmer alle de Yndigheder, ſom Cytheres Belte ſkiuler
„ —— og jeg talede ikke, døde i vellyſtige Glæder, ſmeltede
„ bort ved hendes Bryſt i overflødige Glædes Taare. Mit
„ Livs ſaligſte Time! hvorfor maatte du ſaa ſnart forſvinde?
„ hvorfor blev du ikke forlænget til en Evighed af uforſtyrret
„ Lyſt? En ſkammelig Gud har berøvet mig den Dyrebare:
„ Priap eller den hornede Pan! Skiælvende udrev den
„ Smukke ſig af hans forrykte Arm, og ſprang i Floderne
„ og —— —— ſønderknus mig, forfærdelige Tanke! min
„ Siæl taaler dig ikke! —— —— O du Afſkyeligſte blandt
„ alle Guderne, hvi har du revet mig mit Hierte af Livet,
„ og kaſtet det i Bølgerne, hvor det pladſker og krummer
„ ſig i det døde Blod! det var mit Hierte! denne tomme,
„ denne beængſtede Barm ſavner den uigienkaldelige Skat.—
„ Fortørrer, i Skove ved den ſivbegroede Flodbred! For-
„ tørrer i Markens Blomſter, og kaſter en giftig peſtilenzi-
„ aiſk Uddunſtning over den døde Egn, over Høyene, og
„ Engene, og Agrenes Kornax! Luften dræbe den ſyngen-
„ de Fugl i ſin Flugt, og Græſſet paa Marken være Døden
„ for det hoppende Dyr! —— Forrykte! og du er en Gud?
„ Pral ikke med det høyttonende Navn! Du vilde være den
„ ſkammeligſte blandt Menneſkene! —— Jeg forbander eder,
„ j Guder, derſom Misgierninger bringe Udødelighed. Jeg
„ foragter eders Himmel, ligeſom eders Lynild, og ſpotter
„ Jupiters hevnende Torden. Da alle mine Glæder ere
„ mig berøvede, hvorfor dvæle hans Tordner, at begrave
„ mig i denne Flod, hvor min Siæl døde?“ —— Hvad vi
tilforn har erindret om den næſtforrige Overſættelſe af Hr. Wandal, det ſamme kan vi og ſige om denne, at man ofte maa læſe og læſe igien, og tænke og gruble, for at komme til

Forſtand og ved Forſtand til Beundring. Samlingen er tilegnet Hr. Kammer-Herre von Hobe, og hans Frue.

Göttingen.

Herfra anmældes, uden Forfatters og Steds Benævnelſe, følgende Skrift: Eſſai ſur l'origine & le Progres de la prétendue independance Genoiſe. 1769. $3\frac{1}{2}$ Ark i ſtor 8vo. Efterat Karl den Store havde giort ſin Søn Pipin til Konge af Italien, ſaa betroede han 806. den Stads Genua til en Franſk Baron Audemar, under Titel af Græve, og befoel ham at forſvare Havet og de Italienſke Per imod Saracenerne. Diſſe fra Keyſerne aſſendte Grævet forvaltede deres Embede til 906., til hvilken Tid Genueſerne begyndte at vælge egne Borgemeſtere, og andre Øvrigheds-Perſoner i de Førſtes Sted, endſkiøndt imod Retten. Da ſiden Otto den Store gav alle Italienſke Steder Frihed i Henſeende til deres Love og Skikker, men ikke i Henſeende til Skatterne; ſaa ſatte han til Stads-Øvrigheden en Keyſerlig Marggræve, der tillige med dem ſkulde regiere og forſvare Søe-Kyſterne. Denne Forfatning varede under de efterfølgende Keyſere, Henricherne og Konraderne, der af den Aarſag kaldte ſig Konger af Italien og Herrer af Genua. Saracenernes pludſelige Overfald og den 923. deraf fulgte Stadens Genua Ødelæggelſe foraarſagede, at de begyndte 1004. at bedække deres Handel med en Flode. Naboe-Stæderne indgik Forbunde med dem, og da de havde en god Havn, ſaa var her ligeſom en Middelpunkt for Krigs-Ruſtningerne imod de ſværmende Afrikaner. Den Art af Opſigt i fælles Sag, den fordeelagtige Korn-Handel, tilligemed Korstogene og nogle over Mohrerne erholdte Fordeele, indgav Staden efterhaanden en Erobrings-Geiſt. Ventemille, Savone, Albenga, St. Remo og Græverne af Lavagne, ſom ved ulige Forbunde lovede dem Biestand i Krigs-Tider og nogle Fortrine, gave dem Mod til at undertrykke andre Stæder i Ligurien. Endelig kom Raden til Ventemille ſelv. Thi da Conrad den 3die overdrog til Genueſerne i ſit Navn at tugte denne Stad formedelſt begangen Søerøverie, ſaa plyndrede de ſamme, byggede et faſt Taarn og nødte de fornemmeſte Borgere til at

aflæg-

aflægge dem Troeskabs-Eed. Friderich Iſtes Geſandtere misbilligede dette deres Forhold, gave Ventemilienſerne deres Frihed, beſoel Genueſerne ey at beſæſte deres egen Stad, og at betale Keyſeren en Skat. Ved den Leylighed giorde de Genueſiſke Deputeerte Keyſer Friderich den Foreſtilling, „at deres Stad, i Betragtning af det, at den var „ anbefalet at forſvare Rigets Kyſter fra Barcelone ind„ til Rom, formedelſt gamle Privilegier var befriet fra „ Tributer.“ Et klart Beviis paa deres Underdanighed! men da Friderich til Neapolis og Siciliens Erobring behøvede Genueſernes Hielp til Søes, ſaa fik de 1162. Ret til at udpreſſe Matroſer i Landet fra Monaco indtil Porto-Venere, og at hugge det til dette og andre Krigstog mod Barbarerne nødvendige Skibsbygnings Tømmer. Han gav dem endogſaa Opſigt over de andre Liguriens Rigs-Vaſaller, ſom vare opbudne til det Sicilſke Tog. Imidlertid blev der dog af Forſigtighed indrykket i Documenterne, at denne Direction ikke ſkulde være til nogen Fornærmelſe, endten for Vaſallernes Rettigheder og Jurisdiction, eller for Rigets Høyhed. Ikke deſtomindre har Genueſerne ſiden, under Prætext af dette Friheds-Brev anmaſſet ſig et Slags Herredømme over det liguriſke Hav, giort Salt-Handelen til Monopolium, har og villet tvinge deres Bundsforvandte, til at kiøbe Saltet af dem. Diſſe Voldſomheder bevægede de ſvage Stæder imellem Corvo og Monaco til mange ulige og ſkadelige Forbunde med Genua, de antoge et vis Slags Love af dem, uden dog at være deres Underſaatter. Endelig rørte Genua Liguriens Stæder op imod hinanden, og naar nogen af dem næſten ganſke var undertrykt, ſaa ſtod den denne bie, fornyede med den det gamle Forbund, endſkiønt med nye Tillæg, ſom immer bleve farligere for den gamle Frihed. Genueſernes Abſigt blev nu ikke længere forborgen. Stæderne Savone, Albenga, St. Remo, Marggrøven af Final og andre Vaſaller af den veſtlige Deel vendte ſig 1226. til Rigsforſtanderen af Italien, Marggrøven Thomas af Savoyen, og foreſtillede paa Rigsdagen til Cremona, at Genua ſøgte at undertrykke dem, uden at have nogen Skin af Ret dertil. Friderich Ilden erklætede altſaa Genueſerne for Rigets Rebellere, og Liguriens Stæder for umiddelbare. Men Friderichs Død tvang Stæderne endnu til haardere Betingel-

ſer, uden dog ganſke at underkaſte ſig, og uden at diſſe ulige Forbunde vare nogen Tid ſamtykte af Riget. Keyſeren ſtadfæſtede end meget mere i Fremtiden deres gamle Privilegier, og det er mærkværdigt, at Karl Vte ikke ſatte Genua anderledes i ſin gamle Frihed igien, end med Forbeholdning af ſit og Rigets Overherſkab derover. Det ſamme har alle følgende Keyſere giort. Til dette lidet Skrift ere føyede tvende koſtbare Documenter. Det første er et Klage-Skrift, ſom af St. Remo ſkal være overgivet til nu værende Keyſer. Det andet er et Mindeſkrift, ſom blev indhændiget de Magters Geſandtere, ſom har garanteret Aachener-Freden.

Göttingen.

Dan. Wyttenbachii Epiſtola critica ſuper non nullis locis Juliani Imperatoris. Accedunt Animadverſiones in Eunapium & Ariſtænetum. Ad Virum celeb. Dav. Ruhnkenium. 4 Ark i ſtor 8vo. Forfatteren er en Søn af den Marpurgiſke Theologus Hr. Prof. Wyttenbach. Saaſom han er til Sinds at levere os en nye Udgave af Keyſer Julians Værker, ſaa har han vildet forud ſkikke denne Keyſers første Tale med nogle Anmærkninger og Forbedringer til Forſøg. Thi omendſkiøndt denne Tale allerede er bleven oplyſt af Spanheim i en vidtløftig Commentarius, ſaa er der endda bleven ikke lidet tilovers til en Efterſamling. Dog førend han vover dette Forſøg, vil han først ved nærværende Leylighed indhente Kienderes Domme, om og hvorvidt han ſkal gaae videre fort med dette ſit Forſæt. Skriftet er ſtilet i en Form af en Epiſtel til Hr. Prof. Ruhnken, og han kunde ey underkaſte ſig nogen mere gyldig Dom, end hans. Den ſtørſte Deel er fyldt med critiſke Forbedringer og Oplysninger over en heel Hob Steder af den anden og følgende Taler, og Julians øvrige Skrifter. Med Fornøyelſe bemærker man, at begge ikke ſaa meget ere komne af en blot Gisning, ſom meget mere af en flittig Bemærkning af Talebrugen, de finere Idiotismer, i ſær de Attiſke Former, og af en ſkarpſindig, ofte ſær lykkelig Opſporing af Original-Steder hos Plato, Euripides, Homer og andre, ſom denne belæſte Keyſer har haft i Tankerne. Man roſer og dette hos Forfatteren, at han ſaaſnart har bemærket, at den bedſte Maade, til at forſtaae

og

og forbedre de ſildere græſke Skribentere, er den, at man opſøger de Mønſtre, hvorefter de har bildet ſig, og ſammenligner dem dermed, og løber, ſaa at ſige, de Attiſke Hauger igiennem, hvoraf de ſaa hyppigen har indſtrøet Blomſter, ligeſom med fulde Hænder. Allerede længe for Julians Tider lærte man det gode Græſke, blot af de gamle Attiſke Skribenteres Læsning. I det daglige Liv var Sproget allerede fordervet. Paa ovenmældte Maade gaaer han og tilværks i en Deel Steder af **Eunapius** og **Ariſtænetus**. End mere er tilføyet en Deel blandede kritiſke Formodninger over nogle Steder hos nogle andre græſke Skribentere.

Stockholm.

Den ſidſt i Sverrig aabnede Rigsdag har allerede fremdragt en Mængde ſmaa Skrifter, hvor i enhver Forfatter har ſkrevet i ſit Parties Sprog med mere eller mindre Indſigt. De fleſte iblandt dem ere af den Beſkaffenhed, at de ſlet ikke kan intereſſere Udlændinge, og mange ville vel og af Indlændinge næppe blive anſeete. Men iblandt de faa, ſom fortiene meer Agtelſe, er det nye Ugeſkrift, ſom af Hr. Bibliothekarius **Gjörvell** offentlig er bleven anmældt. Læſere, ſom ere kyndige i den nyeſte nordiſke Hiſtorie, ville derved erindre ſig et ligedan Arbeyde om de mærkværdige Rigsdage i Aarene 1755. og 1756., nemlig det ærlige **Sverrig**, ſom og er bleven overſat i det Tydſke under Opſkrift: **Eigentliche Staatsverfaſſung des Reichs Schweden, unter einer geſetzmäßigen Freyheit, beſchrieben, und wieder Uebelgeſinnete gerettet. Straalſund und Greifswald. 1758. 8vo.** Dette nye Ugeſkrift vil næſten blive ſkreven i den ſamme Smag, dog efter Anſeelſe med nogen Forſkiæl i Henſeende til Tænkemaaden. Det fører Titel af **Ariſtarchus under Rigsdagen. 1769. 4to.** Det første Stykke er kommen for Lyset den 6te Februar. og indbeſatter en Tilegnelſe til det Svenſke Folk. Begyndelſen deraf lyder ſaaledes: „Dig, Svenſke Folk, blive diſſe Blade tilegnede. „ De ſkulde og blive dig værdige. Thi de ſkulle lære Sand„ hed og Dyd. De ſkulle forære Medborgerne, Kongen og „ Lovene. Friheden er den Geiſt, ſom ſkal belive hver en „ Linie i dette Skrift, ligeſom den og maa optænde ethvert

„ Svenſk

„ Svenſk Hierte.“ Forfatterne yttrer ſig derpaa videre ſaaledes: „Thronens Høyhed og Ret ere ogſaa meget mere „ væſentlige Deele af det Svenſke Riges Forfatning og lykke„ lige Regiering; da uden dem Friheden og Medborgernes „ Ret aldrig kan have deres Styrke, aldrig en ſikker Beſtan„ dighed, naar den Kongelige Magt bliver indſkrænket i det, „ ſom naturligviis hører til en Kongelig Magt (Konunga„ Styrelſe). Kongens Ære beſtaaer ikke i Souverainitetet. „ Og ſaa meget ſom det ſidſte maa afſkyes, ſaa meget maa „ og den første holdes hellig, og beſkyttes ukrænket. — En „ anden Magt kan Loven ikke give det Svenſke Riges Raad; „ og under andre Betingelſer kan ſamme ikke forlange eller „ beholde Folkets Fortroelighed.“ Dette er nok for at kiende Ariſtarchs Tænkemaade i den Henſeende. Flere Penne ſkulle arbeyde paa dette Ugeſkrift. Men Hr. Gjørvell har nævnt ſig ſelv alene ſom Udgiver, fordi han troede ſig overbeviiſt om, at han ved ſin og ſine Venners Afſigt behøvede ey at undſee ſig ved at være bekiendt.

Bützow og Wismar.

Betrachtungen über den Zweck des menſchlichen Daſeyns von J. A. F. von Genskow, Herzogl. Meklenb. Ober-Kammer-Junker, Erbherr zu Dewitz. 1769. 2 Ark i 8vo. Dette lidet Skrift indbefatter nogle ikke ganſke almindelige Anmærkninger, ſom ere foredragne med en flydende Stiil. Man ſiger, at nogle Satzer udfordrer en forſigtigere Prøvelſe, grundigere Udførelſe og nøyere Indſkrænkning, og anfører os Indholdet i følgende korte Udtog: „ Vor første Indtrædelſe i Verden er forhyldet i Barndom„ mens Morgenſkye. De første Gienſtænde ſnige ſig i Tus„ mørket forbi, og lade blot dunkle Begreber tilbage hos os. „ Efterhaanden udvikle ſig Begreberne og blive tydeligere. „ Vore Sandſer blive rørte af tuſende Ting, ſom vi uviden„ de anſkuer. Alt er nyt. Vi ſeer Verden an, uden at „ have nogen Medvidenhed om vor foregaaende Tilſtand. „ Dog blive vi ſnart bekiendte med diſſe Gienſtænde, Nyhe„ der hører op at være nye, ja vi blive vandte til Afvexlin„ ger ſelv og kiede deraf. Vore Sandſer blive ſløve. De „ første Indtryk udſlukkes og et andet Tusmørke overfalder

„ os.

„ os. Eensomme og forladte af vore Tidsforvandte, fuld-
„ ende vi vore Dages Løb, og førend vi vente det, har Gra-
„ vens Mørke overrasket os. I en kort Tid er intet Spor
„ mere for Haanden af vor Tilværelse. Var det vel over-
„ eenstemmende med den høyeste Viisdom, at have begavet
„ os Jordens flygtige Beboere med saa fine Sandse-Redska-
„ ber, med en saa kiælen Følelse af Orden og Skiønhed, med
„ saa ophøyede Forstands-Kræfter, og med himmelske Drifter
„ til Dyd, naar alle disse Fortrin, som vi have forud for
„ andre mindre ædle Skabninger, skulde med Døden vende
„ tilbage til deres første Intet? Det Spørsmaal Menneske,
„ hvorfor har du levet? er frugtbar, naar det lætte
„ Sand i Livets Time-Glas er afløben. Umuelig er Grun-
„ den til vor Tilværelse at søge i saadanne Ting, som ophøre
„ og ere forgiængelige. Endten ere vi skabte omsonst, og
„ hvor stemmer dette overeens med en høyeste forstandig Aar-
„ sag, eller og der maa være en Absigt, hvortil dette Liv er
„ et Middel. Den blotte Fornuft kan her intet tilforlade-
„ ligt bestemme. (Skulde det ikke være Fornuften for nær
„ talt?) Anseer vi de Ting, som omgiver os, saa synes det,
„ at Alt er skabt kun for at opstaae, at frembringe lige Ting,
„ og igien at ophøre. Sæden føder Planten, den Sæden
„ igien, og bliver til Støv. For-Aaret blomstrer, Somme-
„ ren moedner, og Vinteren forstyrrer. Det Sanske bliver
„ hvad det er; kun Deelene lade sig see efterhaanden i for-
„ andrede Gestalter. Intet bliver bestandig ved i een Si-
„ tuation. Her i finder den blinde Epicuræer en blind Hæn-
„ delse. Men et Noget, der selv ikke er til, kan intet virke.
„ Vi have medfødte Begreber om hvad Ret og Uret er, vi
„ have en Samvittighed; men kan vi vel giøre nogen vis
„ Slutning fra Menneskets moralske Beskaffenhed til dets
„ tilkommende Tilstand? Dyden, siger Philosopher, bliver
„ i Verden ey altid belønnet, og Lasterne ey altid straffede;
„ og hvem vilde ikke af Hiertet bifalde den trøstende Sætz,
„ at Gud efter sin uendelige Godhed vil giøre Dyden lyk-
„ lig? Men ved alle de Bevis, som udledes af Guds Fuld-
„ kommenheder, og Siælens Attraae efter en ævig Vedvarel-
„ se, bliver der endnu nogen Tvivl tilovers for Fornuften."
(Ja for en Fornuft, der maaskee endnu ikke herved har tænkt
alt, hvad der kan og bør tænkes. Det er sandt, man kan

ønske

ønſke ſig, attraae meget, ſom derfor ikke med Vished kan haabes. Men kunde vi med Ret paaſtaae, at os er medfødt en naturlig Begierlighed efter at fortſætte vor Tilværelſe efter dette Liv uden Ophør, at denne Begierlighed medfører et længſelfulo Haab og en haabefuld Indſigt i en Evighed, ſom vi ikke kan faae af vore Hoveder, ikke ſkille os ved, ikke nægte os ſelv; ſom i Foreening med den Betragtning, at Gud har aabenbaret ſig og ſin Villie for os i Naturen, og kan ikke have giort det forgiæves, men, hvis han vilde have den efterlevet, maa belønne Lydighed og ſtraffe Ulydighed, ſom han dog ey altid giør i denne Verden, bliver fuld af Tillid til en retfærdig, god og naadig Gud; naar, ſige vi, dette med Ret og Sandhed kan paaſtaaes, og af tænkede Menneſkers egen Erfaring bliver ſtadfæſtet, hvad Tvil kan der da mere blive tilovers for en ſaaledes forſkende Fornuft? Skulde Gud ved en medfødt Længſel, Attraae, Haab, Tillid, ſom han desuden har underſtøttet med ſin og ſin Villies Aabenbarelſe i Naturen for os, ſkulde han vel dermed fra Verdens første Tid have bedraget, og endnu fremdeles ville bedrage hvert Menneſke indtil ſit Lives Ende? Læſerne ville gunſtigen optage denne Recenſentens noget vidtløftige Parentheſe!

„ Af Tingenes blotte Sammenhæng, hedder det videre, la„ der ſig ikke med Vished vente nogen tilkommende Tilſtand „ og den Plan, hvorefter det høyeſte Væſen, ſom regierer „ Verden i en Stilhed fuld af Hemmelighed, udfører ſine „ ſtore og uendelige Absigter, er forhyldet for den naturlige „ menneſkelige Forſtands kortſynede Øyne. Den guddom„ melige Aabenbaring alene overbeviſer Menneſkene om deres „ høye Beſtemmelſe. Den udvider vort Haab, og giøre de „ Forventelſer viſſe, der ere os ſaa angenemme og ſaa natur„ lige. Her viſer den ſig i ſin ganſke Værd, denne ophøye„ de Lærerinde, hvilken anviſer os at leve for Evigheden.“

Alt dette er fortræffeligt. Men herved maa betænkes, at denne ſamme ophøyede Lærerinde allevegne foreholder Menneſkene deres fornuftige Kundſkab om Gud, om hans Godhed og Retfærdighed, om en Tilſtand efter dette Liv, udi hvilken han vil ſtraffe og belønne, om en evig Lykſalighed, ſom den viſer dem at være forſkiærtſet ved Synder og Ulydighed, og derfor maa oprettes og erhverves ved et andet Middel. Hvorfore, derſom Fornuften om diſſe Ting ingen Vished ha

haf

haft eller kundet have, saa bedrager denne himmelske Lærerinde os ganske vist, eller og den foruretter Menneskene med sine Bebreydelser af Synd og Ulydighed, og en derved forsætlig forskiærset Salighed. Deraf seer man hvor vigtig en Sag det er, endog i Henseende til Skriftens guddommelige Sandhed, at man lader Fornuften beholde en vis Kundskab om alt dette. Man seer tillige, hvorledes mange handle, som, naar de ville ret høyt ophøye Skriften over Fornuften, virkelig og i Sandhed, uden selv at vide det, fornedre den, just fordi de, af en hellig Ærbødighed for Gud og den, ville have den saa høyt ophøyet, som Gud selv ikke har vildet, og som strider virkelig mod hans Hensigt dermed, og dens guddommelige Sandhed. Men der er stor Forskiæl paa, hvad min og din Fornuft veed, og hvad den menneskelige veed; ja paa hvad den menneskelige virkelig veed, og paa hvad den kan og ved anstillet Eftertanke og Betragtning virkelig bør vide og kiende.

Anmældelser.

Göttingen. Joh. Henr. Christ. de Selchow Elementa Juris publici germanici in usum Auditorii adornata Tom. I. continens Jus publicum stricte sic dictum. 1 Alph. 9 Ark i stor 8vo. Dette Værk skal indbefatte: 1) det hele Riges og de enkelte Rigsstænders Regierings-Maade; 2) Fyrsternes private Ret, og endelig 3) den paa Tyskland anvendte Folke-Ret, og altsaa bestaae af 3 Bind. Det første indbefatter Kundskab om Stats-Retten, om dens Kilder og Hielpemidler, om det tydske Riges geographiske og politiske Tilstand, almindelige Begreber om Keyser, Keyserinde, Romersk Konge, Rigsstænder, Churfyrster, Fyrster, Grøver, Prælater, frie Stæder, det middelbare Ridderstab, om Rigets Landsbyer, om Kredserne, om Corpore Evangelicorum og Catholicorum. Dernæst udbreder Forfatteren sig efter forudskikkede almindelige Begreber om Grundsatzer, om den tydske Regieringsform, over de mellem Keyseren og Stænderne deelte Retter, over Rigs- og Deputations-Dagene, anfører de Sager og Forretninger, hvorudi Keyseren er bunden til Rigsdagens Samtykke, saasom Rigs-

Lovenes

Lovenes Forfatning, Rigs-Retternes Anordning og Forbedring, Religionens Tilſtand i Tydſkland, Rigs-Domainer, og Skatnings-Ret, Myntforfatningen og Poſtvæſenet. Derefter følger de Rettigheder, ſom ere Keyſerne forbeholdne i geiſtlige og verdslige Ting, i Forlehning af Æres-Poſter, Privilegier, Told- og Stappel-Rettigheder, og Lehn. Med den Lære om Rigsforſtanderne, om en Romerſk Keyſers og Konges Valg og Kroning beſluttes den førſte Bog. Den anden beſkæfter ſig med Rigsſtændernes Lande, med Lands-Høyheden, og de deraf flydende væſentlige og tilfældige Regalier.

Göttingen. Det 7de **Bind af det medicinſke Bibliothek** er nu bleven beſluttet med det ſiette **Stykke**, og indbefattes derudi følgende Stykker: I) Joh. Gottl. Gleditſchs **vermiſchte phyſikaliſch-botaniſch-öconomiſche Abhandlungen 3 Theil.** II) Sammes **vermiſchte Bemerkungen aus der Arzney-Wiſſenſchaft, Kräuter-Lehre und Oekonomie.** 1 Theil. III) **Afhandling om några Farſoter ibland Hästar och Boskaps-Creatur.** IV) The works of Robert Whytt. V) De la Sante des Gens de Lettres par Mr. Tiſſot. VI) Maxim. Locher Obſervationes practicæ circa inoculationem Variolarum in neonatis. Og Continuatio Experimentorum de inoculatione variolarum. Og Continuatio altera experimenterum &c. VII) Traité des Maladies Veneriennes, par Mr. Fabre. Tom. I. II. VIII) **Beskrifning af Kongl. Reſe-Apotheket af** Pet. Peterſen. IX) **Straalſundiſches Magazin.** 1 Stück. X) Akademiſche Schriften: 1) Phil. Andr. Marrherr Programma de electricitatis aereæ in Corpus humanum actione. 2) Andr. Bern. Kirchvogl Diſſ. de actione electricitatis aereæ in Corpus humanum. Stykket beſluttes ſom ſædvanligt med medicinſke Nyeheder.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 44.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 1ſte Novbr. 1770.

Kiøbenhavn.

Underſøgninger om Lovenes, Kunſternes og Videnſkabernes Oprindelſe og deres Fremgang hos de gamle Folk. Ved Hr. Anton Yves Goguet. Overſat af det Franſke Sprog ved Jens Hvas. Tredie Deel med Kobbere. 1769. Med A. H. Godiches Skrifter. 454 S. i 8vo, foruden Regiſteret.

Denne Tredie og ſidſte Deel af dette ſær fortræffelige Værk ſtrækker ſig fra Kongedømmets Stiftelſe hos Hebræerne til deres Tilbagekomſt fra Fængſelet, og indbefatter altſaa et Tidsrum af omtrent 560 Aar. Den indbefatter i alt 6 Bøger, af hvilke den

Førſte Bog handler i 5 Kapitler om Regieringens Forfatning hos Aſſyrerne, Babylonierne, Mederne, Ægypterne og Grækerne. Om den Aſſyriſke og Babyloniſke Regiering, deres Love, Skikker og Anordninger, veed man næſten intet af at ſige, uden det Almindelige og hvad deraf kan ſluttes. Man veed alene, at det Aſſyriſke og Babyloniſke Rige har udgiort tvende ſtore og anſeelige Monarkier i Aſien, at Kunſter og Videnſkaber har floreret hos dem, og at de har begge giort ſtor Fremgang i Stats-Videnſkaben og Regieringskunſten. Mederne har efter deres Opſtand mod Aſſyrierne

ikke ſtrax oprettet den Monarkiſke Regierings Forfatning hos ſig. Men indbyrdes Uenighed tvang dem til at vælge en Konge, og Valget faldt paa den bekiendte Dejoces, ſom med Ære og Berommelſe gav Regieringen en vel indrettet Monarkiſk Form. Forfatterens Critik over denne det Mediſke Monarkies Stifter fortiener at høres: „Dejoces Opførſel giver Begreb om en ſtor Statsmand, dog veed jeg ikke „ om den fortiener Bifald i alle Stykker. Man kan ikke „ andet end priſe den Forſigtighed, han brugte at indtage „ Gemytterne ved en udvortes Anſeelſe, ſom kunde røre Ind„ bildningskraften, og indgive ſine nye Underſaatter det Be„ greb, at en Regent var et Væſen, ſom var forſkiælligt fra „ andre Menneſker. Han kunde frygte, at alt for ſtor For„ troelighed kunde tilbringe ham Foragt og give Anledning „ til Sammenrottelſe mod en nyefødt Magt. Men kan man „ og derhos bifalde et ſaa eget Væſen, at holde ſig indſlut„ tet i ſit Pallads, og giøre ſig ligeſom uſynlig? En Opfør„ ſel, ſom alt for meget er bleven efterfulgt af Kongerne i „ Øſten. Det var, ſom een af vor Tids klygtige Hierner „ har ſagt, det værſte Middel diſſe Monarker kunde gribe til. „ De vilde ſætte ſig i ſtørre Anſeelſe. Men det var den Kon„ gelige Magt, og ikke Kongen de ſatte der i. De bandt „ deres Underſaatters Gemyt til en vis Throne og ikke til en „ vis Perſon. Denne uſynlige Magt, ſom ſaaledes regie„ rer, er altid den ſamme for Folket. Derſom end 10 Kon„ ger, een efter en anden berøvede hinanden Liv og Throne, „ ſaa finder Folket dog ingen Underſkeed. De kiender ikke til „ dem, uden af Navnet. Det er ligeſom et ſaadant Folk „ var bleven regieret af bare Aander.“ Der ere iblandt de Ægyptiſke Konger ikkun 5 bleven beæret med Navn af L vgivere, nemlig Mneves, Saziches, Seſoſtris, Bocchoris og Amaſis. Ni Hundrede Aars Tildragelſer fra Seſoſtris indtil Bocchoris ligger ſkiult i Mørket. Forfatteren anfører her hans og de følgende Kongers Love. Den Æthiopiſke Konge Sabakus bemægtigede ſig den Ægyptiſke Throne og regierede 50 Aar. Iblandt hans Love er denne mærkværdig, hvorved han afſkaffede Dødsſtraf, og befalede, at de Misdædere, ſom burde dømmes fra Livet, ſkulde bruges til offentlig Arbeyde. Han var af den Meening, at Ægypten ſkulde finde ſtørre Nytte og Fordeel af ſaadan en Straf, ſom

bleve

blev lagt paa Livs-Tid, og ſyntes ham ligeſaa bequem til at afſtraffe og dæmpe Misgierninger. Mange af vore nyere Statiſter ere af ſamme Meening. Uden at bifalde den, kan vi alene ſige dette, at Loven vidner om en Eftertanke, ſom man ikke ſkulde formode af ſaa ældgamle Tider. **Pſammitikus** og **Amaſis** ere berømte af deres beſynderlige Gunſt for Fremmede, ſom Ægypterne tilforn ikke kunde fordrage, i ſær imod Grækerne. Iblandt den ſidſtes Love berømmes i ſær denne af ſin Viisdom, at han, for at holde god Orden iblandt den ſtore Mængde Beboere, ſom Ægypten da havde, befoel enhver i ſær at komme hvert Aar og angive for Statholderen i Provintſen ſit Navn, ſin Stand og Nærings-Midler, og at den, ſom ikke efterlevede Loven, giorde nogen falſk Angivelſe, og ikke kunde beviſe, at han ernærede ſig paa en ærlig Maade, ſkulde ſtraffes paa Livet. Over de Ægyptiſke Love i Almindelighed har Forfatteren anſtillet læſeværdige Betragtninger. Han troer, at man bør afſlaae noget af de høye Begreb man i Almindelighed har giort ſig om Ægypternes Stats-Videnſkab og deres viiſe Love. Mærkelig er den Lov angaaende Tyverier. Tyvene havde en Anfører. Hos ham ſkulde de mælde ſig med Alt hvad de havde ſtiaalet. Man var da vis paa, at faae det Stiaalne igien, naar man kun angav hvad og hvor meget det var, og mældte Tid og Sted, hvor Gierningen var giort. Det koſtede da fierde Deelen af hvad det var Værd. Forfatteren meener, at denne Lov var Ægypternes Viisdom til ingen Ære. Man foregiver til Lovgiverens **Undſkyldning**, at ſaaſom han fornam, at han ikke kunde hemme Tyverier, ſaa vilde han i det Mindſte give Borgerne et Middel til at faae det igien, ſom var dem fraſtiaalet. „Men kan man ikke (ſiger Forf.) dæmpe denne ulykſalige „Drift, ſom bringe Menneſkene til at tilvende ſig andres „Gods, ſaa bør man i det ringeſte ikke give den frit Løb.“ Vi holde for, at man i det øvrige meget nøye maatte kiende alle de Omſtændigheder, ſom kan have givet Anledning til Loven, for efter Fortieneſte endten at kunne roſe eller laſte den. Maaſkee har denne Lov kun beſtaaet til en vis Tid, og hvem veed, om den, ligeſom den maa være given af en vis bevnerlig bevægende Grund, er igien, formedelſt ſine ſlette Følger, bleven ophævet ved den ovenmældte viiſe Lov, der befoel dem at ſtraffes paa Livet, ſom ikke kunde beviſe, at de ernæ-

rede ſig paa en ærlig Maade. Har Ægypten maaſkee til en Tid haft en Mængde fattige og arbeidsløſe Lediggængere, da paa ſamme Tid en anden Deel af Nationen har ſiddet med Landets Midler og Rigdomme i deres Magt. Saadant giver Leylighed til Tyverier. Hvo veed, om ikke da Regenten har vildet, at de Rige, ſom vilde eye for meget, maatte endten vel paſſe paa hvad de havde, eller og taale, at de Fattige paa den Maade fik noget at fortiene, uden at blive anſeete ſom Tyve, og derved geraade i nogen Uleylighed. Kan der forefalde de Omſtændigheder, da en Perſon kan med Magt eller Liſt berøve den anden noget, uden dog af Øvrigheden at blive anſeet ſom Tyv eller Røver, for Ex. i Nødsfald, ſkulde der da i en Stat ikke kunne forefalde ſaadanne Omſtændigheder, ſom kunde gisre Berøvelſer, der i anden Fald maatte anſees ſom Tyverier, undſkyldelige, og give Regenten Anledning til ſaadan en Anordning, ſom den ovenmældte. Circumſtantiæ variant rem. Loven var viſt ikke den viiſeſte, ſaa længe der havde været et bedre Middel til at erholde ſamme Øyemærke paa ſamme Tid. Men for at afmale den, ſom den ſletteſte og ſlemmeſte Lov, maatte man nøye kiende Tiden og dens Omſtændigheder. Man pleyer iligemaade meget at laſte den Lov, ſom tillod de unge Spartaner at ſtiæle, men ſtraffede dem, om de bleve grebne i Tyveriet. Spartanerne vare jo Stoddere, og havde intet at miſte. Hvor kunde da nogen i en laſtværdig Meening ſtiæle noget fra dem? Hvad man eyede i denne Stodder-Stat var kun ſmaa Ting og ikke mere end til Livets Nødtørftighed, og dermed var enhver fornøyet, ligeſom det og var noget ingen kunde komme til at lide Mangel paa, efter den Forfatning, Staten havde til den Tid, da den endnu ikke var forfalden og fordervet af Rigdoms Begiærlighed. Paa den Tid tillod man villig ſin Ungdom at ſtiæle, ey anderledes end ſom en Øvelſe, hvorved den ſkulde vænnes til Krigs-Tapperhed. Den, der ikke lykkelig og vel forrettede denne ſin Øvelſe fik Hug, ligeſom en ung Soldat nu omſtunder, der ikke vil lære ſin Exercice. Denne Øvelſe kalder man Tyverie, og laſter den, ſom en grov Laſt og et Beviis paa en fordervelig Statsforfatning, da man lader ſig forføre af det blotte Navn, ſom er laant af det egentlige Tyverie, til at betegne en dermed nær beſlægtet, men uſkyldig Lyſt-Øvelſe, og ey betænker, at man ey egentlig kan ſtiæle, uden fra en Uvil-

lig.

lig. Men de gamle Spartaner vilde jo ſelv ſaaledes gierne belures af deres Ungdom. Men med større Ret laſter Forf. dette i den Ægyptiſke Statsforfatning, at den var alt for præſtelig, det er at ſige, at man i ſamme havde ladet Præſterne anmaſſe ſig alt for ſtor Magt. Thi de vare Nationens Dommere, og Monarken ſelv var dem i viſſe Maader undergiven. Med ikke mindre Føye fortiener og den Indretning at laſtes, at Profeſſionerne vare arvelige i hver Familie, og en Søn ikke maatte antage nogen anden, end ſin Faders Profeſſion. Hvad ſom der kan ſiges og her virkelig er anført til Forſvar for denne Indretning, veyer ikke nær op imod det, ſom Forfatteren har anført derimod, for at beviſe dens Skadelighed og Laſtværdighed. „Den ædle Ærekiærhed, „ ſom er Siælen og Støtten i Staterne, kan aldrig finde „ Sted i de Lande, hvor Profeſſionerne ere arvelige. Man „ dræber derved al Lyſt at overgaae andre. Man ſige ikke, „ at enhver ſkal drive ſit Haandværk bedſt, naar det bliver „ ham forbuden at forlade det, for at give ſig til et andet. „ Jeg vil beſtandig ſige, at man bedſt ſkal drive ſit Haandværk, naar man, efter at have bragt det til nogen Færdighed, kan giøre ſig Haab om at naae noget Ædlere. „ Hvo ſeer vel i det øvrige ikke, at Forſtandens og Naturens „ Gaver blive tvungne ved en ſaadan Grundlov? Mangen „ een, ſom af Naturen er ikke ſkikket til den Profeſſion, han „ er bunden til, ſkulde maaſkee have bleven færdig i en anden, derſom Valget havde ſtaaet i hans Magt. Man kunde drive diſſe Betragtninger videre. Men da Erfarenhed „ i deſlige Sætter beviſer mere end Fornuft-Slutningen, ſaa „ lader os engang kaſte Øye paa de Nationer, ſom ved deres „ Forſtands Lys og Indſigters Vid, har bragt ſig i Anſeelſe „ frem for andre. Vi ſkal befinde, at det er ikke hos de „ Folk, hvor Profeſſionerne ere arvelige, at Kunſterne og „ Videnſkaberne har giort den ſtørſte Fremgang.“ Dette beviſer Forfatteren med Grækernes og Romernes Sammenligning med Ægypterne, og Indianernes med Chineſerne i vore Tider. Iblandt de mange Ulemper, ſom følger af de arvelige Profeſſioner, er følgende den betydeligſte: „Hvad „ er Sælſkabets Hoved-Øyemeed? Det er Eenighed og Samfund iblandt Borgerne. Diſſe uſætterlige Fordeele kan „ aldrig erholdes i de Stater, hvor Profeſſionerne ere arve-

„ lige og bundne til viſſe Familier. Saadanne Afdeelinger „ drager en uovervindelig Afſkye med ſig, meget forſkiællig „ fra de Sinds Følelſer, ſom kommer af den blotte Under„ ſkeed paa Rang, en Underſkeed, ſom ikke udelukker For„ bindtlighed imellem de Høyere og Ringere. De Menne„ ſker, ſom fra deres Ungdom af ere bundene og hæftede til „ en vis Profeſſion, kiende og agte ikke uden denne Profeſ„ ſion, og foragte aldeles alle de andre. Deraf følger et „ medfødt Had, et u-udſlukkeligt Fiendſkab, en indbyrdes „ Foragt imellem alle Statens Lemmer. Ved dette onde „ Stats-Greb dræber man al den Drift, ſom Ærbødighed, „ Fordeel, Høyagtelſe, der ere Grunden og Støtten i al „ Slags Regiering, drager med ſig. Man giør den ſtørſte „ Deel af Borgerne hinanden unyttig. Man gaaer lige „ imod Sælſkabets Ønſke, hvis Øyemeed er at bringe Ge„ mytterne nærmere tilſammen, at bringe de Perſoner, ſom „ udgiøre en Stat, til at anſee hinanden ſom Brødre, og „ ſom Lemmer af et og det ſamme Legeme. Man dæmper de „ dyrebareſte Virkninger, ſom Menneſkene ſkulde finde af „ Sædvanen og Nødvendigheden at boe ſammen. I diſſe „ Stater, anſeer enhver den, ſom er af en anden Stamme, „ ſom en Fremmed, ja ſom en Slags Fiende.“ Indianer„nes ſærſkilte Stammer tiener til Exempel og Beviis paa den„ne Sandhed. Det laſtes og med Ret i den Ægyptiſke Stats-Forfatning, at det var Brødre og Søſtre tilladt at ægte hinanden, og hos Ægyptерne, at de vare alt for paaſtaaende paa deres gamle Skikker og Anordninger. Denne deres i ſidſte Henſeende urigtige Tænkemaade, anføres ſom en almindelig Feyl hos de Østerlandſke Folk, og en Aarſag, hvorfore de har ikke giort nogen ſynderlig Fremgang i Noget. Man maa tilſtaae, at de tvende Lyſter, til det Nye og det Gamle, kan begge gaae for vidt, og Forfatteren har derfore her viiſelig givet Anviisning til at følge Middelveyen. Endelig har han og ikke forgiættet at udmærke det Roesværdige i den Ægyptiſke Stats-Forfatning og dens Anordninger. Det femte Kapitel om Grækerne har 3 Artikler om Athenen, Lacedæmon og de græſke Colonier. Den Athenienſiſke Regierings-Forfatning er Forfatteren aldeles ikke fornøyet med. Der var Feyl i de bedſte af Solons Indretninger, Areopagus og Raadet. Det ſidſte var alt for talrigt. Det beſtod i Begyn-

gyndelſen af 400 Perſoner, og blev ſiden til 600. „Erfa„renhed har ſtedſe lært, at de ſtore Hoveder blive ſtove, naar „de blive ſamlede, og at hvor der ere fleeſt af de Viiſe, der „er mindſt af Viisdom.“ Hvilken Tanke! vil man have et rigtigt Portrait af den Athenienſiſke Stat, da ſeer det ſaaledes ud: „Vi ſeer en Stat, der uden Ophold ſtaaer i tændt „Lue; Forſamlinger der aldrig ere roelige; et Folk, ſom „uophørlig omdrives af Oprør og Partier, ſom regieres af „den lumpenſte Sluddrers Larmen og Hidſighed; de anſee„ligſte Borgere forfulgte og fordrevne, og beſtandig i Fare „for at overfaldes af Vold og Uret. Dyden blev fordrevet „af Athenen; de Tieneſter, man giorde Fædrenelandet, for„glemte, og ſtraffede med den 10 Aars Landflygtighed. „Hvilken Regiering var ikke den, hvor de Borgere, ſom „havde giort Staten den ſtørſte Tieneſte, vare forhadte, „ja kunde ikke taales at ſees! **Valerius Maximus** har „med god Grund ſagt: **Lykſalige Athenen, ſom efter „ſaa uretfærdig en Medhandling, fandt endnu Bor„gere, ſom elſkede deres Fæderneland!** —— Folket bli„ve beſtandig Folket. Det er ſtedſe letſindigt, egenſindigt, „uretfærdigt, og altid færdigt at følge det førſte Indtryk „det faaer. Enhver Athenienſer i ſær var af Naturen from, „venlig, velgiørende; men i Forſamlingerne var han ey „mere det ſamme Menneſke. **Ariſtophanes** foreſtiller os „det Athenienſiſke Folk under Billedet af en gammel Mand, „der i ſit Huus er meget forſtandig, men falder i de offent„lige Forſamlinger i Barndom. Athenienſernes ulige Op„førſel mishagede deres Bundsforvandte, ſaa de endelig af„ſondrede ſig fra dem. Det var endnu mere utaaleligt for „de Byer, ſom ſtode under dem. De behandlede dem med „yderſte Strænghed. Man maatte taale et Folks Egenſin„dighed, ſom blev bedraget og uden Ophold forført af ſine „Talemænd. Det er efter **Platons** Ord en meget farligere „og grueligere Sag, end en Prinzes Griller, der er forder„vet af nogle ringe Hofmænds Hyklen og nedrige Tilbedelſe.“ —— Den Spartanſke Stat har altid været mere roelig, men denne Roelighed ſkal ikke ſaa meget have været en Virkning af Stats-Forfatningen, ſom af **Lykurgi** gode Love, der dog ikke vare ſkikkede uden for en Stat af en ſaa liden Strækning. Regieringen veed man var deelt imellem tvende Konger, et

Raad, 5 Ephorer, der vare ligeſom de Romerſke Tribuner, og Folke-Forſamlingen, og juſt denne Stats-Forfatning finder ikke Forfatterens Bifald. Ephorerne anmaſſede ſig næſten tilſidſt den hele Magt. Man finder intet Exempel i Hiſtorien paa de tvende Spartaniſke Konge-Linier. — Forf. forundrer ſig billigen over, at Grækenland har kundet give ſaa mange Colonier fra ſig til Aſien og andre Lande. Diſſe vedbeholdte den Republikanſke Regieringsform, ſom meeſt var vedtaget i Grækenland til den Tid, da Udvandringerne ſkeede. Til Slutning foreſtiller Forfatteren den ſtore Forandring, ſom er gaaet for ſig i Grækenland efter Heraclidernes Ankomſt i Henſeende til Kunſter og Videnſkaber, hvilken ſamme dog tilfældigviis blev tilſidſt en Aarſag til dets Fordervelſe og Undergang.

Anden Bog handler om Kunſter og Haandværker i tvende Kapitler, af hvilke det første beſkriver deres Tilſtand hos de Aſſyrier og Babylonier. Hvad de prægtige Værker angaaer, hvoraf Ninive og Babylon ere ſaa meget berømte, oa troer Forfatteren, at de bør tillægges langt yngre Regentere end den ældſte Ninus og Semiramis, og ſtadfæſter ydermere her, hvad han derom tilforn har erindret. Han troer og, at de Gamles ſaa prægtige Beſkrivelſer over diſſe tvende Stæder ere næſten i alle Henſeender noget fabelagtige og for vidt drevne. De ſaa kaldte horti penſiles eller Hængehaver troer han aldrig har været til. Herodoti Taushed i Henſeende til et ſaa ſælſomt og mærkværdigt Værk har bragt ham til at anſee for Fabel alt hvad de andre Skribentere fortælle om dette foregivne Underværk, ſaaſom han flittig havde beſøgt Babylon og har ellers ikke forbigaaet nogen af denne Stat Mærkværdigheder. Curtius kalder det og Vulgatum Græcorum Fabulis Miraculum. I en Anmærkning lægger Forfatteren dette til, at der har maaſkee været en Høy i Babylon, beklædt med Grønſvær og beſat med Torv, ſom har givet en munter Indbildnings-Kraft Anledning til at opſpinde de prægtigſte Beſkrivelſer man dorom har givet os. Babylonierne og Aſſyrierne har ellers ikke haft noget Begreb om det man kalder Orden i Bygnings-Kunſten; og de Monumonters Koſtbarhed, ſom fordum har giort Ninive og Babylon ſaa berømmelige, ſkal mere have

be-

beſtaaet i ſælſomme og overflødige Prydelſer end nogen ziirlig Bygnings Maade. Deres Billedhugger-Arbeyde har og været uden Ziirlighed og Anlæg. Men Metal-Støbningen er derimod en af de Kunſter de havde giort god Fremgang udi. Om de Ægyptiſke Bygnings-Værker ere Alderdommens Skribentere mindre overdrevne. Pyramiderne, ſom Homer taler intet om, maa endten i hans Tid ikke have været til, eller og da ganſke nyelig fuldførte. Man har meget forundret ſig over, hvorledes Ægypterne har vidſt at bringe de ſtore Steene i Høyden til Pyramidernes Bygning, endſkiøndt man af Herodots Beretning læt kunde have giort ſig det rette og ſimple Begreb derom. De vare giorte af adſkillige Lag Steene, ſom meer og meer aftoge i Bredde, efter ſom Bygningens Forhold det udfordrede. Det Lag, ſom laae neden under giorde beſtandig en Rand om det, ſom blev lagt oven paa, og hver af Pyramidens Side havde altſaa Form af en Trappe. En meget ſimpel Maſkine blev ſat paa det første Lag og tiente til at opløfte Steenene til det andet Lags Bygning. Da dette var bygt, ſatte man derpaa en ligeſaadan Maſkine, ſom paa det første og ſaaledes til Enden. Alle Pyramiderne vare tillukte og havde ingen Indgang, undtagen den ſtore Pyramide. Hvad Strabo beretter om dens Indvendige, og den Ligkiſte man der antræffer er overeenſtemmende med de nyere Beretninger. Hvad Plutarch melder om det Gienſvar Lyden gav derinde, det fortælle vore Reyſende ligeledes. Ikke deſto mindre maa man billig forundre ſig over, at de Gamle forbigaae denne Sag med Taushed og har ingen Beretning efterladt os om de indvendige Aabninger, Gange og Kamre, man der finder, og den Ligkiſte i det øverſte Gemak. Monarkernes Øyemærke med diſſe Pyramiders Bygning var at giemme der og bevare deres døde Legemer fra Forraadnelſe, og ſætte dem i Sikkerhed for alt det, der kunde befordre deres Undergang, da de holdte for, at Siælene forbleve ved deres Legemer, ſaa længe diſſe kunde blive heele. Ellers har de og dermed tillige villet ſkaffe de mange Ledliggængere noget at beſtille, at de ikke ſkulde ſpinde paa Oprør og Mytterie, men de bleve derfor ſaa forhadte af deres Underſaattere, at de ikke turde lade ſig begrave i de Pyramider de havde ladet opbygge: „befryg-

„ tende ſig, at Folket ikke (*) af Bitterhed ſkulde træk-
„ ke deres døde Legemer op deraf, og ſkille dem ved Be-
„ gravelſe," hvorfor de maatte ombede deres Venner at ned-
ſætte deres Legemer paa hemmelige og ubekiendte Steder.
Deres Navne ere endog blevne udſlettede, og den Forglem-
melſe de ſaaledes blive fordømte til anſeer Forfatteren for en
Aarſag til den Uvished, man er udi i Henſeende til diſſe
Monumenters Stiftere og Tidspunkt. Iblandt de Ægyp-
tiſke Monumenter er Labyrinthen et af de beſynderligſte og for-
underligſte efter den Beſkrivelſe, Herodot har givet derpaa.
Men der er intet mere af denne Bygning tilovers: hvad
man i Almindelighed kan ſige om diſſe Monumenter, er
dette, at det har været vældige faſte og ſtærke Bygninger,
der ſynes at være bygte kun for at trodſe Tiden og fætte An-
ſkuerne i Beundring, man har for Reſten manglet ſkiønne
og ziirlige Forhold, uden Tegning og Smag. Der findes og
intet Tegn til at de har vidſt at giøre Hvelvinger og hvelvede
Buer. Med Billedhugger og Malerkunſten har det ſig lige-
ledes, at de derudi ikke havde giort nogen ſtor Fremgang og
overalt ikke i nogen af de Kunſter, ſom udfordre Smag og
ziirlighed. Hvad Forfatteren har ſagt om Ægyptерne, vil
han og have forſtaaet om Aſſyrier og Chaldæer. Vil man
vide Aarſagen, hvorfor diſſe Folk har ikke udvidet og forbe-
dret deres Opdagelſer. „ Jeg meener, ſvarer Forfatteren,
„ at finde i deres Tænkemaade og deres Regierings Forfat-
„ ning de Hindringer, ſom har ſat ſig imod deres Frem-
„ gang. Folkene i Ægypten og Aſien har i alle Tider haft
„ liden Omgang med Fremmede, de foragtede aldeles andre
„ Nationer, og værdigede dem ikke at have nogen Handel
„ og Forſtaaelſe med dem. De reyſte ikke, og forbleve ſted-
„ ſe indſluttede i deres Land. En af Grundſætninger i de-
„ res Regiering var plat ikke at antage noget nyt, og uden
„ Afvigelſe at følge det ſom havde været i Brug hos deres
„ Forfædre. Vi kan til denne Grundregel, ſom alene maat-
„ te have været en ævig Hinder for de Menneſkelige Kund-
„ ſkabers Fremgang og Forbedring, lægge det falſke Stats-
„ greb at have giort Profeſſionerne arvelige i de ſamme Fa-
„ milier. Man har i den faregaaende Bog ſeet, hvad
„ Kun-

(*) Atter et Sted, hvor dette ikke kommer i Dankſen ret ilde tilpas.

„ Kunſterne og Videnſkaberne har maattet lide ved ſaadanne
„ Indretninger. Vi maa endnu agte, at Kunſternes Claſ-
„ ſe var den ſidſte af dem alle, og at man havde en fuld-
„ kommen Foragt for alle dem, ſom den beſtod af, en Tæn-
„ kemaade, ſom endnu har Sted i heele Øſten. Af diſſe
„ Omſtændigheder ſeer man lættelig, at al Drift, at gaae
„ hinanden for, havde hos de Aſſyrier, Babylonier og
„ Ægypter intet Sted. Al Følelſe af Ære og Flid var
„ fornødentlig dræbt og qvalt. Ja man kunde ſnart gaae
„ ſaavidt i ſine Tanker, at Haandværks-Folkenes Vilkaar
„ var ikke bedre hos diſſe Folk, end den endnu er i Mogol,
„ hvor man med Slag, Trudſel og ond Medhandling brin-
„ ger dem til at arbeyde. Vi har altſaa ikke Aarſag at un-
„ dre over de Ægyptiſke og Aſiatiſke Folkes liden Fremgang
„ i Kunſterne. Saa ſnart den indbyrdes Kappen og den
„ ædle Ærekiærhed, ſom alene kan opmuntre Siælen, og
„ ſætte Liv i de naturlige Gaver, feyle bliver alting Mat
„ og indſkrænkes i den Cirkel, hvor man paa en Maſkin-
„ mæſſig Maade immer igientager det ſamme. Saaledes
„ var det ikke hos Grækerne. En Maler, en Bygmeſter,
„ en Billedhugger, ſom forſtod ſin Kunſt, var i ſærdeles
„ Høyagtelſe og nød anſeelige Fortrin. Deres Navne bleve
„ udødelige i Efterkommernes Hiſtorie. En Stat giorde
„ ſig ligeſaa ſtor Ære af at have frembragt en Borger, ſom
„ beſad nogen naturlig Dygtighed, ſom at have bragt for
„ Lyſet en Statsmand, en Verdslig Viis, en tapper Krigs
„ Helt. Denne Maade at tænke og handle paa er Grunden
„ til det Fortrin og den Overvægt, ſom Grækenland har
„ haft i mange Deele af Kunſterne, og ſom den maaſkee
„ ſkal beholde i beſtandig Eyedom. Man ligne kun for at
„ overbeviiſes der om, Ægypternes og de Aſiatiſke Folkes
„ Værker med Grækernes. Aſien og Ægypten viiſer os
„ alene græſſelige og vunderbare Bygninger, og derudi be-
„ ſtaaer al deres Herlighed. De ere, for at give dem deres
„ rette Beſkrivelſe, kun nogle umaadelig ſtore Maſſer,
„ ſom beviiſe hverken Videnſkab eller Vittighed; langvarige
„ Værker af en ſlet Smag. I Grækernes Værker derimod
„ er der noget høyt og ædelt overalt; alting der levendes,
„ alting har Liv og Aande.“ Dette var en lærerig Be-
tragtning, hvortil og er føyet en kort Sammenligning med

de

de Ægyptiske og Franske Monumenter og Bygninger. I den Artikel om Grækerne, faaer Bygningskunsten en anden Anseelse af de bekiendte Ordener. Det er mærkeligt, at de forbeholdte alle Skiønheder og Kostbarheder i deres Bygnings-Kunst til deres Templer, Skuepladser og andre offentlige Bygninger, og brugte dem ikke til private Huuse. Deres Vaaninger vare nær ikke saa smukke, store og prægtige, som vore. Der var ikke en eneste privat Bygning, som fortiente Navn af Pallads. Dette tilskrives den Republikanske Aand, som regierede i alle de græske Stater. I hvor rig og mægtig en Borger end kunde være, understod han sig dog ikke at forarge sine Landsmænds Øyne ved Bygninger over hvis Pragt de skulde støde sig, og hvorved han skulde have paadraget sig hver Mands Had og Misundelse. Billedhugger-Kunsten kom først til sin største Fuldkommenhed i Periklis Tid, og Malekunsten ikke førend under Alexander. I Metallurgien havde og adskillige Haandværks-Folk giort sig berømmelige.

Den Tredie Bog handler om Videnskaberne i fire Kapitler. — Historien om Lægekunsten er fra den Troyanske indtil den Peloponnesiske Krigs Tid ivdsvøbt i et tyk Mørke. Dog har den derfor ikke i denne Tid været ganske udyrket. Allerede Salomon maa have haft Indsigt i en Deel hidhenhørende Kunster og Hebræerne har haft ordentlige Læger. I Asien maa Læger og have været i nogen Agt, og til Bevis derpaa anføres hvad Syrach har sagt: Ærer Lægerne, for I kunne behøve dem. Hos Grækerne har Æsculapii Efterkommere, de Asclepiader bestandig bevaret denne Videnskab i deres Familie. I Aristotelis Tid havde Grækerne endnu ikke vovet at opskiære de menneskelige Legemer. Dog troer Forfatteren, at man tilforn uden Anatomie har kiendt det Menneskelige Legems indvortes Deele. — Det andet Kapitel viser hvad Fremgang Chaldæer, Ægypter og Græker havde giort i Stiernevidenskaben i den Tid her handles om i denne sidste Deel. De ere de eneste Folk, som i Alderdommen har giort sig berømmelige ved denne Videnskab. De Opdagelser de tvende første derudi har giort henhøre kun til den her omhandlede Tid, og siden findes der ingen man kan tilegne disse tvende Folk,

saa

saa de siden ikke har giort nogen videre Fremgang. Men anderledes har det sig med Grækerne. Hos dem havde Videnskaberne i denne Tid ikke giort uden en ganske liden Fremgang, og det er ikke førend efter den Tid saa vel den astronomiske som andre Kundskaber har fortient Navn af Videnskaber. Det Fortrin man i Almindelighed har tillagt Ægypterne frem for Chaldæerne i Stiernevidenskaben, i det man har anseet de første mere for Stiernekyndige og de sidste mere for Stiernetydere, dette bør efter Forfatterens Meening mere tilskrives Grækernes Partieskhed. „ Alt hvad der kan „ vides om Videnskabernes Tilstand hos de gamle Folk, ha„ ve vi fra Grækerne. Den største Deel af de store Anlæg„ ninger i Grækenland vare oprettede af Colonier, som va„ re komne fra Ægypten. Grækerne, som først blive un„ derviiste i Ægypternes Skole, have naturlig Viis anseet „ dem som Opfindere til alle Videnskaber. De have der „ næst søgt at sætte denne Meening i Priis. Men dette „ Fortrin har ikke haft anden Grund, end den store Hsyag„ telse, Grækerne havde sattet for en Nation, fra hvilken „ de havde al deres Kundskab. Disse selv samme Græker „ havde kun meget sildig kiendt Folkene i Overasien. Det „ er altsaa ikke underligt, at deres Historieskrivere ikke have „ givet Chaldæernes Opdagelser deres Værd, da de ikke toge „ den Andeel deri, som i Ægypternes o. s. v.“ Den Fremgang Grækerne selv har giort i Stierne-Videnskaben har været baade langsom og sildig. De første Græske Philosopher, som begyndte at lære deres Nation Reglerne og Grundene til denne Videnskab, havde selv lært dem i Ægypten og Chaldæa. Har Thales forudsagt en Formørkelse da skal det efter Forfatterens Meening, ikke have været Frugten af hans egne Opdagelser, ey heller af de Græske Stiernekyndiges Arbeyde, som havde været for ham. „ Herodotus er den ældste Skri„ bent, som har talt om denne af Thales forudsagte Formør„ kelse i Solen paa den Tid, da Mederne og Lydierne vare „ komne i Træfning. Den Maade han taler paa om dette „ Luftsyn, er meget sælsom. Han siger, at da de tvende Ar„ meer havde giort Angreb, blev det pludslig Nat i Stedet for „ Dag. Thales lægger han til havde sagt de Jonier denne „ Tildragelse forud, og havde næsten bestemt Aaret, naar „ denne Forandring paa Dag og Nat skulde gaae for

„ sig.

„ ſig. Man kan deraf ſlutte, at i Herodots Tid begreb og „ forſtod Grækerne endnu intet om Formørkelſerne. Man „ ſeer og, at der den Tid var intet Ord i det græſke Sprog „ til at betegne diſſe Luftſyner. Herodotus ſkulde ellers „ have betient ſig deraf, og ikke grebet til Omſkrivning for „ at betegne den Formørkelſe, ſom adſkilte de Meder og Ly„ dier.“ Førend Platons og Eudoxi Reyſe til Ægypten havde de næſten intet Begreb om Stierne-Videnſkaben, og de havde til Alexanders Tid ingen Opdagelſe giort ſom kunde lignes med Ægypternes og Babyloniernes. Men ſtrax efter den Tid have de ſnart overgaaet deres Læremeſtere. Grækenlands navnkundigſte Aſtronomer Ariſtilus, Thimocharis, Hipparchus, Ptolomæus, o. a. ſl. ere udkomne fra Skoelen i Alexandria, ſaa man med Rette kan tilegne Ægypterne den ſtørſte Deel af de Opdagelſer, ſom Grækerne have givet deres Philoſopher Æren for. Men af Mangel paa behørige Midler og Inſtrumenter, fandt man i de ældſte Tider ſtor Vanſkelighed ved at dyrke denne Videnſkab. Hvad det angaaer, at de Gamle ſynes allerede at have indſeet nogle glimrende Sandheder i Aſtronomien, ſom de Nyere dog fortiener Æren for, da meener Forfatteren, at det bør kun anſees for blotte Tanker, ſom ere ſkrevne paa en Træf, uden Kundſkab, uden Regel og uden nogen Grund, ſaaſom for Ex. at Jorden er rund; at den bevæger ſig omkring Solen; at Cometerne ere Planeter, hvis Omløb fuldender i et vis Antal Aarhundrede; at Maanen er beboet, og kan være en Medaarſag til Ebbe og Flod. Der kan iblandt mange ſaadanne deres Gierninger have troffet Sandheden. Men hvad man lærer i vor Tid om Jordens Figur, om Himlens Bygning og Indretning, om Aarſagen til Ebbe og Flod, er ikke en Frugt af Tilfælde eller Indbildning; men en Følge af mange Opagtelſer, af Erfarenhed og Betragtninger, og hver Stiernekyndig er i Stand til at giøre Regnſkab for ſit Syſteme. Der i beſtaaer Forſkiællen imellem de Gamle og Nyeres Kundſkab i Aſtronomien. — Det tredie Kapitel viſer Geometriens og Mechanikens Fremgang hos de ſamme trende Nationer, den Babyloniſke, Ægyptiſke og Græſke. De ſtore Værker man havde anlagt ved Floden Euphrat, deels for at hindre dens Overſvømmelſer ved at indſkrække den inden ſine Bredder ved høye og ſtore Dæmninger, deels for at lede fra den derved anlagte ſtore Vandkam, ved mange Slu-

ſer,

er, saa meget Vand, som var nok for at vande Jorden paa ehørige Tider; disse vidner om den anseelige Kundskab Babylonierne maa have haft i Geometrie og Mechanik, og overalt i Mathematik. De Ægyptiske Monumenter, og de til Nilens Ind- og Afledninger anlagte Værker, anvendes ligeledes til Beviis for Ægypternes Indsigt i de Mathematiske Videnskaber. Herved har Forfatteren S. 188 anmærket, „ at Grækerne, efter deres Skribenteres egen Tilstaaelse, og „ følgelig ogsaa Romerne, havde al deres Indsigt fra disse „ Folk (Chaldæer, Ægypter og Phœnicier) som de har været „ saa utaknemlige, for ey at sige uforskammet, at medhandle som Barbarer." Det er vist, at **Thales** og **Pythagoras** havde lært Geometrien hos Ægypterne, og haft de Egyptiske Præster til deres Læremestere, med hvilke de havde levet i Venskab og god Forstaaelse. — Det fierde **Kapitel** forestiller, hvad Fremgang den Geographiske Videnskab havde giort i den Tid her omhandles. **Homer** har kiendt næsten alle de Lande, som de Gamle Jordbeskrivere taler om. Han synes at have vidst, at Jorden var omgivet med Vand. At han har haft nogle Begreb om Luftens Beskaffenhed i de Lande, som ligger under Jevndøgns Linien, formoder Forf. af den Beskrivelse, han har givet paa Frugt-Træerne i **Alcinoi** Hauge. „ Han siger, at disse Træer vare aldrig uden Frugt; at saasnart de første vare moedne, fremkom straxt nye. Pæren, som var moeden „ til at tages af, viser een, som var nyelig skabt. Naar Granat-, Æblene og Pommerantserne vare fuldmoedne, viste de andre, „ som straxt vilde blive det. Den eene Viindrue fordrives af den „ anden, og naar en Figen falder af, er en anden i dens Sted." Denne Afskildring meener Forf. passer sig meget vel paa den Maade, Træerne bære Frugt under Linien. Han troer ikke, det bør ansees for en blot poetisk Opdigtelse, men at **Homer** har haft Sagens Virkelighed for sig, og at man gierne til den Tid, da **Homer** skrev hans **Odyssea**, kunde have nogen Kundskab om Luftens Beskaffenhed i de Egne under Linien, da det er vel rimeligt, at de forvovne phœniciske Sømænd har vovet sig der op under. Den Reyse **Salomons** Flode giorde til **Ophir** og **Tharsis**, under **Phœniciernes** Anførsel, bekræfter det samme. Han er af Meening med dem, som sætte **Ophir** og **Tharsis** i Kongeriget **Sofala**, paa den østlige Kyst af Æthiopien i Africa, og for at begive sig derhen fra det røde Hav, maatte man passere Linien. Nok saa mærkværdig er den Søereyse, **Me-**

cho Kongen i Ægypten Aar 610 for C. F. lod fuldføre, da han under Phæniciernes Anførſel udſkikkede en Flode fra det røde Hav, med Ordre at følge de Afrikanſke Kyſter, at fare Afrika omkring, og paa Hiemreyſen til Egypten, at gaae ind i den Middellandſke Søe igiennem Herculis Støtter (Sundet ved Cadix og Gibraltar). Man maa ſaaledes og ſaa vidt have kiendt mange Lande efter de Reyſendes Beretning. Men Forf. troer ikke, at man har vidſt at anbringe til Geographien noget Lys af Stierne-Videnſkaben og Geometrien. I Homers Tid anſaae man vor Jordkolde, ſom en plat Flade, derpaa alle Sider var omgivet af et Vandløb, og denne Vildfarelſe var i Herodots Tid end ikke uddød. Han anſaae de Skribenter med Latter der troede, at Jorden var rund, og at den var omgivet med det ſtore Ocean. Jeg troer, ſiger denne Skribent, at Homer har taget af et eller andet gammel Skrift, hvad han fortæller derom, og det uden ſelv at forſtaae noget deraf, ſaa han har efterſet evet hvad han har læſt, uden at vide hvad det var. Da der kom Geſandtere til den græſke Søemagt ved Ægina fra Jonien om Hielp imod Perſerne, blev deres Begiæring afſlaget af tvende Aarſager, førſt fordi de ikke vidſte hvad Vey de ſkulde tage paa hin Side Delus for at komme til Jonien, dernæſt fordi de foreſtillede ſig Veyen langt længere end den virkelig var, hvilket ſidſte tillige med andet viiſer hvor ſtor Grækernes Vankundighed paa den Tid har været i Geographien. I Grækernes og Romernes ſkiønne oplyſte Tider havde man ingen Kundſkab om de Lande paa hin Side Linien, og alt hvad man vidſte om Jorden indtog paa Landkortet kun et Rum ſom indbefattede næſten 2 tredie Deele af Europa, en tredie Deel af Africa og næſten en fierde Deel af Aſien. De fleſte Lærde troede, at kun tvende af de 5 Jordbelter vare beboede. Paa den ene Side meente de ingen kunde boe for den ſtærke Kulde, og ingen paa den anden for utaalelig Varme. Man antog kun en blot Mueligheed af Beboere i det ſydlige tempererede Jordbelte næſten ſom man antager Indbyggere i Maanen. Denne Meening har næſten været almindelig i Alderdommen uagtet de forbemældte og andre Reyſer om Africa, ſom Hiſtorien beretter. Men de Gamle have ikke betient ſig af diſſe Opdagelſer, der ſynes i Fødſelen ſelv at være blevne forglemte, og af Mangel paa bequemme Maſkine og Inſtrumenter har de ikke kundet forſkaffe ſig ſaa vigtige Kundſkaber ſom vi nu have. Geographien har i ringere end et halt hundrede Aar mere forbedret ſig end faſt ikke i fem hundrede Aar

(Beſlutningen følger.)

No. 45.

Kiøbenhavnſke

Efterretninger

om

lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 8de Novbr. 1770.

Kiøbenhavn.

Beſlutning af Undersøgninger om Lovenes, Kunſternes og Videnſkabernes Oprindelſe og deres Fremgang hos de gamle Folk ꝛc. (See forrige No.)

Den fierde Bog handler om Handel og Seyllads hos Ægyptерne, Phœnicier og Græker. — Forfatteren har allerede tilforn mældet om den Afſkye og liden Agt Ægypterne havde for Handelen og Seylladſen. De havde i mange hundrede Aar hverken Handels-Skibe eller Søemagt. Det er først Bocchoris, 670 Aar for C. F. og hans Efterfølgere, der har givet Love og giort Anordninger, ſom har ſigtet til Handelens Befordring. Det var og under diſſe Prindſers Regiering Ægypterne forandrede deres gamle Tænkemaade i Henſeende til Fremmede, ſom vare udelukte fra de Ægyptiſke Havne. Phammetichus, ſom beſteeg Thronen næſten 100de Aar efter Bocchoris, aabnede Havnene i ſit Rige for fremmede Nationer. Han tog i ſær vel imod Grækerne, og tillod mange af dem at giøre Anlægninger paa Kyſterne af Ægypten. Necho hans Søn og Efterfølger bemøyede ſig meget for at bringe Handel og Seyllads i Floer i ſine Stater. I denne Henſigt foretog han ſig at foreene den Middellandſke Søe med det røde Hav ved en Canal, ſom udgik fra Nilſtrømmen. Men dette Anſlag, ſom alt for-

giæves var forſøgt af Seſoſtris, maatte han og forlade; hvorfra han vendte al ſin Omhue til Søevæsenet, og lod bygge mange Skibe ſaavel paa den Middellandſke Søe ſom det røde Hav, i Forſæt at ſkaffe ſig nøye Kundſkab om dette og det Indianſke Hav, og var det efter hans Ordre Phænicierne paatoge ſig den Reyſe om Africa, ſom tilforn er mældt. Under Apries hans Sønneſøns Regiering vare de alt ſaa mægtige og erfarne til Søes, at de har leveret Phænicierne et Søeſlag og vundet det. Hans Efterfølger Amaſis traadte i ſine Formænds Fodſpor og fremmede Handelen af al Magt. Men dette Monarkie hældede til ſin Undergang, da det begyndte ret at indſee Handelens Fordeele, og har derfor ikke kundet høſte Frugter deraf. Dette beſynderlige anmærkes ved Ægyptærnes Handel og Søevæſen, at deres Skibe vare bygte og udredede paa en anden Maade end hos andre Folk, og at al Handel og Kiøbmandſkab gik igiennem Fruentimmernes Hænder, for Mændene holdte ſig for gode dertil. — Phænicierne ere nu blevne Meſtere af al den Handel, ſom drives i den bekiendte Verden. Ved deres Dueligbed og Erfarenhed i Seylladſen var Havets Herredømme kommen i deres Hænder. Andre Nationer toge dem til Anførere for deres Floder. Siden var den anſeeligſte og rigeſte Handels-Stad i Phænicien. Men i denne Periode har dens Colonie Tyrus ſvinget ſig op og giort den til intet. Propheterne Eſaias, Jeremias og Ezechiel foreſtille den ſom den rigeſte og ſtørſte Handels-Stad. Hvor prægtig er ikke den Beſkrivelſe, ſom den ſidſte har givet paa denne Stad i ſine blomſtrende Dage Kap. 27 og 28.! De verdslige Skribentere ſtemmer dermed overeens. Men den blev i Grunden ødelagt af Nabochodonoſor Kongen i Babylon 567 Aar for C. F. og en nye blev bygt paa en Øe lige over for den Gamle. Man veed og det er Handel og Seyllads, ſom Charthaginenſerne havde at takke for deres Flor og Velſtand. — Grækerne begyndte ikke for Alvor at lægge ſig efter Søevæſenet førend efter den Trojanſke Krig. Men af ſtor Betydenhed har deres Seyllads ikke været. De Folk, ſom derved i ſær har giort ſig berømte ere de Ægineter, Corinthier og Athenienſer, hvis Handel og Søevæſen her kortelig beſkrives, ſaavidt det hører til denne Periode. Som noget beſynderligt anmærker Forfatteren, at da Handel, Kunſter og

Haand-

Haandværker har i denne Tid været saa i stor Agt hos Grækerne, saa er denne Tænkemaade snart siden bleven forandret, saa at i Xenophons, Platons og Aristotelis Tider vare de Professioner, som kunde indbringe Penge, ansees som de, der vare et frit Menneske uanstændige. Aristotelis paastod, at man i en vel indrettet Stat burde aldrig give nogen Kunstner Borger-Ret, og Platon vilde, at man skulde straffe den Borger, som drev Handel, og begge stemmer overeens i den Meening, at Jorden ikke burde dyrkes uden ved Slaver.

Den femte Bog handler om Krigskunsten. Forfatterens Beskrivelse derover gaaer i Almindelighed ud paa at vise, at man i denne Periode har næsten ført Krig paa samme Maade som tilforn, uden Anslag og Overlæg, og med samme Grumhed og Barbarie. Man har endnu kun haft en meget indskrænket Kundskab om Krigskunsten. Folke-Retten var ligesaa ubekiendt og blev ligesaa ofte krænket, som nogen Tid tilforn. Hvad han derom foredrager i det første Kapitel skal i Almindelighed gielde om de Assyrier, Babylonier, Meder, Syrier og Ægypter. I det andet Kapitel handler han i Besynderlighed om Grækerne. Den Grumhed som blev øvet af dem i Krigene henregner han til den Græske Statsforfatning. „ Det synes beviist af Historien, at Folgerne af en Seyer, vare stedse langt grummere i Republikerne end i de Monarkiske Stater. De Krige som Monarker føre, blive sædvanlig ansete, som en Regents personlige Krig mod en anden. Undersaatterne toge der fast , aldrig Deel i nogen privat Hævn. Deraf kommer tildeels den Menneskelighed som regierer efter Seyeren, og , den gode Medfart man nu omstunder viiser mod Krigsfanger hos de fleste Europæiske Folk. Men det kan ikke , være saa i Republikerne. De Krige, de foretage, vare , heele Nationens. Hvert Lem i Staten tager derudi en , kraftig og personlig Deel, og bruger derfore en privat , Bitterhed i Striden. Følgerne af Seyeren maa da medføre saadanne Yderligheder, som ere ubørte i de Monarkiske Krige. Grækerne vare deelte i en Mængde smaa Republiker, hvoraf alle Lemmerne bare personlig Had og Misundelse til hinanden, og søgte følgelig kun at ødelægge og

„ udrydde hinanden.“ I tvende beſynderlige Artikler gives en kort Beſkrivelſe i ſær paa de Lacedæmoniers og Athenienſers Krigs-Tugt. Naar han bebreyder Lacedæmonierne deres Liſt og Bedragerie mod deres Fiender, ſaa roſer han derimod Athenienſernes Menneſkelighed mod dem, der i Krigen vare blevne lemlæſtede eller de fattige Fædre og Mødre, der i Krigen havde miſt deres Sønner.

Den ſiette **Bog** handler om **Sæder** og **Skikker** hos adſkillige Folk. Efter en kort Beſkrivelſe paa den glimrende Pragt ſom herſkede ved **Salomons** Hof, kommer Forfatteren til Aſſyrierne, hvilke beſkrives ſom et Folk, der under deres Monarkers Regiering har været hengivne til Pragt, Overdaadighed og Vellyſt, men tillige ſom et tappert og krigeriſk Folk. —— Babylonierne beſkrives i Monarkiets glimrende Tider, ſom et meget ſædeligt, tappert og klygtigt Folk, der beſad megen Smag og Dueligbed i Kunſter og Videnſkaber, men i det øvrige ſtolt, hengivet til Vellyſt og Overdaadighed, og endelig meget overtroiſk og lettroende, Laſter, der ndgiorde ikke alene Babyloniernes ſærdeles Egenſkaber og Tilbøyelighed, men endog alle øſterlandſke Folkes. Forfatteren er dog ikke eenig med de Skribentere, der angiver en vis hellig Ceremonie, ſom den fornemmeſte Aarſag til Babyloniernes vellyſtige Liderlighed i Henſeende til Utugt. Hiſtorien er denne. „ I Kraft af en Lov grundet paa Orakel „ var det alle Fruentimmer befalet, engang i deres Liv at „ begive ſig i Veneris Tempel for der at tiene de Fremmede „ til utugtig Omgang. Saaſnart de kom ind i Gudindens „ Tempel ſatte de ſig der ned med en Krands af Blomſter „ om Hovedet. Der var i denne Bygning en Mængde af „ Gange og Gallerier, hvor de Fremmede opholde ſig „ ſom af Lyſt til Utugt ikke manglede at indfinde ſig der „ Hobetal. Det ſtod dem frit for at udvælge af alle Fruentimmerne, ſom kom der for at opfylde Loven, den, ſom „ ſtod dem bedſt an. Den Fremmede var forbunden, ſaa „ ſnart han tiltalte den, ſom han havde udvalgt, at række „ hende nogle Penge, og ved deres Overgivelſe at ſige: „ **Jeg anraaber for Eder Gudinden Mylitta.** Den „ paa bragte han hende ud af Templet paa et afſondret „ Sted, og opfyldte ſin Lyſt. Qvinden kunde ikke nægte

„ o

„ at tage imod den tilbudne Summe, i hvor ringe den end-
„ og var, i Betragtning at det var en Religions Punkt.
„ Det ſtod ikke heller i hendes Magt at ſige den Fremmede
„ Ney, ſom først tilbød ſig. Saaſnart Fruentimmerne
„ havde opfyldt Loven, ofrede de et Offer til Gudinden efter
„ den foreſkrevne Maade, og da var det dem tilladt at gaae
„ hiem igien. Thi naar en Qvinde engang havde ſat Fod
„ i Templen, maatte hun ikke gaae ud, inden hun havde op-
„ fyldt den Forbindelſe, Loven paalagde hende.“ Forfatte-
ren meener, at denne Skik ſaa unaturlig den ſynes, havde
dog mindre ſin Oprindelſe fra Sædernes Forderverlſe og Uor-
den, end fra de Begreb de gamle Folk giorde ſig om Gudin-
den. De ſtode i den Tanke om hende, at hun friſtede Qvin-
de-Kiønnet til Utugt. Denne Lov var altſaa efter Forfatte-
rens meget rimelige Meening mere indført for at forhindre
Utugt end for at befordre den. Meeningen er efter Anſeelſe
paradox og behøver den Forklaring, Forfatteren giver derover
ſaa lydende: „ Stifterne til denne Lov vare overbeviiſte om,
„ at Venus var en misundelig og ond Gudinde, og havde
„ derfore ſøgt de Midler, de holdte for de bequemmeſte til at
„ ſætte Qvinde-Kiønnets Ære i Sikkerhed for denne Gudin-
„ des Griller og Ondſkab, og det er uden Tvil i den Henſigt
„ at formilde og forsøne hende, at de havde opfundet det
„ Slags Ofring, jeg taler om. Man vilde ſaa at ſig fri-
„ kiøbe Fruentimmernes Dyd, og ſætte deres Kydſkhed i en
„ beſtandig Sikkerhed ved at lade dem engang giøre et urig-
„ tigt Skridt, hvor med man haabede Gudinden ſkulde
„ nøyes, og følgelig lade dem i Fred deres øvrige Livstid.
„ Jeg vil udlede ſra ſamme Grund det, ſom man læſer om
„ den ſædvanlige Skik i mange Lande at opofre et viſt Antal
„ Koner og Jomfruer til offentlig Utugt. Man vilde for-
„ modentlig ved dette Slags Offer erholde, at alle de øvrige
„ Koner og Jomfruer ſkulde føre et ordentlig og tugtigt Lev-
„ net. Juſtinus ſiger, at det fra utænkelig Tid var Skik
„ paa Cypern paa viſſe Dage at ſende Jomfruerne paa Hav-
„ breden, for der med Utugt at opofre Venus deres Jom-
„ frudom, ſom en Afgift, de betalte hende for deres øvrige
„ Liv. Samme Henſigt har bragt Babylonierne paa oven-
„ mældte Ceremonie. Dette ſlutter jeg af de Ord den Frem-
„ mede maatte ſige: Jeg anraaber Gudindens Gunſt

„ for Øder. Herodotus anmærker derved, at ſaa ſnart „ Fruentimmerne i Babylon havde fuldført den Pligt, Lo„ ven paalagde dem, lode de ſig ikke ſiden overtale, i hvad „ der end og blev budet dem. Ælianus beretter at ſam„ me Lov var indført i Lydien. Vi maa endnu lægge til, „ at hos de Folk, hvor det var Skik at opofre et vis Antal „ Jomfruer til Utugt i Veneris Tempel, var der ingen, „ ſom jo giorde ſig en Ære af at ægte dem.“ Man maa følgelig tilſtaae, at der i dette Onde, ſom havde ſin Grund i en falſk Religion, var noget godt, og Forfatteren vil derfor ikke, at man med de fleſte Skribentere maa udlede Grunden til de Babyloniſke Sæders Fordærvelſe fra denne Ceremonie. Han troer heller ikke, at Sædernes Fordærvelſe var i de Tider, han her handler om, dreven til det Høieſte, og at de først kort efter Cyrs ſiden og i Alexanders Tider overlode deres Døttre og Koner til Fremmede for Penge og allene for deraf at giøre ſig Profit, efter at Indbyggerne vare faldne i Armod og Elændighed. Deres Stiernetyderie tiener i Beſynderlighed til Beviis paa deres Lettroenhed og Overtroe. — Fra Babylonierne kommer Forfatteren til Mederne, der ogſaa ſkildres overalt i deres hele Levemaade ſom et til Pragt, Overdaadighed og Vellyſt hengiven Folk, hvilke Laſter i før og først begyndte at indſnige ſig hos dem efter det Aſſyriſke Riges Undergang og vare Følger af deres Rigdom, Magt og Vælde. Iblandt deres Sæder anmærkes dette ſom en beſynderlig Mærkværdighed, at i viſſe Egne i Medien var det ikke alene tilladt at have mange Koner, men endog indført ved en udtrykkelig Lov, ſom befalede hver Underſaat at giſte ſig og underholde i det ringeſte 7 Koner; og at det tvertimod i andre Egne var en Kone tilladt at have mange Mænd, da man anſaae den med Foragt, ſom havde ringere end fem. — Forfatteren har fremdeles her forenet ligeſom under en almindelig Betragtning alle de adſkillige Afbildninger Alderdommen har efterladt os af Ægypternes Art og Beſkaffenhed og deres naturlige Pund og Gave i Henſeende til Love Kunſter, Videnſkaber, Sæder og Skikker. Denne Betragtning er viſt ikke fordeelagtig for denne Nation, og Forfatteren har ſat den ſtore Berømmelſe, hvor med den af mange Skribentere er bleven ophøyet, mange Grader dybere ned. Ægypterne har efter denne hans Betragtning været

et

et Folk, der aldrig har haft Hierne til at bringe deres Opdagelser til nogen Fuldkommenhed, uden nogen retskaffen Smag i Bygningskunst, Billedhuggerie og Maling, uden nogen fuldkommen Kundskab i Lægekunst, Astronomie og Geometrie, uden Nemme og Drift eller Gave til Handel, Søevæsen eller Krigskunst. Uanstændighed og Liderlighed herskede i deres offentlige Fester og hellige Ceremonier. Deres Sæder vare besmittede med Uretfærdighed, Begierlighed, Troløshed, Trækker og Skiælmstykker, Svigagtighed, Qvindagtighed, Ladhed, Feyhed, Nederdrægtighed, Forfængelighed og deres Religion med den affindigste Overtroe. Al den Videnskab og Philosophie, som de Ægyptiske Præster berømmes saa meget for, var kun Markskrigerie, tienlig alene til at bedrage og forblinde et lidet oplyst Folk. Kun i Henseende til deres Love og borgerlige Indretninger lader han dem med Fortieneste beholde nogen Roes. — Nu komme Grækerne for en Dag, og iblandt dem alene de tvende Hoved-Nationer, Lacedæmonier og Athenienser. Den Afbildning han giver paa Lacedæmoniernes Sæder er asskyelig men i ingen Henseende mere, end i deres umenneskelige Opførsel med deres Slaver, de bekiendte Hiloter. Lige Grumhed og Troeløsshed skal Lacedæmonierne have brugt imod alle dem, de fandt nogen Fordeel ved at undertrykke. Til Exempel derpaa anfører Forfatteren iblandt andre følgende Historie. „ Alcibiades, hvis Tapperhed og Dygtighed var de Lacedæmonier bekiendt, maatte søge et Tilflugts-Sted hos den „ unge Cyrus, Kong Artaxerxis Broder i Persien. Han „ var der ikke længe, før han indsaae denne Prindses hemmelige Anslage, og opdagede Hyemedet af de Anstalter, „ han saae ham giøre. Da Alcibiades pønsede paa at befrie sit undertrykte Fæderneland, meente han, at det ingenlunde skulde skade ham Feyl, dersom han kunde underrette Artaxerxis om de Anslage, Cyrus havde for imod „ hans Person. Endelig kunde en saa vigtig Opdagelse ikke „ have manglet at sætte ham i Gunst hos denne Monark, „ og maatte uden Tvil have forskaffet ham den Hiælp han „ behøvede til at opreyse Athenen af sin Undertrykkelse. I „ dette fulde Forsæt gav Alcibiades sig paa Reysen til Persien. Men Lacedæmonierne fik Kundskab om Aarsagen „ til hans Reyse, og saae forud, at der var ingen Redning

„ for dem, derſom de ikke fandt Middel til at ſkaffe Alci-
„ biades af Veyen. De iværkſatte derfor, for at naae
„ deres Maal, den ſkammeligſte Nederdrægtighed. Denne
„ ſtore Mand opholdte ſig da i Pharnabazi Statholderſkab.
„ Lacedæmonierne ſkreve til denne Statholder, at han vilde,
„ i hvad det endog ſkulde koſte dem, befrie dem fra ſaa far-
„ lig en Fiende. Pharnabazus, ſom blev vundet ved de-
„ res Tilbud og Løfter, tiente dem efter deres Forlangende,
„ og lod Alcibiades myrde.“ Viſt var dette et nederdræg-
tigt Opførſel, men er det vel noget, der ſaa egentlig charac-
teriſerer den Lacedæmoniſke Nation. Hvad for en anden Na-
tion ſkulde i lige Tilfælde ikke have opført en ſaadan for ſig
ſaa farlig Mand for ſin Frelſe? Naar og hvor gjøre Menne-
ſker ſig Samvittighed over endten aabenbar eller ved hemme-
lige Ränker at ſtyrte og undertrykke hinanden, naar den
eenes Fordeel beroer paa den andens Skade, den eenes Frelſe paa
den andens Undergang? Ja det ſom værre er, naar og hvor
ſøger man ikke endogſaa Fordeele, uden hvilke man kunde væ-
re i Behold, endogſaa med andres Skade, Ruin og Ødelæg-
gelſe? Men man gjør det og til evig Skam og Skiændſel
for det menneſkelige Kiøn. Ligemaade er deres Opførſel
mod de overvundne Athenienſer under de 30 Tyranner, og
mod Syracuſanerne under Dionyſius heller ikke characteri-
ſerende. Paa ſaa barbariſk en Grumhed, og paa ſaadan troløs
Underfundighed har baade den nyere og ældre Hiſtorie utallige
Exempler til alle Tider hos mange, ja hos alle Nationer,
ey alene hedenſke, men og chriſtelige, kun med den Forſkiæl,
at Chriſtendom, Ret og Dyd har, hos de meer oplyſte Na-
tioner, mere tient dem til Skiul og Dække, naar andre
endten i Mangel deraf har øvet dem mere aabenbar, eller
og reent taget Dyds og Chriſtendoms Maſqve fra Anſigtet.
For Reſten er det næſten overalt et Afſkyeligt og fæl Por-
trait Forfatteren har givet af de Lacedæmoniers Sæder. Det
fortiener viſt al den Afſkye, hvormed det er ſkildret, og det
er af Hiſtorien ellers nokſom bekiendt. Den Afbildning han
giver os paa Athenienſernes Sæder, er lige tvertimod, og
viiſer, hvor ulige og ſtridige diſſt tvende græſke Nationer har
været i Sæder, Skikker og Levemaade. Athenienſerne vare
et mildt og menneſkekiærligt Folk, velgiørende, ſtor og ædel-
modigt, meget tappert og ſtridbart, havde desuden megen

Ind-

Indsigt i Handel og Søevæsen; men derhos lætsindigt, hidsigt, egensindigt, ivrigt, ubestandigt, stolt, i det øvrige meget høfligt og empfindtligt over Anstændigheder, og i Henseende til de Tider her handles om, vellystigt, hengivet til Sinds-Fornøyelser, indtaget i et smukt Skilderie, en smuk Billedstøtte, forliebt i Skuespil, Elsker af Videnskaber og smukke Kunster af alle Slags; endelig overmaade begierligt efter nyt, fuld af megen Snak, lystigt, skiemtefuldt, Elsker af Skiærs og sindrige Ord, og som overalt baade tænkte og udtrykte sig med al muelig Smag og Fiinhed, og har i det øvrige frembragt mange store og grundige Hoveder, og mange høye og opvakte Hierner. I en en egen Artikel handles om Grækernes offentlige Leege, en Afhandling, som og henhører til Afbildningen paa deres Sæder. —— Denne sidste Deel af dette høystpriselige Værk er besluttet med følgende Afhandlinger: I) **om de græske Mynters og Maales Vurdering**: II) **om Chaldæernes astronomiske Aar-Regninger**: III) **om Babyloniernes, Egypternes og Chinesernes Alde**: IV) **om et uforstaaeligt Sted hos Herodotus i hans Historier fierde Bog.** Hvorefter følger et **Udtog** af de chinesiske Historiskrivere.

Edenburg.

Philosophical Essays I) Of the Academical Philosophy. II) Of active power. III) Of Liberty and Necessity. 1769 187 S. i 8vo. I den **første Afhandling** søger Forfatteren at anprise den beskedene og forsigtige **Philosophie**, der intet bestemmer, hvor intet er evident, under Navn af den Academiske **Philosophie**, ligesaa meget, som han iver imod den Scepticke. At være uvis i Henseende til mange Ting, hvorefter vor Giernvidenhed forsker, er en Følge af af vor indskrænkede Forstands Kræfter. Og paa et hvert Sted vel at underskille det uvisse fra det visse, ved det første at bekiende sin Uvidenhed og holde sin Dom tilbage, og antage det andet med et villigt Bifald, er et Bevis paa den oprigtige Sandheds Kiærlighed, og ægte **Philosophie**, og et Undersøgelses-Kiendemærke paa den Sokratiske og Platoniske eller gamle Akademiske **Philosophie**. Vil man kalde det at tvile, saa maa man gisre det. Men det er noget langt

andet end Tvivleſygen, end den Pyrrhoniſke Scepticismus, og den nyere Akademiſke. Den Akademiſke Philoſophie holder over viſſe Lærdomme, ſom afgiorte upaatvivlelige Sandheder, og ſætter dem i et klart Lys. Scepticismus vil ingenſteds finde afgiorte Sandheder, og ſøger kun ved ſin Sophiſtiſke Diſputere-Kunſt at blande alting i hinanden, og drage det ind i den dunkle Uvisheds Afgrund. Den første giør os beſkedene, forſigtige og frygtſomme i vore Meeninger og Domme. Men Tvivleren er intet mindre end dette. Ikke ſielden taler han i en ſaa uforſigtig Tone, og dømmer ſaa driſtig, ſom den meeſt reſolverede Dogmatikus neppe ſkulde. Denne hans Ubeſindighed og Overilelſe er en af de fornemmeſte Aarſager til hans vildfarende Meening, at Sandhed ſkal ikke være nogenſteds at finde. Endnu mere kiender man Forſkiællen imellem denne dobbelte Art af Philoſophie i Følgerne og deres Indflydelſer paa Hiertet og Sæderne. Diſſe Sætzer bliver oplyſte med Exempler og hiſt og her med ſtor Frimodighed anvendte paa Hume. Den heele Afhandling er ſkreven med en god practiſk Forſtand paa 62 Sider. Den kan udrette mere hos Elſkere af Tvivl, end de ſædvanlige Antiſeptiſke Skrifter, der gemeenlig komme fra ſaadanne, ſom udſvæver til den anden Side. Viſſe Folk, ſom ere alt for gavmilde med Tvivlernes Navn, og begriber ikke, at ingen Philoſophie er mindre farlig, end den, der tvivler paa det rette Sted, diſſe kan og af denne Skribent blive bedre underviiſte. I den anden Afhandling forſvares først imod Locke, at Begrebet om Kraft ikke kommer af de Fornemmelſer, hvorved Siælene forholder ſig lidende, og ſom de tilſkrive Tingenes Indvirkninger uden fra, men meget mere af Følelſen om deres egen Kraft, tildeels og af Slutninger over Oprindelſen til de Forandringer, ſom Siælene blive vaer uden for ſig. Fra det almindelige Begreb om Kraft, kommer han til Skabelſen og Forſynet. Verdens Bygning kan ikke forklares naturlig, ikke af Naturens Kræfter, efterſom de Kræfter, hvormed Legemerne i Verden nu frembringe regulaire Virkninger, ſaaſom for Ex. Central-Kræfterne, allerede forudſætte ſammes fuldſtændigſte regelmæssige Forbindelſe, for at virke overeenſtemmende. Derfore er alle Forſøg, til at udføre en ſaadan Forklaring, og altid falden latterlig ud, det Carteſianſke

der-

dermed indbefattet. Det er fordeelagtigt for den Moſaiſke Skabelſes-Hiſtorie at ſammenligne den med de philoſophiſke Romaner om Verdens Oprindelſe. I den Lære om Forſynet dogmatiſerer Forfatteren næſten lidt for meget, og beviiſer ey altid paa det ſkarpeſte. Overalt gaaer han i denne anden Afhandling ikke dybt nok ind i Sagen, og ſynes ikke at være ſin Modſtander Hume voxen nok. Billig maa man forundre ſig over, at man S. 75. endnu finder hiint Wolfiſke Bevis for Princ. rationis ſufficientis. I Betragtningen over Friheden foredrager Forfatteren de ſædvanlige Grunde imod Fataliſterne, gode og ſlette blandt hinanden. Han ſætter Frihedens Begreb i den Formue at begynde Virkninger eller og ſaaledes at virke noget, at man ikke var beſtemt ved en fremmed Kraft til juſt at virke ſaaledes, og ikke ſat i nogen Umuelighed til at forholde ſig anderledes. Uden Undſeelſe regner han Leibnitz iblandt Fataliſterne. Paa den Indvending ſom tages af Bevægnings-Grundene ſvarer han, at diſſe ikke ere virkelige Ting, og at de følgelig ikke ved deres Kraft kunne brſtemme Siælens Kraft. Mere grundig er den Erindring, at ſaaſom vor heele Kundſkab om Tingenes Virkning paa hinanden er kun ſaa lidet tydelig, ſaa ſkulde vi ikke decidere meget i ſaadanne Materier, tildeels hvor vor Paaſtand kan have ſlemme Følger for Dyden.

Göttingen og Bremen.

Hr. Hofraad Michaelis Commentationes Societati Regiæ Scientiarum per Annos 1763. 1764. 1765. & 1768. oblatæ, ere udkomne i Förſters Forlag paa 26 Ark i 8vo. Endeel af diſſe Afhandlingers Indhold er tilforn bleven bekiendtgiort. Vi ville derfor kun fornemmelig opholde os ved nogle nye Stykker, ſom ere komne til ſiden de ere blevne oplæſte i Videnſkabernes Sælſkab: 1) Jus leviratus Iſraeliticum explicatum; 2) De menſibus Hebræorum. Denne Afhandling, ſom beviſer, at alle de Jødiſke Maaneder falde en Maaned ſildere, end den jødiſke Calender ſætter dem, har bekommet mange Tillæg. De vigtigſte der iblandt viiſer, at Joſephus har regnet ligeſaa, ſom Hr. Hofraaden regner Maanederne, og for Ex. ſammenligner Hebræernes ældſte Maaned med April, og den ſyvende med October, ja ſiger

end

end mere udtrykkelig, at Hebræernes førſte Maaned er, naar Solen ſtaaer i Vædderen. Paa denne Maade ſynes altſaa Sagen fuldkommen vis, og den ellers ubegribelige Moſis Lov at være reddet. Forandringen i den Jødiſke Calender maa efter Joſephs Tid og efter Jeruſalems Forſtyrring være opkommen, formodentlig ved en underladt Indlemmelſe af en Maaned i Maane-Aaret; og det er virkelig ikke begribeligt, hvorledes Jøderne, ſaa længe de endnu var i deres Land, og helligholdte deres Feſter, ſaaledes have kunde tage Feyl; thi den Umuelighed, midt i Martii at bringe de førſte moedne Frugter i May at helligholde Takſigelſes Feſten for Høſten, ſom endnu varede, og i September for den endnu knap begyndte Viin-Høſt til Jeruſalem, ſaa de maatte forlade de Stæder, hvor de boede, havde ſtrax maattet bringe dem tilbage fra deres Vildfarelſe, ſaa længe deres Guds-Tieneſte endnu varede. Den omſtændelige Fortegnelſe paa de Syriſke Maaneder i 6te Sph er og en nye Tilſatz, og i ſær det Navn Adar S. 33 af Vigtighed. Saa kaldte Syrerne den Maaned Martius, og den jødiſke Calender Februarius; hvilket af begge er det ældſte, kan man ſee af Navnet, ſom betyder en Vædder; thi ved Enden af Martius, men ikke i Februarius, træder Solen ind i Vædderens Tegn. Lige ſaadanne Anmærkninger ere der giorte ved flere Maaneders Navne. 3) Corollarium, nomina menſium Hebraica, Chaldaica, Arabica, Æthiopica, Coptica, ex Schedis Chriſtiani Benedicti Michaelis. Dette Stykke er ganſke nyt. I vore Hebraiſke Ordbøger mangler ofte Maanedernes Navne, da man dog hellere maatte ønſke at finde dem endogſaa tilſammen og i Grammatiken ſelv. Den Sal. Doct. C. B. Michaelis til Halle arbeydede paa en Hebraiſk Ordbog, hvortil alle Collectanea ved Cocceji Lexicon ere hoſſkrevne og næſten færdige til Trykken. Her havde han og giort en Fortegnelſe paa Maaneders Navne i de forhen benævnte Sprog, og hans Søn har troet, at giøre mange en Tieneſte, om han lod dem trykke. Undertiden, hvor han i Henſeende til Navnenes Afſtammelſe afviger fra ſin Fader, har han betegnet det i en Anmærkning. Over Høvedet ſeer man, at Maanedernes øſterlandſke Navne ere for den ſtørſte Deel ikke ſaa vilkaarlige, ſom de latinſke; men mere beſkrivende, og halve Definitioner, ſom de reene tydſke, ſaaſom Heumonath o. ſ. ſ. 4) De Syria Sobæa, qvam Davi-

Davidis ſub jugum miſit, Niſibi ac circumjecto Tractu. Til denne Afhandling ere der kun komne faa Tilſatzer, for Ex. at den Syrer Ephraem allerede har forklaret Zoba ved Neſibis. 5) Hiſtoria bellorum Davidis cum Neſibeno Rege illuſtrata. Denne Afhandling, ſom næſten er den Længſte i den hele Samling, er nye, og ikke tilforn forelæſt Sælſkabet. De Hielpemidler, af hvilke Hr. M. forklarer den 2 Sam. VIII. og X. kortelig fortalte dobbelte Krigs-Hiſtorie, ſom David har ført med Kongerne af Neſibis, ere, foruden det Sted af Nic. Damaſcenus, ſom Joſephus har bevaret os, fornemmelig de hidhenhørende Pſalmer, den 44de, 60de og 83de, og den Øſterlandſke Geographie. Uden at indlade ſig i det Critiſke og Beviſene, giver man os kun et kort Udtog af Hiſtorien. Allerede for Davids Tid gik Iſraeliternes Grændſer paa nogle Stæder indtil nær ved Euphrat. Thi under Saul havde de halvtredie Stammer paa hin Side Jordan ført en lykkelig Krig med Indvaanerne af Hagr, eller ſom Navnet ſkrives i D. Büſchings Geographie, Hedſcher, ved den Perſianiſke Havbugt, og med andre Arabiſke Folk, udi hvilken de forſvarede Herredømmet over de til den omvankende Faaredrift brugbare Ørkener imellem Palæſtina og Euphrat. I Davids første Regierings Aar overfaldt den mægtige Konge af Neſibis, hvilken andre Konger i Meſapotamien var ſkatſkyldige til, den Syriſke Konge, der havde ſit Sæde til Hamath eller Epiphania ved Orontes, og erobrede et anſeeligt Strøg Land, der gik indtil det Middellandſke Hav, og den ved dette Hav beliggende Stad navnlig Bairut eller Berytus. Da til en Tid tvende Kongeriger, det Neſibinſke og Iſraelitiſke, toge meget til i Magt, og udbredede deres Grændſer saa vidt, indtil de bleve Naboer, saa opvakte dette en Iverſyge iblandt dem. David vilde ikke taale, at Kongen af Neſibis forſikrede ſig Herſkabet over Euphrat, ved anlagde Fæſtninger, og derover kom det til Krig. David vandt et, vel ikke meget blodigt, men i anden Henſeende overmaade ſtort Slag, udi hvilket han giorde 20000 Fodfolk og 7000 Ryttere til Fanger. Iſraeliterne havde den Gang kun lidet Rytterie, ſom var undværlig til deres biergagtige Lands Forſvar, og i Arabiens Ørkener, hvor det manglede dem paa Fourage, og til Agerdyrkningen brugte de aldeles ingen Heſter, men Øxer og Æſeler.

ler. Deres Fiende var derimod ſtærk paa Rytterie. Det var altſaa for David et unyttigt Bytte, han beholdte kun hundrede Heſter, og lod de øvrige løbe, ſom han ey omſonſt vilde føde, efter at han i Forveyen havde ladet Seenerne i deres Bagfødder afſkiære, at hans Fiende ikke mere ſkulde kunne bruge dem. Dette var næſten en Krig imod Heſte-Nationen, ſaadan en, ſom Romerne ofte førte mod Elephanterne. Davids Seyer vakte Naboerne op og giorde dem til de Overvundnes Allierede. De Amalekiter, ſom endnu vare tilovers, de Edomiter, nogle andre i Hiſtorien ubekiendte Folk, men i ſær den mægtige Konge af Damaſcus, nemlig Adad, hvilken Hiſtorien beſkriver ſom den tapperſte blandt alle de Damaſceniſke Konger, formodentlig og Ammoniterne, kom Kongen af Neſibis til Hielp. Der blev fægtet med afvexlende Lykke; Iſraeliterne tabte nogle vigtige Slag, ſom i Bibelens hiſtoriſke Bøger ere overgangne, fordi de giorde ikke Ende paa Krigen. Men deres Sag ſtod, ſom man ſeer af Pſalmerne, paa en meget farlig Fod. Tvende Slag giorde endelig Sagen af. I det eene miſtede Kongen af Damaſcus 22000 Mand, og da imidlertid Edomiterne havde trænget ſig ind til det Inderſte i Riget, og ſat Jeruſalem ſelv i Skræk, ſaa ſendte David en Armee under Joab tilbage, ſom fuldkommen ſlog dem i Salt-Dalen, det er den, ſom paa den veſtre Side omgiver det røde Hav. Følgen blev, at David erobrede det ganſke Kongerige Damaſcus og Edom, og giorde Fred med de øvrige Konger, ved hvilken han beholdte den hele Deel af Hamath, ſom Kongen af Neſibis tilforn havde erobret, og i Beſynderlighed Staden Berytus. Denne Fred varede ikke længe. Thi da David overfaldt Ammoniterne, fordi de havde beſkiæmmet hans Geſandtere, ſendte Kongen af Neſibis dem Hielpe-Tropper for Penge, hvilket og andre Konger giorde, ſaaſom den af Tob, et i Arabien beliggende Landſkab, og den af Epicarus, en Amalekitiſk nær ved det døde Hav i Arabien beliggende Stad. Her kom David og først i Krig med Aſſyrierne. Aſſyrien var den Gang deelt i flere ſmaa Riger. Det eene, hvis Konge reſiderede til Rechob, ſendte Ammoniterne Hielpe-Folk, og herved er den Tvil hæved, ſom Cellarius giorde ſig, hvorledes Aſſyrierne har kundet ſidde ſtille ved Davids Seyer. Joab og Abiſai ſloge Hielpe-Tropperne og Ammoniterne ſelv paa

een

een Dag, i tvende Slag, og fra den Tid af førte Kongen af Nesibis Krigen, ikke mere som en Hielper, men som en Fiende selv med sin hele Magt. Han sendte en Armee af ikke mindre end 90000 Mand over Euphrat. David gik den i egen Person i Møde, og vandt imod dem langt fra det største Slag iblandt alle dem, han nogen Tid havde tilfægtet sig, i hvor vel der er Tvil om Tallet af de Døde. Derpaa fulgte en nye Fred. I de hidindtil ommældte Krige, sloge sig endnu flere Folk til Davids Fiender, saasom de Ismaeliter, Indvaanerne af Hagr eller Hedscher ved den Persiske Havbugt, Staden Byblus i Phoenicien og de Tyrier. Thi over disse sidste var Davids Ven, Hiram, endnu ikke Konge, men hans Fader Abibal, hvilken Sønnen fulgte efter først i Davids 33te Aar. Ellers er Hr. Michaelis af den Meening, at Tyrierne nok har forbundet sig med Davids Fiender, men endten slet ikke ført Krigen, eller og kun med en ringe Magt, saasom de bleve svækkede ved alle Slags offentlige Ulykker, saasom Jordskiælve og Skibbrud. Denne Historie har man her anført, som en formodentlig Prøve paa den Davids Historie, som Hr. Hofraaden har under Hænder. 6) Sententia de chronologia Mosis ante diluvium, og 7) Sententia de chronologia Mosis a Diluvio ad Abrahamum. Om begge disse sidste har man tilforn ved anden Leylighed givet Efterretning.

Göttingen.

Jaon. Gottofr. Brendelii, Professoris qvondam medici in Acad. Georgia Augusta celeberrimi Opusculorum Mathematici & Medici Argumenti Pars I. continens Programmata, Pars II. complectens Dissertationum fasciculum primum. 1769. 2 Alph. 8 Ark i 8vo, foruden de dertil hørende Kobbere. Hr. Profess. Wrisberg har besørget denne Udgave. Saa høyt elsket den Sal. Brendel har været af de Syge og sine Tilhørere; ligesaa høyt skatterede Udændinge hans Skrifter. Foruden Medicinen var i sær Mathematiken hans Lyst-Videnskab. Hans mathematiske Undersøgninger gik gemeenlig ud paa en medicinsk Gienstand; dog vare og mange den Lære om Størrelsen egentlig tilhørende, saasom de om Snegle-Linierne og de paraboliske Logarithmer. Programmata ere af forskiællig deels chymisk deels phy-

physiologisk Indhold. De andre ere practiske. Af det Slags ere alle Stridskrifterne, og de i sær, hvor i de Sal. Br. selv har den største Andeel. De bære Præg af en sat Bemærknings-Geist, der dog ikke øser alt af sig selv, men lader og andres Fortieneſter gielde tilligemed sine, dog ikke uden Valg, og efter Fornødenhed og Anseelse, hvilket hans Citationer bevise. De fleste af disse Dissertationer kan ansees som Udtolkninger af forskiellige de vigtigste Steder hos de Gamle, i sær de græske Læger, i hvis Sprog Hr. Br. besad en saa fornemmelig Styrke, og hvis Omgang var hans daglige Fornøyelse. Hans vidtloftige Praxis skaffede ham Leylighed til at skildre Sygdomme, ikke saa meget efter enkelte Tilfælde, som efter deres almindelige Optrin. Hvis ikke Titlen paa Stridskrifterne altid ere saa tillokkende, saa er Udførelsen det saa meget desto mere, som i en mandig og ziirlig Stiil forestiller et rigtig Billede af Sygdommens Natur, indtil de fineste Træk. Udgiveren har og medtaget saadanne Stridskrifter, hvorpaa den Sal. Brendels Navn ikke staaer, men som han dog har dicteret, saa vel som og saadanne, som Respondenten, dog ved Præsidis Raad og Hielp, har arbeydet paa. Der er Materie nok endnu til et andet Hæfte, da det første endes med Aar 1750., og den Sal. Brendell har endnu udgivet mange flere læseværdige Stridskrifter indtil Aar 1758., i hvilket han døde.

Anmældelse.

Altona. Anzeige der hauptsächlichsten Rettungs-Mittel derer, die auf plötzliche Unglücksfälle leblos geworden sind, oder in naher Lebensgefahr schweben, aufgesetzt von D. Philipp Gabriel Hensler, Königl. Dänischen Physikus zu Altona, Pinneberg und Ranzau. 1770. 4 Ark i 8vo. Her handles i dette lidet Skrift om Midler til at redde druknede eller qvalte Personer; Nyfødte, som synes at være døde; til Døde fortrykte Børn; fortumlede af Damper og Dunster, angrebne af pludselig Gift; Qvalte af Ting, som de har indsluget; Forfrosne; Lynslagne; livløse af Stød eller Fald, Forblødelse, umaadelig Brækning eller Purgering, og Affect. Forskrifterne er kortelig, ordentlig og tydelig foredragne, at Vundlægerne saa vel som andre forstandige Folk kan derefter som snareſt komme dislige forulykkede Personer til Hielp.

No. 46.

Kiøbenhavnske

Efterretninger

om

lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 15de Novbr. 1770.

Sorøe.

Philosophiske Tanker om de moralske Aarsager til ulykkelige Ægteskaber. 61 S. i 8vo.

En Kones Valg er vist et af de vigtigste, en Mand kan giøre i Verden. Kan man endog i Henseende til samme feyle med den allerstørste og mueligste Klogskabs Brug; kan den endogsaa undertiden giøre det lykkeligste Partie i Verden, der næppe engang har valgt, end sige med Overlæg, saa ere dog disse Exempler, der kan have sin Grund i nogle saadanne hældige eller uhældige Omstændigheder, som Mennesker har ikke i deres Magt, ey almindelige nok, for endten af det første Slags at slutte, at man ingen Klogskab herved kan eller bør bruge, eller af det sidste, at man ingen behøver. Derimod ere de bedrøveligste Exempler af ulykkelige Ægteskabs-Forbindelser, som ere stiftede uden Valg og Overlæg, alt for mange for ey at værdige den Skribent vor største Opmærksomhed, som i den Henseende foreskriver os de bedste og viiseste Klogskabs-Regler. Man kan med Sandhed sige, at det er en af de Materier, om hvilke der ikke kan skrives for meget eller for ofte, saa længe der altid skrives noget sundt og godt, som kan tiene Mennesker til Underviisning i en Sag, hvor de har saa vigtige Pligter at opfylde, som de saa let glemmer, og om ikke de glemte dem, dog saa let kan forfeyle.

Om vi end ikke med Sandhed kan ſige, at nærværende Forf. har udtømmet denne ſaa vigtige Materie, eller ſagt alt hvad derom kunde ſiges, ſaa har han dog ſagt meget, ſom fortiener Opmærkſomhed, og ſom ikke for ofte kan ſiges, ſaa længe man kun alt for ofte i den Henſeende overtræder ſine Pligter.

Lader os følge Forfatteren i ſine Betragtninger. —— Lidenſkaberne og de ſandſelige Drivefiædre ſætte det Menneſkelige Liv i Virkſomhed og beſtemme dets Handlinger til Skaberens og Naturens Øyemærke. En af de naturlige Drifter og Lidenſkaber, ſom ſkal beſtemme os til at handle efter Skaberens Henſigt er den i os indplantede Tilbøyelighed til en Forbindelſe med et andet Kiøn, ſom er det Middel, hvorved vor Slægt formeres og vedligeholdes. Den dermed foreenede ſandſelige Fornøyelſe er ſaa ſtor, at man blot ved Eftertanke kan ſlutte ſig til, at den er ikke ſelv Øyemærket, men kun et Middel dertil. „ En Opdagelſe, ſom retfærdiggiør „ og underſtøtter de ſandſelige Motiver, og burde giøre os „ Øyemærkets Opfyldelſe deſto mere angelegen, hvis det er „ ſandt, at Evnen til at kiende vor Beſtemmelſe og væſentlige „ Henſigt er givet os til den Ende, at vi med vor Fornufts „ og Villies Samtykke ſkulde udøve diſſe Pligter og handle „ efter vor Beſtemmelſe. Hvor høyt maa vi ikke beundre „ den uendelige Viisdom, ſom giorde Middelet til vor For„ plantelſe ſaa indtagende, at det dog beholder ſin Styrke, „ naar end Øyemærket, ſom derved er at opnaae, ſkulde „ ſynes os ligegyldigt. Thi dette er det ſædvanligſte. Hvo „ troer, at Paris bortſnappede Helena for at avle Børn „ med hende? Hvor tydelig maa ikke denne Viisdom forud „ have indſeet vor Handlingsmaade, og at dens Henſigt ik„ ke blev opfyldt, hvis ikke Grundene til Menneſkenes der„ til fornødne Handlinger meget mere vare lagte i Middelet „ ſelv, end i Øyemærket og hvis ikke Middelet blev giort „ til et tiltrækkende Formaal!" Men Gud har givet os Fornuft og Frihed ſom vore ſandſelige Tilbøyeligheders Beſtyrere, at vi med Fornuftens Overlæg og frit Valg ſkulle giøre virkelige gode Gierninger endog i det vi følge de ſandſelige Drifter og handler efter vor naturlige Beſtemmelſe. „ Men Fornuften lader ſig let formørke af Lidenſkabernes

„ Taa-

„ Taage. Vor ſvage Forſtand taber ſig ſnart i Tingenes „ forviklede Orden, og vor Blindhed i at dømme om det „ Fuldkomne og Ufuldkomne er meget ſtor. Ulykkelige „ Ægteſkaber aflægge bedrøvelige Beviiſer.“ Ægteſtanden har den ſtørſte Indflydelſe i vor timelige og ævige Velfærdt. Intet Skridt fortiener at gjøres med ſtørre Forſigtighed, end dette til en Forbindelſe, ſom Døden allene gjør Ende paa. Mangel af Klogſkab og Forſigtighed i at vælge den Perſon, man forbinder ſig med, er den almindelige moraliſke Aarſag til Forbindelſens Ulykkelighed. Valget forudſætter flere Perſoner og en rigtig og nøye Kundſkab om ſamme, i ſær om deres Gemytter, ſom maa dømmes af deres Handlinger. „ Gemytternes Underſøgning er møyſommelig og udfordrer en lang Tid, og det er derfor ikke urimeligt at vi anvende en vis Deel af vor Ungdoms Flid paa „ Kundſkaben om det andet Kiøn, og til den Ende begynde „ at ſøge dets Omgang, ſaaſnart vi tør haabe, Forſynet vil „ ſætte os i en Stand, da vi ikke mere kunde leve uden „ Ægtefælle, og maa jeg derfor undre mig over Alderdommens Egenſindighed og Folks beſlækkende Domme, da det „ fortænkes unge Mennesker af begge Kiøn, at have Omgang med hinanden, naar hverken Ondſkab eller Udyd beſmitter den.“ Imellem flere ved Omgang og Underſøgning bekiendte Perſoner bør da vælges den bedſte. Men hvilken er da den bedſte? Denne Perſon beſtemmer Forfatteren ſaaledes: „ Det er dog vel den bedſte for mig, ſom endten „ er ganſke efter min Character, og hvis Sindelag ſtemmer fuldkommen overeens med mit, eller ſom har meeſt „ Lighed med mig, eller hvis Gemyt er i Stand til at „ lade ſig bøye efter mit, og foreene dermed.“ Efter vor Erfaring og Skiønſomhed burde denne Beſtemmelſe være nøyere beſtemt. Viſt er en fuldkommen overeenſtemmende Villie, naar den er dydig og retſkaffen paa begge Sider, den rette og ſande naturlige Grund ligeſom til al Venſkab og Kiærlighed, ſaaledes og til den Ægteſkabelige. Idem velle & Idem nolle ea demum firma eſt amicitia. Det er og bliver en ævig Sandhed. Men Spørsmaal, om man endten tør haabe en ſaa fuldkommen Overeenſtemmelſe af et andet Menneſkes Villie og Sindelag med vores, og om den ikke meget mere bør ved et viſt Forhold i Ægteſtanden befordres og til-

veyebringes, end den i Forveyen kan haabes. Dernæſt hvad er det for et Menneſke der vil eller kan med Ret forlange en fuldkommen Overeenſtemmelſe og Bøyelighed af et andet Menneſkes Gemyt efter ſit? Er da mit Gemyt, mit Sindelag altid det bedſte? min Villie altid den billigſte, altid den retſkafneſte? Dette maa Forfatteren i det mindſte ſtiltiende forudſætte hos Frieren eller Vælgeren. Vi holde for, at den der vil udſøge ſig en Ægtemage, han bør vel efter en foregaaende Kundſkab udſøge ſig den bedſte han kan faae, men han bør aldrig vente ſig en fuldkommen dydig, eller nogen, der er ham endten fuldkommen eller meget lig. Han bør vide, at han ſelv et ſkrøbelig Menneſke, vælger ſom oftest et ſkrøbeligere. Han bør lære at kiende ey allene hendes, men og ſit eget Hierte, og begge foreenede Hierters ey allene onde, men endog gode Egenſkaber og naturlige Tilbøyeligheder. Han bør forſtaae den Kunſt at tæmme, regiære, beſtride onde Tilbøyeligheder ey allene hos andre, men endog hos ſig ſelv, og have lært alle Kunſtgreb, ſom Natur, Fornuft og Skrift i den Henſeende giver Underviisning om. Han bør, kort at ſige, forſtaae den Kunſt med Fornuft at overvinde og lade ſig overvinde. Paa denne Maade ſkal tvende endog i Begyndelſen ey meget lige, naar kun ikke vanartede og forvorpne, Gemytter, efterhaanden ligeſom ſmelte tilſammen, og der ſkal tilveyebringes en Harmonie, ſom i Begyndelſen endten ikke var at formode eller ikke muelig, eller i en vis Henſeende ikke nyttig, maaſkee, ſkiøndt i ſig ſelv altid ønſkelig. Thi det er dog ſofte nødvendigt, at endten en meget god Mand maa have forbedret en mindre god Kone, eller en meget god Kone forbedret en mindre god Mand, og det ved nogen disharmonie, førend den fuldkomne Harmonie kan erholdes, og det ſkeer undertiden, at denne Harmonie lykkelig erholdes ved det at den ſtridig og forſkiællig Tilbøyelighed kommer i Foreening med den anden. Vi har vel ikke dermed ſagt noget, ſom er lige ſtridigt imod Forfatteren, men ſom uden Tvil kan tiene til en nøyere Beſtemmelſe af hans Forſkrift i Henſeende til den Overeenſtemmelſe, man ved en Ægtemages Valg bør have for Øyne. At hans Forſkrift lider Undtagelſe, kan endog beſtyrkes med de Exempler han ſiden anfører af Ægteſkaber, udi hvilke der endog kan udkomme noget Godt af tvende ſtridige Tilbøyeligheders Foreening, da den ene holder

der den anden i en fordeelagtig Ligevægt, for Ex. imellem en alt for rundgivende Mand, og alt for ſparſommelig Kone. —— Det er ellers en viis Indſkrænkning Forfatteren herved ſelv har giort, at den Gemytternes Overeenſtemmelſe, ſom ſkal være Grund til en lykkelig Forbindelſe, maa finde Sted i Henſeende til Dyder og gode Egenſkaber, og ey i det Laſtværdige, og her af indſeer man tillige dette, at Forfatteren maa forudſætte Vælgeren ſom den bedſte og dydigſte Mand, naar han ſkal anſee den for den bedſte Kone, ſom er ham fuldkommen lig, eller i alt vil lade ſig bøye efter hans Gemyt. Derfor lader Forfatteren os ikke vente nogen Lykke af den Overeenſtemmelſe, ſom finder Sted imellem en Philedonus og en Aſotia. De ville ſnart, ſiger han, ved den ſkionneſte Harmonie og Fornøyelſe paadrage ſig Armod og Fattigdom ved ſælles Pragt og Vellyſt. Paa denne Grund antager Forfatteren. „ at et Pars Forening af ſtridige Til„ bøyeligheder, er lykkeligere (NB. dette kan undertiden være ſandt) og mangen Gang nødvendig; ja jeg kan uden „ Fordragelighedens Fornærmelſe ſige, at juſt deraf har „ den ſit Liv og Væſen (NB. dette kan behøve nogen Beſtem„ melſe). I Muſikken lader ſtridige Toner ſig ſætte iblandt „ de angenemme, og dog ſtemme de tilſammen i den behage„ ligſte Harmonie. Hvorfor ſkulde man ikke ogſaa torde „ formode en god Harmonie af ſtridige Gemytter?" Dette er en virkelig Undtagelſe fra den ovenanførte Regel angaaende Gemytternes fuldkomne Overeenſtemmelſe, ſom man ved ſit Valg burde have for Øyne. Forſkiællen i vores og Forfatterens Tænkemaade bliver her alene denne: Vi anſeer den ſom en nødvendig Undtagelſe, naar man endten har forfeylet den ſøgte Overeenſtemmelſe, eller ikke kundet erholde den, men vi meener tillige at man bør ſøge at hæve Uovereenſtemmelſen jo før, jo hellere: han derimod anſeer den for en Undtagelſe, man undertiden frivillig burde giøre, og for nødvendig, ſaa vidt den i en vis Henſeende kan være nyttig. Hans Exempel vil ſætte denne vor Tænkemaades Forſkiæl i et ſtørre Lys. Han lader for Ex. Eukrates, en maadelig og tarvelig Huusholder, forkaſte ſit Valg, ſom var falden paa en ligeſindet Sophroſyne, alene paa Grund af den Frygt, at deres Maadelighed kunde blive paa begge Sider overdreven, og derimod lader han ham vælge en til Pragt og Yppighed

tilbøyelig Pompe. Naar den gode Eukrates havde raadført sig med os, angaaende dette sit Valg, da havde vi aldrig raadt ham til, paa saa svag en Grund, at forkaste saa rar og dydig en Kone, som Sophrosyne. Skal en saa fornuftig Mand ikke vide bedre at bevare sin Dyd, end ved en modsat Last hos sin Ægtemage, og ikke meget mere foreene sin Dyd med en andens, for at blive des mere dydig? Skulde han ikke vide, at bevare sin Maadelighed fra Karrighed, just fordi han fik en maadelig Kone? For Overeenstemmelsens Skyld havde vi vist raadet ham at lade Pompe fare og holde ved Sophrosyne. Men sæt, han var lidt gnieragtig, og han havde i Stedet for en Sophrosyne, som han troede lignede ham, og som kunde og have blevet ham en god Ægtemage, taget Feyl og troffet en Pompe, da finder her en Overeenstemmelse Sted, som vel i en vis Henseende kan have sin Nytte, saa længe enhver beholder sin herskende Tilbøyelighed, og den eenes følgelig behøver at indskrænkes ved den andens; men aldrig havde vi turdet raade Eukrates, for den Aarsags Skyld, at forbinde sig med en Pompe, ey heller tør vi endnu raade ham til at bevare denne Overeenstemmelse. Thi hvem kan love for, at tvende Personer, der beherskes af tvende saadanne Laster, ere i al anden Henseende saa fornuftige, at Overeenstemmelsen gaaer ikke videre, end den bør, og ikke videre, end nær op til at sætte Grænser for disse tvende hinandens Tilbøyeligheder? Ja hvad, om disse ikke ville lade sig tæmme? Vi skulde meget mere raade Eukrates at rette sin Feyl, og søge tilligemed ved Fornuft og Kiærlighed at bringe sin Pompe til en lige Maadelighed med sig, for at tilveyebringe en fuldkommen Harmonie, som i Begyndelsen ikke fandt Sted. Vi turde altsaa ikke saa lige frem med Forfatteren paastaae, at den ægteskabelige Fordragelighed har just sit Liv og Væsen af tvende saa stridige Tilbøyeligheder, som en Eukratis Sparsomhed, der er nær ved at falde til Gnieragtighed, og en Pompes Yppighed. Lader os rette lidt ved dette Udtryk, (vi haabe, han tillader det) og hellere sige, at den ægteskabelige Fordragelighed kan komme til Live deraf, naar den eenes Tilbøyelighed, regieret ved Fornuft, hældigen saaledes indskrænker den andens, at de blive begge middelmaadige og overeenstemmende. Men det er da Overeenstemmelsen og ikke

Over-

Overeenſtemmelſen, der giver Fordrageligheden ſit Liv. Vel lar Forfatteren ſat ſit Udtryk i et glimrende Lys, ved Exem- pel a den muſikaliſke Harmonie, ſom beſtaaer af ſtridige To- ner. Men endten maa herved betænkes, at Omne ſimile claudicat, eller og vi med større Ret kan tilegne os denne ſmukke Lignelſe ſaaledes: Tonerne ere kun forſkiællige, ikke ſaa ſtridige, at de jo kan ſammenſættes og derved bekomme et harmoniſk Forhold til hinanden, ſom behager Øret: Jlige- maade ere **Eukratis** Karrighed og **Pompes** Yppighed, tven- de forſkiællige Toner, dog ikke ſaa ſtridige, at de jo kan for- eenes, og i deres Foreening bringes til en vis Maade, og et vis Forhold til hinanden, ſaa deraf udkommer en ſær venlig Harmonie, ſom gior deres Ægteſtand forligelig og for dem begge behagelig. Seer man, det bliver immer Over- enſtemmelſen, hvorpaa Fordrageligheden vil grundes, og hvor- af den faaer ſit Liv og Væſen? —— I Anledning af foranførte antager Forfatteren et tredobbelt Ægteſkab, et ſom er grundet paa Dyden alene, ſaaſom imellem en **Gneſius** og **Heliſe**, ſom begge ere dydige, elſke hinanden indbyrdes lige- høyt, har een Villie, ſøger fælles Fornøyelſe, og dette kalder han det dydige; et andet, ſom han kalder det **naturlige**, ſaaſom imellem **Philedonus** og **Aſotia**; og det tredie, ſom han kalder det **Politiſke**, ſaaſom imellem **Eukrates** og **Pompe**. Vi har paa det første intet at udſætte, og vi hol- de det end mere for det **naturligſte** Ægteſkab. Hvad det andet angaaer, da ſeer vi ikke nogen Grund, paa hvilken det med Ret kan kaldes et **naturligt** Ægteſkab, hvor i begge Perſoner ere hengivne til een og ſamme Laſt, og det Tredie er uden Tvil grundet paa en falſk Politik. Thi er ikke det en falſk Maxime, at ville forkaſte en dydig Bruds Valg, og for- binde ſig med en Laſtværdig, for ved hendes Laſt, at ville ret- te eller indſkrænke ſin. Bør ikke meget mere en fornuftig Mand, ſom en **Eukrates**, bedre ſvare til ſit Navn, og ſelv rette ſin Feyl, ſom han saa vel kiender. —— Mangel af den foregaaende **fornødne** Kundſkab om Gemytternes Beſkaffen- hed, og et derpaa grundet uforſigtigt Valg var den almin- delige Aarſag til den **Ufordrageligheed**, ſom gior Ægteſkaber ulykkelige. Herefter underſøger Forfatteren de beſynderlige, iblandt hvilke han ſætter denne først, at man forſømmer at bruge de Midler, hvorved den fornødne foregaaende Kund-

skab kan erlanges. Det er i Barndommen Lidenskaberne yttrer sig med den største Styrke. I den Alder er det os endnu ikke magtpaaliggende, endten vi ansees for bedre eller værre, end vi virkelig ere, og vi handle paa den Tid uden al Forstillelse og af aabne Hierter. Man burde altsaa endten selv ved Omgang fra Barndommen af have kiendt den Persons Gemyts Beskaffenhed, for at kunne sammenligne den med nærværende, og forvisses om, at hun i en høyere Alder ikke handler med Forstillelse, eller og man ved en god og paalidelig Ven maatte forskaffe sig denne Kundskab. Denne Pligt som af mange forsømmes, har Forfatteren meget smukt oplyst med tvende opdigtede Exempler. Den anden besynderlige Aarsag, som forhindrer os at faae den fornødne Kundskab om Gemytterne, bestaaer derudi, at enhver efter sin Tilbøyelighed lader sig forblinde af udvortes Anseelse, og dømmer om Fruentimmernes Værd, ikke efter det Indvortes, men efter udvortes Fortrine. Man spørger ikke, har det Fruentimmer en god Forstand? et ædelt Hierte? en god Tænkemaade? en god og fordragelig Karakteer? Men man spørger, er hun riig? er hun smuk? er hun af fornem Familie? og snart forlanges kun een af disse Egenskaber, snart tvende, snart maa de alle være samlede, alt som de moralske Temperamenter endten til den eene eller den anden, eller alle tilhobe, herske hos Frierens Person. Forfatteren har herved ikke fortiet nogen af de bekiendte vigtige Sandheder, som i den Henseende kan siges, og ey for ofte siges, saa vel Mandfolk, som Fruentimmer, og de Forældre, som forblindet af samme udvortes Egenskaber, ofte tvinge deres Børn til at indgaae en Forbindelse, som er stridig imod deres Tilbøyelighed. — Endelig ere der nogle, som virkelig efterforske Charactererne og seer ikkun paa Gemytterne ved deres Giftermaale, men ere dog blevne bedragne i deres Valg. Forfatteren siger os ogsaa Aarsagerne hertil. Nogle har for deres Ungdoms Skyld endnu ikke været i Stand til at dømme om, hvad der boede hos Fruentimmerne, og de har været for hastige til at vælge en Person efter en umoden Skiønsomhed, førend de endnu vare i Stand til at gifte sig med hende. Andre seer de farlige Klipper, som de første løber an paa, og i det de søge at skye dem, geraade de paa en anden Afvey. De skyer det andet Kiøns Omgang med en stoisk Følelsløshed,

der

der ſikker ſig ligeſaa lidet, ſom hiin alt for tidlige Forbindelſe. Diſſe faaer derfor ingen Perſon at kiende, ſom ſtemmer overeens med deres Charactee, førend Tiden er for kort til at anſtille en ſaa vanſkelig Underſøgning. Diſſe maa da gribe efter den første den bedſte, og Lykke for dem, om de giøre et godt Greb. Til en tredie Claſſe høver de, ſom vel ſøger det andet Kiøns Omgang, men lade ſig mærke med deres Henſigt, og derfor blive bedragne ved dets Forſtillelſe. — Forfatteren har ikke vildet handle om de phyſikaliſke Aarſager til Ulykkelighed i Ægteſkaber, ſaaſom de endten ere ſaadanne, der bør forhindre eller ophæve Ægteſkaber, eller og de i og for ſig ſelv kan ikke giøre et Ægteſkab ulykkeligt, uden ved en moraliſk medvirkende Aarſag. — Spørger man, hvoraf det kommer, at Friere, ſom have brugt al Forſigtighed og Klogſkab, og ſkyet de Veye, ſom fører til ulykkelige Ægteſkaber, have dog været ulykkelige i deres Valg, og Andre derimod, ſom uden Fornuft og paa Slumpelykke gifte ſig med et Frueutimmer, have dog troffet det lykkeligſte Partie? ſaa ſvarer Forfatteren, at det er overordentlige Tilfælde, hvor i man maa tilbede Forſynets forborgne Veye. „Af Erfaren„ hed (hedder det) kan man ſige noget derom. Gemeenlig „ ligger endten en Revſelſe, og med ſamme Hiertets Forbe„ dring til Grund derved, eller det er Prøver, ſom Gud„ dommen paalægger vor Taalmodighed og Hengivenhed i „ dets Villie. Hvo ſom befinder ſig i ſlig Tilſtand, eller har „ giort et ulykkeligt Partie, han holde ſig til Dyden, og „ næſt at bruge de Midler, Religionen giver os i denne „ Sag, følge Ovids ſunde Raad:

„ Quod male fers, aſſueſce; feres bene, multa Vetuſtas
„ Lenit — — — "

Vi ville endnu giøre Forfatteren et Par Spørsmaale: 1) Hvad ſkal den giøre, ſom ſelv ikke har haft Leylighed til ved Omgang at forſkaffe ſig den fornødne paalidelige Kundſkab, eller ikke har nogen ſaadan Ven hvis Ærlighed han i ſaa vigtig en Sag kan lide paa? (thi man ſkal ofte kunne finde en god Kone, naar man maa lade ſig nøye med Skyggen eller Maſqven af en Ven) Vi ſvare, han ſkal for alle Ting først kiende ſig ſelv og ſine Feyl; dernæſt betænke, at hvem han end faaer, ſaa faaer han et Menneſke til Ægte; for

det tredie forstaae den ædle og dyrebare Kunst at omgaaes med Mennesker, og ved sin Omgang og sit Forhold at kunne rette deres Feyl, ligesom han og ikke maa glemme at rette sine; endelig for det fierde give sig Gud i Vold, tage den skikkeligste og bedste Kone, han efter sin Skiønsomhed kan faae, og saa troe, at en stor Deel af hans Lykke i hans Ægteskab vil beroe paa hans eget fornuftige Forhold i Omgang med sin Kone. 2) Hvad skal Fruentimmer giøre, som ikke saa læt kan vælge, og ikke faae den Mand til Ægte, som de kiendte allerbedst at være skikket for sig? En Mands-Person kan ikke saa længe blive forlegen. Han kan faae mange Kurve, selv gaae mange forbi, og dog finde sig en Kone. Men et Fruentimmer maa betænke sig vel ved et hvert Tilbud, hun forkaster, just for hun kan og maa selv ingen giøre. Er det da Mandfolkene alene, der behøve saadan Underviisning, saadanne Klogskabs Regler og Forskrifter? Har man ingen til Fruentimmerne? Næsten ingen uden den almindelige, at de bør ikke af Giftesyge indlade sig i en Forbindelse, som enhver Fornuftig bør forkaste, men for Resten vil ogsaa deres Lykke i Ægtestanden meget mere beroe paa deres eget Forhold i samme efter at Forbindelsen er skeet, end paa noget deres foregaande Valg. Vi har kuns med disse tvende Spørsmaale vilder give det at forstaae, som vi foran har erindret, at Forfatteren har ikke udtømmet sin Materie. Der ere flere moralske Aarsager til ulykkelige Ægteskaber, end de, som ere grundede i et slet og uforsigtigt Valg. Man kan have valgt vel, ja maaskee truffet vel i Blinde, og siden selv forderve den Ægtestand, som kunde have blevet den lykkeligste i Verden. Kun den Kunst at omgaaes med Mennesker, maatte vi fra Ungdommen af have lært, baade Qvinder og Mænd. Det er den store Kunst, paa hvilken det allermeest beroer, at vi kan komme vel igiennem Verden med hinanden. Den skulde derfor og være os en kiær Skribent, som gav os de bedste Klogskabs-Regler, hvoreefter Mænd og Qvinder bør omgaaes hinanden i Ægtestanden, hvorved endogsaa kunde rettes den Feyl, som i Valget kunde være begaaet. Plutarch har givet nogle. Der kan endnu gives flere.

Halle.

Halle.

D. Franc. Dominici Haberlins (Herz. Braunschw. Lüneb. Hofraths, ersten Lehrers der Rechte, des Staatsrechts und der Geschichte zu Helmstadt) **Römisches Conclave, oder gründliche Nachricht von demjenigen was von dem Tode eines Pabsts bis zur Wahl und Krönung eines neuen Pabstes in Rom vorzugehen pflegt, nebst einer Nachricht von dem lezt verstorbenen Pabst Clemens XIII. und dem Cardinals-Collegium überhaupt aus zuverläßigen Schribenten und glaubwürdigen Documenten zusammengetragen.** 1769. 11 Ark i 8vo. Skriftet begynder med den sidstafdøde Paves Historie. Man finder vel ikke derudi ubekiendte Omstændigheder, eller nogen Opdagelse af forborgne Drivefiedre, men dog en naturlig Forbindelse imellem de nyeste Begivenheder i Kirken. Med Ret forkaster Hr. Hofr. det Rygte om en Forgivelse, hvorved **Clemens** ved en vis Orden skulde være befordret til Døden. Den der betænker den afdøde Paves beklemte Hierte, hans meer en faderlige Ømhed imod Jesuiterne, hans til Blodstyrtning tilbøyelige og krummede Legems-Bygning, og de nogle Dage for hans Død meddeelte Audienzer, vil ikke videre søge nogen Aarsag til hans Død. Recensenten forsikrer os af mundtlige til Rom erholdte Efterretninger, at **Clemens** har tilbragt de tvende sidste Dage af sit Liv med største Sielens Grømmelse, ja den første Nat, efter de Bourbonniske Magters Andrag om at ophøve Jesuiter-Ordenen, endogsaa med Graad og dybe Hierte-Suk. —— Efterat Forfatteren har besluttet den sidste Paves Liv og Levnet, saa begynder den almindelige Afhandling om hvad der maa gaae for sig indtil et nyt synlig Kirkens Over-Hoved bliver valgt. Vi ville kun deraf meddeele nogle hist og her mærkværdige Satzer. S. 96 Aarsagen hvorfor det Navn **Cardinal** er bleven tillagt visse Geistlige i og uden for Rom, er følgende: I de første Christnes Tider havde man tvende Slags Kirker i Stæderne. Det ene kaldte man Titulos, som betyder Parochier; men det at det **Diakonier**, hvorover **Diaconi** vare satte, hvilke maatte antage sig de Syge og Arme. De andre Kapeller i Stæderne hedte Oratoria. At nu de ringere Kirker kunde underskilles fra de høyere, saa bleve disse kaldte Cardinales,

og

og deres Præſter ſelv bekom det ſamme Navn. S. 101. De 6 Cardinal-Biſkopper have uſtridig den forſte Rang. Men de 50 Cardinal-Præſter og 14 Daconi ere i Henſeende til Værdighed hinanden lige, og gaaer i Rang efter hinanden, ſom de ere komne til Cardinal-Værdigheden. Men ere der flere til en Tid bleven ophøyede til Cardinaler, ſaa følge de paa hinanden, ligeſom de ere blevne udnævnede af Paverne. S. 103. De ſaa kaldte Cardinal-Biſkopper, Præſter og Diaconi, ere juſt ikke altid virkelig indviede Biſkopper, Præſter og Diaconi, og Cardinals-Værdigheden indpræger ingen Character indelebilem. S. 109. Tilforn, førend Cardinalerne alene valgte Paven, havde endog blotte Biſkopper Rang for dem. Men nu holder Cardinalerne ſig lige med Kongerne, og ville gaae for alle Kongelige Printſer og Geſandtere, fordi enhver af deres Middel kan blive Pave. Hvorfor og Cardinalerne af Kongeligt Blod have i Henſeende til Titulaturen intet forud; men de blive ligeledes blot kaldte Eminentzer. S. 115. Efterdi Paven i det forſte Geheime-Conſiſtorium tilſlutter Munden paa en nye giort Cardinal, og aabner den igien i det andet og tredie, eller giver ham Tilladelſe at tale i de hellige Conferenzer; ſaa paaſtaaes, at, om det ſkulde hende ſig, at en Pave døde førend Munden blev ham aabnet, den nye Cardinal da hverken kan vælge med i det følgende Conclave, og heller ikke ſelv blive valgt. S. 120. Den røde Cardinals-Hue kan vel med viſſe Høytideligheders Jagttagelſe tilſkikkes en Fraværende, men det ſkeer ſaa ſielden, at ſamme ey engang blev overſendt begge Cardinalerne Richelieu og Mazarin. Derfor pleye de nye Cardinaler nu omſtunder meſtendeels at reyſe til Rom, for at modtage den af Pavens Haand, ſom da og giver dem Titel af en Kirke til Rom. Heraf indſeer man Aarſagen, hvorfore der altid ere nogle Cardinaler i Præſternes og Diaconernes Orden, der endnu ingen Titel have, nemlig fordi de i deres Fraværelſe ere blevne udnævnte til Cardinaler, og har endnu ikke været i Rom. S. 125. Sagſnart en Prælat bliver ophøyet til Cardinal, ſaa miſter han derved alle ſine Beneficier, Embeder og Penſioner, ſom han hidindtil har haft, de blive holdte for vacante, og hiemfalde til det pavelige Kammer. S. 150. I ſig ſelv kan alle Cardinalerne af Conclavet blive Paver, men det er allerede bleven til en forældet Skik, at

nogle

nogle ikke kunne lange til Pontificatet. Til den første Classe af disse i en politisk Forstand Uværdige, henhører alle de, som efter det romerske Udtryk har Arvesynden hos sig, nemlig Fremmede, som ikke ere Italier, Kongens af Sardinien Undersaatter, Undersaatterne af saadan en Stat, som har en stor Indflydelse i den almindelige Interesse af Europa og lever i Stridigheder med andre, alle de, som paa udenlandske Kroners Udnævnelse har erlanget den røde Hue, og den slette Afmindelse af Alexander VIII. af Huset Ottoboni, og Clemens XIII. vil maaskee udelukke Venetianerne. Stor-Hertugen af Toscana misunder Cardinalerne af Lucca den pavelige Værdighed, og ingen Regent seer gierne, at nogen af hans Undersaatter lange dertil. Til den anden Classe regnes de, paa hvis Person, Fødsel, Opførsel eller Stand er noget at udsætte, saasom de fødte Kongelige eller Fyrstelige Prinser, de Cardinaler, som aabenbar har opofret sig til nogen Krones Interesse, og af samme har antaget Protection eller Gesandts Embede, iligemaade om de har et alt for stærkt og fattigt Forvandtskab, om deres forrige Levemaade har ikke været regelmæssig, om de ere Ordens-Geistlige, har en alt for sund Legems-Constitution, og har endnu ikke opnaaet 60 Aar. Hvem der altsaa vil gisre sig Haab om den tredobbelte Krone, maa være neutral, tale lidet, blande sig i faa Ting, ikke have meget med nogen at gisre; maa være from, dog ikke skinhellig; redelig, men dog ikke eenfoldig; klog, men dog ikke alt for viis, paa det de andre Cardinaler kan have Haab om ogsaa at kunne have nogen Andeel i Regierings-Sagerne. Han maa være lærd, men ikke pedantisk; lemfældig, men i Nødsfald ogsaa streng; standhaftig, dog saa at han veed at finde sig i Tiden og Omstændighederne; venlig og beleven, uden dog at give noget bort af sin Anseelse; beskeeden og ydmyg; men og prægtig, naar den pavelige Tilstand det udfordrer; fornemmelig vidt fra alle Factioner, og til Rom mere ubekiendt, end bekiendt. S. 168. Den Skik, at de nye Paver forvexle deres Navn, de hidindtil har ført med et andet, skal have sin Oprindelse fra Pave Sergius, der først har forandret sit forrige Navn Bucca Porci, formedelst dets slemme Lyd. Dog er det rimeligere, at de Tydske Pavers Navne i de mindre Tider har formedelst deres for Italienerne alt for haarde Udtale givet Anledning til den-

ne

ne Forandring. Men Cardinal **Baronius** veed en bedre Aarſag: Paven hører op ved ſit Valg at være et Menneſke, ſom andre Meenneſker, bliver en Chriſti Statholder, og derfor er det billigt, at han aflægger ſit forrige Navn. Kun Skade, ſiger man, at Chriſtus, da han ſkal have giort Apoſtelen **Peder** til ſin Statholder her paa Jorden, har ikke forvandlet dette Navn. (Dette er nok Spøg. For Reſten maa vi erindre, at **Baronii** Aarſag er hverken i ſig ſelv urimelig eller latterlig, naar den ikke ſkal ſige mere, end at det er ikke urimeligt, men meget mere billigt, at en Mand, der ophøyes til en ſaa ſtor og betydelig Værdighed, bliver ved et andet Navn underſkilt baade fra ſig ſelv og andre, efterat han er bleven ophøyet baade over ſig ſelv og dem. Det er i det Mindſte en gammel og uſkyldig og ey urimelig Skik, at man har forandret Navne ved betydelige og ſtore Forandringer. Saaledes er af **Saulus** bleven en **Paulus**, og det er en Skik de Romerſke Paver gierne kunde falde paa at efterfølge, hvad endten ſaa **Peders** Navn var bleven forvandlet, eller ikke, da **Chriſtus**, ſom de foregive, udvalgte ham til ſin Statholder paa Jorden. Og ſkulde det ikke nok være ſaa rimeligt, at man efter ſaadan Skik har aflagt et ſaa gemeent Navn, ſom **Bucca Porci**, eller andre almindelige, ſom at de Tydſke Pavers Navnes Haardhed i Italienernes Øren ſkulde have givet Anledning dertil? Vi vil ikke haabe, at denne vor Anmærkning ſkulde være uværdig, at ſtaae ved Siden af Recenſentens ovenanførte.)

Züllichau.

Die eigentliche Lehrſätze und Maximen der Jeſuiten, nach welchen ſie dem Chriſtenthume und den Staaten ſchädlich geworden ſind, aus ihren klaſſiſchen Schriftſtellern gezogen, nebſt einer kurzen Geſchichte dieſes Ordens. 1769. 1 Alph. i 8vo. Er det vel mueligt, at en heel Orden af mange Tuſende i alle Verdens Deele adſpredte levende Lemmer, kan have fælles Lærdomme, altid bevare ſamme Meeninger, og forſvare de ſamme grove og afſkyelige Vildfarelſer, da næppe tvende enkelte Menneſker pleyer at komme overeens i deres Indſigter og Læreſætter? Den ubenævnte Forfatter af ovenanførte Skrift er ſaa billig

at han undtager nogle, dog ikkun faa lærde og retskafne Lemmer af denne Orden, og tilstaaer tillige, at Jansenisterne og Dominikanerne har paadigtet deres Fiender, Jesuiterne, meget, og forstørret og udtolket meget til deres Fornærmelse. Han har altsaa ikke blindt fulgt disse i sine Efterretninger om Jesuiternes Lærdomme, men selv efterslaget denne Ordens dogmatiske, moralske og casuistiske Skrifter, om hvilke der mældes i Fortalen, anført dem paa sine Steder i denne Afhandling, og valgt saadanne Steder af dem, som udmærke sig af Korthed og Tydelighed. De Jesuitiske Lærdomme ere bekiendte nok og allerede blevne foredragne i mange Skrifter. Men som disse deels ere vidtløftige, deels forfattede i fremmede Sprog, saa har Forfatteren overgivet til Trykken disse sine til egen Brug samlede Efterretninger, til Nytte for saadanne Læsere, der har hverken Tid eller Duelighed nok for selv at opsøge dem i de behørige Skrifter, eller behørigen at undersøge dem, hvorved han dog blot har indskrænket sig til deres moralske Lærdomme og Maximer. Man læser dette hans Skrift med en Følelse af den største Afskye, for at der iblandt Mennesker, og det i Christenheden, gives et talrigt Selskab af Folk, som kalde sig Lærde og Lærere, og foredrage Læresætter, som Fornuft og Religion bestrider, og geraader Menneskeligheden til Vanære. Imidlertid staaer dog disse Lærdomme i Jesuiternes Skrifter klar og tydelig for hver Mands Øyne, ere samtykte af den hele Orden, antagne til Levners-Forskrifter, bundne alle Ordens-Brødrene paa deres Samvittighed, og stadfæstede ved Bulla Unigenitus. Saa meget maa man tilstaae, om det kunde geraade Jesuiterne til nogen Undskyldning, at de ikke ere de første Opfindere af alle disse fordømmelige Lærdomme, efterdi nogle ere virkelig meget ældre, end deres Orden, og at de til deels ikke ere egentlige for dem allene. Men de ere saa afskyelige, at de neppe kan foredrages uden Forargelse. Hvorfore og Forfatteren har fundet fornødent at tilføye dem en kort Igiendrivelse, og det for den største Deel af Platons, Ciceros, Senecæ og andre hedenske Skrifter, at ikke svage Gemytter deraf kunde lade sig forføre. Vi ville deraf anføre nogle. „Ey „ at vide, at der er en Gud til, maa ansees for en stor „ Guds Naade og Velgierning. Thi da Synden, efter dens „ Væsen, er en Fornærmelse og Uret imod Gud, saa følger

„ nød-

„ nødvendig deraf, at naar Guds Kundſkab manglede, ſaa
„ kunde hverken nogen Uret, eller Synd eller ævig Straf
„ finde Sted. — Om end en ſynder nok ſaa meget imod
„ den ſunde Fornuft, og Menneſket, ſom begaaer den, ikke
„ veed, eller uden ſin Skyld ikke tænker derpaa, at der er
„ en Gud til, eller at Gud fornærmes ved Synden; ſaa er
„ ſaadan en Handling ingen Dods-Synd. — Et Menneſke,
„ ſom af Frygt for Helvede fortryder ſin Synd, om han end
„ og ikke har den ringeſte Kiærlighed eller Agt for Gud, kan
„ erholde en fuldkommen Synds Forladelſe. — Menneſket
„ er ikke forpligtet til at elſke Gud, hverken i Begyndelſen
„ eller Fremgangen af ſin Dyds-Vandel. — Vi ere forbund
„ ne til at elſke Næſten, men der er ingen Forpligtelſe til a
„ elſke ham med nogen vis indvortes Siælens Handling, de
„ ſkulde være ſtilet lige paa ham. — Storheden af det Hal
„ er ikke med Ord at beſkrive, ſom de Katholſke bør bære ti
„ Kiættere. — En Søn kan ønſke ſin Faders Dod, paa de
„ han deſto ſnarere kan komme til Arven, og en Undergive
„ ſin Prælats Dod for at komme i hans Sted. — Det e
„ tilladt, at dræbe den, der giver os en Ørefigen. — D
„ Geiſtlige kan bedre regiere Staten, end de Verdslige. —
„ De verdslige Raader ere ſlemmere end Tyrkerne, og Kiæ
„ tere, ſom ſkamme ſig ved at forplante den reene Lære me
„ Vaaben og Krig. — Man kan ſværge, at man ikke ha
„ giort en Gierning, naar man kun tænker ved ſig ſelv, o
„ man ikke har giort den i Dag. — Man kan og ſige Ur
„ for Juro, fordi begge diſſe Ord har næſten en Klang. —
„ Man kan æde og drikke ſaa meget man vil til ſin Fornøye
„ ſe, naar det kun ikke ſkader Sundheden. — Tienere o
„ Piger maa nok fravende deres Herrer noget, naar de ku
„ meene, at de fortiene en ſtørre Løn for deres Arbeyde.
Denne Orden ſtillede 18000 vel øvede Krigsfolk i Marke
mod Kongerne af Portugal og Spanien, ſøgte hele Konger
gers Beſiddelſe, og havde ved Agerdyrkning, Fæ-Avling
Sukker-Fabriquer, Handel med Perler og Ædelſteene, v
en faſt uſkatteerlig Vexel-Handel og andre Veye, ſamlet ſ
en umaadelig Rigdom, uagtet diſſe Beſkæftelſer ſtred lige m
deres hellige Fattigdoms Løfte. I Aaret 1759. beſtod O
denen af 22589 Lemmer.

No. 47.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 22de Novbr. 1770.

Kiøbenhavn.

Examen Criſeos Houbigantianæ in Codicem Hebræum. Specimen Qvintum. Præſide *Jo. Chriſt. Kallio*, Ordinis philoſophici Decano tuebuntur Laureæ primæ Candidati Prid. Cal. Auguſti 1770. h. a. m. ſ.

Dette 5te Specimen indbefatter Anmærkninger over det 23, 24, 25, 30 Kapitel af Geneſis. Vi ville, ſom ſædvanligt, deraf udtegne de betydeligſte.

Kap. XXIII. V. 5. 6. Det 5te V. vil H. have ſluttet med לאמר, og det 6te begyndt af לא i Stedet for לו, og i Stedet for שמענו אדני vil han have læſt אדני שמענו, ret ligeſom Abraham kunde have faaet Afſlag af Hhitthæerne paa ſin Begiæring, om at afkiøbe dem et Gravſted til Sara. Han beraaber ſig først paa den Samaritanſke Bibel, da dog denne ikke ſaaledes omſætter de tvende ſidſtbemældte Ord med hinanden, og paa de LXX. μὴ κύριε, ἄκουσον δε ἡμῶν, ſkiønot alle andre gamle Fortolkere forſvarer לו og ikke לא. Dernæſt beraaber han ſig paa V. 10. 11., ſom et paralleliſk Sted, hvilket det dog i Sandhed ikke er, efterſom Abraham der ikke faaer Afſlag paa ſin Begiæ-

ring om Begravelſet, men paa ſin derfor tilbudne Betaling. For det 3die paaſtaaer han, at Infinitivus לאמר ingenſteds findes at regiere nogen Caſum efter, hvilket er en ſtor Uſandhed, og bliver igiendrevet af Eſ. XLIV. 28. LI. 16. Eſth. IV. 4. Men hvad man herved maatte forundre ſig over, naar det ikke var H. ſaa ſædvanligt, er dette, at han ſtiltiende igiendriver ſig ſelv, naar han ved V. 14. 15., hvor ſamme Ord kommer igien, ey alene ingen Bevægelſe giør derover, men giver endog ſaadan en Overſættelſe deraf, ſom man i Følge dem, han har giort tilforn over det 5te og 6te V., ikke ſkulde have ventet, ſaa lydende: reſpondit Ephron Abrahamo his verbis: audi hæc, Domine mi. —— Over det 13de V. møder os vigtige og artige Anmærkninger. H. vil der have לי forandret til לך i den Meening: ſi tu *mihi* (faves) audi me, qvæſo. Der i retter han ſig efter den Samaritanſke Codex og den græſke Overſættelſe ἐπειδὴ πρός ἐμοῦ εἶ. Forfatteren vel, at Afſkriveren læt kunde forvirre ך og ר med hinanden, ſom og virkelig ofte er ſkeet. Men derimod erindrer han, at de LXX. under Overſættelſen kunde giøre det ſamme, og at man ikke kan forklare, hvorledes ſaadan Forvirring kunde ſkee, naar man ſætter, at den hebræiſke Bibel er afſkrevet efter den Samaritanſke, eſterſom der imellem diſſe tvende Bogſtaver i det Samaritanſke Alphabet er ſaa ſtor en Forſkiæl, at ingen jødiſk Afſkriver lættelig kunde forvirre dem. Da der endelig ikke findes noget קרי ved bemældte Sted i de hebræiſke Bibler, og ingen af dem har לי for לך, ſaa bør den ſidſte Læſemaade vedbeholdes, ſaa længe den desuden giver en ganſke føyelig Forſtand. Dét nægter vel H. naar han overſætter Texten ſaaledes paa Latin: Si tu, utinam audi me. Men Forfatteren ſpørger, hvorfor han ikke hellere efter Accentuationen ſaaledes har overſat: Si tu utinam! audi me. Da, ſiger han, ſentiri facilius potuiſſet eximium illud πάθος in Apoſiopeſi gravi & elegante, cujus idonea cauſa erat impetus animi, dum is unam faciebat ex duabus propoſitionem, fere ut in freqvente illa formula: *ſi qvæſo invenio gratiam*, pro, *ſi invenio, & qvæſo inveniam;* qvale item eſt, qvod Gen. XXIV.

XXIV. 42. habetur, *ſi qvæſo proſperabis iter meum*, pro, *ſi proſperabis & qvæſo proſperes!* Ergo ſic etiam Abrahamus Ephrono dicebat: *Si tu* (vis, &) *utinam* (velis)! *audi me.* Ingen, ſiger Forfatteren videre, vil ſtøde ſig over den Ellipſis verbi, ſom herved finder Sted, da man finder en ligedan hos Cicero ad Attic. XIII. 48. Heri neſcio qvid in ſtrepitu videor exaudiſſe, qvum diceres te in Triſculanum venturum: qvod utinam! iterum utinam! Egentlig betyder אם ſi, men ligeſom εἰ hos Grækerne, og ſi hos Latinerne, betyder det og utinam, o ſi, naar det udtales med Gemyts-Bevægelſe. Xen. Cyrop. VI. 1. 21. εἰ γὰρ γένοιτο, utinam fiat! Luc. in Prometh. εἰ γὰρ γένοιτο ταῦτα. Dial. Meretr. 4. εἴ τινα εὑροιμι γραῦν. Saaledes forekommer αἰ og εἰ hos Homer ofte for εἴθε, og ſi hos Virgil for Oſi, ſor Ex. Æn. VI. 187. Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus oſtendat! Vi regne denne med Billighed iblandt de ſmukke, grundige, frugtbare og behagelige critiſke Anmærkninger, derved at igiendrive falſke Forklaringer, giver tillige ſaa ſtor Lys og Indſigt i Sagen ſelv og Sprogenes Genie.

Kap. XXIV. v. 22. Her tales om de koſtbare Forærinser, ſom Abrahams Tiener havde medbragt til Rebekka, nemlig et gylden Monile, og tvende Armbaand, og naar det hedder om det første, at han tog det frem, vil H. endelig have føyet et Supplementum til, endten det, ſom Arabs Polyglottorum har lagt til, & donavit ei illud Monile, eller det Codex Samaritanus har tilføyet, & poſuit ſuper naſo ejus, ſaaſom man endten bar det i Ørerne, eller det ſom tieſt hang fra Panden ned over Naſen. Forfatteren finder ikke den mindſte gyldige Aarſag dertil, da det af den hele Context er klart nok, at diſſe Gaver vare tiltænkte Rebekka, og der i den græſke (LXX.), den chaldæiſke (Onkeloſi), den latinſke (vulgata), den Syriſke, den Arabiſke (Erpenii) Overſættelſe findes ingen Spor dertil, lad end være den hebræiſke Text kunde taale dette Tillæg, hvilket Forfatteren dog meener at være kommen i den Samaritanſke Bibel fra det følgende 47de V., hvor det udtrykkelig findes. —— V. 38. Her

vil H., efter den Samaritanſke Bibel, have læſt כי אם i Stedet for לא אם, hvilket nogle gamle Fortolkere har overſat ved Sed. Forfatteren derimod paaſtaaer, at diſſe gierne kan have forklaret לא אם adverſative ved ſed, endten for Kortheds Skyld og for ey at lægge noget til for at opfylde Meeningen, eller og fordi de har ſeet mere paa Tingen, end paa Ordene. For Reſten bliver Meeningen den ſamme, kun, at Forfatteren holder לא אם for ſtærkere og ziirligere, og anſeer det ſom et Tegn paa en ſtræng med Fortielſe foreenet Trudſel: *Si non ad Patris mei domum familiamqve meam iveris, & petieris filio meo uxorem!* ſub audi, *habebis iratum numen*, vel aliam ſubſtitue formulam, qvam putaris commodiorem. — V. 55. Diſſe Ord חדש ימים או עשור vil H. have forandret til ימים או עשור (en heel Maaned). En ſælſom og urimelig Forandring, hvor Meeningen er ſaa læt og føyelig, og falder ſaa tydelig i Øynene, ſom *maneat apud nos puella diebus* (aliqvot) *aut decem* i. e. paucis, & decem ad ſummum diebus. — V. 62. Den Talemaade בא מבוא har Clericus forklaret ved nuper venerat, eller ſom man ſiger paa Franſk il venoit d'arriver. Dette, ſom H. kalder tirone, qvam interprete, dignius, finder vor Hr. Forfatters Biefald, ligeſom det Sted Kap. XXV. 32. אנוכי הולך למות, hvilket ſamme Clericus forklarer ved Moriturus brevi ſum, eller paa Franſk je m'en vai mourir. Hvad H. beraaber ſig paa, at בא מבוא findes kun paa dette eene Sted, det veed enhver ſelv hvor meget gielder, og altſaa hvad Grund han kan have til diſſe tvende foredragne Læſemaader, endten מעם באר eller בא במדבר, af hvilke den Samaritanſke Codex har den første, den de LXX. ſynes og at have fulgt, διεπορευετο δια της ερημου, og den ſidſte, ſom han vælger helſt, vil han have grundet paa Kap. XXV. 11., hvor mældes, at Iſaac boede ved denne Brønd.

Kap. XXV. V. 8. I Stedet for ושבע (ſatur) har Cod. Samaritanus ושבע ימים (ſatur dierum), hvormed den

den græſke (πλήρης ἡμερῶν), den Syriſke, den Arabiſke og den latinſke Overſættelſe ſtemmer overeens. Forfatteren finder dog i alt dette ingen tilſtrækkelig Grund til at forkaſte den hebræiſke Læſemaade, da det eene Ord שבע, hvilket Overſætteren ſaaledes har indſkrænket i Bemærkelſen, kunde bequemmelig betegne flere Arter af Lykſalighed, end denne beſynderlige, og er ogſaa af Jonathan bleven forklaret ved ושבע כל טובא (ſatur omni bono), hvilken Forklaring han ikke kunde have givet, naar han havde læſt i ſin Bibel ושבע ימים (ſatur dierum), fremdeles vil han have læſt עמו i Stedet for עמין, og den uden al Grund, da Talemaaden congregari ad *populos* ſuos, og ad populum ſuum forekommer i Flæng baade ſingulariter og pluraliter. — V. 18. vil ℌ. have læſt וישכן i Stedet for וישכנו, ligeſom det ſkulde forſtaaes om Iſmael alene, da det dog er ſvenſynligt, ſom Forfatteren viſer, at det første Hemiſtichium handler om Iſmaeliterne, og kun det ſidſte fra Athnahh af om Iſmael alene. — V. 28. meldes, at Iſaac elſkede Eſau fornemmelig af den Aarſag כי ציד בפיו, hvilket Forfatteren helſt ſaaledes føyelig forklarer, *propter frequentes Confabulationes de Venatu* ad eumqve pertinentibus rebus, eller og ſaaledes, ſom de fleſte, *quod Iſaacus in deliciis haberet carnes ferinas*, qvarum copiam Eſauus ipſi procuraret continua venatione ſua. Til begge Meeninger kan ציד alene være nok, og behøves ey at forandres til צידו, ſom ℌ. vil have læſt tillige med de fleſte Gamle efter den Samaritanſke Codex, ſkiøndt denne Læſemaade i ſig ſelv er taalelig. — Forfatteren har her fundet ſig nødſaget til at gaae ſtrax over til det XXX. Kap., fordi nogle af hans Papirer vare ham forkomne, men han vil dog i næſte Specimen handle om Kap. XXVI.-XXIX. og ville vi derfor og ſpare Recenſionen af det 30te Kapitel, indtil vi kan anføre den i ſin rette Orden.

Zürich.

Ausſichten in die Ewigkeit, in Briefen an den Herrn Leibarzt Zimmermann. Erſter Theil. 332 S. i 8vo.

8vo. Forfatteren nævner sig under Forberedelsen **Joh. Casp. Lavater.** Hans Skrivemaade er flydende og behagelig og selv roses han som en af den aabenbarede Religions Følelse giennemtrænget Philosoph. Hans Hensigt er om de samme Materier, som han foredrager i disse Breve at skrive et Lære-Digt, hvortil han søger Hr. Liv-Lægens **Zimmermanns**, og alle de Læseres Raad, som foreene den apostoliske Gudsfrygt med den gode Smag og sunde Philosophie. S. 11. finder man nogle Mænds Navne, om hvis Dom det er ham fornemmelig at giøre. Vi nøyes med at anføre nogle Forfatterens Tanker til Prøve paa Skriftet. — Den Meyerske Demonstration for vore Siæles Udødelighed finder ikke Forfatterens Bifald. Hans fierde Brev, som handler om de moralske Formodnings-Grunde for denne Sandhed, er vel skiøn, men kunde dog nok have modtaget nogle flere vigtige philosophiske Sætter. Visheden afleder han alene fra Aabenbaringen, og derom handler hans femte Brev. Han tilstaaer S. 72. at man allerførst næsten paa den første Side i Biblen maatte vente den Lære, **Mennesker I skulle leve uophørlig**, og han forundrer sig over, at der i Begyndelsen intet bliver talt derom. Men er **Jobs** Bog, som man holder for, Aabenbaringens ældste Bog, saa maa denne Forundring falde bort, da den paa mere end et Sted foredrager den vigtige Lære om et tilkommende Liv. Hans øvrige Betragtninger over Aabenbaringens gradviis tiltagende Lys har i sær behaget. — Det nærværende Liv vil han S. 104. ikke have kaldet en Prøve-Stand, men en Opdragelse til det tilkommende Liv. Vi meene det kan gierne kaldes med begge Navne. Vist nok behøver den alvidende Skaber ikke at prøve os. Men for os selv og vore andre Medskabninger kunne vi prøves, førend ævige Belønninger eller Straffer bliver os tilkiendte. — Der ere tvende Midler (S. 107. 108.) hvorved vi blive giorde dydige, og forberedde til det tilkommende Liv, nemlig den moralske Drift (**Instinct**) og den guddommelige Aabenbaring. S. 110. forekomme Tanker om saadanne Mennesker, der har ingen Aabenbaring, og blive lyksalige ved deres blotte Lydighed mod den moralske Drift. Men Forfatterrn tilskriver dem dog en ringere Grad af den tilkommende Lyksalighed. De skulle være de **Kaldede** og de Christne de **Udvalgde**. Po-

sitive

ſtive Straffer og Belønninger vil Forfatteren ikke gierne tilſtaae. Det 7de Brev handler om Siælenes Tilſtand efter Døden, paa hvilken han anvender adſkillige deels egne, deels fremmede Erfaringer, hvilke ikke alle ere paalidelige, eller kunne tiene til at forklare denne Tilſtand. Dette Livs Erindring ſkal falde bort indtil Opſtandelſens Tid, men Siælene ſkulle dog være ſig ſelv bevidſte, fornemme og tænke. Hos de Ugudelige ſkal der da indſtille ſig en ſtor Fortvivlelſe, og hos de Retfærdige en ubeſkrivelig Henrykkelſe. I denne heele Tid lader han Siælene endnu være omgivne med et fra dem adſkilligt Vihiculum. Han troer en dobbelt Opſtandelſe. I den første ſkulle de Retfærdigſte blive deelagtige og regiere med Chriſto 1000de Aar. Men 1000de Aar ſildere ſkulle først de andre Retfærdige opvækkes. Han drager vel flere Steder i Biblen derhen, men finder dog denne Lære fornemmelig ſtadfæſtet i 20 Kap. af Joh. Aabenbaring. Han forbinder med den første Opſtandelſe det 1000de Aars Rige, hvilket han ſaaledes beſkriver, at derved bliver intet af det, hvad man i en ſlem Forſtand kalder chiliaſt. Thi han ſætter det blot i det Jødiſke Folkes Omvendelſe og et Rige, ſom dette Folk atter ſkal have i det forjættede Land. Det Spørsmaal, om juſt det ſamme Legeme ſkal opſtaae beſvarer han S. 229-231. af Corinth. XV. 35-38. Han formøder S. 233-234. at og Embryoner ſkulle opſtaae, og, ſkiøndt med nogen Tvil, at ſelv de utallige Millioner Menneſke-Spirer, ſom ere blevne ubefrugtede ſkulle ved Chriſti Stemme opvækkes til Livet. S. 259. ſætter han de Saliges Boelig (nemlig deres ſom ſkulle have Deel i den første Opſtandelſe) i et ganſke andet paa hiin Side de for os ſynlige Stierner beliggende Verdens Legemer, ſom han kalder Himlenes Himmel, og beſkriver med Klopſtoks Ord. Det Udtryk ved Guds høyre Haand tager Forfatteren alt for bogſtavelig ſlutter for meget deraf, og lader ikke Figuren vederfares ſin Ret, da han dog ſelv i ſine Breve bruger ofte figurlige Talemaader, og vil ikke, at man af de blotte Bogſtaver ſkal giøre ſaa mange Slutninger, ſom han giør af Bibelens. Han paaſtaaer og at JEſu Forjættelſer om Gave til at giøre Vunderværker ſkulde ikke være givne Apoſtlerne alene og den første Kirke, men de Troende til alle Tider. Overalt har denne Skribent mange ſunde og gode

Tanker, foredragne paa en ſær indtagende Maade, men og der iblandt mange, ſom den ſidſte, der for ingen Deel kan bifaldes. — Af dette Skrift er ſiden udkommen en anden Deel, hvor Forfatteren mælder, at der ere ham tilſendte forſtiellige Domme over den første Deel, over hvilke han nærmere vil erklære ſig.

Halle.

Einleitung in die Statsverfaſſung der heutigen Europäiſchen Reiche und Staaten von D. Philipp Ernſt Bertram, öffentl. ordentl. Lehrer der Rechte auf der Friedrichs Univerſitet zu Halle, Beyſitzer der Juriſten-Facultät daſelbſt ꝛc. 1770. 2 Alph. i 8vo. Det er bekiendt, hvad den berømte Achenwal har udrettet i ſin Statiſtik, og hvad Hr. Hofraad Pütter har ſkrevet om de beſynderlige tydſke Stater. Hr. D. Bertram kalder dette første Stykke af ſit begyndte Statiſtiſke Værk, hvori han vil medtage de af Hr. Achenwal udeladte Stater, et raa Udkaſt, hvis Mangel han i Fortalen ganſke redelig tilkiendegiver. Han har aldrig haft Lyſt til at forfærdige noget Compendium, og ſeer ſig dog anden Gang nødt dertil. Han ſkriver, at de Studerendes Tilbøyelighed til Brød-Collegia er ſaa ſtor, at, om Hiſtorien og Statsforfatningen bliver læſt for ſig ſelv, vil ingen høre dem. Forfatteren har derfore forbundet dem begge med hinanden. Men Hiſtorien er i hans Indledning bleven for vidtløftig i Forhold mod Statsforfatningen. Saa ſtor Nytte Statiſtiken har i Henſeende til de beſynderlige tydſke Stater; ſaa mange Vanſkeligheder viiſe ſig i dens Udarbeydelſe. Ludewig tilſtaaer, at han ikke har begyndt at indſee mange i den tydſke Stats-Lehn- og Privat-Ret anbragte Meeningers Ugrund, førend han har underſøgt de enkelte tydſke Staters Hiſtorier og Forfatninger. Een af de ſtørſte Forhindringer er Mangel paa tilſtrækkelige Hiælpemidler. Den lærde Pütter dømmer Ret naar han paaſtaaer, at en forkortet Underviisning forudſætter en udførligere Udarbeydelſe og nøyere Prøvelſe i det ganſke, og under denne Betingelſe ſkulde en ſaadan forkortet Underviisning efter Hr. Bertrams Meening endnu længe maatte udſættes, og Hr. Pütters Haandbog ſelv vanſkelig fortſættes. Til nærværende

rende Indlednings Mangeler regner Forfatteren fremdeles dens iilfærdige Aftryk, og at han har forbigaaet Forfatningerne af de gamle Grævelige Huse, Prælater, Riddere og Rigsstæder, den tydske Privat- og i sær Lehns-Retten i Besynderlighed og ander meer. Man mærker lættelig at ved nogle Huse har Mangelen paa Hiælpemidler været mere mærkelig, end ved andre. Overalt har Forfatteren i fortløbende Sphær beskrevet den tydske Statsforandring, den tydske Grunds Beskaffenhed, Grændser og Inddeelning, saavel i Almindelighed som i Henseende til de besynderlige Kredser, Indvaanernes Characteer, Stats-Retten, hvorved forekomme de besynderlige Beskrivelser paa Keysere, Churfyrster, Biskopper, Fyrster og Grænder, Justitz- og Politie-Væsen, Religion, Lærdom, Krigsforfatning, Manufacturer og Handel. Naar han S. 16. sætter Tydskiands Grændser mod Norden til Jylland: saa maa ved Jylland forstaaes Hertugdømmet Slesvig. S. 20. Man kan hverken i Aristotelis eller nogen anden Politik finde noget Kunst-Ord hvormed at udtrykke den tydske Regierings-Forfatning. S. 25. Böhmen, Mähren og Schlesien har ingen Salt. S. 51. De nu værende Tydske ligne deres gamle Fædre mere end man skulde tænke. Deres Kiærlighed til Drik er ikke saa stor, som man foregiver, men Kydskheden bliver formedelst de sig immer mere indsnigende fremmede Sæder overladt alene til gemeene Folk S. 707. Af den gamle i sær de Vendiske Folks hedenske Religion er der endnu nogle Levninger tilbage blandt gemeene Folk i sær paa Landet. S. 709. Efter mine Tanker, siger Forfatteren her vort Genie i de nyere Tider ikke bekommet nogen Tilvext, men vi ere nok blevne Fremmede mere bekiendte, og vi har med god Fortgang dyrket nogle tilforn ikke noksom bekiendte Marker. Man kan ikke sige, at lærde Folk ere jo agtede høyt i Tydskland, men det feyler i det ganske paa Opmuntringer og saadanne Indretninger, hvor den Lærde kunde arbeyde uden Nærings-Sorger og uden Embeds Besværligheder.

Leiden.

Elogium Tib. Hemsterhusii Auctore Dav. Ruhnkenio. 1768. 8vo. Et lykkeligt Valg i Henseende til

den Person, hvis Levnet skal beskrives, er for en Levnetsbeskriver saa vigtig, som Sujettets Valg er for en Kunstner eller Digter. Er den Mand han vil beskrive os, vel valgt, saa kan vi og vidt udstrække vore Forderinger paa Beskriveren. Den store Mand maa ey alene staae der, men han maa og opstaae for vore Øyne, og vi komme til Indsigt om, hvorfor han just saa og ikke anderledes har dannet sig. Desuden maa vor Siæl optændes af Lyst og Iver for at efterfølge ham. Vist nok er den bedste Levnets Beskrivelse paa denne Maade altid virksom alene paa et vis Slags Læsere i det mindste i en vis Grad. Den anførte bliver dog desuagtet een af de bedste. Da den Sal. Hemsterhusius, var efter almindelig Stemme i sin Tid den største Kritikus; saa har Forfatteren billigen foretillet ham meest fra denne, som den meest glimrende Side (endskiøndt han besad saa megen Lærdom, at han og kunde roses som en Historicus, Philologus og Antiqvarius) og det saaledes, at han tydelig viser hvor mange saadanne naturlige eller forhvervede Egenskaber, der har udmærket sig hos ham, som just udgiør en stor Kritikus; hvorledes endelig hans heele Opdragelse, de forskiællige Forfatninger og Omstændigheder i hans Liv og Levnet, Studeringers Valg og Indretning, hans Kundskabers Art og Omfang har just ledet ham paa det Fag af den gamle Lærdom, og har foraarsaget, at han som Kritikus derudi har forsvaret saa høy en Rang. Hans sædelige Egenskaber, som endogsaa uden al Lærdom skulde have erhvervet ham almindelig Høyagtning, bliver tilsidst anbragte. Alt dette bliver fortalt med en vis Varme og med en ædel Enfoldighed, uden al den Tumult og Allarm, hvormed et fremfusende Vid pleyer at bryde løs, og man bemærker lættelig hos Forfatteren den Sandhed, at et efter de gamle dyrket Genie, giver dog immer en ganske egen Bildning tilkiende. Af enkelte Omstændigheder anfører man følgende, og just saadanne, som har dannet denne Mand til det, han var. Forfatteren har viselig forudskikket en Afbildning paa en Kritikus for at indbringe desto meer Indtryk af Sandheden i sin Fortælling om Hemsterhuus. —— Han er et sielden Exempel af en tidlig Lærd, der har bragt sin Lærdom til Moedenhed. Han har end og beholdt en lykkelig Hukommelse indtil sit Livs Ende i sit 82 Alders Aar. Kun i Henseende til Personers

ſoners Navne var den ham ikke ganſke troe. Sine Akademiſke Studeringer begynte han til Grønningen med Mathematiken under Jo. Bernoulli. Derpaa gik han til Leiden og blev en Diſcipel af Perizonius. Her blev det ham overdraget at bringe Haandſkrifterne paa der Leidenſke Bibliothek i Orden. Han lærde først i Mathematik og Philoſophie til Amſterdam. Her begyndte han først at giøre de gamles Studering til ſin Lyſt-Beſkæftelſe, deels i Omgang med Bergler og Küſter, deels ved at paatage ſig Udgaven af Julius Pollux, ſom Bergler ikke havde fuldendet, og til hvis Fortſættelſe Grævius havde foreſlaaet den unge Hemſterhuus. Pollux kom for Lyſet, og H. bekom fra R. Bentley et Brev vel med megen Biefald, men tillige fuld af mange Steders Forbedringer af Comiſke Skribentere, ved hvilke H. forgiæves havde opholdt ſig. Dette var den deciderende Epoche i H. Levnet. Hans Stræbende ſtanſede ligeſom ſlagen af Lynild. Han følede hvad Bentley var, og hvad der fattedes ham derimod. I nogle Maaneder troede han ſig ikke til at tage en græſk Bog i Haand. Endelig ſatte han ſig hen, og med den faſte Beſlutning ey at ſkrive noget mere, førend han havde lært nok, læſte alle Alderdommens Skribentere fra Homer af, og det i den Orden og Forbindelſe, ſom de i Henſeende til Tid og Indhold have imellem ſig. Herved fik Hemſterhuuſes Lærdom det Characteriſtiſke, at det faldt ham ſtrax i Øine, hvor der i en Skribent var Original eller og udcopieret af ældre. Han ſaae for Ex. ſtrax hvad der i Polyb, Dionys af Halikarnas og Plutarch var Thucydedeiſk. —— Geometrie, Aſtronomie og Philoſophie anſaae han, ſom noget uadſkilligt fra Kritiken. Han holdt den Philoſophiſke Hiſtorie endnu ikke for fuldkommen og kritiſk udarbeydet. —— Polyb foredrog han for heele Vogne fulde af Kirkefædernes Homilier. —— Om de gamle Kunſtværker bekom han nogen Kundſkab ved ſin Sviger-Faders Jacob Wildes Muſeum. —— Han bliver roeſt ſom et udtømmende Genie i Opdagelſen af Etymologie og Analogie i det Græſke og overalt i det græſke Sprogs og Litteratures Kundſkab. —— Juſt derfore ſaae han og videre end andre i det Latinſke, og giorde det indtil Overbeviisning klart, at det latinſke Sprog var blot den forandrede Exoliſke Dialect. Han paaſtoed og, at ingen i en ſvis

Grad

Grad forſtod Latin, ſom ikke havde det græſke i ſin Magt. —— Han ſpildte ikke gierne Tiden med Haandſkrifter. Hans Skrifter ere kun faa, ſaaſom over Lucian, Ariſtophanes, Xenophon, Heſych og Thomas Atticiſta, og man finder her Aarſagen dertil. Men en ſtørre Fortieneſte har han forhvervet ſig ved lærde Bidrage til andre, og ved den lykkeligſte Underviisning og unge Lærdes Danneſſe; og hans Skole vil, ligeſom tilforn den Schaligeriſke, den Gronoviſke og Græviſke, endnu paa nogen Tid befrie Holland for den ſuperficielle Lærdom. —— Hans Bibliothek har hans Søn teſtamenteret til det Leidenſke Bibliothek. —— Hans Characteer var fuld af Menneſke Kiærlighed, Viisdom og Beſkeedenhed. Cujus famam (ſiger Hr. R.) & exiſtimationem ille unqvam Scriptis ſuis læſit? Cujus Diſſenſum in tanto Doctrinæ Faſtigio non facile ac leniter tulit? Ne tum qvidem, cum Res & Locus poſtularent, ſuperbiam maximis meritis qvæſitam ſumebat. —— Oſtentationem & inanem Pompam oderat cum in reliqva vita, tum in docendo &c.

Altenburg.

Des Herrn Grafen von Caylus Abhandlungen zur Geſchichte und zur Kunſt, aus dem Franzöſiſchen überſetzt: nebſt einer Vorrede von Herrn Klotz. 2 Alph. 2 Ark i 4to, med 20 Kobbere. Man haver her i een Samling alle denne berømte Græves Afhandlinger, ſom tilforn vare adſpredte i Inſcriptions-Akademiets koſtbare Værker. Materiernes Vigtighed, Behagelighed, Mangfoldighed, Forfatterens tænkende Genie og modne Dømmekraft, hans fyrrige og regelmæſſige Indbildning, og grundige Kundſkab om Kunſterne, endog den Mechaniſke Deel deraf, forcenet med en rigtig Smag, udmærker ſig i Udførelſen, og giør dem umiſtelige og læſeværdige for alle de Lærde, der ville forklare gamle Monumenter, og alle Eſkere af Kunſterne, ſom deraf kan danne deres Smag og berige deres Kundſkab, da de med Ret kan anſees ſom en rig og overflødig Kilde til mange Indſigter. Vi nøyes med at give en Fortegnelſe paa deres Indhold: 1) Om Mauſoli Gravſted; 2) over nogle Kapitler af Plinii 35te Bog; 3) om den Maade,

de, paa hvilken Plinius har handlet om Maleriet; 4) over nogle Kapitler af den 34te Bog hos Plinius; 5) Over Cebetis Tavle, den Koryziſke Huule, og Philoſtrati Billeder; 6) om de Gamles Perſpectiv; 7) om nogle Kobber-Vaaben fundne til Genſac; 8) om de gamles Hexe-Hiſtorier i Sammenligning med de Nyeres; 9) om Achillis, Herculis og Æneæ Skiold, efter Homers, Heſiods og Virgils Beſkrivelſer; 10) Pauſaniæ Beſkrivelſe paa tvende Polygnots Malninger; 11) Betragtninger over Diodorus Seculus; 12) over de gamles phyſikaliſke Kundſkaber; 13) over tvende i Steene af forſkiællig Natur fundne Oldſager; 14) over tvende Cameer; 15) over det enkauſtiſke Malerie; 16) over de gamles Billedſtikkerkunſt; 17) Sammenligning imellem nogle gamle Monumenter i forſkiællige Deele af Aſien; 18) over Hephæſtions Brændeſtabler; 19) over Alexander den Stores Lig-Vogn; 20) over tvende Bygninger af en eeneſte Steen, ſom ere bragte fra de Ægyptiſke Steengruber paa Nilen til Sais og til Butis; 21) over de gamle Ægypters Porcellain. Alle vigtige og fornoyelige Materier, og alle udførte med den fortræffeligſte Indſigt. I Fortalen handler Hr. Klotz om de Beſkrivelſer Philoſtratus har givet paa Malninger. Han viſer, at de ere meget ſlette, og at diſſe Malninger, ſaadanne ſom Philoſtratus beſkriver dem, ere ſlet ikke muelige. En af Hr. Leſſings Satzer i hans Laokoon at nemlig de gamle Kunſtnere, har aldrig foreſtillet Døden, ſom et Skelet, bliver igiendreven med Exempler af ſnittede Steene, Marmorer, og andre Værker. — S. 8. er Joſeph Ribera ved en ſlem Trykfeyl bleven forvandlet til Joſeph Nierra.

Leipzig.

Af den Algemeine Welthiſtorie, ſom af Wilhelm Guthrie, Johann Gray og andre er bleven udarbeydet i Engeland er udkommen det 6te Bind i tvende Deele, den første paa 925 den anden paa 646 Sider. Med den 19de Bog begynder Arabernes Hiſtorie, til hvis Forbedring man har taget Hr. Reiske til Hiælp. Man kunde i Henſeende til Flid og Belæſenhed ikke vælge nogen bedre, og han har ved ſine Anmærkninger giort Værket god Tieneſte. Han har

retter

rettet og forbedret mange Ting derved. Det første Hoved-ſtykke indbefatter en Beſkrivelſe over Arabien indtil Mahommeds Tid. I det anden fortſættes Hiſtorien fra Mahommeds Tid, fra Aaret 578. til 631. Det tredie giver en Beretning om de videre Erobringer, om Mahommeds Død og om Kalipherne hans Efterfølger indtil Aaret 680. Derpaa følge Kalipherne efter Orden indtil Kaliphatets Undergang. Han anfører alle de vigtige Begivenheder, ſom ere forefaldne under Fyrſterne, ſom ere komne til Regieringen i de fornemmeſte Provintzer af det gamle Kaliphat, det er i den ſtørſte Deel af den da beboede Jordklode, efterdi den indbefatter heele Aſien indtil Hiertet af Indien, Africa og en ſtor Deel af Europa under ſig. Iblandt Hr. Reiskes Anmærkninger over Mahomed ere der adſkillige Mærkværdige. Det Foregivende, at han ſkal have haft den faldende Syge er uden Grund. Han troer ikke at han har giort nogen overlagt Plan til ſine Bedragerier. „Saa meget, ſiger „ han S. 64. jeg foragter baade Alkoranens og Traditio-„ nens Sværmerie, ſaa agter jeg dog det overblevne af Ma-„ homeds Geiſt i Tradtionen ſaa høyt, at jeg anſeer ham „ for ſaa ſtor en en Mand, ſom Naturen nogenſinde har „ frembragt.“ Han burde have lagt til, ſaavidt ſaa ſtor en Mand kan æres i en Bedrager og Skiælm. Abulfeda er ofte[l] bleven[l] brugt, og Gagniers Overſættelſe forbedret. Overalt da Hr. Reiske i mange Stykker tænker anderledes om Mahomed end de fleſte, ſaa ſkulde man ey ugierne ſee, at han fremlagde for Verden ſine Meeninger med deres Grunde i et beſynderligt Skrift.

Anmældelſer.

Halle og Helmſtadt. Af Hr. D. Semlers hiſtoriſche Samlungen über Beweisſtellen der Dogmatik, nebſt einer Anhange wieder Herrn Senior Götze, er udkommen da zweite Stück paa 490 S. i 8vo. Bogen ſelv handler om de Steder i det Gamle Teſtamente, hvoraf Treenighedens beviſes, og i ſær dem, ſom Kirkefædrene har brugt. Overalt viſer ſig derudi ſtor Belæſenhed, dog meer i ældre end nyere Skrifter, af hvilke ſidſte man ſavner betydelige Ting, hvis ikke Forfatteren har alene haft de Ældre for Øyne. Fra

S. 239

S. 239 begynder det imod Hr. Götze ſtilede Anhang. Fra S. 239 til 345 taler Hr. Semler ſelv, og derfra til Enden har han meddeelt Udtoge af et af Hr. Kiefers (Pro-Rector til Saarbrück) endnu utrykte Skrifter, hvor i han bliver forſvaret imod Hr. Götze. Hermed fortsættes altſaa den bekiendte Strid om den Complutenſiſke Bibel, og det, ſom man veed, og beklager, med alt for Hæftighed.

***. **Patriotiſche Geſpräche zweyer reiſenden Dänen über den Zuſtand ihres Vaterlandes.** 80 S. i 8vo. Dette Skrift har til Øyemærke at beviſe, om Guld og Lykken vil, at den i Dannemark foreſlagne Ophævelſe af Livegenſkabet er ubillig og ſkadelig. Forfatteren troer, og derudi meener man og han har Ret, at Regenten kan ikke betage den private Mand noget, ſom han retmæſſig beſidder, uden at gisre ham Tabet godt. Lad Publikum vinde, ſaa maa Publikum og erſtatte den ſit Tab, ved hvis Eyendom det vinder. Dette er billigt. Forfatteren troer ikke, at det uindſkrænkede Danſke Monarchie gisr nogen Undtagelſe fra den Regel, og at Monarchen er for naadig, for at bruge ſin Magt anderledes end til ſine Underſaatters Bedſte. Et andet Spørsmaal er, om Livegenſkabets Ophævelſe i ſig ſelv er nyttig for Dannemark? Det troer ikke Forfatteren. Han anfører til Beviis for ſin Meening ſaadanne Grunde, ſom man kan formode af en Mand, der ſelv havde Livegne, og fandt ſig vel holden med dem, og meente derfor og, at de fandt ſig vel holden med ham. Saadanne Grunde ere allerede nokſom bekiendte, og man veed, at de finder ikke alles Beifald. Hvad Forfatteren ſkriver om Juſtitzens Mangler i Dannemark, om Manufacturernes Overdrivelſe, om det efter hans Meening ſkadelige Forbud mod at bære Guld og Sølv, om de Danſke Penges alt for ringe Værd i Forhold mod de Udenlandſke, om den i hans Tanker for Dannemark ufordeelagtige forhøyede Told paa de Danſke Jydſke Øxer, ſom gaaer ud til Holland, og om de Danſke Soldaters blaae Mundering, ſom han misbilliger, det er alt noget der lsber ud over Recenſentens Sphæra ind i Stats-Sagernes Adminiſtration. I øvrigt overlader han ſin Forfatter til Læſerens Bedømmelſe.

Frankfurt ved Oderen og Tübingen. Freymüthige Betrachtungen über das vor einiger Zeit herausgekommene Raiſonnement über die Proteſtantiſchen Univerſitäten in Deutſchland, nebſt einem Anhange von den Akademiſchen Gymnaſien. Erſter Theil. 1769. i 8vo. Der kan intet være mere fordeelagtigt for det Tydſke Publikum, end at de Tydſke Univerſiteters Indretninger og Mangeler bliver af forſkiællige tænkende Hoveder i forſkiællige Provincer tagne i Betragtning. Det er aabenbart, at Forfatteren af de ſaa kaldte Raiſonnements har kun haft tvende Univerſiteter til Øyemærke. Forfatteren af Betragtningerne lader derimod ſee, at han noyere kiender nogle ſvagere Univerſiteter. Da han juſt derfore betragter meget af en anden Synspunkt, og de fleſte af de Stykker, hvor i han afviger fra den førſtes Satzer, har flere Sider, ſaa er Meeningernes Forſkiælligheder i Grunden ikke altid ſaa ſynderlig ſtore. I en Skrivelſe foran til Forfatteren af ovenmældte Raiſonnements, giver Forfatteren ſig ud for en Akademiſk Profeſſor, og giver at forſtaae, at dette hans lidet Værk har ſin Oprindelſe af en begyndt Recenſion, ſom den og ligner i meget. De akademiſke Gymnaſier erklærer han for Misfoſtre, beviſer deres Skadelighed ſaa vel af Erfaring, ſom af Grunde, og vilde hellere have dem forvandlede til Latinſke Skoler.

Marburg. Herfra anmælder man os, ſkiønt noget ſildig, et par philoſophiſke Lærebøger: Inſtitutiones Logicæ a *Jo. Franciſco Coing*, Phil. Prof. Ord. & Acad. Biblioth. 1767. 258 S. i 8vo. —— Inſtitutiones philoſophicæ de Deo, anima humana, mundo & primis Cognitionis humanæ principiis. 1765. 384 S. i 8vo. —— Vi nøyes med at ſige, at Forfatteren tænker ſelv og ofte vel, er ingen blind Tilhænger af Wolf, men ogſaa eenig med ham i mange Ting, og viſer ſig overalt mere ſom en eclectiſk end ſecteriſk Philoſoph. I enkelte Stykker ville vi efter ſaa lang Tid ikke indlade os.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 48.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 29de Novbr. 1770.

Kiøbenhavn.

Introductio in philoſophiam empirico-theoreticam. 64 S. i 8vo.

Under denne Opſkrift paa det første Blad, uden noget andet Titel-Blad, uden Forfatters eller Bogtrykkers Navn, er dette Skrift længe siden kommen os til Hænde. Lad være det ved første Betragtning kom os i Henseende til sin udvortes Gestalt og sit Indhold noget uordentlig og sludderagtig for, og næsten som et Skrift uden Hoved og Hale, der hverken i Begyndelsen, eller i Midten, eller i Enden behagede os, saa fandt vi dog hist og her Spor til en systematiſk Tænkemaade, og Tanker, som ikke giorde det aldeles uværdigt til en Recenſion. Det er siden kommet os for Ører, at Conr. Sahl skulde være dets Forfatter, og paa det blotte Rygte spurgte vi os for derom, og udbade os tillige nogen Underretning om Skriftets Navn, Anledning og Hensigt, saa vel som og adskillige dunkle Steders Oplysning, og fik, hvad det første angaaer til Svar: „Det er mine Aka„demiske Forelæsninger over den theoretiske Philoſophie, „hvilke jeg tilforn som Mag. Legens har holdt ved Uni„versitetet. Jeg havde besluttet, da jeg af vigtige Aarsager „ikke saae mig i Stand til længere for denne gang at kunne „fortsætte mine Skole-Programmata over de Græske og

„ Danske sammenlignende Antiqviteter, at udgive disse mine „ Forelæsninger i Skikkelse af Programmata. De ere og „ til den Ende blevne trykte. Men som jeg siden af vigtig „ Aarsag fandt for godt at udgive som Programmata de Phi„ losophiske Taler, jeg har udarbeydet med og for mine Di„ scipler, saa har disse Forelæsninger deels ingen Program„ matisk Titel bekommet, deels ere blevne anvendte som et „ Grundlag til det Haandskrevne philosophiske Systeme, som „ jeg har udarbeydet til mine Disciplers Nytte, lempet efter „ deres Begreb, og i Mangel af en saadan for unge Men„ neskker velskikket philosophisk Lærebog leveret dem i Hæn„ derne. Dette er Oprindelsen til Skriftet, hvilket man „ kalde, hvad man behager. Jeg kalder det kun en „ ikke fuldkommen ordentlig Samling af philosophiske „ Kapitler og Læresatzer.“ Her møder os først 3 Kapitler, af hvilke det første handler de primo Principio & fonte Cognitionis humanæ. Forfatteren har herudi lagt disse tvende Erfarings-Satzer til Grund: 1) **Jeg selv er til, for jeg kan plat ikke undslye min egen Medvidenhed om mig selv: 2) Andre Ting uden for mig, som jeg i Tankerne afbilder mig, maa virkelig være til, for jeg kan ey andet end være mig dem under visse Afbildninger bevidst.** Vore Tanker forekommer os som Billeder eller Afbildninger af visse Ting. Nu var det urimeligt at ville erkiende Billeder og Afbildninger, uden tillige at erkiende deres Originaler og de afbildte Ting, som virkelige uden for os. Vort heele Liv skulde ellers være en Drøm, ja vi selv intet uden Drømmeværk. Vi drømte kun naar vi disputerede. Er der da ingen Tanke-Billede i os, at jo dertil maa svare en virkelig Ting, saa maa vi først og fornemmelig troe dette om vore første Tanker, de sandselige Forestillinger. Paa dem grunder sig alle vor Forstands Begreber og vore Fornuft-Slutninger, vor heele Menneskelige Kundskab. **Derfor er Sandsernes og de sandselige Tankers ufeylbare Vished den første naturlige Grund-Kilde til al vor menneskelige Kundskab, og til alle de Sandheder, vi kiende, og deres Vished.** — Det andet Kap. handler om Principio Contradictionis og andre hidhenhørende eller deraf umiddelbar følgende Grundsatzer. Dette Principium forestiller Forfatteren

teren ikke ſom en Grund eller Kilde til nogen beſynderlig Sandheds beſtemte Vished, men ſom et Criterium Alicujus ac Nihili, veri falſiqve a ſe invicem diſtingvendi. Han forklarer først, hvad for et Begreb man kan gjøre ſig om Noget og Intet, at vore Begreber om begge ere ganſke enkelte, at vi derfor ikke kan forklare os derover, og ikke ſige andet, end at Intet er en Mangel af Noget, da de følgelig ikke kgn beſkrives uden af dette Forhold, ſom hinanden i al Evighed modſatte, og vi kan plat ikke tænke dem anderledes. Dernæſt viſer han, at vi under dette ſande Forholds-Begreb (idea relativa) kan foreſtille os Intet, ligeſom det kunde være et viſt Objectum, da det dog i ſig ſelv er kun en Mangel af et virkelig Objectum. Der er altſaa ingen Vildfarelſe i vore Tanker, for enhver Tanke maa have ſit Objectum. End ikke i at tænke Intet, under ovenanførte Begreb, er der nogen Vildfarelſe. Men al Vildfarelſe beſtaaer derudi, at vi mod vor egen Tænkemaades Natur, og mod Intets og Nogets modſatte og ſtridige Natur, forbinder Intet og Noget tilſammen i vore Tanker, da de dog i al Evighed ere hinanden modſatte. Naar vi dette gjøre med Ord eller i Tankerne, da pleyer man faſt i alle Sprog at bruge det Udtryk, at man ſiger eller tænker intet (οὐδὲν λέγεις) det er, at man vildfarer eller tænker og ſiger det ſom er falſk, hvilke Talemaader vel maa underſkilles fra ovenmældte, at vi tænke Intet, ſom en Mangel af Noget, der er kun vort Begreb om det, vi kalde Intet i Forhold mod Noget. Der i beſtaaer al Modſigelſe, at vi forbinde Noget og Intet tilſammen i vore Tanker og Taler, at vi foreene modſatte og ſtridige Ting med hinanden, hvilket man endten frivillig kan gjøre, naar man med fri Forſæt digter urimelige Ting, eller og uden Villie og bedre Vidende med Vildfarelſe. Dette forbyder os Principium Contradictionis, og det ſtiller os Modſigelſe for, ſom et Kiendemærke, hvorved at underſkille det Falſke og det Sande fra hinanden i Tanker og Taler. Men i ſig ſelv beſtemmer denne Grundſætning ikke nogen beſynderlig Sandheds Vished, og kan derfor ikke anſees ſom Sandheders Grundkilde, for Exemp.: Det følger af denne Grundſatz, at Regnbuen kan ikke baade være og tillige paa ſelv ſamme Tid og Sted ikke være tilſyne paa Himmelen, men deraf følger ſlet ikke, at den endten nu for nærværende Tid

er ſtilſyne eller ikke tilſyne. Naar den er der, ſaa er den der fordi den er der, og jeg troer den er der, fordi jeg ſeer den, og kan ikke undſlye denne mit Syns og min Medvidenheds Tilſagn. Enhver Sandhed er i og af ſig ſelv beſtemt. Den Sandſelige troes, fordi den ſees, høres, føles ꝛc., og den Fornuftige og almindelige Sandhed troes fordi den tilſidſt er grundet i den Sandſelige, den være ved nok ſaa mange Omſvøb og demonſtrativiſke Forklaringer udledet derfra, eller fra det almindelige Begreb, ſom fra Sandſerne er overdraget til Forſtanden. Skulde nogen ville tvile om dette Principium, da kan han af hans egen indvortes ſandſelige Følelſe om denne ſin Tvil, ſom han ſelv erkiender, igiendrives. Dets Sandhed grunder ſig aabenbar paa denne vor egen indvortes ſandſelige Fornemmelſe, at vi kan ikke tænke Noget og Intet uden ſom modſatte og hinanden ſtridige. Paa denne Maade kunde man maaſkee paaſtaae, at det er ikke, ſom det kaldes og udgives for, den menneſkelige Kundſkabs allerførſte Grundſatz. Nøppe kan det kaldes en Grundſatz, fordi det beviſer og beſtemmer ſlet ingen beſynderlig Sandhed, end ſige den førſte, da dets Sandhed og Vished for os grunder ſig aldeles paa den Tillid, vi ſætte til vor Medvidenheds indvortes Følelſe. For Reſten viſer Forfatteren udførlig i dette Kapitel, hvorledes alle Sandheder ere i og af ſig ſelv beſtemte, og man høre ſelv Hoved-Summen af alt hvad han i dette Kapitel har lært: Dum ita veritatis omnis ultimam rationem qværentes in circulum relabimur, ultimum judicium ſenſibus relinqvendum eſt, & Nihil ſupereſt, qvo dubitantes & negantes de veritatibus convincere poſſimus, qvam hoc principium: *Senſibus non fallimur.* Conſeqventer in rebus ad hominem pertinentibus ejusqve Captum non ſuperantibus, 1) *Veritatis Judex* eſt ipſe *Homo incorruptis ſenſibus præditus*: 2) *Inſtrumenta naturalia*, qvibus ultimum de rebus fert Judicium, ſunt *organa ſenſoria*, qvæ veteres *Criteria* vocabant, *per qvæ* (κριτήρια, δι' ὧν) veritas dijudicandaſit: 3) *Norma*, *ſecundum qvam*, eſt incorrupta *Phantaſia*, qvam *Criterium veritatis ſecundum qvod* appellabant: 4) Characterem, qvo *verum* a *falſo* diſtingvimus, *Principium Contradictionis* exhibet. Endnu lægge vi her Mærke til det Begreb, Forf. har givet om Poſſibile, det muelige. Han ſiger i et Scho-

lion

lion S. 10, at man aldeles maa giøre Forſkiæl mellem det muelige i **Sandhedernes Rige** og det **muelige i Naturens Rige**, imellem hvad der **kan** være ſaa eller ſaa beſkaffen, nødvendig- eller tilfældigviis, og hvad der **kan ſkee**. Det ſidſte kalder han det **Phyſiſk Muelige** (eller Potentiale), det andet kalder han det **Metaphyſiſk Muelige** (eller *Poſſibile* ſimpliciter). Han paaſtaaer ſaa ſtor en Forſkiæl der imellem, at de bekiendte Canones ontologici: 1) ab eſſe ad poſſe V. C. 2) a poſſe ad eſſe non V. C. 3) a non poſſe ad non eſſe V. C. 4) a non eſſe ad non poſſe non V. C., gielder alene om den phyſiſke Mueligheed og maa ſaaledes forſtaaes: 1) ab exiſtere, ad poſſe fieri v. exiſtere V. C. non v. v. 2) a non poſſe fieri ad non exiſtere V. C. ſed non v. v., hvilke Canones man anvender paa **Mueligheed** i Almindelighed uden Forſkiæl, da man dog, hvad den **metaphyſiſke Mueligheed** angaaer, altid kan og maa ſlutte: 1) ab eſſe ad poſſe & v. v. 2) a non poſſe ad non eſſe & v. v. Han paaſtaaer og viſer udførlig, **at hvad og hvordan en Ting i Sandhedernes Rige kan være, ſaa derved ſkeer ingen Modſigelſe, det og ſaadan er den i Sandhed, og hvad og hvordan den ikke er i Sandhed, det kan den og ikke være uden Modſigelſe.** Altſaa ſlutter man her ogſaa rigtig a poſſe ad eſſe og a non eſſe ad non poſſe, hvilke Slutninger ikke gielde om den **phyſiſke Mueligheed.** — Det **tredie Kapit.** handler om Principium rationis ſufficientis. Forf. forudſkikker Begreber om Ratio og Rationatum og deres adſkillige Arter, og den Forerindring, at Ratio og Rationatum, efter almindelig Tænkemaade, maa foreſtilles ſom 2de fra hinanden adſkilte Correlata, ſaa at, naar nogen vil viſe, at een Ting er Aarſag eller Grund til den anden, ſaa maa det ikke kunne viſes, at diſſe tvende Ting ere dog virkelig i ſig ſelv kun een og den ſamme. Derpaa kommer han til Sætzen ſelv og udvikler ſaaledes alle dens muelige Tvetydigheder: Propoſitio, *Nihil eſt ſine ratione ſufficiente*, tot tamqve vagis Philoſophorum Diſputationibus vexata ipſa valde vaga eſt, nec ſine accurato ſingularum vocum diſcrimine dijudicari poteſt. 1) *Nihil* hic ſumi poteſt pro Objecto *Nihil*, qvod *Alicui* opponitur, & per *το Nihil* exprimitur: ſic ſenſus propoſitionis hic eſſet: *το Nihilum caret ratione ſufficiente:* deſqva

propoſitione nulla qvæſtio fieri poteſt. 2) Pro *Nihil complexo* (*impoſſibili*) qvum ſenſus foret: *Impoſſibile eſt ſine ratione ſufficiente*: de qva itidem nulla verſatur qvæſtio: 3) pro *Aliqvid non*, qvum ſenſus foret: *Aliqvid non eſt ſine ratione ſufficiente* vel *O. Aliqvid habet rationem ſufficientem*, qvemadmodum ſi diceres, *Nullus homo eſt ſine pecunia*, hoc idem foret, ac *O. Homo habet pecuniam.* Atqve hoc ſenſu qværitur: *an omne Aliqvid i. e. omnis res habet rationem ſui ſufficientem?* II) *To eſſe* dupliciter dic ſolet: 1) in *regno veritatum*, qvum *A eſſe b* dicitur h. e. *A habet affectionem b*: 2) in *regno naturæ*, ubi valet idem qvod *exiſtere*. III) Diſtingvendum eſt, in qvantum de ratione ſufficiente vel *analytica* vel *ſyntherica* vel *phyſica* & *efficiente* Propoſitio probari poſſit. — Nogle ville beviſe Grundſatzen i ſin vidtløftigſte Omfang, og paaſtaaer, **at enhver Ting har ſin analytiſke eller ideelle Grund, det er, en Grund hvoraf den kiendes.** Denne Grund ſkal være enhver Tings forſkiællige Mærker. Men da diſſe tilhobe tagne udgiøre Tingen ſelv, ſaa vil jo dette ikke ſige andet, end **at enhver Ting kiendes af ſig ſelv, og er ſaaledes ſelv ſin egen Grund**, hvilket ſtrider mod det Begreb, at Ratio og Rationatum maa være tvende adſkilte Ting. Satzen falder endelig ſaaledes ud, at enhver Ting med alle dens Mærker (varia) tilhobe tagne, bliver ſin egen **Kiende-Grund**, og altſaa den ſynthetiſke eller reelle Grund til vor Kundſkab om ſig, hvilket atter falder ud til den Sandhed, ſom Forfatteren har lagt til Grund til den hele menneſkelige Kundſkab, nemlig **at vi har ingen Tanker uden virkelige Ting, ſom ſvare dertil, og ere ſom Grunden til Tankerne.** Princ. rat. ſuff. i den Omfang og Meening beviiſt falder da tilbage til den første Grundſatz, **at vi bør troe vore Sandſer ſom ubedragelige, og at deres Foreſtillinger har ſin Grund i virkelige Ting.** — **I Sandhedernes Rige** maa enhver Sandhed blive ſin egen Grund, fordi den er i ſig ſelv beſtemt. Naar man altſaa beviſer, **at Tingenes væſentlige Egenſkaber** (attributa) **har deres reelle Grund i Væſenet**, ſaa ſiger man intet andet, end at de ligger i Væſenet ſelv og høre dertil, hvoraf de kan udvikles og opvikles igien ved Ord-Forklaring (Demonſtration) naar man først har ligeſom indpakket eller forſtukket

dem

dem under de faa Ord, hvorved man udtrykker Tingens Væsen. De kiendes altsaa ved Ord-Forklaringer af Væsenet, fordi de ere i Væsenet og høre dertil. Man faaer da ved Ord-Forklaring ingen anden Egenskab ud, end den der var der, og den bliver saaledes atter sin egen Grund, hvilket er imod Begrebet om Ratio og Rationatum. Altsaa vil Satzen i den Omfang beviist, heller ikke sige noget. —— Nu staaer kun tilbage at betragte den i **Naturens Rige**, hvor esse hedder existere eller fieri og ratio hedder Causa efficiens eller **virkende Aarsag**. Her spørges da, **om alt hvad der skeer eller bliver til har sin virkende Aarsag.** Forfatteren anseer det for en Satz, som vi efter almindelig Tænkemaade, der deels er os af Naturen indpræget, deels ved en mangfoldig udvortes Erfaring fra Barndommen af er bleven os en Vane og den anden Natur, ikke kan nægte vort Biefald. For Resten troer han hverken den er beviist paa den Maade, som Philosopherne i strængeste Meening tage det Ord Bevis (Demonstratio a priori) ey heller kan i Almindelighed saaledes bevises, og at den heller ikke er af nogen Berydenhed i Philosophien, hvor den ikke behøves til at bevise nogen besynderlig Sandhed, uden i Beviset for Guds Tilværelse, som og Eschenbach grundig har viist. Vi føye her den Anmærkning til, at om den blev saa almindelig beviist, som de ville, der meene, at den behøver saadant Bevis for at de kunne deraf bevise Guds Tilværelse, da skulde den lige tvertimod tiene til at kalde Guds Tilværelse i Tvil. Thi naar alt havde sin Grund og Aarsag, saa maatte han og have den, og saa blev han ikke det uafhængende Væsen han er. Man pleyer her at give til Svar, **at han har sin Grund i sig selv til sin Tilværelse.** Men det siger intet andet, **end at han er til for han er til og kan ey andet end være til**, det er at sige, **han blev Grunden til sig selv**, hvilket, saasom det er at tale mod almindelig Tænkemaade, da Intet kan være baade Ratio og Rationatum til og af sig selv, saa kunde man ligesaa godt sige, at han har ingen Grund, og det bør man sige, og derfor ikke ville have Princ. rat. suffic. saa almindelig beviist. Saa megen Allarm og Væsen har man giort i den nyere Philosophie af det, som er for intet eller meget lidet at regne. Kun denne Satz: **Hvad der er skeet, maa være giort af Nogen**, troer og biefalder enhver eenfoldig Mand uden al Bevis.

Herpaa følger Ontologiæ Pars generalis handlende om **Tingenes Væsen** og deres **almindelige Affectioner** eller **Egenskaber**. Enhver Ting indbefatter vel i sit væsentlige Begreb en **indvortes Muelighed**, men der udfordres mere end denne til enhver Tings Væsen i Besynderlighed. *Essentia* (siger Forf.) est complexus variorum prædicatorum compossibilium, qvæ in Ente aliqvo primo ejus Conceptui respondent, qvæqve Ens ipsum qva tale constituunt & ab aliis distingvunt. — Forfatteren forklarer og her de almindelige Satzer omne Ens est verum, unum, perfectum &c., hvis Afhandling gemeenlig i Ontologierne indtager nogle Ark, endskiøndt han anmærker S. 22, at de i Grunden siger slet intet andet, end **at enhver Ting er hvad den er**, hvilket er det saa kaldte Princ. certitudinis ligesaa mange Gange igientaget, men han tilstaaer dog, at deres Afhandling giver Anledning til vigtige Begrebers Forklaring. — Ved det Begreb om **Fuldkommenhed** paastaaer han, at **en Mangel som kommer af Undtagelse fra en Fuldkommenheds Regel, formedelst dens Stridighed imod en anden, er en virkelig og sand Ufuldkommenhed**, da man ellers kalder den blot apparentem imperfectionem. For Ex. det er en virkelig Ulykke, at Nogen maa lade sit Been afskiære, endskiøndt dets Afsnit er et Middel til Livets Frelse. **Endskiøndt det hedder, at et mindre Onde er godt i Forhold mod et større**, saa er der dog en virkelig og sand Ulykke i dette Gode. Det er godt at et Barn, en Lærling ved Hug og Revselse kan bringes til Dyd og Skikkelighed, men det er en Ulykke, at han ikke kan eller vil blive dydig desuden. Det er godt, at Mennesker i Verden ved Trængsel og Gienvordighed vil lade sig berede til deres ævige Velfærd, men det er en virkelig sand Ulykke, at de vil ikke uden saadan guddommelig Revselse lade sig bringe dertil, og at ofte deres timelige Velfærd maa opofres for den ævige. Man veed hvad Indflydelse denne Theorie har i den Materie om den bedste Verden, og at Forf. langt fra ikke vilde trøste Folk, der ere bestedte i Lidelser og Gienvordigheder, med den tørre philosophiske Læresatz, der strider mod al Erfaring, at denne er den bedste Verden, og at dens Lidelser ere virkelige Fuldkommenheder, som høre til den bedste Verden, og at de ere kun Ufuldkommenheder i deres Indbildning.

ning. Man kan endog ſige, at ſaadan Lære kan have en ſkadelig Indflydelſe i den practiſke Tænkemaade. Der ere Mennesker, ſom endten chicanerer andre, eller unddrager dem deres retmæssige Hielp og Forſvar imod Vold og Uret, og ſaa troſter dem med Guds Forſyn. I Sandhed, intet kan mere ſtemme overeens med hiin Læreſatz, og man kan jo paa Grund af den ret chicanere Folk i Guds Navn, da man aabenbar ſkriver menneſkelig frivillig og forſætlig Ondſkab paa hans Regning.

Dernæſt følger S. 24. Ontologiæ pars Specialis, hvis første Kap. handler de Ente ſingulari & univerſali. Forfatteren begynder allevegne fra Sandſerne og udvikler ſine Begreb af Erfaring, hvor af man kan udlede Grunden til hin Overſkrift: Introductio in philoſophiam empirico-theoreticam. — Det 2det Kap. handler om Subſtanzerne, ſom er en Art af Entia ſingularia. Deres Kræfter betragter han ſom deres Accidentzer, og deri retter han ſig efter det almindelige Begreb om Accidentzer. Jeg ſiger overalt, at et Subſtantz har den eller den Kraft, altſaa taler man om Kræfter, ſom ſaadanne Prædikater, der ikke kan tænkes for ſig ſelv uden i Subſtantzerne, og ſaadanne kalder man jo Accidentzer. Der ere de, ſom ſige, at Subſtanzerne ere ſelv Kræfter, og intet andet, end idel Kræfter. Men hvad en Subſtantz er i ſin inderſte Natur, kan ingen ſige, og derfor heller ikke, at den er intet andet end ſin egen Kraft, det er, ſin egen Evne til at virke. — At alle Kræfter ere virkende og i en beſtandig Virkſomhed anſeer Forf. ſom noget der ſtrider imod al Sands og Erfaring. Jeg har Kraft til at tale, derfor taler jeg ikke altid, naar jeg kunde uden al Forhindring. Men man kan paa ingen anden Maade faae Harmoniam praſtabilitam beviiſt, uden at antage denne ligeſom andre mod al Erfaring ſtridige Satzer, ſom man har demonſtreret med Fornuften, men i Luften. — At det eene Subſtantz formedelſt ſin ſaa kaldte Impenetrabilitet ſtaaer det andet imod (reſiſtit alteri) eller forhindrer det andet at komme i ſit Sted, (impedit, impedimento eſt) det er Talemaader Forfatteren gierne lader gielde, ſom brugelige og overenſtemmende med daglig Tale, naar man kun ikke deraf, ſom

man pleyer, vil ſlutte til nogen deres Indvirkning paa eller Strid med og mod hinanden, da Talemaaderne ſom oftest og efter al Erfaring kan ikke ſige mere, end at den eene er den anden i Veyen, til Hinder, og det kan to Ting være uden at virke paa hinanden. Reſiſtentia (ſiger Forf.) er endten activa (virkſom) eller iners, nuda, mortua (gandſke uvirkſom). Ligeſaa tænker han om de Talemaader, at det ene Subſtantz forſvarer eller beſkytter ſit Sted imod det andet, hvilke han anſeer ſom blot Metaphoriſke Udtryk, hvoraf ingen virkelig Gierning følger. En Grundmuur er mig altid til Hinder, at jeg ikke kan gaae lige igiennem den, men maa gaae igiennem Døren paa Huſet, den forſvarer ſine Steenes Sammenhæng imod mig, om man ſaa vil, men med alt dette virker den dog intet paa mig. Trykker jeg den for at bryde igiennem, ſaa virker min Kraft paa den og paa mig ſelv, og det lader kun ſom jeg følte dens Gienvirkning. Men endog uden min Trykning kan den ſiges at være mig til Hinder, da den ey engang kan ſynes at virke. Paa Grund af diſſe metaphoriſke Udtryk har man med 3 Argumenter vildet beviiſe, at alle Subſtantzer har Kræfter til at virke og gienvirke paa hinanden. Forfatteren anmærker dem i et Scholion men uden Bifald. Selv følger han Erfaring, ſom viiſer os for Øynene, at mange Ting virkes og udrettes ved Kræfter, og da nu intet Accidentz kan have nogen ſig egentlig tilhørende Kraft, ſaaſom det aldrig for ſig ſelv kan være til uden i et Subſtantz, ſaa maa de Kræfter, hvorved alt virkes og udrettes, ligge i Subſtantzernes inderſte Natur. For Reſten kiender man ikke denne, og man kan af Erfaring ey opdage derudi flere end diſſe tvende Egenſkaber, deres Subſiſtenze det er deres for ſig ſelv ſærſkilte Tilværelſe, og deres Kraft. —— Det 3die Kap. handler om de enkelte og ſammenſatte Subſtantzer, om hvilke ſidſte Forfatteren paaſtaaer, at de ligeſaa vel ſom hine fortiene Subſtantzernes egentlige Navn, og at kun deres blotte Sammenſættelſe er et Accidentz, da man ellers vil have dem heele og holdne anſeete for Accidentzer. Hans Meening er for Monaderne ſom de førſte Elementer til de ſammenſatte Subſtantzer, men han kan ikke finde ſig i med nogle Philoſopher at tillægge dem en Udſtrækning, ſaaſom han ikke kan foreſtille ſig denne uden at tænke flere Deele, lad være for ingen Magt adſkillelige,

og

ɜ aldrig ſammenſatte, men væſentlig forbundne. En ſaadan
ıdſtrækning, hvorpaa ingen Exempel i Naturen kan frem-
iſes, var dog en virkelig Udſtrækning af væſentlig forbund-
e Deele, og tør man først paaſtaae ſaadan væſentlig For-
indelſe, hvorledes vil man da igiendrive dem, ſom paaſtaaer
ı nødvendig og væſentlig og altſaa ævig Forbindelſe i den
eele legemlige Verdens Syſteme? Den ſaa kaldte Vis iner-
iæ, ſom man tillæger de ſammenſatte Subſtantzer, har
orfatteren ikke erkiendt for nogen virkelig Kraft. —— I
et 4de og 5te Kap. følger Forfatteren ligeſom overalt Er-
ıring, og veyleder ſig derved fra de **tilfældelige og ind-
ſkrænkede Subſtantzers** ſandſelige Begreber til Begreb om
et **nødvendige og uindſkrænkede Subſtantz**, hvis Til-
ærelſe med det ſamme med een Umage er bleven beviiſt. For-
ıtteren maa have foreſtillet ſig, at paa den Maade, ſom vi
omme til Begreb om en Ting, paa den ſamme vide vi og at
en er til: Thi den havde ikke bleven begrebet, hvis ikke den
avde været til. Det ſamme Begreb er da og et Beviis for
Guds Tilværelſe, og det lyder ſaaledes: „Menneſker fødes,
„ vi kiende dem af hvilke de ere fødte, og vi ſlutte med fuld-
„ kommen Viſhed, at alle andre Menneſker, hvis Fødſel
„ af Forældre vi har ingen Erfaring haft om, maa dog li-
„ geledes være fødte og avlede. Huſe bygges, vi ſeer det,
„ og vi ſlutte at alle andre Huſe og maa være bygte af No-
„ gen, hvis Bygning vi aldrig har ſeet. Vi ſeer Machiner
„ af deres Kunſtnere at dannes til viſſe Øyemærker, og vi
„ ſlutte uden al Tvil, at andre Machiner, om hvis Dan-
„ nelſe vi har ingen Erfaring haft, maa dog af nogen Kunſt-
„ ner være dannede: Tage vi diſſe Tanker med os, naar vi
„ gaaer over til at betragte den heele vide Verdens prægtige
„ Bygning, da kan vi ſelv ikke ſtaae den Tanke imod,
„ ſom møder os, at den ſom en Machine og Bygning og-
„ ſaa maa have haft ſin Kunſtner og Bygmeſter. —— Vi
„ vide at der ere livløſe Ting til, ſom intet kan tænke, og
„ i Tankerne ikke foreſætte ſig noget Øyemærke at ſigte til;
„ Vi vide og, at der ere tænkende Subſtantzer, ſom dette
„ viiſelig kan giøre. Machiner og Kunſtværker ere juſt dan-
„ nede til Øyemærker, altſaa af tænkende og forſtandige og
„ kloge Væſener, og følgelig maa denne Verdens Kunſtner
„ og Bygmeſter være ſaa meget forſtandigere, klogere og

„ vii-

„ viiſere i vore Øyne, ſom hans Machins og Bygnings „ Indretning kommer os langt fortræffeligere for til utallige „ mange Øyemærker alle ſamlede til et Yderſte. — Var „ denne Kunſtner og Bygmeſter et **tilfældigt Væſen** (Subſt. „ contingens) ſaa maatte han endten være bleven til af „ Hendelſe uden Aarſag, hvilket ſtrider mod den os af Na„ tur ag Erfaring indprændte Grundſatz, **at intet, ſom „ ſkeer, kan være bleven uden Aarſag**, eller og han da „ maatte have ſin Aarſag: Denne haus Aarſag, maatte da „ fremdeles, om ogſaa den var et tilfældigt Væſen, have ſin „ Aarſag og ſaa videre: Men nu ſtrider det imod en anden „ os af Naturen ligeledes indprændet Tænkemaade, nemlig „ at vi kan ſlet ikke faae en uendelig Rad af Aarſager uden „ nogen første Aarſag i vore Hoveder: Altſaa maa denne „ første Aarſag, ſom vor naturlige Tænkemaade befaler os „ at ſtandſe ved, være et **Subſtantz**, ſom er til for det er „ til, og kan ikke andet end være til, det er, et **nødven„ digt, ævigt**, og **uindſkrænket Subſtantz**." Saaledes har dette Væſen, vor Gud ſelv dannet vor Tænkemaade, og ſaaledes har han overbeviiſt os om ſin Tilværelſe. Dette er det Beviis, han ved Apoſtelen **Paulus** Rom. I. og andre hellige Skribentere har bekræftet, dette er det, alle gamle Skribentere eenſtemmig bevidne, at være det første, ſom har veyledet de første Menneſker til Begreb om en **Gud**. I den naturlige Theologie viiſer Forf. derhen til, og man veed, at han ved en anden Leylighed har yttret ſine Tanker om det bekiendte og ſaa kaldte **Beviis a priori**. — Da man intet kiender af **Subſtanſernes** Natur uden deres **Subſiſtentze** og deres **Kraft**, og uendeligheds Begreb ikke kan foreenes med den første uden i Henſeende til Bedvarelſe, hvoraf man dog ikke ſikkert tør ſlutte til Subſtantzens egen **Uendelighed** i ſin inderſte Natur, ſaa maa det foreenes med **Kraften**, og da er det et **Uendelig Subſtantz**, ſom har en uendelig Kraft. Forfatteren viſer, at det **Nødvendige** Væſen maa nødvendig have ſaadan en uendelig Kraft, og deels af denne uendelige Kraft deels af Erfaring udleder han i den naturlige Theologie alle de andre guddommelige Egenſkaber. Han anſeer altſaa det **nødvendige og uendelige Subſtantz** for det første Begreb om **Gud**, ſom Erfaring veyleder os til.

Vi

Vi komme nu med Forfatteren til **Psychologien.** I en kort forudskikket Indledning veyleder han sig ved Erfaring til Begreb om vor Siæl, og giver Begreb om en **Aand**, og dens **Forstand** og **Villie**, og **Frihed**. Han beskriver disse Ting saa almindelig, saa de kan endogsaa passe sig paa Dyrene. Han maa forestille sig de samme i vore Siæle under en vis Middel-Grad af **Aandelighed**, **Forstand**, **Villie** og **Frihed**, saaledes, at ligesom de menneskelige Siæle kaldes Aander, skiønt ikke saa fuldkomne som Engler, og Engler, skiøndt ikke saa fuldkomne som Gud, saa kan og de andre Dyrs Siæle kaldes Aander, skiønt ikke nær saa fuldkomne som de menneskelige. Forstand og Frihed maa saaledes overalt, efter hans Tænkemaade, være Forstand og Frihed, lad være i større og mindre Grad, efter enhver Tings Natur, ligesom Dyd er Dyd og Lærdom er Lærdom, lad være i mindre og større Grad hos een, end hos en anden. Han har afdeelt Psychologien selv i 3 Kapitler om **Forstanden**, **Villien** og **Friheden**, hvilken sidste han med **Daries** antager for en tredie særskilt Siælens Kraft. — I det **første Kapitel** vil han ingen ganske dunkle Forestillinger erkiende uden al Medvidenhed, for han finder ingen Grund dertil, og den Aarsag, som giør dem ganske dunkle, kan ligesaa vel siges reent at udslette dem. Det er og en Meening, hvormed man kun bøder og flikker paa det skrøbelige Systema harm. præstabilitæ. Han antager trende Leges imaginationum. Overalt følger han Erfaring i Begreber og Slutninger. — I det andet **Kapitel** forekommer først Begrebene om Ondt og Godt. **Ondt og Godt** kalder han τα προς τι, det er **Forholds Begreber** eller ideæ relativæ. Ond og God kan enhver Ting vel kaldes in abstracto, men da kan derved ikke forstaaes andet end dens **væsentlige** eller **metaphysiske Fuldkommenhed** eller **Ufuldkommenhed**, nemlig denne, **at enhver Ting er hvad den er, og er ikke, hvad den ikke er**, og det **Onde** og **Gode** siger intet, og kommer ikke i Betragtning i Henseende til Nogens Villie og Valg. Det egentlig saa kaldte **Onde** og **Gode**, der skal skyes eller vælges, maa vor nogen og i Henseende til nogens Natur være ondt og godt. Førend man kan bestemme hvad Ondt eller Godt er, anseer Forfatteren det for plat nødvendigt, at fastsætte den Tings Natur og Øyemeed, for hvilken noget skal kaldes Ondt eller Godt.

Godt. Dette har og Cicero erkiendt og han har selv skreve hele Bøger de Fine bonorum & malorum. Dette Øyemærke, nemlig finem bonorum eller summum bonum, sætter Forfatteren i Fornøyelse (voluptas i en uskyldig Mening) og finem malorum eller summum malum i Misfornøyelse (dolor, tædium). Fornøyelse og Misfornøyelse maa man ikke forlange nogen Ord-Forklaring over De kan kun føles og ikke forklares med Ord. De som forklare Voluptatem (Fornøyelsen) saaledes, at den er en Tilstand, som kommer af det Godes Betragtning vi har i Øye kommer til at løbe om i en uendelig Cirkel, for man kan jo ikke vide hvad Godt er, uden at vide sin Finis, sit Øyemærke, og det er just Fornøyelsen, som man alene kan føle. Tvertimod forklare de det Gode ved det, som giør noget til vor Fuldkommenhed, altsaa til vort Øyemærke, og altsaa til vor Fornøyelse, og der har vi Cirklen (Circulum in Definiendo). Fornøyelse og Misfornøyelse maa alene føles, ligesom vor naturlige Drift til hin og Afskye for denne, og derefter maa vi bedømme hvad der er os Ondt og Godt. Hvad der kommer mig til Fornøyelse er da Godt for mig, og hvad der kommer det hele menneskelige Kiøn til Fornøyelse, det er Godt for det hele menneskelige Kiøn. Vi ere af vor Natur og vor Skaber bestemte til at søge det hele menneskelige Kiøn og vor egen Fornøyelse, vor egen saa vidt vi er fødte og skabte for os, og andres, saa vidt vi ere fødte og skabte for andre og til Sælskab med dem.

Her ville vi standse Recensionen. Kun et Appendix finde vi allersidst, der indbefatter et kort Begreb af de hidindtil bekiendte Argumenter for Princ. rat. sufficientis, hvor i med Bogstaver ere betegnede de Steder, Forfatteren i sine Forelæsninger har haft noget at lægge Mærke til. Disse Forelæsninger ere holdte i Aarene 1760.-1762. Man kan ikke nægte deres Ufuldkommenhed, da man paa mange Steder finder kun en kort Anledning til mere udførlige Betragtninger. Her er ingen Cosmologie. Forfatteren maa vel have aflagt sine Tilhørere Regnskab for denne Mangel, og det og er en Mangel. Vel har vi erfaret, at denne saa kaldte Introduction er kommen i fleres Hænder, men vide ikke om den er nogensteds at bekomme uden hos Forfatteren sel-

Toulouſe.

Mélanges hiſtoriques, critiques, de phyſique, de litterature & de poeſie, par M. le Marquis d'*Orbeſſan*, Préſident a Mortier du Parlement de Toulouſe. 4 Vol. i 8vo. Grundige Bøger fra Frankerige ere ſielden Phænomena, og fortiene derfore deſto mere Opmærkſomhed Hr. Præſident d'Orbeſſan viſer ſig i dette Skrift ſom en Mand af en udbredet Lærdom og Indſigt, i Critiken, Hiſtorien, Oldſagerne og de gamle Sprog. Saavidt man kan ſlutte fra Skribenten til Menneſket har han derudi ſkildret ſig ſelv, og det giver en fordeelagtig Tanke om hans moraliſke Characteer. En ſtor Deel af de i denne Samling indbefattede Skrifter er forfærdigede for de Akademier, af hvilke han er Medlem, i ſær for Akademierne af Toulouſe, af hvilke han har indlagt ſig beſyndelige Fortieneſter. Vi ville anføre de vigtigſte Skrifter. Først finder vi en Hiſtorie om Lucullus, hvilken han faſt betragter ſom en offentlig Perſon og en Statsmand, og ſiden ſkildrer i Henſeende til hans private Levnet. Tvende Ting vil i ſær behage Antiquarierne, først at Forfatteren vel har vidſt at betiene ſig af de gamle Mynter til ſit Øyemærke, og at han noye og med Indſigt beſkriver Rudera af den prægtige Luculliſke Bygning. Derpaa følger Beſkrivelſe paa en Reyſe ſom Forfatteren i Aaret 1749. giorde til Italien. Den er læſeværdig og intereſſant. Her ſiges meget om Italienernes Sæder, Muſik og Poeſie, ogſaa dette er ſær behageligt, hvad der fortælles om Bygnings-Kunſtens, Maleriets og Billedhugger-Kunſtens berømte Værker. Man finder og Efterretninger om Herculanum, men Forfatteren har ingen høye Tanker om de der fundne gamle Billeder. Dette er Indholdet af de tvende første Bind. I det tredie ſtaaer først en Tale, ſom Præſidenten har holdt i Akademiets første Forſamling til Toulouſe. Derpaa følger et Skrift om Ridder-Ordenen til Rom. Forfatteren begynder med Republikens Begyndelſe, og gaaer indtil dens Ende. Han beſkriver denne Ordens Oprindelſe og Skikke og en Ridders Egenſkaber, Rettigheder og Privilegier. Et andet Skrift handler om den Romerſke Toga og andre Klædninger, ſom han beſkriver efter de bekiædte Statuer, og endnu andre ſmaa Afhandlinger over de Ro-

Romerske Ferier, de hellige Slanger og deres Dyrkelse, over gamle Monumenter, over Oldsagerne til Nimes og forskiellige gamle Indskrifter. I tvende Afhandlinger handler han om Roser og Violen med en Naturkyndig Indsigt. Dernæst betragter han de Mynter, som **Surville** lod slaae i Beleyringen af Tornac. Derpaa følger andre over **Vesuv** efter nogle af ham selv anstilte Forsøg, over Cascaden til **Terni**, over besynderlige Vandes Natur. I Begyndelsen af det sidste Bind forekommer Betragtninger over Skiønheden. Form, Farve, Udtryk og Grazie bliver anseete og udviklede, som dens Bestand-Deele. Hvad der bliver sagt om Farven fortiener i Besynderlighed at læses. Paa disse Betragtninger følger poetiske og prosaiske Oversættelser af mange Digter af **Tibull** og **Catull**, forsynede med Anmærkninger. Man finder og nogle ey uhældige Imitationer af **Horazis** Oder. Dertil ere føyede nogle af den Engelske **Moore's** Fabler oversatte, og en Satire over Musiken af **Salvator Rosa**, om hvis Levnet her og gives Efterretning.

Anmældelse.

Frankfurt og **Leipzig. Der Landarzt, eine medicinsche Wochenschrift.** 1769. 684 S. i 8vo. Dette fortræffelige og nyttige Ugeskrift, som i Begyndelsen var kun bestemt for Lifland og Curland, er ved denne Aftryk bleven mere almindelig. Dette **første Bind** indbefatter Aargangen 1765. Forfatteren har derudi forberedt sine Læsere ved den fornødne physiologiske Kundskab, førend han fører dem til den praktiske Lægekunst. I sær lærer han dem Sygdommenes Kiendemærker, og underretter dem om de virksomste Lægemidlers Tilberedelse. Derpaa handler han om tredie Dages Febere, om den daglige Afvexlings-Feber, om fierde Dages Feber, om Orme, i sær Bindel-Orme, om de kritiske Dage, om Flekfeber, Frisler og Kopper.

Af disse lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 49.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 6te Decbr. 1770.

Kiøbenhavn.

Den retſkafne Naturaliſt i tredsſindstive opbyggelige Afhandlinger over visſe Materier af de ſædvanlige Søn- og Hellig-Dags Evangelier hele Aaret igiennem, af Chriſtian Samuel Ulber, Præſt til St. Jacobi Kirke i Hamburg, af Tydſk paa Danſk overſat. 1770. Til Kiøbs hos Forlæggeren Andreas Kanneworf.

Det har været Forfatterens Øyemærke at anſtille alle mueſige Betragtninger over de naturlige Ting, ſom de Evangeliſke Texter tale om, for i en eller anden Henſeende at giøre dem til Sindbilleder paa aandelige Ting, og anvende dem til Opbyggelſe i den theoretiſke eller practiſke Chriſtendom for Ex.: „Saa lidet jeg kan tælle Stiernerne paa „ Himmelen, ſaa ſtor er og mine Synders Mangfoldighed. „ Nu bliver jeg mig ſelv en Skræk og kan ey begribe Guds „ Langmodighed. Maanen formørker Solen, naar den træ„ der imellem os og den. Saaledes giør og mine Synder „ en Skillerums-Væg imellem Gud og mig, og opholder „ hans Lys, ſaa det ey kan falde i min Siæl. Men lige„ ſom Solen ey bliver mørk, men i ſig ſelv klar og reen, „ ſaaledes er Aarſagen til min aandelige Blindhed ey hos „ Gud, men hos mig ſelv. Maanen er ſelv intet Lys,

„ men et mørk Legeme, der, ligeſom vor Jord, er fuld „ af Bierge, Daler og Søer. Den faaer alt ſit Lys fra „ Solen, og den ſkulde aldrig ſkinne, derſom ſamme ey op„ lyſede den. Et Billed paa det naturlige Menneſke, ſom „ ey har noget eget Lys, og ſkulde til ævig Tid blive mørk, „ derſom ey Retfærdigheds Soel oplyſte ham med ſine Straa„ ler, o. ſ. v.“ Saaledes lærer Forf. ſine eenfoldige chriſtelige Læſere, deels at kiende de naturlige Ting, deels at anvende den derom givne Kundſkab til Opbyggelſe i deres Chriſtendom. Man maa egentlig ikke vente nogen Forklaring over de anførte Steder af de Evangeliſke Texter. Det er kun lutter adſpredte Betragtninger over Træer, Rør, Soel og Maane o. ſ. v. foranledigede blot af det, at Texten taler om Træer, om Rør, om Soel og Maane, og anſtillede i al den Henſeende, hvori de kan blive et Sindbillede paa nogen aandelig Ting, ſom henhøre til Chriſtendommens endten theoretiſke eller moraliſke Lære. I ſin Læremaade har Forfatteren holdt ſig paa Middelveyen lige langt fra de uchriſtelige Naturaliſter, og de pietiſtiſke Chriſtne. Med den fremmede og uſædvanlige Titel, **den retſkafne Naturaliſt**, (ſom dog ellers kan have ſin gode Grund i Skriftets Indhold, da den af Forfatteren anſees for en **retſkaffen Naturaliſt**, der efter dette Skrifts Anviisning, lærer at kiende Naturen ret, for ret at anvende denne ſin Kundſkab til Opbyggelſe ey allene i den blot fornuftige men endog chriſtlige Dyd og Gudsfrygt), har han og haft det beſynderlige Øyemærke, derved at lokke de egentlig ſaa kaldte og uretſkafne Naturaliſter til at komme Sandheden nærmere, og blive retſkafne Naturaliſter, ſom tillige bør være gode Chriſtne. Men da diſſe hans Betragtninger allevegne forudſætter Mennekker, ſom ere overbeviiſte om den chriſtelige Religions Sandhed, og ikke egentlig har til Øyemærke at overbeviiſe nogen derom, ſom ikke allerede antager den, ſaa vil Forfatteren næppe naae ſit Øyemærke med de egentlige Naturaliſter, men et langt andet, ſom er virkelig ligeſaa fortræffeligt, ſkiønt han ſelv ikke udtrykkelig har angivet det. Nemlig, da det i de nyere Tider ſkal, ſom man hører daglige Klager over, være kommen ſaa vidt, at **Naturaliſt** er næſten bleven til et æret og anſeeligt, og altſaa forførſk og forargeligt Navn, hvis Glimmer læt kunde forblinde eenfoldige og ey alt for vel beſæſtede

Sixle,

Siæle, saa har Forfatteren viist, hvorledes de for Gud, og ikke for Mennesker allene, kan bære dette Navn med Ære og uden Last, og blive til retskafne Naturalister, som kan og bør tillige være gode Christne, ved at forbinde med hinanden den naturlige og christelige Kundskab om Gud, og anvende samme baade til naturlig og christelig Dyd. Dette burde Forfatteren allene, om vi skiønne ret, have angivet for sit Hoved-Øyemærke. I det mindste er det virkelig det, som ved Skriftets Læsning allene kan erholdes, hvis Indhold allevegne forudsætter Overbeviisning om Christendommens Sandhed. Her viises vel en Vey fra Naturens ind i Naadens Rige, men ikkun for dem, som allerede ere ligesaa villige Undersaatter af det sidste, som alle ere det i det første. De i Naturen og det daglige Liv forefaldende Ting, hvorover her ere anstillede naturlige Betragtninger anvendte til Aandelige, ere følgende: Trærnes Grene, Maane og Stierner, Røret, Floder og Bække, et nye født Barn, en Høne med sine Kyllinger, et Sverd, Menneske-Navnet, Natten, Jorden og Landene, en Reyse, Vinen, en Mængde Folk, Hav og Søer, en varm Dag, Fuglene, en Betler, Biergene, en Hund, det menneskelige Legeme, Fiskene, Steene, Klæderne, Solen, Mad og Drikke, en Bog, en Hiord Faar, Taarer og Graad, det menneskelige Hierte, Tungen og Talen, Blodet, Hørelsen, Lyset og Mørket, Luften og Vinden, Vandet, Horn-Qvæg og Arbeyds Dyr, Myndt og Penge, Maal og Vægt, Søefarten, Ilden, Brødet, Træerne, Regne og Skrivekunsten, Husene, Menneskets Bryst, Hænder og Fingre, Øynene, Menneskets Ansigt, Græsset og Blomsterne, en Stad, en Krøbling, Brøndene, vore Fødder, en Seng, Bryllupper og Ægtestanden, Tid og Time, et Fængsel, Billeder og Skilderier, Musiken og Vinteren.

Kort Indhold af Religionens fornemmeste Sandheder ved J. F. W. Jerusalem. Efter Hans Durchlauchtighed Prints Leopold af Brunsvig Hans Troes Bekiendelse. 1769. Med L. L. Heidens Skrifter. 54 S. i 8vo.

Dette er kun de væsentligste Sandheder af den christelige Theologie, forebragte og forklarede i et saadant fuldstæn-

digt og kort Begreb, som dog forudsætter en foregaaende meer fuldstændig Underviisning. Først forekommer Prindsens aflagde Troes Bekiendelse, hvorpaa følger Spørsmaale med Besvarelser til Oplysning paa de i den foregaaende Bekiendelse indeholdte Grund-Sandheder. Her spørges da og ved Besvarelser viises, hvorledes man af Verdens Orden og Fuldkommenhed kan med fuldkommen Vished slutte sig til, at der er en Gud til; at han er en uendelig Aand med uendelige Fuldkommenheder; at han opholder den skabte Verden og ved sit Forsyn styrer og regierer den med alle dens Forandringer og Begivenheder og det ikke efter de blot almindelige Love, som en Machine, han har overladt til sin egen Gang; hvorledes dette hans Forsyn vel kan bestaae med Menneskenes Friehed; hvad for et Forhold deraf følger paa Menneskenes Side imod Gud; hvad Vished man kan have om et ævigt Liv; hvilke der ere Religionens væsentligste Stykker; hvoraf vi have faaet denne Kundskab vi har om den sande Religion; om samme ved Fornuften kunde erlanges; hvorvidt denne aabenbarede Religion og dens Bekiendelse stemmer overeens med Guds Viisdom, Retfærdighed og Godhed, og hvori dens egentlige Fortieneste bestaaer; med hvad Tillid man kan antage dens guddommelige Aabenbaring; om den Hemmelighed om Forløserens Person, hans Benævnelse af Guds Søn, og Tre-Eenighed, har noget anstødeligt for Fornuften, og i hvad Øyemærke disse Hemmeligheder ere aabenbarede os; hvori Forsoningen og hvori Christi som vor Forsoners Fortieneste egentlig bestaaer. Til sidst handles om Opstandelsen, den yderste Dom, Troens Midler og Sacramenterne, den Hellig Aands Biestand og Sonnen. Man overseer her lættelig et kort Begreb af den heele Fornuft- og Skriftmæssige Lære om Gud. Spørsmaalenes Besvarelser ere saaledes fattede, at de forudsætte en udførligere Oplysning, nogle maaskee lidt meer end andre, der medføre her allerede næsten en fuldkommen Indsigt og Overbeviisning. Saaledes naar her spørges, **med hvad Tillid man kan antage den christelige Religions guddommelige Aabenbaring?** da seer vi ikke hvad der kan føyes til følgende Svar for at styrke Overbeviisningen, uden for saavidt de samlede Grunde kan vidtløftigere udføres, da de her forudsættes som beviiste og afhandlede. Svaret lyder saaledes:

„Lad

„ Lad være, at jeg endog ikke vidſte noget om alle de Beviſer, „ ſom giøre denne Frelſeres Sendelſe ſaa uimodſigelig, at „ jeg ikke kiendte Spaadommene om ham, at jeg ikke vidſte „ noget om hans Mirakler, intet om hans Opſtandelſe; at „ jeg ogſaa ikke kiendte hans Vidners Troeværdighed; jeg „ vil endnu ſætte til, at jeg ikke vidſte noget om de Skrif„ters Oprindelſe og Troeværdighed, hvori jeg nu finder „ denne Lærdom, ſaa vilde jeg dog roelig giøre dem til min „ Religions eneſte Grund, og min Fornuft ſelv vilde for„binde mig dertil. Thi da den allermeeſt oplyſte Fornuft „ ikke fuldkomnere kan kiende det høyeſte Væſen end det her „ er mig aabenbaret; og da jeg tillige maa kiende, at jeg „ ikke kan blive dette høyeſte Væſen behageligere, imod mine „ Medſkabninger ikke veldædigere, og for mig ikke fuldkom„nere, roeligere og lykkeligere, end naar jeg følger denne „ Forſkrift: ſaa vilde jeg altid ſlutte, at om denne Religion „ ogſaa ikke var umiddelbar aabenbaret, Gud i det mindſte „ ikke havde kundet aabenbare Menneſkene nogen fuldkomne„re. Og med ſamme Tilfredsſtillelſe vilde jeg og antage „ de umiddelbar aabenbarede Sandheder ſelv, om jeg end„ſkiønt med min Fornuft ikke indſaae deres Grund. Thi „ da de ere ſaa overeenſtemmende med de guddommelige „ Fuldkommenheder, og paſſe ſig ſaa vel til min Naturs „ Nødtørftigheder, og tillige indeholde de allerreneſte og ſtær„keſte bevægende Grunde til Kiærlighed mod Gud og min „ Næſte, ſaa var jeg i det ringeſte ſikker, at jeg aldrig kun„de mishage Gud med en Troe, ſom fører mig til ſaa me„get større Fuldkommenhed.“ Nok et andet Svar paa det Spørsmaal med hvad Vished vi kan ſlutte os til et evigt Liv? „ Den ſunde og fuldkomne Vished herom er„langer jeg vel først ved Forløserens Løfte og Fortieneſte, „ ſom først ret har ført Livet og Udødeligheden for Lyſet. „ Imidlertid, da jeg af Fornuften erkiender ſaa meget, at „ det er umueligt at Gud nogenſinde kan aflade at elſke det „ Gode og hade det Onde, og at det igien er ligeſaa umue„ligt, at han evig kunde undlade at vise dette ſit hellige „ Velbehag eller Mishag, men diſſe Giengieldninger ikke „ altid have, eller kunde have Sted her i Verden; ſaa vilde „ jeg allerede derfor ogſaa have denne Evighed, ſom den ſtore „ bevægende Grund til alle mine Handlinger, beſtandig for

„ Øyne. Thi hvorledes kunde jeg tænke om denne GUD, „ som i den hele øvrige Natur saa herlig har beviist sin „ Viisdom og Godhed, at han havde givet mig en Lov, og „ saa dybt indprentet den i min Natur, hvorved jeg, om „ alle Ting havde Ende med dette Liv, altid var i Fare, „ ikkun at tabe saa meget mere, jo troere jeg søgte at efter„ komme den. Og da han tillige ved den fornuftige Natur, „ som han har medskabt mig, har giort mig duelig til evig „ at voxe i min Fuldkommenhed, evig erkiende og elske ham „ fuldkomnere, saa lader igien denne Viisdom og Godhed „ mig haabe, at han ikke alt vil giøre mig med saadanne „ Formuer til intet igien, naar jeg neppe havde begyndt at „ fornemme min Værelse.“ En saadan fuldstændig Underviisning i Religionens Sandheder, som disse Spørsmaale og deres Besvarelser forudsætte, og som var saaledes lømpet efter vor Tids Smag og de Eenfoldiges og de saa kaldte Ulærdes Begreb, men som dog var noget mere end en chatechetisk Forklaring, er et Værk, som ønskes i Fortalen, og hvorved en lærd og grundig **Theologus**, der vidste at skrive baade med Smag og en eenfoldig **Overbeviisning**, skulde giøre sig høyligen fortient af sine ustuderede Medborgere.

Gøttingen.

Specilegium Geographiæ Hebræorum exteræ post Bochartum. Pars Prima. 1769. 38½ Ark i 4to. De Undersøgninger over de ældste Folks Oprindelse, som for kort siden en lærd Engelænder **Parsons**, og de tvende Danske Lærde, **Suhm** og **Schønning**, har leveret, grunde sig tilsidst alle paa de Mosaiske Efterretninger, som ingen hidindtil har forstaaet, og som ingen Historieforsker kan forstaae uden Kundskab om den gamle Østerlandske Verden og Litteratur. Moses, baade Jordbeskriver og Annalist, er siden **Bocharts** Tid, der levede førend den Syriske og Arabiske Litteratur levede op i Europa, er af ingen bleven behandlet med kritisk Indsigt, og hvi vil man da (spørger Recensenten) drage Slutninger af ham til at oplyse den gamle Verdens Historie? Under ovenanførte Titel, som i Henseende til det rige Indhold skal kun sige lidet, har Hr. Hofraad **Michaelis** udgivet en **historisk og geographisk Beskrivelse over den gam-**

le

le Verden af de ældſte Aarbøger. Denne førſte Deel deraf indbefatter en Forklaring over Gen. X. 1.-4., hvilket Kapitel ſkal være at anſee, ſom en Encyclopædie over Hebræernes Kundſkab om den hele udenlandſke Verden. Den anden Deel ſkal forklare Reſten af dette Kapitel, det Sted hos Moſes om Paradiis, og Ezech. XXVII. Den tredie Deel ſkal forklare alle de andre geographiſke Navne, ſom ere adſpredte i de ſamtlige hebraiſke Bøger. Man betragter nærværende Deel blot i Henſeende til dens Vigtighed for den hiſtoriſke Kundſkabs Udbredelſe, og de mange ved Leyligheder anbragte nye Forklaringer over adſkillige Skriftens Steder, de kritiſke og etymologiſke Anmærkninger over enkelte Ord til Ordbøgernes Rettelſe og Forbedring, ſamt andre lærde Digreſſioner overlader man til lærde Læſere ſelv at opſøge og føre ſig til Nytte. Førſt bemærker man 3 Sätzer, hvorpaa de fleſte af Forf. Nyheder grunde ſig, og ſom true de førſte Afdeelinger i alle vore Haandbøger af Universal-Hiſtorien med en Reformation. I. Det hele Sted Gen. X. er geographiſk og ikke genealogiſk. Gomer, Madai, Magog ꝛc. ere ikke Sønner, der i egentlig Forſtand kaldte Noahs Huſtrue Oldemoder, men det er Folke-Navne, ligeſom Saxo, Friſo, Francus, Danus, Lechus, Czechus. Forf. beviſer dette S. 1.-6., og kommer og i det Følgende S. 40. 179. 210. 254. 276. ofte tilbage til denne Satz. Man maa altſaa ikke mere bemøye ſig for at udregne diſſe Perſoners Fødſels og Dødsaar. II. Moſes beſkriver den Verden, han kiendte, og ſom han naturligviis kunde kiende, uden Aabenbaring, ved ſaadanne Midler, ſom Forf. i Fortalen har underſøgt S. XIII.-XVI. Ingen maa altſaa hos ham ville ſøge Indien, Amerika, eller de Stockholmſke Skiær; og ved כתים ſkulde man allerede af den Grund ikke giætte paa Kitaj eller det nordlige Sina, om man og ellers ikke vidſte, at dette Navn er nyt, og er førſt opkommen i det 10de Aarhundrede, fra Kitanerne, ſom indtil Aar 1125. beherſkede Sina. III. אדים hedder ikke Øer, men Kyſter, eller Boeliger i Almindelighed. Forf. giver S. 131-142 et heelt Slægt-Regiſter over dette Ords Betydninger, ſom ingen Ordbog hidindtil har kiendt, og tillige en Prøve paa den fineſte og moyſommeligſte etymologiſke Kritik.

Moſes bruger ſamme fornemmelig i Jordbeſkrivningen over Europa. Denne Verdens Deel kiendte han kun i Henſeende til Kyſterne af det ſorte og middellandſke Hav, hvilke Phœnicierne beſeylede. Efter diſſe Grundſatzer gaaer Forf. ſin Skribent Ord for Ord igiennem, prøver, retter og ſammenligner Texten, og anmærker endog de mindſte Afvigelſer i Læſemaaden. Der, hvor Moſis geographiſke Navne ere endnu for Haanden, finder han ſamme i Syriſke og Arabiſke Monumenter, ſom vi ſørſt i de nyere Tider har bekommet ved Aſſemani og Schultens. Ere de ikke mere for Haanden, ſaa afhører han, ſom Vidner, Moſis gamle Fortolkere og Overſættere, og Joſeph, hvilken ſidſte han agter høyt, har i ſær ført ſig til Nytte, og S. X. Fortal. reddet imod den Forevending, at han ikke engang ſkulde have forſtaaet Hebraiſk. Han forbedrer deres Læſemaader, eller meget mere retter deres utallige mange Trykfeyl i Udgaverne, underſøger Grundene til deres Overſættelſer, og forklarer dem med nye, eller og i det mindſte oplyſer og igiendriver dem, og det ſaaledes, at ofte deres ganſke vilkaarlige, ja ofte taabelige Overſættelſer ere under Forfatterens Hænder komne til Nytte for Hiſtorien. Meget ofte decliderer han intet og alene troeligen fortæller Grundene for og imod en Satz, og blot ved Spørsmaale giver Anledning til videre Efterforſkninger. I lige Navnes Sammenligning er han ſtræng, og vil for Ex. S. 245 ikke engang erkiende כלח og חלח for een Stad. Bocharts falſke Forklaringer oploſer han i deres πρῶτα ψεύδη, men lader dog denne, for hans Tids-Alder virkelig ſtore Mand, vederfares ſin Ret og Ære, endogſaa hvor han beſtrider ham. Andre nyere Fortolkere derimod, hvilke han S. 146 kalder recentiora philologiæ orientalis opprobria, nævner og igiendriver han mere ſielden. Den characteriſtiſke Underſkiæl han tillægger Bochart, beſtaaer overalt, foruden nye Kilders Brug, ogſaa derudi, at han ikke ſkaber Facta af vilkaarlige Etymologier, men ſørſt faſtſætter hine af Hiſtorien, og derpaa ſtadfæſter og oplyſer dem af en ſund Ordforſkning. Af enkelte Afhandlinger ere diſſe de betydeligſte: — Om de dobbelte Kuſchiter, eller Æthiopier, paa begge Kyſterne af det røde Hav. Det er ubegribeligt, hvorledes Bochart har kundet miskiende Kuſchiterne i Afrika. Han

havde

havde vel endnu ikke den Syrer **Dionyſius** for ſig, men Stedet hos denne Annaliſt forekommer Ord til andet hos Byzantinerne, af hvilke denne Underſkiæl er endogſaa kommen ind i de Ruſſiſke Annales. — Om **Amalekiterne**, et gammelt Arabiſk Stamfolk, hvis Stamherre **Amalek** ſynes at være een Person med Moſis **Kanaan**, og maa altſaa ikke ſøges i Eſaus Sønneſøn. — Om **Nimrod**, hvis Navn og opreſtede Stat S. 209-219. Derſom denne Forf. Overſættelse הוה גבר ציד ex venatore factus eſt tyrannus, lader ſig forſvare, ſaa beriger den Hiſtorien om denne første Stat i Verden med et nyt Factum, og lærer os dens Oprindelses Maade, ligeſom שנער S. 231 o. f. ſammenlignet med סמרא S. 192, den ſammes vide Omfang. — Om **Cypern**, Philiſternes Stammeſæde S. 278-308. At כפתר er ikke Cappadocien, ikke Creta, men Cypern, beviſer Hr. M. lykkelig af denne Øes gamle Navn **Cubdor**, ſom **Svinton** har forefundet paa en Phoeniciſk Mynt, hvilken her S. 308 er aftegnet. Ligeſaa lykkelig er denne hans Formodning, at der i alle Haandſkrifter af den Hebraiſke Text er foregaaet en Forverling imellem כסלחים og כפתרים, og at det ſidſte Sted maa være bleven rykket op i det førſtes Sted. (Recenſenten har ved den Leylighed forelagt ſine Læſere nogle Spørsmaale over diſſe Folks Sprog: Har Philiſterne været et Ægyptiſk Plantefolk, hvorfor have de da talet ikke Ægyptiſk, men Hebraiſk i vidtløftig Forſtand? At de først i Paleſtina ſkulde have lært et nyt Sprog S. 290, var en uſædvanlig og følgelig urimelig Tilfælde. Ligemaade: Hvorledes ere iblandt Chams Efterkommere opkomne tvende ſaa væſentlig forſkiellige Sprog, Arabiſk iblandt **Cuſchiter** og **Cananæer**, og Ægyptiſk iblandt **Misraimiterne**? Videre: Har Hebræerne først antaget deres Sprog af Phoenicierne (S. XV. **Fortal.**) eller har **Abraham** ikke allerede bragt det med over fra hiin Side Euphrat? Diſſe Spørsmaale ere af Betydenhed i Henſeende til Folkehiſtorien, naar den bliver behandlet efter **Leibnitzes** Maade, og fortiener altſaa nok at undersøges og beſvares af Moſis kritiſke Fortolker og Forfatteren til **Priisſkriftet om Sprogenes Indflydelſe** ꝛc.) I Over-Aſien ſkal Forfatteren i ſær have været lykkelig. Ved

de Ægyptiſke Colonier møder den ſtørſte og end hidindtil uovervindelige Vanſkelighed. I Henſeende til Japhetiterne befinder Forfatteren ſig og i megen Tvivl. Ved Gomer anfører han S. 19 et mærkværdig Sted af Joſeph, ſom derunder forſtaaer Gallier eller Celter, ſom ſelv kaldte ſig Γομαρεις eller Kymrer. Men ikke alle Celter eller Beboere af det gamle Gallien hedde Kymrer, men kun en vis Stamme af dem, forſkiællig fra Vaſkernes (Biscayernes) og Galernes (de egentlige Galliers). Til Moſis Tider gaves der maaſkee ikke engang Kymrer, men alene et os ubekiendt Stammefolk, hvor i endnu Kymrer, Vaſker, Galer, Germanier og Slaver, vare ligeſom Blad og Frugt og Blomſterne i Knoppen indhyllede, hvilket ſiden i de følgende Tider ved Vandringer og Tilfælde udviklede ſig, og dannede ſig til forſkiællige Folk og Sprog. Det er en meget rimelig Meening, at i Gomer ſtikke de gamle Cimmerier. Diſſe vare et Hoved-Folk i den gamle Verden, ſom Homer allerede kiendte. Det boede ved Pontus, altſaa i en for Phoenicierne bekiendt Egn, under et Navn, der med Gomer har en utvungen Lighed. At de gamle Overſættere ikke ere faldne paa dette Folk (S. 19) det er ikke ſaa forunderligt, naar man betænker, at det til deres Tid var uddød, og de har vel ikke kiendt Herodot, ſom har bevaret dets Erindring. Hermed ſtandſer man og ønſker, at nærværende Skrift maa give Bibelforſkerne Anledning og Opmuntring til nøyere Underſøgninger i den gamle Hiſtorie og Geographie.

Smirna.

Anaxagoras von Occident phyſicaliſche und politiſche Betrachtungen über die Erzeugung des Menſchen und Bevölkerung der Länder. In der neuen Buchdruckerey mit Genehmhaltung des Baſſa. 1769. 152 S. i 8vo. Ved dette Skrift maa det billig hedde: Prøver alle Ting og vælger det Bedſte. Forfatteren har med Forſæt ikke vildet være bekiendt. Det indbefatter mange Sandheder, der ganſke viſt fortiener Opmærkſomhed, naar undtages hvad ſom er anſtødeligt, angaaende Concubinat, Polygamie, Skilsmiſſe, og nogle andre Stykker, ſom angaaer Ægteſkabs Hemmeligheder. Omendſkiønt de

fore-

foredragne Sandheder ikke ere nye, saa fortiener de dog meer end een Gang med Eftertryk at foredrages og stilles Statsmændene for Øyne, da de tildeels ere modsatte haandgribelige Feyl i Regieringen. Den Physikaliske Betragtning gaaer foran, og den Politiske følger efter. Af den første skulde man slutte, at Forfatteren maatte være en lægekyndig, og af den sidste, at han var en Statskyndig Mand, og en Patriot af Indsigt, Lærdom og vidtløftig Læsning. Den første har 3 Kapitler: 1) om den Menneskelige Fødsels Natur og Væsen: 2) om de Menneskenes Omstændigheder, hvorved Generationen befordres: 3) paa hvad for en Maade Menneskene som snarest kunne formere sig. Den anden har fire Kapitler: 1) om Fordeelene af en stor Folkemængde: 2) Midler til Befolkningen efter Statens Natur: 3) om Befolkningens Forhindringer: 5) om de virksomste Midler til Menneskenes Formeering. Vi ville til en Prøve anføre nogle af Forfatterens mærkværdige Tanker. —— Det er Mennesker allene, som udgiør en Fyrstes Magt, Rigdom og Storhed. Ikke destomindre bekymrer man sig alt for lidet om deres Formerelse. Hos Romerne havde Lovene forordnet følelige Straffer for dem, som levede i eenlig Stand, og Folk bleve ved anseelige Belønninger opmuntrede til at gifte sig. Gifte Personer havde overalt Rang for ugifte, og de, som havde 3 Børn, nøde et besynderligt Fortrin. Lovene vare i sig selv meget vise, og skulde have giort en meget god Virkning til Folkemængdens Farmeerelse, hvis tillige de betydeligste Forhindringer derimod, en alt for stor Overdaadighed og Qvindekiønets Udsvævelser, vare blevne ryddede af Veyen. Da Senatet i den Anledning giorte alvorlig Forestilling, svarede Augustus: Han vilde nok regiere sin Kone, og de andre kunde ligesaa regiere deres. En Raadsherre giorde da Keyseren det vel ikke meget beskedene men heller ikke daarlige Spørsmaal: Hvorledes han da bar sig ad, at han kunde regiere sin Kone? Kong Ludvig den fiortende vilde i det mindste have Anseelse for at have giort noget til Folkemængdens Formeerelse i sit Land. Han gav en Lov, at en Fader, som havde 8te og flere levende Børn, aarligen skulde bekomme 3 Hundrede Livres. De nyere Tiders Historie foreviller os ey et eeneste Exempel af en Regent, der har udreteet noget i den-

ne Sag. — Fruentimrets Udſtyre er en beſynderlig Art af Luxus, ſom tillige har en ſtor Indflydelſe til Folkemængdens Forhindring. Mandsperſonerne gaaer derfor ugifte, indtil de kan faae nogen, der kan bringe dem en rig Medgift. De fleeſte Piger ſom ikke kan ſkaffe den tilveye, maa derfor gaae og ikke blive ſøgte, om end deres ſædelige og huuslige Dyder vare nok ſaa ſtore. (Er det ikke Tanker, ſom fortiener Opmærkſomhed, og mon Folkemængdens Tab er den eeneſte Ulyelighed, ſom flyder af det, at man vurderer Folk i et Land mere efter Penge og anden udvortes Anſeelſe, end efter Dyd og Skikkelighed?) — Folkemængden vorer altid i et lige Forhold efter ſom Frihed og Nøring tiltager — Lykkeligt er det Land, hvor Underſaatten lever i Roe, uden Krig, uden Elendighed og Nærings-Mangel, og tillige langt bort fra Overdaadighed og Ødſelhed, hvor han ved ſine Hænders Arbeyde finder en Kummerfrie Livs-Underholdning, og vælger ſin Ægtefælle blot efter ſin Tilbøyelighed. I et ſaadant lykkeligt Land kan enhver gifte ſig; og der vil uden Polygamie eller Concubinat opkomme en utællelig Folkemængde. — Forfatteren forkaſter med ſtor Iver den Hypotheſe om Sæde-Dyrene og Avling af et Eg og paaſtaaer derimod en Foreening af den Mandelige og Qvindelige Sæd. Antager man, ſiger han, at der altid lever 100de Millioner Mennesker paa Jordkloden, og at der i et Aarhundrede fandt ikke meer end tvende Generationer Sted, ſaa maatte der i et Eg, hvoraf Eva's Dotter kom, over tuſende Millioner Menneſkelige Figurer, Former og Billeder have lagt forviklede med hinanden. — Indbildning, tom, urimelig Indbildning, at man i Henſeende til Barnets Liighed efter Faderen tager ſin Tilflugt til Moderens Indbildning. — I den første Bryllups Nat ſkeer aldrig Undfangelſe, naar Bruden er reen Jomfrue. — I det Bibelſke Udtryk, **du er mine Lænders Styrke**, tales der altid om Sønner. Mandens Sæd indbefatter Drengenes Bilding, og Qvindens indbefatter Døttrenes: hvilken af begge der har meeſt Kraft og Virkſomhed, den beholder Overhaand i Beblandelſen. Derfor fødes i Begyndelſen gemeenligen Døttre, og ſiden Sønner, naar henved 6 Aar i Ægteſtanden er forløbne, en Anmærkning, ſom Forfatteren forſikrer at have giort ved mangfoldige Ægteſkaber. — Horerie og Ægteſkabs-Brydelſe er al-

aldrig fordeelagtig for Befolkningen. —— En haard Levemaade er tienlig til Qvindekiønnets Frugtbarhed. —— De allerfrugtbareſte Ægteſkaber ere naar Manden er over 30 til 45, men Konen kun 15ten til 20 Aar gammel. —— Det er meget rimeligt at Tydſkland har for 300 Aar ſiden været mere folkerig, end nu omſtunder. —— Den ſuldkomne Overeenſtemmelſe i Religionen, Love og Sæderne udgiør en Stats Lykſalighed. Saa længe Sæderne anſeer Horerie for et Galanterie, ſaa længe er Lovene derimod forgiæves. Førend Lovene derimod kan blive virkſomme, maa Sæderne forbedres. —— En Europæiſk Stat kan aldrig have for mange Folk. —— Der er næppe noget Land i Europa, hvor jo ved en god Oekonomie kan avles nok en gang ſaa meget Korn. —— Omendſkiøndt Luxus befordrer Arbeydſomhed, hvorimod der dog er meget at ſige, ſaa hindrer den dog altid Folkemængdens Tiltagelſe. Til Ægteſtanden er og bliver de Fleſte en beſværlig Laſt formedelſt den indførte Luxus. —— Lovene om Ægteſtandens Uopløslighed kan tiene Befolkningen til ſtor Befordring men ogſaa til ſtor Forhindring. I den Henſeende maa en viis Middelvey tages i Agt. —— De Regieringer handler uviiſeligen, ſom faſt uophørligen forbyde Korns Udførſel for at befordre dets ringe Priis i Landet. Det er faſt aldrig raadeligt at forbyde Guld og Sølv paa Klæder, Kudſkers Forgyldninger, Speyle og Meubler, ſaaſom en ſtor mængde Mennesker derved finde deres Næring. Man misunde ikke en forſængelig Nar, at han behænger ſig med Guld og Sølv. —— Man ſeer af ovenanførte Tanker, at Skriftet fortiener Opmærkſomhed, om ikke Biefald i alle Stykker.

Leipzig.

Predigten von H. J. Zollikofer, Prediger der Evangeliſch reformirten Gemeinde zu Leipzig. 526 S. i 8vo. I diſſe Prædikener bliver den chriſtelige Religion foredraget paa en meget tydelig og opbyggelig Maade. Forfatteren søger ikke ſaa meget at ſætte ſine Tilhørere i nogen hæftig Bevægelſe, ſom meget mere at underviſe og overbeviſe dem. Foredraget har en indtagende Simplicitet, ſom er langt fra al Affectation. Man ſkulde troe, at man immer hørte

te den retſkafneſte Ven, der med det bedſte Hierte giver os Raad i de vigtigſte Ting. Alle Ting blive tydelig og ordentlig forklarede, og Sproget er reen og overeenſtemmende med Tingene. Man tager ikke i Betænkning at regne diſſe Prædikener iblandt de bedſte man har i Tydſkland, hvis ſimple og ædle Foredrag giver dem en egen udmærket Characteer. Dette Bind indbefattet 20 Prædikener, hvis Indhold er følgende: 1) Om den Forſængelighed, der er i alle jordiſke Ting: 2) Om de aandelige Erfaringer; 3) Om vore Øyes Betragtning: 4) Den ſalige Udødeligheds Haab, ſom den fornemmeſte Kilde til vor Sinds Roe og Fornøyelſe; 5) Det guddommelige Forſyns Retfærdiggiørelſe i Henſeende til de Ugudeliges og Frommes jordiſke Velſtand: 6) Denne Materies Fortſættelſe: 7) JEſu Chriſti moraliſke Characteer: 8) Børne-Tugtens fornemmeſte og almindeligſte Feyl: 9) Vantroens fornemmeſte Kilder; 10) Beſtridelſe af nogle Fordomme imod Chriſtendommen: 11) Beſtridelſe af nogle Fordomme imod den chriſtelige Sædelære: 12) En retſkaffen Gudsdyrkers Sindelag mod det Sted hvor de til Gudstieneſten henhørende Forſamlinger holdes; 13) Det mærkværdige i Reformationen, og de Pligter, den paalægger os: 14) Om Reformationens Grundſætzer. Diſſe tvende Prædikener ſkal i ſær være meget læſeværdige: 15) Hvorledes man giør ſig deelagtig i fremmede Synder: 16) Om den tilkommende almindelige Dom: 14) Om JEſu Chriſti Exempels Efterfølgelſe: 18) Om den broderlige Revſelſes Pligt: 19) Den forlorne Søns Omvendelſe til ſin Fader ſom et Billede paa en ſig omvendende Synder: 20) Livets Korthed og Møyſommelighed.

Anmældelſer.

London. The Roman Hiſtory &c. 1769. 2 Vol. i 8vo. Forfatteren Hr. D. **Goldſmith** bebreyder de romerſke Hiſtorieſkrivere, at de opholde ſig ved fabelagtige Begivenheder, indblande overtroiſke og overdrevne Fortælninger og mere fordunkle deres Læſeres Fornuft end oplyſer og lede den. Det vigtigſte og tillige det viſeſte og mærkværdigſte Stykke er efter hans Meening de Uroeligheder, Oprører og Forandringer, ſom ere gaaet for ſig i det almindelige Væſen

o

og Regierings-Forfatningen. Det har altsaa været Forfatterens Øyemærke at giøre et kort Udkast af Historien fra Roms Begyndelse inetil Rigets Undergang, hvori alt Overflødigt og ubetydeligt er bleven udeladt, og det allene vedbeholdt, hvad der var mærkværdigt og nyttigt til lærerige Betragtninger. Da Romerne udjoge deres Konger, og udvalte sig Borgemestere, blev allene Navnet, men ikke Sagen selv forandret. Den aarlige Omvexling af den Borgemesterlige Regiering har holdt det Romerske Folk ved bestandig Virksomhed, Liv og Munterhed, og derved foraarsagede, at det har langet til den Høyde at kunne forskrive Verden Love. **Spurius Cassius** anføres som et Exempel paa, at man for den største Tieneste, som man beviiser Fædrenelandet og Folket, har sig intet andet at vente end den største Utaknemlighed af Folket, der alt for let lader sig forblinde.

Leipzig. Titi Livii Patavini Historiarum Libri, qvi supersunt omnes. Ex Recensione Arn. Drakenborchii cum Indice Locupletissimo. Accedit præter varietatem Lectionis Gronovianæ & Creverianæ Glossarium Livianum curante *Augusto Guil. Ernesti*. 1769. 3 Vol. i stor 8vo. Med denne Udgave har Udgiveren haft samme Øyemærke, som med den af **Cicero**, med hvilken den kan sættes i Ligning. Han har ey uden Aarsag valgt den Drackenborgiske Text, som den, der er rettet med den største Flid og ved de fleste Hielpe-Midler. Dog, saasom den Gronoviske, end-og ved den Baselske Eftertryk er kommen i manges Hænder, og den Crevieriske er bleven forandret efter den Drackenburchiske af nogle Haandskrifter i det Kongel. Bibliothek til Paris, undertiden meest i Smaaheder, saa har Udgiveren paataget sig det nyttige Arbeyde, i det han har samlet og neden under tilføyet Læsemaaderne af dem begge, ligesom de af **Epitomis** ere alle ved Enden føyede tilsammen. Man savner ugierne de i den Clerchiske og andre Udgaver i Randen tilføyede Aarstal. Man finder ved Enden en Fortegnelse paa de fornemmeste Udgaver af **Livius**, som er tagen af den Drakenborchiske Udgave, hvorved de nyeste ere tilføyede, tilligemed et Index rerum, hvor i er udeladt, hvad som henhører til de **Freinsheimiske** Supplementa. Derefter følger det

Glossa-

Gloſſarium Livianum, eller Index Latinitatis, ſom er Udgiverens ſtørſte Fortieneſte, og indbefatter alene, hvad der er Livio egen, endten det er at roſe eller laſte, og hyppige Forklaringer over de vanſkelige Udtryk og Talemaader, tilligemed nogle hiſt og her indlemmede kritiſke Bedømmelſer over Læſemaaderne. Vi behøve for Reſten ikke at ſige noget videre til Udgavens og Udgiverens Roes, da vore Læſere ere nokſom bekiendte med dette Slags Arbeyder af den berømte Erneſti.

Paris. Journal du Voyage de M. de Marquis de Courtanvaux, ſur la Fregate l'Aurore, pour eſſayer par l'ordre de l'Academie pluſieurs Inſtrumens relatifs a la Longitude; mis en ordre par M. Pingre, Chanoine regulier de ſainte Genevieve, nomme par l'Académie pour cooperer a la verification des dis Inſtruments, de Concert avec M. Meſſier, Aſtronome de la Marine. 1768. 316 S. i 4to. Der er og i offentlige Tidender, til ſin Tid, givet Efterretning om denn Expedition. Marqvis de **Courtanvaux** foretog ſig den paa ſin egen Bekoſtning, for at giøre et Forſøg med adſkillige Akademiet forelagte Inſtrumenter. I dette Skrift beſkrives den Fregate, ſom i Beſynderlighed dertil blev bygt, ſaa vel ſom Inſtrumenterne ſelv, og Reyſen, og de giorte Anmærkninger, ſom i ſær ere til Forteel for det af Hr. le **Roi** opfundne **Uhr**. Overalt finder man og her Beſkyvelſe paa Stæder og Byer, ſom efter Titlens Angivelſe her ikke ſkulde ventes, og endog paa et Menagerie til Amſterdam, og paa **Braamkampfs** Billedſamling. —— Vi ville ved den Leylighed og antegne et hidhenhørende lidet Skrift, ſom er udkommen til Avignon under Titel: Nouveaux Eſſais pour determiner les longitudes en Mer, par les Mouvemens de la Lune, & par une ſeule Obſervation: par l'Auteur de l'Aſtronomie des Marins.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og E. C. Berling.

No. 50.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 13de Decbr. 1770.

Elhøy. Philet en Fortælning. — Die Götter, die jetzt lachend mit Euch ziehen, bereuen ihr geſchencktes Glück. Ramler. — 1770. 1½ Ark i ſtor 8vo. — Philet, en traurig og melancholiſk Ven af Dyden, er tilſidſt bleven følesløs ved at betragte dens Ulykſalighed i Verden, ſaa der intet mere kan røre ham endten Ondt eller Godt. Men han bliver ſnart igien opvakt af ſin følesløſe Tilſtand til nye Klage:

Ak! — — — Hvor er da varig Glæde?
Hvor er Lykſalighed?
Hvor er en Ting, ſom Dyder ey begræde,
Og ikke blues ved?
Ophøy dig, Du, hvis Siæl er usyſom god og roelig,
Og kald dig lykkelig!
Ha! — viid! — den luurer bag din trygge Boelig,
Som ſkal forſtyrre dig.

Saadan Traurighed er Philet forfalden til i den behageligſte og yndigſte Elhøys Egn.

Her overtilte Harm den fromme Sangerinde —
„ Vaagn af din onde Drøm
„ Forvovne!“ — raabte hun — „ at Sandhed vinde.
„ Kom! — Følg mig, ſee og døm!“
En Kreds — Men Iris laan mig Farver til en Scene,
I hvilken Smertens Ven

Forglemte ſig! Laan mig din Ild, Camoene,
At jeg maa ſkildre den.

Hun fører ham omkring at beſee den deyligſte og lykſaligſte Egn, hvis gamle Beboere ſelv tillige udtrykke med Graad deres Erkiendtlighed imod den Egnens Patron, de havde at takke for deres Lykſalighed, deres Frihed og Velſtand. Philet ſpørger, hvad der da var Aarſag til deres Graad, hvilken ikke ſyntes at ſtemme overeens med deres formeente Lykſalighed. Han faaer til Svar, at den var en Virkning af idel Glæde over deres Stands og Vilkaars Forbedring formedelſt erholden Eyedom og Frihed ved deres Patrons Gunſt. Philet maa nu ſelv tilſtaae, at hans Klage var ugrundet, og at han havde Aarſag til at glæde ſig med den heele Egn. Men hvor længe varede den Glæde? I det ſamme kom Damoet og forkyndte dem med Jammer, Graad og Klage, at deres Patron og Lykſaligheds Stifter maa forlade dem.

Taus ſom en Findlandſk Nat, og mørk blev Glædens Scene —

Nu kom et hylende —
Nu flyede den beſtyrtede Camoene,
At ſkiule Taarene. —
Hvad? — Skreg Philet — o Haab! — dit ſidſte Glimt forſvinder! —
Mon jeg begræder det? —
Jeg! — ſom afmægtig næppe mere finder
Mit ſvage Aandedræt! —

Denne liden Fortælning er viſt nok et Foſter af et vittig og til Digtekunſt velbegavet Genie. I ſær har Beſkrivelſen over Elhøys behagelige Egn været os meget behagelig, og vi har læſt den med det oprigtige Ønſke, at flere lige ſaadanne Egne maatte give os flere ſaadanne Digtere. Iblandt de Gamles Ord til Philet ere diſſe mærkelige:

Viid, det Land du ſeer var fordum vildt og øde,
Endnu halv ſkiult i Vand.
Hiin ſtore Strækning med den rige Grøde
Var Kiær og Mus og Sand.
Norden vor Tyran opſlugte Sæd og Møye,
Og hvad den levnede,
Var andre nok, ſom med et graadigt Øye
Alt aad i Tankerne.

Alt

Alt Mod, alt Haab forſvandt. Thi om og en utrættet
I Flid var Bien lig,
Da gik det ham, ſom den, der bliver mættet,
Men ſamler ey for ſig.
Den ſøde Pligt, ſom man ſaa ſielden overgiver,
Den græd, den ſkialv vi ved
Din Arv, min Søn! —— ſaa ſkreg vi —— Ak ——
den bliver
Vor Ulykſalighed.

Saa beſkriver diſſe gamle Elhøys Mænd deres forrige Tilſtand, og ligeſaa levende er Beſkrivelſen over deres nærværende modſatte Tilſtand, og begge Beſkrivelſer gisre meget til i Læſernes Tanker at forhøye denne deres Patrons Værd og Fortieneſte, ſom de havde at takke for deres Tilſtands Forandring, ſaa de kunde have den billigſte Aarſag til at beſtyrtes over dette pludſelige Tidende, at han ſkulde forlade dem.

Kiøbenhavn. **Hiſtoriſk Beretning om Indbyggernes Bedrifter paa Færøerne, forfattet af** Thormodo Torfæo, **Norſk Hiſtorieſkriver hos Hans Kongel. Majeſtæt til Dannemark og Norge, og nu af det latinſke Sprog overſat ved** Peter Thorſtenſen. 1770. 168 S. i 8vo. Denne lille Hiſtorie lærer os at kiende Indbyggernes Tilſtand paa Færøe i de ældſte Tider for og efter Chriſtendommen, og den er, ligeſom andre baade ſmaa og ſtore Hiſtorier, et virkeligt Speyl, ſom foreſtiller os paa det livagtigſte det menneſkelige Hiertes Liſt, Underfundighed, Hevngiærrighed, Voldſomhed, Blodgiærrighed, og overalt Umenneſkelighed, men lidet eller intet af dets Menneſkekiærlighed, Ædelmodighed, Uegennyttighed, Ærlighed, Oprigtighed, Dyd, Uſkyldighed, og overalt Menneſkelighed, fordi Perſoner af diſſe Egenſkaber træde ſielden frem paa den ſtore Skueplads, hvor de har lidet eller intet at beſtille, men ligge ganſke uvirkſomme, endten hiſt i Støvet, eller i Hytterne ved Ledderne, og i Værkſtæderne. Mærkelig er den Tiltale, hvormed Sigmund vil omvende Throndt til den chriſtelige Religion, ſom han vil have indført paa Færøe. „ Endten ſkal du forſage Diævelen, og lade din forfængelige „ Vantroe fare, ſamt antage Chriſtum og hans Lærdom,

„ da du kan vente, en paafølgende evig Lyksalighed, eller „ og skal du, om dette ikke staaer dig an, blive skildt ved „ alt det du eyer, og straxmiste Livet, da du derefter skal „ pines i al Evighed." Dette var ret at støde Throndt paa Hals og Hoved ind i Himmelen. Paa den Maade blev Evangelium ofte prædiket i disse Tider med megen Frugt og mange Siæles Omvendelse. Men den var ikke Apostolisk. Derfor blev og Throndt forvandlet fra en Hedning til en Hykler i Steden for Christen, og andet end idel Hyklerie bliver heller ikke Christendom, naar den ikke er grundet paa Overbeviisning efter frivillig anvendt Eftertanke og egen Indsigt, men paa Tvang, Løfter eller Trudsler, overalt Haab om at erholde eller Frygt for at miste timelige Fordeele. Derfor er det christelige Læreres Pligt, i sær i disse oplyste Tider, hverken at lokke eller true, ey heller saa meget at skiænde og skielde paa Vantroende, som at arbeyde paa deres Medmenneskers og Medborgeres utvungne Overbeviisning, og saaledes lade Sandheden tale sin egen Sag, hvilket den bedst kan, og overlade dens Fremgang til Himmelens Forsyn, som har Magt nok til at besørge dens Fremgang og Befordring, uden at han behøver at laane den af Mennesker, og maa endelig og have Villie dertil, om den er Sandhed og han elsker den, som den i Sandhed er, og han visselig gior. Naar Mennesker giøre sit, og ikke ville giøre mere end de naturligviis kan, og bør, saa giør Gud nok sit, og at ville bruge Magten til at udvirke Sandheds Biefald i Menneskelige Hierter, i Stedet for at befordre den ved fredelig og roelig Underviisning, det er paa den daarligste Maade at falde Gud ind i hans Forsyns Embede, og forblande det menneskelige og guddommelige Forsyn saaledes med hinanden, at ingen Fornuft kan hitte Rede derudi eller skille dem fra hinanden; ja det er at giøre det Argument til intet, man ellers med god Grund beraaber sig paa til Religions Forsvar, nemlig dens hastige og vidtløftige Udbredelse, naar den befindes hist og her ved menneskelige Intriguer eller ved menneskelig Magt udbredet, efterdi det da alt for lættelig kan formodes, at den ved samme ulovlige menneskelige Midler er befordret paa mange andre Steder, hvor man alene veed at tilskrive det guddommelige Forsyn dens Udbredelse, fordi de Menneskelige Machiner, hvorved den er forceret, ere os ube-

ubekiendte. Sandhed bliver dog Sandhed, i hvor vel dens Biefold afvinges ved voldſomme og ulovlige Midler, men diſſe kan dog ey andet end underkaſte den Mistillid og Vantroe hos ſvage Sæle.

Leipzig. Johann Lor. von Mosheims **vollſtändige Kirchengeſchichte des neuen Teſtaments, aus deſſen geſammten lateiniſchen Werken frey überſetzt, mit Zuſätzen vermehrt, und mit einer Vorrede Sr. Hochwürden, Herrn D Chriſtian Wilhelm Frantz Walchs, von den Veränderungen des Studiums der Kirchenhiſtorie, herausgegeben von** Johann Auguſt Chriſtoph von Einem, **Paſtor zu Genthin und Roſzdorf. Erſter Theil.** 1 Alph. 7 Ark i 8vo. Vil man ikke giøre Forfatteren nogen Bebreydelſe i Henſeende til mange unødvendige vidtløftige Tilſætninger, vil man ikke laſte hans forſkiellige alt for bekiendte Reflexioner, vil man endelig mindre ugierne ſavne mangen critiſk Undersøgning, ſom zirede Originalen, ſaa maa man ſtedſe erindre ſig, at denne Bog er ikke egentlig beſtemt for lærde Læſere. Denne frie Overſættelſe er vel allene beſtemt for dem, ſom kun vil høſte Underviisning af Hiſtorien, og overlader critiſke Rettelſer og Prøvelſer til andre og lærde Læſere. Derfor ſiger Forfatteren ikke alt hvad **Mosheim** har ſagt, men har foretaget ſig at udvælge hvad der ſyntes ham meeſt mærkværdigt, og tvertimod har han udtaget af hans andre Skrifter, hvad han har holdt for tienligt til denne Hiſtories Udvidelſe og Udbredelſe. Derfor har han indrykket nogle mærkværdige Perſoners Levnets Beſkrivelſer, og vidtløftigere forklaret mange Ting, hvilke **Mosheim** har kun kortelig berørt, ſom ſaadanne, der vare de Lærde noksom bekiendte. Meget ler og tilſøyet for at giøre Hiſtorien mere practiſk. Derimod ere Paragrapherne trokne tilſammen, og Allegata brugte med større Sparſomhed. De critiſke Anmærkninger ere udeladte og blot en Deel er indrykket i Texten ſelv. Desforuden bliver i Anmærkninger Fortælningen deels ſtadfæſtet, deels oplyſt, deels med udførligere Afhandlingers Anførelſe beriget. Man anſeer dette Foretagende for noget misligt. En **Mosheim**, denne i Kirke-Hiſtorien ſaa erfarne Mand, denne ſaa Indſigtsfulde Dommer om alt hvad der er vigtigt

og uvigtigt i Historien, denne saa dueligt Skribent, at ville forsøge og forkorte ham, er ikke dette, spørger man, et dristigt Foretagende? Dog, som sagt er, maa man ey allene undskylde, men og biefalde Forfatteren, saa længe han allene har bestemt dette sit Arbeyde for ulærde Læsere, for hvilke et tydeligt og efter deres Bequemhed indrettet Foredrag af de vigtigste Ting er meest magtpaaliggende. Den skiønne og lærde Fortale af Hr. D. **Walch**, som indtager 11 Ark giør dog denne Historie ogsaa nyttig og angenem for de Lærde. Hvis man ikke af andre Skrifter allerede kiendte Hr. D. **Walchs** grundige Indsigt i Kirke-Historien, hans moedne Skiønsomhed, og ligesaa upartieske som forsigtige Forholds-Maade, saa skulde man lære at kiende disse hans bersømmelige Charakterer af denne Fortale. Han viser hvad Tilvext denne Deel af de Menneskelige Kundskaber Tid efter anden har bekommet, hvorledes Kilderne ere deels blevne forsøgede, deels lykkelig brugte, hvad Tieneste denne Historie har høstet af andre Videnskaber, og hvad de nyere Lærde har udrettet til dens Fordeel eller Skade. S. 166. foredrager han velgrundede Tanker om det af nogle saa kaldte pragmatiske Foredrag af Historien. Denne grundige Kiender indseer det ubetydelige i de saa kaldte Characterer, Skildringer, Reflectioner, om hvilke man i Tydskland næsten for en 12 Aars Tid siden fast indtil Vkelhed har snakket os saa meget for, og betragter dette Flitterguld af den rette Syns Punkt.

Rotterdam. Thesaurus Dissertationum, Programmatum, aliorumqve opusculorum selectissimorum ad omnem medicinæ Ambitum pertinentium. Collegit, edidit, & necessarios Indices adjunxit *Edvardus Sandifort*. Vol. II. cum Tab. æn. 575 S. i stor 4to. Dette Værk sælges til Leipzig, London, Paris og Genev. Nærværende Bind indbefatter følgende Afhandlinger: 1) *Tissot* ad *Alb. Hallerum*, Epistola de Variolis, Apoplexia, Hydrope. 2) *Cüenotte* Diss. med. chirurgica sistens casum sub luxationis Vertebræ dorsi cum fractura complicatæ post factam repositionem & varia dira Symptomata duodecima demum Septimana funestæ. 3) Historia partus impediti ex membrana tendinosa os uteri internum arctante, præs. *Wei-*

Weiſio, reſp. & Auct. *Tretzelio*. 4) *Wendt* Diſſert. inaug. ſiſtens obſervationes de pleuritide & peripneumonia. 5) Diſſertatio de gemino coli Vulnere non letali, præſ. *R. A. Vogel* def. & Auct. *J. H. Vogel*. 6) *Curſii* Specimen inaug. medicum de monſtro humano cum infante gemello. 7) *Reichel* Diſſ. de oſſium ortu atqve ſtructura. 8) *Janke* de Foraminibus Calvariæ, eorumqve uſu. 9) *Ejusdem* de ratione Venas C. H. anguſtiores in primis cutaneas oſtendendi Proluſio. 10) *Huberi* Programma ſiſtens animadverſiones non nullas anatomicas. 11) *Wrisberg* Progr. de reſpiratione prima, nervo phrenico & calore animali. 12) De Continuationibus membranarum. 13) *Aurivillii* Diſſ. medica de Spiritu vini mercuriali. 14) *Ejusdem* Diſſertatio exhibens hydrocephalum internum annorum 45. 15) *Gaudelii* Diſſertatio de hydrocephalo. 16) *Aurivillii* Diſſert. med. de Angina infantum in patria recentioribus annis obſervata. 17) *G. Baker* de Catarrho & de dyſenteria Londinenſi, epidemicis utrisqve an. 1762. 18) *Klinkoſch* Progr. qvo diviſionem herniarum, novamqve herniæ ventralis ſpeciem proponit. 19) *D. Cotunnii* de Iſchiade nervoſa commentarius. 20) *M. Girardi* de uva urſina ejusqve & aqvæ calcis vi lithontriptica novæ animadverſiones, experimenta, obſervationes. 21) *Sigwart* Diſſert. Cyſtotomia lateralis moreaviana, nova eademqve receptis longe præſtantior, qvia omnino tutior. 22) *Butt* Tentamen medicum de ſpontanea ſangvinis ſeparatione. 23) *T. Young* Diſſ. de Lacte. 24) *R Ramſay* Diſſert. de Bile.

Hildesheim. Kern der Sittenlehre JEſu, und ſeiner Apoſtel in Grundriſſen der Predigten über die Feſt- und Sontags-Epiſteln, nebſt einigen Buß- und Paſſions-Betrachtungen von D. Johann Carl Koken, Superintendenten der Evangeliſchen Kirchen und Schulen in Hildesheim. Vierter Jahrgang. 1769. 22 Ark i 8vo. Diſſe Betragtninger indbefatter ey alene Lovnets Pligter, men og adſkillige til Dogmatiken henhørende Materier. Forfatteren har beſtemmet dem efter Textens Indhold, og ikke denne efter en vis valgt Materie. De ere ſkriftmæſſige, grundige, opbyggelige, tydelige, lærerige,

ukunstlede. I Fortalen fortsætter Forfatteren sin begyndte Afhandling om den forskiællige Læremaade i Prædikerne, og giennemgaaer det tredie Tidsløb fra midt i 8de Aarhundrede indtil i det 16de. Det meeste af dens Indhold ere politiske Begivenheder, Carl den Stores Krige, og de Forandringer, der betræffe Kirken i Almindelighed saavel i Occidenten, som i Orienten. Her forestilles kortelig den Indflydelse, som den slette Skole-Underviisning, den fordervede Aristoteliske Philosophie, og det latinske Sprogs i Gudsdyrkelsen indførte Brug, har haft i den practiske Christendom, i den Hellige Skriftes Udtolkning, og Lærernes Tænkemaade. Mystici forklarede Bibelen ved Allegorier og Lignelser. De Skolastiske fordunklede den ved den Aristoteliske Philosophie. Retfærdighed af Gierninger, de Afdødes Paakaldelse, og Reliqviers Tilbedelse tog Overhaand. Christi Lære blev udtydet om udvortes Dyder og Laster. Paa dens aandelige Forstand og Hiertets indvortes Forbedring derved blev der intet tænkt. Men Omvendelsen blev fast alene tillagt Menneskets narturlige Kræfter. Een beviiste den hellige Trefoldigheds Hemmelighed af de trende Stavelser i det Ord Trinitas. En anden viiste sin Lærdom i det Ord Diabolus, og ledte det fra Dia og Bolus. Dia skulde betyde To og Bolus et Bid. Thi naar Diævelen vilde opsluge et Menneske saa giorde han det i tvende Bid, af hvilke det ene var Legemet, og det andet Siælen. Naar en Prædikant vilde handle om Kiærlighed, saa begyndte han med en Beskrivelse paa Nil-Strømmens Nytte i Ægypten. Med det Bevis for Fastens Nødvendighed blev en philosophisk Betragtning over de 12 Himmel-Tegn lagt til Grund, og Begyndelsen til en Prædiken om Korsets Hemmeligheder handlede om Bel til Babel og om Philisternes Dagon. Ofte undersøgte man meget unyttige Spørsmaale, saasom: Af hvad for Træe har den Stok været, med hvilken Cain slog sin Broder Abel ihiel, eller med hvilken Moses giorde saa mange Mirakler? Om det Guld, som de Viise bragte med sig fra Østerland, har været præget eller upræget? Tilsidst har Forfatteren tilføyet 4 almindelige Anmærkninger.

Leipzig og Riga. Johann Fried. le Brets Staatgeschichte der Republik Venedig von ihrem Ursprunge bis

bis auf unſere Zeiten, in welcher zwar der Text des Herrn Abt l'Augier zum Grunde geleget, ſeine Fehler aber verbeſſert, die Begebenheiten beſtimmter und aus Qvellen vorgetragen, und nach einer richtigen Zeitordnung geordnet, zugleich neue Zuſätze von dem Geiſt der Venetianiſchen Geſetze ꝛc. beygefüget worden. Erſter Theil, mit Kupfern, i 4to. 1769. Man forſikrer os, at Titlen paa denne Bog lover ikke for meget. Forfatteren har længe opholdt ſig i Italien, i ſær i Venedig, og havde der haft Leylighed til at indſee denne Stats indvortes Beſkaffenhed. Fortalen giver paa 30 Sider en Afbildning af Venedigs nærværende Forfatning tilligemed Efterretninger om Nobili di Venetia og deres Beſiddelſer. Kilderne til Statsforandringerne ſøger han i Venetianernes Character og enhver Tids Sæder, og viſer, hvorledes og ved hvad for en Revolution Venedig har faaet ſin nærværende Skikkelſe, hvorledes Lovenes Aand har udviklet ſig, hvad Geiſtligheden ved en hver Periode har haft for Indflydelſe i Staten. Værket er forfattet i 12 Bøger, hvis Indhold er kortelig følgende: 1) om Statsforfatningen under Tribunerne eller Dogernes Indførelſe: 2) om Venetianernes Statsforfatning under deres første Doger og Generaler: 3) Hiſtorien om Statsforandringer under Dogerne i Malamocco indtil Reſidenzens Forflyttelſe til Vialto: 4) om den Venetianſke Statsforfatning under Carolingerne indtil Keyſer Otto: 5) om Venetianernes Statsforfatning indtil de Sachſiſke Keyſeres Tid, under Urſealerne, og Venetianernes første Erobringer: 6) om den indvortes og udvortes Statsforfatning til den Normanniſke Krigs Tid og de første Kors-Toge: 7) om Venedigs indvortes og udvortes Statsforfatning indtil den første Indtagelſe af Conſtantinopel. I denne Bog glimrer i ſær Dogen Henrich Dandulo, ſom i ſin høye Alder fattede den Beſlutning at ydmyge den græſke Keyſer, brød igiennem alle Forhindringer, ſtillede ſig med Ungdom og Munterhed for i Spidſen af ſin Hær, og med en Haandfuld Franzoſer og Venetianer erobrede Conſtantinopel: 8) om Venetianernes Statsforfatning til den Tid de gjorde Erobringer i Archipelagus, indtil Pregadi Indførelſe: 9) om Venedigs Stasforandringer indtil Conſtantinopels Forliis: 10) om Venedigs Statsforandringer indtil det

store Raads Slutning: 11) om Venedigs Statsforfatning til den Tid, da det store Raad blev forbedret og sluttet: 12) om Venedigs Statsforfatning til den Tid, da der blev ført Krig med Huset Scala. Man finder her en heel Række af Begivenheder, som ere udviklede af deres Kilder, et grundig Udkast af Venetianske Loves Genie og en tydelig Afbildning paa denne saa betydelige Republiks indvortes Tilstand og Beskaffenhed. Hvad Hr. L. Augier endnu kan ansee for sit i denne Historie, skal kun beløbe sig til meget lidet, da Hr. le Bret har ikke kundet lade nogen Side blive, som Abbeden havde skrevet den. Det tilsyede Kobber forestiller en Deel af Øerne og det faste Land, førend Venedig endnu var anlagt.

Paris. De la Conservation des Enfans, ou les Moyens de les fortifier, de les préserver, & guerir des Maladies, depuis l'instant de leur existence jusques a l'âge de puberté. Par M. Raulin, Docteur en Médicine ordinaire du Roi, Censeur royal &c. 1769. Tom. I. II. i 12mo. Dette almeennyttige Skrift foreskriver Midler til Børns Vedligeholdelse og skal være det udførligste over denne Materie, ligesaa angenem i Skrivemaade som grundig i Udarbeydelsen. Det skal have tvende Deele, en theoretisk og en practisk. Den første foredrager de Tilfælde og Sygdomme, som Børn ere unberkastede, i Henseende til deres Beskaffenhed og Aarsager. Den anden skal indbefatte de bedste Midler imod Børne-Sygdomme, og vise tillige deres behørige Brug. Denne Afdeeling er giort, ligesom det ganske Værk forfærdiget efter Regieringens Befaling saaledes, at det og kunde nyttes af ulærde Mødre og andre Børnenes Opvarterinder. De anførte tvende Bind indbefatte kun den første Deel, som naturligviis gaaer for den anden. Efter Forfatterens Afsigt skulde hver Deel have bestaaet af fire Bind efter de 5 Epocher i Børnenes Alder. Men da Regieringen, som har indseet dette Skrifts Nødvendighed, har vildet, at han skulde som snarest lade det komme for Lyset, saa er han bleven staaende ved de tvende første Epocher i Barndommens Alder, og vil og i det tredie og fierde Bind kun for det første meddeele de Lægemidler, som skikke sig for de til begge disse Epocher henhørende Tilfælde. Det første Afsnit begynder

gynder med Undfangelsen og besluttes med Barnets Fødsel. Herudi foredrages Naturforskernes adskillige Meeninger om Fødselen, og de hidhenhørende Sygdomme afdeeles i tvende Classer, da nogle have deres Grund i den svangre Person, andre i Fostret og andre i begge. Her forekommer mærkværdige, men tildeels og ubegrundelige Materier, hvor over Forfatteren har bemøyet sig for at udbrede saa meget Lys, som Erfaring, Bemærkning, og Fornufts-Slutning har tilveiebragt. Det andet Afsnit og tillige andet Bind begynder med Barnets Fødsel, og gaaer til dets Afvendelse. Menneslet bliver iblandt alle Dyr født i den største Svaghed, men efter Livskræfternes Udvikling ved den fornuftige Siels og det organiske Legems forenede Virkning ophøyet over alle Dyr. Han skriver at man i Tydskland suer ved Barns venstre Bryst, der er kommen saa svag til Verden, at man holder det for dødt, og anfører Exempler paa nyfødte Børn, hos hvilke denne Suen skal have giort fortræffelige Virkninger. De nyfødte Børns Renselse fører ham til Betragtning over de hos Laplænderne, Russer, Peruaner og andre Folk brugelige Bader, over Saltet og andre Krydderier, som bruges til disse Bader, for dermed at styrke alle Lemmer paa Barnets hele Legeme. Imod Børnenes Svøb taler han med stor Eftertryk og finder derudi Kilden til mange Legems-Lyder. Derpaa følger en vidtlystig Afhandling om nyfødte Børns Næring. Fremmede Ammer er Forfatteren og ikke nogen Ven af. Men man veed hvad derom kan siges baade med og imod. Man har allerede til Leipzig foranstaltet en tydsk Oversættelse af dette Skrift, hvoraf er udkommen det første Bind.

Paris. Voyage en Siberie fait par Ordre du Roi en 1761., contenant les mœurs, les uſages des Ruſſes & l'Etat actuel de cette Puiſſance, la deſcription geographique, & le nivellement de la route de Paris à Tobolsk, l'hiſtoire naturelle de la même route, des obſervations aſtronomiques & des Experiences ſur l'Electricité naturelle: enrichie de Chartes geographiques, de plans, de profils du terrein de gravures, qui repréſentent les uſages des Ruſſes, leur mœurs, leurs habillemens, les Divinites des Calmouks & pluſieurs morceaux d'hiſtoire

natu-

naturelle, par M. l'Abbé Chappe d'Auteroche, de l'Academie Royale des Sciences. Vol. I. 768 S. Vol. II. 628 S. i 4to, med mange Kobbere. 1768. Dette Værk er til udvortes Anſeelſe meget prægtig. Kobberſtykkernes Antal er betydelig, og Bogens Priis er 160 Livres i Paris. Abbed Chappe giorde denne Reyſe i Aaret 1760. paa Kongens Befaling, for til Tobolsk at bemærke Veneris Gang giennem Solen. Han giorde ſamme over Strasburg, Ulm, Regensburg, Wien, Warſchau til Petersburg, og derfra videre. Man kan ey uden Beundring, og ofte ikke uden Skræk læſe Beſkrivelſen paa den farlige Reyſe, ſom denne behiertede Mand har foretaget ſig. Forfatteren har ikke anſtillet blot aſtronomiſke Obſervationer i Siberien, men og i Almindelighed bekymret ſig om det hele Land. Han beſkriver først Rusſlands politiſke Forfatning, og i denne Deel er Forfatteren nøyagtigere end mange andre, men hans Opholds-Tid ſynes dog ikke at have været tilſtrækkelig nok, for overalt at være udførlig nok derover. Dernæſt har Landets Geographie været hans Opmærkſomheds Gienſtand, i hvilken Deel han i ſær viſer ſig ſom Aſtronomus. Den 3die indbefatter alene mathematiſke Bemærkninger. Derpaa beſkæfter han ſig med Siberiens Natur-Hiſtorie, i ſær med Mineralogien, og overalt med de phyſikaliſke Bemærkninger, han har giort, og i alt ſporer man Forfatterens flittige og nøyagtige Opmærkſomhed.

Paris. Dictionnaire claſſique de geographie ancienne, pour l'intelligence des Auteurs anciens, ſervant d'Introduction a celui de la Geographie moderne de Laurent Echard &c. 1768. i 8vo. Denne geographiſke Ordbog indbefatter de gamle Monarchier, Kongeriger, Republiker, Stæder og Øer, tilligemed Floders Navne, Have og Bierge o. ſ. v., ſom forekomme hos de gamle Skribentere. Perſien, Aſſyrien, Grækenland og Italien har i Beſynderlighed draget Forfatterens Opmærkſomhed til ſig. Han giver og Efterretning om Folkenes Sæder, Religion og Skikker. Men Beſkrivelſerne ere kun korte.

Dictionnaire des Portraits hiſtoriques, Anecdotes & Traits rémarquables des hommes illuſtres. 3 Vol. i 8vo. 1768. I Følge Fortalen ſkal dette Værk være en Fort-

ſæt-

sættelse af Dictionnaire d'Anecdotes. Det indbefatter ligeledes, som man seer af Titlen, besynderlige Bedrifter, Taler og Begivenheder. Fast ved alle Artikler har Forfatteren angivet sine Autorer, fra hvilke han har bekommet sine Efterretninger.

Dictionnaire historique portatif de Femmes celebres. 3 Vol. i 8vo. 1768. Denne Samling indbefatter et stort Antal af berømte Fruentimmer. Naturlige Talenter, Fødsel, Stand, store Bedrifter, Dyder og Laster, har forskaffet Plads i samme. Undertiden fortælles deres Liv og Levnet, undertiden og blot en Bedrift, der har giort dem berømte, eller for Resten er mærkværdige. Ofte anføres vittige Indfald, som et eller andet Fruentimmer har haft. Man kan ikke nægte, at jo denne Bogs Læsning er en artig Tidsfordriv.

Dictionnaire portatif des faits & dits memorables de l'histoire ancienne & moderne. 2 Vol. i 8vo. 1768. Denne Ordbog indbefatter nogle af gamle og nye Skribentere samlede Historier om Dyder, Laster, Lidenskaber o. s. v. Man laster, at Historierne blive sielden vel fortalte, at Forfatterens Vidtloftighed er ofte kiedsommelig, og at han, i det han med sine Anmærkninger har vildet giøre dem ret practiske, har dog ikke forstaaet den Kunst at være lærerig. For Historiernes Sandhed tør man og heller ikke altid stille **Caution.**

Dictionnaire de l'élocution françoise contenant les principes de Grammaire, Logique, Rhethorique, Verification, Syntaxe, Construction, Synthese, ou Methode de Composition, analyse, prosodie, prononciation, ortographie, & généralement les regles necessaires pour écrire & parler correctement le François, soit en prose, soit en vers &c. 2 Vol. i 8vo. 1768. Det er vel ikke den naturligste Læremaade i enkelte Artikler at foredrage, hvad som maa forstaaes og begribes i Sammenhæng. Ikke destomindre maa man tilstaae, at denne Ordbog indbefatter en stor Mængde nyttige Anmærkninger over det Franske Sprogs Genie og ægte Skrivemaade, som ere samlede af Nationens bedste Skribentere. Exemplerne ere og valgte med god Indsigt

ſigt og giøre meget til Tingenes Oplysning. Men den ſyſtematiſke Form ſynes i ſaadanne Bøger høyſtnødvendig. Forfatteren har forudſkikket en Fortale, hvor i han foreſtiller Grammatikens, Logikens, Veltalenhedens og Poeſiens Forbindelſe og indbyrdes Indflydelſe paa hinanden.

Dictionnaire portatif de l'Ingenieur & de l'Artilleur, compoſé originairement, par feu M. Belidor, Colonel d'Infanterie: Nouvelle Edition, totalement changée, réfondue & augmentée du quadruple par Charles Antoine Jombert, Libraire du Roi pour l'Artillerie & le Genie. 1768. i 8vo. Udgiveren er bekiendt ſom en lærd Boghandler, der har udgivet adſkillige nyttige Bøger, ſaaſom l'Art de bien bâtir, l'Architecture moderne. Forøgelſerne til denne Udgave ere meſtendeels tagne af Hr. le Blonds og Belidors Skrifter. Det er for Reſten ikke en blot Terminologie, men anfører tillige de brugbareſte Skribentere, ſom henhøre til enhver Artikel.

Leipzig. L. F. Gellerts ſämtliche Schriften. 5 Theile. 1769. i 8vo. Andre Nationer have allerede deres Liv-Digtere i de prægtigſte Udgaver. Man fornøyer ſig ved, at man endelig ſeer en Digter af den tydſke Nation i en nogenlunde anſtændig og med Smag indrettet Udgave. Den er foranſtaltet under Hr. Prof. Gellerts egen Opſigt. Hr. Weiße har ſørget for Trykningens Rigtighed, og i Henſeende til det Udvortes kan Forlæggerens Fortieneſte ikke miskiendes. For ethvert Bind er ſat en ſmuk Vignette, og for den første et Kobber, ſom man med Fornøyelſe betragter. De Skrifter, ſom høre ſammen, eller kan følge i Orden efter hinanden, ere altid bragte i et Bind. Der er intet forandret uden noget i Lyſtſpillene. Men derimod er tilkommen en Forberedelſe og et Tilegnelſes-Skrift til Churfyrſten af Sachſen. Begge Stykker indbefatte rørende Steder, og desuden i 5te Bind trende Afhandlinger, om Andagtens Fortræffelighed og Værdighed; en Faders Underviisning til ſin Søn, ſom han ſender til Akademiet; Aarſagerne til de Gamles Fortrin for de Nyere. Ogſaa her taler allevegne det fromme Hierte med en behagelig Enfoldighed. De 3 ſidſte Afhandlinger ere og trykte for ſig ſelv under Titel

a

af Anhang zu der Sammlung vermiſchter Schriften des Hrn. Gellerts.

Amſterdam. Nouveaux Voyages aux Indes occidentales contenant une rélation des différens peuples, qui habitent les environs du grand fleuve ſaint Louis, appelle vulgairement Miſiſſippi, leurs Religions, leurs Gouvenements, leurs Guerres & leurs Commerce. Par M. *Boſſu*, Capitaine dans les Troupes de la Marine. 1769. Hr. Boſſu har ved ſine Reyſer haft ſin Henſigt ſtilet derpaa, at han kunde lære at kiende Menneſker, i Henſeende til deres Sæder, deres Religion og Tænkemaade. Han har opholdt ſig i 12 Aar ved den Flod St. Louis, lært Indvaanernes Sprog, ja han har endogſaa ladet ſig naturaliſere hos de Arancas, for deſto nøyere at lære at kiende dem. Efter al den Kundſkab, han har forhvervet ſig, paaſtaaer han, at man i diſſe Folkes Hierter finder en Styrke, ſom ikke befinder ſig hos de moraliſerede Folk, og at man i ingen anden Henſeende kan kalde dem Vilde, end fordi deres Sæder og Skikker ere os ubekiendte, og derfore kommer os fremmede og ſælſomme for. Hr. Boſſu fortæller i de faa Breve, ſom udgiøre dette Værk, vigtige Begivenheder, ſom i diſſe Egne ere forefaldne imellem de ſaa kaldte Vilde og Franzoſerne, og ſom ſyntes ham de bequemmeſte til at giøre diſſe Nationers egentlige Characteer kiendelige for ſine Landsmænd og Europæerne i Almindelighed. Deriblandt er i ſær mærkværdig den ſtore Sammenrottelſe af de Natchez, hvis Overhoved kalder ſig den ſtore Soel, og har 500 Solg eller Printſer, ſom Bundsforvandtere under ſig. I ſamme bleve over 2000 Menneſker dræbte; hvortil den Franſke Statholder Hr. de Chepars Bruſomhed havde givet Anledning.

Berlin og Stettin. Schreiben an den Herrn Diaconus Lavator zu Zürich von Moſes Mendelſon. 1770. Hr. Lavater havde i Anledning af ſin Overſættelſe og Udgave af den Bonnettiſke Underſøgning om Beviſerne for Chriſtendommens Sandhed offentlig opfordret den lærde Moſes Mendelſon, til at igiendrive diſſe Grunde, eller og, hvis han ikke var i Stand til at giøre dette, da at giøre hvad der ſaa Fald var anſtændigt for en retſkaffen Sandheds Elſker.

Hr.

Hr. Mendelſon erklærer for det første, at han af meer end een Aarſag har beſluttet i Samtaler og meget mere i Skrifter at afholde ſig fra alt det, der henhørte til Religions-Sagernes Underſøgning; at han dernæſt allerede for længe ſiden havde prøvet ſin Religion, og i ſit Hierte har fundet ſig overbeviiſt om det Væſentlige derudi; at han for det 3die ikke kunde nægte, at han jo i ſin Religion havde bemærket menneſkelige Tilſatzer og Misbruger, hvorved dens Glands var bleven meget fordunklet; at han endelig for det fierde er ikke ſaa fuldkommen overbeviiſt om de Bonnettiſke Grunde, ſom Hr. Lavater, og at han følgelig for det femte har beſluttet at blive ved ſine Grundſatzer, ſaa længe hans hele Siæl ikke ſkulde antage en anden Natur.

Hamburg. Kurzer Entwurf der chriſtlichen Religion, zum Unterricht der nachdenkenden Jugend, für eine Geſellſchaft in Berlin ausgefertigt und zum weitern gemeinnützigen Gebrauch dem Druck übergeben von Friderich Wilhelm Maſcho, Rector der Schule in Bergedorf, Pſ. 119. 130. Wenn GOttes Wort offenbar wird, ſo gibt es Licht und macht die Einfältigen klug. 1769. 8 Ark i 8vo. Forfatteren meener, at det roesværdige Sælſkab i Berlin har ikke tydelig tilkiendegivet den egentlige Absigt med deres Prits-Spørsmaal, om den er ſtilet paa en bequem Læremaades Regler, eller paa Beſtemmelſen af de Lærdomme, ſom ſkikker ſig for Børn fra 10 til 15 Aar. Men man kan jo ſige, at en god Underviisning udfordrer begge Deele. I Planen ſelv ere den naturlige og aabenbarede Religions Lærdomme foredragne paa en tydelig, ſammenhængende og fattelig Maade. Hiſt og her ere nogle Lærepunkter blevne medtagne, ſom udfordrer en meer øvet Sands, end der finder Sted hos Børn af den ovenmældte Alder. Ellers er Forfatteren overalt bleven ved det Gamle, og har hverken i Læremaaden opdaget nogen nye Kunſt, ey heller i Lærdommene ſelv betrædet nogen nye Vey.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

No. 51.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 20de Decbr. 1770.

Kiøbenhavn. Det lykkelige Barn ved Opdragelſen, eller en Afhandling om Opdragelſen fra et Barns Fødſel til den moedne Alder. Indeholdende fornemmelig hvad Forældre og Lærere have at iagttage ved ſamme. 1770. 188 S. i 8vo. —— Ved de Skrifter vi have læſt om Børne-Opdragelſen, have vi lagt Mærke til, at deres Forfattere har langt fra foreſtillet ſig de ſtore Vanſkeligheder, der forefalde ved Opdragelſen ſelv efter Omſtændighedernes ulige Mangfoldighed og mangfoldige Ulighed, der foraarſager, at der og ikke kan foreſkrives faſte Regler for ſamme, uden mangfoldig Undtagelſe og Beſtemmelſe. Det vil og derfore finde ſine ſtore Vanſkeligheder at bringe den Lære om Opdragelſen til et vis og faſt ſammenhængende Syſteme, ſom nogle Lærde har alt ladet ſig falde ind. Vi foreſtille os følgende: 1) Vil det blive vanſkeligt at faſtſætte almindelige Regler, da de fleſte kan, formedelſt de utallige mange forefaldende ulige og forſkiællige Omſtændigheder, ſom en Skribent end ikke kan overſee, endten ikke tages i Agt, eller og maatte nøye beſtemmes ved alle de Undtagelſer, ſom de efter Omſtændighedernes Forſkiællighed maatte lide. National Characteer, Forældres og Børns perſonlige Characteer, Oeconomie, Familie-Omſtændigheder, Clima, Stand, Vilkor, Levemaade, herſkende Moder og Skikker, herſkende og uovervindelige Fordomme, hvor ofte ſkulle de ikke giøre de

almindelige Regler ved deres Forskiellighed ganske uefterretlige. 2) En almindelig Opdragelses-Lære skulde sigte til at danne alle Børn til oplyste gode og dydige Mennesker og Borgere, som alle Mennesker burde være. Men hvorledes skal den blive til almindelig Nytte, naar ikkun de fornemmere Stænder og Familier kan føre sig den til Nytte, da derimod den store Mængde af ringe og fattige deels lever næsten i den Tilstand, at man agter saadan en Opdragelse alt for god for den, deels besidder hverken Evne eller Formue til at besørge den. Skal en saadan almindelig Opdragelses Lære blive almindelig nyttig, saa maa endten alle Familier baade være i Stand til og ansee sig selv for værdige og ædle nok, ja berettigede, og end mere forpligtede til at skaffe Staten af deres Børn oplyste gode og dydige Borgere, eller og Staten maatte besørge den offentlige Opdragelse og Underviisning. Det er en Vanskelighed **Plutarch** allerede har forestillet sig ved sin Lære om Opdragelsen, og i vore Tider har Hr. Prof. **Basedow** uden Tvil af samme Aarsag forestillet sig en dobbelt **Plan** til Opdragelsen, een, hvorved han har de fornemmere Stænder og Middelstanden for Øyne, og en anden, hvorved han seer allene paa Mængden og de ringere Stænder. Men vi frygte meget, at deres Anvendelse og Udøvelse til almindelig Nytte vil i mange Tilfælde blive vanskelig indtil Umuelighed, hvis ikke Staten tager dem under sin Bestyrelse, hvilket Hr. Basedow selv ogsaa har indseet, og dertil sigter just hans Forslag til et Stats Collegiums Oprettelse, som skulde besørge den almindelige Opdragelse og Underviisning. 3) Vil en almindelig Opdragelses Lære altid finde store Vanskeligheder for sin Udøvelse, naar den ikke, i det den foreskriver Regler til Børns fornuftige Opdragelse, tillige bestrider de herskende urimelige Moder og Fordomme, som i uallige Tilfælde gior deres Udøvelse umuelig, ja gior, at et Barn i det mindste ikke bliver det, den fornuftige Opdragelse har giort ham til, et godt og dydigt Menneske, længere end han er Barn, og har endnu ikke haft Leylighed til Omgang i den store Verden, hvis Maximer, Moder og Fordomme, ere ganske stridige mod dem, han har lært som Barn. 4) Naar man vil opsætte en almindelig Opdragelses-Lære, hvorved Børn skal blive til fornuftige gode Mennesker og dydige Borgere, da

er

er det plat nødvendigt, at man tillige opsætter os en Nedragelses-Lære, hvorved vorne og gamle Mennesker kan nedrages til at blive gode og skikkelige Børn. Man maa ikke anse dette for et urimeligt Paradoxon. Thi uden vi blive til Børn, komme vi jo ingenlunde ind i Himmeriges Rige. Hvad hiælper det, at vi opdrage vore Børn til Religion, Dyd og Christendom, naar de siden, efter at de ere komne i den store Verden, finder, at meget faa vorne og gamle Mennesker, og maaskee slet ingen i deres Cirkel, bekymre sig noget derom; naar de da finder, at de fleste gamle Mennesker og Christne endten af Uforstandighed og Mangel saavel paa Indsigt om, som Følelse af Ret og Uret, Dyd og Udyd, overtræder Rettens og Dydens Pligter ved alle Leyligheder uden Skye, eller og, om de ere oplyste, udøve dem kun for et Skin, ja misbruge dem til et Skalkheds Skiul og Dække; naar de endelig finde, at de, just i det de vil udøve Dyds- og Religions-Pligter, som Midler til deres egen Lyksalighed endogsaa her i Verden, at de da, jo strængere og nøyere de ville følge dem, gisre sig desto mere ulyksalige? Hvad hiælper det, at vi efter dette og andre Skrifters Forskrift, indprænter vore Børn Uegennyttighedens ædle Pligt, naar de siden kommer ud i den store Verden og seer, at alle baade Høye og Lave, Store og Smaa, seer til hver for sig og ingen for alle. Ulyksalige Menneske, som i sin Cirkel vilde være det eeneste almeen- og uegennyttige Menneske, som allene vilde see paa andres og fælles Nytte, naar ingen saae paa hans, men enhver paa sin egen! maatte han ikke forkaste sin Børne-Lærdom, og vilde han i sin Cirkel blive anseet for andet, end en Nar og Tosse, der ikke forstod sig paa sit eget Gavn? Vi skulle lære vore Børn i Ungdommen at dyrke Sandhed og Oprigtighed. Men den store Verden lærer dem derimod intet ander, end at Sandhed, Oprigtighed, Ærlighed er forhadt og forfulgt, og at Forstillelse, Smiger og Hyklerie, ere de Midler, hvorved de alene kan komme vel igiennem Verden. Vi skulle lære vore Børn, som dette Skrift siger S. 91.: „At den sande Ære allene „ grunder sig paa sande Fortieneſter; at den er ikke bunden „ til Stand og Rigdom; at den sande Adelskab bestaaer „ deri, at man ved en ædel Tænkemaade, ved at lære nyt„ tige Ting og ved nyttige Handlinger skiller sig fra den

„ almindelige Hob.“ Men juſt dette kan jo blive vores Børns viſſe Ulykke i den ſtore Verden, at de derved underſkiller ſig fra den almindelige Hob, og juſt derfore burde den almindelige Hob dannes efter det ſamme Mønſter, ſom vore Børn. Hvad hiælper vi lære dem at ſætte den ſande Ære i ſande Fortieneſter, naar de lære af Omgang med den ſtore Verden, at man juſt ved ſande Fortieneſter, ved Dyd, Vindſkibelighed og Arbeydſomhed paadrager ſig kun Misundelſe, Had, Avind og Efterſtræbelſe, naar ikke den almindelige Hob er af ſamme Tænkemaade? Hvad hiælper vi lære dem at agte ringe om Rigdom og Værdighed imod Dyd og Fortieneſte, naar de ſeer at den ſtore Verden dog har bunden al Ære dertil? at alle krumme ſig for den Rige, den anſeelige, den mægtige Mand, naar man ſeer den Fattige med Foragt over Skuldrene, han maa have nok ſaa mange Fortieneſter? naar de ſeer, at Dyd og Fortieneſte vel offentlig roſes, men ofte kun for at friſtes, eller og for at den ikke ſkal tage ſig i Agt for de liſtige Ræver, hvorved den af Egennyttighed forledes ud paa den ſteyle og farlige Pynt, hvorfra den ſkal nedſtyrtes? Hvad hiælper vi lære dem at dyrke det oprigtige Venſkab, naar man i den ſtore Verden finder ingen man kan lide paa, længere end man er rig, mægtig, anſeelig og kan være nyttig, og hvor man, ſom Tacitus ſiger, finder ofte ingen værre Fiender, end i dem, af hvilke man roſes ſom af de bedſte Venner? Hvad hiælper vi lære vore unge Døttre, at foragte Pragt, Skiønhed, Forfængelighed, naar de dog ſiden faaer at ſee, at Mænd og Qvinder i den ſtore Verden ſeer faſt overalt og allene derpaa? Overalt hvad hiælper, at vi danne vore Børn til at blive gode Gamle, naar vi ikke danne de Gamle til at blive gode Børn? Hvad? vil man ſige: Saa ſkal gamle Folk nu begynde at gaae i Skole? Og vil det ikke være forgiæves at arbeyde mere paa deres Underviisning og Forbedring, end der allerede ved ſaa mange Moraler og Prædikener er arbeydet og daglig arbeydes? ganſke viſt forgiæves, men ligeſaa forgiæves ved Skrifter at ville tilveyebringe en retſkaffen Børne-Opdragelſe, der ſkal give lykkelige Børn i Tiden, naar ikke den gamle Verden dannes efter den Unge. Mægtigere Hænder, end de, der allene fører Pennen, maa tage fat med i dette ſaa vigtige Værk, og Hr. Baſe-

dow

dow har Ret, naar han paastaaer, at en Stat maa ved sine vise Foranstaltninger besørge sine Borgeres baade Unges og Gamles Oplysning og Forbedring. Vi vide, at Montesquieu formaaer meget hos vore Læsere. Denne vor foregaaende Betænkning, som passer sig til ovenanførte Skrift og til denne vor Tid, da Patrioterne vise sig saa sær omhyggelige for Børne-Opdragelsen, skal han understøtte og krone med dette sit Orakel: „Nu omstunder faae vi trende forskiællige eller nærmere „ stridige Opdragelser, en af vore Forældre, en anden af vore „ Lærere, den tredie af Verden. Hvad man siger og lærer „ os i den sidste, kuldkaster og dræber alle de Begreb, vi have „ faaet i de første. Dette kommer tildeels deraf, at iblandt „ os stride de Forbindtligheder, som Religionen paalægger „ os, og Verden paalægger os, lige imod hinanden, en Sag, „ som var de Gamle aldeles ubekiendt.“ Forfatteren af dette ovenanførte Skrift tilegner de Forskrifter, han derudi har givet, ikke nogen videre Fortieneste, end som et Laan af andre, uden den, deres Indhold og Hensigt giver dem. Han ønsker, at dette hans Forsøg, som han erkiender for ufuldkommen, maatte opvække andre Lærde og Duelige til at levere os engang noget retskaffent over saa vigtig en Sag. De Forskrifter, han derudi har opsat, giver Anviisning til ved en fornuftig og christelig Opdragelse at forbedre de Unges Hierter, og oplyse deres Forstand, og forskaffe dem sunde, friske og førlige Legemer. Vi bør altsaa ikke laste dette Skrift, fordi det ikke indbefatter noget Nyt, efterdi Forfatteren intet lover, uden andres Tanker, og det er heel og holden et Laan af andre. Men meget slet maatte det være, om det ikke da ogsaa havde iblandt mange almindelige laant nogle fortræffelige Tanker og Forskrifter. Disse finder man og overalt iblandt almindelige, og alle tilhobe forfattede i en Stiil, som kunde gierne have været fattet kortere og med mindre Omsvøb. Et Exempel derpaa møder os allerede i den første Bog. Hvad Forfattren der erindrer om Ammernes lætsindige og forsængelige Vugge-Viiser, og det Mynster han derimod leverer til en gudelig Vugge-Viise, fører Eenfoldighedens kiendelige Præg. Det var nok sagt, at lætsindige og forsængelige Viiser sømmer ingen skikkelig Amme og allermindst paa den Tid, naar Børnene have den Forstands Skiønsomhed, at de kan forarges deraf. Men paa den Tid,

naar de ved Sange og Viiser behøver at dysses i Søvn, kan en eenfoldig og forfængelig Vugge-Viise, lad være den i sig selv er fordømmelig og lastværdig, være dem ligesaa lidet til Forargelse, som den eenfoldige gudelige Viise, der gives dem her til at nyne for Børn, kan være dem til Opbyggelse, og man kunde ligesaa godt give dem Anviisning paa en eller anden gudelig Psalme, naar gudelige Sange ikke bleve forringede i deres Agt og Værd, ved at bruges til Ammestue-Viiser og nynne Børn i Søvn med. I saadanne Tilfælde kan man lade Folk synge hvad de vil, saa længe det kun ikke kan være til Forargelse, og indbefatter intet, som er en skikkelig Amme, et skikkelig Barn og et skikkeligt Huus uanstændigt. Men som sagt er, og kan være nok sagt for en almindelig Betænkning om Skriftet, da kan Huusfædre og Huusmødre, Forældre og Lærere vente at finde i dette Skrift mange saadanne fortræffelige Regler og Forskrifter som følgende Fortegnelse paa Kapitlernes Indhold giver dem Anledning til at forvente. K. 1) om et Barns Opdragelse i den spæde Alder: 2) videre Fortsættelse om et Barns Opdragelse: 3) om Opdragelsen fra fierde til siette eller syvende Aar: 4) Fortsættelse af det foregaaende og i Særdeleshed Regler hvorledes man skal straffe Børn: 5) om Underviisning i Religionen: 6) om Underviisning i Henseende til Forlsningen: 7) om Opdragelsen fra det 7de til 11te Aar, med nogle Anmærkninger over Legemets Øvelser, over de Midler, ved hvilke man kan vænne et Barn til Arbeydsomhed, og hvorledes man i disse Aar kan lære ham Sædelæren: 8) om Opdragelsen fra det 11te Aar indtil den Tid, da den snart maa tage sin Ende under Opsigt: 9) Fortsættelse, i sær hvorledes man kan rette og danne Forstanden; Tanker om offentlige Skolers Fordeel og privat Underviisning: 10) om de Videnskaber, hvorudi et Barn fornemmelig bør underviises: 11) om Underviisning i Historien, Geographien og Naturlæren: 12) om Underviisning i Musiken og dens Fordeele: 13) om Underviisning i Mythologien: 14) om Underviisning i Tegning saavel som i de fornødne Kunster og Haandværker: 15) om Underviisning i Oeconomie: 16) om Underviisning i de Borgerlige Pligter. Da Forfatteren ikke vil udgive sine Regler og Forskrifter uden for et blot Laan af andre, saa forundre vi os over, hvi han ikke heller har leveret

veret os en Oversættelse af nogle de bedste Skrifter om Opdragelsen, som maaskee ikke skulde have været ham en større Umage, end at samle og forfatte dette Udtog af andres Skrifter og uden at nævne sine Forfattere. Kommer maaskee en anden siden og leverer os Tanker om Opdragelsen, som atter ere undtagne og sammendragne baade af hans og andres, saa fermerer man kun Bøgernes Antal til Læsernes Forvildelse, uden at han faaer mere at vide, end hvad han endten tilforn har vidst eller kunde faae at vide ved blot Anviisning til de derom handlende Skribentere. I det mindste, naar Forfatteren endelig vilde have leveret os blot et Udtog og Laan af andres Tanker, da skulde han tillige have giort Læseren en ikke ganske ubetydelig Tieneste, om han havde neden under eller i Randen antegnet Skribenternes Navne og Steder, fra hvilke han havde laant dem. Man skulde deraf desto bedre kunde have vidst at sætte den rette Priis paa hans Flid og Umage, og i sær paa hans Skiønsomhed i at vælge det bedste og nyttigste, og udelukke det Overflødige, saasom for Ex. i det Kapitel der handler om Børnenes Undervisning i den bibelske Religion og Historie, hvor Forfatteren til liden eller ingen Nytte alt for omstændelig lægger Forældrene de Ord i Munden, hvormed de skulle undervise Børnene, da det havde været nok i Almindelighed og kortelig at have viist denne Undervisnings Nødvendighed, Methode og Hoved-Punkter. Alt hvad han hist og her declamerer til Forsvar for den christelige Religion kunde han og gierne have sparet, siden han skriver for christelige Forældre og Lærere, for hvilke den kan forudsættes, som tilstrækkelig forsvaret, i sær da og dens tilstrækkelige Forsvarelse i et saadant Skrift hverken finder Sted eller kan afgiøres ved Declamationer. Hvad Erindring eller nøyere Bestemmelse eller og besynderlig Anprisning der hist og her kunde være at giøre ved en eller anden Satz, ville vi tilsidesætte, i sær da det er kun bekiendte og laante Tanker, og vi ville ønske med Forfatteren, at vi med Tiden maatte faae et mere fuldstændigt og nøyere bestemt Opdragelses Systeme, og at baade de Gamles og Unges Forbedring derefter vexelvis maa tiene hinanden indbyrdes til Befordring. Thi naar de Gamle, naar Staten og Verden forbedres, da giver man først Ungdommen en sikker og vis og tilforladelig Opdragelse, efterdi man da veed, hvor-

til man opdragtr dem, og de skulle da ikke siden sige, Gud forlad mine Forældre og Lærere, der har bildt mig saadanne Ting ind, hvortil jeg seer ingen Spor i den store Verdeo, og hvorved jeg løber an til min Skade og Fortræd ved alle Leyligheder!

Forsøg over Lovgivelsen af Forfatteren til de philosophiske Drømme. Oversat af P. T. W. 1770. 44 S. i 8vo. Med de Berlingske Skrifter. — Eenfoldighed, Tydelighed og Grundighed ere denne liden Afhandlings unægtelige Fortieneſter, som i 4 Hovedstykker handler om **Lovenes Gienstænde**, som ere Borgernes Sæder, Religion, Frihed, Gods og Sikkerhed; om **Lovenes Natur og Fuldkommenhed**; om **Lovgiveren** selv og **Lovenes Haandhævelse**. Vi ville kun til en Prøve anføre Forfatterens Tanker om Lovenes Aarvaagenhed for Sæderne og Religionen. „De (Lovene) kunde aldrig nok vaage over Sæderne. „ De skylde den menneskelige Lyksaligheds fasteste Støtter og „ det borgerlige Sælskab denne Omhyggelighed. Men her „ behøves en mere end almindelig Klogskab af Lovgiveren. „ Hans Haand, som virker det Gode, maa skiule sig med yder„ ste Flid, om den ikke skal tabe al sin Kraft. Dyden kan „ hverken befales eller tvinges. Den er uafhængende og har „ sit Sæde i en Helligdom, til hvilken Tilgangen er tillukt „ for al menneskelig Magt. Den forsvinder, den er ikke „ mere, saa snart den nødes til at være — De ypperligste „ Lovgivere have været betænkte paa de kraftigste Indretninger, at indprente samme i Borgernes Gemytter ved viise „ Lærdomme og klogelig anordnede Øvelser. De synes ikke „ at have haft nogen Omhue for deres Staters Lyksalighed „ med større Ømhed. Uden denne troede **Minos** og **Lykurgus** at spilde al deres Umage med at danne tappre og „ krigske Folk. Hos os vil ogsaa al Arbeyde for Folkets Vel „ være forgiæves, naar ikke Grunden dertil bliver lagt paa „ Dyden i Borgernes spædeste Aar. Det er altsaa høystnødvendigt at anvende den offentlige saa vel som særdeles Opdragelse paa Opmuntring til de sædelige og borgerlige Dyder. Man lærer os Grammatik, man fylder vore Hoveder med Ord og Regler, som vi ikke begribe. Man plager os med Begyndelses Grunde til Sprog, og ofte til Vi-

„ den-

„ denſkaber, ſom aldrig ere os nyttige. Jeg laſter juſt ikke
„ dette i Almindelighed, men jeg vilde, at man ogſaa ſkulde
„ lære os, at være lydige, beſkedne, tarvelige, nøyſomme,
„ retfærdige, høymodige, ſtandhaftige. At man helbredte
„ os fra vore Fordomme, og lærte os at ſætte Skranker for
„ vore Begiærligheder, uden hvilket vi ſelv ikke kan være eller
„ lade andre være lykkelige; dette var virkelig at have arbey-
„ det for vores og for det almindelige Væſens Lykſalighed.
„ Derved var Staten allerede halv regieret, og Regenten
„ befriet fra ſine møyſommeligſte og oftſt ſørgeligſte Arbeyder.
„ Men derſom denne vil erhverve ſaa ſtor en Fordeel, ſaa
„ maa han udvælge viiſe og forſtandige Mænd, hvilke han
„ kan betroe ſaadan en Omſorg. Han maa belønne dem i
„ Ligning med deres Umage, ſom er ubeſkrivelig, og deres
„ Dueligheed, ſom bør være i en langt høyere Grad, end
„ man almindelig foreſtiller ſig. Særdeles maa han drage dem
„ ud af den Foragt, under hvilken de og deres Forretninger
„ hidtil have ſukket. Som hans Med-Arbeydere paa Folkets
„ Vel, maa han giøre dem ſaa ærværdige i dets Øyne, ſom
„ deres Fortieneſter imod det udfordrer. Han maa fornem-
„ melig viſe ſig naadig imod dem, ſom frem for andre føre
„ ſig deres Underviisning til Nytte. I Beſynderlighed maa
„ han paa alle muelige Maader befordre de Kundſkaber og
„ Videnſkaber, ſom have Øyden og Sæderne til umiddel-
„ bare eller middelbare Gienſtænde, og ſøge at forhindre
„ deres Fordervelſe eller Misbrug. Her har han den lykkeligſte
„ Anledning til at giøre en Mængde ſkiønne hans Mildhed
„ og Naade værdige Forordninger, ſom ikke ſkal mangle med
„ Tiden at bære de ſkiønneſte og ædelſte Frugter. — Reli-
„ gionen, ſom den i alle ſine Deele og i alle ſine Virknin-
„ ger er det ærværdigſte, ſom den menneſkelige Forſtand kan
„ foreſtille ſig, fortiener al Lovgiverens Omhue og Kiærlig-
„ hed. Naar han vil giøre de hans Styrelſe betroede Men-
„ neſker lykkelige i denne Verden, ſaa vel ſom i hiin, ſaa er
„ den det eeneſte ſande Middel dertil. Den er desuden, ſær-
„ deles formedelſt dens uendelige Indflydelſe i Borgernes
„ Sæder, og Staternes Roelighed, den vigtigſte Gienſtand
„ for den lovgivende Viisdom. Menneſkets Fordervelſe,
„ Statens Fordervelſe, have ogſaa tildeels fordervet, til-
„ deels ſvækket Religionen ſelv. Kiærligheds Aand er for-

„ vandlet til en Hovmods og Haardheds Aand, Overtroe er „ sat paa Thronen i Stedet for Troe, og Vantroe bleven en „ sørgelig Kilde til uendelig Ondt. Hvor lykkelig var det „ menneskelige Kiøn, dersom den Umage man har giort sig „ med at give saadanne Love for Religionen, som fornægte „ dens Aand, skyde Vandstraaler imod de Uskyldige, og „ undertrykke Elendige under de allerhelligste Paaskud, var „ bleven anvendt paa ved vise Forordninger at plante Kiær„ lighed, at forjage Forfølgelsens Aand, at redde Religio„ nens og dens Tienneres sande Ære, og at giøre Vantroe „ ikke beklagelig ved Forfølgelser, men hæslig og afskyelig ved „ at aabenbare dens Svaghed og Skadelighed. Alt dette er for „ Lovgiveren en meget vigtig Omsorg, saa meget mere, da „ han kun er berettiget, at bruge en Deel af sin Magt, den „ belønnende og benaadende, og den høye Gienstands Natur „ forkaster endogsaa det blotte Skin af Tvang.“ Ligesaa sunde og fortræffelige ere hans Tanker om Friheden. Det hedder her iblandt andet: „Lovene kan ikke nok sørge for, „ at Magten kun betroes de Bedste, Dydigste og Viiseste. Og „ hos disse har man ikke engang nødig at befrygte Villie til „ Misbrug. Godheden er altid billig, Dyden aldrig uret„ færdig, og Viisdom bestandig oplyst. Ved saadanne Em„ bedsmænd kan et Folk ikke være andet end fri og lykkelig i „ Skiødet af Despotismus. Derimod boer nødvendig Sla„ verie i Frihedens Sæde selv, naar Loven ikke paa alle Maader „ sætter Skranker for Ondskab, Egennytte og Uforstandig„ hed, og holde samme fra Helligdommen. —— Det er ogsaa „ farligt for Folkets Frihed og Lykkalighed, naar Magt og „ Anseelse ere saa faste i Embedsmændenes Hænder, at de „ har ikke at befrygte endten at miste eller at giøre Regnskab „ for samme. Staten løber i en lige stor Fare, naar sam„ me ere vaklende og svage. Lovene maa altsaa forebygge „ saa vel den af Embedsmændenes alt for store Sikkerhed be„ fryctende Undertrykkelse, som den af Øvrighedens Anseel„ ses Svækkelse flydende Selvraadighed. I denne Post, li„ gesom i de forrige, maa de særdeles tage deres Tilflugt til „ Sædernes kraftige Biestand. Men Fyrsten og Folket maa „ anvende al deres Magt, og al deres Aarvaagenhed for at „ opdage de Embedsmænd, som misbruge den dem betroede „ helligede Magt, eller de Undersaatter, som vise nogen Til„ høye-

„ bøielighed til at være deres Øvrighed ulydige, og at hol-
„ de dem i Ordenens Skranker, vel ved de lemfældigste,
„ men dog ved de virksomste Midler.“ Forfatteren vil her-
med lære os den vigtige og store Sandhed, at man under
den meest indskrænkede og despotiske Regiering kan ved saa
sunde Loves Beskyttelse nyde den lyksaligste Frihed, naar man
derimod under den allernaadigste Kongelige og enhver anden
fri Regiering kan leve i det elendigste Slaveri, hvor Lovenes
Mængde er af den Indretning, at den eene Borger let kan
fordreye og misbruge dem til den andens Undertrykkelse, og
enhver, som har noget at byde over andre, kan i det Verds-
lige misbruge sin Magt til at skræmme, pine, plage og ud-
sue sine Medborgere i Regieringens Navn, ligesom man i det
Geistlige kan misbruge sin Religion, sin Andagt og Devotion
til at plage Folk i Guds Navn.

Danske Fabler, udgivne ved F. C. Scheffer. Par-
tem veri fabula qvæqve tenet. 1770. Med J. N. Thie-
les Skrifter. 64 S. i 8vo. Det skal, som Forfatteren for-
sikrer, ikke være hans egen, men andres Nytte, som har bevæ-
get ham til at lade disse Fabler komme for Lyset, hvilke han ikke
udgiver for sit eget Arbeyde, da han har læst eller laant dem
hos andre. Vi forundre os derfor over, hvi han da ikke
heller har sparet sin Umage, og i Stedet derfor henviist Læse-
ren til de andre Fabelskrivere, hvorfra han har laant disse
Fabler, naar han selv ikke vil tilegne sig nogen Deel af Arbey-
det. Vandet pleyer altid at smage bedst og flyde klarest fra
Kildens første Udspring, da det gemeenlig sanker Mudder
eller andre fremmede Vædsker til sig i Renderne. Men Forf.
har nu, som han selv siger, blot fundet sin Fornøyelse i at
udarbeide disse Fabler, og har troet, at andre kunde maaske
finde Fornøyelse i at læse dem. Naar ellers Forfatteren hav-
de antegnet de fremmede Fabler, hvoraf han har laant disse,
endten som Efterligneiser, eller Oversættelser, eller hvad han
vil kalde det, siden Arbeydet skal ikke være hans eget, saa
kunde man deraf bedre have dømt om, hvorvidt dette hans
Arbeide var nødvendigt, og om han derved havde forbedret
eller forværret sine Mønstre. I nogle er Poesien vidtloftig,
mat og udsvævende. Ved nogle er den tilføyede Forklaring
unødvendig, som den næsten er ved alle de Fabler, der med-

føre

føre den fornødne Tydelighed, da den berøver Læseren Leylighed til egen Eftertanke, hvorved Moralen skulde fæste sig dybere fast i Hiertet og Hukommelsen. I nogle er Materien saa forslidt, at man næsten ikke tiere gidder hørt eller læst Fabler derover. Iblandt dem er een, som bær Titel af en ædelmodig **Vandringsmand**, der forekommer os som en Erke-Tosse. Thi da han burde have gaaet hen at angive nogle Røvere, i hvis Vold han var falden, at de kunde have bleven afstraffede, saa gaaer han tilbage efter dem, da han første Gang var sluppen fra dem med Livet, og af lutter Erkiendtlighed gav dem end mere, hvad han først havde skiult for dem, ved hvilken Ædelmodighed, han bevægede dem til at levere sig igien det første Rov de havde giort, da de betingede sig af ham, at han ikke vilde give dem an og være dem hinderlig i deres Røver-Profession. Men hvi mon ikke disse Røvere bleve saa ædelmodige aldrig mere at røve? Dog det skulle de næppe blive, saa længe de finde saadanne Tosser for sig, som Vandringsmanden, der kommer selv og tilbyder dem det Gods, der var undgaaet deres Røverie. Fabelen skal endelig lære, at Ædelmodighed kan endogsaa røre Røveres Hierter. Men der ere dog ogsaa nogle mere læseværdige deriblandt, saasom den, der bær Titel af de **medlidende Faar**, hos hvilke Ulven søgte Varme i Fagrestien, og nogle flere, blandt hvilke vi vil anføre denne lille vittige:

En Popegøye bryster sig
Og sig imod en Due priser,
At du kan aldrig ligne mig,
Den siger, Prøver nok beviser.
Jeg dig i Alting overgaaer;
Du mod mig som en Tosse staaer,
Da jeg kan dem, som mig ernære
Til Fryd og Lyst og Glæde være,
Min artige Veltalenhed,
Min Latter, Fløyten, Spøg og Leege,
Forkorter jeg dem Tiden med,
Og kan til Latter dem bevæge.
Du som en Klas staaer altid stum,
Du er og blir bestandig dum;
Du Intet kan. Ja du maa bie!
Jo sagde Duen: Jeg kan tie.

An-

Anviisning paa de allervigtigſte Rednings-Midler for dem, der ved pludſelige ulykkelige Tilfælde ere blevne livløſe, eller dog ſvæve i yderſte Livs Fare. Opſat af D. Philipp Gabriel Hensler, Kongel. Danſk Phyſikus til Altona, Pinneberg og Rantzau. Altona 1770. Overſat af D. P. S. Garboe, Pract. Havn., Fyrſtl. Anhalt-Bernb. Hofraad. 1770. 83 S. i ſtor 8vo. — Forfatteren har i dette Skrift, ſom er beſtemt til Brug og Nytte for flere, end dem, der giøre Profeſſion af Lægekunſten, afholdet ſig fra al Theorie, og alene ſøgt at foreſtille de Følger, ſom flyde af ſamme, ey heller har han lættelig anviiſt andre Hielpemidler, end dem, om hvis Nytte han havde Erfarenhed for Øyne. Meſtendeels har han fulgt Hales, Meads, Tiſſots, Røderers, Unzers og Reimars Raad, og været ſær ſparſom med at anviſe de egentlige Lægemidler af Apothekerne. Skriftet er afdeelt i 9 Kapitler, hvis Indhold er følgende: 1) om Druknede; 2) om Qvalte; 3) om nyfødte Børn, ſom ſynes døde; 4) om Børn, der ere blevne trykkede eller lagte i Seng; 5) om dem, ſom ere fortumlede af Damp og Dunſt; 6) om dem, ſom ved Gift ere pludſelig angrebne; 7) af nedſunkede Sager qvalte; 8) om Forfrosne; 9) om adſkillige andre Livløſe eller i Livsfare ſvævende. Skrifter, der give Anviiſning til at udøve en ſaa vigtig Menneſke-Kiærligheds Pligt, ſom at redde Menneſkers i den yderſte Fare ſvævende Liv, fortiener almindelig Yndeſt og Bifald, naar de for Reſten ſvare til deres Øyemeed.

Til Hyrdinderne i Egnen fra Damon. 1 Ark i 8vo. 1770. — Endſkiønt enhver Formaning til Ære og Dyd, det være ſig for Mandfolk eller Fruentimmer, i ſig ſelv fortiener al Ære og Roes, og for ſaa vidt den kan være kommen fra et godt og velmeent Hiirte, ſaa vil den dog ikke lættelig giøre den forønſkte Virkning, naar den anbringes paa en forſlidt, gammeldags, uvittig eller alt for ſimpel Maade. Vi har i ovenmældte Poeſie ikke fundet noget, hvorfor vi tør love Digteren, om han og fortiener dette Navn, Hyrdindernes Bifald. Efter en almindelig hver Dags Snak med dem, ſom røber ingen Genie, giver han dem endelig en ganſke god Regel, men ſom han end ikke har kundet udføre uden ved at lemlæſte et ærligt Danſk Ord:

Bliv

Bliv fromme, dydige, læs flittig gode Bøger,
Dyrk derved Eders Vid, og see i alt derhen,
At naar som Kiæreste man ey meer om Jer søger,
I dog alligevel kan elsket bli' som Ven.

Det sidste Stykke, den forførte Deylighed, er i Henseende til sin Morale, ulastværdig, men som ikke understøttes ved nogen Forfatterens Vittighed eller Genie til at giøre nogen forønsket Virkning hos de gode Hyrdinder, med mindre de skulde forføres af den Titel han hist og her giver dem af I søde Glutter, hvilket dog ikke lættelig vil skee, siden Forfatteren selv advarer dem, at de maa ikke reflectere paa hykkelsk Sladder.

Celadon og Phyllis, det kiærlige Ægte-Par. Første poetiske Forsøg. Philadon.

Uxor vivamus, qvod viximus & teneamus
Nomina, qvæ primo sumpsimus in thalamo.
Nec ferat ulla Dies, ut commutentur in ævo,
Qvin Juvenis tibi sim, tuqve puella mihi.
Auson.

1770. Med J. R. Thieles Skrifter. 1 Ark i 8vo. — Dette Digt, om det end er simpel og af ingen stor Vittighed, saa er det dog mere taaleligt, end det forrige til Hyrdinderne. Celadon og Phyllis siger hinanden nogle uskyldige Kiærligheds Complimenter, opmuntrer hingnden til fremdeles indbyrdes Kiærlighed, til deres Børns retskafne Opdragelse i Dyd og Gudsfrygt, til Gudfrygtigheds Øvelse, og til Arbeydsomhed i deres Kald og Stand, og til bestandig at afgive et Exempel paa en lykkelig og retskaffen og uskyldig Ægte-Kiærlighed i deres Hyrdestand,

Saa leve vi i Roe og Glæde alle Dage.
Ey Kiedsomhed hos os skal mindste Sted indtage.
Jeg leve vil for dig og vores lille Smaa,
Du Phyllis og for dem, for mig du leve maa.

Amsterdam. Dissertation, qui a remportée le prix à la Societé libre & œconomique de St. Petersburg en l'année 1768. sur cette Question proposée, par la même Societé: *Est il plus avantageux a un Etat, que les payſans poſſedent en propre du terrein, ou qu'ils n'ayent que de Biens*

Biens meubles? & juſqu'on doit s'étendre cette propriete? par M. Beardé de l'Abbaye. 1769. Naar dette Spørsmaal ſkal oplyſes med behørig Grundighed i ſin heele Omfang, ſaa er det ikke nok at underſøge, om Livegenſkaber er grundet i naturlig Ret, om den er ſtridig mod Menneſkelighed og Næſtens Kiærlighed, og om den er overeenſtemmende med Statens Fordeele; men man maa nødvendig ogſaa derved have et Riges Grundlove for Øyne, og dernæſt ogſaa det andet Spørsmaal: om en Regent har Magt at befale ſine Underſaatter, at affige ſig den Ret, de beſidde til deres Bønders Livegenſkab? De Grunde ſom foredrages i dette Priisſkrift, er hverken tagen af Natur-Retten eller Stats-Retten, men Forfatteren betragter Sagen ene og allene fra Syns-Punkten af de Fordeele, en Stat kan vinde ved ſine Bønders Friheds-Stand. Han beſvarer Spørsmaalet efter Ordenes Forſtand, om den ene eller den anden Stand er fordeelagtigere? og paaſtaaer, at Bøndernes Frihed er mere fordeelagtig for en Stat, end deres Livegenſkab. Man vil ved dette Skrifts Læsning billigen ſpørge, om og de anførte Grunde ere almindellge og paſſende til enhver Stat, og alle de af Forfatteren anſtillede Sammenligninger har deres fulde Rigtighed? Imidlertid taler Forfatteren i dette Skrift Menneſkelighedens, Fornuftens og Patriotens eftertrykkelige Sprog. Naturen, hedder det, har giort alle Mennesker lige? Men dens hellige Ret er allerede længe ſiden ſaaledes fordunklet, at man af ſamme ikke kan haabe nogen Biestand i Menneſkelighedens Forſvar. Han ligner Staten ved et Træe, fuldt med Løv: Bondeſtanden er Roden, ſom det har at takke for ſin Vext og Flor. De Fornemme og Rige ere kun Landets Zirather, hvilke har end ydermere Arbeyds-Folkene at takke for deres Glands. Den armeſte med Pialter behængte Bonde er ligeſaa vel et Lem af Staten, ſom den fornemmeſte og rigeſte Herre, ja han er Staten nyttigere, naar denne i ſin høye Stand er ledig, uvidende og ziærrig. Jo mere Folkemængden befordres i et Land, deſtomere voxer dets Magt. Her er det meeſte at haabe af Bønderne, naar ikke Brødet bliver dem ſkaaren for knap, og al Haab betager dem om at forſørge deres Efterkommere. Der bliver ingen anden Middel tilovers, end at give Bønderne Eyendom i Landet. Men hvor kan de bekomme nogen Eyendom,

dom, naar deres Personer høre nygen anden til? Hvor kan overalt en Menneskelig findet Regent see den nyttigste Deel af sine Undersaattere i Slaverie? Allermindst skikker Agerdyrkeren sig til Slaverie, da han hos alle viise Folk i Alderdommen har været høyt agtet. Naar Landmanden i et Land er benaadet med Frihed og Eyendom, saa skal der snart indfinde sig mange Fremmede, og mere Land skal blive dyrket. Dog ere der og nogle Regler at iagttage i Henseende til denne Forbedring i Landmandens Vilkaar, og dem har Forfatteren foredraget i den anden Deel af sit Priesskrift. Landmanden maa ved en god Opdragelse blive giort bequem og værdig til at erholde en forbedret Tilstand. Man maa forestille ham Frihedens Kostbarhed, og dens Erlangelse som en Belønning for hans Flid. Dette vil blive et kraftigt Middel til at opvække Arbendsomhed og Sædelighed iblandt Landfolket i sær, naar de af deres Exempler, som har erlanget virkelige Belønninger for deres gode Forhold, seer, at deres Haab og Bestræbelser ere ikke forgiæves.

Rouen. L'Art du trait de Charpenterie, par le Sieur Nicolas Fourneau, Maitre Charpentier a Rouen &c. 1768. 60 S. i Folio med 20 Kobbere. Man roser Forfatterens rigtige og udførlige Beskrivelser, hans lærerige og grundige Foredrag, og ham selv som en Mand, der forstaaer sin Sag og længe har udøvet sin Profession, som ikke er indbefattet under de Kunster og Haandværker, hvis Beskrivelser Videnskabernes Academie udgiver. Det tiener ham og hans Værk heller ikke til liden Roes, at han er en Lærling af den berømte Bygmester Hr. Blondels Skole.

Lemgo. Hr. M. Mart. Frid. **Sørgel**, Rector ved Skolen til Eimbeck har til Ungdommens Brug leveret en nye Aftryk af Taciti Bog de Situ moribus & Populis Germaniæ cum Indice Geographeo paa 3 Ark i 12mo. med et smigrende Tiskrift til den unge Hr. **Michaelis**, som befinder sig til Coburg. Registret Vidner om en god Bekiendtskab med forskiellige Hoved-Skribentere over den tydske Geographiske og antiquariske Kundskab, og kav ved Hiælp af et ved Siden liggende Landchart være gandske nyttigt for de unge Læsere, det er bestemt for.

No. 52.

Kiøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager.

II. Hæfte. Torsdagen den 27de Decbr. 1770.

Kiøbenhavn. Diſſertatio juridica inauguralis de *Jure Eliminatorum* (vulgo der Ausgedeichten) eorumque Indemniſatione, æqvitati & Juri magis conſentanea, quam Præſide perilluſtri, ampliſſimo & conſultiſſimo Dno *Petro Kofod Ancher*, S. R. M. Dan. & Norv. Conſiliario Status &c. pro ſummis in utroqve Jure Honoribus & Dignitate Doctorali rite capeſſendis publ. Erud. Exam. ſubjicit Auctor *Gerardus Antonius de Halem*, Oldenburgenſis, in Judiciis tam Civitatenſi, qvam Provinciali Oldenburgicis Advocatus ordinarius. 1770. 30 S. i 4to. Det er nokſom bekiendt hvad for Lande i Tydſkland og Holland der behøve ved Diger og Dæmninger at beſkyttes mod Havets og Flodernes Overſvømmelſe. For en 4 a 500 Aar den havde Indbyggerne deres Boeliger opreyſte paa opkaſtede Jord-Høye, ligeſom de gamle Egyptere imod Nilens Overſvømmelſe, hvilke Jordhøye gav en Anſeelſe af adſpredte Øer Overſvømmelſens Tid. Tacitus melder om Chauernes Jordhøye, et Folk der henved Chriſti Tider ſkal have beboet Grevſkabet Oldenburg. De ſaa kaldte Werffe eller Warve, ſom man vilde ſige Opkaſtede Jorde, ſkal endnu ſee ſyner af ſamme være at ſee i Grevſkabet Oldenburg. Siden har man kaſtet Diger og Dæmninger op imod Havet. Naar diſſe toge Skade ved det ſtigende Vands opſkyllende Bølger, hvor over man ofte ſeer ſig nødt til at forlade den

gamle Dæmning, og langt tilbage at opkaſte en nye, da Beboerne derved nødes til at rykke op med deres Qvæg og alt hvad de eyer, og nedrive deres Gaarde og Bygninger. Diſſe ulykkelige Folk kalder Forfatteren Eliminati og deres Tilſtand Eliminatio. Da de bringes derved i en uſel og fattig Tilſtand, og den af dem forladte Grund imellem den gamle og nye Dæmning gaaer til Fiſcus, ſom deraf høſter nogle, ſkiøndt ikkun maadelige Frugter, ſaa har Forfatteren anſeet det ſom en ſær vigtig og magtpaaliggende Sag at underſøge det Spørsmaal, om ikke den ſaa kaldte Eliminatus kan med rette fordre offentlig Erſtatning for den Skade, han ſaaledes lider formedelſt en offentlig Landeplage? eller om den i Grævſkabet Oldenburg og Hertugdømmet Bremen vedtagen Skik, at Eliminatus nyder ingen Skadesholdelſe, er overeenſtemmende med naturlig Ret og Billighed? Forfatteren bekræfter det første og altſaa benægter det ſidſte af diſſe tvende Spørsmaale, og ſtadfæſter ſin Meening med gode Grunde af Naturens Ret, af den almindelige og Romerſke Borger-Ret, og igiendriver de modſatte Grunde og Indvendinger. Selv den Oldenburgiſke Ret finder ikke hans Biefald og Medhold i denne Materie. Slutningen bliver, at baade de, ſom nyde Fordeele af Digernes Tilbageryknig, bør og lide nogen Ulevlighed og for en Deel erſtatte den Elimenerede ſin lidte Skade, og at Fyrſten, ſom og høſter nogen Fordeel deraf, er for ſin Deel forpligtet til at beſørge ham ſin Skade erſtattet. Forfatteren viiſer endelig til ſidſt hvad for en Skade der bør erſtattes ham og paa hvad Maade. Det var at ønſke at alle Akademiſke Diſſertationers Indhold var ſaa patriotiſk og almeennyttig, ſom dennes.

Diſſertatio inauguralis juridica de *Inſinuationibus Judicialibus*, *qvæ Partibus fiunt*, qvam perilluſtris Jureconſultorum Ordinis Auctoritate, Præſide viro illuſtri, ampliſſimo & conſultiſſimo *Balth. Gebhardo de Obelitz*, J. U. nec non Phil. D. & Prof. publ. membro Fac. Jur. & Aſſ. Conſiſt. pro ſummis in utroqve Jure capeſſendis Honoribus, publice defendet Auctor *Diet. Chriſtian Römer*, Oldenb. Jud. civitatenſis & Provincialis Patriæ Advocatus ordinarius. 1770. Forfatteren har afhandlet denne

ſin

ſin Materie om Stævnemaal og Stævnings Forkyndelſen under følgende Sphers Hoved-Punkter: §. 1. De neceſſitate inſinuationis. §. 2. Etymologia vocis inſinuare ejusqve variæ ſignificationes. §. 3. Definitio inſinuationis judicialis ad partes. §. 4. Neceſſaria inſinuationis reqviſita. §. 5. De modo inſinuandi veterum Romanorum. §. 6. Mos inſinuandi apud veteres Germanos. §. 7. Mos inſinuandi in Judicio imperiali Aulico. §. 8. Mos inſinuandi in Camera imperiali. §. 9. De modo inſinuandi in Comitatu Oldenburgenſi. §. 10. Dijudicatio horum diverſorum inſinuandi modorum. §. 11. Effectus inſinuationis. §. 12. Contraria inſinuationis.

De Cura, qvam Loca ſacri Codicis probantia in Dogmaticæ theologiæ Compendiis adhiberi ſolita etiamnum reqvirunt, diſputat *Parmo Carolus Peterſenius* in Comm. Reg. Decanus una cum *Severino Gyldendahl*, Comm. & Coll. Reg. Alumno. 1770. 16 S. i 8vo. Der er i Sandhed intet viſſere, end at mange af de saa kaldte dicta probantia, ſom i Compendierne og de dogmatiſke Syſtemer anvendes til Beviis for de theologiſke Læreſætter, behøve nøyere Prøvelſe. Forfatteren viſer denne Prøvelſes Nødvendighed og oplyſer den til Slutning med 3de Steders Exempler 1 Joh. V. 7. 1 Cor. XII. 3. Math. XX 16. Lader os høre Forfatterens Anmærkning over det ſidſte Sted: Extra omne dubium eſt, verba hæc, πολλοι γαρ ειτι κλητοι, ολιγοι δε εκλεκτοι, reſpicere ad præcedentem parabolam (v. 1.-15.) atqve τους πολλους & τους ἐκλεκτους eſſe eosdem, qvos ad opus faciendum conduxerat vineæ Poſſeſſor &: teſtes atqve Præcones reparatæ humano generi ſalutis, qvos ad curam eccleſiæ ſuæ gerendam Deus evocaverat, qviqve omnes labore Diei exantlato, mercede erant potiti. Qva ex re nihil videtur magis abſonum, qvam inter τους πολλους κλητους invenire homines æternum damnatos &c. —— Ligeſaa urimeligt viſer han det at være, at man ved de Udvalgte forſtaaer dem, ſom efter Guds forbeſtemte Raad ſkulde være beſtikkede til den ævige Salighed, da derved alene forſtaages *Eximii*, *Excellentiores*, qvi ſingularem præ ceteris diligentiam patrifamilias probant.

De Delectu Obſervationum philologicarum in N. Fœdus rite adhibendo, Libellus Autore *Joanne Henrico Tanber* 1770. 58 S. i 8vo. Denne Afhandling, hvilken Forfatteren har offentlig forſvaret, ſom en Diſputatz, for det Kongel. Communitets Beneficium i tvende Deele, er og udgiven i Skikkelſe af en heel Afhandling, under ovenanførte Titel, og ſynes, ſaa vidt man ſikkert kan dømme af de manfoldige anførte Skrifter, at være med ſtor Flid og Møye ſamlet og udarbeydet. Han anbringer først den bekiendte Controverſe om det Nye Teſtamentes Stiil, og erklærer ſig for deres Meening, ſom holder den for hebræiſk-græciſk. Paa den Grund viſer han, at man bør ikke alene bruge claſſiſke, men ogſaa de hebræiſk-græſke Skribentere, og deriblandt fornemmelig de 70 Overſættelſe af det Gamle Teſtamente, til det Nye Teſtamentes Forklaring. Endelig har han for det tredie ikke taget i Betænkning, at give os en kritiſk Recenſion af de Fortolkere over det Nye Teſtamente, ſom han kiender og holder for de bedſte og fornemmeſte, og har dermed lagt for Dagen ſin Bekiendtſkab med ſamme.

Tentamen philoſophicum de Ente, cujus particulam primam placidæ opponentium Cenſuræ ſubmitit *Finno Thorulphi Muhle.* 1770. 26 S. i 4to. Man veed ſelv hvad for Abſtractioner denne Materie giver Anledning til, og Forfatteren ſynes at beſidde et til deslige høye metaphyſiſke Speculationer oplagt Genie.

Gøttingen. Den 28de Octobr. f. a. forſvarede Hr. **Carl Ludvig Friedr. Trendelenburg** af Strelitz, under Hr. D. Zachariæ Forſæde, et af ham ſelv udarbeydet Stridſkrift de Qvæſtione: num Decalogus ſit omnium legum moralium Corpus. 7 Ark. Forfatteren tilſtaaer, at der i de 10 Bud indbefattes moraliſke Love, at de alle, endogſaa det 3die om Sabathen, ere af et moraliſk Indhold, misbilliger heller ikke, at man bruger dem ſom et Udtog af Moralen for at komme Hukommelſen til Hiælp, og forklarer dem ſaaledes i den Cathechetiſke Underviisning med ſaadanne Tilſatzer, at Chriſtendommens Pligter derved fuldſtændig kan foredrages. Men han nægter, at de, ſaaſnart de anſees ſom en Deel af den Moſaiſke Lov, ere efter Lovgiverens Øbſigt

blot

blot moralſke, altſaa og almindelige, og endnu mere, at de ſkulde være en fuldſtændig Samling af alle guddommelige Forſkrifter. En Borgerlig Lovgiver kan og ved borgerlige Forordninger indſkiærpe ſine Undersaatter ſaadanne Pligter, ſom allerede ved guddommelige end og naturlige Love ere bekiendte. Ey allene dette har Moſes giort, men endog tilføyet diſſe Love nogle det Iſraletiſke Folk egne Beſtemmelſer og ligeſaa egne Bevægnings-Grunde, og har langt fra haft det Øyemærke at foredrage den ganſke Sædelære. Forfatteren beviiſer det første ey allene af det tredie, men og af det andet Bud, af Indgangen, Trudſlerne og Forjættelſerne, erindrer og ganſke rigtig, at det Forbud imod den onde Lyſt ikke tillader, at erklære diſſe Love for blot borgerlige Anordninger. Han har endelig og ſamlet og prøvet andre Theologers Grunde for den modſatte Meening.

Kiel. Hr. Prof. Andr. Weber har ved ſit Lære-Embedes Tiltrædelſe ladet trykke en Afhandling de prima *Locorum communium Phil. Melanchtonis* editione paa 4 Ark i 4to. De første lærde Bogkiendere holder den af Melanchton ſelv i Aaret 1521. beſørgede Udgave for den første og ældſte. Men Hr. Prof. J. P. Kohl har i ſin Briefwechſel der Gelehrten i Aaret 1751. S. 513. ſøgt at giøre den Formodning rimelig, at dette berømte Skrift er allerede tilforn i Aaret 1520. bleven trykt uden Melanchtons Vidende og Samtykke. Af denne formodentlige Udgave, har man vel ikke mere kundet opforſke noget Exemplar. Men Hr. Prof. Kohl har været ſaa lykkelig at komme over en meget gammel Bog, hvori var et Haandſkrift af Melanchton med Overſkrift: Theologica inſtitutio Phil. Mel. in Ep. Pauli ad Rom. og han meener, at den første Udgave maatte være giort af denne Original. Af en paa det første Blad ſkreven Anmærkning ſees, at dette Haandſkrift er i Aaret 1520. af Melanchton ſkiænket til Joh. Heß. Hr. Prof. W. bifalder denne Hr. Kohls Formodning og forſvarer ſamme imod de Grunde ſom Hr. D. Feuerlin i Briefwechſel der Gelehrten S. 770 har forebragt derimod. Herved ønſker han, at dette den ſtore Melanchtons Haandſkrift maatte blive befordret til Trykken. Man melder og, at denne Raritet, ſaavel ſom det heele Bind, hvor i den forekommer, be-

finder ſig paa det Altonaiſke Gymnaſii Bibliothek og hører til den vigtige Skiænk, hvormed Hr. Prof. Kohl har ziret og beriget dette Bibliothek.

Altona. Memoriam viri ſumme reverendi, ampliſſimi atqve Doctiſſimi *Godofredi Profe*, S. S. Theol. Doctoris, Phil. & Math. Prof. publ. ordin. Chriſtian. Acad. h. t. Direct. A. D. xxxi. Maji 1770. rebus humanis exempti publice commendat *Paulus Chriſtianus Henrici*, Eloqv. & Poeſ. P. P. 5½ Ark i Fol. Hr. H. giver herudi Efterretning om den Sal. Mands adelige Herkomſt, og udmærker de betydeligſte Omſtændigheder i hans Levnet og Studering, og leverer tillige en Fortegnelſe af hans lærde Arbeyder. Efterretningen om hans ſidſte Svaghed er meddeelt af D. Hensler.

Leipzig. Hr. Prof. Løsner har udgivet en Forklaring over Math. XXIII. 38. og Luc. XIII. 25. ſom handler de domo Judaica orba. Hele Sagen herved beroer paa det Ord οἶκος, om det ſkal betyde den Jeruſalemſke Tempel eller den Jødiſke Nation. Begge Forklaringer have haft ſine Forſvarere. Forfatteren erklærer ſig for den ſidſte, hvilken han holder for meeſt overeenſtemmende med Sproget, Contexten, og Sagen ſelv.

De Temperanda veritatis Exornatione handler et Programma af Hr. Prof. Eck. Man kan læt daade giøre for meget og for lidet af Tingene, deels overlade den nyttigſte Sandhed med alt for megen Sminke, deels lade den træde frem uden al Smykke, og derved betage den al dens indtrængende, bevægende og rørende Kraft. Forfatteren holder Middelveyen, og fraraader al Udſvævelſe og Misbrug af Zierather, ſom man let kan forfalde til. Han giennemgaaer de vigtige Sandheder, ſom ere mere eller mindre ſikkede til at modtage Veltalenhedens Smykke, og giver tilſidſt nogle ſikkre Regler, ſom man derved har at tage i Agt.

Helmſtadt. Diſſertatio philologica, Scholia græca in Homerum, qvæ Didymo vulgo tribuuntur, generatim luſtrans. Dette er Opſkriften paa en Diſſertation, ſom

ſom Hr. Mag. **Auguſt Wilhelm Ferber**, Conrector ved Stadsſkolen har forſvaret den 6te Januar. 1770. Forfatteren bifalder deres Meening, ſom holde for, at en ubekiendt Forfatter har ſamlet diſſe Scholia af **Didymi** og andres Commentarier over **Homer**. Han opregner deres Udgaver og beſtemmer deres Værd. Han roſer deres Korthed og viſer, at Geographien, Oldſagerne, Mythologien og Heltenes Hiſtorie derudi oplyſes. De indbefatter og ſaadanne Forklaringer, ſom høre til Natur-Hiſtorien og Grammatiken. Man ønſker at Forfatteren og havde anført de Tilſatzer, hvormed **Schrevelius** ſkal have vanziret og fordervet diſſe Scholia.

Lemgo. Hr. **Martin Frid. Sörgels**, nu Rector ved den Latinſke Skole til Einbeck, har udgivet: **Ermahnung zur Tugend in einer Abſchieds-Rede auf dem Gymnaſio zu Bielefeld gehalten.** 64 S. i 8vo. Dens Indhold er at viſe, at Veyen til Dyden er Veyen til Lykſalighed, og den beſluttes med en Formaning til Dyden, ſom den Høyſal. Hertuginde **Bernhardina Chriſtina Sophia**, formælet Fyrſtinde til Schwarzburg-Rudelſtadt, ſkriftlig har givet en ung Officier. Den er ſkreven med en brændende Følelſe af Dyd og Religion og ærer Fyrſtindens Navn, ligeſom den og kan regnes iblandt de meeſt ſiældne Mærkværdigheder.

Helmſtadt. Num vocabula qvævis nova hodie rejicienda ſunt in latino ſermone neqve liceat ὀνοματοποιεῖν. Dette er Opſkriften paa et Programma, ſom Hr. Rector **Wilh. Theod. Carl Alberti** har udgivet, hvor i han hverken ganſke bekræfter eller nægter det opgivne Spørsmaal. Ungdommen fraſiger han aldeles denne Frihed. Man bør og overalt ingen nye Ord giøre, hvor det latinſke Sprog allerede har bequemme Ord. Hvem der vil endelig giøre nye Ord, maa have det latinſke Sprogs Genie for Øyne, og tillige beſtræbe ſig paa Tydelighed, ſaa de nye Ord kan læt forſtaaes af enhver.

Qvedlinburg. Joannis Jacobi Rambach, Illuſt. Gymn. Qvedl. Rectoris, Commentatio de Poetarum lyri-

corum inter Romanos paucitate. 24 S. i 4to. Aarſagerne hvorfor den lyriſke Digtekunſt har fundet ſaa faa Elſkere i Rom, ſkal være Romernes alt for hæftige Kiærlighed til Skuespil, dernæſt at man i Rom ikke anvendte den lyriſke Digtekunſt paa ſaa hellige, glimrende og intereſſante Gienſtænde, ſom i Grækenland, og at endelig den Romerſke Litteraturs Flor har været indſkrænket inden et eeneſte Aarhundredes Skranke. For Reſten anmærker Forfatteren, at Romerne har overalt i Kunſter og Videnſkaber ikke nær giort Grækerne det efter.

Dreßden. De Perverſo Compendiorum uſu Prolufio. I dette lille Skrift viſer Hr. Rector **Ovel**, hvad Skade Compendierne, der ſaa meget ſmigre Bequemligheden, tilſøye alle Lærdommens Deele, i det de fortrænge de fortræffeligſte Alderdommens Skribentere, har ganſke undertrykt nogle Skrifter, og giort andre manglende.

*** *** ***

Kiøbenhavn. Hans Kongel. Majeſtat haver ved Reſcript af 14de Septbr. allernaadigſt anordnet og befalet: „At fra nu af ſkal Bogtrykkerierne i diſſe Riger og Lande „overalt tillades en uindſkrænket Frihed, at ingen ſkal være pligtig eller forbunden til at lade ſine Bøger og Skrifter, ſom han vil overgive til Trykken, underkaſte den hidtil anordnede Cenſur og Approbation, eller til den Ende „at indlevere ſamme til at igiennemſees af dem, ſom ſlig „Forretning hidindtil har været overdragen, hvilket anſees „ſom ſkadeligt for Sandheds upartiſke Underſøgning, og „hinderligt i at oplyſe de ældre Tiders Vildfarelſer og Fordomme, naar redeligen ſindede, og for det almindelig „Vel, ſamt deres Medborgeres ſande Beſte nidkiære Patrioter, ſkulde, formedelſt Perſons Anſeelſe, Befalinger, „eller forudfattede Meeninger ſkrækkes fra eller forhindres „i at ſkrive frit, efter deres Indſigt, Samvittighed og „Overbeviisning, ſamt at angribe Misbruge og lægge Fordomme for Dagen."

Den 7de Auguſt. var Videnſkabernes Societet i Kiøbenhavn forſamlet, for at dømme om nogen af de Afhandlinger, ſom vare indſendte over de Qvæſtioner, ſom

ſom i Samlingen af 30te May 1769. vare af bemeldte Societet fremſatte i den phyſiſke, mathematiſke og hiſtoriſke Claſſe, kunde fortiene de udlovede Præmie-Medailler; og fandt man, at ſkiønt der i et Par af de adſkillige indſendte Piecer over den i den phyſiſke Claſſe fremſatte Qvæſtion: Invenire optimarum Anthliarum &c. hverken var ſparet paa Flid eller Invention; ſaa havde dog ingen opfyldt det, ſom udfordredes til at opnaae dette Øyemærke. — Ligeſaa lidet fandt man, at det hiſtoriſke Problema: Perſpicue & nervoſe ex monumentis medii ævi & Re ipſa oſtendere, qvam mutationem Commerciis, Scientiæ bellicæ, Artibus, inſtitutis, moribus Europæ, ſeptentrionalis potiſſimum, attulerint Expeditiones cruciatæ, recuperandæ Palæſtinæ gratia ſuſceptæ, var bleven opløſt. — I Henſeende til det fremſatte Problema i den mathematiſke Claſſe: Num Planetarum motus medii conſtantes ſint &c., da blev det fundet, at den Meylandſke Profeſſor Friſii Afhandling om ſamme, var ſaa grundig og vel udført, at ham blev tildømt Prisen. — Efterdi da ingen Priſer denne Gang har været at uddeele enten i den phyſiſke eller hiſtoriſke Claſſe; ſaa blev i Samlingen af 11te Septembr. vedtagen, at følgende Problemata ſkulle indſættes: I den phyſiſke Claſſe: 1) at udfinde den bedſte Conſtruction af Brand-Sprøyter ſaaledes, at Støvler, Suere, Mellem-Rørene, Ventiler eller Klapper, Vind-Kiedler, Haner, Slanger med ſine Skruer og Straale-Rør ꝛc. ey allene have den behørige Styrke, men endog en Proportion ſom de hydrauliſke Regler udfordrer; og at Vægt- og Pompe-Stænger eller Balancer ere ſaaledes indrettede efter Laſtens og Kraftens Størrelſe, at den hele Machine, med eller uden Opſuere, er let at bevæge, bequem til at føres igiennem ſnævre Gader, og kan med Fordeel anbringes til at ſlukke Ilden paa det kraftigſte. — 2) Spørges, om Flodernes og Bekkenes Løb paa Jorden, bør alleneſte tilſkrives Hændelſe og Landenes Dannelſe, igiennem hvilke de løbe, ligeſom de nemlig ere høyere eller lavere; eller om der gives nogen almindelig Aarſag, hvorfor de snarere ſtyres til en af de 4 Verdens Hoved-Hiørner, end til nogen af de andre Verdens Kanter? — I den hiſtoriſke Claſſe: 1) at viſe tydeligen og fyndigen, af Middel-Alderens Levninger og af Tingenes egen Beſkaffenhed, hvad Foran-

dring udi Europas, i ſær det nordliges, Handel, Krigs-Væſen, Kunſter, Indretninger og Sæder, Kryds-Togene til det hellige Land gave Anledning til. —— 2) Naar, og ved hvilke Anledninger er Slave-Handelen bleven formindſket og ophævet i Europa i Almindelighed, og i Danmark og Norge i Særdeleshed? —— I den mathematiſke Claſſe: Spørges: hvad Soel-Plætter ere? og fornemmelig forlanges, at man af gode og nye Obſervationer ſkal beſtemme, om Soel-Plætter ere beſtandige, eller om de af tilfældige Aarſager nu og da opkomme og forgaae i Solens Overflade? —— De Lærde inden og uden Lands, undtagen de ſom ere Lemmer af Societetet, indbydes at indſende deres Afhandlinger ſkrevne i det Danſke, Latinſke, Franſke eller Tydſke Sprog; thi i andre Sprog antages ingen Afhandlinger. —— Den ſom efter Societetets Eragtende befindes at have ſkrevet den beſte og grundigſte Afhandling, bekommer en Guld-Medaille af 100 Rdlrs. Værdie, danſk Courant. —— Afhandlingen adreſſeres til Societetets pro tempore Secretaire Hr. Conference-Raad Hielmſtierne, franco, og maa ſkrives med en læſelig Still. Tiden, inden hvilken diſſe Afhandlinger bør være indſendte, er faſtſat til October Maanedes Udgang 1771, da Societetets Eragtende over de indkomne Afhandlinger, ſom ſkal have Prisen, ſkal ſkee ved Januarii Maaneds Udgang, og gives Vedkommende tilkiende. —— Autores ombedes, ey at nævne deres Navne, men allene ſætte en Deviſe paa Afhandlingen, hvilken Deviſe tillige tegnes uden paa i en forſeglet Billet, hvorudi findes deres Navne og Opholdſted. —— Endelig ville de, ſom maatte forlange deres i Aar indſendte Afhandlinger tilbage, derom melde ſig hos Hr. Conference-Raad Hielmſtierne inden Aarets Udgang.

Bremen. Sielden har nogen Bog naaet ſaa almindeligt et Bifald, ſom Tiſſots Avis au peuple ſur la ſanté, **Anviisning for den meenige Mand at bevare ſin Sundhed.** Derom vidne de mange Udgaver og Overſættelſer i de fleſte Europæiſke Sprog. Dens Nytte er og ſaa almindelig, at den ikke udbreder ſig allene paa ringe Folk, men over det hele menneſkelige Kiøn, og i ſær de Fornemme, ſom boer paa Landet eller i ſmaa Kiøbſtæder, hvor der i Nødsfald ikke

ſaa

saa strax en Læge er ved Haanden. Hvormeget got kan der ikke syde af dette yperlige Skrift! Kuns en Vanskelighed bliver tilbage. Denne er, at kunne faae de der i foreskrevne Midler; Thi paa de Steder, hvor der savnes en god Læge, er der sielden et vel indrettet Apothek at finde. Og uden Medicamenterne er den Tissotske Anvisning af ingen synderlig Nytte —— To Læger i Bremen de Herrer Doctores Gondela og Duntze have under deres Opsyn ladet indrette Huus-Apotheker, efter samme Mynster, som Archiater og Ridder Rosen von Rosenstein har foreskrevet for de Svenske Provinzer. De følge Hr. Tissots Regler, og ere bragte til den Fuldkommenhed, der af saadan en Indretning kan ventes. For at vise deres Brug paa det tydeligste, er der udkommen en egen Beskrivelse derover hos Boghandleren her i Bremen, Johann Heinrich Cramer, hvor ogsaa de ommeldte Huus-Apotheker findes til Kiøbs.

Petersburg. Saasom gode Oversættelser af de bedste Skribentere, saa vel Romerske og Græske, som i andre Nationers Sprog, bidrage mangfoldig meget til at berige det Lands Kundskab, som lader dem oversætte i sit Sprog, og tillige Lands-Sproget selv, saa haver Hendes Russiisk. Keiserl. Majestæt oprettet et Selskab, som skal drage Omsorg for gode Bøgers Oversættelse i det Russiske Sprog. For ethvert afstrykt Ark har hun bestemt 6, 8 til 10 Rubler for Oversætteren. Der skal fornemmelig sees paa latinske og græske Skrifter. Selskabet har bekiendtgiort en Fortegnelse, deels paa de Bøger, som ere antegnede til Oversættelse, deels saadanne, ved hvis Oversættelse man allerede virkelig beskæftiger sig. Iblandt de første, som ere i Tallet 49, befinde sig de bedste græske og romerske Skribentere, Homer, Hesiod, Thucydides, Xenophon, Polybius, Diodorus, Dionysius af H. Dio Cassius, Plutarchus, Strabo, Pausanias, Diogenes af L., og af Romerske Virgil, Horaz, Ovid, Livius, Cicero, begge Plinierne, Ammianus, Velleyus P. Gellius, Valerius Maximus. De øvrige ere Franske og Tydske Værker. De paa hvis Oversættelse der allerede bliver arbeidet ere i Tallet 26, hvor iblandt befinde sig Montesquieu's Værker, Dictionaire de l'Acad. Françoise, Mem. de Sully, Kantemirs, Pantheum mythicum

thicum (hvilket man maa forundre ſig noget over), Vertots Revolutions Romaines, Annales Taciti, Amelot de la Houſſaye, Cæſar, Svetonius, Cicero de finibus bonorum & malorum (vi vide, hvor en Danſk Overſættelſe af diſſe Bøger ligger færdig, ſom og af hans Bøger om Pligterne), Ovidii Heroides, Sex Hiſt. Aug. Scriptores. Ovids Heroider er overſat i Ruſſiſke Vers, og overleveret Storfyrſten, ſom har trykt dem paa ſin egen Bekoſtning. (Vi vide, hvor der arbeydes paa en Danſk Overſættelſe af Ovids Forvandlinger, men om den kommer til Fuldkommenhed vide vi ikke). Forfatteren er Hr. Baſilius Petroff, der har ſtuderet ved Akademiet i Moſkau, og har ſiden ſtaaet ved ſamme, ſom Lærer i Digtekunſten og Veltalenheden. Da H. M. Keiſerinden 1768. reyſte til Caſan igiennem Moſkau, overrakte han Monarkinden ved Hen- og Ti bagekomſten tvende Oder, og bekom førſte Gang 100 Dukater, og anden Gang en Kaarde af lige Værd. I forrige Aar blev han kaldet til Petersburg, og her beſkæftiger han ſig med en Overſættelſe af Virgils Æneide.

Göttingen. Herfra ere gangne 4 Lærere til Univerſitetets i Kiel: Hr. Prof. Weber ſom Phil. Prof. ord. og Theol. extraord. Hr. Doct. og Actuarius Fricke, ſom Prof. Iuris ordinarius, Hr. Mag. Faber ſom Prof. Phil. ord. & L. L. Orient. med Tilladelſe ogſaa at holde theologiſke Forelæsninger, og Hr. Jonas Mathias Ljunberg af Sverrig, ſom Prof. Math. ordinarius. Han er og af det Kongel. Vid. Sælſkab udvalgt til Correſpondent og har kort for ſin Afreyſe erholdet Mag. Værdigheden af det her værende philoſ. Facultet. — Hr. Joh. Bernh. Koeler, forhen Prof. til Kiel, er den 20 Febr. bleven udnævnet til Prof. Phil. extraord. herved Univerſitetet. — Hr. Prof. Murray har nedlagt Secretariatet ved det Kongel. Videnſk. Societet, hvis Forretninger ere overdragne til Hr. Prof. Heyne.

Paris. Hr. le Roy, ſom ved ſine Ruines de la Grece har ſtiftet ſig et ævigt Mindetegn er bleven Medlem de Academ. des Inſc. & Bell. Lettr. i Hr. Abb. Vatry's Sted.

Tübin-

Tübingen. Universitetet, som hidindtil allene er bleven kaldet efter sin Stifter **Eberhard**, nyder af sin Durchl. Hertug den Naade at tilføye hans Navn og kaldes nu Universitas Eberhardina-Carolina. —— Hertugen har kaldet Hr. Prof. **Gmelin** fra Petersburg hid til Universitetet.

*** *** ***

Viborg. Vor Sal. afdøde Hr. Biskop **Andreas Wøldike** var med en af de ældste Jubel-Lærere i Dannemark og ældste Biskop i Danmark og Norge. Han er født den 19de August. 1687. i Sommersted-Sogn, i Amtet Hadersleben, udi **Gram**-Herred. Hans Fader var Hr. **Peder Wøldike**, Pastor sammesteds, og hans Moder **Catharina Magdalena Buch**. Han blev opdraget i sin Faders Huus og under hans egen Disciplin. Aar 1702. blev han Student i sit 15de Aar under Rectore Magnifico **Casper Bartholin**, og fik til privat Præcepter Hr. Prof. **Weghorst**. 1703. toa han Ex. philos. med Charact. Laudab. og blev Philos. Baccal. under Rector Magn. **Christi. Reitzer** og Decano **Ole Worm**. Derpaa drog han hiem og blev af sin Fader 1705. sendt til Akademiet i Wittenberg, hvor han selv i sin Ungdom havde findet sig bedst holden. 1707. reyste han fra **Wittenberg** til **Hamborg** og forblev der i nogen Tid i Haab under den Licent. Esdræ Edzardi Undervisning, at profitere i den Orientaliske Litteratur og de Ting, som høre til Jødernes Omvendelse og Overbevisning. Men samme Lærde Mand døde imidlertid. 1708. kom han hiem igien og efter faae Uger til Kiøbenhavn, hvor han tog Ex. Theolog. under **Masius** og **Bartholin** med Charact. Laudab. 1709. blev han Feldt-Provst ved Armeen i Skaane og nogen føye Tid derefter blev han af Hr. **Andreas Hoff** kaldet til at være Vicarius eg Medtiener i Ordet til Cronborg-Slot og den Tydske Meenighed i Helsingøer. I Pestens Tid døde begge Præsterne ved Helsingøers Danske Meenighed, da han den 23de August. 1711. blev forflyttet fra den Tydske Meenighed til St. Olai Danske Sogn. Den 28de Januar. 1712. blev han her i Kiøbenhavn Copulered med sin Frue **Anna Maria Christophers** Datter, og avlede med hende 7 Børn, af hvilke lever endnu Høyædle og Velbaarne Frue Etats-Raainde **Elisabeth Rall** og Hr. Justice-Raad **Peder Wøldike**. 1732. blev han udvalgt til Vice-

Provst

Provſt udi Liunge-Cronborg-Herred og foreſtod begge ſine Embeder troeligen og vel i 24 Aar. Den 4de May 1733. blev han i Mag. Kiærups Sted, ſom blev Biſkop i Chriſtianſand kaldet til Provſt ved Søe-Etaten og Garniſonen, ſamt Sogne-Præſt ved Holmens Meenighed, ſom han foreſtoed lidt over 2 Aar. Den 15de Julii 1735. blev han i ſin Alders 48 Aar kaldet til at være Biſkop i Viborg-Stift i Nørre-Jylland i Sal. Biſkop Trellunds Sted, hvilket Embede han har forſtaaet over 35 Aar og blev ſamme Aar den 2den Octobr. indviet til Biſkop. Den 4de Septembr. 1747. aſſiſterede han ved den Høykongelige Salving i Friderichsborgs Slots-Kirke. Den 13de Octobr. 1770. døde han til Viborg i ſin Alders 84 og Embeders 61 Aar. Han lever nu i Evigheden og i Efterkommernes Minde, ſom en af vore ærværdigſte Danſke Lærere.

Altenburg. Her døde den 5te April den lærde Hr. Jacob Friderich Baron af Bielefeld. Han var født til Hamburg 1717. og gik 1732. til Univerſitetet til Leyden. Efter 3 Aars Ophold reyſte han til Nederlandene. Engeland og Frankerige. Han giorde ſig i ſær bekiendt med diſſe Landes Statsforfatning, og ſøgte Omgang med de berømteſte Lærde. I Aaret 1738. havde han den Lykke til Brunsvig at blive kiendt af Hans Majeſtæt Kongen og kom i næſte Aar derefter til Rheinsborg. I Aaret 1740. blev han i Følge med Grøven af Truchſe ſikket ſom Legations-Sekretair til Hannover, og mod Enden af dette Aar i ſamme Charakteer til London. Efter hans Tilbagekomſt 1741. fulgte han Kongen til Schleſien i Leyren, og gik mod Enden af dette Aar tilbage til Berlin, hvor han blev brugt ved de udenlandſke Affaires Departement. I Aaret 1745. udnævnte Kongen ham til anden Hofmeſter ved Hans Kongel. Høyhed Prins Ferdinand, og 1748. til ſin Geheime-Raad og Baron. I Aaret 1755. forlod han Berlin og Hoffet, begav ſig paa ſine Godſer Treben og Halſenbach i det Altenburgiſke, og ſaaſom han i paafølgende Krig ikke der troede ſig ſikker, til Hamburg. Først 1763. kom han tilbage og bekom af Ruſſiſk Keyſerlige Majeſtæt. St. Anne-Orden. Fra den Tid af levede han ſiedſe paa ſit Gods Treben i den lykkeligſte Roelighed, og overled ſig ganſke til Videnſkabernes Fornøyelſe.

Han

Han døde af Bryst-Vatterſot. Hans Skrifter ere nokſom bekiendte. I ſine unge Aar overſatte han Monlesquien's Conſiderations ſur les Cauſes de la Grandeur de Romains, og forſkiællige andre franſke og Engelſke ſmaa Skrifter. Ved ſin Progres des Allemans har han indlagt ſig ſtor Fortieneſte af ſin Nation. Hans Inſtitutions politiques har giort hans Navn berømt blandt Fremmede. Hans Erudition univerſelle, Lettres familieres, og Amuſemens Dramatiques ere Frugter af hans Eenſomhed. I hans ſidſte Aar ſkrev han Eremiten i 12 Deele. Man roſer meget hans perſonlige Characteer, hans anſeelige og indtagende udvortes Væſen, hans Tienſtfærdighed, Høymodighed, Menneſke-Kiærlighed, og beſynderlig Tilbøyelighed mod ſine Venner.

Altona. Det her værende Akademiſke Chriſtianeum har lidt et ſtort Tab i ſin fortiente og habile Lærer Hr. D. og Prof. Gottfried Proſe, ſom er død i ſin Alders 58 Aar. Han er født til Frankfurt ved Oderen, hvor hans Fader var Raadsherre, og der har han lagt den første Grund til Videnſkaberne ligeſom ſiden ved det Halliſke Pædagogium. Han har været en Tilhører af de fornemmſte Lærere ved det Frankfurtiſke, Jeniſke og Halliſke Univerſitet. Paa det Sidſte blev han Mag. Phil., og ſtrax derpaa Adjunctus i det philoſophiſke Facultæt, hvor han og læſte med ſær Bifald. I Aaret 1739. kaldte Kong Chriſtian VI. Høyl. Ihuk. ham til Altona, ſom første Profeſſor i Philoſophie og Mathematik og de ſmukke Videnſkaber, hvilket Lære-Embede han med Berømmelſen har forſtaaet i 31 Aar. I Aaret 1761. fik han af det Theologiſke Facultet i Kiøbenhavn Patent paa Doctor-Værdighed i Theologien.

Frankfurt an der Oder. Hr. M. Deutſch, Prof. i Theologien og Inſpector over Skoler og Kirker i den Frankfurtiſke Kreds, er død i ſin Alders 80 Aar.

Göttingen. Den 14de Octobr. f. A. døde Hr. Philip Henrich Seyberth, Prof. Jur. extraord., kort efter at han var kommen tilbage fra en lærd Reyſe, i ſin Alders 25 Aar.

Weimar. Den 1ſte Novbr. f. A. døde Hr. Mag. **Johann Frick**, Director ved det Fyrſtelige Gymnaſium, i ſin Alders 56 Aar.

Heidelberg. Den 15de Januar. døde Hr. **Franz Chriſt. Henneman**, Procancellarius, Regierings- og Ober-Appellations-Rets-Raad, og offentlig Lærer i Lovkyndigheden i ſit 85 Alders Aar.

Florentz. Den 6te Februar. døde Hr. **Lami**, Lærer i Kirke-Hiſtorien her ved Univerſitetet, en Mand der er berømt af ſine mange Skrifter og vidtløftige Brevvexling, i ſit 70 Aar.

Hamburg. Den 9de Februar. døde Hr. Prof. **Joh. Chriſt. Wolff** i ſin Alders 87 Aar. Han var en Broder af den berømte Hamburgiſke Præſt **Joh. Chriſtoph. Wolf.** Det af begge Brødrene ſamlede ſkiønne og paa Haandſkrifter rige **Bibliothek** hiemfalder til det Hamburgiſke Gymnaſium.

Kønigsberg. Den 14de Mart. døde Hr. **Chriſtoph Langhanſen**, Doctor og Profeſſor i Theologie og Philoſophie i ſin Alders 79 Aar.

Wien. Den 24de Mart. døde Hr. **Martin von Meytenz**, Keiſerl. Kongel. Hofmaler og Director ved Maler-Akademiet, født til Stockholm 1698.

Nürnberg. Den 18de Julii døde den berømte Læge Hr. **Chriſtoph. Jac. Edler von Trew** i ſin Alders 74 Aar.

Leipzig. Den Sal. afdøde Hr. Prof. Gellerts ſande Fortieneſter har en duelig Pen indbefattet i følgende Linier:

Ein Pfleger des Geſchmacks, und ſelbſt Original,
Ein Chriſt, wie ſein Verſöhner milde. ——
Er ſtarb, und ließ in ſeinem Bilde
Der Welt die deutlichſte Moral.

Af diſſe lærde Efterretninger udgives ugentlig eet Stykke, ved Brødrene J. C. og G. C. Berling.

Forſte Regiſter

paa de i de

Kiøbenhavnſke

Efterretningers

Andet Hæfte

forekommende vigtigſte Materier,

for Aaret 1770.

A.

Abhandlungen (zwo chymiſch-phyſicaliſche) Side 578
Achenwalls (Hofr.) Anmerkungen über Nord-Amerika = = 443
Alberti Schultenſii Verſio integra Proverb. Salom. & in eadem Commentarius - 612
Alberti (Wilh. Theod. Car.) de Licentia τὸ ονο-ματοποιεῖν - - 827
Algemeine Welt-Hiſtorie = = 753
Anaxagoras von Occident, phyſicaliſche und politiſche Betrachtungen über die Erzeugung des Menſchen und Bevölkerung der Länder 782
Anecdotes Angloiſes depuis l'établiſſement de la Monarchie, juſqu'au Regne de George III. 675
An Eſſay on the natural hiſtory of Guiana in South America, in ſeveral Lettres - 531
An hiſtorical Diſſertation - - 446
Ariſtarchus under Rigsdagen = 687
Arnolds (Dan. Henr.) kurzgefaßte Kirchengeſchichte des Königreichs Preuſſen = 643
d'Auteroche (M. l'Abbé Chappe) Voyage en Siberie 799

B.

Side

Baſedow (Joh. Bernh.) das Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker. Erſt. Th. = = 597

Bearde (de l'Abbaye) Diſſertation ſur cette Queſtion: *eſt il plus avantageux a un Etat, que les Payſans poſſedent en propre du terrein, ou qu'ils n'ayent que de Biens Meubles?* - - 819

Berliniſche Samlungen. Erſter Band = 458

Bertram (D. Phil. Ernſt.) Einleitung in die Staatsverfaſſung der heutigen Europ. Reiche und Staaten = = 748

Bielefelds (Jac. Frid. Baron) Levnet og Død 834

Bode (J. C.) Kurzgefaßte Abhandlung von dem im Herbſt des 1769ſten Jahres erſchienenen Cometen = = 436

Boſſu nouveaux Voyages aux Indes Occid. - 803

Boyſens (Frid. Eberh.) die algemeine Welt-Hiſtorie in einem vollſt. und pragm. Auszuge 499

Brendelii (Joan. Gottofr.) Opuſculorum Mathem. & med. argumenti. P. I. & P. II. 723

Brets (Joh. Frid.) Staatsgeſchichte der Republik Venedig = = 796

Brittiſches theol. Magazin des I. B. 1ſtes und 2tes St. 499

Bünaus (Grafen von) Betrachtungen über die Religion = = 484

Buſſæus (Andreas) Dag-Regiſter over Kong Frid. IV. Regiering = = 488

C.

Cailly, Eloge de Leibnitz - - 516

Calliſen (C.) Promptuarium Juridicum - 560

Cauſa efficiens motus aſtrorum ex principiis Pyrotechniæ naturalis convenienter hypotheſi Copernicanæ derivata - 495

Caylus (des Herrn Graf von) Abhandlungen zur Geſchichte und zur Kunſt = 752

Celadon og Phyllis = = 818

Side

Coings (Joh. Franc.) Inſtitutiones Philoſophicæ 756
Collignons moral & medical Dialogues - 579
Creutz (Freyherrn von) Oden und andern Gedichten 431
Cugnot, la Fortification de Campagne theorique & practique - - 660

D.

Dähnerts (Joh. Carl) Ueberſetzung von des Hrrn. Deguignes allgem. Geſchichte der Hunnen und Türken. Dritt. Band = 545
Damm (Chriſt. Tobias) des Homerus Werke 451
Decouverte de la Maiſon de Campagne d'Horace 611
Delius (Hofr.) De vultu morientium - 580
Den lykkelige Familie, en moralſk Fortælling = 629
Der Arzt der Gottesgelehrten = 676
Der Landarzt, eine medicinſche Wochenſchrift = 772
Det lykkelige Barn ved Opdragelſen = 805
Dictionaires = = = 800 u.f.
Die eigentliche Lehrſätze und Maximen der Jeſuiten, nach welchen ſie dem Chriſtenthum und den Staaten ſchädlich geworden ſind 738
Disqviſitio phyſica de Principiis Vegetationis & Agriculturæ - - 448
Doederlein (D. Chriſt. Alb.) Commentarius de Ebionæis e numero hoſtium divinitatis Chriſti eximendis - 626

E.

Eberhards (J. P.) Gedanken vom Nutzen der Mathematik = = 580
Eck de temperanda veritatis Exornatione 826
Einleitung zur mathematiſchen Bücherkenntniß 493
Einen (Joh. Aug. Chriſtoph. von) Joh. Lor. von Mosheims vollſtändige Kirchengeſchichte des neuen Teſtaments = 793
Erneſti (Aug. Guil.) Titi Livii Patavini Hiſtoriarum Libri - - 787
Eſſai ſur l'Origine & le Progres de la prétendue independance Genoiſe - 684
Experiments and Obſervations ou Electricity 483

F.

Side

Ferber (Aug. Wilh.) Diſſ. philol. Scholia græca in Homerum, qvæ Didymo tribuuntur, illuſtrans - - 826
Fermin (Phil.) Deſcription générale hiſtorique, geographique & phyſique de la Colonie de Surinam - - 593
Forſøg i de ſkiønne og nyttige Videnſkaber, ſamlede ved et patriotiſk Sælſkab = 519
Forſøg over Lovgivelſen = = 812
Fourneau (Nic.) L'art du trait de Charpenterie 820
Freymüthige Betr. über das Raiſonnement, über die Proteſtantiſch. Univerſiteten in Deutſchland 756
Freymüthige Briefe über das Chriſtenthum = 484

G.

Garboe (P. S.) Overſættelse af Anvisning paa de allervigtigſte Rednings-Midler for dem, der ved pludslige Tilfælde ere blevne livløſe 817
Gardane (J. J.) Conjectures ſur l'Electricité medicale - - 497
Götze (Joh. Melchior) Theologiſche Unterſuchung der Sittlichkeit der heutigen deutſchen Schaubühne = = 558
Gellerts (C. F.) ſämtliche Schriften = 802
Genskow (J. A. F. von) Betracht. über den Zweck des menſchlichen Daſeyns = 688
Gerhardi Loci theologici. 9 Bind, udgivet af D. Cotta = = 468
Gerkens (Phil. Wilh.) Codex diplomaticus Brandenburgicus - - 644
Goguets (Ant. Yves) Undersøgninger om Lovenes, Kunſternes og Videnſkabernes Oprindelſe og deres Fremgang hos de gamle Folk. IIdie Deel = = 694
Goldſmith's the Roman Hiſtory - 786

H.

Haberlins (Franc. Dominici) Römiſches Conclave 735
Halem (Gerard. Ant. de) Diſſ. de Jure Eliminatorum 821

Seite

Hane (D. Phil. Frid.) Entwurf von den Kirchengeſch. des N. Tts. ꝛc. Zweyter Theil = 543
Hanſens (Joh. Frid.) vollſtänd. Staatsbeſchr. des Herzogthums Schleswig = 514
Harboes (Ludv. Biſkop) Tale ved Arve-Printſens Confirmation = = 485
Hemſterhuſii (Tib.) Elogium per Dav. Rhunkenium 749
Henrici (Paul. Chriſt.) in Memoriam Godofredi Profe 826
Henslers (Phil. Gabr.) Anzeige der Hauptſächlichſten Rettungs-Mittel derer, die auf plötzliche Unglücksfälle leblos geworden ſind 724
Herbſt (Nic. Fried.) Vernunft- und ſchriftmäſſige Anweiſung, wie ſich Chriſten bey ihrem äuſſerlichen Gottesdienſt vernünftig und chriſtlich zu verhalten haben = 452
Hayne (Prof.) Super Caſtoris Epochis populorum θαλασσοκρατόντων = 510
Hiſtoire de Metz - - 464
Hiſtoire litteraire des femmes Françoiſes - 564
Holmanni (Prof.) Primæ lineæ phil. moralis ſeu Ethices - - 578

J.

Jeruſalem (J. F. W.) Kort Indhold af Religionens fornemmeſte Sandheder = 775
Journal du Voyage de M. de Marquis de Courtauvaux ſur la Fregate de l'Aurore 788
l'Italie reformée &c. - - 481

K.

Kæſtners (Abr. Gottl.) Anfangs Gründe der höheren Mechanik. IV. Th. 2 Abth. = 500
Kallii (Joh. Chriſt.) Examen Criſeos Houbigantianæ in Codicem Hebræum. Spec. 5tum 741
Knös (D. Andr.) Inſtitutiones theologiæ practicæ 642
Koerneri (L. J. Gottfr.) Epitome controverſiarum theologicarum - - 499
Kofen (Joh. Carl) Kern der Sittenlehre JEſu 795

L.

Side

Lange (Joh. Joachim) Einleitung zur mineralogia metallurgica - 674
Lavaters (Joh. Caſp.) Ausſichten in die Ewigkeit 745
Lettre a M. l'Abbe de *** ſur la maniere d'étudier les Langues - - 516
Lettre aux Academiciens du Royaume & a tous les François - - 579
Lettres ſur les ſpectacles - - 548
Linguet (Sim. Nicl. Henri) Hiſtoire univerſelle du ſiezieme ſiecle - - 641
Lodde (Barth. Joh.) C. F. Gellerts Fabler og Fortælninger i 2de Deele, overſatte paa Danſk 661
Lösner de Domo Judaica orba - 826

M.

Maſcho (Frid Wilh.) Kurzer Entwurf der chriſtlichen Religion = = 804
Mayer (Joh. Frid.) Beyträge und Abhandlungen zur Aufnahme den Land und Hauswirthſchaft, nach den Grundſätzen der Naturlehre und der Erfahrung = 658
Medicinſk Bibliothek. 7 B. 6 St. = 692
Mendelſohn (Moſes) Schreiben an den Herrn Diaconus Lavater = = 803
Michaelis (Hofr.) Specilegium Geographiæ Hebræorum exteræ poſt Bochartum 778
Mineralogiſche Beluſtigungen. Dritter Theil = 489
—— —— —— —— —— Vierter Theil = 563
Mills (John) Vollſtändiger Lehrbegrif von der praktiſchen Feldwirthſchaft = 466
Muhle (Finno Thorulphi) Tentamen philoſophicum de Ente. Par. Ima - 824

N.

Nollan (M.) Theſe medicine: Le Sang acquir & il dans la rate un plus grand degrès d'épaiſſiſſement - - 482

Side

Nöltings (Joh. Henr. Vinc.) Predigt, welche an dem Bußtag in der Dohm-Kirche ſolte gehalten werden = = 596

O.

Olavii (Joannis) Syntagma hiſtorico eccleſiaſticum de Baptismo ſociisqve ſacris ritibus in boreali qvondam Eccleſia usqve ad Reformationem obſervatis - 581
Olrichs (Chriſt. Magn.) Fragmenter, efterladte af Forfatteren til den Patriotiſke Tilſkuer 454
Orbeſſan (Marquis d') Mélanges hiſtoriques, critiques, de phyſique, de litterature & de Poeſie - - 771

P.

Pallas (Simon) Practiſche Anleitung die Knochen Krankheiten zu heilen = 500
Parallele de la Condition & des Facultés de l'homme avec la Condition & les Facultes des Animaux - - 639
Patriotiſche Geſpräche zweyer reiſenden Dänen über den Zuſtand ihres Vaterlandes = 755
Peterſen (Parm. Car.) Diſſ. de Cura, qvam Loca Sacr. Cod. probantia etiam num reqvirunt 823
Philet, en Fortælning = = 790
Philoſophical Eſſays - - 717
Philoſophiſke Tanker om de moralſke Aarſager til ulykkelige Ægteſkaber = 725
Pragmatiſche Geſchichte der ſo beruffenen Bulle in Cœna Domini &c. Erſt. Th. = 562
Predigten von der Religion und von der Heil. Schrift 477
Profes (Prof. Gottfr.) Levnet og Død = 835
Proſaiſke Digte af Tydſk overſatte = 677
Pſalterium Syriacum - - 671

Q.

Qvel de perverſo Compendiorum uſu - 828

R.

Seite

Rambach (Joh. Jac.) Commentatio de Poetarum Lyricorum inter Romanos paucitate 828
Raulin, de la Conſervation des Enfans - 798
Recherches hiſtoriques concernant les Droits du Papé ſur la Ville & l'Etat d'Avignon 607
Recueil chronologique & analytique de tout ce qu'à fait en Portugal la Societé dite de Jeſus, depuis ſon Entrée dans ce Royaume en 1540. juſques a ſon Expulſion en 1759. - - 561
Reponſe aux recherches hiſtoriques &c. - 607
Rhunkenii (Dav.) Elogium Tib. Hemſterhuſii 749
Riisbrighs (Birgeri) Disqviſitionum, qvibus unum & alterum Philoſophiæ inprimis recentioris Caputaut Punctum non nihil dilucidari poſſe videtur, Specimen prim. 566
Roſſel (M.) Hiſtoire du Patriotisme François 675
Römers (Dietr. Chriſt.) Diſſ. de inſinuationibus judicialibus - - 822

S.

Sahl (Laurentii) Introductio in philoſophiam empirico theoreticam - 757
—— —— Sermonum philoſophicorum Specimen Secundum - - 501
Sajnovics (Joannis) Demonſtratio Idioma Ungarorum & Lapponum idem eſſe 421
Sandifort (Edwardi) Theſaurus Diſſertationum, Progr. aliorumqve opuſculorum ad omnem medicinæ Ambitum pertinentium 794
Scheffers (J. C.) Danſke Fabler - 815
Schickſale der Polniſchen Diſſidenten von ihrem erſten Urſprungen bis auf itzige Zeit 644
Schlegels (Paſtor) Zweite Sammlung geiſtlicher Geſänge zur Beförderung der Erbauung 468
Schmid (Chriſt. Heinr.) Biographie der Dichter 435
Schwabe (Joh Steph.) Vorſchläge zur Holzvermehrung und Anweiſung zum Holzbau ꝛc. 547

Side

Schwachs (Mag.) hiſtoriſche Zweifel und Betrachtungen 483
Selckow (Joh. Henr. Chriſt.) Elementa Juris publici germanici - - 691
Semlers (D.) hiſtoriſche Samlungen über Beweisſtellen der Dogmatik : 754
Stribrizens (Joh. Frid.) Betracht. über einige Gegenſtände der Schrift und der Religion 625
Succows (Laur. Dan.) Erſte Gründe der Kriegsbaukunſt : : 628
Syſtem der Weſen, enthaltend die metaph. Principien der Natur : : 657
Sörgels (Mart. Frid.) Ermahnung zur Tugend 827

T.

Tauber (Joh. Henr.) de Delectu Obſ. philologicarum in N. T. rite adhibendo - 824
Thorſtenſen (Pet.) Hiſtoriſk Beretning om Indbyggernes Bedrifter paa Færøerne, forfattet af Thormodo Torfæo, og af det latinſke Sprog overſat paa Danſk, : 791
Til Hyrdinderne i Egnen fra Damon : 817
Tiſſots (M.) Traites ſur differ. objets de medicine 498
Touron (R. P.) Hiſtoire générale de l'Amérique 479
Trendelenburg (Carl. Ludv. Frid.) de Qvæſtione: num Decal. ſit omnium LL. moralium Corpus - - 824
Tullins (Chriſt. Braunm.) ſamtlige Skrifter 645

U.

Ulber (Chriſt. Sam.) retſkafne Naturaliſt : 773
Unterſuchung (phyſikaliſche) ob auch Patagoniſche Rieſen möglich, und die Erzehlungen davon wahr ſind? : : 580

V.

Weber (Prof. Andreas) de prima Loc. comm. Philippi Melanchtons Editione - 825
Verſuch einer neuen Geſchichte des Jeſuiter Ordens 492
Winklers (Joh. Dietr.) Beyträge zur Erbaunng in Grundriſſen heil. Betrachtungen über

Seite

die ewang. Texte und andere Stellen heil. Schrift mitgetheilet. Erſt. und Zw. Th. 612

—— —— Bibliſche Nebenſtunden. 1. Th. = 532

Voyage d'un François en Italie, fait dans les années 1765. & 1766. contenant l'hiſtoire & les anecdotes les plus ſinguliers de l'Italie & ſa Diſcription - 637

Wüttenbachii (Dan.) Epiſtola critica ſuper non nullis locis Juliani Imperatoris - 686

Wøldikes (Andr.) Levnet og Dødsfald = 833

Z.

Zollikofer (H. J.) Predigten = 785

An=

Andet Regiſter

over

Forfatternes Navne og Skrifter,

ſom findes anførte i det

Andet Hæfte.

A.

	Side
Abſalon, Biſp, Lovtale over ham, ved **Jacobi**	517
—— Lovtale over ham ved **Vogelius**	533
—— —— tvende Punkter i hans Hiſtorie hvorover kan gisres kritiſk Anmærkning =	537
Agerdyrkning, Afhandling derom = =	449
Alcibiades, hans Forraſkelſe, ſom et Beviis paa de Lacedæmoniers Grumhed = =	716
Amerika, almindelig Hiſtorie derom = =	479
Anmærkninger, over 23, 24, 25 Kapit. af 1 M. B.	741 o. f.
Arſinecum, Afhandling derom = = =	578
Aſſyrier, Chaldæer og Egypter, hvorfor de har ikke udvidet deres Opdagelſer = =	702
Avignon, dens Indtagelſe, Afhandlinger derom	607

B.

Billigheds Samtale med Døden = =	652
Bog-Cenſurens Ophævelſe i Dannemark =	828
Bondeſtanden, hvorvidt dens Eyedom og Frihed er meer eller mindre fordeelagtig for en Stat, Afhandling derom =	818

C.

Ciceron, hans Bøger om Pligterne, Betænkning derom	574
Conclave, det Romerſke Afhandling derom =	735

D.

Dag-Regiſter, over Kong Frid. IV. Regiering	488
Daaben, dens Ceremonier derom i den gamle Nordiſke Kirke, Afhandling derom =	581 o. f.

Dejo-

Regiſter.

Side

Dejoces, det Underjordiſke Riges Stifter = 694
Dødens Samtale med Billighed = = 652
Døds-Straf, en Egyptiſk Lov derimod = 695

E.

Ebionæer = = = 627
Eliminati hvem ere, haad Skade de lide, og hvad Erſtatning de bør have = 821

F.

Fabler, de Gellertſke, paa Danſk overſatte 661 o. f.
Familie, en lykkelig, Afbildning derpaa = 629
Folkemængde, Tanker derom = = 783
Fornuftens Vished om en Tilſtand efter dette Liv 689 o. f.
Fornøyelſe, den ſandſelige, ſom er foreenet med den Foreening, hvorved vor Slægt forplantes 726
Forſynet, dets Huusholdning i Henſeende til de tre Ting, hvorpaa Menneſkets Lykſalighed beroer = = 454
Fortælling, den Moſaiſke om Skabelſen, hvorledes bør forſtaaes = = = 458
Frihed, Tanker derom = = 814
Fuldkommenhed, en Undtagelſe fra nogen dens Regel, foraarſager en Mangel, der er en virkelig og ſand Ufuldkommenhed = 764

G.

Gallierne, deres Sæder = = 464
Gudstieneſte, den udvortes offentlige = 452
Guds Tilværelſe, et analogiſk Beviis derfor af Erfarenhed = = 767
Guiana, Efterretninger derom = 531

H.

Handel og Seylads, hos Egypter, Phœnicier og Græker 709
Harmonie, den Poetiſke, Exempler derpaa = 647
Herſkab, Menneſkets over Dyrene, hvorledes bør forſtaaes og hvori grundet = 458
Hiſtorieſkriver en Lærd eller Videnſkabs, hvad der af ham udfordres = = = 494

Register.

Side

Historieskrivere, hvilke de slemmeste ere : 616
Huus-Apothek : : : : 830

J.

Jesuiter-Ordenens Historie : : : 492

K.

Kone, hendes Valg, Betænkning derom : 725
Kræfter, Substantzernes : : : 765
Krigskunsten hos de gamle : : : 711

L.

Lærdom, extraordinaire Geniers tidlige Lærdom 614
—— Læresatzer, Jesuitiske : : : 738
Liv, det nærværende, hvad kan kaldes i Henseende til det tilkommende : : 746
—— Lovtale, over Hensterhusius : 749
Liv, det evige, med hvad Vished vi kan slutte os dertil 777
Livegenskab, dens Ophævelse i Dannemark : 735
Lovene, deres Aarvaagenhed for Sæderne og Religionen 813
Lovtale over Bisp Absalon : : : 517
Lykksalighed, den Menneskelige paa hvilke Ting den beroer 454

M.

Menneskets, dets første Tilstand : 460
—— hvorledes det gradviis under Guds Opdragelse er ført til Fuldkommenhed : 469 o. f.
—— Mueligheden og Rimeligheden af dets Fald 473
—— dets Tilstand fra Faldet af indtil Syndfloden 474
Milton, Critik over ham og hans Digt : 434
Mods og Sindigheds nødvendige Forbindelse, Afhandling derom : : 549
Monumenter, Babyloniske og Egyptiske : 700
Mueligheden, den physiske og metaphysiske, hvad Forskiæl der er imellem : 761

N.

Nord-Amerika, Anmærkninger derover : 443
Naturalist, den retskafne : : : 773

O.

Omgang, unge Menneskers af begge Kiøn med hinanden hvor nødvendig : 727

Opdra-

Side

Opdragelſe, Børns, Vanſkeligheder ſom møde ved at forfatte derover noget Syſteme 805 o. f.
Opſtandelſe en dobbelt : : 747
Overeenſtemmelſe i Villie og Sindelag, ſom Grunden til lykkelige Ægteſkaber : 727 o. f.
Overſættelſe i det Ruſſiſke Sprog af ældre og nyere Skribentere : : 831

P.

Philet en Fortælling : : 790
Philoſophie og Philoſoph, deres rette Begreb 504
—— —— dens Deele : : 506 o. f.
—— —— dens ſande og meeſt egentlige Begreb, Afhandling derom : : : 565
Plautus, Critik over ham : : : 435
Prædikener om Religionen og den Hellige Skrift 477
Prædikener deres forſkiællige Læremaade : 796
Prinzer, Plan til deres Opdragelſe og Underviisning 604
Principium primum Cognitionis humanæ 758
—— —— Contradicionis hvorledes bør forſtaaes og anſees : : : 759
—— —— rationis ſufficientis, Forklaring derover 761 o. f.
Pris-Materier opgivne af det Kiøb. Vid. Sælſkab 828
Profeſſioner, om bør være arvelige : 697

Q.

Qvinderne, ſen vis Babyloniſk Lov, ſom forbandt dem til engang i deres Livs-Tid at have utugtig Omgang med Fremmede : 712

R.

Racine, Critik over ham i Sammenligning mod Corneille : : 436
Regierings-Form, den Storbritanniſkes Oprindelſe 447
Religion, Ungdommens, hvorvidt bør ſtrække ſig 623
Religion, kort Indhold af dens Sandheder : 775
—— —— den chriſteliges guddommelige Aabenbaring, med hvad Tillid den kan antages 776
—— —— bør ikke grundes paa Tvang, paa Haab og Frygt, Trusler eller Tillokkelſer, men

Side

paa en roelig Overbeviisning, naar den ſkal beſtaae i andet, end blot Hyklerie 792

S.

Sabbathen, dens Øyemærke : : : 459
Salpeter, Afhandling derom : : i 578
Sapphos, Brev til Phaon, fordanſket af Ovid 554
Satzer, almindelige, hvori alle Religioner ſtemme overeens : : : 600
Sæder og Skikker hos de gamle : : 712
Siælen, dens tvende Hoved-Kræfter : : 769
Siudigheds og Mods nødvendige Forbindelſe, Afhandling derom : : : : 549
Skole-Væſen, det offentlige, om det bør indrettes i Faveur af Naturaliſterne : 602
Skriften, dens Aand, eller kort Indhold deraf 457
Sprog, det Ungerſke og Lapponiſke, Overeenſtemmelſe der imellem : : 421 o. f.
Sprogene, Underviisning i dem : 617
Straf og Tvang, hvorvidt nødvendig eller unødvendig i en Skole : : 615
Subſtantzerne, deres virkende Kræfter hvorledes forſtaaes og beviiſes : : 765
Surinam, hiſtoriſk Beſkrivelſe derover : 593

T.

Tale, ved Arveprintzens Confirmation : 485
—— —— om Viisdommens og Philoſophiens rette Begreb : : 501
—— —— om Philoſophiens Deele : 506
Tilbøyeligheder ſtridige, deres Foreening i Ægteſkab af hvad Virkning og Følge : 729 o. f.
Tilværelſe, den Menneſkeliges Øyemærke : 688
Ting, onde og gode, Begrebet derom er relativiſk og hvorledes beſtemmes : 769
Tobakken, et Digt derover : : : 679
Tyverier, en mærkelig Egyptiſk Lov i den Henſeende, med Betænkning derover : 695
—— —— den ſpartaniſke Ungdoms, hvorledes bør anſees : : 696

V.

Side

Væſen, Tiugenes beſtaaer i mere end den blotte Mueligheds = = 765
Verden, den gamle, hiſtoriſk og geographiſk Beſkrivelſe derover = 778
Verden, dens Fuldkommenhed, Betragtning derover 459
Verden, den bedſte, Betænkning derom = 433-34
Werffe eller Warve, hvad er = = 821
Viisdom, dens rette Begreb = 503 o. f.

Æ.

Ægteſkaber, ulykkelige, moralſke Aarſager dertil 725
—— —— en tredobbelt Art deraf = 731
—— —— deres Ufordragelighed, almindelig og beſynderlige Aarſager dertil = = 731
—— —— Klogſkabs Regler i Omgang med hinanden efter at Forbindelſen er fuldbyrdet 733